

**S. Babaýewa, M. Nyýazowa, M. Durdyýewa, M. Şyhlyýewa,
M. Gkbaýewa, A. Ahunowa**

MAŞGALA LUKMANÇYLYGYNDA ÇAGA KESELLERI

Ýokary okuw mekdepleri in okuw kitaby

*Trkmenistany Bilim ministrligi
tarapyndan hdrlenildi*

Aşgabat
Trkmen dwlet neşirýat gullugy
2015

UOK 616-053.2:378

B 20

Babaýewa S. we başg.

B 20 **Maşgala lukmançylygynda çaga keselleri.** Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2015.

Bu kitapda maşgala lukmanynyň işinde ýygy duş gelýän çaga keselleri, gaýragoýulmasyz kömek, şeýle-de maşgala lukmançylygynyň esaslary beýan edilýär. Okuw kitabynda keselleriň önüni almaga, anyklamaga, tapawutlandyrmaga, saglyk gözegçiligine we hassahana çenli tapgyrda gaýragoýulmasyz kömege aýratyn üns berilýär.

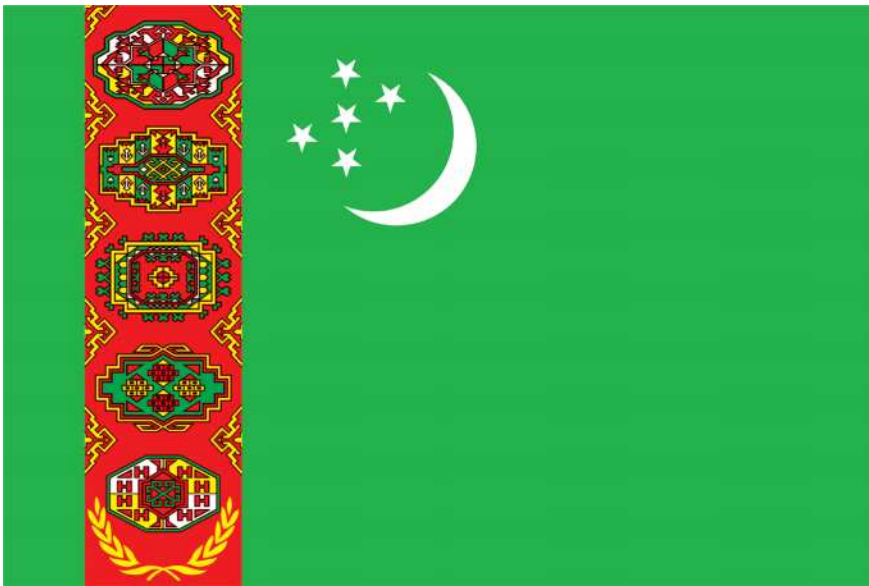
Okuw kitaby diplomdan soňky taýýarlygy geçýän maşgala lukmanlaryna – diňleýjilere, internlere we kliniki ordinatorlara niýetlenen.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň öňünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

GIRIŞ

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow «Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary» atly kitabynda Garaşsyz döwletimizde «Saglyk» döwlet maksatnamasynyň amala aşyrylyşynyň tapgyrlaryny anyk mysallarda açyp görkezmek bilen, ýurdumyzda saglygy goraýşy ulgamynda gazanylan we gazanylýan üstünlikleriň ählisi dogrusynda giňişleýin maglumat berýär. Şonuň ýaly-da hormatly Prezidentimiziň häzirkî zaman anyklaýyş we bejeriş merkezlerinde işleýän ýokary derejeli lukmanlary taýýarlamak, lukmançylyk ylmyny we amalyny özara utgaşdyrmak işine-de uly üns bermegi, ýokary okuw mekdeplerinde berilýän bilimi dünýä ünlülerine laýyk getirmek wezipesini orta goýýar.

Hormatly Prezidentimiziň kabul eden «Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmek» hakyndaky Permany, «Bilim, terbiýeçilik edaralarynyň işini kämilleşdirmek» hakyndaky Karary, «Döwlet bilim standartlaryny işläp düzmegiň we tassyklamagyň Tertibi» hakyndaky Karary, «Bilim hakyndaky» Türkmenistanyň Kanuny orta, orta hünär we ýokary okuw mekdeplerinde bilim-terbiýeçilik işiniň dünýä ölçeglerine laýyk getirilmeginiň berk binýadyny tutdy.

Döwlet Baştutanymyzyň taýsyz tagallalary bilen Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe maşgala lukmançylygy günsaýyn kämilleşdirilýär. Işe öndebaryjy bejeriş-anyklaýyş we önüni alyş tehnologiýalary ornaşdyrylýar. Şeýle derejeli saglyk öýlerinde zähmet çekýän maşgala lukmanlarynyň hünär taýýarlygynyň şol bildirilýän talaplara laýyk gelmegi ikuçsyzdyr. Ýokary derejeli kämil maşgala lukmanlaryny taýýarlamakda Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersitetinde, aýratyn-da, diplomdan soňky taýýarlykda «Maşgala lukmançylygy» dersine uly ähmiýet berilýär. Umumy kabul edilen ýörelge boýunça maşgala lukmanynyň bir ýa-da birnäçe ýarawsyzlyk bilen şertlenen ýagdaýlarda we keselerde önüni alyş, anyklaýyş, bejeriş we dikeldiş çärelerini yzygider we toplumlaýyn geçirmäge öz hünäri boýunça ýeterlik derejede taýýarlygy bolmaly. Maşgala lukmanynyň hünär häsiýetnamasyna laýyklykda, olar ilata çaga keselleri boýunça kämil lukmançylyk kömegini bermegi başarmaly. Şu nukdaýnazardan çaga keselleri maşgala lukmançylygynyň derwaýys bölümi bolmak bilen, hünärmenleri taýýarlamakda bellibir derejede nazary we amaly endikleri özleşdirmegi talap edýär.

Kitabyň bölümleri maşgala lukmançylygynyň esaslary, wezipeleri, onuň beýleki hünärmenlerden tapawudy, diplomdan soňky we üznüksiz bilim berşiň aýratynlyklary göz önünde tutulyp taýýarlanylady.

Diplomdan soňky bilim berişde toplanan tejribelere esaslanyp, berilýän maglumatlar hünärmenlerde näsaga bitewi lukmançylyk çemeleşmesiniň, zygiderli kämil pikirlenmeleriň kemala gelmegini üpjün edýär.

Kitap maşgala lukmanlaryna dürli keselleriň kliniki alamatlaryny bilmekde, olary anyklamakda, bejermekde, önüni almakda has döwrebap maglumatlara ýol açýar. Onda berilýän lukman hereketleriniň zygiderliligi we olara gysga düşündirişler zygider kömek bermekde lukmanyň tiz, esaslandyrylan, netijeli kliniki çözüde gelmegine ýardam berýär. Berilýän maglumatlaryň alamatlary, anyklaýyş, bejeriş, dikeldiş we gözegçilik ýaly zygiderlikde beýan edilmegi-de neşiriň amala ugrukdyrylandygyny kesgitleýär.

Käbir temalaryň giňişleýin görnüşde berilmegi maşgala lukmanlarynyň degişli keseller boýunça bilimleriniň has-da doly bolmagyny ödär.

Kitap 3 bapdan (bölümden) we goşundylardan durýar.

I bölüm maşgala lukmançylygyna bagyşlanan. Onda maşgala lukmançylygynyň esaslary, maşgalanyň saglygy we Saglyk öýlerinde maşgala lukmanynyň işleri babatynda umumy maglumatlar berilýär. Zähmet çekmäge ukyplylygyň ýitmek derejesini anyklamak işlerini geçirmek her bir maşgala lukmanynyň borjy bolup durýar. Şol sebäpli bu bölüm Saglyk öýleri şertlerinde işe ukypsyzlygyň wagtlaýyn we doly ýitirilmegi bilen bagly soraglary çözmäge kömek berer.

II bölümde maşgala lukmançylygynda has ýygy duş gelýän çaga keselleri, olary anyklamak, bejermek, önüni almak we sagaldyş gözegçiligi beýan edilýär.

Maşgala lukmançylygynda çagalara gaýragoýulmasyz kömek bermek meselesine III uly bölüm bagyşlanylady.

Maşgala lukmanynyň ilata berýän saglygy goraýyş kömeginiň köp taraplaýynlygy gaýragoýulmasyz kömegiň gutulgysyzydygyny aňladýar we olardan kesgitli amaly endiklere eýe bolmaklaryny talap edýär.

Çagalarda yaşaýşa howp salýan ýagdaýlaryň döremegine köp şertler, şol san-da anatomiki-fiziologiki aýratynlyklary, neýrogumoral sazlaşygynyň kämil däldigi, keseliň önýany ýagdaýlar täsir edýär. Netijede, uýgunlaşma mümkinçilikleri çalt bozulýar.

Islendik ýerde, aýratyn-da, öý şertlerinde näsaga gaýragoýulmasyz kömegi bermek maşgala lukmanynyň hünär häsiýetnamasyna girýär we onuň üçin maşgala lukmanynyň ýanynda bellibir sanawda ýönekeý enjamlaryň we derman serişdeleriniň toplumyny saklaýan torbasy bolýar.

Şulardan ugur alyp, kitabymyzda çagalaryň agyr ýagdaýlarynda gaýragoýulmasyz kömege dahylly esasy bilimleri we endikleri bermegi makul bildik. Gaýragoýulmasyz kömegiň üstünligi, köplenç, dogry anyklamakdan we zerur bolan

bejeriř çärelerini saýlamakdan ybarat bolup durýar. Maksadymyz – çagalarda ýgy duř gelýän gaýragoýulmasyz ýagdaýlara häzirki zaman nukdaýnazardan aýdyň kesgitleme bermek, kliniki anyklaýyř ölçeglerini, has dogrusy, näsagyň ýagdaýyny hassahana çenli tapgyrda durnuklaşdyrmaga mümkinçilik berýän gaýragoýulmasyz kömekde mařgala lukmanynyň çemeleşmeleriniň algoritmini öwretmek.

Seredilýän kliniki ýagdaýlaryň aglabasynda mařgala lukmanynyň torbasyndaky derman seriřdeleriniň ulanylmany göz öňünde tutuldy, elbetde, käbir ýagdaýlarda olaryň çäginde çykmalar-da boldy. Ýöne çylşyrymly kliniki we barlamhana usullary ýa-da ýöriteleşdirilen bejergini bermek biziň wezipämize girmeyär.

Kitap pediatriýada duř gelýän ähli gaýragoýulmasyz ýagdaýlaryň beýanyny gutarnykly saklamaýar we hödürlenýän maslahatlaryň ýeke-täk görnüři hökmünde bäsleşmeýär.

Goşundylarda mařgala lukmanynyň işinde ýgy duř gelýän gaýragoýulmasyz kömegi dogry bahalandyrmak üçin algoritmler we ulanylýan derman seriřdeleri berilýär.

Kitapda görkezilýän derman seriřdeleriniň maslahat berilýän möçberleriniň, görkezmeleriniň takyklygyny gazanmak üçin ähli tagallalar edildi. Ýöne bu maglumatlar üýtgäp biler. Şonuň üçin derman seriřdesiniň ulanylyřy barada onuň ýanyna goşulýan taýýarlaýjynyň gözükdirijisini ünsli öwrenmeli.

Kitap öz işlerinde çaga keselleriniň we sindromlarynyň giň ýaýbaňy bilen gabatlaşýan mařgala lukmanlaryna – diňleýjilere, internlere, kliniki ordinatorlara niýetlenmek bilen olaryň diplomdan soňky bilimlerini zygider artdyrmaga we işlerinde peýdalanmaga mümkinçilik berer.

I BAP

MAŞGALA LUKMANÇYLYGY

I.1. Maşgala lukmançylygy we onuň esaslary

Maşgala lukmançylygy ilkinji saglygy goraýyş we arassaçylyk kömegi ulgamynyň çäginde işleýär.

Bütindünýä saglygy goraýyş guramasynyň Almata duşuşygynda (1978 ý) ilkinji saglygy goraýyş we arassaçylyk kömegine (ISGAK-a) şeýle kesgitleme berilýär:

«**Ilkinji saglygy goraýyş-arassaçylyk kömegi** saglygy goraýyş we arassaçylyk kömeginiň wajyp bölegini düzýär. Ol amaly, ylmy esaslandyrylan, durmuşy ýerlikli usullara we tilsimatlara daýanmak bilen, ýerlerde her bir adama, şeýle hem maşgala umumy elýeterli bolmagyny, bu işe olaryň doly gatnaşmaklaryny, ösüşiň her bir tapgyrynda jemgyýetiň hem-de bütinleýin ýurduň tamasyny ödeýän çykardjyly bolmagyny, şeýle meseleleriň çözgüdinde özygtyýarlylygyň we özbaşdaklygyň üpjün edilmegini ödeýär. Ol milli saglygy goraýyş ulgamynyň aýrylmaz bölegini düzýär, onuň özeni bolup durýar we şol bir wagtda jemgyýetiň ykdysady hem-de umumy durmuşy ösüşiniň baş düzüjisi hökmünde öňe çykýar. Ol her bir adam, maşgala, jemgyýet bilen lukmançylyk kömegini ýaşaýyş hem-de iş ýerlerine in bir ýakyna golaýlaşdyrýan we saglygy goramak hadysasynyň ilkinji düzümini emele getirýän milli saglygy goraýyş ulgamynyň arasyndaky baglanyşygyň ilkinji basgançagy bolup durýar».

Maşgala lukmançylygy – bu ilkinji saglygy goraýyş kömeginiň, psichiatriýanyň, özüni alyp baryş baradaky ylmyň we maşgala amalynyň utgaşmasy bolup, bu ulgamda ýaşyna, jynsyna, keseline garamazdan, özüne degişli bolan ähli ilata, maşgala, aýry näsaga özbaşdak ilkinji köp ugurly saglygy goraýyş kömegini berýän, dowamly gözegçiligi, öňüni alyş, bejeriş we guramaçylyk çärelerini amal edýän ýokary lukmançylyk bilimi bolan hünärmen (maşgala lukmany) işleýär. Ol beýleki hünärmenler, näsag we onuň garyndaşlary bilen hyzmatdaşlygy üpjün edýär.

Türkmenistanda maşgala lukmançylygynyň esasy ýörelgeleri:

1. Saglygy goraýyş kömeginiň toplumlaýynlygy. Maşgala lukmançylygy diňe bir bejeriş kömegini däl-de, eýsem dikeldiş, öňüni alyş we saglygy berkitmek çärelerini hem öz içine alýar. Ol saglygy goraýyş kömegini bermegiň wagty (gije-gündiz), adamynyň jynsy degişliligi, durmuşy gelip çykyşy we dini düşüneliligi bilen çäklenmeýär. Lukmançylyk kömegi her adama we hemmelere berilýär.

2. Elýeterlilik. Maşgala lukmanynyň hyzmatlarynyň näsag üçin ýaşayan etrabynyň çäginde islendik wagtda elýeter bolmagy.

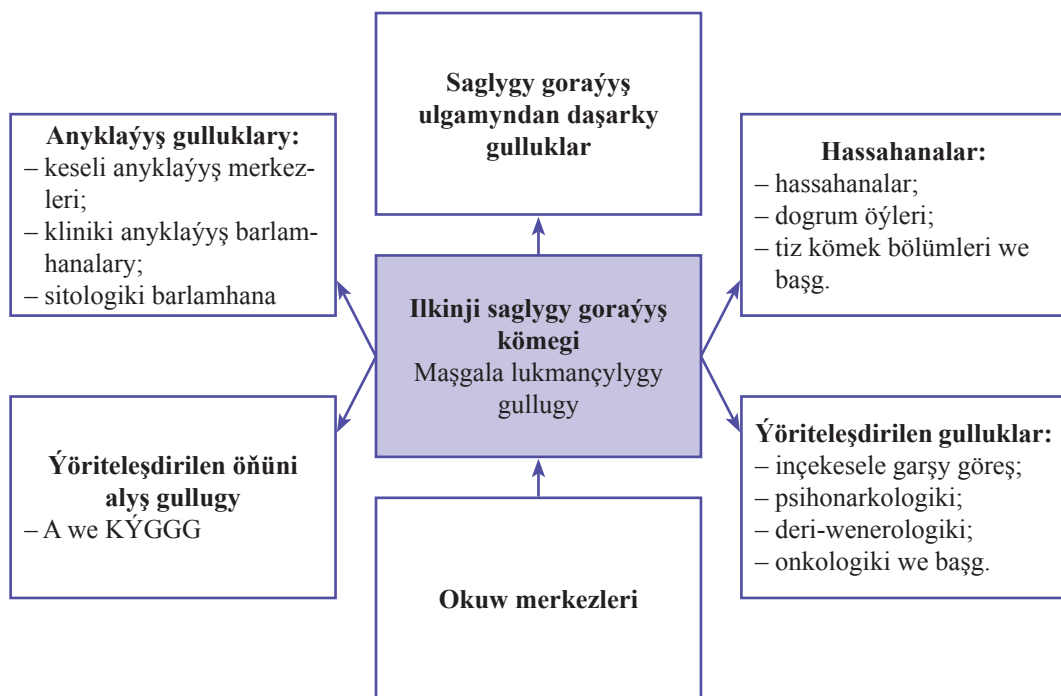
3. Şahsyýete gönükdirilenligi. Maşgala lukmançylygyna adamyň saglygyna we keseline bioruhdurmuş nukdaýnazardan bir bitewülikde seredýän bitewüleşdirme häsiýetli.

4. Zygiderlilik (üznüksizligi), dowamlylygy. Üznüksiz saglygy goraýyş hyzmaty ilata uzak wagtyň dowamynda hronologiki (şahsyýetiň we maşgalanyň ösüşi, özgermesi, irki çagalyk döwründen tä garrylyga, ömrüniň ahyryna çenli), geografiki (saglygy goraýyş kömeginiň berilýän ýerleri), hünärara (beýleki hünärmenler bilen aragatnaşyk), şahsyýetara (lukman (şepagat uýasy) – näsag (maşgala), inçe hünärmen, durmuşy işgär) kömegi we gözegçiligi üpjün edýär.

5. Saglygy goraýyş hyzmatynyň sazlaşyklylygy (integrirlenen çemeleşme). Bitewüleşdirilen saglygy goraýyş kömegi näsagyň we maşgalanyň uzak wagtyň dowamynda mätäç bolýan lukmançylyk hyzmatlaryny saglygy goraýyşyň ähli derejelerinde sazlaşdyrmak we netijeli bitewülige birleşdirmek arkaly näsagy we onuň maşgalasyny hemmetaraplaýyn ylalaşylan we üznüksiz hyzmat bilen üpjün edýär. (1-nji çyzgy).

1-nji çyzgy

Maşgala lukmançylygy – ilkinji saglygy goraýyş kömegini sazlaýjy (utgaşdyryjy)

6. Hemme ugurlary öz içine alýanlygy. Aýry adamlaryň, maşgalalaryň, ilatyň saglyk meselelerine fiziki, psihologiki we sosial şertleri hasaba almak bilen seredilmeli.

7. Ugratma ulgamy. Ähli ýagdaýlarda (gaýragoýulmasyz ýagdaýlardan daşary) adam öz aladalaryna garamazdan, ilkinji saglygy goraýyş ulgamynyň bejeriş-öňüni alyş edaralaryna ýüz tutmaly. Hassahana kömegine mätäç näsaglar maşgala lukmany ýa-da beýleki ynanylan adam tarapyndan hassahana ugradylýar.

8. Meýdançalaýyn çemeleşme. Saglygy goraýyş ulgamynyň ilkinji basgançagyndaky ähli bejeriş-öňüni alyş edaralary hyzmat edýän çäginde ýaşayan ilatyň saglyk ýagdaýyna jogapkärçilik çekýär. Her näsag öz ýaşayan ýerine berkidilen maşgala lukmany tarapyndan bellige alynýar. Her maşgala lukmany 1000-den 1500-e çenli ilata hyzmat edýär.

9. Toparlaýyn ýörelgesi. Ilkinji saglygy goraýyş we arassaçylyk kömegi maşgala lukmanyndan, maşgala şepagat uýasyndan ýa-da maşgala feldşerinden, zerurlyk ýüze çykanda – beýleki saglygy goraýyş we lukmançylyga degişli däl işgärlerden düzülen topar tarapyndan berilýär.

10. Hyzmatyň ykdysady ähmiýetlilik we maksadalaýyklygy. Maşgala lukmançylygy hereketleriniň saglygy goraýyş we ykdysady nukdaýnazardan maksadalaýyk, ýerlikli, netijeli bolmagyna, zerurlygyň çäginde aşmazlyga, ýerlikli garaşmaga ýardam berýär.

11. Maşgala – saglygy goraýyş hyzmatynyň birligi. Maşgalanyň esasy wezipesi, onuň ähli agzalarynyň fiziki, ruhy we durmuşy zerurlyklaryny, isleglerini kanagatlandyrmak maksady bilen maddy we ruhy eşretleri özara alyşmakda hyzmatdaşlykdyr.

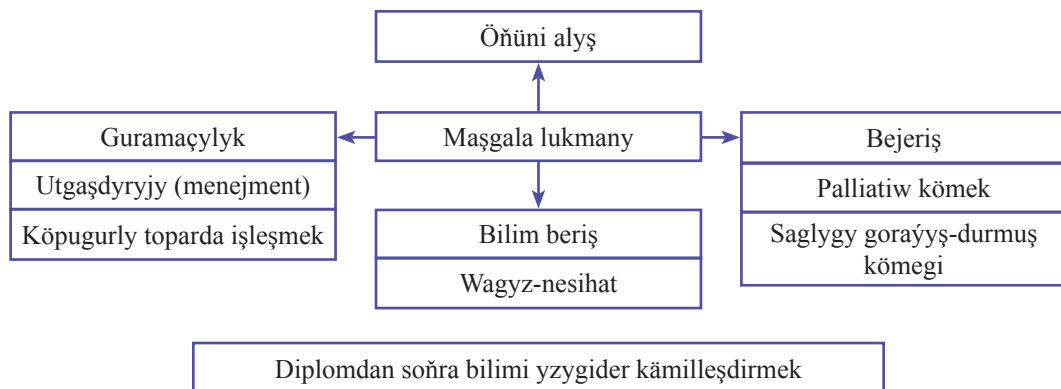
12. Öňüni alyş gönükdirilenligi. Bellibir keselleriň emele gelmesini çaklamak, olaryň irki döwürde anyklanmasy we öňüni alyş çäreleriniň geçirilmegi (4-nji, 5-nji çyzgylar).

Maşgala lukmanynyň işiniň ugurlary

1. Öňüni alyş işleri. Ol öz içine ilkinji, ikilenji we üçülenji öňüni alyş çärelerini alýar: (2-nji çyzgy)

- dogruma çenli geçirilýän gatnawlaryň we hünärmenler bilen bilelikde gözegçiligiň kömegi arkaly çaganyň antenatal goragy;
- bäbegiň ilkinji patronažy;
- çagalaryň fiziki, nerw-psihiki we akyl-paýhas ösüşine baha bermek bilen saglygyna yzygider gözegçilik;
- çagalary tebigy we dogry iýmitlendirmek;
- çagalara dogry ideg etmek, terbiýelemek;
- keseliň öňýany bolan keselleriň we araçäk ýagdaýlaryň (diatezler) öňüni alyş çäresini geçirmek;

Maşgala lukmanynyň maşgala lukmançylygynyň esaslaryndan gelip çykýan ugurlar boýunça ýerine ýetirmeli işleri

- çagalar edaralaryna gatnamaýan çagalara hünärmen-lukmanlaryň maslahatyny we barlamhana barlaglaryny geçirmek bilen sagaldyş gözegçiligini guramak;
- çagalary mekdebe çenli edaralara, mekdeplere we ýetginjekler otagyna taýynlamak we geçirmek;
- ýokanç keseller ojagynda epidemiýa garşy çäreleri geçirmek;
- ýetginjekleriň saglygyna gözegçilik etmek;
- önelge ýaşyndaky zenanlaryň saglygyny goramak babatda çäreleri geçirmek;
- 75 ýaşdan uly adamlara beden agzalarynyň funksiýasynyň ýitmegi bilen bagly meseleler babatynda gözegçilik etmek;
- dogry iýmitlenme we sagdyn durmuş boýunça maslahat, bilim beriş işlerini geçirmek;
- töwekgel toparlardakylary ýüze çykarmak we olar bilen işleşmek (meselem, gipertoniýa kesellilere yzygider gözegçilik, mammografiýa, ýatgy boýunjygynyň skriningi we başg.)
- köpçülikleýin immunizasiýany geçirmek, şol sanda ýokanç keselleriň önüni almak;

2. Bejergi işleri: (2-nji çyzgy)

- ýiti keselli ýa-da dowamly keseli beterleşen çagalara, ýetginjeklere, uly adamlara we gartaşanlara saglyk öýlerinde hem-de öý şertlerinde lukmançylyk kömegini bermek;
- gaýragoýulmasyz lukmançylyk kömegini bermek;
- hassahana bejergisine mätäçleri hassahana ýerleşdirmek;
- näsag çagalary, ýetginjekleri, uly adamlary we gartaşanlary saglyk öýi derejesinden başlap, tä hassahana çenli ýa-da tersine, yzygiderli saglygy goraýyş

kömegi bilen üpjün etmek: saglyk öýi-hassahana, hassahana-saglyk öýi-şypahana we ş.m.

- dowamly keseli, ösüşiniň kemisligi ýa-da maýyplygy bolan näsag çagalara, ýetginjeklere, uly adamlara we gojalara sagaldyş gözegçiligini hem-de gaý-talanma garşy bejergileri geçirmek;
- bejerip bolmaýan keseli bolan näsaglara palliatiw kömegini bermek;
- sagaldyş gözegçiliginiň netijeliligini, keselçiligi, keselleýjiligi seljermek, saglygy goraýyş-sosial kömegine ýardam etmek.

3. Saglyk babatynda bilim beriş işleri: (2-nji çyzygy)

- kabul edişde, şeýle hem öý şertlerinde hyzmat edilende näsaglar ýa-da ýüz tutan adamlar bilen ýaşyna, jynsyna, näsaglygyna, sosial ýagdaýyna gara-mazdan, saglygy berkitmek barada gürrüňdeşlik geçirmek;
- saglyk ýa-da sagdyn durmuşy kemala getirmek babatynda bilim beriş meýilnamalarynyň çäginde keseliň önüni alyş çäreleriniň wajyp meseleleri (çaganyň irki ösüşi we idegi, ýymitlenmesi we terbiýesi, çilimkeşlik, arak-horlyk, neşekeşlik we onuň bilen baglanyşykly saglygy goraýyş-durmuşy meseleler, töwekgelçilikli özüni alyp baryş we ş.m.), işjeň hereket, dogry ýi-mitlenme, sagdyn ruh we başgalar boýunça ilata bilim, maglumat, maslahat bermek;
- saglygy berkitmek, keselleriň önüni almak babatynda usuly işleri geçirmek (beýanlar, çykyşlar, çaplar, görkezme esbaplary we ş.m.)

4. Guramaçylyk işleri: (2-nji çyzygy)

- işiň meýilnamalaşdyrylmagy;
- hasap-hasabat beriş lukmançylyk resminamalary bilen işleşmek;
- lukmançylyk kömegini (bilelikdäki maslahatlar girýär) berýän ulgamyň hünärmenleri bilen özara hyzmatdaşlykda işleşmek (utgaşdyryjy).
- köpugurly, multidissiplinar toparda (orta saglygy goraýyş işgäri, durmuş taý-dan işgärler, psihologlar, göbegeneler) işleşmek;
- işiň menejmenti (goýulýan maksat, hyzmat edilýän ilat, kanagatlandyrylmadyk zerurlyklara baha bermek, işiň netijeliligini bahalandyrmak, kömek bermäge taýynlyk we laýyk elýeterlilik, öz tabynlygyndaky işgärler we enjamlar, otag-lar we dolandyryş infrastrukturalary bilen netijeli işi dolandyrmak).

5. Maşgala lukmany öz hünär derejesini ýokarlandyrmak üçin ýylyň do-wamynda 60 sagatdan az bolmadyk möçberde dürli maslahatlara, okuwlara we başg. gatnaşmaly, her 3 ýyldan bolsa kämilleşdiriş okuw tapgyrlarynda bolup, hünäre laýyklyk attestasiýasyndan geçmeli.

Saglyk öýi

Saglyk öýi saglygy goraýyş ulgamynyň ilkinji (etrap derejesiniň) edarasy bolup, onda ambulator we öý şertlerinde näsaglara lukmançylyk kömegini bermek,

keseliň ösmeginiň we onuň gaýra üzülmeginiň önüni almak, dowamly gözegçilik we bilim beriş babatynda geçirilýän bejeriş-önüni alyş çäreleriniň toplумы ýerine ýetirilýär.

Maşgala lukmanynyň ilata lukmançylyk kömegi şäher we oba saglyk öýlerinde, maşgala lukmançylygy bölümlerinde Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň 2002-nji ýylyň 8-nji awgustyndaky «Maşgala ýörelgesi boýunça ilata edilýän saglygy goraýyş hyzmatlarynyň hilini ýokarlandyrmak» baradaky 115-nji buýrugy boýunça amala aşyrylýar.

Guramaçylyk düzümi boýunça Saglyk öýüni şu aşakdakylara bölýärler:

- birleşdirilen (hassahana bilen) maşgala lukmançylygy bölümi;
- birleşdirilmedik (özbaşdak).

Ýerleşşi boýunça:

- şäher;
- oba saglyk öýlerine bölünýär.

Şäher saglyk öýi (ŞSÖ)

Şäher saglyk öýi şäher ilatyna ilkinji arassaçylyk we lukmançylyk kömegini berýän ilkinji ulgamyň esasy bejeriş-önüni alyş edarasydyr. Bu edaranyň esasy wezipesi keseliň önüni alyş, wagtynda anyklaýyş we bejeriş hem-de sagaldyş işlerine gönükdirilendir. ŞSÖ-niň hyzmat edýän ilatynyň sany 20 müňe golaýdyr. Lukmançylyk hyzmatlary maşgala lukmanynyň baştutanlygynda toparlaýyn, maşgala ýörelgesi esasynda amala aşyrylýar.

Şäher saglyk öýüniň ýerine ýetirýän işleri:

1. Keselleriň immun önüni alyş.
2. Keselleri irki döwürde anyklamak.
3. Ilatyň arasynda sagdyn durmuşy wagyz etmek.
4. Ýüz tutýan raýatlara ambulator kömegini bermek, olary degişli hünärmenlere ýa-da hassahanalara ugratmak.
5. Gündizki ýatymlaýyn bejergini geçirmek.
6. Esasy barlamhana barlaglaryndan geçirmek.
7. Hassahanadan soňky gözegçiligi guramak.
8. Gaýragoýulmasyz ýagdaýlar ýüze çykanda gyssagly lukmançylyk kömegini bermek.
9. Enäniň we çaganyň saglygyny goramak, şol sanda reproduktiv saglygy goramak.
10. Ýetginjekleriň saglygyna gözegçilik etmek.
11. Özüne berkidilen meýdançada daşky gurşawyň arassaçylyk-epidemiologik gözegçiligini amala aşyrmak.
12. Mekdep gigiýenasyna gözegçilik etmek.

13. Özüne berkidilen meýdançada ýerleşen edaralardyr kärhanalarda zähmet gigiýenasynyň ýola goýluşyna gözegçilik etmek.

14. Lukmançylyk hasabat resminamalaryny doldurmak we ýokarda durýan saglygy goraýyş müdirliklerine ibermek.

15. Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi tarapyndan tassyklanan derman serişdeleri bilen üpjün etmek.

Oba saglyk merkezi (OSM)

OSM oba ýerinde ilkinji saglygy goraýyş ulgamynyň esasy bejeriş-öňüni alyş edarasydyr. OSM 6000-10000 we ondan hem köp ilata hyzmat edýär.

Oba saglyk merkeziniň ýerine ýetirýän işleri:

1. Keselleriň öňüni alyş, şol sanda immun öňüni alyş.
2. Keselleri irki döwürde anyklamak.
3. Ilatyň arasynda sagdyn durmuşy wagyz etmek.
4. Ýüz tutýan raýatlara ambulator kömegini bermek, olary degişli hünärmenlere ýa-da bolmasa hassahanalara ugratmak.

5. Esasy barlamhana barlaglaryndan geçirmek.

6. Hassahanadan soňky gözegçiligi guramak.

7. Gaýragoýulmasyz ýagdaýlar ýüze çykanda gyssagly lukmançylyk kömegini bermek.

8. Enäniň we çaganyň saglygyny hem-de reproduktiv saglygy goramak.

9. Ýetginjekleriň saglygyna gözegçilik etmek.

10. Özüne berkidilen meýdançada daşky gurşawyň arassaçylyk-epidemiologik gözegçiligini amala aşyrmak.

11. Mekdep gigiýenasyna gözegçilik etmek.

12. Özüne berkidilen meýdançada ýerleşen edaralardyr kärhanalarda zähmet gigiýenasynyň ýola goýluşyna gözegçilik etmek.

13. Lukmançylyk hasabat resminamalaryny doldurmak we ýokarda durýan saglygy goraýyş edaralaryna ibermek.

14. Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi tarapyndan tassyklanan derman serişdeleri bilen üpjün etmek.

15. Meýdan şertlerinde oba ilatyna lukmançylyk hyzmatlaryny etmek.

Oba saglyk öýi (OSÖ)

OSÖ oba ýerlerinde ýaşaýan ilata ilkinji arassaçylyk we lukmançylyk kömegini berýän saglygy goraýyş ilkinji ulgamynyň iň bir çetki bejeriş-öňüni alyş edarasydyr. OSÖ ýakyn ýerleşýän oba merkezindäki OSM-niň tabynlygynda durýar. OSÖ-de ISGAK maşgala lukmany we orta saglygy goraýyş işgäri tarapyndan berilýär.

OSÖ oba ilatynyň köpçülikleýin ýaşaýan ýerlerinde ýa-da edaradyr kärhanalarda ýerleşýär.

OSÖ-niň hyzmat edýän ilatynyň sany 300-den 6000-e çenlidir.

OSÖ-niň saglygy goraýyş hyzmatlary «OSÖ baradaky düzgünnama» we TSG we DSM-e degişli kadalaşdyryjy resminamalara laýyklykda berilýär.

Oba saglyk öýüniň ýerine ýetirýän işleri:

1. Öňüni alyş çäreleri, şol sanda keselleriň immun öňüni alyş.
2. Keselleri irki döwürde anyklamak.
3. Hyzmat edýän meýdançasynnda ýaşaýan ilatyň saglygyny berkitmek.
4. Ilatyň arasynda sagdyn durmuşy wagyz etmek.
5. Ýüz tutýan raýatlara keseller babatynda ambulator kömegini bermek, olary degişli hünärmenlere ýa-da hassahanalara ugratmak (etrap hassahanasyna), wagtlaýyn işe ukypsyzlyk ekspertizasyny geçirmek.

6. Test ulgamly barlamhana barlaglaryndan geçirmek.

7. Hassahanadan soňky gözegçiligi guramak.

8. Gaýragoýulmasyz ýagdaýlar ýüze çykanda gyssagly lukmançylyk kömegini bermek.

9. Enäniň we çaganyň saglygyny goramak hem-de reproduktiw saglygy goramak.

10. Ýetginjekleriň saglygyna gözegçilik etmek.

11. Özüne berkidilen meýdançada daşky guşawyň arassaçylyk-epidemiologik gözegçiligini amala aşyrmak.

12. Lukmançylyk hasabat resminamalaryny doldurmak we ýokarda durýan saglygy goraýyş müdirliklerine ibermek (OSM-e ýa-da tabyn bolýan etrap hassahanasyna).

13. Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi tarapyndan tassyklan derman serişdeleri bilen üpjün etmek.

14. Meýdan şertlerinde oba ilatyna lukmançylyk kömegini bermek.

Türkmenistanyň Prezidentiniň «Türkmenistanda durmuş-ykdysady özgertmeleriň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry» Milli maksatnamasyny durmuşa geçirmek we kabul edilen «Saglyk» Maksatnamasynyň esasy meselesi bolan saglygy goraýyşyň maşgala ýörelgesi şertlerinde bejeriş, keseliň öňüni alyş hyzmatlarynyň hilini ýokarlandyrmak maksady bilen maşgala lukmanynyň düzgünnamasy tassyklan (TSG we DSM-iň 115-nji belgili buýrugy).

Buýrukda maşgala lukmanynyň, feldşeriň we şepagat uýasynyň düzgünnamalary, borçlary, hemmesiniň hukuklary, jogapkärçilikleri, amaly endikleri, işi alyp barmakda dürli ugurlardan gollanmalar, ilkinji basgançakda ulanylýan derman serişdeleri beýan edilýär. Bular barada giňişleýin maglumat TSG we DSM-niň 115-nji belgili buýrugynda berilýär.

Ilkinji saglygy goraýyş – arassaçylyk kömegi (ISGAK)

ISGAK-ny bermek ilkinji derejedäki bejeriş – öňüni alyş edaralarynyň esasy wezipesi bolup durýar. Şu derejede saglygy goraýyş hyzmatlary ŞSÖ-de, OSM-de, OSÖ-de, maşgala lukmançylygy bölümlerinde, iş ýerlerinde we öý şertlerinde berilýär. Ilkinji derejede hyzmat etmäniň baş ýörelgeleriniň biri-de keseliň irki tapgyrynda näsagy öz wagtynda ISGAK bilen üpjün etmektir.

1. Maşgala lukmanyna ýüz tutýan näsaglaryň geçiş ýollary (3-nji çyzgy).

- Bellige alyş otagyna ýüz tutýarlar. Bu otagda işleýän şepagat uýasy näsagyň 025-112/h görnüşli saglygy goraýyş resminamasyny tapýar. Resminama, köplenç, maşgala lukmanynyň otagynda durýar. Şepagat uýasy näsagy maşgala lukmanynyň işleýän wagtynyň rejesi bilen tanyşdyrýar.
- Soňra näsag maşgala lukmanynyň iş otagyna girýär. Näsagy ýa-da ýüz tutan adamy kabul edende maşgala lukmanynyň ýerine ýetirmeli işleriniň sanawy:
 1. Maşgala lukmany näsagy güler ýüz bilen mylaýym garşylamaly.
 2. Arzlaryny howlukman üns berip diňlemeli.
 3. Anamnez ýygnamaly.
 4. Her bir maşgala agzasy üçin hökmany doldurylýan 025-112/h görnüşe, ýagny gatnaw bejergi alyan näsagyň lukmançylyk kartasyna maşgala lukmany şu aşakdaky bellikleri etmeli:
 - arzy;
 - anamnezi;
 - näsagyň ýagdaýy;
 - obýektiw barlaglaryň netijeleri;
 - anyklanylýan deslapky keseliň kesgidi ýa-da ýagdaýdan çykarylan netije (keseliň öňýany, saglyk babatynda maslahat, saglygy goraýyş – durmuşy meseleler ýa-da ýüz tutmalaryň başga görnüşleri);
 - buýrulan emler we maslahatlar;
 - barlamhana we beýleki barlaglara, hünärmenlere iberilendigi baradaky bellikler;
 - anyklanylýan kesel barada eger ilkinji sapa bolsa «+», ikinji, üçünji sapa bolsa «-» alamaty bilen ilkinji sahypasyna ýazmaly.
 5. Dermannamany ýazmaly.
 6. Bellenen tertipde işe ýarawsyzlyk kagyzyňy ýa-da kepillnama (okuwçylar üçin) bermeli.
 7. Eger näsag gaýragoýulmasyz kömege mätäç bolsa, gyssagly kömek bermeli.
 8. Zerur bolanda hassahana ugratmaly.
 9. Hassahanadan çykarylan näsaglaryň çykaryş epikrizlerini (№ 027/h) ambulatorkartasyna (025-112/h) ýelmemeli.
 10. Her bir näsag üçin stat kagyzyňy (№025-2/h) doldurmalý.

11. Keseliň immun öňüni alyş sanjymyna gelen çagalary, meseleleri bolmasa, sanjym otagyna ugratmaly.

12. Sagaldyş gözegçiligindäkilere ýa-da öňüni alyş meseleleri bilen ýüz tutanlara gerekli resminamalary doldurmaly, degişlilikde maslahatlar, maglumatlar, ugratmalar bermeli. Zerur halatlarynda saglygy goraýyş-durmuş taýdan zerur kömege ýardam etmeli.

Maşgala lukmanyna ýüz tutmalaryň esasy görnüşleri:

- Mahsus we mahsus däl alamatlar bilen ýüz tutmalar.
- Ýüz tutan näsaga keseliň kesgidiniň goýulmagy.
- Bellenen bejergini almaga we keseliň dowamynda görünmäge gelmegi.
- Ýarawsyzlyk hatyny uzaltmaga ýa-da ýapdyrmaga gelmegi.
- HMAT-a gelmegi.
- Çaganyň näsaglygy barada kepilnama almaga gelmegi.
- Sagdyn çaganyň bellenen möhletlerde sagaldyş gözegçiligine gelmegi.
- Saglyk gözegçiligindäki näsagyň keseliň dürli tapgyrlarynda gelmegi.
- Her ýylky sagaldyş gözegçiligindäkileriň gelmegi.
- Keseliň immun öňüni alyş sanjymyna gelmegi.
- Önelge saglygy bilen baglanyşykly meseleler (adaty göwrelilikde gözegçilik, kontrasepsiýa) bilen gelmegi.
- Ýetginjekleriň saglygy bilen baglanyşykly meseleleri çözmäge gelmegi.
- Başdan inçe hünärmenleriň maslahatyny talap edýän näsagyň gelmegi.
- Gaýragoýulmasyz kömege we hassahana bejergisine mätäç näsagyň gelmegi.
- Okuwa, işe girmek, çagalar edaralaryna ýerleşmek, mekdebe taýýarlamak, dynç alyş öýlerine, şypahanalara gitmek meseleleri bilen gelmegi.
- Yzygider gözegçilikdäki raýatyň öňüni alyş, saglygy goraýyş-durmuş aladalary bilen gelmegi.

Hassahana ýerleşdirmek we hünärmenlere ugratmak

Ilkinji saglygy goraýyş basgançaýyndaky edaralaryň anyklaýyş babatynda mümkinçilikleri giň bolsa, näsagy ikinji derejedäki edaralara ugratmak meselesi aradan aýrylýar.

Eger soňra anyklama ýa-da bejergä zerurlygy ýüze çyksa, näsag ikinji derejedäki (hassahana) bejeriş – öňüni alyş edaralaryna ugradylýar.

Maşgala lukmany näsagy ýakyndaky etrap (ýa-da şäher) hassahanasyna meýilnamalaýyn ýerleşdirmäge ugradýar (TSG we DSM-niň 1999 ýylyň 5-nji aprelindeki 131-nji buýrugyna laýyklykda, LMBT-niň üsti arkaly barlaglardan geçirip), gyssagly lukmançylyk kömegine mätäçleri islendik hassahana ugradyp bilýär.

Maşgala lukmany näsagy barlanyndan soňra deslapky kesel kesgidini goýmak bilen saglygy goraýyş resminamasyny doldurýar (№025-112/h görnüşli), zerurlyk ýüze çyksa, hünärmeniň maslahatyna iberýär.

Maşgala lukmany näsagy şypahana bejergisine ugratmak üçin barlagdan geçmäge (ganyň, peşewiň, täretiň barlagy, EKG) ugratma berýär. Soňra keseliň durnukly remissiýadalygyna we garşy görkezmeleriň ýoklugyna göz ýetirip, şypahana kartasyny (№072/h görnüşli) doldurýar.

Eger näsag 4 aýyň dowamynda üznüksiz (ýa-da 5 aýlap üznükli) ýarawsyzlyk hatynda bolýan bolsa, maşgala lukmany oňa HMAT-a ugratma berýär.

Eger HMAT ýarawsyzlyk hatyny uzaldýan bolsa, onda LMBT tarapyndan ýarawsyzlyk haty berilýär. Eger-de HMAT maýyplyk toparyny tassyklasa, şeýle ýagdaýda näsaga maýyplyk barada kepilnama berilýär. Şu resminamalara laýyklykda, şol näsag napaga gidýär ýa-da maýyplyk boýunça maddy kömegini alýar.

Barlamhana barlaglary

Saglygy goraýşyň ilkinji derejedäki bejeriş-öňüni alyş edarasynyň barlamhanasy bolmaly. Eger-de barlamhana netijeli ulanylsa, onda goýlan kesel kesgidi has takyk bolýar hem-de barlag üçin hassahana ýerleşdirmegiň gaty bir geregi bolmaýar. Eger-de edarada barlamhana barlaglaryny geçirmek üçin lukman (öwredilen feldşer ýa-da şepagat uýasy) bolmasa, onda bu iş maşgala lukmanynyň üstüne ýüklenýär.

Keselleri kodlaşdyrmak

Aglaba keseller bellige alynmagyny talap edýär. BSGG saglygy goraýş ulgamynyň dürli derejeleri üçin keselleri kodlaşdyrmak ulgamynyň dürli görnüşlerini hödürleýär.

Ilkinji saglygy goraýş ulgamynda keselleri kodlara degişli etmek maşgala lukmany tarapyndan ýerine ýetirilýär. Näsag barlagdan geçip, takyk kesel kesgidi goýlandan soňra, şepagat uýasy 0,25-2/h görnüşli kartany doldurýar we maşgala lukmany oňa keseliň koduny goýýar.

Keseli bellige almak

TSG we DSM 05.06.2000 ý. 137-nji buýrugla laýyklykda ýokanç kesel ýüze çykanda ýa-da oňa şübhe dörände, sanjyma bolan adaty däl ýagdaýlarda, haýwanlar dişlände, dyrnaçaklanda, sülekeýi düşen halatlarynda, ýokanç kesel iýmit bilen ýiti ýüze çykan, kär sebäpli zäherlenmeler barada gyssagly-NK058/h görnüşli habarnamalar doldurylýar. Ol 12 sagadyň dowamynda kesel bellige alnan ýeriň degişli A we KÝGGG-ä iberilýär. Ondan başga-da alnan habar şol edara derrew telefon arkaly ýetirilýär. Şeýle hem kesel baradaky maglumat ýokanç keselleri hasaba alyş 060/h depderçesine girizilýär. Gyssagly habarnamany islendik ýagdaýda, islendik bejeriş-öňüni alyş edarasyna keseli ýüze çykaran ýa-da şübhelenen lukman ýa-da orta saglygy goraýş işgäri doldurýar.

Etrap hassahanasyna ýa-da oba saglyk merkeziniň tabynlygyndaky oba saglyk öýüniň orta saglygy goraýyş işgäri tarapyndan iberilen ýokanç kesel baradaky gyssagly habarnamany öz 060/h depderçesine bellige alýar.

Dekretirlenen ilaty we töwekgel toparlary barlamak

TSG we DSM tarapyndan işlenen gollanmalara laýyklykda sagaldyş gözegçiligi geçirilýär. Bu töwekgel toparlara girýän adamlaryň saglyk ýagdaýyna işjeň gözegçilik etmegiň usuly. Sagaldyş gözegçiliginiň maksady keseli irki döwründe ýüze çykarmak we bejermek, onuň galyndy alamatlaryny wagtynda dikeltmek, gaýra üzülmeleriniň we gaýtalanmalarynyň önüni almak bolup durýar. Häzirki wagtda saglyk gözegçiligini geçirmek maşgala lukmanynyň borjuna girýär. Immun önüni alyş, maşgalalara barmak, önüni alyş barlaglary, eneleriň we çagalaryň saglygyny goramak saglyk gözegçiliginiň esasy düzümlerine girýär.

Mekdep okuwçylary

Olara lukmançylyk kömegini OSÖ, OSM, ŞSÖ meýdança ýörelgesi esasynda üpjün edýär.

Mekdebe berkidilen maşgala lukmanynyň we şepagat uýasynyň esasy wezipesi mekdep okuwçylarynyň saglygyny berkitmäge gönükdirilen önüni alyş, arassaçylyk – epidemiologik we bejeriş – sagaldyş çärelerini guramakdyr. Mekdebe berkidilen maşgala lukmanynyň we şepagat uýasynyň (feldşer) mekdep ýaşyndaky çagalaryň fiziologiýasy we patologiýasy, mekdep gigiýenasy, fiziki hem-de zähmet terbiýesine lukmançylyk gözegçiligi barada ýeterlik bilimleri bolmalydyr.

Mekdebiň maşgala lukmany we şepagat uýasy bejeriş-önüni alyş edaranyň ýolbaşçysy tarapyndan tassyklanana meýilnama esasynda işleýär. Onda aşakdaky bölümlere uly üns berilýär:

- mekdep okuwçylarynyň keselleriň önüni alyş sanjymalarynyň meýilnamasyny taýýarlamak, ony tassyklamak we ýerine ýetirmek;
- önüni alyş sanjymalaryň önýany çagalary barlamagy üpjün etmek;
- okuwçylaryň okadylyşynyň we terbiýelenişiniň arassaçylyk-gigiýeniki ýagdaýlaryna gözegçiligi ýerine ýetirmek;
- ýokanç keselleriň önüni alyş (hasabyny ýöretmek we aýrylaşdyrmak, galtaşykda bolanlary ýüze çykarmak hem-de barlamak);
- okuwçylary gelmintlere barlamak we mätäçlere bejergi geçirmek;
- iýmitiň taýýarlanylşyna, gaplaryň ýuwluşyna, taýýar iýmitiň we azyk harytlarynyň ulanyş möhletlerine gözegçiligi amala aşyrmak;
- iýmit taýýarlaýan işgärlerde iriňli we beýleki keselleriň barlygyny barlamak;
- mekdep işgärleriniň lukmançylyk önüni alyş barlaglary geçişine gözegçiligi alyp barmak.

Şular ýokanç keselleriň önüni alyş endiklerini öz işine alýar:

- näsaglan, şeýle-de galtaşykda bolan mekdep okuwçysynyň keselini ir ýüze çykarmak;
- öz wagtynda zýýansyzlandyrmany geçirmek, karantiniň geçirilişine gözegçilik etmek we degişli edaralara habar bermek;
- önüni alyş sanjymalaryny geçirmek;
- okuwçylaryň we olaryň ene-atalarynyň arasynda wagyz-nesihat işlerini geçirmek;
- mekdebiň arassaçylyk ýagdaýyna ulgamlaryň gözegçilik etmek;
- aşhananyň işine gözegçilik etmek.

Ýokanç keseliň mekdepde ilkinji gezek ýüze çykarylmasynda şepagat uýasynyň etmeli işleri:

- näsagy aýrylaşdyrmaly (öýde ýa-da hassahanada);
- saglyk öýüne telefon arkaly habar bermeli, maşgala lukmanynyň barlagyny guramaly;
- gyssagly habarnamany doldurmaly we A we KYGGG-ä ibermeli;
- zýýansyzlandyрма çärelerini gurnamaly.

Ýokanç keselli näsag bilen galtaşykda bolan okuwçylarda

- şol keseliň gizlin döwrüniň dowamynda lukmançylyk gözegçiligini geçirmek;
- näsag (dizenteriya, garahassa, meningokokk ýokanjy we başg.) bilen galtaşykdakylary görterijilige barlamak;
- gammaglobulin, waksina, bakteriofag goýbermek arkaly ýöriteleşdirilen önüni alşy geçirmek.
- arassalanmaly tehniki enjamdyr serişdeler epidemiologiki ýagdaýa garamazdan, gündelik zýýansyzlandyrmany zerur geçirmäge degişli.

Ýetginjekler

«Ýetginjeklik döwrüniň» kesgitlemesi dürli ýurtlarda tapawutlanýar. Türkmenistanda 15 ýaşdan 17 ýaş aralygy ýetginjeklik döwri diýlip kabul edilen.

Maşgala lukmanynyň ýetginjekleriň saglygyny gorap saklamakda we berkitmekde wezipeleri:

- sagdyn durmuşy terbiýelemek we onuň saglygy goraýyş-gigiýeniki endiklerini berkitmek (öz saglygyna jogapkärçiligini aňlamak, semizligiň önüni almak we aýyrmak); zýýanly endikleri (çilimkeşlik, neşekeşlik) aradan aýyrmak we önüni almak;
- reproduktiv işiň doly derejede kemala gelmegine ýardam bermek;
- psihosomatiki keselleriň önüni almak maksady bilen stresslere uýgunlaşmak;
- meýilleşdirilmedik irki göwreliligiň we jyns gatnaşyklarynyň üsti bilen geçýän keselleriň önüni almak üçin ýetginjekleriň seksual meselelerini çözmäge kömegi guramak;

- keseliň alamatlaryny öz wagtynda ýüze çykarmak maksady bilen her ýylda öňüni alyş lukmançylyk barlagyny guramak;
- ösüşinde gýşarma, keseliň döreme töwekgelçiligi bolan, funksional bozulmaly, araçäk ýagdaýly, dowamly keselli ýetginjeklere sagaldyş gözegçiligini guramak;
- hünär saýlamaga lukmançylyk taýdan esaslandyrylan maslahaty bermek, şeýle-de eýýäm saýlan hünärine garşy görkezmäni kesgitlemek;
- ýaşayyş we okuw üçin oňaýly ekologiki ýagdaýy üpjün etmäge gatnaşmak;
- maşgalalary, okuw mekdeplerini, jemgyýetçiligi ýetginjekleriň saglygyny goramaga çekmek;
- geljekde işi kämilleşdirmek.

Ýetginjekleri barlamagyň we sorag geçirmegiň mysaly nusgasy:

- senenama ýaşı (ýaşı we aýy);
- ene-atalarynyň saglyk ýagdaýy (şol sanda somatiki we psihiki);
- ante-we perinatal anamnezi;
- iýmitlenişi;
- öý we maddy ýaşayyş şertleri;
- iýmitiň hili we iýmitleniş häsiýeti;
- beden agramynyň we boýunyň zygider üýtgemesi;
- okuw sapaklarynyň häsiýeti, ýetişiği;
- fiziki işjeňligi, şol sanda sport bilen meşgullanmagy;
- çagada we onuň ene-atasynda pubertat döwrüniň başlanan wagty;
- geçiren keselleri we şikesleri;
- haçan we haýsy sanjymlar edilen;
- zyýanly endikleri, dermana we neşä baglylyk;
- soňky ýyllarda (pubertat döwrüniň başlanan wagty) somatiki keseller;
- görşüniň, ys alşynyň bozulmalarynyň, polidipsiýanyň, poliuriýanyň barlygy;
- saglyk baradaky arzlaryny düýpli sormak.

Işçiler

Maşgala lukmany özüne berkidilen ilatyň saglygyna gözegçilik etmek bilen näsagyň çekýän zähmetiniň aýratynlyklaryny bilmeli. Hünär we iş ýeri düýpli keselleriň ýüze çykmagyna sebäp bolup biler. Saglygy goraýyş işgäri olaryň öňüni alyş barlaglaryndan geçmegini gazanmaly. Maşgala lukmany gigiýenistler, epidemiologlar, profpatologlar bilen hemişe gatnaşykda bolmaly. Ýiti hünär keseli gigiýenistleriň gatnaşmagynda profpatologyň maslahatyndan soňra kesgitlenilip bilner. Dowamly hünär keseli diňe ýöriteleşdirilen bejeriş edaralarynda goýulýar. Tassyklamaga degişli maglumatlary maşgala lukmany taýýarlaýar.

Öňüni alyş we saglyga gözegçilik

Keselleri ir ýüze çykarmak (umumy we kär sebäpli keselçiligi, betbagtçylykly ýagdaýlary, ýokanç we parazitar keselleri azaltmak hem-de öňüni almak), şeýle hem sagaldyş çärelerini işläp düzmek üçin öňüni alyş lukmançylyk barlaglary geçirilýär (4-nji, 5-nji çyzgylar).

Adamlarda diňe sagaldyş gözegçiligi, ýagny meýilleşdirilip döwürleýin geçirilýän barlaglar (saglyk öýünde, öýde, edaralarda) keseliň irki alamatlarynyň öz wagtynda ýüze çykarylmagyna mümkinçilik berýär.

Käbir näsaglary diňe öňüni alyş barlaglarynyň üsti bilen ýüze çykaryp bolýar. Meselem, gipertoniýaly näsaglar. Şol sebäpli hyzmat edýän meýdançasyndaky hemme ilat (aýratyn-da, 1 ýaşa çenli çagalar, 1 ýaşdan 14 ýaşa çenli, ýetginjekler (5 ýaşdan 17 ýaş ýaşa çenli), önelge ýaşyndaky zenanlar (15 ýaşdan 49 ýaşa çenli) maşgala lukmany we şepagat uýasy tarapyndan ýylda 1 gezek seredilýär (çaga ilatyna seretmäniň dekretirlenen möhletleri bar).

Öňüni alyş barlaglaryň görnüşleri:

- öňünden hökman howply, saglyga zyýanly maddalar bilen baglanyşykly işe girişmek (TSG we DSM-niň tassyklan edaralaryna we hünärlere laýyklykda lukmançylyk barlagyna degişli işgärler);
- döwürleýin, maksatly öňüni alyş lukmançylyk barlaglary (inçekeseliň irki görnüşlerini, onko keselleri, gipertoniýa we başga keselleri ýüze çykarmak üçin);
- dekretirlenen ilat toparlarynyň öňüni alyş lukmançylyk barlagy (TSG we DSM-niň tassyklan gözükdirijilerine laýyklykda).

Öňüni alyş lukmançylyk barlaglarynyň netijesinde ýüze çykarylan näsag ýa-da haýsydyr bir kesele şübhe döredýän adam maşgala lukmany tarapyndan sagaldyş gözegçiligine hasaba alynýar. Maşgala lukmany deslapky kesel kesgidini takykklamak üçin goşmaça barlamhana we enjamlaýyn barlag geçirýär, degişli hünärmeniň maslahatyna ugradýar, mätäçleri hassahana ýerleşdirýär, kesel kesgidi takyklandan soň, meýilnamalaşdyrylýan sagaldyş, öňüni alyş we bejeriş çärelerini geçirýär.

Dowamly keselli näsaglara gözegçilik

Maşgala lukmany (öz işläp düzen meýilnamasy esasynda) dowamly kesellerden ejir çekýän näsaglara (gipertoniýa keseli, onko keseller, bronhial astma, dowamly obstruktiv bronhit, süýjüli diabet, semizlik, arakhorlyk, baş keseli, böwregiň dowamly keselleri, merezýel we başg.) sagaldyş gözegçiligini geçirýär.

Maşgala lukmany zerurlyk ýüze çykan halatlarynda näsagy hünärmeniň maslahatyna ýa-da hassahana ugradýar. Barlaglaryň netijeleri ýa-da çykaryş epikrizi (№027/h, eger näsag hassahanadan çykan bolsa) maşgala lukmanyna gowuşmaly.

Maşgala lukmany hassahanada başlanan bejergini berlen maslahata laýyklykda dowam etdirýär we tamamlayar.

Eger-de çykaryş epikrizinde gatnamalaryň ýygylgy görkezilmedik bolsa, maşgala lukmany ýa-da şepagat uýasy näsagy öýünde ýylda iň bolmanda 4 gezek barlamaly. Şonda näsaga zerur bolan barlamhana we funksional barlaglaryny, ýagny EKG, rentgen barlagy, ganyň, peşewiň derňewi we başgalary geçirmeli. Olardan daşary (soňraky) barlaglara mätäçlik dörese, näsag hünärmene ýa-da hassahana ugradylýar.

Her dowamly keselli näsaga №030/h görnüş doldurylýar we sagaldyş gözegçiliginiň meýilnamasy düzülýär. Sagaldyş gözegçiligine alnanlygy №025-112/h, №030/h görnüşli kagyзда («+» belgi bilen) we näsaglaryň sagaldyş gözegçiligine alynýan depderçede bellenilýär.

Gözegçiligiň dowamynda №030/h we №025-112/h görnüşlerde ýazgylyar ýöredilýär. Ýylyň ahyrynda 025-112/h görnüşde netije beýan edilýär (tapgyrlyayn ýa-da çykaryş), ýagny keseliň geçişi (beterleşmegi, üýtgewsiz galmagy, gowulaşmagy, sagalma) bellenilýär.

Eger-de näsag gözegçilikden çykarylmasa, şol bir wagtda indiki ýyl üçin sagaldyş gözegçiliginiň meýilnamasy düzülýär. Eger näsag hasapdan çykarylisa (çykarylmagynyň sebäpleri: sagalma, göçüp gitme, aradan çykma), onda №025-112/h, №030/h görnüşlerde («+» belgi bilen) hem-de näsaglary sagaldyş gözegçiligine alynýan depderçede degişli ýazgy goýulýar. Hemme resminamalarda hasapdan çykarylmagynyň sebäpleri görkezilýär. 5 ýylyň dowamynda durnukly remissiýada bolan näsagy sagaldyş gözegçiliginiň hasabyndan çykarmak bolýar (bellibir kategoriýa degişli näsaglar).

Maşgala lukmany sagaldyş gözegçiligindäki näsaglary alyp barmakda degişli hünärmenler bilen netijeli aragatnaşykda bolmaly.

Öylere baryp görmek we sagaldyş gözegçiligi

Maşgala lukmanynyň wagtly-wagtynda öylere görmäge barmagy saglygy berkitmekde hem-de keseliň önüni almakda ähmiýetli orun eýeleýär. Dowamly kesellilere, sagalyp baryan näsaglara, maýyplara we gojalara (gartaşanlara) gözegçilik, adatça, öýde amala aşyrylýar.

Maşgala lukmany öýde zerur bolan kömegi üpjün etmek bilen hyzmat edýän ilatyna saglygy nädip saklamalydygy we goldamalydygy barada maglumatlary we maslahatlary berýär.

Bulardan başga-da fiziki işjeňligi bozulan maýyplaryň, psihiki kesellerden ejir çekýänleriň öý şertlerinde kadaly ýaşayşyny (gün görmesini) üpjün edýän ilkinji lukmançylyk, durmuş taýdan üpjünçilik, palliatiw kömegine ýardam edýär.

Öýe baryp görmäniň we sagaldyş gözegçiliginiň ýerlikliligi

Oba saglyk öýlerinde, merkezinde, şäher saglyk öýlerinde lukmançylyk hyzmatlarynyň ähli görnüşi edaranyň çäklerinde, öýde ýa-da iş ýerinde geçirilip bilner. Ýöne birnäçe çäreleri (täze doglan bäbegiň patronažy, dowamly keselli näsaglaryň sagaldyş gözegçiligi) öýde geçirmäge eýerilýär.

Käbir näsaglar lukmançylyk kömegi üçin lukmana ýüz tutmaýar. Meselem, ýaş ene öz näsag çagasyny lukmana getirmeýär ýa-da gijikdirip gelýär. Näsaglar keseliň alamatlarynyň agyrlygyna baha berip bilmeyärler. Mysal üçin, lukmana wagtly-wagtynda görünmeýän we berlen maslahatlary nädogry ýerine ýetirýän dowamly näsag. Belli bolşy ýaly, lukmançylyk kömegine ýygy-ýygdydan ýüzlenýän näsaglar öz saglygyna ýeterlik üns berýän adamlaryň hataryna girizilýär.

Gerek ýagdaýynda hem lukmançylyk kömegine ýüz tutmaýan we öz saglygyna ýeterlik üns bermeyän näsaglar howp toparyna girýär. Şol sebäpli hemişe şeýle topardaky adamlaryň barlygyny ýatda saklamaly hem-de önüni alyş barlaglaryny geçirmeli. Barlag wagtynda ýa-da öýe görmäge barlanda lukmançylyk hyzmatlaryndan peýdalanmagyň maksadalaýyklygy barada düşündiriş işlerini geçirmeli.

Öý we ýaşaýyş şertlerine, maşgala däbine hem-de maşgalanyň içindäki aragatnaşyklara baha bermek öýe baryp görmäniň wajyp sebäpleriniň biri bolup durýar.

Bu lukmanyň näsag bilen aragatnaşygyny gowulandyrmaga ýardam berýär. Näsagyň öýüne görmäge barlanda geçirilýän önüni alyş çärelere örän uly ähmiýet berilýär. Maşgala lukmanynyň ilkinji wezipesi keselleriň önüni almak. Bejeriş çäreleri keseliň önüni alyp bolmadyk näsaglara bellenilýär, ýagny bejeriş kömegi lukmanyň ikinji wezipesi bolup durýar. Önüni alyş diňe bir immun önüni alyş we arassaçylyk-epidemiologiki çäreler bilen çäklenmeýär. Önüni alyş öz içine sagdyn durmuşy, reproduktiv saglygy, sagdyn ýymitlenmäni, laýyk fiziki işjeňligi we beýleki soraglar boýunça arassaçylyk-wagyz-nesihat, düşündiriş işlerini alýar. Şeýle hem oňa keseliň irki anyklanmasy girýär. Agzalan çäreleriň aglabasyny diňe bejeriş-önüni alyş edarasynyň çäklerinde geçirip bolmaýar.

Näsagy öýde görmäge ilkinji gezek barmak

Öýlere barmak göz önünde tutulan meýilnama laýyklykda ýerine ýetirilýär. Näsag bilen ilkinji duşuşykda maşgala lukmanynyň hereketleri indikilerden ybarat:

- näsagyň pasport maglumatlaryny toplamak;
- arzlaryny soramak we anamnez ýygnamak;
- näsagyň obýektiw barlagy;
- ön kabul eden derman serişdeleriniň atlaryny kesgitlemek.

Näsagyň doly barlagyny geçirmeli: saglygynyň umumy ýagdaýyny kesgitlemeli, näsagyň ukusyna we dynçlygyna, ýymitlenişine baha bermeli, gyzgynyň

ölçemeli, dem alşyny, pulsuny, AGB-ni kesgitlemeli, täretini soramaly, emosional ýagdaýyny we kesele bolan garaýşyny bilmeli. Şeýle-de onuň psihiki ýagdaýy, ynamy we ruhy gymmatlyklary barada maglumatlaryň alynmagy zerur.

Saglygy goraýyş-durmuşy kömek babatynda näsaga indiki soraglar berilmeli:

- Durmuş taýdan goldaw alýarmy?
- Maşgalasy, dostlary barmy?
- Ýaşayyş ýagdaýlary, girdejisiniň derejesi, işiniň häsiýeti nähili?
- Dynç almany nähili amala aşyrýar?

Şu soraglara jogaplar näsagyň mümkinçiliklerini, şeýle hem saglygy goraýyş-durmuş taýdan kömegiň gerimini kesgitlemäge kömek berer. Öýe görmäge barlanda näsagyň ýa-da maşgalanyň ýaşayyş şertleriniň arassaçylyk-gigiýeniki ýagdaýlaryna-da baha berilýär. Barlagyň dowamynda kömek edilýär we arassaçylyk, eliň, aýagyň idegi, dogry iýmitlenme, hereket tertibi, bedenterbiýe we başgalar barada maslahat berilýär. Eger-de näsag kesellän bolsa, maşgala lukmany näsagy hassahana ugratmaly ýa-da öýde bejermeli diýlen çözüme gelýär.

Maşgala bilen aragatnaşykda kommunikasiýa serişdeleri

Maşgala lukmany hemişe näsag bilen gatnaşyk saklaýar (näsagyň saglyk öýüne gelmegi, öýe görmäge barmak, şepagat uýasynyň üsti bilen maglumat almak, çagalary sanjyma çagyrmak, zerurlyk ýüze çyksa, telefon üsti bilen aragatnaşyk).

Gürründeşlikde näsagyň örän dürli islegleri, talaplary bolup biler. Oňa maslahatyň, köşeşdirmäniň, durmuş taýdan kömegiň gerek bolmagy mümkin. Maşgala lukmanynyň we maşgala şepagat uýasynyň şu islegleri kanagatlandyrmak ukyby olaryň aragatnaşyk endiklerine we tejribesine bagly bolýar. Kommunikasiýa köp düzüm böleklerden durýar: barlyk duýgusy, diňlemäni başarmak, kabul etmek, biynjalyk bolmak, özüni aldyrmak, kesekiniň garaýyşlaryny kabul etmek, gaýgysyny paýlaşmak, ýürekdeş, dogruçyl bolmak, beýleki adamyny hormatlamak.

Aragatnaşygy ýola goýmak aňsat däl, ol ep-esli endikleri, ýagny diňlemäni, sorag bermäni, göwnüni götermäni we mylaýymlygy başarmagy talap edýär.

Çagalaryň saglygyny goramak

Dürli ýurtlarda çagalyk döwrüniň çäkleri dürli. Türkmenistanda çagalyk döwri (ýaşy) doglan pursadyndan 14 ýaş 11 aý 29 gün aralygy öz içine alýar.

Çagalar maşgala lukmanynyň, maşgala şepagat uýasynyň (maşgala feldşeriniň) gözegçiliginde durýarlar. Olar çaganyň ösüşine zygider gözegçiligi, öz wagtynda sanjym geçirmegi, keseliň irki döwürde anyklanmasyny, enelere we maşgalanyň beýleki agzalaryna çaga dogry ideg etmegi öwretmegi, çaganyň ösüşine netijeli gözegçiligi üpjün edýär.

Her bir çaga doglandan we dogrum öyünden çykandan soň №025-112/h görnüş we keselleriň immun önüni alyş sanjymlarynyň kartasy (№0,63/h) doldurylýar. 025-112/h gatnaw bejergi alýan näsagyň resminamasy 113/h alyş-çalyş görnüşiniň we Dogluş hakyndaky şahadatnamanyň esasynda döredilýär. 113/h alyş-çalyş resminamasy 025-112/h görnüşe ýelmenýär. Barlaglaryň seneleri, boýunyň, agramynyň we beýleki antropometriki maglumatlaryň üýtgemeleri, nerw-psihiki-motoriki ösüşleri, geçiren ýiti keselleri, dowamly keseller, sanjymlar, ideg, iýmitlendirme baradaky maglumatlaryň hemmesi 025-112/h lukmançylyk resminamasynda bellenilýär (özboluşly lukmançylyk pasporty).

Keselleriň immun önüni alyş epidemiýa garşy çäreleriň ulgamynda aýratyn orny eýeleýär. Ilata immunizasiýa geçirmek ulgamynda maşgala lukmançylygy gullugy ilkinji hatarda durýar. Meýilleşdirme, gurşap almak, hasabat, görkezme we garşy görkezmeler, howply toparyň immunizasiýasy, sanjym serişdeleri bilen işleşmegiň düzgünleri, şahsy rejäni düzmek – bular maşgala lukmançylygy hünärmenleriniň önünde durýan keselleriň immun önüni alyş çäreleriniň diňe käbir soraglarydyr.

OSÖ, OSM, ŞSÖ, maşgala lukmançylygy bölümlerinde keselleriň immun önüni alyş sanjymlarynyň ýyllyk meýilnamasy maşgala lukmany tarapyndan degişli edaranyň bölüm müdiri bilen bilelikde düzülýär. Onda çaga ilatynyň doly hasabyna we ön geçirilip, №065/h, №025-112/h görnüşlerde bellige alnanlara esaslanýlar. Sanjym meýilnamasyna çagalar edaralaryna gatnaýan we gatnamaýan çagalar, şeýle hem mekdep okuwçylary (bejeriş-önüni alyş edaralarynyň hyzmat edýän çägindekileri) girizilýär. Soňra etrap, şäher boýunça keselleriň önüni alyş sanjym meýilnamasy düzülýär. Meýilnamalaýyn keselleriň immun önüni alyş TSG we DSM-niň 2009-njy ýylyň 7-nji dekabryndaky «Türkmenistanda immuno-önüni alyş işlerini kämilleşdirmek» baradaky 380-nji buýrugy esasynda tassyklanan keselleriň immun önüni alyş geçirilen sanjymlaryň tertibine laýyklykda ýerine ýetirilýär.

Saglygy goragyň ilkinji basgançagyndaky bejeriş-önüni alyş edaralary (OSÖ, OSM, ŞSÖ, maşgala lukmançylygy bölümleri) geçirilen keselleriň immun önüni alyş sanjymlarynyň berk hasabatyny ýöretmeli. Her geçirilen sanjymyň möçberini, seriýasyny, goýberilen ýerini, görnüşini görkezmek bilen 025-112/h, 026/h görnüşlere we keselleriň immun önüni alyş sanjymlaryny hasaba alyş 064/h depderçesinde bellenilýär. Bularadaky maglumatlar keselleriň immun önüni alyş sanjymlary barada hasabaty düzmek üçin ulanylýar. Maşgala lukmanyň keselleriň immun önüni alyş sanjymlary boýunça geçirmeli işleri etrap A we KÝGGG-si tarapyndan zzygider gözegçilikde bolmaly. Çagalaryň saglygyny goramak we keselleriň immun önüni alyş barada giňişleýin maglumatlar TSG we DSM-niň buýruklarynda, gollanmalarda (TSG we DSM-niň 115-nji buýrugy, «Türkmenistanda 2003–2020-nji ýyla çenli döwür üçin keselleriň immun önüni alyş» Milli maksatnamasy, Türkmenistanda ene süýdi bilen emdirmekligi gorap saklamak we

goldamak baradaky TSG we DSM-niň 408-nji buýrugy, Çagalaryň irki ösüşiniň standartlary we başgalar) berilýär.

Aýallaryň saglygyny goramak

Göwreli zenanlar bilen alnyp barylýan işler

Aýallaryň saglygyny goramak Türkmenistanda saglygy goraýyş edaralarynyň wajyp wezipesi bolup durýar. Bu babatda ilkinji saglygy goraýyş ulgamynda berilýän lukmançylyk kömeginiň hilini ýokarlandyrmak möhüm orun eýeleýär. Maşgala lukmanlary tarapyndan antenatal, postnatal we reproduktiw saglygy goraýyş amala aşyrylýar.

Her göwreli zenan göwreliligiň irki möhletlerinden maşgala lukmanynyň akuşer-ginekolog bilen bilelikdäki gözegçiliginde bolýar. Göwreli zenanyň ilkinji barlagynda №111/h görnüş doldurylýar we akuşer-ginekolog lukmany bilen bilelikde ýöredilýär. Şol bir wagtda №025-112/h lukmançylyk resminamasynda hem bellenilýär. Şunlukda, dogrumdan soňky 42 güne çenli gözegçilik alnyp barylýar. Zygider gözegçilik enäniň we çaganyň saglygyndaky howplary ýüze çykarmaga, keseli irki döwründe anyklamaga, sanjym geçirmäge, geljekki enäni we maşgala agzalaryny dogruma we çaganyň idegine taýýarlamaga mümkinçilik berýär.

Maşgalanyň reproduktiw saglygyny goramak

Dogrum aralarynyň dogry berjaý edilmegi, kontrasepsiýa usullary, önelgesizlik, jyns gatnaşyklary arkaly geçýän keseller babatynda geçilýän çäreler enäniň we çaganyň saglygyny berkitmekde zerur önüni alyş çäreler bolup durýar.

Aýallaryň saglygyny goramakda geçirilýän çäreler barada giňişleýin maglumat TSG we DSM-niň degişli buýruklarynda, gollanmalarda (TSG we DSM-niň 115-nji buýrugy, Türkmenistanyň Howpsuz enelik boýunça 2007–2011-nji ýyllar üçin Milli maksatnamasy we Reproduktiw saglygyny goramak baradaky degişli resminamalar) berilýär.

I.2. Maşgala lukmançylygy we saglyk

Edebiýatda «saglyk» düşünjesiniň 200-den gowrak kesgitlemesi derňelýär. Häzirki döwürde «saglyk» düşünjesi adamyň diňe bir fiziki saglygyny däl-de, eýsem psihiki we durmuşy saglygyny öz içine alýar.

Saglyk pelsepe, durmuşy, ykdysady, biologiki, saglygy goraýyş kategoriýalary hökmünde seredilýän we ulanylýan, maýa goýulýan närise. Oňa şahsy we jemgyýet gymmatlygy, ulgamlayyn häsiýetde ösýän, daşky gurşaw bilen hemişe özara baglanyşýan hadysa hökmünde garalýar.

«Saglyk» atly halkara jemgyýetde saglygyň umumy kabul edilen kesgitlemesi BSGG-niň düzgünnamasynyň girişinde şeýle beýan edilýär:

«Saglyk diňe bir keselleriň ýa-da fiziki ýetmezçiligiň bolmazlygy däl-de, eýsem adamyň fiziki (biologiki), ruhy we durmuş abadançylygydyr».

Saglygyň birnäçe görnüşleri bar:

- Beden saglygy. Beden agzalarynyň we ulgamlarynyň häzirki ýagdaýy;
- Fiziki saglyk. Beden agzalarynyň we ulgamlarynyň ösüş we funksional mümkinçilikleriniň derejesi;
- Psihiki saglyk – özüni alyp barşyň ýagdaýa kybaplaşdyrmany üpjün edýän umumy ruhy amatly ýagdaý;
- Jynsy saglyk – önelgelik ulgamynda bozulmalary inkär edýän şertleriň jemi;
- Ruhy saglyk – jemgyýetde şahsyýetiň ruhulyga, bilime we tejribä bagly bolan özüni alyp barşyň gymmatlyklar, maksatlar we deliller ulgamy.

Çaganyň saglygy – durmuşy we ekologiki gurşawyň, iýmitlenmäniň we terbiýäniň, maşgalanyň takyk ýagdaýynda genetiki ösüş maksatnamasyny amal edýän, ösýän çaganyň (adamyň) ýaşyna laýyk gelýän durnukly fiziki we intellektual üpjünçiligi (abadançylygy).

Çagalarda saglygyň ölçegleri:

- çaganyň ösüşinde bellibir ýaşda ýetilýän oňaly görkezijiler (fiziki, akyl-paýhas, motoriki);
- funksional we durmuşy uýgunlaşmanyň ýeterlik derejede ýüze çykmagy, maşgalada, köpçülikde özüni laýyk alyp barmagy;
- daşky gurşawyň oňaysyz täsirlerine ýokary derejede garşylyk görkezmegi, ýaşyna laýyk immunobiologiki görkezijiler;
- araçäk ýagdaýlaryň (diatezleriň) we dowamly keselleriň bolmazlygy.

Häzirki wagtda saglyk bedeniň daşky gurşawyň şertlerine uýgunlaşma ukyplylygy, **kesel** bolsa şol ukybyň bozulmagy (dezadaptasiýa) hasap edilýär.

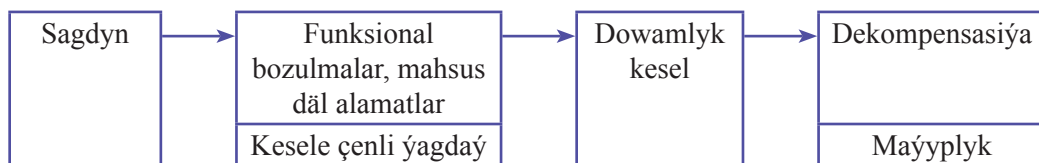
Kesele çenli ýagdaýyň bedeniň sazlaşdyryjy ulgamynyň dartgynlyk derejesine laýyklykda toparlandyrylyşy:

- Sazlaşdyryjy mehanizmiň az dartgynlygynda geçýän kada bilen araçäkleşýän ýagdaý. Onda bedeniň daşky gurşawyň laýyk däl şertlerine uýgunlaşmasy dolý ýa-da bölekleyin bolup geçýär. Bu tapgyrda anyklaşma, şol adam üçin laýyk däl daşky gurşawyň şertlerini ýüze çykarmak (adamyň mümkinçiliklerine laýyk gelmeýän hünär ýa-da durmuşy agramlyklar, borçlar, ýaramaz täsirlər). Uýgunlaşma ukybynyň bozulma alamatlary ýüze çykmaýar.
- Dartgynly ýagdaý. Ol gorag mehanizmleriniň güýçlendirilmegi, şol sanda simpatoadrenal we beýleki ulgamlaryň işjeňliginiň ýokarlanmagy bilen ýüze çykýar. Şeýle ýagdaýyň anyklanmasy kliniki alamatlara esaslanýar. Olar:
 - newrotiki ýagdaýlar;

- duýgy stresiniň gemodinamiki alamatlary (aşgazan-içege ýollarynyň funksional bozulmalary, dizuriýa, giperwentilýasiýa we başg.).
- Aşadartgynly ýagdaý. Oňa uýgunlaşma mehanizmleriň ýeterlik däldigi, daşky gurşawyň täsirine bedeniň dogry jogabyny üpjün edip bilmeýänligi mahsus. Şeýle ýagdaý kliniki newrozyň, reaktiw psihopatologiki ýagdaýyň (depressiýa), wegetativ-damar paroksizminiň, şeýle hem wegetativ bozulmalaryň (gan aýlanyşygyň gipodinamiýasy, araçäk arterial gipertenziýa, gipotoniýa, bronhlaryň giperreaktiwligi, immun durnuklylygyň peselmegi, aşgazan-içege ýollarynyň disfunksiýasy we başg.) döremegi bilen ýüze çykýar.
- Soňra döreyän anyk kesel. Mahsus däl alamatlardan mahsus alamatlar agdyklyk edýär. Şeýlelikde, keseliň döreme hadysasynda onuň başlangyç alamatlary hakyndaky nukdaýnazardan keseliň emele gelme düzüjisi bolan howply şertiň ähmiýeti ýüze çykýar. **Keseliň döreme howpy** adamyň durmuşynda haýsam bolsa bir elementiň (gurluş, çalşyk aýratynlyklary, özüni alyp barşy, durmuşy orný we beýlekiler) hemişe bolmagy, ol şol şahsda beýlekilere (şol elementi bolmadyklara) garanyňda bellibir keseliň döreme ähtimallygyny ygtybarly ýokarlandyrýar.

4-nji çyzgy

Dowamly keselleriň döreme ýa-da geçiş hadysasynda umumy kabul edilýän tapgyrlar (dogabitdi, öňüni alyp bolmaýan ýagdaýlardan daşary)

Şol sebäpli **keseliň howply şertlerini, kesele çenli ýagdaýlary** ýüze çykar-mak maşgala lukmanynyň işiniň wajyp bölegi bolup durýar. Şonuň üçin öňüni alyş çäreleriniň agdyklyk etmelidigi gelip çykýar.

Öňüni alyş haýsy-da bolsa bir ýaramaz hadysanyň ýa-da şertiň öňüni almaga gönükdirilen çäreleriň toplумы.

Öňüni alyşyň görnüşleri (4-nji çyzgy):

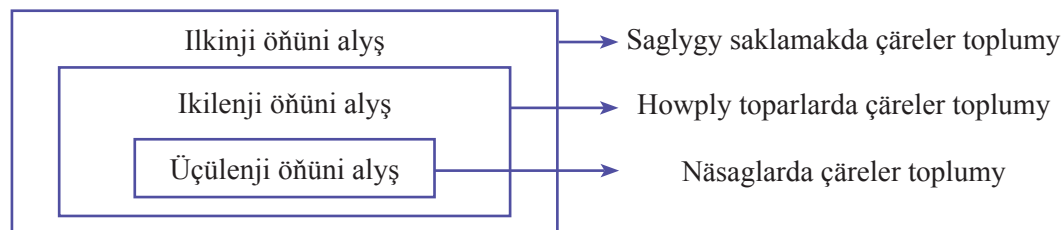
1. Ilkinji öňüni alyş – bu keselleriň döremegine ýol bermeýän durmuş, bilim we saglygy goraýyş-psihologiki çäreleriň toplумы. Ol tutuş ilata täsir edýän howply şertleri azaltmaga gönükdirilen – ilat derejesindäki strategiýa.

2. Ikilenji öňüni alyş – keseliň döremeginiň we ösmeginiň öňüni alýan durmuş, bilim, saglygy goraýyş-psihologiki çäreleriň toplумы. Ol şahsy howply şertleriň azalmagyna, keseli irki döwründe ýüze çykarmaga, käbir dowamly keselleriň öňüni almaga ýa-da ösmegini yza serpikdirmäge gönükdirilen. Bu kesele çenli strategiýa.

3. Üçülenji öňüni alyş – keseliň gaýtalanmasynyň öňüni almaga gönükdirilen durmuş, bilim we saglygy goraýyş psihologiki çäreleriň toplумы. Bu tapgyrda näsagyň arzлары we alamatлары esasynda dowamly kesel we olaryň gaýra üzülmeleri ýüze çykarylýar. Bu gijikdirilen anyklaýyş. Bu kesel ýüze çykarylandan soňky ýa-da terminal strategiýa.

5-nji çyzgy

Öňüni alşyň görnüşleri

Öňüni alşyň derejeleri:

Şahsy dereje – her aýry adamyň saglyk derejesini ýokarlandyrmaga ýardam beräýjek sagdyn şahsyýet häsiýetlerini kemala getirmäge goldaw bermek.

Maşgala derejesi «mikrososiuma» täsir etme. Sebäbi maşgala we onuň daşyndakylar adama saglyk babatda düýpli täsir etmäge ukyply.

Sosial dereje – kesel we näsag jemgyýetçilik kadalarynyň üýtgemegine ýardam edýär.

Saglygy saklamak adamda ýaşayyş durmuş endikleriniň emele gelmegini we ösmegini talap edýär. Adamyň ýaşayan durmuşynda ýerine ýetirýän gigiýeniki kadalary we düzgünler toplумы sagdyn durmuş diýen düşünjani düzýär. **Sagdyn durmuş** adamyň saglygy we ösüşi üçin has amatly şertlerde özüniň hünärmenlik, jemgyýetçilik we durmuşy wezipelerini ýerine ýetirmegine ýardam edýän şertleriň hemmesini öz içine birleşdirýär. Ýaşayyş durmuşy hemme çygry öz içine alýar: zähmet we durmuş, jemgyýetçilik, durmuş we medeniýet, adamlaryň özüni alyp barşy hem-de olaryň ruhy gymmatlyklary we beýlekiler.

Sagdyn ýaşayyş kemala getirmekde aşakdaky endikler uly täsirini ýetirýär: iýmit, şol sanda hili oňat bolan agyz suwuny, zerur bolan möçberde witaminleri, mikroelementleri, proteinleri, ýaglary, uglewodlary – doly we dogry ulanmak, sagdyn iýmiti peýdalanmak; durmuş (ýaşalýan jaýlaryň hili, işjeň we gowşak dync alyş, psihiki we fiziki howpsuzlygyň derejeleri) we zähmet (fiziki, psihiki howpsuzlyk, hünär taýdan ösüşe höwes we şert) şertleri; hereket işjeňligi (bedenterbiýe we sport, fiziki ösüş ýokarlandyrmak, goldamak, fiziki we psihiki agramlyklardan soňra boşaşmak; dikeldiş usullary).

Adamyň saglygyny kesgitleýän sebäpleriň 50-60%-i ýaşayyş gurluşyna (sagdyn durmuşa) degişli. Olardan şahsy derejede ýaşayyş ýörelgesine aýratyn orun berilýär.

Ýaşayyş ýörelgesi adamyň durmuşda özüni alyp baryş aýratynlygy. Bu adat, döp-dessur we şahsy gylyklar bilen kesgitlenilýär. Özüni alyp baryş ýaşayyşyň wajyplary düzümleriniň biri. Onuň täsir edijiligi köp sebäpleriň täsirinden has ýokary.

Kesele çenli anyklaýyş (howp toparlary) öňüni alyşyň esasydyr. Bedeniň funksional mümkinçiliklerini anyklaýan fiziologiki ölçegler saglyga baha bermekde in wajyplary hasap edilýär. Kesele çenli anyklaýyşyň usullary we ölçegleri bedeniň sazlaşdyryjy we gomiostatiki häsiýetlerine baha bermäge mümkinçilik berýär, bu bolsa keselleri irki, gizlin döwründe ýüze çykarmakda örän derwaýysdyr. Şeýlelikde, keselleriň öňüni alyş meselesi, adamyň ýaşayyş durmuşy bilen bagly bar bolan serişdeleri onuň uýgunlaşmak häsiýetlerini gowulandyrmak üçin maksada gönükdirilip ulanmagyň üsti bilen çözülýär. Ilat saglygyna ýa-da aýry adamlaryň saglygyna howp salýan çilimkeşligi (nas atmagy), ýeterlik däl fiziki işjeňligi, himiki düzümi boýunça sagdyn däl iýmitlenmegi, psihoemosional dartgynlygy, psihoişjeň serişdeleri ulanmagy, dermanlary aradan aýyrmak zerurdyr. Maşgala lukmany maşgalanyň her bir agzasynyň saglygy barada, olaryň saglygyna oňaysyz ýagdaýlaryň we sebäpleriň täsir ediş mehanizmlerini bilmeli hem-de kesele çenli alamaty ýüze çykarmaly. Kesele çenli ýagdaýlar kliniki ähmiýetli alamatlardan has öň ýüze çykýar, adatça, bedeniň funksional we gurluş ätiýaçlyklarynyň hasabyna öwezi doldurylýar we emele gelmegine getiren sebäpler (şertler) aýrylanda ýa-da öňüni alyş çäreleri geçirilende aýrylýar. Olara beden agramynyň üýtgemegi, tiz ýadawlyk, psihiki ýagdaýyň üýtgemegi, AGB-niň ýokarlanmagy, geçip gidýän agyry sindromlary, agyz boşlugyndaky üýtgeşmeler degişli.

Dowamly kesel anyklanylanda, ony bejermegiň esasy maksady diňe bir keseliň alamatlaryny aýyrmakdan ybarat bolman, eýsem onuň gaýra üzülmeleriniň, maýyplygyň öňüni almakdan we ýaşayyş durmuşynyň ýokary hilini saklamakdan ybaratdyr.

Ilatyň saglyk ýagdaýyna gözegçilik (sagaldyş gözegçiligi) saglygy goraýyş ulgamynyň ilkinji derejedäki bejeriş-öňüni alyş edaralarynyň ulgamlarynyň işi bolup, keseliň öňüni almaga, ir ýüze çykarmaga hem-de bejermäge gönükdirilendir. Adamlarda sagaldyş gözegçiligi, ýagny meýilleşdirilip, döwürleýin geçirilýän barlaglar (saglyk öýünde, öýde, edaralarda) keseliň irki alamatlarynyň öz wagtynda ýüze çykarylmagyna mümkinçilik berýär. Maşgalanyň her bir agzasy özüniň saglyk ýagdaýyna garamazdan, ýylda 1 gezek sagaldyş gözegçiliginden geçýär. Öňüni alyş barlaglar aýry toparlarda tapawutlanyp, gözegçilik meýilnamasynda beýan edilýär.

Maşgala lukmany **sagaldyş gözegçiliginiň meýilnamasyny** düzýär. Ol aşakdakylary öz içine alýar:

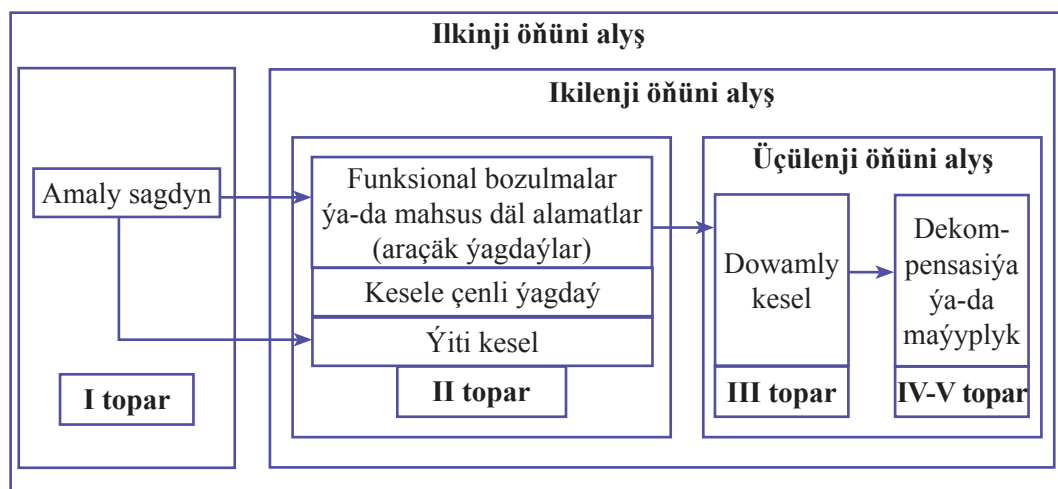
- Ýylyň ahyrynda dowam edýän adamyň sagdynlygyna, keseliň öňýany ýagdaýyna, keseline, onuň agyrylygyna, gaýra üzülmelerine (maýyplygyna) laýyklykda toparlara (I, II, III, IV-V) girizmek we seretmek (5-nji çyzygy);

- toparlara degişlilikde zerur bolan inçe hünärmeniň maslahatyny guramak;
- näsagy zerur bolan barlaglardan geçirmek;
- gaýtalanma garşy ýa-da palliativ bejergisini geçirmek;
- şypahana – dikeldiş bejergisini guramak;
- bedeni berkitmek, taplamak, maslahat bermek, okatmak;
- saglygy goraýyş – durmuş kömegini bermek.

Ýylyň seljerilmesi geçirilýär, umumy aýry toparlar boýunça sagaldyş gözegçiliginiň netijeleri derňelýär, esasy görkezijiler kesgitlenilýär we geljekki ýyla meýilnama düzülýär.

6-njy çyzgy

Keseliň döreme ýa-da geçiş tapgyrlaryna laýyklykda önüni alyş nukdaýnazardan saglyga gözegçilik

I.3. Maşgala saglygyny goraýyş (maşgalanyň saglygy)

Maşgala saglygyny goraýyş ruhyýetiň, özüni alyp baryş baradaky ylmyň, ilkinji lukmançylyk kömeginiň (saglygy goraýyş kömeginiň) we maşgala amalyňyň utgaşmasy bolup, ilkinji kömek berýän lukman beýleki hünärmenler, näsag we onuň garyndaşlary bilen hyzmatdaşlygy üpjün edýär.

Saglygy goraýyş we maşgala

Kesel diňe bir näsagyň özüne däl-de, eýsem ata-enesi (ata-enesi, aýal dogany, erkek dogany), şeýle hem nika taraplaryndaky kowum-garyndaşlary (är-aýal, çagalar) üçin-de ähmiýetli oňaýsyzlyk döredýär. Bulardan başga-da maşgala agzalarynyň saglyga we keselçilige bolan garaýşyna, olaryň saglyk babatdaky kynçylyklaryň hötdesinden gelmek ukyplaryna, lukmançylyk kömegine ýüz tut-

makda çözügüt kabul etmeklerine we lukman maslahatlarynyň olar tarapyndan pugta ýerine ýetirilmegine maşgalada öňden gelyän döpler hem-de ynam-pikirler örän uly täsir edýär.

Saglygy goraýyş işgäri bilen näsagyň arasyndaky gatnaşyk olaryň ikisiniňem nukdaýnazaryndan, ulgamlaryň maşgala özaragatnaşygynyň çäginde öz ornuny eýeleýär. Şol sebäpli hem olaryň arasyndaky her gatnaşykda lukmanyň, näsagyň şahsy häsiýetlendirmeleri we maşgala gatnaşyklarynyň ösüşi gutulgysyz özara baglanyşygyň çylşyrymly torunda utgaşýarlar. Şol sebäpli-de saglygy goraýyş işgärleriniň öz näsaglarynyň maşgalalaryna üns bermekleri iňňän wajypdyr. Hut şeýle hyzmatdaşlyk näsagyň we onuň maşgala agzalarynyň talabyny ödejek lukmançylyk hyzmatynyň esasynda goýulýar. Maşgala gönükdirilen saglygy goraýyşda keseliň maşgaladaky şahsara gatnaşyklara we näsagyň şahsy durmuşyna täsiri nazara alynýar. Şeýle çemeleşme bioruhly durmuşy garaýyşy we ulgamlaryň maşgala lukmançylygynyň esaslaryny olaryň garyndaş-hossarlaryna, saglygy goraýyş işgärlerine, jemgyýetçilik guramalaryna we edaralaryna ýaýradýar. Ulgamlaryň maşgala lukmançylygy kesele diňe bir lukmançylyk jahtden däl-de, eýsem näsagyň we onuň maşgala agzalarynyň näsaglyk sebäpli dörän kynçylyklary we aladalary nähili ýeňip boljak güýçli taraplaryna üns bermelidigini nygtaýar. Maşgala bejergisiniň esasy maksady hadysany gözegçilikde saklap biljekdikleri barada näsagda we onuň garyndaşlarynda berk ynamlylygy döretmek, dörän ýagdaýa görä çözügüt kabul etmek başarnygyny ösdürmek, birek-birek bilen we beýleki kömek berip biljek adamlar bilen baglanyşygy berkitmek. Şeýle çemeleşme näsagy bejermekde we degerli çözügütleri kabul etmekde hossarlarynyň konstruktiv gatnaşmalaryny üpjün edýär.

Maşgalanyň saglygy goraýyş işlerine aşakdaky wajyp amallar girýär:

- Maşgala agzalaryna olaryň ýaş-fiziologiki zerurlyklaryna görä degişli şertleri döretmek (çagalara, ýaşlara, göwreli aýallara, garry adamlara, näsag maşgala agzasyna we başgalara).
- Maşgalanyň saglygy goraýyş işgärlerine kömekçi bolmaga çalyşmagy, ýagny saglygy goraýyş kömegi üçin wagtynda ýüz tutmagy, bejeriş-öňüni alyş çärelerine gatnaşmagy.
- Ähli maşgala agzalarynyň saglygy goraýyş we gigiýeniki bilimleri almaga çalyşmalary, olary maşgalada ulanmalary.
- Maşgala agzalarynyň sagdyn ýaşawyş durmuşyna eýermekleri.
- Maşgala agzalary tarapyndan näsag agza bellenilen bejeriş çäreleriniň we maslahatlaryň ýerine ýetirilmegi.
- Çaganyň dogulmagynda we terbiýesinde gigiýeniki we saglygy goraýyş talaplarynyň maşgala tarapyndan ýerine ýetirilmegi.
- Maşgalada sagdyn psihologiki gurşawy döretmek, özara kömek we goldaw bermek.

– Gaýragoýulmasyz ýagdaýlarda, şikeslerde, betbagtçylyklarda lukmana çenli ilkinji kömegi maşgalada bermäge taýýar bolmak.

Maşgalanyň saglygyna baha berlende onuň ýokarda agzalyp geçilen işlerini ýerine ýetiriş derejesine kesgitli ähmiýet berilýär. Sagdyn maşgala diýmek onuň maşgalanyň ösüş tapgyrlaryna laýyklykda öz amallaryny oňaýly we netijeli ýerine ýetirýär diýmekdir.

Şeýlelikde, maksat lukmançylyk hyzmatynda maşgalanyň gatnaşmagynyň zerurlygy, ilkinji saglygy goraýyş kömeginde ulgamlayyn maşgala lukmançylygy esasynda hünärmenleri bilelikde işleşmäge çekmäge ýardam etmekdir.

Maşgalanyň häsiýetlendirilişi

Maşgala – bu kanuny nika gatnaşygy, ganybir garyndaşlygy ýa-da ogullyga (gyzlyga) alnan çagalar bilen baglanyşygy bolan, bir jaýda (öý-ojakda) ýaşaýan, önüp-ösýän adamlaryň topary.

Maşgalanyň esasy wezipesi onuň ähli agzalarynyň fiziki, ruhy we durmuşy talaplaryny, isleglerini kanagatlandyrmak maksady bilen maddy we ruhy eşretleri özara alyşmakda hyzmatdaşlykdyr. Maşgala düşünjesine onuň gurluşy we ýerine ýetirýän işi nukdaýnazaryndan seretmek bolýar. Gurluş diýlip maşgalanyň gurmaçylygy, ýagny onuň ulgamasty (kiçi ulgamlar) gurluşy we içerki häkimiýetiň iýerarhiýasy (köp basgançaklylygy – ýolbaşçylyk wekilçiliginiň, ygtyýarlylygyny geçişi) göz önüne getirilýär. Maşgalanyň gurluş düzüm binýadynyň häsiýetnamasy onuň bitewüligidir, ýagny maşgalanyň bitewüligi düzüm bölekleriniň ýönekeý arifmetiki jeminden ileri zatdyr. Maşgala özara bagly kiçi ulgamlaryň düzüminden ybarat bolup, olaryň her birisi ulgamy bir bitewülikde saklamak, şeýle hem hususy ýaşaýyş ukyplylygyny üpjün etmek maksady bilen kesgitli bir işi ýerine ýetirýär. Maşgalanyň her bir agzasy kiçi ulgamy düzýär. Şeýle-de ol bir nesle, neberä degişlilik (ata-ene, aýal dogan, erkek dogan kiçi ulgamy), jynsy alamatlary («ata-kaka-ogul» üçburçlugy), umumy gyzykmalary (sport, sungat, syýahat we ş.m. bilen meşgullanmak) ýa-da borçlulyklary (çaga eklemek, öý hojalygyny ýöretmek) esasynda gurlan beýleki birnäçe kiçi ulgamlara girýär. Bu kiçi ulgamlar maşgala agzalarynyň özara gatnaşygynyň esasy emele getirýär. Maşgala ulgamynda häkimiýet iýerarhiýasy bolup, ol kiçi ulgamlaryň arasynda tapawut geçirýär, ýagny mysal alnyp görlede ata-ene bilen çagalaryň arasyndaky dürlülük. Öz gezeginde, maşgalanyň daşky garyndaşlary, tanyşlary, jemgyýetçilik bilen özara hereketde bolýanlygy baradaky nukdaýnazardan olara bolan gatnaşykda maşgala aýratyn birlik, kiçi ulgam bolup galýar. Maşgala ulgamynyň düzümindäki kiçi ulgamlaryň öz araçäkleri bolýar, ol olaryň bitewüligini goraýar we şol bir wagtda birek-birek bilen, bitewi maşgala we jemgyýetçilik bilen özara gatnaşyga mümkinçilik berýär. Kiçi ulgamyň çäkleriniň geçirijiligi birneme köpräk ýa-da azrak bolup biler, onuň sudury umumy maşgala talaplarynyň üýtgemesine laýyk-

lykda üýtgäp bilýär. Haçanda maşgalanyň çäkleri aşa berk guralyp (ýapyk ulgam), kiçi ulgamlaryň arasyndaky tebigy özara gatnaşyga bökdençlik döretse ýa-da onuň araçäkleri örän gowşap, bozulyp, diňe kiçi ulgamlaryň arasyndaky ýakyn baglanyşyk amal edilse, onda maşgalanyň kadaly işlemesi bozulýar. Örän berk araçägiň aňrybaş ýüze çykmasy birek-birekden daşlaşmaga, üzňelige alyp barýar. Şeýle ýagdaýda maşgala agzalary biri-birinden çetleşýärler we özbaşdak işleýärler. Örän gowşan (bozulan) araçäkleriň iň soňky alamaty garyşma. Bu ýagdaýda maşgalanyň agzalary bir-biregiň durmuşyna örän işjeň gatnaşýarlar. Abadan maşgala, bellenip geçilen maşgalalar bilen deňäniňde, açyk araçäkler (açyk ulgam) mahsus. Ösüş nukdaýnazaryndan maşgalada we onuň agzalarynyň arasynda, şeýle hem jemgyýet bilen dogry arabaglanyşyk üpjün edilýär. Şol bir wagtda her bir şahsýetiň aýratynlykda bitewüligi saklanýar.

Şeýlelikde, garyşmada maşgala agzalary öz aralarynda örän ýakyn baglanyşkly, olaryň aralaryndaky çäkler aýdyň däl, olaryň şahsy durmuşy bir-biregiň gözüniň önünde geçýär. Olar gös-göni maşgala agzalaryndan özgelere orun berilmeyän işleň görnüşlerine örän köp üns sarp edýärler. Daşlaşmada maşgala agzalary, tersine, birek-birekden örän üzňeleşen, aşa garaşsyz, esasan, özlerine daýanýarlar we olaryň özara gatnaşyklary ýüzleý häsiýeti göterýär. Öý-ojak olar üçin diňe ýitmitlenmek we ýatmak üçin ýer (mesgen) bolup hyzmat edýär. Kadaly maşgalada onuň agzalary deňagramlykda, ýeterlik özbaşdak, berk maşgala gymmatlyklaryna eýe. Olaryň arasynda sagdyn baglanyşyk we sagdyn gatnaşyk höküm sürýär.

Maşgala düşünjesine özara ugrukdyrma nukdaýnazaryndan seretmek bolýar. Ýagny adaty maşgala düzgünini saklamak üçin maşgala agzalary nädip umumy ýa-da gapma-garşy orny eýeleýärler. Özara ugrukdyrmanyň çäkleri we gatnaşygy maşgalada kime çözülişli sözüň degişlidigine bagly bolýar. Maşgalada ugur ýitende iň bolmanda «üç gatnaşýan şahslar» ýüze çykýar. Mysal hökmünde «üçburçlugyň» emele gelşini görkezmek bolar, ýagny iki sany gapma-garşylykda duran maşgala agzalarynyň her haýsýsý maşgalanyň üçünji agzasyny öz tarapyna geçirmegi gazanmak isleýär. Şeýle bulaşyklyga çekilen maşgalanyň üçünji agzasy (köplenç, çaga) seýrek bolmadyk halatda stres alamatlaryny ýüze çykarýar. Maşgala gurluşyny saklamak üçin her maşgalada dowam edýän düzgünler, ýagny maşgalada gündeki durmuş meseleleri amal etmäge mümkinçilik, ýol berýän kesgitli garaýyşlar bolýar. Käbir düzgünler maşgala agzalary bilen bilelikde maslahatlaşylýar hem-de aýdyň bolýar. Beýlekileri ýaşryň häsiýeti göterýär hem-de ýöne güman etmek arkaly oýlanyp düşünilýär.

Abadan maşgalada zygider, takyk, düşnükli kesgitlenen we hakyky ýerine ýetirilýän düzgünler bar. Olary ösýän maşgalanyň üýtgeýän talaplaryna we näsag hossaryň aýratyn isleglerine uýgunlaşdyryp bolýar. Meselem, haçanda maşgalanyň bir agzasy himiýa bejergisiniň tapgyryny geçýän bolsa, ondan öýe kän kömek talap etmeýärler. Oňa çylşyrymly bolmadyk ýumuşlar buýrulýar.

Howply sebäpleriň görnüşlerine baglylykda maşgalalary aşakdaky toparlara bölýärler:

- Saglygy goraýyş we biologiki ölçegler boýunça hatarly maşgala (Doga-bitdi maýyp çagaly bolan maşgalalar. Ene-atanyň biriniň ýa-da ikisiniňem dowamlaýyn keselleriniň bolmagy. Psihiki näsagly maşgalalar. Göwredäki çaganyň düşmegi, öli çaga dogurmak, irki neonatal döwürde çaganyň ýogalmagy, az agramly ýa-da köpsanly çagalaryň dogulmagy, göwredäki çagany aýyrtmak, göwrelilik we dogrum näsazlyklary bolan maşgalalar).
- Durmuş-demografiki ölçegler boýunça hatarly maşgala (Doly däl maşgalalar. Köp çagaly maşgalalar. Ýaş ene we çaga. Nikasyz doglan çagaly maşgalalar. Giç dogran (35 ýaş we uly) eneli maşgalalar. Bosgundaky maşgalalar. Üç we ondan köp nesliň wekili bolan uly maşgalalar).
- Durmuş-gigiýeniki ölçegler boýunça hatarly maşgala (Doly üpjün däl maşgalalar, ýaşayyş şertleri oňaysyz maşgalalar. Pes bilim derejesi bolan eneli maşgalalar. Ene-atanyň oňaysyz we agyr iş şertleri bolan maşgalalar. Ene tarapyndan çaga pes hilli ideg edilýän maşgalalar. Özünü alyp barmakda we ýaşamakda negatiw häsiýetlendirilýän maşgalalar. Ýaşayyş şertlerinde, iýmitinde we beýleki gigiýeniki howply sebäpleri bolan maşgalalar).
- Durmuş-psiologiki ölçegler boýunça hatarly maşgalalar (sagdyn däl we çökgünlikdäki maşgalalar).
- Durmuş-ykdysady ölçegler boýunça hatarly maşgalalar (maddy taýdan doly üpjünsizlik netijesinde ýüze çykýan dürli durmuş taýdan şowsuzlykly maşgalalar).

Şeýlelikde, maşgalanyň ýaşayyş durmuşynda ýüze çykarylýan gigiýeniki, durmuş, saglygy goraýyş – demografiki aýratynlyklar bir-birine bagly bolup, biri beýlekisi bilen şertlenen we durmuş – ykdysady şertler bilen bitewülikde ýüze çykýar.

Maşgalanyň ýaşayyş döwrüniň tapgyrlary

Maşgala özüniň ösüş hadysasynda, adatça, ýaşayyş döwrüniň 6 tapgyryny geçýär. Bu tapgyrlaryň her haýsysyna ýörite ýörelgeler we görkezijiler häsiýetli. Şolara laýyklykda, maşgala ýagdaýynda ol ýa-da beýleki üýtgeşmeler bolup geçýär.

I. Ýetişenlik durmuşyň nikadan öňki döwri.

Duýgy we maddy garaşsyzlygyny gazanmak (özüne bolan jogapkärçilik).

Ýörelgeler:

1.1. Öz gurşawyňdaky adamlar bilen ýakyn gatnaşygy ösdürme.

1.2. Özbaşdaklygy we maddy garaşsyzlygy berkitmek.

Görkezijiler:

2.1. Maşgala döretmek üçin durmuş-psiologiki taýýarlygyň derejesi.

2.2. Maşgalany döretmek üçin saglygy goraýyş – biologiki taýýarlygyň derejesi.

2.3. Maşgalany döretmek üçin arassaçylyk – gigiýeniki taýýarlygyň derejesi.

II. Nikalaşma esasynda maşgala gurmak (döretmek). Ýaş çatynjalar.

Täze dörän ulgamyň çäginde özüňe jogapkärçiligi almak.

Ýörelgeler:

1.1. Är-aýal ulgamynyň kemala gelmegi.

1.2. Aýalyňy hossarlar we dostlar bilen gatnaşyklary ulgamyna girizmek.

Görkezijiler:

2.1. Geljekki ene-atanyň saglygy.

2.2. Nesil önelgelik funksiýasy bilen bagly keseller.

III. Ýaş çagalary maşgala.

Ulgama täze agzalaryň girmegi.

Ýörelgeler:

1.1. Är-aýal ulgamyna täzeçe seredilip, onda çagalar üçin ýeriň bölünip berilmegi.

1.2. Çagany bilelikde terbiýelemek, maddy we durmuş meselelerini çözmek.

1.3. Ata-ene ornuna eýe bolandyklaryna esaslanyp, garyndaşlar bilen aragatnaşygy täzeçe guramak.

Görkezijiler:

2.1. Irki ýaşly çagalary maşgala. Maşgalada mekdebe çenli ýaşly çagalaryň sany.

2.2. Çagalaryň fiziki we irki ösüşiniň görkezijileri.

2.3. Keselleýjilik, düzümi, derejesi.

2.4. Öýde we mekdebe çenli edaralarda terbiýe bermegiň şertleri.

2.5. Maşgala ýaşayyş durmuşy.

2.6. Ene-atanyň şu ýaşdaky çagalary terbiýelemek baradaky biliminiň derejesi.

3.1. Mekdep ýaşly çagalary bolan maşgala. Mekdep ýaşly çagalaryň sany.

3.2. Fiziki we psihiki ösüşiniň derejesi.

3.3. Görüşdäki we eşidişdäki ýetmezçilikler.

3.4. Keselleýjilik, düzümi, derejesi.

3.5. Ýetişik, okuw şertleri.

3.6. Çagalaryň we ene-atanyň özlerini alyp baryşlary.

3.7. Maşgalanyň ýaşayyş durmuşy, ene-atanyň bilimi.

3.8. Çagalaryň we ene-atanyň gatnaşygy.

IV. Ýetginjekli maşgala.

Çagalaryň özbaşdaklygynyň ösýänligini we ata-enäniň alaçsyzlygyny nazara almak bilen maşgala çäkleriniň çeyeligini ýokarlandyrmak.

Ýörelgeler:

1.1. Ýetginjeklere wagtlaýyn maşgala ulgamyny taşlap gitmäge ýol berýän ata-eneler bilen çagalaryň arasyndaky gatnaşyklarda üýtgeşmeler.

1.2. Orta ýaşdakylara mahsus bolan är-aýal we karýer meselelerine gaýtadan ünsi jemlemek.

1.3. Gartaşan nesle bilelikde alada etmek barada ünsi jemläp başlamak.

Görkezijiler:

1.1. Ýetginjekleriň sany.

1.2. Şikesler, görüsdäki we eşişdäki ýetmezçilikler.

1.3. Keselleýjilik, düzümi, derejesi.

1.4. Işlilik derejesi (okuw, ýetişiği, hünär saýlamak aladasy).

1.5. Psihologiki häsiýetnamalar, yetginjekleriň özüni alyp barşy, ene-atalar bilen gatnaşyklary.

1.6. Ýaşayyş durmuşy, zyýanly endikleri, gyzyklanmalary.

V. Çagalaryň özbaşdak durmuşa başlamagy we soňraky är-aýal durmuşy.

Maşgala ulgamyndan (ojagyndan) köpsanly çykyp gitmeler we oňa dolanyp gelmeler bilen barlyşmak.

Ýörelgeler:

1.1. Ata-eneleriniň we öz ýagdaýlarynda bolup geçýän üýtgeşmelere laýyklykda är-aýal ulgamyna bilelikde täzeden seretmek.

1.2. Ata-ene bilen ýetişen çagalaryň arasynda uly ýaşdakylara mahsus bolan gatnaşyklaryň ösmegi.

1.3. Är-aýal garyndaşlarynyň we agtyklarynyň peýda bolmagyny nazara alyp, aragatnaşygy täzeçe guramak.

1.4. Ata-enäniň we gartaşan garyndaşlarynyň keselini we ölümünü başdan geçirmäni başarmak.

VI. Gartaşan (ýaşy bir çene ýeten) maşgala.

Dürli nesliň orunlarynyň goşulyşmasy bilen ylalaşmak.

Ýörelgeler:

1.1. Fiziki taýdan garrama şertlerinde är-aýal jübütligini we umumy gyzyklary saklamak.

1.2. Orta ýaşly nesliň agalyk etmegine goldaw bermek.

1.3. Ulgamda garry adamlaryň pähim-paýhasyna we tejribesine orun bölüp bermek, gartaşan nesli goldamak (ýöne aşa aladalanmaly däl).

1.4. Ýanyoldaşyň, doganyň, aýal doganyň we dostlaryň ýitgisine edil öz ölümiňe taýýarlygyň düzüm bölegi hökmünde başyňdan geçirmäni başarmak; ömrüň we bitewüligiň jemini jemlemek.

V we VI tapgyrlaryň görkezijileri:

1. Garrylaryň ýaş aýratynlyklary (häsiýetnamasy).

2. Keselleýjilik, düzümi, derejesi, maýyplyk.

3. Işleýänligi, napaga üpjünçiligi.

4. Sosial gulluklarynyň we çagalarynyň kömegi.

5. Çagalarynyň maşgalalary bilen gatnaşygy.

6. Dynç almak we dikeldiş.

Maşgalanyň saglyk ýagdaýyny seljermek üçin maşgalanyň ösüş tapgyrlarynyň ählisine umumy bolan görkezijiler bar:

- Maşgalanyň düzümi (görnüşi).
- Maşgalanyň sany.
- Maşgala agzalarynyň durmuş we jemgyýet derejesi.
- Maşgalanyň esasy görkezijiler boýunça ýaşayyş şertleri.
- Maşgalanyň we onuň agzalarynyň saglygy.
- Nesil yzarlaýjylyk we geniologiki häsiýetnama.
- Maşgalanyň öz wezipelerini ýerine ýetiriş derejesi.
- Maşgalanyň saglygy goraýyş-durmuş kömegi.

Maşgalanyň saglygy goraýyşyň birligi hökmünde beýany 6-njy çyzygyda berilýär.

Maşgala amaly (bejergisi)

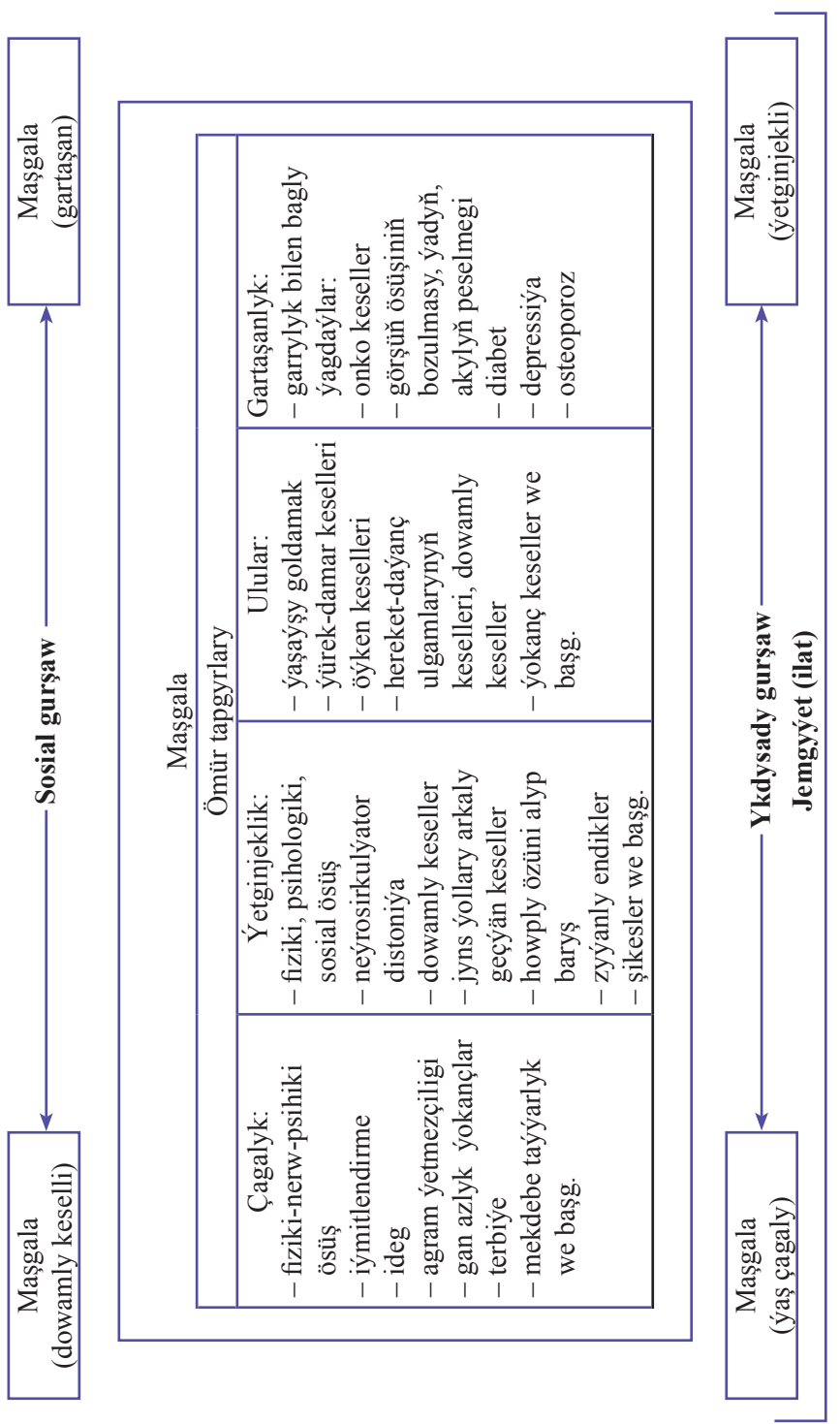
Ilkinji kömegi berýän hünärmenleriň hemmesi maşgala bilen işleşmegiň tärlerini, amalyny bilmelidirler, ýöne olaryň maşgala ornaşmak derejesi, olaryň lukmançylyk hünär ýöriteleşmesine, gyzyklanma çygryna, ruhy we maşgala şertlerine, olaryň maşgalalar bilen işleşmeklik tejribesine we olaryň hususy kemala gelendiginiň derejesine baglydyr. Hünärmeniň maşgala bilen işleşmek babatynda gatnaşyk derejesini «lukman-näsag-garyndaşlar» aragatnaşyklar ulgamyna girýän maşgala amalynyň düzüljeleri kesgitleýär.

Ilkinji kömegi berýän hünärmen öz bilim, ösüş derejesine we lukmançylyk kämilligine baglylykda näsagyň garyndaşlary bilen dürli usullar arkaly özara täsirleşip biler. Şu bölümde şeýle özara täsir etmäniň dört derejesine seredilýär (çylşyrymlylygyň artma tertibinde); her soňky derejäniň esasynda öňündäkide ulanylan amalyň we özara täsir etmäniň görnüşleri ýatandyr.

Garyndaşlary çekmekligiň iň pes derejesi

Bu derejede saglygy goraýyş işgärleri näsagyň garyndaşlary bilen, adatça, diňe amaly we lukmançylyk zerurlygy sebäpli özara baglanyşýarlar. Şeýle halatlarda garyndaşlara bejergi hadysasynda hiç hili orun berilmän, diňe hassa şahsy ýagdaýda kömek berilýär. Bejergi usulyna berk eýerilmelidigi zerarly, bu derejede esasy orny lukman bilen näsagyň arasyndaky özara baglanyşyk eýeleýär. Şunlukda, bejerginiň hilini artdyryp biljek we näsaga, şeýle-de saglygy goraýyş işgärine kanagatlandyрма getirip biljek köp oňalyly mümkinçilikleriň goýberilmegi mümkin.

Maşgala – saglygy goraýyş hyzmatynyň birliگی

Ekologiki gurşaw

Lukmançylyk maglumatlarynyň we maslahatlarynyň yzygider berilmegi

Saglygy goraýyş işgärleri näsagyň garyndaşlaryny hyzmatdaşlyk gatnaşyklara getirip, olar bilen öwrediji usul boýunça işleşip bilerler. Bu ýerde näsagyň kesel taryhy we maşgalanyň durmuşy ýagdaýy (maddy ýagdaýy, ulag serişdeleri we ş.m.) barada maşgala maglumatlaryny toplamak, garyndaşlara yzygiderli lukmançylyk maglumatyny we maslahatlaryny bermek, bejergi barada garyndaşlaryň soraglaryna jogap bermek, näsagyň ýagdaýyna täsir edip biljek (passiw çilimkeşlik, iýmitlenme düzgüni we ş.m.) durmuş şertlerini ara alyp maslahatlaşmak göz önünde tutulýar.

Bejeriş usullarynda bioruhydurmuşy talaplary hasaba almak bilen, şu derejede täsirli işleşmek üçin saglygy goraýyş işgäri zerur bolan hünärmenlik bilimlerine eýe bolmaly, şeýle hem lukman bilen näsagyň arasyndaky özara gatnaşygyň durmuşy nukdaýnazarýna düşünmäni başarmaly. Garyndaşlar bilen işleşmegiň şu derejesinde hünärmen olara lukmançylyk barlaglaryň netijeleri we bejerginiň mümkin bolan görnüşleri barada habar berýär, olardan gerek bolan maglumatlary alýar we garyndaşlaryň soraglaryna jogap berýär. Hünärmen, adatça, näsagyň bir ýa-da iki sany has başarjaň garyndaşlary bilen aragatnaşyk saklaýar.

Duýgy-hyjuwlar we goldaw

Okuw-ruhy çemeleşmäni ulanmak bilen, saglygy goraýyş işgärleri ýuwaş-ýuwaşdan näsagyň garyndaşlaryny bejergä we karar çykarmaga has işjeň çekip başlaýarlar. Hünärmenler ynam bilen garyndaşlaryna kesel we onuň ruhy jähtleri barada maglumat berýärler, bu bolsa lukmanlaryň hakykatdan-da näsagyň garyndaşlarynyň bioruhydurmuşy bejergi ulgamyna çekilmeklerine uly ähmiýet berýändigine şaýatlyk edýär.

Hünärmen bilen näsagyň garyndaşlarynyň arasynda şeýle ynamly gatnaşyklar, olarda duýgy gatnaşyklarynyň döränliginde, iki tarapyň bilelikde lukmançylyk meselelerini we onuň mümkin bolajak netijelerini açyk ara alyp maslahatlaşmaga taýýar bolanlygynda, maşgalanyň sagdyn ösüşi we streslere dogry täsir etmek barada olaryň birmeňzeş düşüňjesiniň barlygynda, hünärmeniň näsagyň keseli we ähtimal ölüm howpy barada garyndaşlaryň duýgularyna we gorky ünjülerine zerur bolan ünsi we sypaýyçylygy ýüze çykarmagynda aňsat düşýär. Şu derejede hünärmenler tutuş maşgala we aýratynlykda her bir maşgala agzasyna ruhy goldawy berýärler, näsagyň fiziki ýagdaýy we onuň geljekde maşgala etjek täsiri baradaky hakyky duýgularyny we pikirlerini alyp göterýärler, garyndaşlaryna duýdansyz dörän ýaramaz duýgy-hyjuwlaryň hötdesinden gelmäge (gahar-gazap, sussupeslik, utanç, gorky, günä) we onuň sebäplerini düşündirmäge kömek berýärler. Lukmançylyk kynçylyklaryny (meselem, ýiti şahsyýetara dawa) ýitileşdirip biljek ruhydurmuşy şertleriň wajplygyny nygtamak bilen, näsagyň garyndaşlaryna maşgala düşýän

agramy azaltmaga ýardam berýän we bölekleyin näsagyň ýagdaýyny ýeňilledýän (meselem, näsaga zygyderli idegi, onuň iýmitini, hereketini, çagalara idegi, ruhy goldawy guramak) çözütleri tapmaga kömek edýärler. Ondan başga-da lukmançylyk hyzmatynyň goldaw we özara kömek ýagdaýynda berilmegi garyndaşlarynda näsagyň idegi sebäpli döreyän dartgynlygy bölekleyin aýryp bilýär.

Maşgalanyň durmuş derejesine we ýaşayyş utgasyna has laýyklaşýan lukmançylyk maglumatlary, maslahatlary, hödürnamalary bermek, şeýle-de olara ruhy goldawy we duýgudaşlygy bildirmek üçin, saglygy goraýyş işgäri kesel barada maglumatlary aýdyňlaşdyrmalydyr. Takyk ýagdaýda kesel barada berilen maglumatlar, näsagyň we onuň garyndaşlarynyň keseliň özi hem-de onuň maşgala durmuşyna täsiri barada pikirleri göz önüne tutýar. Kesel babatda maglumatlary aýdyňlaşdyrmak üçin aşakdaky soraglary bermek bolar.

- Kesel barada umumy maglumat, häzirki ýagdaýyna we bejergisine baha bermek.
- Keseliň sebäpleri, onuň geçişi we näsagyň ýagdaýyna baglylykda maksadalaýyk bejeriş usullary barada düşüňjeler.
- Keseliň maşgalanyň durmuşyna täsiri, şeýle-de maşgala agzalarynyň arasynda orunlary we borçlary bölmek babatynda meýiller. Kesel bilen baglanyşykly kynçylyklary ýeňip geçmek we kesgitli wagtyň dowamynda ýagdaýy göz astyna almak babatynda meýilnama.

Bu maglumatlar ýüze çykan meseläniň çözügünde maşgala agzalarynyň ukybyny we güýçli taraplaryny nazara almak bilen, özüni näsagyň garyndaşlarynyň ornunda goýmaga, dörän hadysa maşgala agzalarynyň işjeň garşylyk görkezmege taýýarlygyny aňlamaga, maşgala durmuşyna keseliň edýän täsirini ýeňilleşdirmäge ýardam berýär.

Ulgamlaýyn seljerme we meýilleşdirilen goşulyşmak

Ulgamlaýyn seljerme we meýilleşdirilen goşulyşmak bu maşgala agzalary bilen özara baglanyşygyň has ösen derejesidir. Bu derejä ruhybejergi babatynda ýöriteleşdirilen taýýarlygy bolmadyk saglygy goraýyş işgärleri hem ýetip bilerler. Bu dereje dürli amallary talap edýär, meselem, şahsyýetara gatnaşyklarda we ulgamlarda (öz maşgalaňda, näsagyň maşgalasynda, jemgyýetde) öz ornuňy (täsirini) tapmany başarmak, maşgalanyň dürli kesellere bolan adaty garaýyşlaryny bilmek, maşgalanyň durmuşyna we medeni ýaşayyş şertlerine hem-de onuň ösüş tapgyrlaryna düşüňmek. Şeýle hem maşgala bilen ýakyn özara baglanyşyk hem-de ulgamlaýyn seljermäni we meýilleşdirilen goşulyşmany üstünlikli geçirmek hünärmenen ösen aragatnaşyk endikleri bolmadyk adamlar bilen işleşmekde başarnygy (meselem, maşgala ýygnaclarynyň kömegi bilen. Ol ýerde maşgalanyň agzalary özlere üçin öwrenişikli äheňde duýgularyny we gorkularyny aýdyp bilerler,

töwereginiň goldawyny duýup, käýelmekden gorkmazlar) talap edýär. Hünärmen näsagyň garyndaşlarynda kesel barada has hakyky we ýerlikli düşüňjani döretmek we şeýlelik bilen, kynçylygy bilelikde çözmäge maşgalanyň jebisleşmek mümkinçiligini artdyrmak maksady bilen kesgitli meseleleri üýtgedip beýan edip bilmeli. Bulardan başga-da saglygy goraýyş işgäri näsagy haçan maşgala bejergisi boýunça has kämil hünärmeniň ýanyna ugratmak hajatyny duýmaly. Şahsy we hünärmenlik ösüşiň şeýle derejesine ýeten saglygy goraýyş işgärleri islendik, hatda iň «kyn» näsaglar we maşgalalar bilen işleşip bilerler.

Saglygy goraýyş-durmuşy kömegiň maşgala zerurlygy

Bu kömegiň wajyp bölegine sagdyn ýaşaýyş durmuşy girýär.

Sagdyn ýaşaýyş durmuşy sagdynlygyň sebäbi, keselleriň önüni almagyň esasy bolup durýar (zähmet işjeňligini ýokarlandyrýar, fiziki we ruhy rahatlygy döredýär, durmuşy-ýaşaýyş garaýşyny we bedeniň goraýjylygyny güýçlendirýär, özüni duymaklygy gowulandyrýar).

Maşgalada sagdyn ýaşaýyş durmuşynyň ýörelgelerini ornaşdyrmagyň birnäçe ugurlary bar:

- Islegli maksada ýetmek üçin maşgala agzalarynyň belli bir hereketleri etmeligidi hakynda lukmanyň maslahaty.
- Maşgala bilen ýa-da maşgala agzalary bilen lukmanyň gatnaşmagynda bar bolan meseleleri we ony çözmegiň ýollaryny, ýagny nädogry düşüňjelere düzediş girizip, dogry ýörelgeleri emele getirmek.
- Maşgalalaryň ýa-da olaryň agzalarynyň arasynda tejribe alyşmak (sagdyn adamlar, näsaglar).
- Maşgala agzalaryna öz-özüne we bir-birege kömek bermek usullaryny, bejeriş emellerini, dikeldiş endiklerini, bedeni berkitmekligi we başg. öwretmek.
- Maşgala agzalarynyň we maşgalanyň näsagyň saglygyny saklamakda we gorag gün tertibini döretmekde ukybyny we mümkinçiliklerini barlamak.

I.4. Zähmet ukybynyň wagtlaýyn we durnukly ýitirmeginiň ýüze çykarylmagynyň esaslary

Zähmet çekmäge ukyplylygy saklamak we dikeltmek saglygy goraýyş edara-kärhanalarynyň önünde wajyp, umumy döwlet meselesi bolup durýar. Saglygy goraýyş edara-kärhanalarynyň amala aşyrylan işleriniň özeni saglygy gorap saklamaga we adamlaryň işjeň ömrüni uzaltmaga gönükdirilendir.

Zähmet çekmäge ukypsyzlyk – adam bedeniniň kadaly işleýişiniň bozulmasy bolup, şikes ýa-da kesel bilen ýüze çykýar, saglyga zyýan ýetirip, kärhanada (öýde) zähmet çekmäge päsgel berýär.

Şol sebäpli Saglyk öýleriniň maşgala lukmanlarynyň öňünde şu meseleleri çözmeklik wajyp bolup durýar:

1. Keselli ýa-da şikes alan adamlara gysga möhletniň içinde ýokary derejede keselini anyklaýyş we saglygyny dikeldiş çäreleriniň möçberini anyklamak.

2. Kesellän ýa-da şikes alan adamlaryň zähmet çekmek ukybyny gysga ýa-da uzak möhletleýin ýitirenliginiň derejesini anyklamak.

3. Kadalaşdyryjy namalara laýyklykda zähmete ukypsyzlyk hatyny (ZUH) ýa-da kepilnamalary bellemek.

4. Uzak wagtlyk zähmete bolan ukybyny ýitiren adamlara hemaýata mätäçligini anyklamak üçin HMAT-a ýollamak.

Zähmet çekmäge wagtlaýyn ukypsyzlyk – kesel ýa-da şikes almagy netijesinde adam bedeniniň işjeňliginiň bozulmagy sebäpli hünär işini adaty önümçilik şertlerinde wagtyň çäklenen döwründe ýerine ýetirmegiň kynlaşmagy bilen häsiýetlendirilýär. Kesellän ýa-da şikes alan adamlar saglygy goraýyş gözegçiliginde bolmaga we saglygyny dikeltmäge mätäçdir.

Zähmet çekmäge wagtlaýyn ukypsyzlyk öz gezeginde doly ýa-da bölekleyin görnüşlere bölünýär.

Zähmet çekmäge **bölekleyin** ukypsyzlyk – başga bir işi ýa-da öz işini ýeňilleşdirilen şertde we doly däl möçberinde ýerine ýetirmegidir.

Zähmet çekmäge **doly ukypsyzlyk** – islendik işi kesgitli wagta çenli ýerine ýetirip bilmezligi we şol adamynyň sosial hukuga, bejergä mätäçligi anyklanýar.

Zähmet çekmäge wagtlaýyn ukypsyzlygyny ykrar etmegiň ýuridiki ähmiýeti bardyr, sebäbi ol işleýän adama işden galmaga we sosial ätiýaçlandyrylmasy serişdelerinden kömek puluny almak hukugyny kepillendirýär.

Saglygy goraýyş edara-kärhanalarynda zähmet çekmäge ukyplylygy anyklamak işleri bilen bejeriji lukman (maşgala lukmany), bölüm müdiri, direktoryň orunbasary we direktor meşgullanýarlar.

Bejeriji lukman (maşgala lukmany) näsaga keseli boýunça anyklaýyş işlerini geçirýär, kesel kesgitlemesini belleýär, bedeniň bozulmalaryny ýüze çykarýar, patalogiki hadysanyň häsiýetini we agyrylyk derejesini, näsagyň hünärini, iş şertini öwrenýär.

Kanuna laýyklykda bejeriji lukmanyň (maşgala lukmany) zähmet çekmäge ukypsyzlyk hakyndaky haty 3 güne çenli möhletde bermäge we gerek bolsa, ýene-de 3 güne çenli uzaltmaga (jemi 6 gün) hukugy bar.

Zähmet çekmäge ukybynyň wagtlaýyn ýitirilendigi hakyndaky haty 6 günden artykmaç bermek diňe LMBT (direktor) ýa-da ony uzaltmak hukugy berlen bölüm müdiri, direktoryň orunbasarlary tarapyndan tassyklanandan soň amala aşyrylýar.

Näsagyň saglygy dikeldiş çäreleriniň dowam etdirilmegine mätäçliginiň bardygy, şol sebäpli ZUH-yň möhletini uzaltmak zerurlygy ýüze çykan halatynda ZUH-yň möhletini dowam etdirmek, şeýle hem (bölüm müdiri bilen)

keseliň dowamlylygyna garamazdan maýyplyk alamaty bolan näsaglary HMAT-a ugratmak hakyndaky soraglary çözmek üçin LMBT-ä ibermek bejeriji (maşgala lukmanlarynyň) lukmanyň borjudyr.

Bölüm müdiri näsaglarda kesel kesgitlemesiniň öz wagtynda doly we dogry anyklanylşyna we bejerilişine, zähmet çekmäge wagtlaýyn ukypsyzlygynyň kesgitlenilişine, lukmanlar tarapyndan ZUH-y uzaltmakda we ýapmakda, HMAT-a ýollamakda düzgünleriň ýerine ýetirilişine gözegçilik edýär. Bejeriji lukman bilen bilelikde zerur bolan halatynda beýleki ugurdaky lukmanlary çagyýar. Ol näsagy özi barlan mahaly bejergini we ZUH-y 6 günden artykmaç dowam etdirmek hakyndaky soragy çözüýär, indiki barlagyň senesini belleýär. Uzaga çeken kesellerde barlag keseliň agyrylygyna baglylykda geçirilýär we 10 günde 1 gezekden seýrek bolmaly däldir.

Bejeriji lukman näsagy HMAT-a ýollamak meselesini LMBT-niň üsti bilen çözüýär, wagtlaýyn zähmete ukybyny yitirenligi baradaky anyklaýyş işleri boýunça seljerme geçirýär.

ZUH ýa-da kepilnama näsaga wagtlaýyn işe ukypsyzlygy ýüze çykarylan günü, şol günün dnyň günüdigine garamazdan berilýär. Lukmanyň ýa-da feldşeriň gözegçiligi bolmadyk ýagdaýynda ZUH näsagyň öňki işden galan günlerine berilmeyär.

LMBT-niň (lukmanlaryň maslahat beris topary) borçlary:

- LMBT diňe näsagyň gözegçiliginden we lukmançylyk barlaglaryndaky maglumatlary öwrenilenden soň, kliniki ekspertizanyň soraglaryny çözüýän topardyr.
- LMBT-niň mejlisine näsaglary bejeriş lukmany (maşgala lukmany) ugradýar.
- LMBT göz önüne tutulmadyk Saglyk öýlerinde ekspertiza meselelerini bejeriş lukman bilen bilelikde direktor alyp barýar.
- LMBT-niň esasy meselesi näsaglara edilýän saglygy goraýyş hyzmatynyň hilini ýokarlandyrmak, keselleriň önüni almak, keselçiligiň we maýypçylygyň derejesini peseltmek, zähmet çekmäge ukybynyň wagtlaýyn ýitirilme-giniň möhletini gysgaltmak bolup durýar.

LMBT-niň köp ugurly işinde birnäçe esasy ýerine ýetirmeli işler tapawutlandyrylýar.

Maslahat beriş işleri:

- LMBT-niň lukmanlary keseli kesgitlemäniň esaslandyrylmagyny, bejerginiň dogrulygyny barlaýar.
- Bar bolan ýagdaýynda ýörite bejergä ýa-da maslahata iberýär, goşmaça barlaglary geçirmäge mätäçligine seljermek bilen seredilýär.

Gözegçilik işleri:

- Maslahat geçirilýän pursadynda ZUH berlişiniň we dowam etdirilişiniň esaslandyrylyşyna gözegçiligi amala aşyrylýar.

- LMBT uzak keselleýän näsag toparyna aýratyn üns berýär. LMBT geçirilýän barlaglaryň, kesel kesgitlenişiniň, hassahana bejergisine, öz wagtynda HMAT-a ýollamagyň gözegçiligini amala aşyrýar.

Resminamalary resmileşdirmekde diňe LMBT-niň şu aşakdaky ýagdaýlarda zähmet çekmek ukybynyň wagtlaýyn ýitirilmegi hakyndaky haty bermäge we dowam etdirmäge hukugy bar:

- saglygy goraýyş guramasynyň tassyklamagy bilen başga şähere ýörite saglygyny bejermek üçin ugradylanda;
- şypahanada saglygyny bejermek üçin ugradylanda;
- hünär we inçekesel sebäpli wagtlaýyn başga işe geçirilende we bejerilýän wagtynda;
- HMAT-a iberilende:

a) ZUH näçe wagt bolandygyna garamazdan, uzak wagtlaýyn ýa-da zähmet çekmäge doly ukypsyzlygy bolan näsaglara zähmet çekmek ukybynyň ýitirilmegi 4 aýdan geçmänkä ýa-da gaýtalanýan kesellerde 5 aýdan geçmedik halatynda, ilkinji ýüze çykarylan inçekeselde bolsa 10 aýdan geçmänkä ýa-da inçekeseliň gaýtalanýan halatynda soňky 2 ýylda 12 aýdan giç bolmanka berilýär.

b) iş bilen baglanyşykly şikeslerde näsaglaryň we maýyplaryň zähmet çekmäge ukypsyzlygynyň derejesini kesgitlemek üçin niýetlenendir.

LMBT kepilnamasy:

- saglyk ýagdaýy boýunça ýokary okuw mekdepleriniň talyplaryna, orta hünärment okuw mekdepleriniň talyplaryna akademiki rugsadyň berilmegi ýa-da başga fakultete geçirilmegi hakynda;
- saglyk ýagdaýy boýunça mekdep okuwçylaryny geçiş we gutardyş synaglaryndan we mekdep işlerinden boşatmak hakynda;
- saglyk ýagdaýy boýunça wagtlaýyn ýa-da hemişelik ýeňilleşdirilen zähmet şertli işe geçirmegiň zerurlygy hakynda;
- çagalykdan 16 ýaşyna çenli maýyp çaga töleg puluny resmileşdirmek üçin işleri amala aşyrýar.

Maşgala lukmany çakylyk boýunça näsagyň öz öýünde, hakykatdan hem, işe ýarawsyzlygyny ýüze çykarsa, şol gün ZUH açýar. Şu maksat bilen maşgala lukmany ertesi irden näsaga Saglyk öýünde ZUH açylan ýerine «ugradyş haty» (resminama) doldurýar.

Zähmet çekmäge wagtlaýyn ukypsyzlygyň dowamlylygy

Zähmet çekmäge wagtlaýyn ukypsyzlygyň dowamlylygy:

- kesel ýa-da zähmet şikesi sebäpli lukmançylyk gözegçiligine we bejergisine mätäç bolan adamlar üçin zähmet çekmek ukyby ýitirilen ilkinji günden başlap, tä ol dikeldilýänçä ýa-da maýyplyk anyklanýança berilýär;

- maşgalanyň näsag agzasyna seretmek üçin 7 senenama gününden köp bolmaly däl;
- eger 14 ýaşy dolmadyk näsag çaga seredilýän bolsa, onda 14 senenama gününden köp bolmaly däl;
- 7 ýaşy dolmadyk, saglygyny ýatymlaýyn bejerýän näsag çaga seretmek üçin, şeýle hem 14 ýaşy dolmadyk agyr keselden ejir çekýän çaga çylşyrymly emelden, şikesden ýa-da ýanykdan soňky döwürde seretmek üçin 122 senenama gününden köp bolmaly däl;
- hünär keseli ýa-da inçekesel sebäpli bedeninde ýokanç ýa-da onkologik keselleriň bar bolan ýagdaýynda, eger başga işe geçiriljek halatlarynda iki aýdan köp bolmaly däl;
- aýratyn howply ýokanç kesellerde, işde karantin düzgüni döwri geçýänçä işe çykmaga rugsat berlenok;
- mekdebe çenli ýaşly çagalar edaralarynda karantin düzgüni girizilen döwürde çaga seretmek üçin 14 senenama gününden köp bolmadyk döwür üçin bellenilýär.

Zähmet çekmäge wagtlaýyn ukypsyzlygyň hakyky dowamlylygy bejeriji lukman tarapyndan kesgitlenilýär we zähmet çekmäge ukypsyzlyk boýunça hat arkaly resmileşdirilýär.

Geçen günlerine ZUH şu aşakdaky ýagdaýlarda berilýär:

- ZUH-a derek, eger-de näsag gije saglyk nokadyna ýa-da tiz lukmançylyk kömegine ýüz tutan halatynda lukman tarapyndan «kepilnama» berilýär.
- Eger-de HMAT, hakykatdan hem, näsagyň wagtlaýyn işe ýarawsyzlygyny ykrar eden ýagdaýynda LMBT-niň çözgüdi bilen öňki geçen günlerine ZUH açylýar, öň açylan bolsa uzaldylýar. Eger-de HMAT işe ýarawly hasap etse, ZUH LMBT tarapyndan ýapylýar we zähmet çekmäge ugradylýar. Eger-de zähmet çekmek ukybynyň wagtlaýyn ýitirilmegi nobatdaky zähmet rugsady ýa-da goşmaça rugsady döwründe kesel, şikes, göwrelilik, abort sebäpli ýüze çykarsa, ZUH näçe gün açylan bolsa, degişlilikde şonça senenama günü zähmet rugsadyna goşulýar ýa-da zähmet rugsady başga wagta geçirilýär.
- Eger-de öz hasabyna alnan rugsat döwründe durmuş şikesi ýüze çykarsa, onda ol ZUH-a derek 095-1/h görnüş bilen kepillendirilýär we hasap ýüz tutan gününden başlanýar.
- İşe ukyply adamlar bejeriş edaralaryna maslahata we barlaga ugradylan halatynda ZUH berilmeýär. Bu adamlara keseli ýüze çykarmak, anyklamak üçin maslahat ýa-da barlagdan geçdi diýip «kepilnama» berilýär.
- Wagtlaýyn işe ukypsyz näsaglar inçe hünärmenlere maslahata we barlaga ugradylsa, ýaşayan ýeriniň saglyk öýünde ZUH açylýar.
- İşden çykarylan näsag saglyk öýüne we bejeriş edaralaryna ýüz tutan halatynda işden boşadylan günü sagat 24⁰⁰-a çenli (soňky iş günü hasaplanýar)

ZUH zähmet çekmek ukyby dikelýänçä ýa-da maýyplyk topary ykrar edilýänçä uzaldylýar.

- Eger-de işden boşadylan näsag işden çykan gününüň ertesi bejeriş edarasyna ýüz tutsa, ZUH berilmeyär.
- Işgär ýa-da gullukçy iş sapary bilen başga ýerde bolan mahalynda dörän şikes, kesel sebäpli işe ýarawsyzlyk ýüze çyksa, olaryň wagtlaýyn bolýan ýerlerindäki ýüz tutan saglygy bejeriş edarasynyň direktorynyň tassyklama-gy bilen keseliň ilkinji (1-nji) gününden başlap ZUH açylýar we direktoryň goly çekilip, tegelek möhür bilen tassyklanylýar.

Başga ýerden gelenler hassahana gaýragoýulmasyz ýagdaýda ýa-da saglygy gorayyş guramasynyň ugradyş haty boýunça ýerleşdirilip bilner.

Göwrelilere, çaga dogran zenanlara we abortdan soňky ýagdaýlarda ZUH berliş düzgüni:

- Göwrelilere we çaga dogran zenanlara ZUH-y aýallar maslahatynyň lukmany berýär. Eger-de aýallar maslahaty lukmany ýok bolsa, umumy bejeriş edaralarynyň akuşer ginekology berýär. Akuşer ginekolog lukmanyň ýok ýerinde umumy kabuledişi alyp barýan lukman berýär.
- Göwrelilik we dogrumdan soňky rugsat 112 gün bolup, dogrumdan öňki we dogrumdan soňky tapgyra bölünýär.
- Işleýän zenanlara dogrumdan öňki rugsat göwreliligiň 32 hepdesinden dowamlylygy 56 senenama gün berilýär. Eger-de wagtyndan öňki dogrum bolýan ýagdaýynda-da bellenilen gün üýtgedilmeyär.
- Dogrumdan soňky rugsadyň dowamlylygy 56 senenama güne deň, ýöne dogrum döwründe çylşyrymlaşma bolan ýagdaýynda 16 gün uzaldylýar, eger-de (2) iki we köp çaga doglan ýagdaýynda 40 güne çenli uzaldylýar.

Göwrelilik we dogrumdan soňky rugsat ZUH bilen resmileşdirilýär, ýöne doly we bölekleyin görnüşinde bejerýän lukmanyň gözegçiligi berilýär. Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň täze karary boýunça çagasy bolan zenanlara üç ýaşa çenli çaga seretmek boýunça döwlet kömek puluny bellemek barada karar girizildi.

Hassahanalarda ýatymlaýyn şertlerinde bejergi alan näsaglara ZUH-yň berliş düzgüni:

- Näsaga hassahanada bejergi alan döwri üçin ZUH-y bejerýän lukman bölüm müdiri bilen bilelikde berýär.
- Näsagyň hassahanadan öz wagtynda çykarylmagyna hassahananyň direktory jogap berýär. Bölümden çykan näsagyň ZUH-yň uzaldylmagy bejerýän lukman we bölüm müdiri bilen bilelikde amala aşyrylýar, ýöne näsagyň saglyk öýünde bejeriş edaralaryna ýüz tutmasy üçin gerek boljak wagty 10 günden köp bolmaly däldir.

- Gullukçylara we işgärlere protez ortopediýa önümçiligindäki hassahanada 30 günden köp bolmadyk ZUH-y lukman we protez ortopediýa önümçiligindäki hassahananyň direktory bilen bilelikde berilýär.

Kesel sebäpli näsag maşgala agzasyna ideg etmek we karantinde ZUH, kepillnamalaryň berliş düzgüni

Kesel bejeriş edaralary we saglyk öýleri kesel çaga ideg etmek üçin ZUH berlende şu aşakdaky düzgünlerden ugur almaly:

- Eger-de ambulator bejergi döwründe kesel çaga ideg etmek hökmany bolanda, jany üçin howply ýagdaý ýüze çykanda hassahana bejergisine ýerleşdirip bolmadyk ýagdaýynda, şol maşgalada başga maşgala agzasy ýok bolanda ZUH berilýär.
- Eger-de 14 ýaşa çenli çagalara ideg etmek üçin gerek bolanda ZUH bejerýän lukman tarapyndan 6 güne çenli berilýär. ZUH bölüm müdiri we direktoryň orunbasary tarapyndan 14 güne çenli uzaldylyp bilner;
- Eger-de ideg etmeli çaganyň ejesiniň özi kesellän bolsa, onda başga maşgala agzasyna ZUH açylýar.
- ZUH 14 ýaşa ýeten çagalara ideg etmek üçin, şeýle-de uly ýaşly maşgala agzalaryna ideg etmek üçin diňe 3 gün möhletde berilýär. Ýöne käbir ýagdaýlarda, ýagny keseliň agyrylygyny göz önünde tutup, bejerýän lukman, direktor LMBT bilen bilelikde jemi 7 senenama güne çenli ZUH-y uzaldyp bilýär.
- Hassahana bejergisindäki 14 ýaşa çenli çagalara ideg etmek üçin ZUH doly bejerginiň möhletine çenli berilýär.
- Eger-de agyr kesel bolsa, çylşyrymly emelden soňky ýagdaýda, şikes, ýanyk sebäpli 14 ýaşa çenli çagalara ideg etmek üçin ZUH 120 senenama güne çenli berilýär.
- Eger-de ejesiniň zähmet rugsady döwründe çaga kesellän bolsa, ZUH berilmeýär.
- Uly ýaşly adamlara hassahanada ideg etmek üçin ZUH berilmeýär.
- Ýöne «serhoşlyk netijesindeki keselerde ýa-da onuň bilen baglanyşykly hereketlerde ýüze çykan zähmet çekmäge wagtlaýyn ukypsyzlyk hakyndaky güwänama» – 094/h görnüş doldurylýar. Şeýle hem «Talyplaryň, ýörite orta okuw mekdebiniň okuwçysynyň zähmet çekmäge wagtlaýyn ukypsyzlygy, mekdep okuwçylarynyň, mekdebe çenli çagalar edarasynyň çagalarynyň keseli, karantin we çaganyň başga sebäpler bilen galanlygy hakyndaky güwänama» – 095/h görnüş, «Durmuş şikesi we abort bilen baglylykda ýüze çykan zähmet çekmäge wagtlaýyn ukypsyzlyk hakyndaky güwänama» – 095-1/h görnüş, «Näsag çagasyna ideg etmek boýunça wagtlaýyn işden boşatmaklyk hakyndaky güwänama» – 138/h görnüş berilýär.

Näsag çaganyň gözegçiliginde kepilnamanyň berliş düzgüni

Bejeriş edaralarynda, saglyk öýlerinde näsag çaga gözegçilik etmek üçin wagtlaýyn işden boşatmak hakynda kepilnama berlende şu aşakdakylardan ugur almaly:

- Bejerýän lukman we LMBT başlygynyň tassyklamagy bilen ZUH-yň 14 güni geçenden soň, çaganyň kesellemegi dowam eden ýagdaýynda kepilnama berilýär.
- Keselli çaga hassahana bejergisine ugradylan ýagdaýynda kepilnama ýapylýar.
- Kepilnama göwrelilik we dogrumdan soňky rugsatda bolan ýagdaýynda berilmeyär.

Işleýän napagadakilara we maýyplara ZUH-yň berliş düzgüni

Garrylyk boýunça napagaçylar 2 topara bölünýär: hemişelik işleýänler we wagtlaýyn işleýänler (ýylda 2 aý). Hemişelik işleýän napagadakilaryň ZUH-y umumy esasyda almaga hukugy bardyr, ýagny 4 aýa çenli zygider ýa-da soňky 12 senenama aýyň içinde 5 aýa çenli şol bir kesel bilen arakesmeli kesellände.

- Hemişelik işleýän napagadakilaryň wagtlaýyn ZUH töleginde çäklendirme-ler göz önünde tutulmaýar, ýagny ZUH doly tölenilýär.
- Zähmet şikesinde ZUH ähli napagadakilara umumy esasyda berilýär, ýöne zygiderli 4 aýdan köp bolmadyk möhletde. Garrylyk boýunça napagada bolýanlara ZUH uzaklaşanda kliniki we zähmet çaklamasynyň (maglumaty) berk hasaba alynmagy zerurdyr.
- İşleýän maýyplara maýyplyk toparyna garamazdan, ZUH umumy esasyda berilýär, ýöne işe ýarawsyzlyk wagty çäklendirilýär: hemaýat puluny tölemekde käbir tapawutlary bar. Wagtlaýyn işe ýarawsyzlyk kesel bilen bagly bolan ýagdaýynda kömek puluny zygiderli 2 aýdan we senenama ýylynda arakesmeli 3 aýdan artykmaç möhletde berilmeyär. Eger ZUH işleýän maýypda zähmet şikesi ýa-da hünär keseli sebäpli ýüze çykan bolsa, onda hemaýat puly ol sagalýança ýa-da maýypçylygyň toparyna we sebäbine täzeden seredilýänçä 4 aýyň dowamynda tölenilýär.

Eger-de gullukçy we işgär hünär keseli we zähmet şikesi bilen maýyp hasap edilen bolsa, soňky keseliň ýitileşmeleri bilen ZUH «umumy keselçilik» diýlip hasaplanýar we kömek puly 2 aýyň dowamynda tölenilýär.

ZUH berilmeyär:

- ZUH mekdep okuwçylaryna, talyplara, kliniki ordinatorlara, aspirantlara we işlemeýänlere berilmeyär.
- Ýöne ýokary we orta okuw mekdepleriniň talyplary, önümçilik amaly döwründe işgär we gullukçy hökmünde ýa-da oba hojalyk işlerine ugrady-

- landa wagtlaýyn işe ýarawsyzlyk, keselçilik ýüze çykarylsa, ZUH önümçilik amalyňň ahyryna çenli berilýär.
- Eger şikes sebäpli işe ýarawsyzlyk önümçilik amalyndan soň hem dowam eden ýagdaýynda, bu talyba saglyk ýagdaýyny tassyklaýan kepilnama berilýär.
 - Zähmet rugsady döwründe enelere keselli çaga seretmek ýa-da maşgalasyndaky näsaga seretmek (şol sanda ejesi çagasyna seretmek üçin hassahana bejergi alan hem bolsa) ZUH berilmeýär.
 - Kazyýet görkezmesi boýunça zorlukly bejergi döwründe (ruhy kesellilere, ötüşen arakhorlykda we neşekeşlikde) wagtlaýyn işe ukypsyzlygy barada diňe kepilnama berilýär.

ZUH berilmeýär:

- Lukmançylyk ekspertizasy geçirilýän döwründe.
- Tussagda bolýanlara.
- Gorag astynda saklanylanda.
- Haçanda gullukçylaryň we işgärleriň öz borjuna ýerine ýetirmejek, işlemejek bolup öz saglygyna kast edýänligi ýüze çykarylanda.
- Haçanda serhoşlyk sebäpli şikes, keselçilik ýüze çyksa.
- Näsaga ötüşen keseliniň remissiýa döwründe seretmek üçin, eger-de näsag maşgala agzasyna ideg edýän zähmet rugsadynda bolsa, lukman lukmançylyk kartasyna «ideg edýän zähmet rugsadynda» diýip belleýär we ZUH berilmeýär.
- Eger-de syrkaw çaganyň hassahana bejergisinden soň ýagdaýy gowulaşmadyk ýagdaýynda we ambulator bejergisi bilen 14 günden köp bolmadyk ýagdaýynda näsag çaganyň gözegçiliginde diýlip № 138/4 görnüşdäki kepilnama berilýär.

ZUH-nyň saklanylyşy we olaryň hasabatynyň alnyp barlyşy:

- ZUH we wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk kepilnamalary (№094/h) berk gözegçilikde saklanýan resminamalar bolup durýar. Olaryň saklanylyşyna we hasabat ýöredilişine saglygy goraýyş edarasynyň (kärhananyň) ýolbaşçysy hususy jogapkärçilik çekýär.
- ZUH we wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk kepilnamalary (№094/h) saglygy goraýyş edarasynyň hasaphanasynda saklanýar we olaryň hasaby ýöredilýär.
- ZUH we wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk kepilnamalarynyň ulanylan we galan sanlary barada, her çärýekde bir gezek degişli hasabat berýän (döredijisi) edarasyna hasabat berilýär.
- Saglygy goraýyş edarasynda (kärhanasynda) näsaga ýazylyp berlen ZUH, TSG we DSM-niň 137-nji belgili buýrugy bilen tassyklanan 036/h görnüşli «ZUH-lary hasaba alyş» kitabynda bellenilýär. Wagtlaýyn zähmete ukypsyzlyk kepilnamalarynyň berlişi barada aýratyn kitapda hasabat ýöredilýär.

- Eger-de ZUH zaýalanan bolsa, onda zähmete ukypsyzlyk hatynyň üsti çyzylyp «zaýalanan» diýlip bellenilip, saglygy goraýyş edarasynyň (kärhanasynyň) ýolbaşçysynyň goly bilen tassyklanandan beýan düzülip hasabatdan çykarylýar we ýok edilýär.
- Eger-de näsag ZUH-y ýitiren bolsa, onda näsagyň zähmet çekýän edarasyndan ýitiren zähmete ukypsyzlyk hatyna tölegler geçirilmändigi barada kepilnama hödürlän ýagdaýlarynda, saglygy goraýyş edarasy tarapyndan gaýtadan ZUH doldurylyp berilýär we onuň ýokarky sag burçunda «nusga» diýlip bellenilýär. Zähmete ukypsyzlyk hatynyň nusgasynda, nusganyň gerek diýlip ýüzlenen senesi bellenilýär, zähmete ukypsyzlyk hatynyň ýüz tarapyň sütünleri bolsa öňki ýitirilen haty boýunça doldurylýar.

Hemaýata mätäçligi anyklaýjy toparlaryň gurluşy, esasy wezipeleri we amala aşyrylan işleri

Şikes alan, bellibir keselden ejir çekýän ýa-da beden ýetmezçilikli adamlary, şol sanda 16 ýaşy dolmadyk çagalary maýyp diýip ykrar etmek Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň hemaýata mätäçligi anyklaýjy toparlary (HMAT) tarapyndan amala aşyrylýar.

Hemaýata mätäçligi anyklaýjy toparlar öz işini Türkmenistanyň Prezidentiniň 1998-nji ýylyň 20-nji oktyabrynda çykaran №3926 karary bilen tassyklan «Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň hemaýata mätäçligi anyklaýjy toparlarynyň Düzgünnamasy» esasynda berjaý edýär.

HMAT Merkezi welaýat we Aşgabat şäher HMAT-a bölünýär.

Merkezi HMAT hemaýata mätäçligi anyklamakda baş edara bolup durýar. Ol welaýat we Aşgabat şäher HMAT-nyň işine guramaçylyk-usul öwrediş taýdan ýolbaşçylyk hem-de gözegçilik edýär. HMAT-yň çykaran çözümlerini barlaýar we esassyz bolan halatynda şol çözümleri üýtgedýär. HMAT ýollama boýunça çylşyrymly ýagdaýlarda raýatlara güwä geçmegi hem-de welaýat we Aşgabat şäher HMAT-nyň çözümleri barada şikaýat eden adamlara gaýtadan güwä geçmegi amala aşyýar.

Merkezi HMAT hemaýata mätäçligi anyklamagyň hilini ýokarlandyrmak barada çäreler geçirýär. Maýyplygyň sebäplerini, derejesini, ilatyň haýsy topara degişlidigini we maýyplygyň ösüşini seljerýär, maýyplygyň önüni almak we maýyplaryň iş ukybyny dikeltmek barada toplumlaýyn maksatnamalary işläp taýýarlamaga we durmuşa geçirmäge gatnaşýar.

Welaýat we Aşgabat şäher HMAT-y öz üstüne ýüklenilen wezipelere laýyklykda zähmet ukybynyň ýagdaýyny, onuň uzak wagtlaý ýa-da hemişelik ýitirmegini kesgitleýär, maýyplygyň ýüze çykan wagtyny, sebäbini, toparlaryny we möhletini anyklaýar, şol sanda 16 ýaşy dolmadyk çagalaryň maýyplygyna güwä geçýär. Welaýat we Aşgabat şäher HMAT-y zähmet borçlaryny ýerine ýetirmek bilen

baglanyşyky şikes ýeten, hünär keseline ýolugan ýa-da saglygyna başga hili zeper ýeten işgärleriň hünäri boýunça zähmet ukybyny ýitirmeginiň derejesini göterim (%) derejesinde kesgitleýär.

Welaýat we Aşgabat şäher HMAT-y öz hyzmat edýän sebitiniň çäklerinde maýyplygyň sebäbini öwrenýär, maýyplygyň önüni almak we maýyplaryň iş ukybyny dikeltmek baradaky toplumlaýyn maksatlary işläp taýýarlamaga hem-de durmuşa geçirmäge gatnaşýar, saglygy goraýyş edaralarynyň lukmanlaryna hemaýata mätäçligi anyklamaga degişli meseleler boýunça geňeş-düşündiriş kömegini berýär.

HMAT öz işini Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň bejeriş-keseliň önüni alyş edaralarynyň binýadynda geçirýärler. Zerurlyk ýüze çykan mahaly HMAT etraplaryň we şäherleriň saglygy goraýyş edaralarynda göçme mejlisleri geçirýärler.

Näsaglar we maýyplar HMAT-a ýaşaýan ýerindäki saglyk öýleri ýa-da ýöriteleşdirilen hassahanalar tarapyndan 088/h görnüşli HMAT-a ýollamany (16 ýaşy dolmadyk çagalara bolsa 080/h görnüşli) dolduryp iberilýär. Bejeriş-keseliň önüni alyş edaralarynyň işgärleri raýatlaryň HMAT-a wagtynda we esasly iberilmegi, saglygy goraýyş barlagynyň ýokary hilli bolmagy hem-de HMAT-a ýollamalarda görkezilen maglumatlaryň dürslügi üçin jogapkärçilik çekýärler.

HMAT-a güwä geçmek üçin uzak wagtlap ýaramaýan adamlar iş ukybynyň wagtlaryň ýitirilmegi üznüksiz bolanda, ol ýüze çykan gününden başlap 4 aýdan gijä galman ýa-da soňky ýylyň dowamynda şol bir kesel ýüze çykan mahaly umumylykda arasy kesilmek bilen 5 aýdan gijä galman, inçekesel bilen kesellenilen mahaly 10 aýdan gijä galman iberilmelidir.

16 ýaşy dolan näsag adamlara we gaýtadan maýyplyk derejesini kesgitlejek maýyplara hemaýata mätäçligini anyklamak üçin talap edilýän resminamalaryň sanawy:

- näsagyň (maýybyň) pasporty (asyl nusgasy) üpjünçilik müdirliğinden kepilnama;
- näsagyň (maýybyň) pasport ýazgysy boýunça degişli durmuş taýdan näsaga (maýyba) döwlet kömek pulunyň tölenendigi ýa-da tölenilmändigi barada üpjünçilik müdirliğinden kepilnama;
- sagaldyş gözegçiliginde saklanýan Saglyk öýünden HMAT-a ýollama – 088/h görnüşli resminama LMBT-niň agzalarynyň, başlygynyň gollary bilen we möhür bilen berkidilen bolmaly;
- 025 görnüşli saglyk kartasy, onuň düzümünde näsagyň (maýybyň) keseli barada doly we giňişleýin maglumatlar bolmaly;
- esasy keselini takyklaýan anyklaýyş netijenamalar;
- enjamlaýyn barlaglarynyň netijesi (Rentgen suratlar, KT, ÝAMR, gastroskopiýa);
- inçe hünärmenleriň gözegçiligi.

Näsagyň HMAT-a barmakdan ýüz öwürmegi, onuň ZUH-nyň möhletiniň uzaldylmagyna esas däldir.

Näsaga güwä geçilmeginiň netijeleri boýunça HMAT şu anyklaýyş netijelerini çykaryp bilýär: «...topardaky maýyp diýlip ykrar edildi», «maýyp çaga diýlip ykrar edildi», «işe wagtlaýyn ukypsyz – doly gutylmagy üçin iberildi».

Eger-de näsaglan ýa-da şikes alan raýatyň işe bolan ukyby kesgitlenen yzy üzülmesiz 4 aýyň ýa-da soňky ýylyň dowamynda şol bir kesel ýüze çykan mahaly umumylykda arasy kesilmek bilen 5 aýyň dowamynda dikelip ýetişmese, ýöne amala aşyrylan saglygy dikeldiş çäreleriniň netijesi gowulygynda hem-de olaryň dowam edilmegi esasynda raýatyň işe bolan ukybyny gysga möhletiň dowamynda dikeltmäge mümkinçilikleriň barlygyna HMAT-yň agzalary anyk göz ýetirse, onda «işe wagtlaýyn ukypsyz-bejergini dowam etmeli» diýlip netije çykarmaga HMAT-a ygtyýar berilýär. Çykarylan netije zähmete ukypsyzlyk hatyna ýazga geçirilýär, HMAT-yň başlygynyň goly we möhür bilen tassyklanylýar. Bu netije bellenen tertipde Saglyk öýüniň lukmanlarynyň maslahat beriş toparyna ýene-de 4 aýa çenli ZUH-yň möletini uzaltmaga we näsaglanyň iş ukyby doly dikeldilenden soň işe çykarmaga rugsat berýär.

16 ýaşy dolan adamlara iş ukybynyň çäklendirilmeginiň derejesine baglylykda maýyplygyň birinji, ikinji we üçünji topary belleniýär.

Maýyplygyň I toparyny bellemek üçin maýybyň öz-özüne hyzmat edip bilmän, hemişe kömek edilmegine, hyzmat we gözegçilik edilmegine mätäç bolar ýaly derejede funksiýalaryň bozulmagy esas bolup durýar. Bu topardaky maýyplar agyr kesellemegiň ýa-da öwrendikli keseliniň beterleşmegi sebäpli, wagtlaýynça saglyk ýagdaýynyň ýaramazlaşany üçin özüne tötänleýin, az wagtlyk hyzmat hem-de gözegçilik edilmegine mätäç bolman, eýsem gündelik zygiderli hyzmat edilmegine, kömek hem gözegçilik edilmegine mätäçdirler.

Maýyplygyň II toparyny bellemek üçin hemişe başga biriniň kömegine (hyzmat we gözegçilik etmegine) zerurlyk ýüze çykmaýan, ýöne işlemäge bolan ukybyny hemişe ýa-da uzak wagtlap doly ýitirýän ýa-da bolmasa işiniň käbir görnüşlerini ýörite döredilen şertlerde ýerine ýetirmegi başaryan ýagdaýlara getirýän düýpli funksional bozulmalar esas bolup bilýär.

Maýyplygyň III toparyny bellemek üçin öwrendikli keseller ýa-da anatomik ýetmezler sebäpli bedeniň funksiýalarynyň bozulmagy netijesinde işlemäge bolan ukybyň ep-esli derejede peselmegi esas bolup bilýär.

Maýyp diýlip ykrar edilen adamlara 057/h görnüşli kepilnama berilýär, ol HMAT-yň delilnamasyndan göçürme bolup, iki bölekden durýar. Bir bölegi kömek puly bellenişli degişli durmuş taýdan üpjünçilik edarasyna iberilýär, onuň ikinji bölegi bolsa näsaga maýyplyk kesgitlenendigi tassyklaýan resminama bolup, Türkmenistanda ulanylýan kanunlarda göz önünde tutulan ýeňilliklerden peýdalanmak üçin näsagyň özüne berilýär.

Maýyplyk nobatdaky gaýtadan güwä geçmek bellenen aýdan soň gelýän aýyň birinji gününe çenli bellenilýär. Birinji topardaky maýyplara iki ýylda bir gezek, ikinji we üçünji topardaky maýyplara ýylda bir gezek gaýtadan güwä geçilýär.

Beden agzalarynyň bitirýän hyzmatlaryny we beden ulgamlarynyň durnukly, öňki ýagdaýyna getirip bolmaýan morfologik üýtgeşmelerinde we bozulmalarynda, geçirilen saglygy dikeldiş çäreleriniň netijesizliginde we durmuş taýdan uýgunlaşmany dikeltmek başartmaýan halatlarynda maýyplyk derejesi möhletsiz bellenilýär.

Maýyplygyň toparlary kesgitlenen mahaly HMAT maýyplygyň sebäbini anyklamalydyr. Maýyplygyň sebäbini anyklamaga diňe HMAT haklydyr.

HMAT maýyplygyň şu sebäpleriniň birini belläp biler:

- «umumy keselçilik» (iş bilen baglanyşykly bolmadyk, betbagtçylyk hadysasy netijesinde alnan şikes hem girýär);
- «işde maýyp bolmak» (zähmet şikesi);
- «hünär keseli»;
- «çagalýkdan maýyplyk»;
- «harby şikesi (harby borçlaryny ýerine ýetiren mahaly ýaralanmak, seňsemek we şikes ýetmek) we harby gullugy ýerine ýetirmek bilen baglanyşykly kesel»;
- «harby gulluk döwründe alnan, harby borçlaryň ýerine ýetirilmegi bilen baglanyşykly bolmadyk kesel we şikes»;
- «radiasiýanyň täsiri sebäpli ýüze çykan».

Maýyplygyň sebäpleri gaýtadan güwä geçilen mahaly üýtgedilip bilner. Maýyplygyň sebäpleriniň üýtgemegi berilýän kömek pullarynyň möçberiniň hem üýtgedilmegine getirýär. Eger şikesiň ýa-da keseliň häsiýetine baglylykda maýyplygyň dürli sebäplerini bellemek mümkinçiligi ýüze çyksa, şeýle halatlarda HMAT maýybyň saýlap almagy boýunça ýa-da kömek pullarynyň ýokary möçberini bellemek mümkinçiligini berýän maýyplygyň sebäbini belläp biler.

16 ýaşy dolmadyk çagalara we ýetginjeklere maýyplygy kesgitlemegiň tertibi

16 ýaşy dolmadyk çagalar we ýetginjekler bellenen tertipde maýyplygy kesgitlemegiň tassyklan olçegleriniň esasynda maýyp çagalar diýlip ykrar edilýär.

Maşgala lukmanlary öz meýdançalarynda 16 ýaşy dolmadyk çagalara döwlet kömek puluny almaga hukuk berýän keselli çagalar hem ýetginjekler bar bolsa, olar bellenen tertipde sagaldyş gözegçiliginiň hasabyna alynmaly, şeýle hem olara anyklaýyş, bejeriş we saglygy dikeldiş çäreleri geçirilmeli. Geçirilen çäreleriň netijesiz bolan halatynda, näsag çaganyň hemme saglygy baradaky resminamalary maşgala lukmany tarapyndan LMBT-niň seljermegine we maslahatyna ýetirilmeli.

Näsag çagada (ýetginjekde) maýyplyk alamatlarynyň bardygy tassyklanylssa ýa-da öňki maýyplyk möhleti gutaran halatynda, Saglyk öýüniň LMBT-si tarapyndan 080/h görnüşli saglyk resminamasynyň «Petek» bölekçesi doldurylyp, LMBT-niň başlygynyň we agzalarynyň gollary hem-de möhüri bilen berkidilip, hemaýata mätäçligi anyklaýjy toparyna ugradylmaly.

Käbir keselleriň ýaş çagalarda doga barlygyna garamazdan, maýyplyga degişlidigini anyklamaklyk çylşyrymly bolýar, sebäbi ýaş çagada doga keseliň agyrylyk derejesini anyk kesgitlemek kyn, şol sebäpli näsag çagalara zygydlerli lukmançylyk gözegçiligi gerek. Eger-de maýyplyga getirýän kesel doly anyklanylýp, geçirilen saglygy dikeldiş çäreleriniň netijesizligi aýdyň bolsa, onda näsag çaganyň ýaşyna garamazdan, hemaýata mätäçligini kesgitlep bolýar.

16 ýaşy dolmadyk näsag çaganyň hemaýata mätäçligini anyklamak üçin talap edilýän resminamalaryň sanawy:

- ejesiniň pasporty (asyl nusgasy);
- näsag çaganyň dogluş şahadatnamasy (asyl nusgasy);
- çagany howandarlyga bermek baradaky ýerli häkimligiň çözgüdiniň nusgasy;
- «maýyp çaga» diýlip ykrar ediljek näsag çaganyň ene-atasyna (howandaryna) degişli durmuş taýdan üpjünçilik müdirliğinden, näsag çaga döwlet kömek pulunyň tölenendigi ýa-da tölenilmändigi barada kepillnama;
- sagaldyş gözegçiliginde saklanýan Saglyk öýünden 16 ýaşy dolmadyk çagany (ýetginjegi) HMAT-a iberme – 080/h görnüşli resminama LMBT-niň agzalarynyň, başlygynyň gollary we möhür bilen berkidilen bolmaly;
- 025 görnüşli saglyk resminamasy, onuň düzümünde näsag çaganyň keseli barada doly we giňişleýin maglumatlar bolmaly;
- esasy keseliň takyklykany anyklaýyş netijenamalar;
- enjamlaýyn barlaglaryň netijeleri (Rentgen suratlar, KT, ÝAMR, gastrokopiýa);
- inçe hünärmenleriň gözegçiligi.

Saglyk öýleriniň lukmanlary 16 ýaşy dolmadyk näsag çagalara geçirilýän barlaglaryň ýokary hilli bolmagyna, saglyk petekleriniň doly we dogry doldurylyp, HMAT-a esasy hem öz wagtynda ugradylmagyna borçludylar.

HMAT 16 ýaşy dolmadyk näsag çagalarda maýyplyk meselesini seljerende, her bir halatda bedeniň işjeňlik ýagdaýynyň aýratynlyklaryny, keseliň häsiýetini we geçişini, şeýle hem çagany ýaşyna görä terbiýeçilik hem-de pedagogiki ýagdaýlara çekmek mümkinçiligini hasaba almak zerurlygyny göz önüne tutmalydylar. HMAT-yň çykaran netijesi 080/h görnüşli saglyk resminamanyň «Saglyk netijenamasy» bölekçesinde bellenilmelidir. Çykarylan netijeler HMAT-yň başlygynyň, agzalarynyň gollary we HMAT-yň möhüri bilen berkidilip, çaganyň ene-atasyna degişli (pasporty hasaba alnan ýeri boýunça) durmuş taýdan üpjünçilik müdirliğine ugradylmalydyr.

16 ýaşyna ýetmedik maýyp çagalara döwlet kömek puluny almaga hukuk berýän keseller we patologik ýagdaýlar boýunça saglyk netijenamasy her iki, üç ýyldan tä çaganyň 16 ýaşy dolýança resmileşdirilýär.

Maýyplygyň toparyny kesgitlemek HMAT-yn esasy meselesi bolup durýar. Ol bolsa keseliň häsiýetini we kär işjeňligini ýerine ýetirmäge ukyplylygyny kesgitleýän saglygy goraýyş we sosial şertleri hasaba almak arkaly çözülýär.

Maýyplyk toparynyň möhletsiz görnüşinde berlişi:

1. Erkek adamlar 62 ýaşdan, zenan maşgalalar 57 ýaşdan uly bolan halatlarynda.

2. Maýyplaryň maýyplygy baradaky maglumat beriji şahadatnamasynyň möhleti erkek adamlarda 62 ýaş, zenan maşgalalarda 57 ýaş, ýetenlerinden soň.

3. I topar maýyplaryň 5 ýylyň dowamynda maýyplyk topary üýtgedilmedik halatynda.

4. II topar maýyplaryň 10 ýylyň dowamynda maýyplyk topary üýtgedilmese, şeýle hem has ýokary maýyplaryň hataryna geçirilmedik halatynda.

5. Beýik Watançylyk urşunyň maýyplaryna, kelle beýnisiniň seňseleme bilen ýaralanan maýyplaryna, Watan goragyny ýa-da beýleki Watan öňündäki gulluk borjunyň wezipesini ýerine ýetiren wagty, şeýle-de uruşda zeper ýeten, ýaralanan, Türkmenistanyň raýatlary radiasion betbagtçylykly, jan üçin howply zäherli (ýaderli) ýerlerde raýat ýa-da gulluk borjuny ýerine ýetiren mahaly bolan halatlarynda.

6. I-II topar maýyplyk ýaşyna we maýyplygyň wagtyna bagly bolmadyk halatynda.

7. III topar maýyplyk, eger-de 5 ýylyň dowamynda haýsy hem bolsa maýyplyk topary ýüze çykarylan halatynda.

Zähmete ukypsyz raýatlaryň we maýyplaryň saglygyny dikeltmek döwletiň wajyp meseleleriniň biri bolup durýar, bu bolsa diňe saglygy goraýyş pudagynyň aladalary bolman, eýsem olaryň durmuş üpjünçiligi – kömek puly görnüşinde maddy tölegleri hem-de durmuş ýeňilliklerini bermek we olara durmuş taýdan hyzmat etmek boýunça döwlet ulgamyndan ybaratdyr. Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistanyň durmuş üpjünçiligi syýasaty ilatyň durmuş üpjünçiligini gowulandyrmaga we adam ömrüniň ortaça dowamlylygyny uzaltmaga gönükdirilendir.

II BAP ÇAGA KESELLERI

Gyzdyrma

Bedeniň gyzgyny – bu endamda emele gelýän (ähli çalşyk hadysalaryň önümi) we onuň üsti bilen çykarylýan (aýratyn-da, 90-95% deri örtügininiň üsti arkaly, şeýle-de öýken, täret we peşew bilen) ýylylygyň aralaryndaky deňagramlylykdyr. Adamyň beden gyzgyny günüň dowamynda uly bolmadyk araçäklerde üýtgäp durýar. Sagat 18-den 22-ä çenli aralykda iň ýokary görkezijisine ýetmek bilen 14-den 16-y aralygynda bolsa peselýär.

Gyzdyrma bedeniň patogen gyjyndyryjylara bolan gorag uýgunlaşma gaýtargysydyr. Ol ýylylyk sazlaýşyň öňkünden üýtgemegi netijesinde beden gyzgynynyň ýokarlanmagy we tebigy goraýyş şertleriniň güýçlenmegi bilen häsiýetlendirilýär. Gyzdyrmanyň biologiki ähmiýeti bedeniň immun durnuklylygyny işjeňleşdirmekden ybarat. Beden gyzgynynyň ýokarlanmagy fagositozyň beýgelmegine, interferon önmesiniň artmagyna, limfositleriň işjeňleşmegine, antitela emele gelmesiniň batlandyrylmagyna getirýär. Şeýle-de ýokary gyzgynlyk wiruslaryň, kokklaryň we beýleki mikrobedenjikleriň köpelip örnemeginiň önüni alýar. Gyzdyrma, bedeniň öte gyzmasy netijesinde ýüze çykýan gyzdyrmadan örän tapawutlanýar. Ol ýokanjyň ýoklugynda fiziologiki özgermeler netijesinde, fiziki agramlyklarda (yssy günler işlemek, myşsalaryň işjeň ýagdaýy, öte köp nahar iýlende, owulýasiýada, aýbaşy gelende) ýüze çykýan fiziologiki ýagdaýlardyr. Esasan-da, bäbekler we 1 ýaş çenli çagalar ýylylyk çalşygyň hem-de ýylylyk sazlaýşygyň aýratynlyklary netijesinde aňsat öte gyzyp bilýärler.

Gyzgynlamanyň derejeleri boýunça gyzdyrma aşakdakylara bölünýär: subfebril (37-38°C), kiçi febril (38,1-39°C), ýokary febril (39,1-41°C), gipertermiýa (40-41°C-den ýokary). Gyzdyrmanyň uzaklygy boýunça dürli çeşmelerde dürli maglumatlar berilýär. Olaryň birisi: gysga wagtlaýyn (2 hepdeden az), uzak (2 hepdeden köp), näbelli gelip çykyşly gyzdyrma (3 hepdeden köp, haýsy-da bolsa bir zeperlenmä ugrukdyrýan fizikal maglumatlaryň bolmazlygy). Möhleti boýunça beýleki hödürülenýän bölünme: efemerli (birnäçe sagatdan 2 güne çenli), ýiti (15 güne çenli), ýiti asty (45 güne çenli) we dowamly (45 günden uzak) gyzdyrma.

Gyzdyrma getirýän ähli sebäpleri **ýokanç** we **ýokanç däl** toparlara bölýärler. Köplenç halatlarda gyzdyrma ýokanç kesellerde duşýar, olaryň arasynda ýgydan dem alyş ýollarynyň ýokançlary, yssy klimatda bolsa – içege ýokanjy gabatlaşýar.

Ýiti keselerde gyzdyrma hadysasy üç döwürde geçýär. Birinjisinde ýylylyk öndürmäniň ony çykarmadan esli agdyklyk etmegi sebäpli gyzzgyn ýokarlanýar. Ikinji döwüründe ýylylygy çykarma artýar. Üçünjisinde pirogenleriň täsiriniň bes edilmegi netijesinde ýylylyk sazlaýjy merkeziň kadaly derejä geçmegi.

Gyzdyrmanyň ýokanç däl görnüşiniň gelip çykyşy dürli bolup biler: merkezi (gan inmeler, şikesler, beýni suwlanmasy, çişler), psihogen (newroz, psihiki bozulmalar, emosional agramlyk), reflektor (peşew ýollarynyň daşlarynda, agyry alamatynda), endokrin (süýjüli diabet, tireotoksikoz, feohromositoma), allergiki (derman gyzdyrmasy, efedrin, ksantinler, antibiotikler we başg. iteşen), immunopatologiki keseller (birleşdiriji dokumanyň diffuz keselleri, gemorragiki waskulit), rezorbtiw (gemoliz, nekroz, aseptiki sowuklama).

Çaganyň ýaş aýratynlyklaryna baglylykda ýokanç däl gyzdyrmanyň sebäpleri üýtgeýär. Ikinji aýlaryndaky çagalarda ilki bilen suw ýetmezçilikli suwsuzlyk we gipernatriemiýa hakynda pikir edilmeli, 6 aýlykdan 3 ýaşa çenlilerde bolsa – allergiki hadysalar barada, mekdep ýaşlylarda – endokrin we immunopatologiki keseller dogrusynda aňlanmaly.

Amaly işde «**gyzyl**» we «**ak**» görnüşli gyzdyrmany tapawutlandyrmak kabul edilen. «**Gyzyl**» gyzdyrmada ýylylyk öndürme bilen ýylylygy çykarmagyň arasynda deňagramlylyk saklanýar. Çaganyň deri örtügi ýyly, çygly, biraz gyzaran, özüni duýşy onçakly üýtgewsiz, tahikardiýa we çaltlaşan dem alyş beden gyzzgynynyň galmasyna laýyk gelýär, elleri-aýaklary ýyly, dermatografizmi gyzyl reňkde. Şeýle gyzdyrma gyzzgyn düşüriji serişdelere gowy jogap berýär. Deri örtügi gyzyl reňkdäki gyzdyrmaly çagalarda derlemeklik bolmasa, olarda diareýa, gaýtarma, tahipnoe netijesinde döreyän örän aýdyň suwsuzlyk barada habar berýär. «**Ak**» gipertermiýada ýokary ýylylyk öndürmä ýylylyk çykarma barabar gelmeýär. Bu gyzdyrmanyň esasynda gan aýlanyşygyň merkezleşmesiniň ýüze çykmagyna getirýän aşa köp giperkateholaminemiýa durýar. Bu çagalaryň deri örtügi solgun, mermer reňkli, akrosianoz, elleri-aýaklary sowuk. Gipertermiýanyň durnukly saklanyp, iň ýokary görkezijilere çenli beýgelmegi, öte tahikardiýa, dem gysma, samramanyň, tutgaýyň bolmagy ahmal. Näsagda üşütme peýda bolýar, merkeze täsir edýän gyzzgyn düşüriji serişdeleriň netijesi ujypsyz ýa-da peýda getirmeýär. Goltugasty we rektal gyzzgynlygyň arasyndaky tapawut ulalýar (1°C we ýokary).

Ýokanç sebäpli gyzdyrma örän köp dürli bolýar. Islendik ýokanç (bakteriýa, wirus, mikoplazma, hlamidiý, gurçuklar, kömelejikler), şeýle hem waksina goýberme gyzdyrmanyň sebäbi bolup biler. Çaga bedenine ýokanç keselleriň döredijileri dem alyş, iýmit siňdiriş ýollary ýa-da parenteral ýoly arkaly düşüp biler.

Sitomegalowirus, herpes, enterowirus Kokcaki, hlamidiý, toksoplazmoz ýokançlary çaga göwräniň içinde ýa-da intranatal geçip bilýär (irki ýaşly çagalary

zeperleýär). Göwräniň içinde ýokançlanma ösüş kemislikleriň, gepatosplenomegaliýanyň, merkezi nerw ulgamynyň zeperlenmesiniň, sary getirmäniň, karditiň we başgalaryň sebäpleri bolýar.

Gyzdyrma bilen geçýän ýokanç keselleriň soňy onuň gyzgynalmasyz geçýän ýa-da emeli farmakologiki ýol bilen peseldilen ýagdaýlara garanyňda hemişe oňalydyr. Emma gyzdyrmada beden gyzgynynyň ýokary galmasy kesgitli çäge (40-41°C) çenli uýgunlaşma ornuny eýeleýär. Ýokary gipertermiýada çalşyk hadysalarynyň depgini güýçlenýär, dokumalaryň kisloroda bolan talaby ep-esli ýokarlanýar, olardan köp mukdardaky ýylylygy çykarmak üçin gan akymynyň depgini artýar. Bularyň ählisi dem alyş we ýürek-damar ulgamynyň işiniň artmagyna iteryär. Gipertermiýada metaboliki hadysalaryň güýçlenmegi netijesinde asidozyň ýüze çykma howpy, suw-duz çalşygynyň bozulmagy, energetiki goruň boşamagy bilen utgaşýar. Şu deliller nerw ulgamynyň, miokardyň, böwregiň işine aýratyn howp salýar. Kardiorespirator ulgamynyň işjeňliginiň güýçlenenligine (beden gyzgynynyň 37°C-den ýokary galan her gradusyna 1 min dem alyş ýygylgy 4 san artýar, ýürek urgulary 1 min 10-20 san köpelýär) garamazdan, artdyrylyp ýetirilýän kislorod dokumalaryň ösýän talabyny ödemeýär. Ol bolsa dokuma gipoksiýasynyň döremegine we damar çeyeliginiň paýlanyşygynyň bozulmasyna getirýär. Ilki bilen merkezi nerw ulgamynyň işi zeperlenýär, ol tutgaý alamatynyň (febril tutgaýy) ýüze çykması bilen häsiýetlenýär (aýratyn-da, irki ýaşly çagalarda, merkezi nerw ulgamynyň zeperlenmesi bolanlarda). Tutgaý wagtynda näsagyň ölümüne getirip biljek dem togtamasy bolup biler. Gipertermiki ýagdaýda beýni suwlulanmasy döräp, şeýle ahwalda çaganyň merkezi nerw ulgamynyň tapdan düşmegi has güýçlenýär, netijede ýagdaýy örän ýaramazlaşýar.

Tahipnoe we tahikardiýa haýaldan bradipnoe we bradikardiýa geçýär, ýürek ritmi bozulýar, gan basyşy peselýär. Gipertermiýanyň özi energetiki boşama sebäpli damar içindäki ganyň lagtalanmasy we beýni suwlanmasy netijesinde ölüme getirip biler.

Ýokanç keseliň doly, aýdyň ýüze çykmasynda onuň kesgidi kynçylyk döretmeýär. Ýöne ýokary gyzdyrma bilen başlaýan köp ýokançlarda bedeniň gyzgyn galmasy bilen kesele mahsus bolan alamatlaryň peýda bolmasynyň arasyndaky çäkler birnäçe sagatdan 3 güne we ondan-da köpe çekmegi ähtimal.

Gyzdyrma has ýygy ýokanç kesellerde duşýar. Şol sebäpli hem köp ýokançlara gyzdyrma sözi goşulan (gemorragiki gyzdyrma, marsel gyzdyrmasy, Ku-gyzdyrma we başg.). Diňe käbir ýokanç keseller gyzgyn galmasyz geçýär. Gyzdyrma – ýokançlardaky umumy zäherlenme alamatlarynyň iň esasysy, has aýdyň ýüze çykması hökmünde seredilýär. Onuň gelip çykması näsagyň bedenine daşky pirogenleriň düşmegi we içki pirogenleriň emele gelmesi bilen baglanyşdyrylýar.

Iň uly pirogen täsire gram «-» bakteriýalaryň endotoksinleri eýedir. Pirogenleriň täsir edýän nokady gipotalamusda ýerleşýän ýylylyk sazlaýjy merkezdir. Gyzdyrmanyň birinji döwrüne gyzgynyň tiz ýokary galmasy, ýylylyk öndürmäniň ýylylyk çykarmadan agdyklyk etmegi häsiýetli. Onda dürli depginde üşütme ýüze çykýar (bedeniň ýokary gyzgynlygynda üşemek duýgusy, myşsa sandyramasy, deri örtügininiň «ördegiň derisine» çalyň etmegi). Ikinji döwründe gyzgyn ýokary derejelerde durnuklaşýar, ýylylyk emele gelme bilen ýitirmäniň arasynda deňagramlylyk kesgitlenýär. Üçünji döwründe gyzgynyň aşak düşmesi (tiz – kritiki, haýal – litiki, basgançaklaýyn ýa-da aramça – krizolitiki) bellenilýär. Birnäçe sagadyň ýa-da bir gününň dowamynda uzak wagtlaýyn ýokary gyzdyrmanyň tiz kadaly görkezijilere çenli düşmegine kritiki aşak düşme diýilýär (krupoz pnewmoniyada, duýdansyz ekzantemede we başg.). Gyzgynyň şeýle kritiki peselmegi aşa köp hloridleriň ýitirmegine getirip, çaga «hlorid krizi» howpuny salýar. Gyzgynyň litiki peselmegi birnäçe gününň dowamynda ýokary gyzgynyň ýuwaşdan kadaly görkezijilere çenli aşaklamagyny aňladýar.

Gyzdyrma getirýän sebäpleriň köpdürlüligi gyzgyn galma alamatynyň bir özüniň (özbaşdak) aýdyň netijä gelmekde ýeterlik dälidigini görkezýär. Şeýle ýagdaýa dogry baha bermek bir tarapdan gyzdyrma has doly häsiýetnamany, beýleki ýanyndan bolsa bar bolan ähli kliniki maglumatlary aňlamagy talap edýär. Gyzgyn galmanyň derejesi hemişe keseliň geçiş agyrlygyny suratlandyrmayar.

Inçekeselde näsaglar 38-39°C gyzgynda hem, köplenç, kanagatlanarly ýagdaýy saklaýarlar. Streptokokk basygynda beden gyzgyny difteriýa garanynda has ýokary galýar, ýöne keselleriň agyrlыgy deňeşdirilende laýyk gelmeýär. Şol bir wagtda giperpiretiki dereje hemişe diýen ýaly örän aýdyň neýrotoksikozyň ýüze çykmalary bilen utgaşyp, lukmanyň düýpli dykgatyny talap edýär.

Beden gyzgyny ýokary galanda ýürek urgularynyň sanynyň artýanlygy belli zat. Gyzdyrmany ýokanç däl gipertermiýadan tapawutlandyrmak üçin beden gyzgyny 37,5°C-den geçende pulsometriýa we parasetamol synagy ulanylýar. Pulsometriýa geçirilende näsagy ýatyryp, 10-15 min dowamynda gyzgyny ölçelýär, soňra 1 min dowamynda pulsunyň ýyglylygy sanalýar. Gyzdyrmada pulsuň çaltlaşmagy gyzgynyň galma derejesi bilen baglanyşykly. Ýokanç däl gipertermiýada bu kanunalayyklyk bolmayar. Parasetamol synagynyň oňaýly bolmagy (beden gyzgynynyň parasetamolyň täsirinde pese düşmegi) ýokanç sebäpli gyzdyrma şaýatlyk edýär, gyzgynyň pese düşmegi bellenmese – ýokanç däl gipertermiýadan habar berýär. Ýöne käbir ýokanç keselerde şeýle gabatlaşma dürli bolar. Ýagny garahassa keseliň mahsus geçişinde pulsuň ýyglylygy gyzgyn galmanyň derejesinden yza galýar (otnositel bradikardiýa).

**Çagalarda beden gyzgynynyň galmasyna barabar 1 min dowamynda
garaşylýan ýürek urgularynyň ýyglygy**

Ýaş	Aksilýar (goltugasty) gyzgynlyga baglylykda pulsuň ýyglygy					
	37,5°C	38°C	38,5°C	39°C	39,5°C	40°C
Bäbekler	154	162	170	178	186	194
6 aýlyk	148	156	164	171	179	187
1 ýaş	137	144	152	159	166	176
2 ýaş	126	133	140	146	153	159
3 ýaş	121	127	134	140	143	152
4 ýaş	116	122	128	134	140	146
5 ýaş	110	116	122	127	133	139
6 ýaş	105	110	115	121	126	132
7 ýaş	99	104	110	115	120	125
8-9 ýaş	94	99	103	108	113	118
10-11 ýaş	94	99	104	108	113	118
12 ýaş	91	95	100	105	109	114
13 ýaş	88	93	97	102	107	111
14 ýaş	86	91	95	99	104	108
15 ýaş	84	88	93	97	101	106

Keseliň ösmeginde beden gyzgynynyň özgerme häsiýetine baglylykda gyzgyn galmanyň birnäçe görnüşleri (gyzgynyň galyp-peselmesini görkezýän egri çyzyk) tapawutlandyrylýar. Şeýle ýagdaýda gyzgyn galmanyň diňe bir derejesi däl, eýsem onuň gije-gündiziň dowamynda üýtgemesi nazara alynýar. Häzirki zaman antibiotikleriň asyrynda köp kesellere mahsus bolan nusgaýy gyzdyrmanyň görnüşleriniň örän seýrek gabatlaşandygyny ýatlamak zerur. Netijede, gyzgynlamanyň görnüşini anyklaýyş esas (görkeziji) hökmünde ulanmak kynçylyk döredýär. Şol sebäpli-de gyzdyrmanyň keseliň beýleki esasy alamatlary bilen utgaşmasyna salgylanmak maksada laýyk hasaplanýar.

Intermittirleýän gyzdyrma. Gije-gündiziň dowamynda ýokary gyzgyn galma bilen kadaly beden gyzgynynyň gezekleşip çalyşmagy. Gyzgynyň galmasy üşütme, ysytma, pese düşmegi bolsa köp der bölünip çykma bilen utgaşýar. Gyzdyrma, piýelonefrite, plewritte, sepsise we başg. mahsus.

Gektiki gyzdyrma. Gyzgynyň gije-gündizki tapawudy aýratyn uly (3-4°C-ä ýetýär), ýokary galan gyzgynyň birden pese düşmegi (kada ýa-da kadadan hem aşak düşmegi) we onuň gaýtadan ýokarlanmasy häsiýetli.

Gaýdyp gelyän gyzdyrma. 2-7 günün dowamynda hemişe ýokary derejede gyzdyrma bellenilýär. Soňra şonça günläp gyzdyrmasyz döwür bilen çalyşýar. Beden gyzgyny köp derlemek bilen kritiki pese düşýär.

Nädogry gyzdyrma. Bu kanunalaýyksyz geçýär. Biraz üşütme we derlemek häsiýetli bolup, köp ýokançlarda gabatlaşýar.

Tolkun şekilli gyzdyrma. Beden gyzgynynyň endigan galmasy we peselmesi, gyzgyn galmalaryň aralyklarynda ol görkezijileriň kadalaşmagy häsiýetli (limfogradulomatozyň käbir görnüşleri, howply täze döremeler).

Köplenç halatlarda gyzdyrmanyň sebäbi ol ýa-da beýleki ýokanjyň mahsus alamatlarynyň ýüze çykmagy bilen aýdyňlaşýar ýa-da birnäçe günden gyzgynyň özi kadalaşýar. Sebäbi näbelli bolan gyzdyrmalar lukmandan orän dykgaty talap edýär. Çagalarda uzak wagtlaýyn gyzdyrma haýsam bolsa bir ýokanjyň alamaty bilen geçmeýän bolsa, şonça-da ýokanjyň ähtimallygyny azaldýar.

Ýokanç däl gelip çykyşly gyzdyrmalar hem ýeterlik köpsanly bolup, olarda seýrek halatlarda gyzgyn 38°-38,5°C-den ýokary galýar. Köplenç, ýaş aýratynlykly bolýar.

Gyzgynyň galmasy allergiki we rewtmatiki keselerde (derman keseli, köp görnüşli eritema, Stiwens-Jonsonyň sindromy, Laýella sindromy, gyzyl gurt keseli, dermatomiozit, rewtmatoid artrit we başg.), waskulitlerde (Şenleýn-Genohyň keseli we başg.), immun bozulmalarda (immun ýetmezçilik ýagdaýlar), onkologiki, gematologiki (leýkoz, limfoma, limfogradulomatoz, beýnide emele gelmeler, ýiti gemoliz, neýroblastoma we başg.), endokrin (diabet, böwregüsti mázleriň gipofunksiýasy, feohromositoma, gipertireoz we başg.) keselerde, zäherlenmelerde we mör-möjek çakmasynda kesgitlenýär. Ýokanç däl gyzdyrmanyň sebäpleri derman kabul etmek (fenotiazinleriň önümi, amfoterisin B, interferon, interleýkinler, salisilatlar), käbir metaboliki keseller, nesil şertleri, demirýetmezçilikli gan azlyk, deri üstüniň uly möçberlerde zeperlenmegi bolup biler. Ýokarda görkezilen keselerde gyzdyrma endogen pirogenleriň hasabyna döreyär. Has galjaň, ýokary beden agramly çagalarda hem gyzgyn galma bolup biler (güýçli myşsa işjeňligi sebäpli). Şikesden soňky gyzdyrma – rezorbtiw gyzdyrma uly gematomalardan ýa-da emellerden soňra ýüze çykýar.

Konstitusional gyzdyrma has durnukly, aýlap dowam edip bilýär, gyzgyny 38°C-ä çenli birsydyrgyn, aýratyn-da, güýçli ösýän döwründe («ösüş gyzdyrmasy»). Çaganyň ýagdaýy ýaramazlaşmaýar, esasy çalşyk üýtgemeyär. Şeýle çagalarda neýrowegetativ disfunksiýanyň alamatlary (olar gyjynma duýgur bolýarlar, aglak, howsalaly, ähli täzeliklere – täze iýmite, adamlara, lukman gözegçiligine kyn uýgunlaşýarlar, elleri sowuk, çygly, özleri derlek) tapylýar. Olaryň beden gyzgyny güýçli fiziki we emosional agramlyklardan soňra galyp biler we gysga dync alyşdan (30 min-1 sagat) soňra bolsa kadalaşýar. Tomus aýlary olaryň gyzgyny kadaly derejelerde saklanýar. Keseli kesgitlemekde dync wagtynda çaganyň gyz-

gynyny her 3 sagatdan, kadaly hereket tertibinde we güýçlendirilen fiziki agramlykda ölçemek kömek edýär. Konstitusional gyzdyrmanyň görnüşleriniň biri-de belli bir gaýgylanmalarda (gorky, howsala we başg.) ýüze çykýan gyzgyn galmadyr. Psihogen gyzdyrma güýçli stresin täsirinde doräp biler. Şeýle ýagdaýlarda çagalaryň ýokanç ojağynyň ýok edilendigine garamazdan, ýokançdan soňra uzak wagtlaýyn gyzdyrma ýykgyň edýärler. Çagalarda diş çykmany, köplenç, gyzdyrmanyň sebäbi hökmünde esassyz anyklamakdan lukmanlary habardar etmeli, ýagny 99% ýagdaýlarda çagalaryň bu döwürde gyzgyn galmasyňa başga sebäpler getirýär. Güýçli depginde diş çykma kentlewügiň gyjynmasyňa, biynjalyklyga (myşsa çeyeliginiň işjeňleşmegine), ýymitden ýüz öwürmegine (degidratasiýa) we başgalara eltýär.

Serebral gipertermiýa (neýrogen gyzdyrma). Merkezi nerw ulgamynyň ýiti we dowamly kesellerinde ýylylyk sazlaýyň bozulmalary bolup biler (gidro- we mikrocefaliýa, ensefalitiň galyndysy, gipotalamusyň we beýniniň üçünji garynjygynyň çäklerinde şikesler we emeller, garaguş tutgaýy, çakyza). Çaganyň umumy ýagdaýy kän bir üýtgemeyär. Ýürek işjeňliginiň görkezijileri biraz ýokarlanýar, ýöne gyzgyn galma (ol 41-43°C ýokarlanyp biler) laýyklaşmaýar. Neýrogen gipertermiýanyň häsiýetli alamaty – goltugasty we rektal gyzgynlygyň arasynda uly tapawudyň bolmagy. Bu ýagdaý diňe bir ýylylyk sazlaýjy merkeziň däl, eýsem gipotalamusyň beýleki wegetatiw merkezleriniň hem zeperlenendigine şaýatlyk edýär. Beden gyzgynynyň ýokary galmagynyň newrologiki gelip çykyşyny, şol näsaglarda kadaly sirkadly ritmiň we merkezi täsirli antipiretiklerden peýdanyň bolmazlygy tassyklaýar. Gyzdyrmanyň uzaga çekmesi (aýlaryň dowamynda, hatda ýyllap) onuň ýokanç däl gelip çykyşyna şaýatlyk edýär.

Ýalan gyzdyrma. Bu düşünje çagalaryň ýa-da olaryň ene-atalary tarapyndan psihologiki ýa-da emosional pikirlenmeler esasynda beden gyzgynynyň bilkastlaýyn ýokarlandyrylmagyny aňlatmak maksady bilen ulanylýar. Ýetginjekler özleriniň beden gyzgynyny termometri düşege, derisine sürtmek ýa-da gyzgyn suwa salmak, gyzdyryjy enjamlaryň ýanynda goýmak ýaly usullar bilen galdyryp bilerler. Eger-de kiçi çaga bilen iş salşylýan bolsa, onda ýalan işler bilen onuň ene-atalary meşgullanýar.

Näbelli sebäpli gyzdyrmany anyklamak iň uly kynçylygy döredýär. Oňa 3 hepdeňiň dowamynda beden gyzgyny 38,3°C we ondan-da ýokary galan we hassahanada 1 hepdeden az bolmadyk möhletin içinde keseliň kesgidi düşnüksiz galýan (ýokanç we ýokanç däl gyzdyrmalar inkär edilenden soňra) näsaglar degişli edilýär.

Subfebril gyzdyrmanyň has ýygy sebäbi bedeniň dürli yerlerindäki ýokanç ojaklar (dowamly basyk, holesistit, ginekologiki keselleri, piýelonefrit), inçeke-sel, reumatizm, ýokanç-allergiki miokarditdir. Uzak möhletleýin subfebrilitetde dowamly hadysany aradan aýyrmak möhümdir. Subfebrilitetiň ýokanç däl gelip çykyşly bolmagy ähtimal.

Çagalarda subfebril ýagdaýlaryň tapawutlandyryş kesgitlemesiniň esaslary

Ölçegler	Ýokanç däl subfebrilitet	Ýokanç subfebrilitet
Ýaş	Kritiki döwürler	Islendik ýaş
Arzlary	Ukusynyň bozulmagy, derlemek, ýadawlyk	Şol arzlar seýrek duşýar, esasy kellagyry, baş aýlanma
Geçirilen keseller bilen baglanyşygy (ÝRWÝ, basyk)	Ýok	Bellenilýär
Antibiotiki bejergiden ähmiýet	Ýok	Bejergi alýan wagtynda bar
Gyzgynyň galyp düşmegi çyzygy	Birsydyrgyn, irden we agşamky gyzgynyň arasyndaky tapawut uly däl, uky wagtynda kadalaşýar	Özgermeler az häsiýetli, agşamara ýokarlanýar
Wegetodistiýanyň alamatlary, sypatlary	Adatça, belleniýär	Köplenç, bellenilmeyär
Parakliniki maglumatlary	Adatça, özgermesiz	Köplenç, üýtgewsiz

Subfebril gyzdyrma beýleki gyzdyrmalaryň görnüşleri bilen deňäniinde örän pes aýdyňlyk mahsus. Ol dürli keselleriň ýüze çykmalary bilen utgaşyp, seýrek halatlarda lukmana ýüz tutmaga näsagy gozgaýan ýeke-täk alamat bolýar.

J.P.Brýazgunowa salgylanylanda subfebrilitetli çagalar iki topara bolünýär. Birinji toparda subfebrilitete haýsam bolsa bir keseliň alamaty hökmünde garalýar (meselem, holesistit, otit, piýelonefrit, basyk we başg.). Ikinji toparda subfebrilitet özbaşdak kesgide eýe.

Uzak wagtlaýyn subfebrilitetiň anyklaýyş ölçegleri:

- üç hepdäniň dowamynda beden gyzgynyň 37-38°C aralygynda ýokarlanmasy;
- düýpli we hemme taraplaýyn barlaglaryň netijesinde üýtgeşmeleriň bolmazlygy (ganyň umumy we biohimiki barlagy, peşewiň derňewi, şöhle anyklaýyş, ÝAMR, KT, tuberkulin synagy we başg.);
- beden agramynyň ýetmeziniň ýoklugy;
- pulsuň ýygylgy bilen gyzgyn galma derejesiniň arasyndaky dissosiasiýa (kadaly kardiýa, kãbirlerinde bradikardiýa);
- aspirin synagynyň oňaýsyzlygy (aspiriniň bejeriş möçberinde subfebrilitet saklanýar).

**Çagalarda uzak möhletleýin subfebril
we febril ýagdaýlaryň toparlara bölünişi**

Sebäbi	Esasy kesgide bolan baglanyşygy	Esasy keseliň häsiýeti	Beden gyzgynynyň ýokarlanmasynyň patofiziologiki manysy
Pirogen däl gelip çykyşly gipertermiýa	Özbaşdak ähmiýete eýe	1. Dowamly ýokanç ojagy bolan uzak subfebrilitet (dowamly basyk we başg.) 2. Dowamly ýokanç ojakсыz uzak subfebrilitet	Ýylylyk çalşygy sazlaýjy derejäniň süşmegi Ýylylyk çykarma peselen. Ýylylyk öndürme kadaly
	Özbaşdak ähmiýetsiz	Dürli kesellerdäki we ýagdaýlardaky subfebrilitet: Gipotalamiki sindrom, endokrin keseller (tirotoksikoz, feohromositoz we başg); Salisilatlardan zäherlenme, howply gipertermiýa, ýanyklar we başg.	Ýylylyk öndürme ýokarlanan Ýylylyk çykarma ýokarlanan Ýylylyk öndürme ýylylyk çykarmadan artykmaç Kadaly ýylylyk öndürilýärkä ýylylyk ýitirmede näsazlyklar
Pirogen gelip çykyşly gipertermiýa	Özbaşdak ähmiýete eýe däl	1. Ýokanç-allergiki keseller; kollagenozlar, inçekesel we başg. 2. Allergiki keseller 3. Gematologiki keseller (leýkoz, anemiýa) 4. Howply täze döremeler 5. Beýleki keseller	Endogen pirogeni; ýylylyk çykarmanyň peselmegi, ýylylyk öndürmäniň ýokarlanmagy

Gyzdyrmanyň uzaklygyna garamazdan, onuň sebäbini ýüze çykarmakda esasy usul anamnez ýygnamak we dykgat bilen fizikal barlaglary geçirmek bolup durýar. Näsagyň ýaňy-ýakynda eden syňahatlary, tebigatda dync alyşlary, iýmitlenişi ýaly ýagdaýlardan maglumat ýygnamak zerur. Çaganyň ähli mümkingadar galtaşyklary (haýwanlar, dermanlar, toksinler, allergenler), maşgaladaky psihologiki şertler jikme-jik seljerilmeli. Gyzdyrma bilen utgaşýan «az ähmiýetli» arzlara (seýrek üsgülewük, garynda wagtal-wagtal agyry, uly bolmadyk irdenki gowuşgynsyzlyk) uly üns berilmeli. Fizikal maglumatlaryň ýeter-

lik bolmazlygynyň hut özi gyzdyrmanyň näbelli sebäpli diýlip aňladylmagyna iterýär. Parakliniki geçirilýän barlaglar: ganyň umumy barlagy; peşewiň umumy we bakteriologiki derňewi; ganyň bakteriologiki ekişi; 2 TB tuberkulin synagy; döş kapasasynyň şöhle anyklamasy; ganyň serologiki barlagy; ganyň biohimiki (belok fraksiýasy, bagyr synagy, böwregiň görkezijileri, elektrolitler we başg.) barlagy; immunologiki derňew (immunoglobulinler, komplement we onuň fraksiýasy, öýjük immunitetleriniň görkezijileri, antinuklear we reumatoid faktor, C- reaktiw belok, streptokokka garşy antitelalar we başg.). Şeýle-de görkezme boýunça USB, garyn boşlugynyň we kelleçanagynyň kompýuter tomografiýasy, ÝAMR, damar içre urografiýa, synalaryň biopsiýasy ýaly barlaglar ulanylýar. Käbir barlaglaryň wagtal-wagtal gaýtalanmasynyň zerurlygy nygtalmaly, sebäbi olaryň maglumat berijiligi kesel uzaklaşdygy saýy artyp biler.

Barlaglaryň inwaziw usullary, meselem, laparoskopíýanyň kömegi bilen biopsiýa, diňe ähli howpsuz usullar ulanylandan we ýeterlik uzak wagtlaýyn gözegçilikden soňra keseliň kesgidi anyklanmadyk halatlarda geçirilýär.

Beden gyzgynyny her 3 sagatdan ölçemek arkaly onuň galyp-düşme egri çyzygyny (gyzdyrmanyň görnüşi) ýüze çykarmak bellibir derejede anyklaýyş ähmiýeti berýär.

Ýokanç we ýokanç däl uzak möhletleýin subfebrilitetiň tapawutlandyryş kesginde parasetamol synagy hödürlenlen (T.P. Brýazgunow, Z.A. Sterligow). Eger parasetamol kabul edilenden soňra beden gyzgyny kadalaşsa, 1-nji gün ýürek urgulary ýaş kadasyndan ýokary we ýokarlanan gyzgyna laýyklaşsa, onda subfebrilitet ýokanç häsiýetini göterýän hem-de synagyň netijesi oňaýly hasap edilýär.

Gipertermiki sindrom – ýylylyk sazlaşyň bozulmagy bilen geçýän beden gyzgynynyň birden 41°C-den ýokary galmagy. Ol ýürek-damar we merkezi nerw ulgamynyň işiniň bozulmagy netijesinde aňň bozulmasyna we beýni suwlanmasy alamatlarynyň ýüze çykmagyna getirýär.

Gipertermiki sindrom ýylylyk çykarma bilen ýylylyk öndürmäniň arasyndaky laýyksyzlyk netijesinde ösýär. Bu sindrom, aýratyn-da, nerw ulgamy zeperlenen kiçi ýaşly çagalarda bellenilýär. Seýrek bolmadyk halatlarda tutgaýlar, ynjalyksyzlyk, çirkin gygyrma bilen utgaşýar.

Howply (zyýanly) gipertermiýa – bu nesil yzarlaýan keselleriň topary bolup, anestezirleýjiler goýberilende, miorelaksantlar, kofein, ýürek glikozidleri we başg. ulanylanda beden gyzgyny birden 39-42°C-ä çenli galmagy bilen häsiýetlenýär. Ol nesilleýin häsiýeti göterýär we myşsa öýjükleriniň membranalarynyň ferment kemçilikleri bilen baglanyşykly. Bu sindrom birnäçe ösüş kemislikleri bilen utgaşýar: kiçi boý, ýumurtgajyklaryň ýerine düşmezligi, döş oňurgasynyň kifozy, ganatşekilli boýun, ganatşekilli pilçeler, eňeginiň kem ösmegi, gulaklarynyň aşakda ýerleşmegi, gözleriniň antimongoloid gurluşy.

Febril gyzdyrmaly çagalary alyp barmagyň algoritmi

1. Umumy ýagdaýynyň agyrylyk derejesine baha bermek (zäherlenme alamatlary: aňynyň bozulmagy, ukuçylylyk, iýmekden-içmekden ýüz öwürmegi, deri örtüginin solgunlygy we sianozy; meningial alamatlary; dem alşyň bozulmasy, burun-dodak üçburçlugynyň sianozy, iňnildili, hykgyldyly ýa-da kynlaşan dem alyş; suwsuzlygyň 2-3 derejesi, tutgaýlar, şok alamatlary).

2. Howply gipertermiýanyň sebäplerini inkär etmek (39,5°C we ondan ýokary gyzgynda elleri-aýaklary sowuk).

3. Umumy beýni we meningial alamatlara baha bermek (kellagyry, aň bulaşmasynyň dürli derejesi, ýeňse myşsalarynyň dartgynlygy, durnukly gyzyl dermografizm).

4. Örgünleri ýüze çykarmak. Örgünli febril gyzdyrma, köplenç, çaga ýokançlarynyň (gyzamyk, gyzylja, garamyk) ýa-da gemorragiki örgünde – meningokokksemiýanyň ýüze çykması bolup biler. Birinji ýagdaýda, keseliň önüsyraşynda ÝRWY alamatlary peýda bolýar; **gyzamykda** aýdyň tapgyrlyýyn öryän, tegmil-düwürtik şekilli goşulyşýan örgün, kähallatlarda Koplik Filatow-Belskiniň tegmili, bilelikde konýunktiwit, **gyzyljada** – tegmil şekilli, goşulyşmaýan örgün, ýeňse, seýrek – yzky boýun, gulak aňyrsyndaky we beýleki limfa düwün toparlarynyň ulalmagy; **garamykda** – örgüniň elementleri dürli (tegmil, gabarçakly, pakgarçakly kesmek). Ilkinji iki gün ähli örgün tegmil şekilli bolup biler; meňzeş örgünleriň nemli bardajyklarda we konýunktiwde hem bolmagy ahmal. Bu ýokançlaryň gaýrüzülmeleriniň arasynda meningit, meningoensefalit we ensefalit, gyzamykda – pnemoniýada bolup biler. **Meningokokksemiýada** örän aýdyň ýüze çykýan zäherlenme, endamyň ähli ýerinde ýyldyzpisintli gemorragiki örgün peýda bolýar, böwregüsti mázleriniň ýetmezçilik alamatlary tiz ýüze çykýar (gan basyşynyň peselmegi, adinamiýa). Örgünli febril gyzdyrma täjhorazyň almaty-da bolup biler. Onda basygyň bolmagy hem-de onuň gyzaran deri örtüginin halynda uşajyk nokatjagaz pisintli örän köp örgün bilen utgaşmasy kesgitlenýär. Örgün, aýratyn hem, deri örtüginin gasynlarynda has gür bolýar. Burun-dodak üçburçlugynyň örgünsiz arassa galmagy – mahsus alamatlaryň biridir. Täjhorazyň gaýrüzülmeleriniň arasynda paratonzilýar we retrotonzilýar absess bolup biler. Ol aýdyň trizm, badam şekilli mázleriň assimetriýasy (bir tarapdan gübermesi) we ýuwunmasynyň kynlaşmasy bilen şertlenen. Tonzilýar limfadüwünleriň aýdyň ulalmagy bilen iriňli limfadenit utgaşýar.

5. Ýiti respirator keselleriň alamatlaryny ýüze çykarmak (bogazyň yzky diwarynyň we/ýa-da badam şekilli mäziň gyzarmasy we/ýa-da digirleriň emele gelmesi, üsgülewük, bogazyň gijemesi ýa-da agyrmagy, burundan akma), **otit** (duýdansyz ýa-da ýuwunanda gulakda agyry, emýän çagalarda emýän wagty aglamak, gulak ösüntgisine basylanda we gulak ýelkeni çekilende agyry, otoskopiýada

– gyzarma we/ýa-da deprek perdesiniň gübermegi, deprek perdesiniň duýdansyz deşilmeginde – gulakdan iriň akma, ýagdaýynyň gowulaşmagy, gyzgynynyň peselmegi, agyrynyň azalmagy ýa-da aýrylmagy, otoskopiýada – daşky gulak geçelgesinde iriňli bölünip çykma, perforasiýa), **basyk** (badam mázleriniň gyzarmagy, olaryň üstlerinde follikulalaryň we/ýa-da suwuk iriňiň barlygy, äňasty we basyk limfadüwünleriniň gipertrofiýasy, bogazda duýdansyz agyry we ýuwdunanda agyry, kiçi ýaşly çagalarda – sülekey akma, trizmiň ähtimallygy, aýdyň zäherlenme alamatlary).

Pnewmoniýa mahsus ýagdaýlarda dem gysmanyň, oňa häsiýetli bolan belli fizikal alamatlaryň barlygynda kesgitlenýär. Pnewmoniýanyň baş alamatlarynyň biri-de dem gysmadyr. Onuň ölçegleri aşakdakylar: 2 aýlyga çenli çagalarda – dem alyş sany 1 min 60-dan köp, 2 aý – 12 aýlyk çagalarda – 50-den köp, 1 ýaşdan uly çagalarda bolsa 1 min 40-dan artmagy. Pnewmoniýada dem gysmanyň hiç wagt diýen ýaly bronhobstruksiýasy bilen utgaşmaýandygyny belläp geçmeli. Barlagda gapyrga aralyklarynyň içine çökmeleri, burun – dodak üçburçlugynyň sianozy, zäherlenme alamatlary belleniýär. Onuň fizikal maglumatlaryndan kakylma (perkussiýa) sesiniň gysgalmagy ýygy anyklanýar. Bölekleýin zeperlenme hadysasynda ýaňky alamatyň ýygylgy 75% gabatlaşýar. Öýken diňlenilende çäkli maýda düwmejikli hyžžyldylar näsaglaryň ýarysyndan azynda eşidilýär, aýratyn-da, keseliň başlangyç döwründe. Pnewmoniýa üçin ýaýran gury hyžžyldylar mahsus däl. Näsaglaryň 70%-de dem alşyň gaty, bronhial ýa-da peselen görnüşlerde üýtgemeleri ýüze çykarylýar.

Bronhobstruktiv sindrom ýiti ýonekey **bronhitiň** (gury üsgülewük 1-2 günden çygla çalyşýar, iki taraplaýyn deň ýaýran gury we dürli çygly, köplenç, orta we iri düwmejikli hyžžyldylar, gaty dem alyş), **bronhiolitiň** (çaganyň ýaşı 12 aýlyga çenli; dem gysma 1 min 90-a çenli, dem çykarma kynlaşan, burun ganatlarynyň çişmegi, agyz töwereginiň sianozy, gury üsgülewük, kömekçi dem alyş muskulaturanyň gatnaşmagy, sykylykly dem alyş, auskultasiýada iki taraplaýyn deň ýaýran gury we çygly hyžžyldylar), **obstruktiv bronhitiň** (çaga 1 ýaşdan uly; aradaşlykdan eşidilýän sykylykly dem alyş, auskultasiýada gury hyžžyldylar, dem gysma 1 min 50-60-a çenli, gury üsgülewük), **obliterirleýji bronhiolitiň** (çaga ýaşı 12 aýlyga çenli; orän aýdyň dem ýetmezçiligi, sianoz, burun ganatlarynyň ýellenmegi, sykylykly dem alyş, dem çykarylyş uzalan we kynlaşan, dagynyk maýda düwmejikli we gury hyžžyldylar) halýnda döreyär.

6. Peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjyny ýüze çykarmak. Iki ýaşa çenli çagalarda, köplenç, mahsus däl alamatlar häsiýetli, gaýtarma, gyzdyrma, iýmek-içmekden ýüz öwürmek, aýdyň birahatlyk, buşukmada aglamagy ahmal. Iki ýaşdan uly çagalarda: garynda agyry, buşukmasy agyryly. Onuň ýygjamlaşmasy, peşew saklap bilmezlik (öňden enurezi bolmadyk çagada).

Gyzdyrma bolan ýagdaýynda tapawutlandyрма

Alamatlar toplumy	Tapawutlandyрма
1	2
Gyzdyrma + dem alyş ýollarynyň kataral üýtgemeleri	Ýiti pnewmoniýa, ýiti otit, ýiti gaýmorit
Gyzdyrma + basyk	Bakterial – wirus sebäpli ýiti basyk, basyk ýany absess, hörezek, ýokanç mononukleoz, agranulositoz, ýiti leýkoz
Gyzdyrma + öýkende infiltrativ kölegeler	Pnewmoniýa, inçekesel, täze döremeler, gurçuk inwaziýalar, sarkoidoz
Gyzdyrma + periferiki limfa düwünleriniň ulalmagy	Ýokanç mononukleoz, inçekesel, limfoproliferativ keselleri
Gyzdyrma + mezenterial limfa düwünleriniň ulalmagy	Iýersinioz, ýokanç mononukleoz, inçekesel, limfoproliferativ keselleri
Gyzdyrma + gursagara limfa düwünleriniň ulalmagy	Inçekesel, limfoproliferativ keselleri
Gyzdyrma + kellagyry	Gripp, meningit, ensefalit, meningoensefalit, örgünli garahassalygy, garyn garahassalygy
Gyzdyrma + örgün	Kawasakiniň keseli, derman allergiýasy, beze keseli, rewmatoid artrit, düwünli arteriit, ulgamlayyn gyzyl gurt keseli, paraneoplastiki sindrom
Gyzdyrma + gemorragiki örgün	Leýkoz, trombositopeniki purpura, meningokoksemiýa
Gyzdyrma + örgünli eritema	Rewmatiki gelip çykyşly örgünli eritema, örgünli eritema (idiopatiki we alamatlaýyn), öýken inçekeseli, sarkoidoz, Kronyň keseli
Gyzdyrma + leýkositouriýa	Peşew çykaryş ulgamynyň ýokanjy – ýiti piýelonefrit, ýiti sistit, böwrekleriň inçekeseli, apostematozly nefrit, ulgamlayyn gyzyl gurt keseli
Gyzdyrma + garynda agyry	Içege ýokançlary (iýersinioz, salmonellýoz, dizenteriýa), ýiti appendisit, iýmit toksiki ýokançlary, Kronyň keseli, mahsus däl baş koliti, aşgazan içege ýollarynyň onkokeselleri, döwürleýin kesel, limfogranulematoz, inçekesel, düwünli periarterit
Gyzdyrma + gepatomegaliýa	Limfoproliferativ keselleri, salmonellýoz, gepatit, bagyr absesi, gyzdyrma
Gyzdyrma + splenomegaliýa	Ýokanç mononukleoz, garyn garahassalygy, bakterial endokardit, sepsis, inçekesel, gury agyry, dalak absesi, limfoproliferativ keselleri, ulgamlayyn gyzyl gurt keseli

1	2
Gyzdyrma + gepato – we splenomegaliýa	Limfoproliferatiw keselleri, ýokançlar (garyn garahassalygy we başgalar)
Gyzdyrma + bogunda agyrylar (artrit)	Rewmatoid artrit, inçekesel, hlamidioz, iýersinioz, gemorragiki waskulit, limfoproliferatiw keselleri
Gyzdyrma + iç geçme	Salmonellýoz, eşerihioz, dizenteriýa (ganly iç geçme), şertli patogen döredijiler tarapyndan ýüze çykan, wirus we içege ýokançlary

Çaga gyzdyranda lukman aşakdaky esasy soraglary çözmeli:

- haçan, haýsy ýagdaýlarda gyzgyny düşürmeli;
- gyzgyny näme üçin düşürmeli;
- gyzgyny näme bilen düşürmeli;
- gyzgyny nädip düşürmeli?

Umumy çäreler:

- 38-38,5°C ýokary gyzdyrmada we çaganyň özüni ýaramaz duýmagynda ýatuw gün tertibi;
- güýçli, köp derlemäniň hasabyna ýokary ýylylyk bölüp çykarmany üpjün etmek maksady bilen köp suwuklyk bermek (kompot, süýjüli çay, itburun gaýnatmasy);
- işdäsine görä iýmitlendirmek (çagany zordan, mejbur etmeli däl);
- uglewody köp saklaýan iýmit maslahat berilýär;
- içegäniň wagtly-wagtynda boşadylmagyna gözegçilik etmek.

Haçan, haýsy ýagdaýlarda gyzgyn düşürilýär?

Bütindünýä saglygy goraýyş guramasynyň hödürlemesine görä:

1. Öňden sagdyn çagalara (3 aýlykdan uly) beden gyzgyny 38,5–39,0°C-den ýokary bolanda, ýöne gyzdyrmanyň halynda myşsanyň syrkyrap agyrmasy we/ýa-da kellagyrynyň bolmagy, gyzgyn düşüriji serişdäniň haýal edilmän bellenilmegini talap edýär.

2. Anamnezinde febril tutgaýy bolan çagalar:

- beden gyzgynyň 38°C-den ýokary bolmagy.

Gyzgyn düşüriji serişdeleriň ir bellenilmegine görkezmeli çagalar:

- madda çalşygynyň bozulmalarynyň nesil yzarlaýan keselleri;
- geçmişde tutgaýlylar;
- gan aýlanyşygynyň ýetmezçiliginiň II we ondan-da ýokary derejeleri;
- dem ýetmezçiliginiň II we ondan-da ýokary derejeleri;
- dehidratasiýa;
- uzak wagtlaýyn gyzdyrma;

- timomegaliya II derejeli we ýokary;
- «ak gipertermiya».

Ýokarda görkezilişi ýaly 38°-38,5°C gyzgyn galma toksikozyň ýok halatynda gyzgyn düşüriji bejergini talap etmeýär. Ýöne gyzdyrmanyň halyny gaýrüzülmelere getirip biläýjek töwekgel topardaky çagalara hatda subfebril gyzgyn galma-da hem gyzgyn düşüriji serişdeleri bellemekligi talap edýän pursatlar bolýar (eger çaganyň agyr ýagdaýy bilen utgaşýan bolsa, şeýle halatlarda tapawutlandyрма kesgidi geçirmezden, haýal etmän hassahana ýerleşdirmeli), ol hususan «ak» gipertermiya degişli (37,5°C-den ýokary).

Şol bir wagtda islendik gyzgyn galmada hökmany gyzgyn düşüriji serişdeleri bellemekligiň garşysyna bolan deliller hasaba alynmalydyr:

- gyzdyrma keseli anyklamakda we geljegini kesgitlemekde ýeke-täk görkeziji hökmünde hyzmat edip biler;
- gyzgyn düşüriji bejergi keseliň alamatlarynyň üstüni basyrmak bilen ýalan howpsuzlyk duýgusyny döredýär;
- gyzdyrma gaýtargysy – bedeniň goraýyş jogaby;
- gyzgyn düşüriji serişdeleriň gerekmejek goşmaça täsirleri ýüze çykarmak töwekgelçiligine eýedigini sebäpli, olar bellibir derejede howp salýar.

Nähili (nädir) we näme bilen gyzgyny düşürmeli?

Ýokarda görkezilen umumy çärelerden başlamaly. Febril gyzdyrmaly çagalara gyzgyn düşüriji serişdeleri bellemekden öňinçä açyşdyrmaly we otag gyzgynlykdaky suw bilen endamyny süpürmeli (5 min dowamynda her ýarym sagatdan 4-5 gezek). Mikroaýlanyşygyň bozulma alamatlary bolan çagalarda («ak» gipertermiya) otag gyzgynlykdaky suw bilen endamyny süpürmek usuly ulanylmaýar. Gyzgynyň peselme tizligi 30-60 min dowamynda 1-1,5°C bolmaly. Eger gyzgyn düşüriji derman serişdelerini bellemek zerurlygy ýüze çyksa (anamnezi we keseliň alamatlary şaýatlyk etse), onda BSGG-niň hödürleýän maslahatyna gollanmaklygy maksada laýyk hasap edilýär. Antipiretiki täsirli ulanylýan derman serişdeleri ýokary ähmiýetli, beden gyzgynyny haýaldan düşürýän, howpsuz bolmalydyr. Bu talaplary steroid däl sowuklama garşy serişdeler ödeýär. Olardan artykmaçlyk **ibuprofene** (nurofen) we **parasetamola** berilýär. Parasetamoly bellemeklige garşylyk bolan halatlarynda ýa-da onuň az ähmiýetlilikinde ibuprofen başlangyç bejergi hökmünde ulanylyp bilner.

Emma başlangyç gyzgyn düşüriji serişde hökmünde häzire çenli asetilsalisil turşusyny we analgini ulanýanlar-da bar. Köp ýurtlarda olaryň howply, agyr gerekmejek täsirleri sebäpli, 12 ýaş çenli çagalarda ulanmak gadagan edilen ýa-da milli farmakopeýden asla aýrylan. Şol sebäpli-de asetilsalisil turşusynyň serişdelerini we aspirini örän bildirýän zäherlenme täsiri sebäpli (Reýno sindromy, agranulasitoz we başg.) çagalarda gyzgyny düşüriji serişde hökmünde ulanmak gadagan edilen. Gyzgyn düşüriji serişde gaýtadan diňe täze gyzgyn galan wagtynda ulanmak görkezilen.

Gyzgyn düşürji serişdeler antibiotikler bilen bilelikde bellänilmeýär, bu bejerginiň netijesizliginiň üstüni örtüp biler hem-de antibiotigi çalyşma zerurlygyny yza çeker (bu şert tutgaýlar ýa-da ýylylyk çykarmanyň bozulmasy bolan ýagdaýlarda degişli däl).

Parasetamol (asetaminofen, taýlenol). Maslahat berilýän möçberi 15 mg/kg agramyna. Gaýtadan 4-5 sagatdan (zerurlyk ýüze çykanda) kabul edilmeli. Gije-gündizki möçberi 60 mg/kg-dan artmaly däl. **Parasetamolyň zäherlenme täsiri bagyr zeperlenmesi** bilen şertlenen:

- ilkinji sagatlarynda ýurek bulanma, gaýtarma, solgunlyk, derlemek bilen geçýär;
- birinji günün soňunda, ikinji günün başynda alamatlar ýok, ýöne transaminazalar ýokarlanylýar başlaýar;
- üçünji günden saralma, koagulopatiýa, ensefalopatiýa ösýär, transaminazalar we bilirubin ýokary, tremor, gipoglikemiýa, ýiti bagyr ýetmezçiligi, miokardyň zeperlenmesi.

Uzak ulanylanda nefrotoksiki, kardiotsiki ýagdaýlar, (infarktlar, işemiýa), pankreatitler barada ýazgylar bar. Eger aşa köp möçberden ýa-da kumulýasiýadan bagryň, böwregiň zeperlenmesi döräp, çagada ýurek bulanma, gaýtarma, içgeçme, oligouriýa, gematuriýa, sarylama, gipoglikemiýa ýüze çykrsa, haýal etmän çaga asetilsistein 140 mg/kg möçberde per os bermeli. Soňra her 4 sagatdan 70 mg/kg-dan (jemi 17 möçber) berilýär.

Ene-atalar üçin parasetamoly dogry ulanmak barada berilmeli maslahatlar:

- gyzgyny diňe görkezme görä peseltmeli;
- ýañadan gyzgyn galmanyň önüni almak maksady bilen gyzgyn düşürji serişdeler gaýtadan berilmeýär, ony diňe çaganyň gyzgyny gaýtadan öňki ýokarlanan derejä ýetenden soňra ulanmaly;
- parasetamolyň maslahat berilýän möçberlerini (her gezekdäki möçberi 15 mg/kg) ulanmaly, gije-gündizki möçberini hiç haçan 60 mg/kg-dan artdyrmaly däl;
- lukman maslahatyndan bidin parasetamoly üç günden köp bermeli däl. Bakterial ýokanjynyň gözden sypma we antibakterial serişdäniň giç bellänme howpy abanýar.
- deri damarlarynyň gysylmasy (spazm) bilen geçýän gipertermiýanyň ýüze çykmasynda (penjeleriniň, dabanlarynyň sowuklygy, solgunlygy) gyzgyn düşürji serişde berenden soňra, çaganyň derisini gyzarýança işjeň sürtmeli we gysgaly lukmany çagyrmaly.

Ibuprofen (brufen, nurofen) her gezekdäki möçberi 6-10 mg/kg agramyna, gije-gündizki möçberi 20 mg/kg (20-40 mg/kg-dan köp bolmaly däl). Ibuprofen steroid däl sowuklama garşy serişdeleriň gowularynyň biri hasap edilýär (gyzgyn düşürji, agyrysyzlandyryjy, sowuklama garşy täsirlere eýe). Ibuprofeni, husu-

san-da, gaýnaglama esasynda döran gyzdyrmada, parasetamoly bolsa agyry bilen utgaşan gyzdyrmada peýdalanmak amatly.

Aşa kän möçberde ýüze çykýan zäherlenme alamatlary onuň öte geçen möçberine bagly bolýar (ýürek bulanma, garynda agyry, aň bulaşmasy, letargiýa, kellaagyry, görüjiligiň bozulmagy, metaboliki asidoz). Seýrek goşmaça täsirlerinden ýürek bulanma, gaýtarma bilen geçýän gastropatiýany, diareýa ýa-da içgatamaly enteropatiýany, ganakmany, oligouriýany, tahikardiýany belläp geçmek zerur.

Analgin (metamizol). Ony gerekmejek goşmaça täsirleri (tutgaýyň ýüze çykmagyny ýokarlandyrmagy, böwregiň zeperlenmegi, gipoplastiki gan azlyk, duýdansyz ölüm) sebäpli giňden we ýygy ulanmak maslahat berilmeýär. Metamizol ölümçilige getirýän agranulositozy, şeýle-de anafilaktiki şogy döredip biler. Şu deliller dünýäniň köp ýurtlarynda ony ulanmaklygyň gadagan edilmegine ýa-da örän çäklendirilmegine getirdi. BSGG analgini gyzgyn düşüriji serişde hökmünde giňden ulanmagy hödürlemeýär. Ulanylýan halatlarynda hem, köplenç, parenteral goýberilýär (50-25% ergini, 0,1-0,2 ml/ýaşyna).

Adatça, gyzgyny düşürmek üçin monobejergi (bir sany) ýeterlik bolýar.

Ýokary gyzdyrmada litiki garyndy goýbermek rugsat berilýär. Allergiki ýagdaýly çagalara dipraziniň, dimedrolyň, tawegiliň (irki ýaşly çagalara 0,2 ml/ýaşyna; uly çagalarda 0,1 ml/ýaşyna, gije-gündiziň dowamynda 3 gezekden köp däl) erginlerini goýbermek bolýar.

«Ak» **gipertermiýada** gyzgyn düşüriji serişdeler bilen **damar giňeldiji serişdeleriň** birleşmesi maksada laýyk. Gyzgyn düşüriji serişdeleriň möçberi öňküsi ýaly standartlygyna (ibuprofen 6-10 mg/kg, parasetamol 15 mg/kg) galýar. Olaryň netijesizliginde ýa-da ýeterlik däl ähmiýetinde (mikroaýlanyşygyň bozulmagyna getirýän ganaýlanyşygyň merkezleşme alamatlarynyň mese-mälim bildirmesinde) fenotiazin toparynyň (pipolfen, diprazin, propazin) serişdeleri 0,25 mg/kg möçberde (her gezekdäki möçberi), kähalatlarda droperidolyň birleşmesi (0,1% ergin 0,05-0,1 ml/kg agramyna her gezekki möçberi) bilen her 6-8 sagatdan belleniýär. Bu serişdeler merkezi nerw ulgamynyň gyjyndyryjylygyny peseldýär, periferiki damarlary giňeldýär, netijede mikroaýlanyşygyň bozulmalary aýrylýar we ýylylyk çykarma güýçlenýär. Olar damar içine ýa-da myşsa içine ulanylýar.

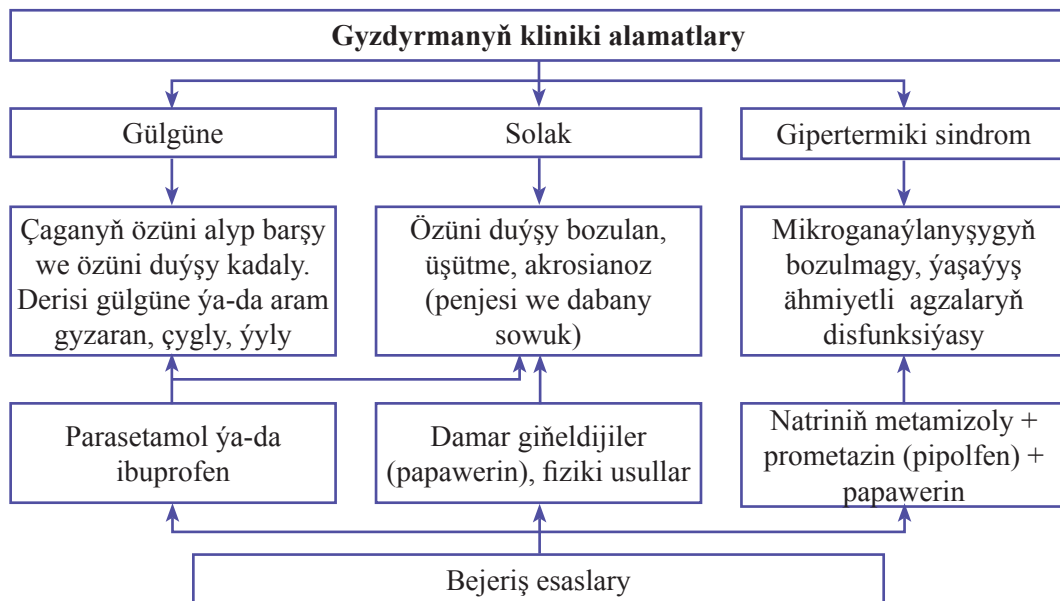
Gan aýlanyşygyň merkezleşmesiniň ýüze çykmalarynda ilkinji bejergini papawerin bilen dibazolyň utgaşmasy görnüşinde (irki ýaşly çagalara 0,2 ml/ýaşayyş ýylyna, uly çagalarda 0,1 ml/ýaşayyş ýylyna bir gezekki möçberi, gije-gündizde 3-4 gezekden köp däl) peýdalanmaktan başlamak bolýar.

Zäherlenme amatly we ýagdaýynyň bozulmasy bilen utgaşan durnukly gyzdyrmada, şeýle-de gipertermiki sindromda antipiretikleriň, damar giňeldijileriň we antigistamin (ýa-da neýroleptikleriň) serişdeleriň birleşmesini parenteral goýbermek maksada laýyk. Myşsa içine sanjylanda görkezilen serişdeleriň garyndysyny

bir şprisinde goýbermäge rugsat berilýär. Gipertermiýa sindromly näsaglara, şeýle-de boýun egmeýän «ak» gyzdyrmada gaýragoýulmasyz kömek berlenden soňra olar hassahana ýerleşdirilýär.

8-njy çyzgy

Gyzdyrmaly näsagyň tapgyrlaýyn alnyp barlyşynyň algoritmi

Gyzdyrmaly çagalara hödürlenýän amatly bejerginiň esaslary:

1. Çagalarda diňe howpsuz gyzgyn düşüriji derman serişdeleri ulanmaly.
2. Gyzdyrmaly çagalara üçin saýlama serişdeler parasetamol we ibuprofen.
3. Anjalini diňe saýlama serişdeleri göterip bilmezlik ýa-da gyzgyn düşüriji serişdäni parenteral goýbermek zerurlygy bolan halatlarynda bellemek mümkin.
4. Subfebril gyzdyrmada antipiretikleri bellemek diňe töwekgel topardaky çagalara görkezilen.
5. Gyzgyn düşüriji serişdeleri öňden sagdyn çagalara gyzgyn galmanyň oňaly, ýagny «gyzyl» görünüşinde 39°C-den ýokary gyzdyrmada bellemek görkezilen.
6. «Ak» gyzdyrmada analgetik – antipiretik + damar giňeldiji (görkezme boýunça antigistamin) goşulşmany ulanmak görkezilen.
7. Gyzgyn düşüriji maksat bilen analgetik-antipiretikleri tapgyrlaýyn (uzak wagtlaýyn) ulanmak rugsat berilmeyär.
8. «Ýokanç däl» gyzdyrmalarda (merkezi, neýrogumoral, reflektor, çalşykly, derman täsirli) gyzgyn düşüriji serişdeleri bellemek görkezilmeyär.

Febril tutgaýy

Lukmanlar we ene-atalar üçin 3 aýlykdan 5 ýaşa çenli çagalarda gyzdyrma sebäpli döreyän febril tutgaýlary aýratyn alada döredýär. Köplenç halatlarda ýokary gyzdyrma bilen geçýän merkezi nerw ulgamynyň ýokançlary, şeýle-de febril tutgaýdan öňem afebril (gyzdyrmasyz) tutgaýy bolan çagalar bu topara degişli däl. **Febril tutgaýlary ýönekeý we çylşyrymlylara bölünýär. Ýönekeý febril tutgaýlarynyň aýratynlyklary:** ýek-tük gaýtalanýan pursatlar, gysga wagtlaýyn (15 min köp däl), ýaýran toniki-kloniki, kloniki ýa-da toniki tutgaýlar. Adatça, ýönekeý febril tutgaýlar kadaly ösýän, ojaklaýyn newrologiki üýtgeşsiz çagalarda ýüze çykýar.

Çylşyrymly febril tutgaýlaryna indikiler häsiýetli: uzaklygy 15¹ köp, 24 sagadyň dowamynda gaýtalanmagy, fokallyk häsiýetli (fokal motoriki tutgaýlar, göz alamatlarynyň dewiasíýasy, nazarynyň saklanmagy, aura ýa-da ruhy statusynyň özgermegi). Çylşyrymly febril tutgaýlaryndan soňra seýrek bolmadyk halatlarda el-aýaklaryň ysmazy görnüşinde tranzitor newrologiki bozulmalar ýüze çykýar. Şeýle-de febril epileptiki statusyň ösmegi mümkin (gyzdyrmanyň halynda peýda bolan, ýayraň toniki-kloniki tutgaýlaryň garşy-garşy gaýtalanmasynyň 30 min uzaga çekmegi).

«Febril tutgaýy» kesel kesgidi goýlan dessine lukmanyň ilkinji wezipesi näsaga gaýragoýulmasyz kömegini bermek. Soňra ene-atasy bilen febril tutgaýynyň gelip çykyşy we önüni-alyş çäreleri babatda düşündiriş söhbetdeşligini geçirmek. Febril tutgaýlaryň gaýtadan ösme ähtimallygy diýseň uly. Şulara esaslanyp, **ene-atalara ilkinji kömegiň tärlerini öwretmek zerur:**

- dowla düşmän, özüni asuda alyp barmaly;
- ýakasyny açmaly we gysýan, dar eşikden boşatmaly;
- çagany arkasyna ýatymaly we kellesini gapdala öwürmeli;
- islendik zadyň kömegi arkaly äňini açmaga synanyşmaly däl;
- gyzgynyny ölçemeli;
- tutgaýyň geçişini üns bilen synlamaly;
- hiç hili derman ýa-da suwuklyk per os bermeli däl;
- tutgaý doly aýrylýança çaganyň ýanynda bolmaly.

Tutgaýy ýokary gyzgyn galma öjükdirýän bolsa-da, sowatmanyň usullaryny örän işjeň ulanmaga eýermeli däl. Ýagny sowuk suw, spirt bilen sürtmek, ýelpewaç ulanmak, sowuk suw bilen içegäni ýa-da aşgazany ýuwmak çagalarda tutgaý alamatynyň öjükdirijisi bolup biler. Has gowusy kelläni fiziki sowutmak. Febril tutgaýyny aýyrmak üçin ilkinji nobatda ulanylýan saýlama serişde diazepam (seduksen) 0,5 mg/kg (0,1 ml/kg) möçberde parenteral (myşsa içine ýa-da damar içine). Eger tutgaý aýrylmasa, diazepamyň görkezilen möçberini 10-15 min gaýtalamak bolýar ýa-da 20% GOMK ergini 100 mg/kg möçberde fiziologiki erginde haýaldan damar içine goýberilýär.

Köplenç halatlarda lukman gelyänçä tutgaý eýýäm tamamlanýar ýa-da adatça, birnäçe sekuntdan birnäçe minuta çenli dowam edýär. Gyzdyrmanyň gelip çykyşyny aýdyňlaşdyrmaly, gyzgyn düşüriji serişdeleri (parasetamolyň pipolfen we droperidol bilen goşundysy) bellemeli, neýroyokanjy inkär etmeli, meningitiň peýdasyna görkezýän islendik şübhelerde (hassahana şertlerinde) l ýumbal punksiýany geçirmeli, ugurdaş bölüme hassahana ýerleşdirmeli.

Eger tutgaý sindromy eýýäm tamamlanan bolsa, onda, adatça, 8-10 güne fenobarbital ýa-da diazepam per os belleniýär. Fenobarbitalyň gije-gündizdäki adaty möçberi 4-5 mg/kg agramyna, ýöne şeýle möçberde serişdäniň tutgaýa garşy mukdaryna tapgyryň soňunda ýetýändigini ýatda saklamaly. Şol sebäpli-de eger tutgaý sindromy ýeterlik uzaga (10 min köp) çeken ýa-da atipiki geçen bolsa, bejerginiň 1-nji güni fenobarbitalyň agramly möçberi – 15-20 mg/kg (günde 3 gezege paýlanan) berilýär; soňra gije-gündizki möçberi 3-5 mg/kg deň. Şeýle bejergide eýýäm ikinji gün ganda fenobarbitalyň tutgaýa garşy mukdary döreyär. Diazepam şem görnüşinde ýa-da agyzdan berilýär. Onuň şem görnüşinde her gezekdäki möçberi 0,2-0,45 mg/kg agramyna, agyzdan 0,5 mg/kg agramyna belleniýär.

Febril tutgaýlarynda difenin (fenitoin) we karbamazepin (finlepsin) ýaly serişdeler ähmiýetsiz. Febril tutgaýlarynyň gaýtalanma ähtimallygy, şeýle-de olaryň afebril tutgaýlaryna öwrülme howpy febril tutgaýlarynyň öňüni alyş **çäreleriniň zerurlygyny** kesgitleýär. Febril tutgaýlarynyň **öňüni alyş** iki görnüşde geçirilýär: **uzak möhletleýin** (3-5 ýyl) tutgaýa garşy bejergi we **intermittirleýji öňüni alyş** (febril tutgaýynyň döremek howpuny salýan döwründe). Köpler intermittirleýji tutgaýa garşy serişdeleri bellemekligiň tarapdary. Ýokanç keseliň ilkinji alamatlarynda tutgaýa garşy serişdäniň gyzgyn düşüriji bilen bilelikde berilmegi. Şunlukda, diazepam peros ýa-da rektal gije-gündizde 0,6-0,8 mg/kg (günde 3 gezek) möçberde gyzdyrma keseliň ilkinji alamatynyň ýüze çykan pursadyndan tä keselden doly saplanmadan soňky iki güne çenli belleniýär. Parasetamol diňe keseliň ilkinji günlere berilýär.

Demir ýetmezçilikli ganazlyk D50.

Demir ýetmezçilikli ganazlyk demir ýetmezçiliginiň aňrybaşy görnüşiniň ýüze çykmalarydyr. Ol ganyň göwrüm birliginde we bir eritrositde gemoglobiniň mukdarynyň azalmagy, eritrositleriň mikrositozy, anizositozy, reňk görkezijiniň peselmegi (gipohromiýa), ganyň düzümünde ferritiniň az saklanmagy hem-de demir baglaşdyrmak ukybynyň ýokarlanmagy bilen kesgitlenýär.

Ýyglygy. Demir ýetmezçilikli ganazlyk dürli maglumatlara göre irki ýaşly çagalaryň (2 ýaşa çenli) 26-60%-de gabat gelýär. Aýratyn-da, 1 ýaşa çenli çagalaryň ikinji ýarym ýyllygynda keselçiligiň iň ýokary derejesi belleniýär. Wagtyndan öň

doglan çagalarda bolsa ömrüniň ilkinji 4 aýynda has ýygy duşýar. Ýetginjeklik döwründe hem az (30-40%) gabatlaşmaýar.

Demriň bedende ýerine ýetirýän işleri: gemoglobiniň düzümine girýär; mioglobiniň düzümine girýär; belogyň sintezine harç edilýär; öýjükli dem alyş fermentleriň düzümine girýär; aşgazan içege ýollarynyň mázleriniň oňaýly işlemekligi üçin zerur bolup durýar.

Keseliň klassifikasiyasý. Bütindünýä saglygy goraýyş guramasynyň berýän maglumatyna göre 5 ýaş çenli çagalarda gemoglobiniň mukdary 110 g/l, 5 ýaşdan ulularda 120 g/l pese düşen halatlarynda ganazlyk anyklanýar. Agyrlyk derejesi boýunça: ýeňil derejesi – gemoglobin 110-90 g/l, eritrositler 3,5-e çenli; orta agyrlyk derejesi – gemoglobin 89-70 g/l, eritrositler 2,5-e çenli; agyr derejesi – gemoglobin 70 g/l az, eritrositler 2,5 pes bolýar.

Sebäpleri

I. Demir gorlarynyň az mukdary bilen dogulmak.

Töwekgel toparlar:

- Wagtyndan oň doglan çagalar (düwünçek eneden demri köp mukdarda – 40% göwreliligiň 30 hepdesinden alyp başlaýar, şeýle-de eritrositleriň dar-gamagynda boşaýan demir bedene gaýtadan siňmeýär).
- Demir ýetmezçiligi netijesinde ýüze çykan ganazlygy bolan enelerden doglan çagalar, şeýle hem arasy ýygy bolan çagalar (1 ýyl).
- Gestozly, ýatgy zeperlenmeli göwrelilikden, genitaliýanyň, ekstragenitaliýanyň dowamly keselleri bolan enelerden doglan çagalar (ýatgyda gan aýlanyşygynyň bozulmagy).
- Göwräniň içinde ösüşi saklanan çagalar (täze doglan bäbeğiň agramy näçe az bolsa, şonça-da demriň mukdary pes bolýar, ýagny 1 kg agrama 75 mg demir düşýär).
- Perinatal döwründe gan ýitiren çagalar.

II. Iýmitde demriň az mukdarda bolmagy (alimentar şertler).

- Doglandan emeli iýmitlendirmede demir bilen baýlaşdyrylmadyk süýt garyndylaryny alýan çagalar.
- Goşmaça iýmitiň wagtyndan giç girizilmegi, bu babatda ösümlük önümleriniň ulanylmagy.
- Dürli ýaşlarda wegeterian iýmite üns bermek.
- Iýmit sanawynda sygyr süýdüniň köp (1 ýaşdan uly çagalarda 0,5 litrden köp) bolmagy (aşgazan-içege ýollarynyň nemli bardasyndan süzülme ganakmasy netijesinde dowamly ganýitirme bellenilýär).

III. Dokumalar tarapyndan demriň çendenaşa köp ýitirilmegi ýa-da aşa köp ulanylmagy, siňmesiniň bozulmagy.

- Ýiti we dowamly ýokanç keseller, aýratyn-da, aşgazan-içege ýollarynyň keselleri.

- Aşgazan-içege ýollarynyň dowamly ýokanç däl keselleri.
- Aýdyň we gizlin gan ýitirmeler (gematuriýa, gurçuklar, baş keseli, iýmit allergiýasy we başg.).
- 2 ýaşa çenli çagalar, 5-7 ýaş, ýetginjeklik döwri – demre bolan talabyň artmagy.
- Ýaş aýratynlykly gormon üýtgeşmeleriň bolmagy.
- Essensial – sebäbiniň näbelli bolmagy.

Bedende demriň aýlanyşygy

Demriň özleşmesi 12 barmak içege we inçe içege bolup geçýär. Mal önümlerinde saklanýan demir ösümlük önümlerindäkiden gowy özleşdirilýär. Bedende demir transferin belogynyň kömegi bilen gatnadylýar. Demir gem (75-80%) we gem däl görnüşlerinde bolýar. Onuň gurlary ferritin we gemosiderin görnüşlerinde görkezilen. Ferritin 20% demir saklaýan, suwda ereýän birleşme bolup, bagyrda, dalakda, süňk ýiliginde ýerleşýär. Gemosiderin 30% demir saklaýar, suwda eremýär we şol sebäpli haýal sarp edilýär.

Bedende demriň gurlary ösýän çaganyň düwünçek içindäki döwründen başlanýar. Ol düwünçegiň bedeninde göwreliligiň başdan-aýagyna çenli toplanýar (aýratyn-da, 30 hepdelikden has artýar). Düwünçegiň alýan demriniň mukdary aglaba ýagdaýlarda enäniň saglygyna we göwreliligiň geçişine bagly bolýar. Şeýlelikde, demriň çorekçäniň üsti bilen gatnawynyň bozulmagy, onuň göwreli enede ýetmezçiligi göwräniň içinde düwünçekde demriň gurlaryny toplamak mümkinçiliginden mahrum edýär. Çaga üçin ömrüniň ilkinji 1 aýyna çenli onuň möhüm çeşmesi bolup, öz hususy eritrositleriniň dargamagynda boşaýan demir hyzmat edýär. Ýöne şeýle ýol bilen demriň köp mukdaryny döretmek diňe wagtynda doglan bäbeklere başardýar, wagtyndan öň doglan çagalarda dargan eritrositlerden boşan demir gaýtadan siňdirilmýär. Şol sebäpli olarda demir wagtynda doglanlara garanynda 2-3 esse az toplanýar. 2 aýlykdan başlap toplanýan demir dokumalaryň ösmegine, ganyň göwrüminiň köpelmegine sarp edilip başlanýar we 5-6 aýlykda doly ulanylýar. Wagtyndan öň doglan çagalar has ir, eýýäm 2 aýlykda toplanan demirlerinden jyda düşýärler. Tas 3 ýaşa çenli gije-gündizdäki demre bolan islegi 8 mg deňdir. Ýöne hatda demri ýeterlik derejede saklaýan iýmitden hem onuň diňe 10%-niň özleşdirilýänligini nazara almaly.

Geçisi

- **Astenonewrotiki alamatlar:** ýadawlyk, gyjyndyryjylyk, duýgurlyk, ysgynsyzlyk, asteniýa, apatiýa, işdäsiniň peselmegi, ukusynyň bozulmagy, fiziki, akyl-paýhas taýdan yza galmagy we derlemek ýüze çykýar. Uly ýaşly çagalarda kellagyry, baş aýlanma, ünsüniň peselmegi, gulaklarynyň

şyňlamagy, maýda uçganaklaryň görnüp gitmegi, ýürek agyry peýda bolýar. Tagam duýşunyň bozulmagy: hek, çig et iýmek, geofagiýa (gum, kesek, palçyk iýmek), pogofagiýa (aşa köp buz iýmäge ymtylma) belleniýär. Ys alşynyň üýtgemegine (ýiti yslary, kerosin, benzin we ş.m. yslary gowy görmek), dizuriýa arz edýär.

- **Epitelial alamatlar:** deri örtügininiň (aýratyn-da, elleriniň aýalary, dyrnagynyň ýerleşýän ýerleri), nemli bardalaryň we gulak ýelkenleriniň solgunlygy, deriniň, dyrnaklaryň, saçlaryň distrofiki üýtgemeleri (deriniň guraklygy, dyrnaklaryň ýukalmagy, ýasylanmagy, aňsat bölünmegi we döwürmegi, çyzyklanma) ýüze çykýar. Agyr görnüşinde dyrnaklary koýlonihiýa-çemçeşekilli bolýar. Agyz boşlugynyň nemli bardasynyň we diliň distrofiki üýtgemeleri: agzyň burçlarynda «ezýet» ýarasynyň bolmagy; diliniň tekizlenip ýalpyldamagy, gyzarmagy, agyrmagy, jümşüldemegi-atrofiki glossit; angulýar stomatit peýda bolýar. Plammer-Winsonyň alamaty ýüze çykýar (gaty hem-de gurak iýmiti ýuwudanda kynçylyk çekmek bilen bokurdagynda keseki jisim duýgusy belleniýär). Gastritiň, duodenitiň bolmagy netijesinde nahardan soň agyrlyk, gägirme, ýürek bulanma, iýmit sindirişiň bozulmasynyň ýüze çykmalary belleniýär.
- **Ýürek-damar alamaty:** tahikardiýa, arterial gipotoniýa ýykgyňlyk, ýürek sesleriniň gowşamagy, ýüregiň odnositel kütelik çäkleriniň giňelmesi, depejiginde sistoliki (funksional) sesiň eşidilmegi tapylýar.
- **Muskul alamaty:** muskullaryň gowşaklygy, tiz ýadawlyk, gije we gündiz peşewi saklap bilmezlik, baglaýjy ulgamyň gowşaklygy, iç gatama ýüze çykýar.
- **Ikilenji immunýetmezçilik alamaty:** sowuklama, ýiti ýokanç keseller, pnewmoniýa, ýokanç içege keselleri ýygy gabatlaşýar.

Kähalatlarda demir ýetmezçiliginiň ýüze çykmasynda gyzdyrma hem bolýar, ýöne, adatça, 37,5°C-den ýokary galmaýar we demir şerişdesi bilen bejergiden soň aýrylýar.

Demir ýetmezçilikli ganazlygy anyklaýjy ölçegler:

- gemoglobiniň mukdarynyň pesligi (eritrositleriň sany kadaly bolup biler, olar diňe gemoglobiniň ýetmezçiliginde azalýar);
- reňk görkezijisiniň peselmegi (0,8 az);
- eritrositleriň mikrositozynyň bolmagy;
- ganyň düzümünde demriň derejesiniň peselmegi (kadada 12,5-30,4 mkmol/l);
- ganyň umumy demir baglaşdyryjy ukybynyň ýokarlanmagy (kadada 30,6-84,6 mkmol/l).

Tapawutlandyrylyşy beýleki mikrositar, gipohrom anemiýalar (talasemiýa, gurşun bilen zäherlenmede, sideroblastly anemiýa) bilen geçirilýär.

Bejerilişi

Demir ýetmezçiliginiň hemişe ikilenji bolýanlygy sebäpli, hökman onuň esasynda duryan sebäbi tapmaly we mümkin boldugyndan aýyrmaly. Eger-de demir ýetmezçiliginiň sebäplerini anyklamak başartmasa, demriň azalan gorkalaryny demir serişdeleriniň kömegi arkaly dikeltmeli. **Demir ýetmezçiliginiň farmakobejergisi** demir serişdesiniň doly möçberi bellenilýän ferrobejerginiň bazis tapgyryny öz içine alýar. Demriň möçberi belli bir derman serişdesinde saklanýan elementar demir boýunça hasaplanýar. Şunda irki ýaşly çagalar üçin (agramy 15 kg çenli) demriň möçberiniň hasabyny gije-gündiziň dowamynda mg/kg, has ulurak ýaşly çagalara we ýetginjeklere bolsa mg/gije-gündiziň dowamynda geçirilýär. Ilkibaşda düşen demir Hb-niň gurluşyna ulanylýar, ondan soň gorklarda toplanýar, şol sebäpden Hb-niň möçberi kadalaşandan soň, ferrobejergini azaldylan möçberde dowam edip dikeldiş tapgyryna geçirýärler. Bejerginiň umumy uzaklygy demir ýetmezçiliginiň aýdyňlyk derejesine baglydyr, ýöne zerurlyk ýüze çykanda bu möhletleriň üýtgemegi mümkin.

5-nji tablica

Ferrobejerginiň uzaklygy we içmek üçin elementar demriň möçberiniň hasaby

Demir ýetmezçiliginiň derejesi	Ýaşy	Bazis bejergisi		Dikeldiş tapgyry	
		Möçberi (gije-gündiz)	Uzaklygy (hepdede)	Möçberi (gije-gündiz)	Uzaklygy (hepdede)
I dereje	3-5 ýaş çenli 5 ýaşdan uly	6 mg/kg 50-150 mg gije-gündiz	6-8 6-8	2-3 mg/kg 40-60 mg gije-gündiz	3-4 3-4
II dereje	3-5 ýaş çenli 5 ýaşdan uly	6 mg/kg 50-200 mg gije-gündiz	8-10 8-10	2-3 mg/kg 40-60 mg gije-gündiz	4-6 4-6
III dereje	3-5 ýaş çenli 5 ýaşdan uly	6 mg/kg 50-200 mg gije-gündiz	10-12 10-12	2-3 mg/kg 40-60 mg gije-gündiz	4-8 4-8

Bellibir serişdäniň saýlanyp alynmagy onuň derman görnüşine (içmek üçin ergin, şire, gerdejik, togalak, kapsula), derman serişdäniň himiki düzümine (duzly, duzsuz) we derman serişdesinde demriň absorbsiýa derejesine baglydyr. Çaganyň ýaşynyň, demir ýetmezçiliginiň agyrylyk derejesiniň, goşmaça patologiýanyň, sosial ýagdaýynyň hem ähmiýeti bardyr. Köplenç ýagdaýda demir ýetmezçiligini bejermek üçin demir serişdeleri içilýän görnüşde ulanylýar.

5 ýaş çenli çagalarda demir serişdelerini içmek üçin ergin ýa-da şire görnüşde ulanylmagy oňaýlydyr, 5 ýaşdan ulularda gerdejik ýa-da togalak görnüşinde, 10-12 ýaşdan soň gerdejik ýa-da kapsulada bellemek amatly hasaplanýar.

I-II derejeli demir ýetmezçilikli gan azlykly çagalaryň bejergisi demir serişdelerini içmek arkaly ambulator geçirilýär. Agyr demir ýetmezçilikli gan azlykly çagalar, aýratynam, irki ýaşlylar hassahana bejergisine mätäçdirler. Şeýle ýagdaýlarda bejergini parenteral demir serişdelerinden başlap, soňra içilýän görnüşine geçilmegi amatlydyr.

Goşmaça täsirleriň we gaýrüzülmeleriň önüni almak maksady bilen demriň duzly serişdelerini nahardan 1-2 sagat ön bellemek maslahat berilýär, gije-gündizki möçberi bolsa 2-3 bölege bölmek maksada laýyk hasaplanýar. Derman serişdeleriniň oňaysyz täsirleri barada çaganyň hossarlaryny habarly etmeli. Goşmaça täsirler ýüze çykan ýagdaýynda möçberini ýa-ha azaltmaly, ýa-da başgasyna çalyşmaly.

6-njy tablisa

Demir ýetmezçiliginiň bejergisinde ulanylýan demir serişdeleri

Içmek üçin		Parenteral
Monokomponent	Düzümi boýunça çylşyrymly	
Duzly (ion)		
Demriň dihlorodinikotinamidi (II) Demriň glýukonaty (II) Demriň laktaty (II) Demriň protein suksinulaty Demriň sulfaty (II) Demriň fumaraty (II) Demriň hloridi (II) Karboksibenzoil ferrosena natriý duzy	Demriň glýukonaty/marganes/mis Demriň sulfaty/askorbin turşusy Demriň sulfaty/askorbin turşusy, riboflawin, tiamin Demriň sulfaty/serin/foliý turşusy we sianokobalamin Demriň sulfaty/mukoproteaza/ askorbin turşusy Demriň sulfaty/foliý turşusy/sianokobalamin/askorbin turşusy Demriň fumaraty/ foliý turşusy	Damar içine goýbermek üçin demriň gidroksid saharoz toplumy (III) Myssa içine goýbermek üçin demriň gidroksid polizomaltos toplumy (III) Myssa içine goýbermek üçin demriň gidroksid polimaltos toplumy (III)
Duzsuz (ion däl)		
Demriň (III) gidroksid polimaltos toplumy	Demriň (III) gidroksid polimaltos toplumy / foliý turşusy	

Içmek üçin belenilýän Fe serişdeleriniň häsiýtenamasy

Serişde	Serişdede demriň birleşme görnüşi	Serişdede demriň işjeň möçberi (mg)
Aktiferrin	Sulfatly demir	34,5 mg 1 kapsulada 34,5 mg 5 ml şirede 9,8 mg 1ml damjada
Aktiferrin kompozitum	Sulfatly demir, serin, Fol.turşusy, B ₁₂	34,5 mg 1 kapsulada
Gemofer prolongatum	Sulfatly demir	105 mg 1 togalakda
Gino-tardiferon	Sulfatly demir	80 mg 1 gerdejikde
Sorbifer durules	Sulfatly demir, C wit	100 mg 1 gerdejikde
Tardiferon	Sulfatly demir, mukoproteaz fol.turşusy	80 mg 1 gerdejikde
Totema	Glýukonatly demir, glukonat marganes, glýukonat med.	–
Ferrograd S	Sulfatly demir	105 mg 1 gerdejikde
Ferro-gradumet	Sulfatly demir	105 mg 1 gerdejikde
Ferrograd -folik	Sulfatly demir	105 mg 1 gerdejikde
Ferroleks	Sulfatly demir, C wit	–
Ferrolekt	Sulfatly demir	–
Fefol	Sulfatly demir, foliý turşusy	–
Fenýuls	Sulfatly demir, Wit toplumy	45 mg 1 kapsulada
Ferro-folgamma	Sulfatly demir, folit, B ₁₂	37 mg 1 kapsulada
Demir-fumarat	Fumaratly demir	65 mg 1 kapsulada
Ferretabkomp	Fumaratly demir	50 mg 1 kapsulada
Ferronal	Fumaratly demir	10 mg 1 ml
Apo-ferroglýukonat	Glýukonatly demir	–
Gemofer	Hlorly demir	1,5 mg 1 damjada
Maltofer	Fe-gidroksid polimaltaza	50 mg 5 mlşirede
Maltofer Fol	Fe gidroksid polimaltaza,	
Fol. turşusy	100 mg 1 gerdejikde	
Ferrum-lek	Fe gidroksid-polimaltaza	50 mg 5 ml şirede 100 mg 1 gerdejikde
Ferlatum	Proteinsuksinilatly demir	2,7 mg 1 ml

Demir serişdeleri bir ýa-da birnäçe komponentli bolýar. Şeýle-de ikiwalentli zakis demrini saklaýan hem-de üçwalentli demir serişdelerine bölünýär. Iki walentli demir serişdeleri (sulfatly demir, hloridli demir, glýukonatly demir, fumaratly demir) ýokary biologiki elýeterlige eýe, ýöne şol bir wagtda gastro-intestinal

bozulmalara (agyry, ýürek bulanma, gaýtarma, diareýa) hem-de aşa köp möçberde zäherlenmä getirip biler.

Üçwalentli demir serişdeleriniň täze görnüşleri (FE gidroksid polimaltaz toplumu) özleriniň biologiki elýeterligi boýunça ikiwalentli serişdelerden pes däl we agzalyp geçilen goşmaça täsirlerden mahrum diýen ýaly, ýöne üçwalentli demir serişdeleriniň ilkinji görnüşleri biologiki elýeterliginiň örän pesligi sebäpli, häzirki döwürde ulanylmaýar. Kiçi ýaşly çagalarda derman serişdäniň ýörite çagalar üçin niýetlenen görnüşlerine (damja, şire) artykmaçlyk berilýär (aktiferrin, maltofer, gemofer, ferronat, totema-toplumlaýyn serişde bolanlygy sebäpli bir az çäklenen). Ýetginjeklik ýaşyndaky çagalara bolsa demir serişdeleriniň gemofer prolongatum, tardiferon we ferrogradumet ýaly haýal siňip, gyrađeň we uzak täsir edýänlerini bellemek amatly. Parenteral goýbermek üçin ulanylýan demir serişdelerine ferrumlek, žektofer, imferon, wenofer, ferkowen degişli.

Demir serişdeleri bilen bejerginiň ähmiýetliliğini aňladýan görkezijiler:

- gemoglobiniň derejesiniň hepdede 10 g/l artmagy;
- retikulositleriň kriziniň peýda bolmagy (7-10 güne 2 esse ýokarlanmagy);
- syworotka demriniň 100 mkg/l çenli ýokarlanmagy, sideropeniýanyň aýrylmagy;
- muskul gowşaklygynyň azalmagy ýa-da ýitip gitmegi.

Çagany hassahana ýollamak üçin görkezmeler:

- dogry bellenen bejergiden 3 hepdäniň dowamynda peýdanyň bolmazlygy;
- gan azlygyň agyr görnüşiniň bolmagy;
- öý ýagdaýlarynda bejergi geçirmäge şertleriň bolmazlygy;
- Saglyk öýleri şertlerinde doly, toplumlaýyn bejergi, gözegçilik talap edilýän halatlar;
- ganazlygyň ýagdaýyny agyrlaşdyrýan, bilelikde geçýän keselleri bolan ýagdaýlar.

Öňüniň alnyşy

Göwreli we çagasyny göwüs süýdi bilen iýmitlendirýän aýallarda demir ýetmezçilik ýagdaýlarynyň öňüni almak. Bütindünýä saglygy goraýyş guramasynyň berýän maslahatyna görä göwreli aýallarda 3-6 aýlyk suplementasiýa tapgyrynyň (100 mg demir we 300 mkg foliý turşusyny günde kabul etmek) geçirilmegi olarda anemiýanyň döremeginiň doly önüni alýandygyny görkezýär.

Çagalary tebigy (ene süýdi bilen) iýmitlendirmek we öz wagtynda naharlary girizmek. Sygyr süýdüniň esasynda taýýarlanýan garyndylar bilen iýmitlendirilýän çagalarda dowamly gizlin ganýtirme belleniýär, şol sebäpli emeli we garyşyk iýmitlendirmedäki çagalar töwekgel topar hökmünde aýratyn ünsi çekýär. Iýmit sanawy saýlanyp alnanda diňe bir saklanýan demriň umumy

mukdaryna däl-de, eýsem onuň nähili birleşme görnüşindeliline gollanmaly, hut soňkynyň özi demriň oňaly siňmesini we özleşmegini kesgitleýär. Gem görnüşindäki demriň siňmesi beýleki demir birleşmelerdäki demre garanynda mese-mälim artyk. Ferritin we gemosiderinden demriň siňme koeffisiýenti gem bilen deňeşdirilende ep-esli pes. Şeýlelikde, gem görnüşinde saklanýan iýmitleriň düzüminden demir has oňaly özleşdirilýär. Ösümlük önümlerinde we käbir mal önümlerinde demir gem görnüşinde bolýar. Dänelilerden, kösüklilerden, gök önüm we miwelerden demriň biologoki elýeterligi gem birleşmelerine garanynda mese-mälim pes bolup, köplenç, iýmit sanawynda içegede demriň siňmesini batlandyryan ýa-da togtadyan şertleriň haýsysynyň artykmaçlyk edýänligine bagly bolýar. Gem däl demriň siňmesini askorbin turşusy, et önümleri, guş eti, balyk hem-de aşgazanyň Ph-sini peseldýän iýmitler güýçlendirýär. Soýe belogy, fitatlar, çayyň, hozlaryň we kösüklileriň düzüminde saklanýan polifenollar bolsa gem däl demriň özleşmesini peseldýärler. Käbir ösümlük önümlerinde demriň ýokary mukdarda saklanýandygyna garamazdan, olardan mal önümlerine garanynda demriň ýaramaz siňýändigini üçin, ösýän çaga bedeniniň ýokary talabyny ödemeyär. Ähli iýmit ingrediýentleri boýunça doly bahaly iýmit çagalaryň diňe fiziologiki islegini ýapýar, onuň ýetmezçiligini dolduryp bilmeýär. Şol sebäpli hem doly bahaly iýmitde gizlin demir ýetmezçiliginiň önüni almakda geçirilýän çäreleriň amala aşyryp bolýajagynyň biri hökmünde seredilýär. Iýmit her näçe demir bilen baýlaşdyrylan bolsa-da, gije-gündizde 2,5 mg-den artyk siňmeýär. Şol bir wagtda häzirki zaman demir serişdelerinden olar 20 esse köp özleşdirilýär.

Anemiýa bilen kesellemek töwekgelçiligi bolan çagalary ýüze çykarmak:

- gan azlygy bolan enelerden doglan 1-2 ýaşa çenli çagalalar, ýygy dogurýan enelerden bolan çagalalar;
- wagtyndan öň doglan çagalalar;
- agramy az bolan çagalalar;
- ir garyşyk we emeli iýmitlendirmä geçirilen çagalalar;
- ýygy-ýygydan hem-de uzak keselleýän çagalalar;
- ýetginjek ýaşyndaky çagalalar;
- allergiki dermatitli çagalalar;
- içegäniň dogabitdi we gazanylan keselleri bolan çagalalar;
- pes sosial-durmuş şertli maşgalalardan bolan çagalalar.

Değişi toparlarda duran çagalarda 2 aýlykdan başlap önüni alyş maksady bilen demir serişdeleri, ýagny 3–5 ýaşa çenli çagalara 1–2 mg/kg möçberde günün dowamynda, 5 ýaşdan ululara 50–60 mg günün dowamynda ýylda 1-2 aýlyk tapgyr bilen ýa-da keseliň döremek howpy bolýan döwürlerde belleniýär.

Şol bir wagtda şahsy bar bolan ähli töwekgelçilikleri nazara almak bilen 12-18 aýlyga çenli bermeli bolýan halatlar hem bolýar.

Azyk önümlerinde demriň mukdary (100 g iýilýän böleginde mg-da)

Demriň mukdary	Iýmitler
0,5 mg we ondanam pes	Sygyr süýdi, dorog, gaýmak, ülje, armyt, pyrtykal, pomidor
0,6-1,0 mg	Mannyý we tüwi ýarmasy, kelem, kăşir, hyýar, alma, erik, garaly, nar, smorodina, klýukwa, treska, hek, şalgam
1,1-2 mg	Reňkli kelem, şugundyr, çereşnýa, alça, gara smorodina, doňuz eti, sygyr we doňuz etiniň üwelen görnüşleri, bugdaý çöregi, deňiz balygy
2,1-3,0 mg	Bugdaý uny, mekgejowen ýarmasy, sygyr, goýun eti, towuk, ýumurtga, ysmanak
3,1-4,0 mg	Süle ýarmasy, kişmiş
5,0-6,0 mg	Ýumurtganyň sarysy, noýba
6,1-7,0 mg	Greçka ýarmasy, dary, bugdaý ýarmasy, nohut, sygryň bagry, sygryň böwregi
12 mg	Kişde
13 mg	Gara garaly
15 mg	Guradylan alma

Mal önümlerinde saklanýan demriň mukdary

Iýmitler	Fe umumy mukdary 100 g/mg	Demir saklaýan esasy birleşmeleri
Bagyr	9	Ferritin, gemosiderin
Sygryň dili	5	Gem
Towşan eti	4,4	Gem
Hindi towugy	4	Gem
Towuk eti	3	Gem
Sygyr eti	2,8	Gem
Skumbriýa	2,3	Ferritin, gemosiderin
Sazan	2,2	Ferritin, gemosiderin
Nalim	1,4	Ferritin, gemosiderin

Ýiti bronhitler J20.

Bronhit – bu bronhlaryň ýokanç sebäpli gaýnaglama keselidir.

Bronhiti anyklaýjy alamatlar:

- üsgülewügiň bolmagy;
- gury we dürli ululykdaky çygly hyžžyldylaryň eşidilmegi;

- rentgen barlagynda: öýken dokumasynda kölegeli we ojaklaýyn üýtgemeleriniň ýoklugy, öýken şekiliniň we kökleriniň iki taraplaýyn güýçlenmegi.

Bronhitleriň aşakdaky görnüşleri bellenilýär:

- ýiti ýönekeý bronhit;
- ýiti obstruktiv bronhit;
- ýiti bronhiolit;
- ýiti obliterirleýän bronhiolit;
- gaýtalanýan bronhit;
- gaýtalanýan obstruktiv bronhit.

Ýiti ýönekeý bronhit J20.

Bu aglaba virus ýa-da virus – bakterial gelip çykyşly, bronhobstruksiýasyz geçýän bronhlaryň nemli bardalarynyň gaýnaglama zeperlenmesidir. Gaýnaglama hadysasynyň, köplenç, bronhlaryň ahlisiniň deň derejede zeperlenmegine getirýändigini sebäpli, «bronhit» diýilýän düşünjä onuň ýaýran üýtgemesi hökmünde sere-dilýär.

Sebäpleri. Kiçi ýaşly çagalarda ýiti bronhite ÝRWÝ döredijileri getirýär: RS virus, paragripp virusynyň III görnüşi, sitomegalowirus, rinowirus, grippiň wirusy. Mekdebe çenli we mekdep ýaşly çagalarda – grippiň wirusy, adenowirus, gyzamygyň wirusy, mikoplazmalar sebäp bolup bilýär. Dowamly ýokanjyň ojagy bar bolan çagalarda keseliň döredijisi hökmünde bakteriýalaryň bolmagy örän ähtimal (streptokokklar 32-40%, gemofil taýajygy 17%, pnevmokokklar, stafilokokklar, gram (-) flora). Bronhitler gök bogmanyň adaty görnüşiniň biri bolmak bilen gyzamyk keseliniňem bir düzüm bölegine girýär. Wagtyndan öň doglan we täze doglan çagalarda umumy immunologiki durnuklylygyň pesligi sebäpli, hassahana şertlerinde olaryň hassahana içki ýokanjy bilen kesellemek mümkinçiligi artýar (köplenç, dörediji bolup klebsiyellalar ýa-da ýaşyl iriň taýajygy hereket edýär, şeýle hem kömelek ýokanjynyň goşulmagy bolup biler).

10-njy tablisa

Bronhitleriň häzirki zaman klassifikasiýasy

Gelip çykyşy boýunça	Sebäbi boýunça	Zeperlenmäniň ýerleşýän ýeri boýunça	Kliniki görnüşi	Geçişi
Ilkinji	Wirusly bakteriýaly	Laringotraheo-bronhit	Ýönekeý bronhit	Ýiti (2 hepde)
Ikilenji	Garyşyk	Traheobrohit	Obstruktiv bronhit	Uzaga çeken (1 aýa çenli)
	ýokanç däl			
	Anyklanmadyk			Gaýtalanýan

Bronhitleriň uzaga çekmesi, aýratyn-da, mikoplazma ýa-da hlamidiý ýaly döredijiler bilen baglanyşdyrylýar.

Hatarly şertleri: üsemek ýa-da öte gyzmak, howanyň hapalanmagy, passiw çilimkeşlik bellenilýär.

Haçanda zeperlenme bronh daragtyndan başlap, şonuň bilen hem çäklense, ony **ilkinji bronhit** diýip hasaplaýarlar.

Ikilenji bronhit – bu haýsydyr bir başga agzanyň we ulgamyň keseliniň ýa-da gaýrüzülmeleriniň ýüze çykmasydyr (ýa-da dem alyş ýollarynyň beýleki keselleri).

Keseliň geçişi. Köplenç, ýiti ýönekeý bronhitiň alamatlarynyň öňinçäsi beden gyzgynynyň ýokarlanmagy, kellagyry, gowşaklyk, rinitiň, faringitiň (çala bildirýän üsgülewük, bogazynda gijilewük), kähalatlar laringitiň (gyryk ses), traheitiň (döş süňküniň iç ýüzünde gijilemäniň, agyrynyň hem-de gury agyryly üsgülewügiň bolmagy), konýunktiwitiň alamatlary öňürdýär. Üsgülewük keseliň esasy alamaty bolmak bilen, başda aýrylmasy kyn guraksy, soňra (keseliň 4–8-nji günlerinde) ýumşak, çygly we önjeýli bolýar. Auskultasiýa edilende gaty dem alyş, dem alyşda we dem goýberişiniň başynda gury, soňra orta we iri düwmejikli çygly hyžžyldylar diňlenilýär. Hyžžyldylar, köplenç, ýaýran, iki taraplaýyn deň eşidilýär, üsgülewükden soň birden azalýar ýa-da aýrylýar. Perkussiýada (kakylanda) aýdyň öýken sesi ýa-da köplenç, gutujyk pisintli ses bellenilýär. Çaganyň umumy ýagdaýy ýeterlik kanagatlanarly bolmak bilen intoksikasiýanyň alamatlary aram ýüze çykýar we dem alyş ýetmezçiligi bildirmeýär.

ÝÝB rentgenologiki barlagynda aşaky medial we kökýanyndaky zolaklarda ýumşak kölegeli häsiýetde öýken şekiliniň ikitaraplaýyn güýçlenmegi tapylýar. Ganyň umumy barlagy biraz sowuklama alamatyny berýär (leýkositoz mahsus däl, EÇT aram ýokarlanýar). Daşky dem alşyň işjeňligi anyklanylanda öýkeniň ýaşaaýyş sygymy 15-20% azalýar, pnematahimetriýada bolsa dem goýberişiniň görkezijileri peselýär. Keseliň uzaklygy gaýra üzülmelik ýagdaýynda 1 hepdeden 1,5-2 hepde çenli çekýär. Gyzdyrmanyň gaýtalanýan ýokarlanmalary bakterial ýokanjynyň goşulyşmagy ýa-da wirus ýokançlarynyň utgaşmagy bilen düşündirilýär. Uzak wagtlaýyn (2 hepdeden uzak) üsgülewük mikoplazmaly, adenowirusly we respirator sintisial ýokançlarda saklanýar. Bronhitiň dowamlylygy 2 hepdeden aýsa, uzaga çeken bronhit diýilýär. Bu ýagdaýda agyrlaşma iteräýjek şertleri gözlemek zerurdyr (pnemoniýany, bronhuň keseki jisimini, uzak wagtlaýyn iýmit aspirasiýasyny, mukowissidozy, inçekesel ýokançlanmasyny inkär etmeli).

Tapawutlandyrylyşy öňi bilen pnemoniýa bilen geçirilýär.

– Pnemoniýanyň peýdasyna anyklaýyşyň daýanç nokatlary bolup dem alyş ýetmezçiliginiň barlygy, gyzdyrmanyň durnuklylygy, öýkeniň ojaklaýyn zeperlenmegi (perkussiýa sesiniň gysgalmagy, sesli ownuk düwmejikli çygly we hütürdili hyžžyldylaryň bolmagy) hyzmat edýär. Hemme şübheli ýagdaýlarda hökmany öýkeniň rentgen barlagy geçirilýär.

- Astmatiki bronhitde dem alyş ýetmezçiligi ekspirator dem gysma we bronhobstruksiýa görnüşinde geçýär, rentgen barlagynda aýdyň emfizema ýüze çykarylýar hem-de «+» allergiki anamnez yzarlanýar.
- Ýiti stenozirleýän laringotraheitde sykylykly dem gysma, dem alyş ýetmezçiligi-inspirator dem gysma anyklanylýar.

Bejerilişi, köplenç, saglyk öýi şertlerinde öýde bejerilýär.

Gyzdyrma döwründe we 2-3 gün ondan soňra ýatymlaýyn düzgün berjaý edilmeli.

Şol döwürde köp mukdarda suwuklyk bellenilmeli (suwuklygyň mukdary talabyndan 1,5-2 esse köp bolmaly).

Berhiz, esasan, süýt, ösümlük önümlerinden bolmaly, zorly, ýiti naharlary, ýokary allergen önümleri çäklendirmeli.

Iýmit mehaniki we ýylylyk taýdan zeper ýetirmeli däl, witaminlerden baýlaşdyrylan we ýeňil özleşýän bolmaly.

Ýiti respirator wirus keseliň esasynda dörän bronhitli näsaglara **wirusa garşy serişdeler** bellenilýär. Wirusa garşy serişdeler orta we agyr derejelerde maslahat berilýär.

Wirusa garşy serişdeler täsir ediş mehanizmi boýunça birnäçe toparlara bölünýär.

Birinji topar – wirusyň öýjügiň içine girmegine päsgel berýän serişdeler (remantadin, amantadin, tebafen, oksolin, arbidol, bonafon, ribamidil). Arbidol 6 ýaşdan 12 ýaş aralygynda 0,1g günde 4 gezek, 12 ýaşdan ululara 0,2g günde 4 gezek 3-5 günün dowamynda per os bellenilýär. Remantadiniň toksiki täsiriniň bardygy sebäpli, çagalarda ulanmak çäklenen (7 ýaşdan bellenilýär), günün dowamynda 4,4 mg/kg möçberde 2 wagtyna, grippiň A görnüşinde keseliň ilkinji 2 gününde ulanylýar. Amantadin 1 ýaşdan 5 mg/kg (gije-gündiz) möçberde, keseliň ilkinji 2 gününde gripp A bellenilýär.

Ikinji topar – nuklein turşularyň (ribowedezoksiribonukleaza) biosintezini bozýan serişdeler. Olar adenowirus we herpes ýokançlarynda has netijeli hasaplanýar. DNK-azanyň erginini (DNK-azanyň 2 mg NaCl izotoniki ergininiň 1 ml) burun boşlugyna (3-4 damjadan) we konýunktiv haltajygyna (1-2 damjadan) her 3 sagatdan damdyrmak peýdalydyr.

Üçünji topar – interferon we ony batlandyryjylar, interferonogenler. Interferon L (alfaferon, adam interferony, lokferon) wirus ýokançlarynda, B interferonlar (rebif)adenowirus we herpes ýokançlarynda ulanylýar. Ýaş çäklendirilmeleri ýok. Ýöne olary bejeriş maksady bilen peýdalanmak keseliň ilkinji 3 günü bilen çäklenýär. Ondan daşary steroid däl sowuklama garşy serişdeleriň bir wagtda ulanylmagy interferonyň biologiki işjeňligini peseldýär.

Adam leýkositar interferony burun boşluklaryna 2-3 damjadan her 2-3 sagatdan damdyrmaly.

Dördünji topar – ýöriteleşdirilen immunoglobulinler degişli. Gripe garşy adam immunoglobulini – agyr we toksiki görnüşli gripde görkezme bolup durýar.

Gyzgyn düşüriji serişdeler beden gyzgyny 38°C-den ýokary galanda ulanylýar. Esasy gyzgyny düşüriji serişde hökmünde parasetamol belleniýär. Onuň bir gezeklik mukdary 15 mg/kg, gününň dowamyndaky möçberi 60 mg/kg bolmaly. Şeýle-de ibuprofen (bir gezeklik möçberi 6-10 mg/kg, gününň dowamyndaky möçberi – 20 mg/kg bolmaly) ulanylýar (giňişleýin gyzdyrma temasynda berilýär).

Gakylygy ýumşadyjy we gopduryjy serişdeler üsgülewügi ýeňilleşdirýär we gopmagyny üpjün edýär. BSGG öý ýa-da gymmat bolmadyk serişdeler bilen çäklenmegi hödürleýär.

Keseliň başynda gury üsgülewükde çerbiýanyň demlemesi peýdalanylýar (100 ml – 3-4 g her 1,5 sagatdan ýaşyna görä 1 çay çemçeden başlap nahar çemçesine çenli möçberde belleniýär) ýa-da onuň derman görnüşi – mukaltin (½-2 gerdejige çenli bir gezeklik möçberde) ulanylýar. Şeýle-de buýanyň köki (elixir pectoralis görnüşinde gününň dowamynda 6-8 gezek, bir gezeklik möçberinde damjanyň sany çaganyň ýaşyna deň gelmeli), bromgeksin (6 ýaşa çenli 4 mg 3 gezek, 6-14 ýaşda 8 mg 3 gezek), pertussin (0,5 ç.ç – 1 aram çemçe gününň dowamynda 4-6 gezek), naşatyr-anis damjasy (1 damjadan/ýaşyna gününň dowamynda 4 gezek) peýdaly. Eger köp mukdarda kynlyk bilen gopýan goýy gakylyk emele gelse, bejergä mukolitikleri girizmeli bolýar: asetilsistin (ASS, fluimusin) – 10 mg/kg, ortaça 2 ýaşa çenli çagalara 50 mg 2 wagtyna, 2-5 ýaşda – 100 mg 2 wagtyna, 6-14 ýaşda 200 mg 2 wagtyna, 14 ýaşdan ululara 200 mg 3 wagtyna (ASS-100, 200 külke görnüşinde, ASS-600 long gerdejik görnüşinde çykarylýar) ulanylýar. Ambroksol 2 ýaşa çenli 7,5 mg 2 gezek, 2-5 ýaşda – 7,5 mg 2-3 gezek, 6-12 ýaşda 15 mg 2 wagtyna, 12 ýaşdan ululara 30 mg 3 wagtyna (gerdejik görnüşinde 30 mg, şire görnüşinde 1 ç.ç=15 mg) belleniýär.

Gakylyk gopduryjy we gakylyk ýumşadyjy serişdeler ulanylanda ýeterlik mukdarda suwuklyk kabul edilmese, olaryň täsiriniň bolmazlygy ähtimal. Ýiti ýönekeý bronhitli, gaty üsgürýän çagalara postural drenažly yrgyldyly owkalama peýdaly bejergi hökmünde seredilýär.

Ýiti ýönekeý bronhit antibiotiki bejergini bellemäge görkezme bolup durmaýar.

Antibakterial bejergini bellemeklige görkezmeler: iriňli ýokanjyň alamatlarynyň, wirus we bakterial ýokançlaryny tapawutlandyrmakda kynçylyklaryň (febril gyzgyn galmanyň halynda intoksikasiýanyň, meningizmiň bolmagy, öýkende eşidilýän maglumatlaryň ikitaraplaýyn dældigi, ganda gaýnaglama alamatlarynyň – leýkositozyň $10 \times 10^{9/l}$ -den we EÇT 20 mm/sag ýokary bolmagy), premorbid fonuň aýratynlyklarynyň (fon keselleriniň, ýüregiň dogabitdi kemisliginiň), dowamly somatiki keselleriň doly däl remissiýa döwrüniň, soňky aýda anamnezinde

áýratynlyklaryň (sanjym geçirilmeginiň, uýgunlaşmanyň bozulmagynyň, ýolagçy – aklimitizasiýa döwrüniň) bolmagy.

Düzgün bolşy ýaly, maşgala lukmany antibiotikleri mikrobiologiki maglumatlaryň ýoklugynda emperiki bellemeli bolýar. Şol sebäpli başlangyç bejergi bel-lenilende döredijileriň häzirki döwürdäki has ähtimal görnüşleri göz önünde tu-tulýar.

Dürli ýaş toparlarynda ähtimallygy has ýokary bolan döredijileri hasaba almak bilen başlangyç serişde – amoksisillin bellenilýär.

BGGG ilkinji saglygy goraýyş basgançagynda işleýän saglygy goraýyş işgärleri üçin ÇKBAB meýilnamasynda hödürlenýän öýde berilýän antibakterial serişdeler

II-nji tablisa

	Amoksisillin – günde 3 gezek (5 gün)	
Ýaşy ýa-da agramy	Gerdejik 250 mg	Şire 125 mg – 5 ml-de
2 aýdan 12 aýa çenli (4-10 kg)	½	5 ml
12 aýdan 5 ýaşa çenli (10-19 kg)	1	10 ml

Eger-de bu serişde öň ulanylan bolsa, amoksiklaw ýa-da sefaklor bellenilýär.

Amoksisillin+klawulon turşusy (amoksiklaw, augmentin) 2 ýaşa çenli çaga-lara günün dowamynda amoksisillin boýunça 20 mg/kg möçberde, 2-5 ýaşda 375 mg, 5-10 ýaşda – 750 mg, 10 ýaşdan ululara 750 mg – 1 g bellenilýär. Günün do-wamynda 3 gezek berilýär. Bejergi tapgyry 5 – 7 günden ybarat.

Agyzdan berilýän sefalosporinleriň II-nji nesli sefaklor–günün dowamynda 20-40 mg/kg möçberde 3 wagtyna, uzaklygy 5–7 gün bellenilýär. Sefuraksim – günün dowamynda 30-40 mg/kg möçberde 2 wagtyna 7 gün berilýär. Antibakterial bejergiden 2–3 günün dowamynda peýda bolmasa çalşyrylýar ýa-da atipiki döredi-ji barada güman edilýär (mikoplazma, hlamidiýalar). Atipiki halatlarda başlangyç serişde hökmünde makrolidler ulanylýar. Eritromisin – günün dowamynda 30-50 mg/kg möçberde berilýär. Häzirki zaman makrolidlere artykmaçlyk berilýär: azi-tromisin 3 günlük bejergide 10 mg/kg möçberde ýa-da 5 günlük tapgyrda 1-nji günü 10 mg/kg möçberde, soňra 5 mg/kg möçberde bellenilýär. Klaritromisin 1 günlük möçberi 15 mg/kg, roksitromisiniň 1 günlük möçberi 5-10 mg/kg 2 wagtyna bölüp bermeli. Antibakterial serişdeler emperiki bellenilende çaganyň ýaşyny, keseliň döredijisini (hassahanadan daşky ýa-da hassahana içki), onuň alamatlaryny we başgalary göz önünde tutmaly.

Antigistamin serişdeleri allergiki fony bolan çagalarda çiş we ekssudativ alamatlaryň aýdyň ýüze çykmalarynda ulanylýar. Kömelejiklere garşy serişdeler uzak (2 hepdeden köp) dowam eden antibiotiki bejergide bellenilýär.

Ýiti obstruktiv bronhit J21.

Ýiti obstruktiv bronhit bronhlaryň obstruksiýasy bilen geçýän, ýagny ekspirator dem gysma bilen geçýän bronhitdir. Obstruktiv bronhitde bronhlaryň nemli bardasynyň gaýnaglamasy (onuň çişmegi, gipersekresiýasy, gysylmasy) netijesinde dem alyş ýollarynyň obstruksiýasy ýüze çykýar.

Sebäpleri. Obstruktiv bronhiti dürli respirator wiruslary, mikoplazmalar, hlamidiler döredip bilýär. Irki ýaşly çagalarda respirator sintisial wirusy, sitomegalowirus, paragripp wirusynyň 3-nji görnüşi we adenowirus has ýygy duş gelýär.

Hatarly şertleri: passiw çilimkeşlik, howanyň hapalanmagy, fetal alkohol sindromy, göwre içindäki ösüşiň saklanmagy, ekssudativ-kataral we limfatiko-gi-poplastiki beden gurluşynyň üýtgemegi, atopiki diatez belleniýär.

Obstruktiv alamatynyň patofiziologiýasy aşakda berilýän birnäçe şertler bilen esaslandyrylan:

- ýokanjyň täsiri netijesinde bronhlaryň nemli bardasynyň giperplaziýasy;
- nemiň bölüp çykyşynyň güýçlenmegi we onuň şepbeşikliginiň ýokarlanmagy;
- nemli bardanyň çişmegi;
- bronhlaryň diskineziýasynyň bolmagy.

Bronhlaryň nemli bardasynyň çişmegi, nemiň gipersekresiýasy we nemli bardanyň giperplaziýasy mukosiliar klirensiň bozulmagyna getirip, netijede bronhlaryň obstruksiýasyny döredýär. Şeýle ýagdaý bronh daragtynyň arassalanmak ukybyny artdyryýan hem-de howa akymyny güýçlendirýän döş kapasasynyň muskullarynyň işjeňliginiň tizlenmegine getirýär. Ahyrynda bronhlaryň oňsat daralmagynda ondaky howa akymynyň güýçlenmesi ýüze çykýar. Obstruktiv alamatyň hut şeýle görnüşi 1 ýaşa çenli çagalarda agdyklyk edýär.

Keseliň geçişi. Keseliň başy respirator wirus ýokanjynyň alamatlary bilen häsiýetlenýär, beden gyzygynyň ýokarlanmagy, ýokary dem alyş ýollarynyň kataral üýtgemeleri ýüze çykýar. Çaganyň umumy ýagdaýynyň bozulmagy, ekspirator kynlaşan dem alyş ýaly alamatlar keseliň ilkinji günlerinde, ýagny ýiti respirator wirus ýokanjynyň geçýän döwründe hem (keseliň 3-5 güni) ýüze çykyp bilýär. Dem alşyň ýygylgy barha köpelip, dem goýberiş uzalýar. Gury, tutgaý görnüşli üsgülewük uzak saklanýar. Dem alşy sesli we sykylykly bolýar. Bronhlaryň zeperlenmesi ýaýran görnüşde bolmak bilen gaty dem alyş we gury sykylykly hyžžyldylar döş kapasasynyň ähli ýerlerinde diňlenilýär. Hyžžyldylar daş aralykdan hem eşidilýär. Kiçi ýaşly çagalarda gury hyžžyldylardan başga-da orta düwmelikli çygly hyžžyldylar hem tapylýar. Barlag geçirilende döş kapasasynyň çişmegi göze ilýär (gapyrgalaryň gorizonta ýerleşmegi, kömekçi muskullaryň dem alşa gatnaşmagy, gapyrga aralarynyň, epigastriýanyň we ýaýyk üsti çukurjyklaryň çekilmeleri hem-de burun ganatларыnyň çişmegi). Perkussiýa edilende gutujyk pisintli ses we öýken sesi eşidilýär. Auskultasiýada dem goýberişini uzalmagy bilen gury

sykylykly örän köp hyžžyldylar hem-de keseliň soňky günlerinde orta we iri düwmejikli çygly hyžžyldylar bellenilýär.

Ganyň umumy barlagynda wirus ýokanjyna (leýkopeniýa, limfositoz) häsiýetli üýtgemeler peýda bolýar. Rentgenologik barlagda iki taraplaýyn öýken şekiliniň güýçlenmegi, öýken kökleriniň giňelmegi, garyn-döş germewiniň aşak durmagy, öýkeniň howalylygynyň köpelmegi, öýken çäkleriniň giňelmegi, gapyrgalaryň gorizonta ýerleşmegi (öýken çişmesiniň – emfizema alamatlary) ýüze çykarylýar.

Obstruksiýanyň agyrlygyny dem alşyň ýyglygy, gapyrgaara we epigastriiniň çekilmeleri ýaly alamatlar şertlendirýär. Agyr dem gysma netijesinde döreyän (dem alşy 70-den köp) ýüzleý dem alyşda sykylykly dem almanyň depgini peselip biler. Bu bolsa öz gezeginde ýagdaýyň ýaramazlaşýandygyny görkezýär. Keseliň agyrlygyny sianozyň güýçlenmegi hem kesgitleýär. Keseliň geçişi uzak (7-12 gün) dowam etmeýär. Gabatlaşýan ýokançlanma sebäpli keseliň gaýtalanmagy-da ähtimal.

12-njy tablisa

Alamatlary	Bronhitiň obstruktiv görnüşi	Stenozirleýän laringotraheit	Ýokary dem alyş ýollarynyň obstruksiýasy, dogabitdi stridor	Aspirasiýa sindromy	Döş kapasasynyň içinde emele gelmeler
Başy	Ýiti	Ýiti	Ýuwaş-ýuwaşdan	Ýuwaş-ýuwaşdan	Ýuwaş-ýuwaşdan
Dem gysma	Ekspirator	Inspirator	Inspirator	Ekspirator	Ekspirator
Beden durky üýtgände dem alşy	Üýtgänok	Üýtgänok	Wertikal ýagdaýda üýtgeýär	Üýtgänok	Dürli ýagdaýda üýtgäp bilýär
Ýuwdunmasy bozulman	Ýok	Ýok	Kynlaşyp bilýär	Düwünýär, burnundan akýar	Kämahal kynlaşýar
Çözgütleýji anyklaýyş usul	Bronholitikleriň netijeli bolmagy	GBB lukmanynyň maslahaty	GBB lukmanynyň maslahaty	Reflýuks, disfagiýa barlag	Döş kapasasynyň R-barlagy we başga barlaglary

Käbir çagalarda obstruksiýa alamatynyň azalýandygyna garamazdan, dowam edýän nemiň gipersekresiýasy sebäpli, üsgülewük 2-4 hepde saklanyp biler. Bu ýagdaý çaganyň hossarlarynda ynalyksyzlyk döredýär. Şeýle çagalarda diňlenilende, esasan, kekirdegiň üstünde iri düwmejikli gödek hyžžyldylar hökmünde kabul edilýän «sesli» dem alyş eşidilýär. Keseliň sagalma döwründe seýrek bolmadyk halat-

larda az bildirýän obstruksiýanyň gaýtalanmagy ähtimal, ol hem bolsa çaga tolgunanda ýa-da fiziki agramlykdan soňra aýdyňlaşýar. Şeýle ýagdaý anatomiki şertler bilen baglanyşdyrylýar, ýagny obstruktiv bronhitiň ýiti döwründe kekirdegiň membranoz böleginiň we kitirdewügiň ýumşamagy bolup geçýär. Bu bronhomalýasiýa birnäçe aýdan bejergisiz özi geçip gidýär, ýeke-täk ýoly – kanagatly garaşmakdyr.

Käbir çagalarda keseliň başyndan 2-3 hepde geçensoň, ýiti ýüze çykmalaryň gowşaýandygyna garamazdan, obstruksiýanyň alamatlary doly aýrylyp gitmeýär, şeýle ýagdaý spazmolitiki bejergini dowam etdirmegi talap edýär. Şonuň üçin iýmit aspirasiýasyny (ezofagoreflýuks), mukowissidozy, bronhdaky del jisimi we başg. inkär etmek maksady bilen düýpli barlaglary geçirmek zerurlygy ýüze çykýar.

Tapawutlandyrylyşy. Aşakdaky tablisada birnäçe ýygy duş gelýän ýaýran keseller görkezilen. Olar bilen obstruktiv bronhiti tapawutlandyrmaly bolýar. Irki ýaşly çagalarda «sesli» dem alyş sindromynyň tapawutlandyryş algoritmi. (R.G.Artamonow we W.K.Tatoçenko).

- Pnewmoniýa güman edilende (durnukly febril gyzdymanyň 3 günden uzak saklanmagy, toksikozyň aýdyň ýüze çykması, perkutor sesiň ýerli gysgalmagy, öýkende hyžžyldynyň bolmagy) döş kapasasynyň rentgen barlagyny geçirmeli.
- Keseki jisim bilen aspirasiýada çaganyň sagdyn halýnda duýdansyz üsgülewük we öýkende auskultativ üýtgemeler ýüze çykýar. Onuň hossarlary dem alşyň üýtgän we üsgülewügiň dörän gününü, hatda pursadyny-da dogry, anyk aýdýarlar. Alamatlaryň aýdyňlygy çaganyň beden durkunyň üýtgemegine baglylykda üýtgäp bilýär, şeýle hem wirus ýokanjynyň alamatlarynyň bolmazlygy ünsi çekýär.
- Bronhobstruksiýa alamatynyň allergiki sebäbine allergiki anamneziň agyrlaşmagy hem-de başga allergiki zeperlenmä görkezýän mahsus kliniki-barlamhana maglumatlarynyň barlygy iterýär. Obstruktiv alamatynyň gaýtalanmagy onuň allergiki häsiýetlilikinden habar berýär.

Bejerilişi. Ýiti obstruktiv bronhitli çagalaryň bejergisiniň umumy düzgünleri ýiti ýönekeý bronhitiň bejergisine laýyk gelýär. Dem alyş ýetmezçiligi aýdyň ýüze çykan halatynda kislorod bilen bejergi görkezilýär. Çaganyň bolýan otagynyň howasy çyglyndyrylýar. Giperwentilýasiýa we gyzdyma netijesinde çaga bedeni köp mukdarda suwuklyk ýitirýär, şol sebäpli-de ol goşmaça suwuklyga mätäç bolýar. Günüň dowamynda gerek bolan suwuklyk çaganyň ýaş talabyna laýyk gelmeli hem-de patologiki ýitgileriň öwezini doldurmaly:

- perspirasiýa üçin (ýaş kadasyndan ýokary her 10-15 dem alyş sanyna günüň dowamynda 10 ml/kg) berilmeli;
- gyzdymada (37°C-den ýokary her 10 günüň dowamynda 10 ml/kg) bermeli.

Çaý, mors, agyndan berilýän suwuklyklar hökmünde glýukoza-duz erginleri (regidron, glýukosalan) ulanylýar. Obstruktiv bronhitli çaganyň iýmitiniň göwrü-

mi adatkadydan 1 iýmitlemdirme azalýar ýa-da hemişekileri ýaly berilýär. Çaganyň ýagdaýy gowulaşanda ýaşyna fiziologiki laýyk gelýän iýmite geçirilýär.

Obstruktiv bronhitde laýyk oksigenasiýa öňdäki orny eýeleýär. Bu ýagdaýa dem alynýan howany kislorod bilen baýlaşdyrmak, bronh geçirijiligini gowulandyrmak hem-de dokumalar tarapyndan kislorodyň sarp edilmesini azaltmak ýollary arkaly ýetip bolýar. Gipoksiýanyň alamatlary ýüze çykanda (ynjalyksyzlyk, sianoz, dem gysmanyň agyrlaşmagy) çyglandyrylan kislorody katetr arkaly çadyryň astynda berilmegi kömek edýär. Obstruksiýanyň agyr bolmadyk ýagdaýynda näsagyň bolýan otagynyň howasyny ýelejiretmek, çyglandyrmak, maksimal rahatlygy döretmek, ýygy edilýän emleri aýyrmak ýaly çäreler ýeterlik bolýar.

Obstruksiýanyň agyr bolmadyk görnüşinde salbutamol bellemek bolýar: 2-12 aý aralykdaky çagalara 1 mg-dan we 2-4 ýaş aralygyndaky çagalara 2 mg-dan günün dowamynda 2-3 gezek berilýär. Ingalýasion görnüşindäki simpatomimetikleri ulanmak (hökmany suratda içine dozirlenen ingalýator serişdesi pürkülen speýsorylary ulanmak ýa-da serişdäniň erginini nebulaýzeriň üsti bilen ýetirmek) olaryň gerek bolan mukdaryny azaltmaga we simpatomimetikleriň ulgamlayyn täsirini peseltmäge mümkinçilik döredýär. Şol bir wagtda olaryň täsiri 10-15 minutdan ýüze çykýar. Salbutamolyň 0,5% ergininiň 0,2-0,4 ml fiziologiki ergininde ulanylýar.

13-nji tablisa

BGGG ilkinji saglygy goraýyş basgançagynda işleýän saglygy goraýyş işgärleri üçin ÇKBAB meýilnamasynda hödürülenýän, öýde berilýän bronholitikler

Ýaşy ýa-da agramy	Agyzdan berilýän salbutamol Günde 3 gezek – 5 günün dowamynda		Aerozol salbutamol	Eufillin günde 2 gezek
	Gerdejik 2 mg	Şire 5 ml-de 2 mg	Ingalýator 1 möçber = 1 basyş günde 3 gezek	Gerdejik 100 mg
2 aýdan 12 aýa çenli (4-10 kg)	½	2.5 ml	1 möçber	¼
12 aýdan 5 ýaşa çenli (10-19 kg)	1	5.0 ml	2 möçber	½

Käbir näsaglarda netijeli spazmolitiki täsiri möçberleýin ingalýator ýa-da nebulaýzeriň üsti bilen holinolitikleri (atrowent) ulanmaklykdan hem gazanyp bolýar. Berodual toplumlaryň serişde hökmünde günün dowamynda 1 möçberden 3 wagtyna bellenilýär. Spazmolitiki bejergiden netije bolmadyk halatlarynda we dem alyş ýetmezçiligi ösende steroidler ulanylýar (ingalýasiýa görnüşinde ýa-da parenteral). Keseliň agyrlygyna baglylykda prednizolony günün dowamynda 2-3 mg/kg (bir gezeklik möçberi) parenteral ýa-da gerdejik görnüşinde bellenil-

ýär. Serişde d/i ýa-da m/i goýberilende has çalt täsir edýär. Çaganyň ýagdaýynyň durnukly gowulaşmagy üçin, köplenç, prednizolonyň 1-2 möçberiniň ulanylmagy ýeterlik bolup, soňra oňa zerurlyk ýüze çykmaýar. Gormon bejergi gysga (3-5 gün) tapgyrda geçirilse, serişdäni aýyrmazdan öň, onuň möçberini azaltmak talap edilmeýär.

Bronh geçirijiligini gowulandyrmak üçin eufillin 4-5 mg/kg möçberde (bir gezeklik möçberi) d/i goýberilýär. Eufillin goýberilenden soň 15-30 minutyň dowamynda gaýtadan dem alşyň ýygylgyna we döş kapasasynyň çekilme derejesine baha berilýär. Bejerginiň netijesi dem alşyň 1 minutyň dowamynda 10-15-e çenli peselmegi we döş kapasasynyň çekilme alamatynyň azalmagy bilen subut edilýär. Bejerginiň netijeliliginiň üýtgäp durýandygyny nazara almak bilen obstruksiýanyň derejesine her sagatda baha bermeli. Eufilliniň netijesi gowy bolsa, 10-12 mg/kg möçberde (16 mg/kg-a çenli) 4 gezege paýlamak bilen bejergini dowam edýärler. Ýöne eufilliniň netijesi pes we goşmaça täsirleri köp hasap edilýär.

Wirusa garşy we antibakterial bejergiler ýönekeý bronhitdäki görkezmeler boýunça geçirilýär. Allergiyanyň deri alamatlary aýdyň ýüze çykan näsaglara antigistamin serişdeleri görkezilýär. Olaryň ýokary guradyjy täsiriniň barlygy, sebäpli, nemiň goýalmagyna getirip, öýken hadysasyna oňaysyz täsir edýär. Üsgülewüge garşy serişdeler obstruktiv bronhitde görkezilmeýär. Käbir gury gijilewükli üsgülewükde alteýiň (çerbiýäniň) kökünden demleme ýa-da bromgeksin peýdalanylýar.

Bejeriş bedenterbiýesi, döş kapasasyny owkalama (esasan-da, yrgyldyly) we dem alyş maşklary keseliň agyr bolmadyk geçişinde görkezme bolup durýar.

Obstruktiv bronhiti geçiren çagalar 1 ýylyň dowamynda maşgala lukmanynyň gözegçiliginde durýarlar.

Ýiti bronhiolit J21.

Ýiti bronhiolit çaga ömrüniň ilkinji iki ýylynyň keseli bolmak bilen (5-6 aýlyk çagalar has ýygy keselleýär) bronhiolalaryň we ownuk bronhlaryň ýaýran obstruktiv gaýnaglama keselidir.

Sebäpleri. Ýiti bronhiolit – virus keseli bolup, 60-85% döredijisi respirator-sintisial wirusydyr (RS-wirus), seýrek ýagdaýlarda paragrippiň wirusy, sitomegolowirus, adenowirus, mikoplazma we hlamidiýalar döredýär. Paragripp we RS bronhioliti bilen çagalar ilkinji aýlarynda, adenowirus bronhioliti bilen bolsa 2-3 ýaşlarynda keselleýärler.

Bronhiolalaryň gaýnaglarmasy bronh daragtynyň zeperlenmegi bilen utgaşýar ýa-da özbaşdak döreyär. Agyr geçýän ýagdaýlarda bronhiolalaryň epiteliýasynyň ölmegi, birleşdiriji dokumanyň ösmegi we netijede bronhiolalaryň obliterasiýasy ähtimaldyr.

Hatarly şertleri: allergiki we ekssudativ diatezler, paratrofiýa, emeli iýmitlendirme bellenilýär.

Keseliň geçişi. Bronhiolitiň ýüze çykmalarynyň öňinçäsi rinitiň, faringitiň alamatlary peýda bolýar. Çaganyň umumy ýagdaýy ýaramazlaşýar, gowşak, wagtal-wagtal gaharjaň bolýar. Başda üznüksiz gury üsgülewük ýüze çykyp, soňra çalt çygla öwrülýär. Bronhiolite 1minutyň dowamynda dem alyş sany 80-90-a ýetýän aýdyň ekspirator dem gysma häsiýetli. Dem alyş ýetmezçiliginiň alamatlary: deri örtügininiň solgunlygy, peroral ýa-da ýaýran sianoz, döş kapasasynyň gowşak ýerleriniň çekilmegi, burun ganatlarynyň, muskullaryň dartgynlygy, dem alşa gatnaşmagy ýüze çykýar. Döş kapasasynyň giňelmegi, perkussiýada gutujyk pisintli sesiň eşidilmegi tapylýar. Ýüregiň sesleri biraz kütelýär, ýüregiň otnositel küteliklik çäkleri daralýar. Auskultasiýada – dem alyşda we dem goýberişiniň başynda ownuk düwmejikli, hütürdili, çassyz hyžžyldylaryň örän köp eşidilmegi, şeýle hem dem goýberilişde sykylykly hyžžyldylaryň bolmagy ýüze çykýar. Dem gysmanyň aýdyň ýüze çykmagy aglaba eksikoza getirýär. Bedeniň gyzgyny, köplenç, ýokary bolman, subfebril ýa-da kadaly bolýar. Çaganyň ýagdaýynyň agyrllygy intoksikasiýanyň alamatlary bilen däl-de, eýsem aýdyň dem alyş ýetmezçiligi bilen kesgitlenýär.

Rentgen barlagynda öýken meýdançalarynyň ýagtylygynyň güýçlenmegi, döş-garyn germewiniň aşakda ýerleşmegi, öýken dokumasynyň käbir ýerleriniň galňamagy, infiltratiw kölegeleriň ýoklugy belenilýär.

Dispnoe we üsgülewük, köplenç, keseliň ilkinji 2-3 güni agyr bolýar. Howply döwürden soň näsagyň umumy ýagdaýy ýa-ha birden gowulaşýar, ýa-da dem alyş ýetmezçiligi orta agyrllyk derejesinde ýene-de 2-3 hepdäniň dowamynda saklanýar. Kä halatlarda (bellibir ýagdaýlarda bolsa ýygy) ikilenji bakterial ýokanjy döreýär. Şeýle ýagdaýlarda näsaglary alyp barmak edil pnewmoniyadaky ýaly amala aşyrylýar.

Bronhiolitiň agyr geçmegine getirýän howply şert, ýagny çaganyň ýaşynyň 3 aýdan kiçi bolmagydyr.

Tapawutlandyrylyşy

- Pnewmoniýa bilen – auskultatiw we perkutor maglumatlaryň ojaklaýyn bolmagy, ganyň barlagynda leýkositar neýtrofilýozyň ýüze çykmagy, rentgen şekilinde goşulyşýan ojaklaýyn infiltratiw kölegeleriň belenmegi häsiýetli.
- Bronh dem gysma keseli (astma) bilen – nesil daragtynyň allergiýa bilen agyrlaşmagy (nesilleýinlik), çagada allergiki diateziň barlygy, dem gysma tutgaýynyň ÝRK bilen takyk arabaglanyşygynyň ýoklugy, selektiw adrenomimetikler ulanylanda netijäniň bolmagy – bu alamatlaryň ählisi has-da bronh dem gysma keseline häsiýetlidir.
- Obliterirleýän bronhiolit has agyr geçýän we köplenç, dowamly ke-sele öwrülýän bronhiolitiň bir görnüşi bolup durýar. Bronhiolalaryň epiteliýasynyň ýaýran zeperlenmesinde ekssudatyň we granulomatozyň emele gelmesi netijesinde olaryň boşlugy soňra obliterirlenýär. Obliterirleýän bronhiolit, köplenç, adenowirus ýokanjynda tapylýar. 2-3 ýaşyndaky

çagalaryň arasynda ýygy duş gelyär. Klinikasynda adenowirus ýokanjynyň alamatlary: durnukly febrilitet, rinofaringit, konýunktiwitiň häsiýetli bolýar. Olar bilen bir hatarda agyr dem alyş ýetmezçiligi ösüp başlaýar. Dem alyş ýetmezçiligi gowşaman, eýsem 1-2 hepdäniň dowamynda beter güýjeýär, sianozyň aýdyňlygy artýar, mikroaýlanyşygyň bozulmalary ýüze çykýar. Öýkende deň däl ownuk düwmejikli we hütürdili hyžžyldylar diňlenilýär. Rentgen barlagynda atelektazlaryň agdyklyk edýändigini subut edýän öýkeniň haýsam bolsa bir meýdançasynyň howaly bronhogrammany köle-gelenmegi kesgitlenýär. «Pamyk şekilli» öýkeniň tapylmagy-da ähtimal, kähatalarda bolsa pnewmoniki infiltrasiýaly zolaklar belleniýär. Bakterial pnewmoniýanyň goşluşmagy keseliň geçişini agyrlaşdyrýar. Gemogrammada leýkositoz, neýtrofilýoz, EÇT-niň ýokarlanmagy belleniýär. Agyr dem alyş ýetmezçiligi netijesinde näsagyň ýogalmagy mümkin. Eger näsagyň ýagdaýy gowulaşsa, öýken meýdançalary ýuwaş-ýuwaş kölegelerden arassalanyp başlanýar. Ýöne öýkeniň zeperlenen ýerindäki arteriololarda we bronhiololarda geçen üýtgeşmeler durnukly bolup, 6-8 hepdeden ýagty, «aşa dury» öýken fenomenine syrygýar (Makleoda alamaty).

Bejerilişi ilki bilen dem alyş ýetmezçiligini aýyrmaklyga gönükdirilen. Krowatyň kelle goýulýan tarapy 30-40° ýokary galdyrylan bolmaly. Çyglandyrylan kislorod (burun çarşagy ýa-da kateteri, kislorod çadyry) bermeli. Dem gysma hemişe beden suwuklygynyň ýitirilmegi bilen geçýär, şol sebäpli-de köp mukdarda suwuklyk bermek görkezilýär, ýöne gipergidratasiýadan gaça durmaly. Bedeniň ýiti suw ýetmezçiliginde we elektrolit bozulmalarynda infuzion bejergini belleýärler.

Ribawirin (wirazol) RNK wiruslary, esasanam, RS wirusy ýok edýän serişde, şeýle hem paragrippiň, gyzamygyň wiruslaryna, adenowirusa garşy täsirlidir. Ol aerazol görnüşinde (1 ml 20 mg ribawirin saklaýar) 12-18 sagadyň dowamynda 3-7 gün berilýär. Çagalaryň ýagdaýy, köplenç, bejerginiň 3-4-nji güni gowulaşýar. Ribawirin aýdyň ýüze çykýan gipoksemiýaly bronhiolitiň has agyr, şeýle hem orta agyrlyk görnüşlerinde, ýüregiň dogabitdi kemisliginde, öýken-bronh displaziýasynda, mukowissidozda, nesilyzarlaýan immun ýetmezçiliklerde we çiş kesellerinde ulanylýar. Bronhiolit 5 günden uzak dowam edip, aýdyň leýkozitoz (15×10⁹ g/l ýokary), neýtrofilleriň çepe süýşmegi, EÇT 30 mm/s ýokarlanmagy bilen utgaşsa, pnewmoniýanyň dörändigini aňladýar we hökmany antibakterial serişdeleri bellemekligi talap edýär. Ýarymsintetiki penisillinler, sefalosporinler (klaforon, zinoset) we häzirki zaman makrolidler belleniýär. Beýleki bejergiler ýiti obstruktiv bronhitdäki ýaly amala aşyrylýar. Näsagyň ýagdaýy gowulaşanda (dem alyş we ýürek-damar ýetmezçiligi azalanda, beden gyzgyny kadalaşanda), postural drenaž we yrgyldyly owkalamany ulanmak maksada laýyk hasaplanýar. Drenaž üçin Kwinke düzgüni ulanylýar, ýagny çaga kellesi we döş kapasasy aşakda bolar ýaly egip ýatyrylýar, çanaklygy bolsa ýokary galdyrylýar. Şeýle ýagdaýda näsag

arakesmeli 15-20 minutyň dowamynda bolmaly. Günüň dowamynda 2-3 gezek gaýtalamaly. Emýän çagalarda yrgyldyly owkalama bir elniň barmaklarynyň uçlary bilen gapyrgaaralyklara ugurlaşdyrylan ritmiki urgular arkaly ýerine ýetirilýär.

Bronhiolit keseliniň önüni alyş çäreleri bedeni berkitmekden, dogry iýmitlenmekden, RS ýokançly näsag bilen galtasygyň önüni almakdan, ÝRWÝ-nyň ilkinji alamatlarynda interferony öz wagtynda ulanmaklykdan ybarat bolup durýar.

Gaýtalanýan bronhit J40.

Gaýtalanýan bronhit – bu obstruksiýa alamatsyz bronhit bolup, köplenç, ýiti respirator virus ýokanjynyň esasynda 1-2 ýylyň dowamynda her ýyl 2-3 gezek gaýtalanýan keseldir. Bronhitiň her gaýtalanmasy (pursady) kliniki alamatlaryň dowamlylygy (2-3 hepde we ondan-da uzak) bilen häsiýetlenýär.

Bu kesel hut çagalýk döwrüne mahsus bolmak bilen dem alyş ulgamynda gaýdymсыz funksional we morfologiki üýtgemeler bolmaýar.

Sebäpleri. Çagalarda gaýtalanýan bronhitiň ýitileşmegi ýiti respirator wirus keseli, şeýle hem bakterial, mikoplazma ýokanjy bilen baglanyşykly bolýar. Köplenç, virus-bakterial döredijiler keseliň gozgamagynyň sebäbi bolup durýar. Keseliň döremeginde howply döwür 4-7 ýaş hasap edilýär. Gaýtalanýan bronhitiň döremeginde wirusemiýanyň 2-3 aýa çenli bedende saklanmagy manyly orny eýeleýär. Şeýle hem beden gurluşynyň üýtgemegi (diatezler), GBB agzalarynyň zeperlenmeleri, ekologiki, durmuş, maşgala şertleri (ötüşen öýken-bronh keselli uly näsag adamlar çaga üçin ýokanç çeşmesi bolup hyzmat edýär) wajyplygyna galýar. Bulardan başga-da esasy orny genetiki şertler (ýagny A (II) gan topary, bronhlaryň immun reaktiwliginiň aýratynlygy we başgalar) tutýar. Şol sanda aspirasiýa sindromynyň, dem alyş ýollarynda keseki jisimiň, nesil yzarlaýan keselleriň (mukowissidoz, mukopolisaharidoz, nesil yzarlaýan immunýetmezçilik ýagdaýlar, dem alyş we ýürek-damar ulgamlarynyň kemislikleri) esaslarynda gaýtalanýan bronhitli çagalaryň uly topary belenilýär.

Keseliň geçişi döwrüne bagly bolýar: ol ýitileşmä (gaýtalama), doly däl remissiýa (yzyna gaýtma) we doly remissiýa bölünýär.

Keseliň ýitileşmegi, esasan, güýzde we irki ýazda bildirýär, gyşyna seýrek duş gelýär, tomsuna bolsa gabat gelmeýär. Ýitileşmäniň başy YRK görnüşinde (beden gyzgynynyň ýokarlanmagy, rinit, kellagyry, faringit) geçýär. Üsgülewük 2-3 günden soň peýda bolup, başda gury bolýar, soňra çyglanýar. Ol, aýratyn-da, irden güýjeýär. Perkussiýa edilende pilçe aralygynda gysgalan timpanitli aýdyň öýken sesi kesgitleňýär. Auskultasiýada – dem alyşda gury we orta düwmejikli çygly hyžžyldylar eşidilýär. Öýkendäki hyžžyldylar üsgülewükden önürti aýrylýar, gaty dem alyş bolsa keseliň iň uzak saklanýan alamaty bolup galýar.

Atipiki (mahsus däl) keseller üçin alamatlaryň azlygy, keseliň ýiti asty başlanmagy, beden gyzgynynyň kadaly ýa-da subfebril bolmagy, intoksika-

siýa alamatlarynyň bolmazlygy häsiýetli. Gury, erkine goýmaýan netijesiz üsgülewük keseliň iň mahsus alamaty bolýar. Hlamidiýa we mikoplazmalar atipiki bronhitleriň sebäbi hasaplanýar. Keseliň ýitileşen döwri ganyň umumy barlagynda kadadan ähmiýet beriji üýtgeşmeler ýok, ýöne gan azlyk anyklanylýar. Rentgenologiki üýtgeşmeler, esasan, öýken şekiliniň güýçlenmeginden hem-de kökleriniň giňelmeginden ybarat.

Keseli tapawutlandyrmak maksady bilen bronhoskopiýa edilýär. Keseliň ýitileşen döwri ýaýran üýtgemeleri, nemli bardanyň gyzarmagyny, bronh diwarlarynyň giňelmegini görmek bolýar. Keseliň remissiýa döwri – bronhlaryň nemli bardalarynyň kadaly ýagdaýdadygyny görkezýär. Kesel 3-4 hepdeden 2-3 aýa çekip biler.

Gaýtalanýan bronhit 3 görnüşde geçip bilýär. Näsaglaryň ýarysynda bejergiden soň kesel sagalma bilen gutarýar, $\frac{1}{3}$ böleginde bronhitiň gaýtalanmagy birnäçe ýyl dowam edip, ahyrynda ýetginjekleriň we ulularyň dowamly bronhitine öwürülýär. Çagalaryň 12-15%-de bolsa gaýtalanýan bronhit bronh dem gysma keseline geçýär. Keseliň gaýtalanmasy ilki başdan bronhobstruksiýa alamatsyz geçýän bolsa, çagalar gaýtalanýan bronhitden sagalýarlar.

Tapawutlandyrylyşy öýken-bronh ýokanjynyň gaýtalanmalary bilen ýüze çykýan keselleri yzygiderli inkär etmäge gönükdirilen. Her näsag ýiti bronhitiň uzaga çekmeginde we gaýtalanýan bronhitde gökbogma, hlamidiýa, mikoplazma ýokançlaryna we inçekesele barlanylmalı.

- Aspirasion bronhitiň sebäbi aradan aýrylmasa, ol gaýtalanyp biler.
- Bronhlaryň keseki jisimi – islendik ýaşdaky çagalarda köp duş gelýän zeperlenme bolup, dem alyş ýollaryna dürli ownuk jisimler düşüp biler. Bu ýagdaýa çaganyň hossarlarynyň üsgülewügiň dörän anyk gününü, hatda pursadyny görkezmekligi, soňra bolsa bejergä garamazdan onuň durnuklylygy häsiýetlidir. Kähalatlarda üsgülewükli itemäniň ahyrynda özboluşly sykylykly ses eşidilýär (bitonal üsgülewük). Keseki jisim kekirdege düşende sesiň gyrylmagy, afoniýa ýüze çykýar. Dem alyş we goýberiş kynlaşýar. Keseki jisim güman edilen ýagdaýlarynda hökmany dök kapasasynyň rentgen barlagy geçirilmeli, şonda del jisimi (eger ol rentgenkontrast bolsa), atelektazy, öýken çişmesini ýüze çykaryp bolýar. Rentgenskopiýada gursagara boşlugynyň kölegesiniň inspirator süýşmegi tapylýar. Rentgenologiki barlag netijesiz bolan ýagdaýynda rentgenskopiýa görkezme bolup durýar.
- Mukowissidozyň öýken görnüşi, köplenç, öýken-bronh zeperlenmesi we şu kesel boýunça nesilleýinlik yzarlanýan maşgalalardan bolan 2-5 aýlyk çagalarda döreyär hem-de gopmasy kyn goýy, şepbeşik gakylykly üsgülewük bilen häsiýetlenýär. Ähli gaýtalanýan bronhitli çagalar mukowissidoza (derde hloridleri kesgitlemek, onuň mukdary 60 mmol/l-den köp bolan halatlarynda mukowissidoz anyklanylýar) barlanmalı.

Gaýtalanýan bronhitli çagalar hökmany adenosinusi inkär etmek maksady bilen GBB lukmanyňyň, şeýle hem ftiziatoryň barlagyndan geçmeli.

Bejerilişi. Bejergi keseliň döwrüne görä geçirilýär. Keseliň ýitileşen döwründe 5-10 gün ýatymlaýyn düzgün belleniýär we ýiti bronhitdäki bejergi ulanylýar (ýiti bronhite seret).

Ýitileşmäniň sebäbini nazara almak bilen (wirus, bakterial ýokançlary) antibakterial bejergini bellemeli bolýar. Bronhitiň adaty geçişinde saýlama serişde hökmünde amoksisillini ýa-da amoksisillin klawuolanaty ulanmak iş tejribesine giňden ornaşdyrylan. Augmentin hem özüni amatly serişde hökmünde görkezdi. Alternatiw serişdeler (48-72 sagadyň dowamynda bejergiden peýda bolmadyk ýagdaýynda) sefalosporinler, makrolidler bolup bilerler. Atipiki (mahsus däl) bronhitde we bronhit uzaga çekende saýlama serişde hökmünde makrolidler ulanylýar. Gaklyk gopduryjy (ýiti bronhite seret) serişdeleri ulanmak bronhitleriň bejergisinde üýtgeşsiz galýan ugurdyr.

Dowamly gaýtalanýan ýokanç ojaklaryny ýüze çykarmak we bejermek bejerginiň esasy ugry bolup durýar.

Gaýtalanýan bronhitde imunoriks, riwomunil, bronhomunal-P, biostim, IRS-19 gowy netijeleri berýär. Imunoriks köp taraplaýyn täsirli, netijeliligi we howpsuzlygy boýunça subut ediji lukmançylygyň ölçeglerine laýyk gelýän serişde hökmünde 3 ýaşdan uly çagalara belleniýär. Dogry bejergi geçirilen näsaglaryň köpüsi gaýtalanýan bronhitden sagalýarlar ýa-da keselçiligi mese-mälim seýrekleşýär. Gaýtalanýan bronhitiň 5 ýyldan uzak dowam etmegine ýetginjekleriň we uly adamlaryň dowamly bronhitiniň önüjany hökmünde seredilýär.

Bejeriş owkalama hem-de maşklary postural drenaž we yrgyldyly owkalama bilen utgaşdyrmak bejerginiň hökmany düzüm bölegine girýär.

Postural drenaž günün dowamynda 2 gezek geçirilýär. Ilkinjisi hökman irden oýanandan soň, çaga krowatdan aşak sallanyp ellerini pola diremeli we şeýle ýagdaýda 10-20 minutyň dowamynda bolmaly.

Yrgyldyly owkalama «gaýyk» görnüşine getirilen elniň penjesi bilen döş kapasasynyň zeperlenen üstüne çarpmak we döş kapasasynyň gapdallaryndan basmak, gapyrga aralaryny sypamak ýaly hereketler bilen gezekleşdirilip geçirilmeli.

Bedeniň allergiýalaşmagynyň önüni alyş çäreleri geçirilýär.

Gaýtalanýan obstruktiv bronhit J40.

Gaýtalanýan obstruktiv bronhit – bu irki ýaşly çagalarda ýiti respirator virus ýokanjynyň esasynda bronhlaryň obstruksiýasynyň gaýtalanýan pursatlary bilen geçýän keseldir.

Bronh dem gysma keselinden tapawutlylykda obstruksiýa alamaty tutgaý häsiýetli bolmaýar we ýokanç däl allergenler bilen täsirli arabaglanyşyk ýüze çykarylmaýar. Käbir çagalarda gaýtalanýan obstruktiv bronhit bronh dem gysmanyň il-

kinji ýüze çykmagy (töwekgel toparlar: şahsy we maşgala anamnezinde allergiýa alamatly çagalar, şeýle hem 3 we ondan köp obstruksiýa alamatlary bolan çagalar) bolup biler.

Sebäpleri we döreýşi Gaýtalanýan obstruktiv bronhite getirýän sebäpleriň arasynda ýiti obstruktiv bronhiti döredýän ýokanç şertlerden başga-da (ýiti obstruktiv bronhit tema seret), hlamidiýalara (chlamidia pnewmoniýa) we mikoplazmalara (mikoplazma pnewmoniýa) uly orun berilýär. Bu döredijileriň dem alyş ýollarynda persistirlemegi (uzak wagtlaýyn saklanmagy) bronhlarda gaýnaglama hadysanyň dowamly bolmagynyň we olaryň giperreaktiwliginiň sebäbi bolup biler.

Bronhobstruksiýa alamaty– bu hlamidiýa ýokanjynyň mahsus ýüze çykarmasydyr.

Edebiýatlarda häzirki zaman makrolidleriň ulanylmagy netijesinde gaýtalanýan bronhobstruksiýa alamatynyň aýrylýandygy barada köpsanly mysallar getirilýär.

Keseliň geçişi. Adatça, gaýtalanýan obstruktiv bronhitiň ýitileşmegi ÝRK esasynda döreyär. Kesele agyr faringit, disfoniýa, sesiň gyrylmagy, gyzdyrma, ýumşak üsgülewük, bogun-limfa düwünleriniň ulalmagy häsiýetli. Üsgülewük we bronhobstruktiv alamat (persistirleýär) dowamly saklanýar. Keseliň döredijisi bedende birnäçe hepdäniň we aýlaryň dowamynda saklanyp bilýär hem-de her soňky YRK işjeňleşmek bilen obstruksiýany döredýär.

Bejerilişi. Keseliň ýitileşen döwri näsagyň alnyp barlyşy ýiti obstruktiv bronhitdäki ýaly amala aşyrylýar. Bejerginiň esasy ugry endobronhial üýtgemeler we bronhobstruksiýa netijesinde döran bronh geçirijiliginiň bozulmasyny aýyrmaga gönükdirilendir. Näsagyň bolýan otagynyň howasyny hökmany ýygy-ýygydan ýelejiretmek zerurdyr, onuň temperaturasy 18-20°C, çyglylygy bolsa 60%-den az bolmaly däldir.

Bronhlaryň drenaž işjeňligini dikeltmek uly ähmiýete (döş kapasasyny owkalamama, postural drenaž) eýedir.

Bronhial astmanyň yeňil görnüşinde ulanylýan bazis bejergi – Intal, Taýled ýa-da Ditek ulanylssa (aýratyn-da, allergoanamnezli çagalarda) bolýar. Ähtimal bolan allergenleri aradan aýyrmak barada maslahat berilýär.

Antibakterial bejergi görkezmä görä bellenilýär. Häzirki zaman makrolidlerine (klaritromisin, roksitromisin, makropen, sumamed we başgalar) artykmaçlyk berilýär. Bejerginiň wajyp böleginiň biri-de dowamly gaýtalanýan ýokanç ojaklaryny tapmak hem-de arassalamakdyr.

Bronhitli çagalaryň sagaldyş gözegçiligi

Gaýtalanýan bronhitli çagalary maşgala lukmany ýylda 2 gezek, (görkezmä görä ýygy) GBB lukmany we diş lukmany ýylda 2 gezek, pulmonolog ýylda 1 gezek seredýärler. Allergolog, immunolog we ftiziatr lukmanlary zerurlyk

Sagaldyş gözegçiligi

Keseliň görnüşü	Seretmegiň ýygyllygy (maşgala lukmany)	Beýleki hünärli lukmanlaryň maslahaty	Barlamhana we beýleki anyklaýyş barlaglarynyň atlary	Esasy bejeriş sagaldyş çäreler	Sagaldyş gözegçiligiň netijeliliginiň ölçegleri
Obstruktiv bronhit, ýiti bronhiolit 3 aýlyga çenli çagalar	Aýda 2 gezek	GBB lukmany, diş lukmany zerurlyk ýüze çykanda seredýär.	Ganyň we peşewiň umumy derňewi. Döş kapasasynyň şöhle barlagy – görkezmä görä geçirilýär.	Dogry gün tertibi. Gipoallergenli berhiz. Howply täsirleri aýyrmak. Dowamly ýokanç ojaklary arassalamak. Bedeni taplamak.	Kliniki alamatlarynyň gowulnamagynda 1 ýyldan gözegçilikden çykarylýar.
1 ýaşdan 3 ýaşa çenli çagalar	Aýda 1 gezek				
3 ýaşdan 15 ýaşa çenli çagalar	Ýylda 6 gezek				
3 ýaşdan 15 ýaşa çenli çagalar	Ýylda 4 gezek				
Gaýtalanýan bronhit	Ýylda 2 gezek	GBB lukmany, diş lukmany ýylda 2 gezek, pulmonolog ýylda 1 gezek, allergolog, immunolog, fiziatr zerurlyk ýüze çykanda seredýär.	Ganyň we peşewiň umumy derňewi. Döş kapasasynyň şöhle barlagy, gakylygyň ekimi, Mantu synagy, spi-rografiya – görkez-mä görä geçirilýär.	Dogry gün tertibi. Gipoallergenli berhiz. Beden terbiýe çäreleri. Bedeni taplamak. Dowamly ýokanç ojaklary arassalamak. Howply täsirleri aýyrmak. Immunbatlandyryjy bejergi. Şypahana bejergisi.	Keseliň uzak möhletleýin, durmukly gowulnamagynda 2 ýyldan gözegçilikden çykarylýar.

ýüze çykanda barlaýarlar. Barlag usullary: ganyň we peşewiň umumy barlaglary keseliň ýitileşmesinden we interkurrent kesellerini geçirenden soňra alynýar. Döş kapasasynyň rentgen barlagy, gakylygyň ekimi, Mantu synagy, spirografiýa – görkezmä görä edilýär.

Ýitileşme ýok döwründe sagaldyş çäreleri ýgy keselleýän çagalar üçin niýetlenen nusgalaryň esasynda guralýar. Dikeldiş çäreleri ýerli şpahanalarda 2 aýlap geçirilýär.

Ýitileşmeden soňra mekdep okuwçylary bedenterbiýe sapagyndan 1 aý boşadylýar, soňra – hemişe taýýarlyk toparynda bolýarlar. Sagaldyş gözegçiligi 2 ýylyň dowamynda geçirilýär. Saglyk topary II topara degişli.

Ýiti pnemoniýa J18.

Ýiti pnemoniýa – bu öýken dokumasynyň ýiti ýokanç gaýnaglamasy bolmak bilen dem alyş ýetmezçiliginiň, fizikal maglumatlaryň, şeýle hem şöhle anyklaýyşda infiltrativ ýa-da ojaklaýyn ýütgeşmeleriň barlygynda kesgitlenýän keseldir.

Hasaplamalary. Çagalýk döwründe pnemoniýa meselesi öňdäki orunlaryň birini eýeleýär. Şeýle ýagdaý olarda öýken gaýnaglamasyndan ýokary keselçilik, geçişinde dürlülük, uzaga çekýän pnemoniýanyň artmagy bilen şertlendirilen. Aýratyn-da, 1 ýaşa çenli çagalarda has ýgy gabatlaşmak bilen ölümçilik babatda derwaýys orny eýeleýär (1 ýaşa çenli ýogalan çagalaryň ölümçiliginiň 4-29%-i pnemoniýa düşýär).

Pnemoniýada ölümçiligiň birnäçe sebäpleri, ýagny çagalarda saglygy goraýyş kömeginiň guramaçylygy; pnemoniýaly näsag çaga bilen lukmana ýüz tutulýan wagt; ýokanç çeşmesi bilen baglanyşyklydyr.

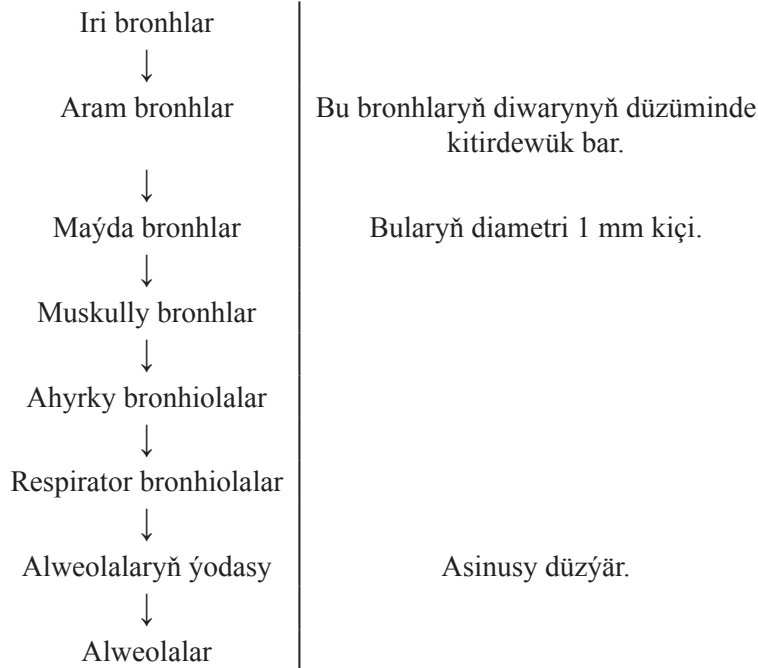
Ýgylygy. Umuman alnanda (dürlü çeşmelere salgylanmalar) pnemoniýa 0-dan 15 ýaşa çenli çagalaryň arasynda her 1000 çaga ýylda 4-17 çaga düşýär.

Çagalarda dem alyş agzalarynyň aýratynlyklary:

- dem alyş ýollary gysga bolýar;
- dem alyş ýollarynyň nemli bardasynyň epitelial örtügi gowşak bolýar we aňsat zeperlenýär;
- gapyrgalary gorizonta bolup, döş kapasasynyň hereket edijiligi azalýar;
- garyn-döş germewi (diafragma) ýokarda durýar;
- öýkeniň ölçeginiň döş kapasasynyň ölçeglerine garanynda oňositel uly bolmagy çaganyň öýkeniniň süňk haltasyna ýerleşmegi üçin ol hamana düýrlenip dykylan görnüşde (şol sebäpli-de kiçi ýaşly çagalarda döreyän pnemoniýada olaryň atelektazlara ýykgyň bolmagy) bolýar;
- dem alyş ulgamynyň ösüşiniň gutarnykly dældigi, ýagny ösüşi dowam edýär.

Bronhlaryň şahalanmasy

Bronhlar, umuman, 31 tertipdäki şahalanmalara bölünýär:

Bäbeklerde öýkeniň distal bölümi ahyrky haltajyklar (bronhiolalar) görnüşinde bolýar, onuň işjeň birligi bolan asinus çaga doglandan soň ýetişýär. Bu hadysa 4 ýaş çenli dowam edýär, 4 ýaşdan 6-7 ýaş çenli alweolalaryň sanynyň köpelmegi bolup geçýär, 7-8 ýaşdan soň bolsa alweolalar diametrine ulalýarlar. Şol sebäpli-de mekdep ýaşly çagalarda we ýetginjeklerde öýkeniň ýaşayyş sygymynyň ölçeg görkezijileri artýar.

Öýkeniň esasy ýerine ýetirýän işleri

Öýkeniň esasy işi – dem alyş. Ol atmosfera howasy bilen bedeniň içki gurşawynyň arasynda gaz çalşygyny üpjün edýär. **Öýken gorag-uýgunlaşdyryş işi ýerine** ýetirmek bilen çaganyň daşky gurşawa uýgunlaşmasynda az bolmadyk ähmiýetli orny eýeleýär. Soňky ýyllarda öýkeniň ýene bir **surfaktant-öndüriji işine** düýpli üns berilýär. Dem almany dem alyş ulgamy üpjün edýär, ony bolsa süýrümtil beýnide ýerleşýän dem alyş merkezi dolandyryar. Kiçi ýaşly çagalaryň dem alyş merkezi örän durnuksyzlygy we paradoksal jogaplara ýykgylygy bilen tapawatlanýar.

Dem alyş iki hereketi (dem alma we dem çykarma) we 5 zygider hadysany öz içine alýar:

I – daşky dem alyş (ýa-da wentilýasiýa). Bu tapgyrda atmosfera howasynyň öýkene ýetirilmegi bolup geçýär. Dem alşyň bu tapgyry çagalar üçin mahsus bolan obstruktiv bronhitde (bronhlaryň nemli bardasynyň çişmesinde we giperplaziýasynda) bozulýar.

II – öýkeniň alweola-kapillýar perdejiginden gazyň süzülmesi (diffuziýasy). Öykende gaýnaglama hadysasy dörende alweola-kapillýar perdejiginiň 2-3 esse ýognalmagy bilen öýken dokumasynda çiş we gaýnaglama infiltrasiýasy emele gelýär. Ol bolsa ýaýran dem alyş ýetmezçiliginiň agyr derejesine getirýär. Pnewmoniýada dem almanyň hut II tapgyrynda öýken gaz çalşygynyň iň ýokary bozulmalary bolup geçýär.

III – ganyň düzümindäki kislorodyň dokumalara äkidilmegi. Bu tapgyrdaky bozulmalar pnewmoniýaly näsag çagada ganazlyk ýa-da kardiopatiýanyň barlygynda döreyär. Şeýle näsaglarda pnewmoniýanyň ilkinji sagatlaryndan kislorod ýetmezçiliginiň agyr derejesi peýda bolýar.

IV – kislorodyň kapillýar perdejiginden mikroaýlanyşyk akymyna geçme-gi. Bu tapgyr bedeniň antioksidant düzüminiň üpjünçiligine bagly bolýar (tokoferol, retinol, «C» wit., selen). Çagalarda ýiti pnewmoniýa dörende dokumalarda saklanýan antioksidantlaryň birden peselmesi bolýar, şol sebäpli-de näsagda kislorod ýetmezçiligi peýda bolan halatlarynda antioksidantlaryň ulanylmagy esaslandyrylandyr.

V – dokuma (öýjük) dem almasy. Bu tapgyr okisleýji-dikeldiji dokuma fermentleri tarapyndan üpjünlenýär. Oksidaza-okisleýji ferment, ol kislorody öýjüklere we dokumalara berijidir (onuň işjeňligi «C» wit., tiaminiň, riboflawiniň, piridoksiniň üpjünçiligine bagly). Degidrogenaz – dikeldiji ferment (koferment – nikotin turşusy). Şeýlelikde, witamin ýetmezçiligi bolan çagalarda pnewmoniýa keseli dörese, agyr dokuma gipoksiýa alamaty tiz ýüze çykýar.

– **Öýkeniň goraýjylyk işi.** Dem alyş ýollarynyň ýokarky bölümlerinde bu işi mukosiliar ulgam ýerine ýetirýär. Ortaky bölümlerinde (bronhlarda) limfoid dokuma (aglaba bronhlaryň bölünýän çäginde ýerleşýär) üpjün edýär. Aşaky bölümlerde bolsa goraýjylygy alweolýar makrofaglar we ýerli Ig A amal edýär.

– **Öýkeniň surfaktant – önjeýlik işi.** Surfaktant – belok – lipid birleşmesi bolup, alweolositleriň II tertipdäkileri öndürýär. Alweolanyň boşlugyna bölünip çykmak bilen alweolanyň iç ýüzüniň üstüni bioperdejik görnüşinde örtýär. Şeýle etmek bilen ol dem çykarylanda alweolanyň ýelmeşmesiniň (bürüşmeginiň) önüni alýar.

Sebäpleri. Ýiti pnewmoniýalaryň sebäbi, köplenç, keseliň ýüze çykan ýerine we çaganyň ýaşyna bagly bolýar.

Hassahanadan daşky pnewmoniýa

1 aýlykdan 6 aýlyga çenli çagalar. Chlamidiýa trachomatisiň döredýän atipiki görnüşi ýygy duşyar. Adaty (tipiki) görnüşleriniň ýarysyndan köpüsi iýmit aspi-

rasıyasy, mukowissidoz, dogabitdi immunýetmezçilik ýagdaýlar bilen bagly bolup, olary içege taýajygy, klebsiyella we içege florasynyň beýleki gram «-» wekillerini, stafilokokklar, wiruslar döredýär. Wagtyndan öň doglan çagalaryň ilkinji 2-3 aýlygynda durnukly geçýän pnewmosistli pnewmونیýanyň duşmagy-da ähtimal. Pnewmokokklar we Haemophilus influenzae B sebäpli döreýän pnewmونیýalar, adatça, maşgalada ÝRWÝ uly näsaglar bilen galtaşykda bolan 10 % çagalarda duşgelyär.

6 aýlykdan 6 ýaşa çenli çagalar. Pnewmoniýanyň has ýygy döredijisi pnewmokokk (50% köpüsini) bolup, H. Inflýuenzanyň B görnüşi 10 %-e çenli döredýär. Bu iki dörediji gaýrüzülmeli pnewmونیýalaryň aglabasynyň sebäbidir. M. Pneumoniae sebäpli döreýän atipiki (adaty däl) görnüş 10-15%-den köp duşmaýar. Chl. Pnewmoniae – ondan hem seýrek gabat gelyär. Stafilokokkyň ähmiýeti-de peselýär.

7-15 ýaşly çagalar. Adaty pnewmونیýanyň bakterial döredijisiniň esasysy pnewmokokk (35-40%), seýrek halatlarda – piogen streptokokk, atipiki pnewmونیýanyň paýy bolsa 50%-den artýar, olary M. pneumoniae (20-60%) we Chl. pneumoniae (6-24%) döredýär. Bakterial pnewmونیýanyň ýarysyny ilki bilen wirus ýokanjy öňürtileýär (çaganyň ýaşı näçe kiçi bolsa sonça-da ýygy). Uly bolmadyk öýken infiltrasiýaly wirus sebäpli pnewmونیýalar 8-20% gabatlaşýar, ýöne şeýle näsaglara bakterial ýokanjynyň ýokuşanlygy ýeterlik derejede kesgitlenýär. Öýken dokumasynyň diňe ojaklaýyn üýtgemelerini pnewmoniýa degişli etmek maksada laýyk hasaplanýar.

Hassahana içki pnewmoniýa

Hassahana içki pnewmoniýa hassahanadan daşky pnewmoniýadan aşakdaky aýratynlyklary bilen tapawutlanýar:

1. Döredijileriniň görnüşleri: hassahana pnewmoniýasynyň döremeginde 2 topar, ýagny hassahana florasyny (adaty, antibiotiklere durnukly) we näsagyň auto-florasyny sebäp bolýar. Olaryň arasynda, köplenç, klebsiyella, proteý, ýaşyl iriň taýajygy we başg. duşgelyär. Hassahana florasyny bilen ýokuşma, aýratyn-da, bejeriş we anyklaýyş çäreleri (nemi sorup almak, kateter goýmak, bronhoskopiýa) ýerine ýetirilende bolup geçýär. Mikrofloranyň häsiýeti hassahananyň ugruna (ýöriteleşmesine) we ýagdaýyna bagly bolýar.

Automikroflora bilen ýokuşmada döredijiniň häsiýetini we duýgurlygyny, köplenç, onuň öňinçäsi geçirilen bejergi kesgitleýär. Üstesine-de, ýokuşan pnewmoniýadan ozal penisillin ýa-da kokklara garşy serişdeleri alan çagalarda penisillina durnukly stafilokokk ýüze çykarylýar. Giň täsirli serişdeler ýa-da olaryň goşulyşmasy bilen bejerilen çagalarda köpe durnukly gram«-» florasynyň ähtimallygy artýar.

Ýiti pnewmoniýa döremezden ozal antibiotiki bejergini almadyk çagalarda onuň sebäbi penisillin toparyna duýgur bolan kokk florasyny bolup biler.

2. Döredijiler antibiotikleriň köpüsine durnukly bolýar.
3. Kesel agyr geçýär we gaýrüzülmeleri ýygy duş gelýär.
4. Ölüm ýokary bolýar.

Emeli ýellenmedäki pnemoniýa (EÝP). Irki EÝP–bu öýkeniň emeli ýellenmesindäki näsagda ilkinji 4 gününň dowamynda ýüze çykyan pnemoniýadyr. Olar, adatça, automikroflora – *S. Pnemoniae*, *H. Influenzae* bilen şertlenendir. Giçki EÝP 5-nji günden başlap, agzalan döredijileriň ýaşyl iriňli taýajyga, klebsiyella, asinetobakteriýa, enterobakteriýa we beýleki gram«-» bakteriýalara çalyşmasynda bolup geçýär.

Çagalaryň **immunýetmezçilik ýagdaýyndaky pnemoniýany**, şol sanda glýukokortikoid serişdelerini 2 mg/kg möçberde ýa-da 20 mg/gije-gündizde 14 günden köp alan çagalarda adaty, şeýle hem opportunistiki mikrofloralar döredýär. Ilkinji öýjük immunýetmezçilikli çagalarda pnemoniýa aglaba pnemosistler we kandidalar bilen şertlenen, gumoral immunýetmezçilikde bolsa pnemokokklar, stafilokokklar, enterobakteriýalar agdyklyk edýär.

AIDS-li näsag çagalarda, şeýle hem uzak möhletleýin glýukokortikoid bejergi alyanlarda pnemoniýany *P. Carini*, sitomegalowirus, atipiki mikobakteriýalar we kandidalar döredýär.

Hatarly şertleri:

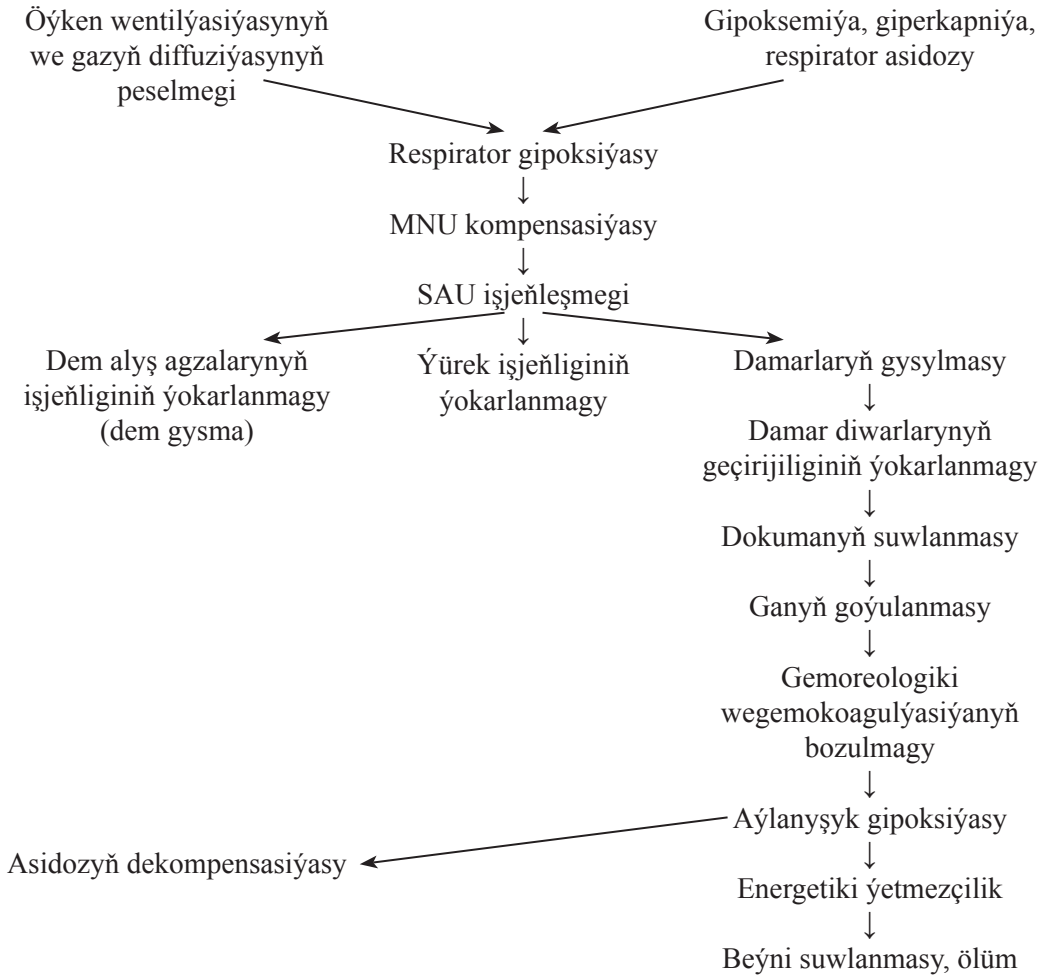
- oňaysyz mikrososial gurşawyň (iýmit tertibiniň bozulmasy, irki emeli iýmitlendirme, gezmelemeleriň azlygy we başg.) bolmagy;
- saglyk ýagdaýyndaky bozulmalar (agram ýetmezçiligi, rahat, gan azlyk, kiçi iriň ýokançlary, ýygy ýiti respirator keselleri);
- oňaysyz maşgala anamneziň (öýken-bronh we allergiki keseller; ene-atalarynda hüňar zyýanlary, göwreliligiň we dogrumyň gaýrüzülmeleri) barlygy;
- perinatal zeperlenmeler;
- dem alyş agzalarynyň we ýüregiň dogabitdi kemislikleriniň bolmagy;
- nesilleýin näsazlyklar;
- konstitusional kemislikler.

Uly ýaşly çagalarda pnemoniýanyň ösmegine getirýän hatarly şertlere: üşemek ýa-da aşa gyzmak, dowamly ýokanç ojaklary, howanyň hapalygy, köpçülik, passiw çilimkeşlik degişli.

Ýiti pnemoniýanyň döreýşi

1. Öýkene ýokanjyň düşme ýollary:
 - Dörediji bronhiolalara we alweolýar dokuma aerogen ýol bilen düşýär;
 - Gematogen ýolunda uly gan aýlanyşygy arkaly septiki embol öýkene düşýär.
2. Dem alyş ýetmezçiliginiň emele gelşi:

Dem alyş ýetmezçiliginiň emele gelsi

Dem alyş ýetmezçiligini wentilýasion, diffuz, perfuziýa paýlanyş we restriktiw görnüşlere bölmek kabul edilen. **Wentilýasion** dem alyş ýetmezçiliginiň derejesi öýkeniň zeperlenen göwrümi bilen baglanyşykly bolýar. **Diffuz** dem alyş ýetmezçiligi öýken parenhimasynyň infiltrasiýasy we suwlanmasy netijesinde alweola-kapillýar diwarjygyndan gazyň süzülmesiniň peselmegi bilen esaslanýar. **Perfuziýapaýlanyş** dem ýetmezçiligi öýken dokumasynda gipowentilýasiýa we giperwentilýasiýa meýdançalarynyň emele gelmesi sebäpli döreýär. **Restriktiw** dem ýetmezçiligi gaýnaglamanyň plewra dokumasyna ýaýrap, ondaky döreýän agyry sebäpli öýken hereketiniň çäklenmesi netijesinde öýkeniň süýnüp-çekilme ukybynyň peselmegi bilen aňladylýar.

3. Pnewmoniýada bedeniň beýleki agzalarynda we ulgamlarynda ýüze çykyan funksional we çalşyk bozulmalarynyň gelip çykyşy:

- Suw – elektrolit disbalansy (deňagramsyzlyk), ýagny suwuň ýetmezçiligi we natriniň artykmaçlygy döreýär. Ganda kaliniň mukdary, köplenç, kadaly bolýar.
- Turşy-aşgar ýagdaýynyň görkezijileri ep-esli üýtgeýär. Gaýra üzülmedik pnewmoniýada kompensirlenen metaboliki asidoz, seýrek respirator asidoz ýüze çykýar. Dem alyş ýetmezçiliginiň ýaramazlaşmagynda metaboliki asidoz dekompensirlenýär we respirator alkaloz bilen utgaşyp biler. Durnukly gaýtarmada ýa-da gidrokarbonat natriniň gözegçiliksiz ulanylmagynda metaboliki alkalozyň ösmegi ähtimal. Gram «-» döredijili pnewmoniýada ýa-da onuň septiki geçişinde DDL (dissiminirlenen damariçre lagtalanma) alamatynyň döremegi mümkin.

Çagalarda pnewmoniýa çäkli kesel bolman, diňe bir madda çalşygyny gozgan, eýsem ol köp agzalaryň hadysa girişmesi bilen utgaşýar.

- Merkezi nerw ulgamynyň alamatlary (emosiýanyň üýtgemegi, özüni alyp barşynyň we ukusynyň bozulmagy, soňra aň bozulmalary, tutgaýlaryň başlanmagy ähtimal, kähallatlarda koma ýagdaýy döreýär) ýüze çykýar.
- Miokartda metaboliki üýtgemeler, ýygrylma işjeňliginiň peselmegi, miokardit, periferiki gan aýlanyşygynyň bozulmalary bellenilýär.
- Ýiti ýürek ýetmezçiligi (düzgün bolşy ýaly sag garynjyk ýetmezçiligi – ýagdaýy tiz ýaramazlaşýar, başda solgunlyk ösýär, soňra sianoza geçýär, boýun wena damarlary çişýär, ýürek ölçegleri ulalýar, tahikardiýa, galop ritmi bellenýär, bagry ulalýar we çetki çişler peýda bolýar, ýagny uly gan aýlanyşygynda durgunlyk alamatlary ýüze çykýar) anyklanýar.
- Bagryň dezintoksikasiýa işjeňligi bozulýar (bagyrdä toksiki, aýlanyşyk zerperlenmeler döreýär).
- Böwregiň işjeňligine täsiri ýetýär (tubulo-interstisial nefrit ýa-da piýelonefrit ähtimal).
- Aşgazan-ičege ýollarynda üýtgemeler (işdäsiniň peselmegi, ýürek bulanma we gaýtarma, diareýa) döreýär.

Keseliň klassifikasiýasy

Häzirki döwürde çagalarda hem uly adamlardaky ýaly pnewmoniýalar indikilere bölünýär: **hassahanadan daşky pnewmoniýa, hassahana içki pnewmoniýa, immunýetmezçilik ýagdaýlarda we öýkeniň emeli ýellenmesindäki näsaglarda döreýän pnewmoniýalar. Şeýle hem bäbekleriň pnewmoniýasy.**

Adaty öý ýagdaýlarynda döreýän pnewmoniýa – hassahanadan daşky pnewmoniýa diýlip adalgalanýar. Hassahana içki pnewmoniýa diýlip hassahana ýerleşenden we ondan çykandan soňra 72 sagadyň dowamynda ýüze çykyan pnewmoniýa aý-

dylýar. Bábeklerde pnewmoniýa göwre içindäki pnewmoniýa (çaganyň ilkinji 72 sagat durmuşynda ýüze çykýar) hem-de gazanylana bölünip, soňkusy öz gezeginde hasahanadan daşky we hassahana içki bolup biler. Pnewmoniýalar kliniki – rentgenologiki üýtgemelere göre ojaklaýyna, ojaklaýyn–goşulyşana, bölekleyine, segmentleyine we interstisiala bölünýär. Amaly nukdaýnazardan kliniki ýüze çykmalaryna laýyklykda pnewmoniýany adaty-tipiki (rentgen şekilde aýdyň ojaklaýyn, goşulyşan üýtgemeler, ýokary gyzdyrma bilen geçýär) we adaty däl–atipiki (öýkende ýaýran, aýdyň däl araçakli üýtgemeler, uly bolmadyk ýa-da kadaly beden gyzgynlygynda geçýär) görnüşlere bölmäge ähmiýet berilýär. Bularan başga-da agyr we agyr däl pnewmoniýa tapawutlandyrylýar. Pnewmoniýanyň agyrlygy öýken-ýürek ýetmezçiliginiň, zäherlenmäniň we gaýrüzülmeleriň barlygyna (plewrit, öýken destruksiýasy, pnevmotoraks, öýken absessi, ýokançly-zäherli şok) bagly bolýar.

Gaýrüzülmersiz pnewmoniýa 2-4 hepdä çenli, gaýrüzülmeli 1-2 aýa, uzaga çeken pnewmoniýa 1,5 aýdan 6 aýa çenli möhletler bilen şertlendirilendir.

15-nji tablisa

Ýiti pnewmoniýanyň klassifikasiýasy

Morfologiki görnüşi boýunça	Döreyän ýeri we sebäbi boýunça			
Ojaklaýyn Ojaklaýyn- -goşulyşan Segmentleyin Bölekleyin Interstisial	Hassahanadan daşky: Pnewmokokk, Stafilokokk, H. influenzae, Mikoplazma, Chlamidia pneum., Legionella, Wiruslar	Hassahana içki: Stafilokokk, H. influenzae, E.coli, Branchamella, Pseudomonus, Proteý, Serratia, Wiruslar	Perinatal: Chlamidia trachom., Pnewmosistler, Ureaplazma, Sitomegalowirus	Immunýetmezçilikde: Bakteriýalar, Pnewmosistler, Kömelekler, Mikobakteriýalar, Sitomegalowirus
Geçişi boýunça	Gaýrüzülmeler			
Ýiti, uzaga çeken	I. Gaýrüzülmersiz II. Gaýrüzülmeli: – Zäherlenme (toksikoz) – Plewrit – Öýken destruksiýasy – Dissiminirlenen damar içre lagtalanma alamaty – Ýokançly-zäherlenme şogy – Piopnewmotoraks – Otit – Meningit we başgalar			

Keseliň geçişi. Keseliň alamatlary öýken arzlaryndan, zäherlenme alamatlaryndan, dem alyş ýetmezçiliginden hem-de çäkli fizikal üýtgemelerden ybarat bolýar. Ýiti respirator keselini geçiren çagalarda ýuwaş-ýuwaşdan ýa-da birden duýdansyz başlap biler. **Zäherlenme alamaty** ýüze çykyp ösüp başlaýar: **beden gyzgynynyň 38°C ýokary galmagy hem-de 3 günden uzak saklanmagy**, işdäsiniň peselmegi ýa-da kesilmegi, iýmek-içmekden ýüz öwürmegi, gowşaklyk, sussupeslik, ukusynyň bozulmagy, solgunlyk, gaýtarma, ýagdaýynyň ýaramazlaşmagy ýüze çykýar. Soňra **çygly üsgülewügiň** peýda bolmagy ýa-da bar bolan üsgülewügiň artmagy (ýaramazlaşmagy) bellenilýär. **Obstruktiv alamatsyz dem gysmanyň** goşulmagy (2 aýlyga çenli çagalarda dem alyş sanynyň ýygylgy 1 min 60-dan köp bolmagy, 2 aýlykdan 12 aýlyga çenli çagalarda 50-den we 1-5 ýaşlylarda 40-dan artmagy) anyklanýar. Dem alşa kömekçi muskullaryň gatnaşmagy, burun ganatlarynyň dartgynlygy, dem alyşda gapyrga aralarynyň, döşüň aşaky böleginiň içine çökmeleri (çekilmeleri) kesgitlenýär. **Öýkende çäkli fizikal üýtgemeler:** perkussiýa sesiniň kütelmegi, gysgalmagy, dem alşyň gowşamagy ýa-da güýçlenmegi, durnukly, çäkli ownuk düwmejikli çygly, kähalatlarda hütürdili hyžžyldylar eşidilýär.

Döredijileriň mikrobiologiki görnüşleriniň üýtgemegine we wirus- bakterial goşulyşma dokuma jogabynyň dürli bolýandygyna esaslanan hassahanadan daşky (ambulator) pnewmoniyanyň häzirki döwürde geçiş aýratynlyklary gyzyklanma döredýär. Ilkinji nobatda şeýle pnewmoniyalar ÝRWÝ gaýrüzülmesi bolýar. Iki kliniki görnüş beýan edilýär:

- Başlangyç döwründe aýdyň intoksikasiýa we dem alyş ýetmezçiligi bilen geçýän agyr ýagdaýyň ýüze çykmagy. Pnewmoniýa ýa-ha ýaňy geçirilen ÝRWÝ-dan soň, ýa-da onuň gaýtadan ýokuşmasynda döreýär. Rentgenologiki, köplenç, plewranyň girişmegi bilen pnewmoniki infiltrasiýa anyklanylýar.
- Başlangyç döwründe pnewmoniyanyň hiç hili kliniki alamatlary ýok. ÝRWÝ-nyň alamatlary agdyklyk edýär, ýöne esasy alamat gury, gowşamaýan, ezýetli üsgülewük peýda bolýar. Keseliň diňe 5-7-nji günleri pnewmoniyanyň kliniki kesgidi gürrüňsiz goýulýar: dem gysma, sianoz, perkutor sesiň çäkli gysgalmagy, auskultasiýada – hyžžyldylar (pnewmoniki) anyklanylýar. Emma rentgenologiki barlagda diňe peribronhial, periwaskulýar infiltrasiýa ýüze çykarylýar, seýrek halatlarda – diffuz üýtgemeler, öýkeniň çişme alamaty, distelektaz meýdançalary tapylýar, plewra goşulmaýar.

Ganyň umumy derňewinde leýkositoz, leýkositar formulanyň çepe süýşmegi, EÇT-niň ýokarlanmagy ýüze çykýar. **Döş kapasasynyň rentgen şekilinde** ojaklaýyn we infiltrativ üýtgemeler kesgitlenýär.

Ýokarda agzalyp geçilen alamatlar pnewmoniyanyň görnüşine, döredijisine baglylykda birneme tapawutlanýar.

Ojaklaýyn we segmentleýin pnewmoniyalaryň deňeşdirme alamatlary

№	Alamat	Pnewmoniýa	
		Ojaklaýyn	Segmentleýin
1	Ýaşy	Irki ýaşdaky çagalar	Uly ýaşly çagalar
2	Başlaýşy	Ýiti respirator keselinden soň	Sagdyn halnda
3	Arzlary	Respirator-kataral	Umumy (kellagyry, iymekden ýüz öwürmek)
4	Üsgülewük	Häsiýetli: başda gurak, soňra çygly	Mahsus däl
5	Dem gysma	Kömekçi muskullaryň gatnaşmagy, kähalatlarda obstruktiv görnüşli	Tahipnoe görnüşli
6	Zäherlenme	Az bildirýär	Gowy bildirýär
7	Perkussiýa	Sesiň kütelmesi öýkeniň çişme alamaty bilen gezekleşýär.	Zeperlenen zolakda sesiň kütelmegi, zeperlenmedik ýerde – aýdyň ses
8	Auskultasiýa	Wezikulýar ýa-da pueril dem alşyň güýçlenmegi, soňra maýda düwmejikli hyžžyldyly, gaty dem alyş.	Bronhial dem alyş, soňra gowşan, giçki möhletde hütürdili dem alyş
9	Döş kapasasynyň rentgen şekili	Ojaklaýyn kölegeler	Segmentleýin kölegeler
10	Ganyň barlagy	Neýtrofilli leýkositoz, EÇT 20 mm/s köp.	Giperleýkositoz, EÇT 40 mm/s ýokary

Krupoz pnewmoniýanyň alamatlarynyň aýratynlyklary aşakdaky tablisada görkezilýär. Pnewmoniýanyň bu görnüşini pnewmokokklaryň IV topary döredýär. Ol diňe sensibilizirlenen bedende (allergiki reaktiwlige uly orun berilýär) ýüze çykýar.

Krupoz pnewmoniýanyň ösme hadysasynda aşakdaky tapgyrlar bellenilýär:

- gyzarma we seroz ekssudasiýanyň emele gelmegi;
- fibriniň çökmegi;
- ekssudatyň çekilmegi.

Antibiotiki bejerginiň ulanylýandygy sebäpli, öňden gelýän mahsus tapgyrlaýyn geçiş bellenilmeýär. Beden gyzgyny irki döwürlerde düşüp biler. Gaýrüzülmelerem öran seýrek duşýar. Çaklamasy hem irki we dogry geçirilýän bejergide oňaly bolýar.

Krupoz pnewmoniyany anyklaýjy alamatlar

№	Alamat	Kliniki häsiýetnamasy
1	Ýaşy	Mekdep ýaşynda, seýrek mekdebe çenli ýaşda
2	Başlaýşy	Öjükdirmeden soňra (üşemek)
3	Arzlary	Dürli: üşütme, kellagyry, gaýtarma, böwürde (gapdalda) agyry, garynda agyry, gyzdyma, gowşaklyk, solgunlyk, çekgeleriniň gyzarmagy, dodaklarynda herpesiň bolmagy
4	Üsgülewük	Agyryly, köplenç, pos reňkindäki gakylygyň gopmagy
5	Dem gysma	Bildirýär, näsaglan tarapyň dem alyşda yza galmagy, güýçli dem alyşda ýa-da üsgürmäge synanyşanda böwründe agyrynyň bolmagy
6	Zäherlenme	Keseliň ilkinji sagatlaryndan ýiti bildirýär, samramanyň, deliriniň bolmagy ahmal
7	Perkussiýa	Zeperlenen bölegiň çaginde sesiň kütelmegi
8	Auskultasiýa	Bronhial dem alyş, hütürdili hyžžyldylar, plewranýň sürtülme sesiniň-de eşidilmegi ähtimal
9	Döş kapasasynyň rentgen şekili	Bir durnukly, gomogen lobar kölege
10	Ganyň barlagy	Giperleýkositoz, neýtrofillýoz, çepe süýşme, EÇT 45-65 mm/s

Stafilokokkly pnewmoniya J15.2, – köplenç, 1 ýaşa çenli çagalarda döreyär. Ol ilkinji we ikilenji bolup biler (septikopiyemiya netijesinde metastatiki). Stafilokokk dargamaly pnewmoniyanyň agyr görnüşleri hemişe stafilokokkyň hassahana şammynyň ýokuşmasy netijesinde ýüze çykýar. Öwüşginli stafilokokklar gemolizin, leýkosidin, dermatonekrotoksin ýaly fermentleriň barlygy sebäpli, koagulaza oňaly täsir edýär.

Stafilokokkly pnewmoniya göbegiň ýa-da deriniň stafilokokkly zeperlenmesi bolan çagada ýiti respirator keselini geçirenden soňra, gaýtadan beden gyzgynyň ýokary sanlara çenli galmagy, zäherlenme alamatlarynyň (iýmekden ýüz öwürmek, gaýtarma, gowşaklyk, ukuçylyk) ýüze çykmagy, bagryň we dalagyň ulalmagy, aşgazan-içege bozulmalary (iç geçme), dem gysma, sianoz, üsgülewük bilen häsiýetlenýär. Öýkeniň stafilokokk ýokanjy ýa-ha bir taraplaýyn ägirt uly hadysa bolýar, ýa-da iki taraplaýyn bolsa-da, bir tarapynda (köplenç sag) aýdyňlyk agdyklyk edýär. Zeperlenme ojagyň üstünde perkussiýa sesiniň gysgalmagy, dem alşyň peselmegi, ownuk düwmejikli we hütürdili hyžžyldylaryň eşidilmegi anyklanýar. Kesel tiz ýaramazlaşmak bilen öýken we öýkenden daşarky iriňli gaýrüzülmelere (bullalar, absesler, piopnevmotoraks we başg.) getirýär.

Ganyň derňewinde ganazlyk, giperleýkositoz ($20 \times 10^9/l$ aşýan), neýtrofilýoz, EÇT-niň beýgelmegi ýüze çykarylýar. Keseliň çaklamasy agyr we howply hasaplanýar. Ölümçilik, köplenç, öýkeniň ikilenji zeperlenmesinde orun tapýar.

Interstisial pnemoniýanyň paýyna ähli pnemoniýalaryň 1% töweregi düşýär. Olaryň sebäbi mikoplazma we pnemosist Carini hasap edilýär.

J15.7. Mikoplazmaly pnemoniýa islendik ýaşdaky çagalarda dörap bilýär. Gizlin döwri 1-3 hepde dowam edýär. Kesel haýaldan, ýüzleý bildirýän kataral alamatlardan we gyzgyn galmadan başlanýar. Keseliň 4-6-njy güni beden gyzgyny ýokary derejesine ýetip, 8-9 gün dowam edýär, soňra bolsa uzakwagtlaýyn subfebril gyzgyn saklanýar. Üsgülewük ýygy, surnukdyryjy, netijesiz bolup, 2-3 hepdeden az bolmadyk möhletlere çenli dowam edýär.

Näsag barlananda burnunyň dykylmasy, yzky rinit ýüze çykarylýar. Bogazynyň ýiti gyzarmasy, seýrek bolmadyk halatlarda gemorragiki alamat peýda bolýar. Öýkeniň perkussiýasynda sesiň gysgalmagy, ol hem aglaba öýkeniň aşaky-yzky böleklerinde bellenilýär. Auskultasiýada bolsa dem alyşyň peselmegi ownuk düwmejikli hyžzyldylar bilen utgaşýar. Çagalaryň ýagdaýynyň agyrlygy örän bildirýän dem alyş ýetmezçiligi bilen (kähalatlar obstruktiv häsiýetli) şertlenendir.

Rentgen barlagda bronh-damar şekiliniň güýçlenmegi bilen mahsus interstisial üýtgeşmeler kesgitlenýär, öýkeniň interstisial çişsi tapylýar, seýrek bolmadyk halatlarda, köplenç, ikitaraplaýyn ojaklaýyn ýa-da segmentleýin kölegeler anyklanýar.

Ganyň barlagy mikoplazmaly çagalarda az maglumatly, adatyça, sitoz kadaly bolýar, uly bolmadyk çepe süýşme bilen neýtrofillýoz, limfositoz, EÇT-niň ýokarlanmasy ýüze çykarylýar.

Mikoplazmaly pnemoniýany anyklamakda oň ýany geçirilen antibiotiki bejerginiň ähmiýetine baha bermek kömek edýär. Ýagny penisillinleriň ýa-da sefalosporinleriň ulanylmagy peýda getirmeýär. Mikoplazmada makrolidler toparynyň serişdeleri bellenilende oňaýly netije alynýar. Pnemoniýanyň geçişine uzaga gitme häsiýetli, ýöne çaklamasy oňaýly bolýar.

Pnemosistli pnemoniýany pnemosist Carini döredýär, ol özüniň gurluşy boýunça kömelejiklere ýakyndyr. Sagdyn adamlara ýokuşanda kliniki alamatlary bermeýär. Wagtyndan oň doglan we gowşak irki ýaşly çagalarda, kortikosteroid, sitostatiki bejergini alan we immunýetmezçilikli çagalarda pnemosistoz agyr pnemoniýany (örän bildirýän interstisiýanyň infiltrasiýasy bilen) döredýär. Gizlin döwri 2-3 hepde çenli dowam edýär. Kesel haýaldan başlanýar, ilki umumy alamatlar – solgunlyk, işdäsiniň peselmegi, beden agramynyň artmasynyň durmagy ýüze çykýar. Soňra ejirli, tutgaýly üsgülewük, agzynyň töwereginde köpürjik peýda bolýar.

Dem alyş ýetmezçiligi ýüze çykyp, soňra dem gysma ösýär we dem ýetmezçiliginiň aňry çäginde ýetýär. Şeýle hem bolsa beden gyzgyny üýtgeşsiz (kadaly) galýar, zäherlenme alamatlary bolmaýar.

Perkussiya barlagynda pilçeara zolaklarda sesiň gysgalmagy kesgitlenýär. Öýkeniň galan ýerlerinde bolsa – gutujyk pisintli ses eşidilýär. Diňlenilende dem alşy gaty, hyžžyldylar az, ýagny bronhitiň peýdasyna şaýatlyk edýän maglumatlaryň köplük etmegi anyklanýar. Pnewmosistli pnewmoniyany anyklamakda döş kapasasynyň rentgen barlagy kömek edýär. Örän bildirýän interstisial üýtgemeleriň halynda öýken meýdanlarynyň ikisinde hem örän köp ojaklaýyn goşulyşan kölegeler görünýär («pamyk şekilli öýken»).

Gakylygyň mikroskopiasynda pnewmosistler ýüze çykarylýar.

Ganyň barlagynda ganazlyk, neýtrofil leykositozy, eozinofiliya we EÇT-niň ýokarlanmagy kesgitlenýär. Pnewmosistli pnewmoniyanyň geçişi agyr, agyr gipoksemiki komanyň döremegi netijesinde ölüm ähtimal.

J16. Hlamidiýaly pnewmoniyany Chlamidia trachomatis döredýär. Ol, köplenç, 6 aýlyga çenli çagalarda ýüze çykýar. Çaga ýokuşma enesiniň ýokançlanan dogrum ýollaryndan geçende ýa-da göwre içre bolup geçýär. Çaga doglandan soňra konýunktivit, gyzjagazlarda onuň üstesine waginit peýda bolýar. Pnewmoniyanyň ilkinji alamatlary dünýä inenden 1-1,5 aýdan soň ýüze çykýar. Kesel haýaldan başlanýar, burnunyň dykylmasy, üsgülewük ýüze çykýar, zäherlenmäniň ýüzleý alamatlary peýda bolýar. Beden gyzgyny aglaba subfebril bolýar. Keseliň 5-7-nji günlerinde obstruktiv däl häsiýetde dem gysma ýüze çykyp, ol 1 min 80-e çenli artýar. Dem alşy hykgyldyly, üsgülewügi gokbogma pisintli durnukly, surnukdyryjy, netijesiz bolup, sianoz (ýöne reprizsiz) bilen geçýär.

Perkussiya barlagynda çäkli üýtgemeler ýok, ýöne diňlenilende gaty dem alşyň halynda dem alyşda aýdyň hütürdi we dagynyk gury hyžžyldylar eşidilýär. Hlamidiýaly pnewmoniyanyň aýratynlygy hadysanyň iki taraplaýyn ýerleşmegidir. Rentgen barlagynda öýken şekiliniň peselen halynda diametri 3 mm-e çenli bolan ownuktegmilli infiltrativ sepelenen kölegeler anyklanýar (üýtgemeler öýkeniň mi-liar inçekeseli ýada salýar). Ganyň barlagynda leykositoz ($14-19 \times 10^9/l$), EÇT-niň 40-50 mm/sag-a çenli ýokarlanmagy, eozinofiliya kesgitlenýär. Pnewmoniya uzak dowam edýär, sebäbi hlamidiya pulmonologiyada ulanylýan antibiotikleriň köpüsine durnukly bolýar.

J15.0. Klebsiyellaly pnewmoniya, gabykly gram «-» taýajyk döredýär. Bu mikrobedenjik immunýetmezçiligi bolan, haýsam bolsa bir kesel sebäpli tapdan düşen çagalarda, şeýle hem bäbeklerde ýokanç hadysanyň ösmegine getirýär. Klebsiyellaly pnewmoniya, köplenç, hassahana ýokanjy hökmünde ýüze çykýar (enjamlaryň üsti arkaly geçýär). Dogrum öýlerinde köpçülikleýin ýokuşmalarda enterit, zäherlenme mahsus bolýar, peşew ýollarynyň ýokanjy, sepsis döreýär. Bäbeklerde dörän klebsiyellaly pnewmoniyada gaýtarma we iç geçme bellenilýär. Klebsiyellaly pnewmoniya ýiti, duýdansyz başlanyp, haýaldan öýken dokumasynyň dykylanmasy bolup geçýär («süýrenip süýşýän pnewmoniya»). Ownuk bronhlaryň we alveolalaryň nemiň örän köplügi sebäpli, dykylp ýapylmagy netijesinde

hyžžyldylaryň mukdary azalýar. Öýkende uly möçberleri eýeleýän nekrotiki we gemorragiki üýtgeşmeleriň döremegi ahmal. Abssesler we piopnewmotoraks ýüze çykýar. Gyzdyrma, zäherlenmäniň aýdyň alamatlary kesgitlenýär, başga metastatiki ojaklar emele gelýär, seýrek bolmadyk halatlarda peşew çykaryş ýollary ýokançlanýar. Sepsisiň döremegi-de ähtimal. Çaklamasy agyr, howply hasaplanýar.

Wirusly pnewmoniýa – muňa çagalarda kadadan çykma hökmünde seredilýär. Öýkeniň virus zeperlenmesi barada, haçanda gripp keseliniň ilkinji sagatlarynda gemorragiki pnewmoniýa tapylsa aýdylýar. Adenowirus ýokanjynda öýken dokumasynda tegelek öýjükli infiltrirlenen (kähalatlarda nekrozly) meýdançalar bolup biler. Respirator – sintisial ýokanjy bronhiolalary zeperlemek bilen bir hata da germewleriň mononuklear infiltrasiýasyna, alweolalaryň ekssudasiýasyna, atelektazlara getirýär. Paragrippiň wirusy hem immunýetmezçiligi bolan çagalarda şoňa meňzeş üýtgemeleri berip biler. Bronhite häsiýetli bolan alamatlar ýüze çykýar. «Wirusly pnewmoniýa» kesel kesgidi öýkeniň rentgen anyklamasynda çäkleri aýdyň däl, birmeňzeş gomogen (birsudurly) bolmadyk bronhopneumoniki kölegeleriň tapylmagynda kesgitlenilýär.

Wirusly pnewmoniýalardan öýkeniň segmentleýin çiş tapawutlandyrylmalydyr. Öýkeniň segmentleýin zeperlenmesi grippiň epidemiyasy döwründe ýüze çykarylýar. Grippiň wirusynyň ýerli zäherleme täsiri netijesinde bir segmentiň çäginde gaýnaglama ýa-da atelektaz döremän, eýsem aralyk dokumanyň bölekleyin suwlanmasy, gan aýlanyşygyň we limfohereketiň ýiti bozulmasy bolýar. Şonuň üçin hem pnewmoniýanyň haýryna şaýatlyk edýän fizikal maglumatlar bolmaýar, rentgen üýtgemeler tiz yzyna gaýdýar, zeperlenen segmentiň ölçegleri kadaly bolýar.

Kömelejikli pnewmoniýalar – köplenç, uzaga çeken ýokançlarda saprofit kömelejikleriň patogen häsiýete eýe bolmagy netijesinde öýkeniň ikilenji zeperlenmesi hökmünde ýüze çykýar. Olarda, adatça, öýkeniň kandidomikozy döreýär. Öýkeniň mikotiki zeperlenmesine iýmitlenmesi bozulan, iýmit siňdiriş agzalarynyň keselleri bolan we immunýetmezçilikli çagalar ýykgyň edýärler. Öýken howa arkaly, seýrek-gan üsti bilen ýokançlanýar. Öýkeniň kömelejikli zeperlenmesiniň ýüze çykmalary köpdürli, ol ýa-ha bronhitiň, ýa-da pnewmoniýanyň alamatlaryna eýe bolýar. Öýkeniň kandidoz zeperlenmesi, adatça, antibiotiki bejerginiň netijesinde döreýär.

Çagalarda kandidozly pnewmoniýanyň baş alamaty – želepissint gakylykly üsgülewükdir. Umumy ýagdaýy birden ýaramazlaşýar, anoreksiýa, solgunlyk, gyzdyrma (gektiki ýa-da septiki görnüşli), köp derlemek ýüze çykýar. Agyz boşlugynyň nemli bardasynda köp sanly süýtlüje başyň elementleri tapylýar, ýüzünde, boýnunda we döşünde dermatitiň alamatlary peýda bolýar. Öýkende perkussiýa sesiň gysgalmagy, diňlenilende bolsa ortaky we aşaky böleklerde çygly hyžžyldyly gaty dem alyş kesgitlenýär.

Ganyň barlagynda EÇT-niň esli ýokarlanmagy (50-60 mm/s), limfopeniýa, eozinofiliýa anyklanýar. Öýkeniň rentgen anyklamasynnda ojaklaýyn kölegeler, interstisiýanyň hem zeperlenmesi ýüze çykarylýar. Kömelejikli pnewmoniyalar gakylygyň kömelejiklere barlagy esasynda tassyklanýar. Keseliň haýryna kömelejiklere garşy derman serişdeleriniň peýda bermegi (şol sanda rentgen gowulaşma bilen) şaýatlyk edýär. Kömelejikli pnewmoniyalaryň bejergisinde häzirki zaman antimikotiki serişdeleriň immuntrop serişdeleri bilen utgaşdyrylyp peýdalanylmagy oňaýly netijeleriň gazanylmagyna eltýär.

Çagalarda pnewmoniýa keselini kesgitleýji ölçegler

1. Intoksikasiýanyň alamatlary.
2. Dem alyş ýetmezçilik (dem gysma) alamatlary.
3. Öýkende çäkli fizikal üýtgemeler (deň däl, birtaraplaýyn perkutor sesiň gysgalmagy, perkussiýanyň üýtgän zolaklarynda hemişelik häsiýetde çäkli çygly hyžžyldylaryň bolmagy).
4. Döş kapasasynyň rentgen barlagynda anyklanylýan pnewmoniki infiltratiw kölegeler (ojaklaýyn, segmentleýin, bölekleýin).

BSGG ekspertleri tarapyndan pnewmoniýanyň tarapyna şaýatlyk edýän dem alyş sanynyň ýygylgy:

18-nji tablisa

Ýaşy	1 min-de dem alyş sany
2 aýdan kiçi	60-dan köp
2-12 aýlyk	50-den köp
1-5 yaş	40-dan köp

Diňlenilende we perkussiýada pnewmoniýany ýüze çykarýan nusgaýy alamatlar 40-60% näsaglarda duşýar. Gyzydyrma, dem gysma, üsgülewürk, öýkende hyžžyldylar aglaba beýleki respirator kesellerinde-de bellenilýär. Pnewmoniýanyň ähtimallygyny salgy berýän (nusgaýy alamatlara goşmaça) 95% mahsuslygy we duýgurlygy bolan alamatlar:

- 3 günden aşýan 38°C-den ýokary gyzydyrmanyň bolmagy;
- bronhobstruksiýasyz dem gysmanyň (2 aýlyga çenli 1 min-da 60-dan köp; 2-12 aýlykda 50-den köp we 1-5 yaşda 40-dan köp) kesgitlenmegi;
- çygly hyžžyldylaryň ikitaraplaýyn dældigi (birtaraplaýynlygy).

Awtorlaryň maglumatlaryna laýyklykda birinji 3 alamatyň bolan ýagdaýynda mahsuslygy 95%-e ýetýär, ýöne duýujylyk 84% bolýar, emma olaryň üsti çäkli alamatlar (çygly hyžžyldylaryň ikitaraplaýyn bolmazlygy) bilen ýetirilse, duýujylygam, mahsuslygam 95%-ni düzýär. Ýagny kliniki pnewmoniýa kesgidini goýmak bolýar we ony hökmany rentgenologiki tassyklamaly.

19-njy tablisa

Çagalarda pnewmoniýanyň kliniki alamatlarynyň maglumat berijilik ähmiýeti (Tatoçenko W. K., Fefarow A. W.)

Alamat	Duýgurlygy (duýujylygy)	Mahsuslygy
0-2 aýlyk çagalarda obstruksiýasyz dem gysma 1 min-da 60-da we ondan hem köp	+++	+++
2-12 aýlyk çagalarda 1 min-da 50 we ondan hem köp	+	+++
1 ýaşdan uly çagalarda 1min-da 40 we ondan hem köp	+	+++
Gapyrga aralarynyň çekilmeleri	+	+++
Hykgyldyly dem alyş	+	+++
Obstruksiýanyň ýoklugy	+++	+
Çäkli alamatlar	+	+++
Içmekden ýüz öwürmek	+	+++
Iýmekden ýüz öwürmek	+	+
Gowşaklyk we howsala	+	+
Sianoz	+	+

Saglyk öýleri şertlerinde ýiti pnewmoniýanyň anyklanlyşy

Ýokarda agzalyp geçilen alamatlary hasaba almak bilen aşakdaky **anyklamaly toparlar** göz önüne tutulýar:

- Gaýragoýulmasyz hassahana ýerleşdirilmeli topar, muňa howp salýan alamatlary bolan çagalary degişli, olary dessine bejerip başlamaly we hassahana ýollamaly.
- Ýiti pnewmoniýanyň bir ýa-da birnäçe alamatlary bolan çagalary (febril gyzdymanyň 3 günden köp saklanmagy, dem gysma, gapyrga aralyklarynyň çekilmesi, hykgyldyly dem alyş, çäkli fizikal üýtgemeler). Şeýle çagalary saglyk öýüne rentgen barlagy ibermeli ýa-da hassahana ýerleşdirmeli. Eger barlagdan geçirmäge mümkinçilik tapylmasa, näsaga ýiti pnewmoniýa babatda bejergi bellemeli.
- Ýokarda görkezilýän ýiti pnewmoniýanyň alamatlary bolmadýk febril gyzdymaly çagalary keseliň dowamlylygy 3 günden uzak bolmasa, ýöne zäherlenmäniň agyr alamatlary ýa-da ganda üýtgeşmeler ýüze çyksa, rentgen barlagyna ugratmaly ýa-da hassahana ýerleşdirmeli. Galan näsaglarda ýiti pnewmoniýany ýüze çykarmak maksady bilen gözegçilik etmeli.
- 1-2 gününň dowamynda beden gyzgyny 38°C-den pes bolan ýa-da febril gyzdymaly, dagynyk çygly we gury hyžžyldyly çagalary, haçanda hyžžyldylaryň bir taraplaýynlygy örän aýdyň bolsa ýa-da neýtrofil leýkositoz ýüze çyksa, ýiti pnewmoniýa babatda rentgen barlagy ugratmaly. Bu

çagalar alamatlaýyn bejergini almaly we dem alyş bozulmalarynyň dörän ýagdaýynda hassahana ýerleşdirilmeli.

Tapawutlandyrylyşy. Pnewmoniýany ilki bilen bronhitlerden we bronhiolitlerden tapawutlandyrmaly. Şeýle hem dem alyş ýollarynyň geçirijiliginiň bozulmaları (keseki jisimler, aspirasiýa, laringospazm, bronhospazm, kekirdegiň ösüş kemislikleri), plewritler, inçekesel, gelmintozlarda öýken zeperlenmesi, krupoz (umuman, aşaky bölekleýin pnewmoniýa) pnewmoniýany bolsa köriçege (appendisit), içege geçirip bilmezlik, peritonit, meningit bilen tapawutlandyrmak zerurdyr.

Pnewmoniýanyň gaýrüzülmeleri

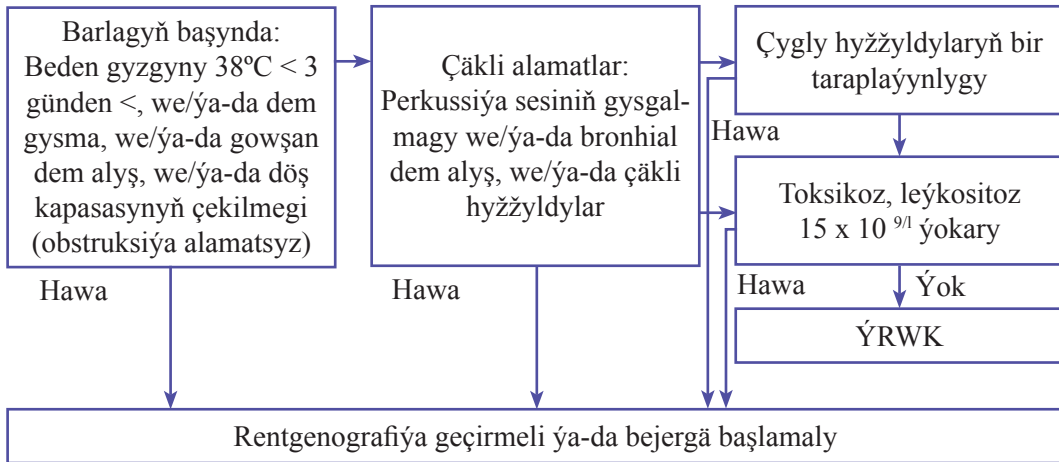
Dem alyş ýetmezçiligi (DÝ). DÝ pnewmoniýa keseliniň hem ölçegi, hem-de onuň alamaty bolup durýar. DÝ-e kesgitleme terapewtleriň XV gurultaýynda berilýär, ýagny daşky dem alşyň kadaly işjeňligi öýkeniň kadaly gaz çalşygyny üpjün edip bilmeýär. DÝ öýkeniň uly möçberlerde zeperlenmeginde, interstisial hadysalarynda we öýken destruksiýasynda (dargama) döreýär.

Saglyk öýi şertlerinde DÝ-niň agyrylyk derejelerine kliniki baha bermek ulanylýar.

DÝ-niň I derejesi. Asuda ýagdaýda dem gysma bildirmeýär, ol fiziki agramlykda ýüze çykýar (1 ýaşa çenli çagalarda ene süýdüni emýän pursadynda ýa-da biynjalyk bolanda). Sianoz çaga biynjalyk bolanda peýda bolýar. Arterial gan basyşy kadaly bolýar. Çaganyň özüni alyp barşy üýtgemeyär.

11-nji çyzygy

Saglyk öýi şertlerinde pnewmoniýany anyklamagyň algoritmi

DÝ-niň II derejesi. Asuda ýagdaýda kömekçi muskullaryň gatnaşmagynda dem gysma ýüze çykýar (burun ganatларыnyň ýellenmesi, gapyrga aralyklarynyň, sepirjigiň çekilmeleri). Ýüzüniň we elleriniň barmakларыnyň sianozy durnukly bol-

ýar. Arterial gan basyşy ýokarlanýar. Özüni alyp barşy üýtgeýär (gowşak, adina-miýa, ukuçyllyk).

DÝ III derejesi. Örän aýdyň dem gysma mahsus, kähalatlarda adekwat däl dem alyş anyklanýar (döwürleýin ýa-da paradoksal dem alyş, apnoe). Öýkende dem alyş sesleri eşidilmeýär. Gipotenziýa, ýaýran sianoz, özüni alyp barşynda tutgaýlar, sopor ýa-da koma belleniýär.

20-nji tablisa

DÝ-niň barlamhana ölçegleri

DÝ	Daşky dem alşyň görkezijileri	Ganyň gaz düzümi we pH
I	Dem alşyň min göwrümi (DMG) ýokarlanan. Öýkeniň ýaşayş sygymy (ÖÝS) we dem alyş rezerwi peselen. Dem alyş ekwiwalenti ýokarlanan.	Ganyň gaz düzümi asuda ýagdaýda üýtgeşsiz ýa-da ganyň O ₂ doýgunlygy biraz peselen. CO ₂ dartgynly ýa-da kadada, ýa-da peselen. pH üýtgeşsiz.
II	DMG ýokarlanan. ÖÝS peselen. Dem alyş ekwiwalenti esli ýokarlanan.	Ganyň O ₂ doýgunlygy 70-85%. Kadakapniýa ýa-da giperkapniýa. Respirator ýa-da metaboliki asidoz. pH 7,34-7,25
III	DMG peselen. ÖÝS we dem alyş göwrümi 50% ýokary peselen. Dem alyş rezerwi O-a deň.	Ganyň O ₂ doýgunlygy 70% pes. Kompensirlenmedik garyşyk asidoz. pH – 7,2. BE-6-8 mm d/l köp. Giperkapniýa, bikarbonatlaryň derejesi peselen.

Zäherlenme (toksikoz) – ýgyndyly düşünje, ol keseliň agyrlygyny görkezýär; toksikoz aňň bozulmagy, güýçli birahatlyk ýa-da gowşaklyk, ukuçyllyk, içmekden ýüz öwürmek, mikroaýlanyşygyň bozulmagy bilen häsiýetlenýär. Pnewmoniýanyň beýleki alamatlarynyň bardygyna garamazdan, şeýle näsaglary gaýragoýulmasyz hassahana ýerleşdirmek talap edilýär.

Ýiti pnewmoniýanyň has agyr gaýrüzülmesi – **ýokançly – zäherli şok**. Ol aglaba gram «-» döredijiniň döreden pnewmoniýasynda ýüze çykýar. Ýokançly – zäherli şok gemokoagulýasiýanyň bozulmalary, dissiminirlenen damariçre lagtalanma (DDL) alamatyň ösmegi bilen utgaşýar.

DDL almatynyň ýüze çykmalary: solgunlyk, deri örtügininiň mermerligi, bedeniň ýokary gyzdymasynda el-aýaklarynyň sowamagy, gowşaklyk ýa-da oýanjaňlyk häsiýetli. DDL alamatynyň indiki döwri gemorragiki ýüze çykmalar (deride petehiýalar we ekhimožlar, parenhimatoz gan akmalar) bilen häsiýetlenýär. Näsaglara ýerinde we hassahana ýetýänçä ýolda reanimasiýa kömegini üznüksiz bermek bilen olary gaýragoýulmasyz hassahana ýerleşdirmeli.

Öýkeniň iriňli gaýrüzülmeleri öýken içki we öýkenden daşyklara bölünýär. Öýken içki gaýrüzülmelere bullalar we absseles degişli. Öýkenden daşky gaýrüzül-

melere bolsa öýken-plewral gaýrüzülmeler: piotoraks, pnevmotoraks (dartgynly, dartgynsyz), progressirleýän mediastinal emfizema degişli edilýär.

Bullalar – içi howaly boşluklar (pnevmosele). Olaryň sany 1-den 5-e çenli, diametri bolsa 0,5-5 sm bolýar. Bu boşluklar, köplenç, kliniki ýüze çykmaýar we diňe rentgenologiki anyklanylýar. Öýkendäki bullaly boşluklar gaýnaglama hadysasynyň gowulaşmagy netijesinde keseliň 2-nji aýynda özbaşdak ýitýär, ýöne kähalatlarda rentgen şekilde 3-4 aýdan soňra hem tapylýar. Öýkeniň zeperlenen tarapynda ýokary timpaniki ses, gowşan dem alyş, kähalatlarda amforiki dem alyş eşidilýär. Gursagaranyň döş kapasasynyň gapma-garşy tarapyna süýşmegi bel-lenýär.

Bullanyň ýokançlanmasy ýa-da öýkeniň infiltrirlenen bölegi iriňli eremeleriň – **absseiniň** ýa-da (köplenç) **birnäçe maýda absseleriň** döremegine getirýär. Öýken absseiniň döremeginde iki döwür tapawutlandyrylýar: iriňli infiltrasiýanyň we absseiniň döremegi; absseiniň bronha ýa-da plewra boşlugyna açylmagy.

Absseiniň döremegi näsagyň onsuz-da agyr ýagdaýynyň beterleşmegine getirýär. Gowşaklyk, mejalsyzlyk, anoreksiya öňküden-de ýaramazlaşýar, beden gyzgyny galýar, deriniň gumpisintli solgunlygy, güýçli derlemek, nemli bardalaryň guraklygy ýüze çykýar. Kömekçi muskullaryň gatnaşmagynda dem gysma peýda bolýar, ýürek urgularynyň sany çaltlaşýar, az dolgunly bolýar, ýürek sesleri peselýär. Bronha akýan (drenirleýän) abssede boşluga mahsus alamatlar kesgitlenýär: boşlugyň üstünde timpaniki perkutor ses, çasly, çygly hyžžyldyly amforiki dem alyş eşidilýär. Näsag köp mukdarda iriňli gakylyk bilen üsgürýär, gakylyk durlananda iki gatlak emele gelýär, ýagny aşaky gatlagy – goýy, birmeňzeş, ýokarkysy – nemli köpürjüklü bolýar. Irki ýaşly çagalar gakylygy ýuwudýarlar, şol sebäpli hem olaryň gaýtarma massasynda iriň goşuntgysy görünýär. Absseiniň ýarylmagy bilen näsagyň umumy ýagdaýy biraz gowulaşýar, gyzdyrmanyň depgini azalýar, zäherlenme alamatlary haýaldan aýrylýar.

Köpsanly maýda absselerde çaganyň ýagdaýy aňrybaş agyrlaşýar: gyzgyny gekteki galýar, aňy bulaşýar, dem alşy aritmiki häsiýetlenýär, durnukly agyryly üsgülewük we gaýtarma ýüze çykýar. Bullalary we absseleri anyklamakda çözügütli ähmiýet rentgen barlagyna berilýär. Adatça, rentgen şekilde plewranýň aşagynda bir ýa-da birnäçe aýdyň araçäkli we kese suwuklyk derejesi bolan boşluklar tapylýar (bu drenirleýän absse), bedeniň durky çalşylanda suwuklygyň derejesi üýtgeýär. Absseiniň döreme döwründe rentgen şekilde çäkli, güýçli gomogen (birmeňzeş, bir sudurly) garalmalar görünýär.

Iriňli plewrit ýiti ýaýran iriňli plewrit (empiema) we çäkli iriňli plewritte bölünýär. Iriňli plewrit agyr, gekteki gyzdyrma, böwürde agyry, zäherlenme, agyrlaşýan dem gysma, seýrek bolmadyk halatlarda aňny ýitmegi, gaýtarma bilen geçýär. Çaga näsag böwrüne (tarapyna) ýatmaga ymtylýar. Üsgülewügi yzaly bolýar. Döş kapasasynyň zeperlenen ýarym bölegi (tarapy) dem alyşda yza galýar,

güberýär, üstünde derisi çişýär we gapyrga aralyklary düzlenýär. Perkussiýada şol tarapda kütäk ses eşidilýär. Çep taraplaýyn iriňli plewritde Traube boşlugy dolýar. Diňlenilende dem alyş gowşan, plewranyň sürtülme sesi eşidilýär. Iriňli plewritleriň ählisinde diýlen ýaly ýürek sesleriniň peselmegi, sistoliki ses, gepato- we splenomegaliýa, gan azlyk ýüze çykarylýar. «Plewrit» kesgidini tassyklamak üçin rentgen barlagy we plewranyň punksiýasy geçirilýär.

Pnewmotoraks. Öýkendäki iriňli ojagyň plewra ýarylmasy netijesinde bronhuň plewra boşlugy bilen birikmesi emele gelýär hem-de piopnewmotoraks döreýär. Onuň geçişinde birnäçe görnüşler tapawutlandyrylýar.

Birinji görnüşi – ýiti, örän agyr geçýär, birahat, ahmyrly dem alyş, yzaly üsgülewük, sowuk der peýda bolýar, dem ýetmezçiligi ösýär (1min-da 80), örän aýdyň solgunlyk, sianoz ýüze çykýar, ýürek urgulary çaltlaşýar, gan basyşy peselýär. Perkussiýada gursagara sagdyn tarapyna süýşýär, timpanit bellenilýär, dem alyş örän peselýär ýa-da hiç zat eşidilmeyär. Zeperlenen tarapda giňiş meýdançada perkussiýa sesiniň gysgalmagy, şol ýerlerde hem gowşan dem alyş, maýda düwmejikli hyžyldylar we plewranyň sürtülme sesi tapylýar. Şol bir wagtda garnyň ýellenmesi, içegäniň parezi, seýrek bolmadyk halatlarda stafilokokk enteriti ýüze çykýar. Keseliň alamatlary plewropulmonal şok bilen şertlenýär.

Aýratyn-da, gabsajykly (dartgynly) pnewmotoraks agyr geçýär. Ýagdaýy juda (aňrybaş) agyr bolýar. Çaga örän aýdyň gögerýär, diýseň birahat, howany agzy bilen owurtlap alýar. Pulsy ýygy (sanamasy kyn), dem alşa ähli kömekçi muskullar gatnaşýar.

Gaýragoýulmasyz kömek berilmedik halatynda çaga ýogalýar. Rentgen şekilde – öýken doly boşap we ýelmeşip köke gysylan, gursagaranyň agzalary gapma-garşy tarapyna süýşen, öýken şekili ýok, plewra boşlugynda köp möçberde howa, uly bolmadyk mukdarda suwuklyk hem bolýar.

Ikinji görnüşi (çagalarda has ýygy duşýar) – ýumşak geçýär; ol öýkende ýüzleý ýerleşen iriňniň ýarylmagy netijesinde ýüze çykýar. Keseliň alamatlary haýaldan başlanýar we aýdyňlygy pes bolýar. Plewra empiýemasynyň alamatlary bilen bir hatarda ekssudatyň üstünde aýdyň timpaniki ses, diňlenilende bolsa amforiki dem alyş anyklanylýar. Çaga bedeni dem we ýürek ýetmezçiliginiň üýtgemelerini ýuwaş-ýuwaşdan kompensirleýär.

Üçünji görnüşi – aýdyň geçmeýär. Pnewmotoraks bildirmän döreýär (hatda deşilen pursadyny bilmek kyn), seýrek bolmadyk halatlarda lukman üçin rentgen barlagda tapyndy bolýar. Ol plewra boşlugyna uly bolmadyk mukdarda howa düşende ýa-da sepleşik bilen çäklenen boşluga iriň ýarylanda emele gelýär. Rentgenologiki piopnewmotoraks plewra boşlugynda kese derejeli suwuklygyň we onuň üstünde howa boşlugynyň bolmagy bilen häsiýetlenýär.

Öýkeniň iriňli zeperlenmeleri ýaýran pnewmosklerozlara, bronhektazlara we dowamly pnewmoniýa getirýär.

Atelektazlar – öýkeniň patologiki ýagdaýy, onda öýkeniň parenhimasynyň alweolalarynda howa ýa-ha düýbünden ýok, ýa-da ol az mukdarda bolýar. Atelektazlaryň döremeginiň sebäbi pnewmoniýa (bronh boşlugyna nemiň, iriňiň, gakylygyň düşmegi, bronhuň limfatiki düwünler bilen gysylmagy) bolup biler.

Umumy ýagdaýy agyr, gyzgyny galýar (subfebrilitet), seýrek kadaly bolýar, güýçli üsgülewük, dem gysma, tahikardiýa, ýürek araçäkleriniň näsaglan, zeperlenen tarapyna süýşmegi, atelektaz tarapynda – gapyrgara boşluklarynyň (çökgütleriniň) içine çekilmegi, perkussiýa sesiniň gysgalmagy we hyžýyldylaryň ýoklugynda gowşan dem alyş ýüze çykýar.

Atelektazda rentgen şekil onuň ýerleşişine we uzaklygyna bagly bolýar. Atelektazlaşan zolakda ýürek kölegesi bilen birleşýän zeperlenen öýken meýdanynyň güýçli garalmasy belleniýär. Gursagaranyň näsaglan tarapa süýşmegi, atelektazlanan tarapda diafragmanyň ýokary durmagy anyklanylýar. Segmentleýin atelektazlarda – üçburçluk görnüşli kölege mahsus, onuň esasy (düýbi) öýkeniň köküne ýüzlenen (bakdyrylan), ýanaşyk segmentlerde bolsa emfizema bolýar. Öýkende hiç bir patologik hadysa bronhektazy döretmekde atelektazyň ornuny tutup bilmeýär.

Beterleşýän mediastinal emfizema – bu öýken destruksiýasynyň seýrek gaýrüzümesidir. Onuň üçin boýnunda, ýüzünde, egin zolaklarynda birden deriasty emfizemanyň peýda bolmagy, dem gysmanyň we sianozyň ösmegi häsiýetli. Rentgen barlagy gursagara, boýun we egin ýag gatlagynda howanyň barlygyny berýär.

Uzaga çeken pnewmoniýalar

Pnewmoniýanyň uzaga çekmegi – bu ýiti gaýnaglama keseliniň ýöne uzaga çekmesi däl-de, eýsem dem alyş ulgamynyň ýa-da immun ulgamynyň dogabitdi ýa-da gazanylan näsazlyklarynyň ýüze çykmalarydyr. Olaryň halynda islendik oňaýsyz şert patologiki hadysany saklamaga ukyply bolýar.

Dem alyş ulgamynda gaýnaglama hadysasynyň uzaga çekmegine anatomiki, biohimiki, immunologiki we bedendäki beýleki näsazlyklar ýardam berýär.

Anatomiki sebäpleri. Dem alyş ulgamynyň ösüş kemislikleri. Has ýygy duşýanlary: bronh agajynyň bölünmesindäki kemislik, traheomalýasiýa, öýkeniň dogabitdi gipoplazıýasy we başg. hasaplanýar. Bu kemislikleriň köpüsi alamatsyz geçip, diňe ýokanç kesellerde ýüze çykýar. Uzaga çeken pnewmoniýaly näsaglarda disemбриogeneziň köpsanly stigmalarynyň bolmagy kemisligiň barlygyna gönükdirýär. Keseli takykklamakda traheobronhoskopiýa kömek berýär, görkezme boýunça bronhografiýa hem geçirilýär.

Pnewmoniýanyň uzaga çekmesiniň anatomiki sebäplerine kiçi gan aýlanyşygynyň baýlaşmagynda geçýän dogabitdi ýürek kemislikleri hem (germewleriň kemisligi, arterial akalganyň aýklygy) degişli edilýär. Bu ýagdaýy anyklamakda EKG, döş kapasasynyň gapdal rentgen barlagy ähmiýetli kömek berýär.

Biohimiki kemisliklere mukowissidoz, L1-antitripsiniň ýetmezçiligi we öýkeniň surfaktant ulgamyndaky kemislikler degişli.

Immunologiki kemislikler dogabitdi we gazanylan bolup biler. Dogabitdi immunýetmezçilik ýagdaýlara gipo- we disgammaglobulinemiýa (Bruton keseli, saýlama Ig A – ýetmezçiligi) degişli (ýygy däl, 2-2,5% duşýar). Has ýygy duş gelýäni tranzitor immunýetmezçilik ýagdaýy, adatça, ol geçirilen wirus ýokanjyndan soňra döreýär. Tranzitor immunýetmezçilik ýagdaý çagalaryň $\frac{1}{3}$ pnewmoniýanyň uzaga çekmegine sebäp bolýan ýagdaý hasap edilýär. Bu ýagdaýlar güman edilende giňişleýin immunologiki barlaglar geçirilmeli.

Käbir halatlarda öýken-bronh gaýnaglama hadysasynyň uzaga çekmesine kirpikjimek epiteliýanyň we mukosiliar klirensiň (Kartagener sindromy) işiniň bozulmasy ýardam berýär. Bu sindromyň mahsus alamaty içki agzalaryň tersine ýerleşmegi we goşmaça sinuslaryň zeperlenmesidir.

Pnewmoniýanyň uzaga çekmesiniň gazanylan sebäpleriniň arasynda dem alyş ýollaryndaky keseki jisimler agzalyp geçilmelidir. Olar tiz ýokançlanýar we dem alyş ulgamynda düzedip bolmaýan irki özgermelere getirýär. Käbir halatlarda pnewmoniýanyň uzaga çekmesine anykklanmadyk öýken içindäki destruksiýa hem ýardam edýär (köplenç, çep bazal bölekde, ýürek kölegesi bilen örtülýär). Bu ýagdaý keseliň eýýäm, ilkinji hepdesinde öýkende düzedip bolmaýan üýtgemeleri ýüze çykarýar. Şeýle näsaglarda uzak wagtlaýyn gyzdyrma, zäherlenme alamatlaryna we ganda aýdyň bildirýän gaýnaglama jogabyna (leýkositoz, neýtrofilýoz, EÇT-niň ýokarlanmasy) üns berilmelidir.

Öýkeniň ortaky böleginde zeperlenme hadysasynyň uzaga çekmegine ol ýerdäki bronhuň mahsus däl ýa-da mahsus limfadenit sebäpli ulalýan limfa düwünleriň gysmagy netijesinde bronh drenažynyň bozulmasy ýardam berip biler.

Şeýlelikde, uzaga çeken pnewmoniýa edil özbaşdak kesel hökmünde däl-de, eýsem, häzire çenli takykklap bolmaýan şertleriň täsiri bilen şertlenen ýiti pnewmoniýanyň geçişinde gaýrüzülme hökmünde garalsa maksada laýyk hasaplanýar.

Aglaba ýagdaýlarda pnewmoniýanyň uzaga çekmesi irki ýaşly çagalara mahsus, ol bolsa çagalaryň dem alyş agzalarynyň funksional aýratynlyklary bilen baglanyşdyrylýar.

Uzaga çeken pnewmoniýanyň geçişi we anyklanylyşy

Pnewmoniýanyň ojaklaýyn görnüşi-de, segmentleýin görnüşi-de uzaga çekip biler. Pnewmoniýasy uzaga çeken näsaglaryň ählisinde bronhlaryň arassalaýjylyk ukybynyň bozulmalary: çygly gakylykly üsgülewük, öýkeniň zeperlenen böleklerinde gowşan, kähatalar gaty dem alyş, maýda we orta düwmejikli durnukly çygly hyžžyldylar saklanýar. Leýkositoz haýaldan aýrylýar, yöne beýgelen EÇT saklanýar. Şeýle hem rentgen üýtgemeler haýallaýar: zeperlenen böleklerde öý-

ken şekiliniň güýçlenmesi bilen bir wagtda pnewmoniki infiltrasiýa anyklanýar, bu döwürde ilkinji gezek atelektazlar tapylýar. Şeýle ýagdaý 2 aýdan 4-6 aýa çenli dowam edýär. Wagtynda başlanan toplumlaýyn bejergide bronh drenažynyň bozulma depgini ýuwaş-ýuwaşdan peselýär – üsgülewük we öýkeniň zeperlenen böleklerinde hyžžyldy aýrylýar. Döş kapasasynyň rentgen şekilinde atelektazlar aýrylýar we infiltrasiýalar çekilýär. Kesel sagalma bilen gutarýar. Nädogry bejergide pnewmoniki üýtgeşmeler saklanýar we keseliň başlanyndan 6-8 aý soň düzedip bolmaýan öýken-bronh üýtgemeleriň dörändigi ýüze çykarylýar. Pnewmoniýanyň alamatlary seljerilende keseliň başynda onuň uzaga çekme ähtimallygyna iterýän şertler ýüze çykarylýar:

- keseliň öňýanyndaky oňaysyz şertleriň bolmagy (göwrelilikdäki näsazlyklar, wagtyndan öň dogulmak, prenatal gipotrofiýa we başg.);
- zeperlenen bölekleriň göwrüminiň azalmagy (atelektaz ýa-da distelektaz);
- zeperlenme alamatlarynyň we gyzdymanyň aýrylmagyndan soňra pnewmonik infiltrasiýanyň 1 hepdeden köp möhletde saklanmagy;
- goşulyşan infiltratiw ojaklaryň döremegi;
- bronhlarda nemiň ýygnanmagy bilen şertlenen we ýokanç hadysanyň depgininiň peselendigine garamazdan saklanýan durnukly obstruktiv sindromyň bolmagy;
- çepe süýşen neýtrofilýozyň uzak saklanmagy we keseliň 2-3-nji hepdelinde limfositoyň bolmazlygy.

Şeýlelikde, ojaklaýyn we segmentleýin pnewmoniýalar üçin umumy alamat ýokanç hadysanyň işjeňliginiň aýrylmagyndan 10-14 gün soňra kliniki we rentgenologiki kesgitlenýän öýkendäki çakli üýtgemeleriň saklanmagydyr. Bu özgermeler aýlap saklanyp bilýär, dogry bejergi geçirilende sagalma ýa-da düzedip bolmaýan öýken-bronh zeperlenmäniň döremegi bilen tamamlanýar.

Keseliň uzaga çekmesini has ir anyklamaga çalyşmaly, sebäbi bu ýagdaý mümkin bolan dogabitdi we gazanylan sebäpleri gözlemäge lukmany ugrukdyrýar. Bu keseliň düýpli bejerilmegine ýardam berýär. Şunlukda ähli ýagdaýlarda «uzaga çeken pnewmoniýa» kesgidi – bu kliniki rentgenologiki kesgidir. Rentgen gözegçilikden başga-da uzaga çeken pnewmoniýada öz wagtynda bronhoskopiýa barlagyny we bejergisini peýdalanmak zerurdyr. Traheýa-bronhy arassalamak arkaly atelektazlary düzetmek, kataral-iriňli endobronhiti, ýene-de juda wajyp – segmentlerdäki bronhlarda fibrinoz-iriňli dykyjyklary bejermek wajypdyr.

Bronhlaryň ýuwundysynyň ekiminden şertli-patogen mikroflora-pnewmokokk, gemofil taýajygy, streptokokk we başg. bölünip çykýar. Aglaba ýagdaýlarda yerli endobronhitiň ýok edilmegi pnewmoniki infiltrasiýanyň aýrylmagyna getirýär.

Bejerilişi

1. Gaýragoýulmasyz kömegini bermek.
2. Hassahanada ýa-da saglyk öýi şertlerinde bejermek.

3. 1 ýylyň dowamynda sagaldyş gözegçiliginde saklamak.

Lukman üçin möhüm pursat pnewmoniyaly näsagyň nirede bejerilmelidigini saýlap bilmegidir.

Pnewmoniýaly näsagy hassahana ýerleşdirmek üçin görkezmeler:

- agyr ýüze çykmalar ýa-da gaýrüzülmeler;
- ojaklaýyn – goşulyşan pnewmoniýanyň bolmagy;
- pnewmoniýanyň uzaga çekmegi;
- oňaýsyz halda geçmegi (gan azlyk, distrofiýa, wagtyndan oň doglan we başg.);
- 24-36 sagadyň dowamynda bejergiden netijäniň bolmazlygy;
- maşgalanyň oňaýsyz ýaşayyş-durmuş şertleri, bellenen bejerginiň ýerine ýetiriljekdigine ynanyň bolmazlygy.

Ýiti pnewmoniýaly näsagy güýçlendirilen bejeriş otagyna ýerleşdirmäge görkezmeler:

- eksikozly toksikozyň barlygy;
- neýrotoksikozyň bolmagy;
- gipertermiki we tutgaý sindromy;
- ýiti dem alyş yetmezçilik alamatlary;
- ýiti böwregüsti yetmezçilik alamatlary;
- ýiti ýürek-damar yetmezçilik alamatlary;
- ýiti böwrek yetmezçilik alamatlary;
- metaboliki hadysalaryň düýpli bozulmalary (asidoz, alkaloz).

Ýiti pnewmoniýaly näsagy reanimasiýa bölümüne geçirmäge görkezmeler:

- dekompensasiýa we ýaşayyş ähmiýetli işjeňligiň ýitirilmegine getirýän howply ýagdaýyň ösmegi;
- ýiti dem alyş yetmezçiliginiň III we IV derejeleri; dem alşyň togtamagy;
- ýiti ýürek-damar yetmezçiligi; öýken suwlanmasy, kollaps, ýürek togtamasy;
- beýni suwlanmasy (çişi), aýrylmaýan tutgaýly ýagdaýlar;
- aýrylmaýan neýrotoksikozyň alamatlary;
- öýkeniň emeli ýellenmesini, defibrillýasiýany, narkozy we başgalary talap edýän ýagdaýlar.

Ýiti pnewmoniýaly näsagy aşakdaky şertlerde öýde goýmaga mümkinçilik berilýär:

- aýdyň toksikozyň ýoklugy;
- dem alyş bozulmalarynyň ýoklugy;
- ýürek-damar ulgamy tarapyndan bozulmalaryň ýoklugy.

Pnewmoniýa kesel kesgidi goýlan dessine döredijä garşy bejergi (antibiotik) berilmelidir.

Pnewmoniýa kesgidiniň şübheli halatlarynda näsagyň ýagdaýy agyr bolmasa, rentgen tassyklama alynsa maksadalaýyk hasaplanylýar. Lukmana elýeterli bolan

usullar keseliň döredijisini tiz we takyk tapawutlandyrmaga mümkinçilik bermeýär. Şonuň üçin **başlangyç antibiotiki serişdäni saýlap almak hemişe diýen ýaly empiriki geçirilýär**. Elbetde, onda keseliň döredijisi, çaganyň ýaşı, pnewmoniyanyň dörän ýeri, görnüşi, agyrllygy hasaba alynýar.

Antibiotiki serişde dogry saýlanylanda näsagyň ýagdaýynyň çalt gowulaşmagy beýleki bejeriş serişdelerinden boýun gaçyrmaga mümkinçilik döredýär diýlen maglumatlar berilýär (patogenetiki bejergide ulanylýan serişdeler berk görkezme boýunça bellenmelidir. Olar keseliň geçişine diňe bir oňaýly täsirini ýetirmän, eýsem gaýrüzülmeleriň, gaýtadan ýokançlanmanyň sebäpleri-de bolup biler, şeýle hem bejerginiň bahasynyň esli gymmatlamagyna getirýär).

Ilkinji 6 aýlaryndaky çagalarda pnewmoniyanyň adaty görnüşi hassahana şertlerinde antibiotikleri parenteral ulanmak bilen bejerilýär. Adaty pnewmoniyalarda (ojaklaýyn, infiltratiw) amoksisillin klawulanat, ampisillin sulbaktam, ampisillin parenteral bellenilýär. Alternatiw antibiotikler- sefalosporinleriň II we III nesli ýa-da sefazolin bilen aminoglikozidleriň utgaşmasy ulanylýar.

Adaty däl görnüşinde (aýdyň araçakli däl, diffuz) saýlama serişde hökmünde häzirki zaman makrolidler bellenýär.

Anaerob ýokanjynda ingibirlenmeden goragly penisillinler, linkomisin, klindamisin, metronidazol, karbapenemler (meropenem 3 aýlykdan ulanmaga rugsat berilýär), pnewmosistli pnewmoniyada – ko-trimoksazol peýdaly hasaplanýar.

6 aýlykdan 6 ýaşa çenli çagalarda agyr bolmadyk, gaýrüzülmersiz pnewmoniyany saglyk öýi şertinde agyzdan berilýän derman serişdäni bellemek bilen bejerýärler.

Ilkinji saýlanylýan antibiotikler – penisillinler, amoksisillin we makrolidler. Alternatiw bejergi aşakdaky tablisada görkezilen.

6 ýaşdan 15 ýaşa çenli çagalarda hem agyr bolmadyk pnewmoniyany aglaba öý şertinde agyzdan berilýän antibiotikler bilen bejerýärler. Adaty däl görnüşinde häzirki zaman makrolidlerden başlamak maksadalaýyk hasaplanýar. Agyr pnewmoniyaly ähli ýaşdaky çagalar, düzgün bolşy ýaly, hassahana ýerleşdirmäge görkezmedir. Artykmaçlyk ingibirlenmeden goragly penisillinlere, sefalosporinleriň II – III nesline berilýär. Zerurlyga görä täsirliligini giňeltmek maksady bilen β – laktamly antibiotikleri (penisillinler, sefalosporinler, karbapenemler) makrolidler bilen, gram «-» döredijide – aminoglikozidler bilen utgaşdyrmak bolýar.

Pnewmoniyada antibiotiki bejergiden üstünlük gazanmagyň esasy, onuň netijelidigine aýdyň göz ýetirmäni we peýda bermeýän halatlarynda çalyşmany başarmakdyr.

Doly peydaly: gaýrüzülmersiz pnewmoniyada 24-48 sag., gaýrüzülmeli pnewmoniyada 3-4 günden beden gyzygynyň 37,5-e çenli peselmegi, umumy ýagdaýynyň we işdäsinin gowulaşmasy, dem gysmanyň azalmagy bolup geçýär. Bu döwürde rentgen üýtgeşmeler ösmeýär ýa-da azalýar.

**Hassahanadan daşky pnewmoniyanyň antibakterial bejergisi
(Tatoçenko W.K. we beýleki awtorlar boýunça, 2000 ý.)**

Ýaşy – görnüşi	Döredijisi	Başlangyç antibiotik	Alternatiw antibiotik
1-6 aýlyk Adaty (febril gyzdyrma, infiltratiw kölegeli)	Wiruslar, E. coli we başg., Entero-bakteriýalar, Stafilokokk, seýrek pnewmokokk we Haemophilus influenzae	Parenteral: amoksisillin – klawulanat, ampisillin – sulbaktam. Agyzdan: amoksisillin – klawulanat	Parenteral: sefazolin, sefuroksim, seftriakson, sefotaksim, linkomisin, karbapenemler. Hemme serişdeler aminoglikozidler bilen utgaşdyrylyp bilner.
1-6 aýlyk Adaty däl (afebrildiffuz hadysaly)	Wiruslar, Chl. trachomatis	Agyzdan: häzirki zaman makrolidler	Agyzdan: eritromisin
6 aýlyk – 6 ýaş Adaty, gaýrüzülmersiz (birmeňzeş kölegeli)	Wiruslar, Pnev-mokokk, Haemophilus influenzae	Agyzdan: amoksisillin ýa-da/we häzirki zaman makrolidler	Agyzdan: amoksisillin/klawulanat, sefuroksim, benzatin fenoksimetilpenisillin, eritromisin. Parenteral: ampisillin, sefuroksim, sefotaksim, seftriakson, sefoperazon
6-15 ýaş Adaty, gaýrüzülmersiz (birmeňzeş kölegeli)	Pnev-mokokk	Agyzdan: amoksisillin ýa-da/we häzirki zaman makrolidler	Agyzdan: amoksisillin/ klawulanat, sefuroksim, benzatin fenoksimetilpeni – sillin. Parenteral: penisillin, linkomisin, sefazolin, sefuroksim, sefotaksim, seftriakson, sefoperazon
6-15 ýaş Adaty däl, gaýrüzülmersiz (birmeňzeş däl kölegeli)	M. pnewmoniýa C. pnewmoniýa	Agyzdan: häzirki zaman makrolidler	Agyzdan: eritromisin, doksisisklin (12 ýaşdan ululara)
6-15 ýaş Gaýrüzülmeli plewrit ýa-da dargamaly (destruksiýa)	Pnev-mokokk Haemophilus influenzae. Enterobakteriýalar.	Parenteral: amoksisillin/ klawulanat ýa-da ampisillin/ sulbaktam	Parenteral: sefalosporinler II–IV nesli (sefuroksim, sefotaksim, seftriakson, sefoperazon, sefipim), sefazolin + aminoglikozid, linkomisin+ aminoglikozid, karbapenemler

Bölekleýin peýdaly: ýokardaky görkezilen möhletlerden soň hem bedeniň febril gyzgynynyň saklanmagy, ýöne intoksikasiýanyň, dem gysmanyň azalmagy, işdäsinin gowulanmagy we rentgen şekilde ýaramazlaşmanyň bolmazlygy bel-lenýär. Adatça, dargamaly (destruksiýa) pnevmoniýada we/ýa-da metapnevmonik plewritde bolýar. Antibiotigi çalyşmany talap etmeýär.

Peýdasyz: umumy ýagdaýynyň ýaramazlaşmagynda we/ýa-da öýkende, ýa-da plewra boşlugyna zeperlenmeleriň ösmeginde gyzdyrmanyň saklanmagy dowam edýär. Netijäniň bolmazlygy antibiotigi çalyşmagy talap edýär.

Ilkinji antibiotiki serişdäni saýlamak we ony onuň netijesizliginde çalyşmak hemişe diýen ýaly empiriki geçirilýär. Agyr däl pnevmoniýada ilkinji saýlanan serişdeden 48-72 sag., agyr pnevmoniýada bolsa 36-48 sag. dowamynda kliniki ähmiýetiň bolmazlygy alternatiw serişdä geçmäge görkezme bolup durýar. Şeýle hem dermanyň agyr, howply gerekmejek täsirleriniň ýüze çykmagy alternatiw serişdä geçmäge görkezme bolup biler.

Agyr bolmadyk pnevmoniýada antibiotiki bejerginiň uzaklygy 5-7 gün, gaýrüzülmeli görnüşinde 10-14 gün (beden gyzgyny düşenden soňra 2-3 güne çenli), görkezme bolsa ondan hem uzak berilýär. Soňra zerurlyga görä **parenteral usul agyzdan bermä çalşylýar (basgançaklaýyn bejergi).**

22-nji tablisa

1 aýlykdan 12 ýaşa çenli pnevmoniýaly çagalary bejermekde antibiotikleriniň möçberi

Serişde	Agyzdan bermegiň möçberi	Parenteral möçberi
1	2	3
Penisillinler Benzilpenisillin	–	100-150 müň/B/kg günde d/i, m/i
Ampisillin	50 mg/kg/günde	50-100 mg/kg/günde d/i, m/i
Amoksisillin	50 mg/kg/günde	–
Oksasillin	50 mg/kg/günde (1,5 g) köp bolmaly däl	100-150 mg/kg/günde d/i, m/i
Benzatin Fenoksimetilpenisillin	100 mg/kg/günde	–
Ingibirlenmeden goragly penisillinler Amoksisillin/klawulanat	*	–
	40 mg/kg/günde (amoksisillin boýunça)	–
Ampisillin/sulbaktam	–	100-150 mg/kg/günde d/i, m/i
Sefalosporinler Sefazolin	–	50-100 mg/kg/günde d/i, m/i
Sefalekssin	45 mg/kg/günde	–

1	2	3
Sefuroksim natriýa	–	50-100 mg/kg/günde d/i, m/i
Sefuroksim aksetil	30-40 mg/kg/günde, nahar wagty	–
Sefotaksim	–	50-100 mg/kg/günde d/i, m/i
Sefoperazon	–	50-100 mg/kg/günde d/i
Seftazidim	–	30-100 mg/kg/günde d/i, m/i
Seftriakson	–	20-75 mg/kg/günde d/i, m/i
Sefepim (2 aýlykdan uly çagalar)	–	50-100 mg/kg/günde d/i, m/i
Karbapenemler		
Imipenem	–	60 mg/kg/günde d/i
Meropenem (3 aýlykdan uly çagalar)	–	60 mg/kg/günde d/i
Monobaktamlar		
Aztreonam	–	120-150 mg/kg/günde d/i
Aminoglikozidler		
Gentamisin	–	5 mg/kg/günde d/i, m/i
Amikasin	–	15-20 mg/kg/günde d/i, m/i
Netilmisin	–	5 mg/kg/günde d/i, m/i
Makrolidler		
Eritromisin	40-50 mg/kg/günde	40-50 mg/kg/günde d/i
Midekamisin	30-50 mg/kg/günde	
Spiramisin	150000 b/kg/günde	–
Roksitromisin	5-8 mg/kg/günde	–
Azitromisin	3 günlük tapgyr: 10 mg/kg günde, 5 günlük tapgyr: 1-nji gün 10 mg/kg günde, soňra 5 mg/kg günde	–
Klaritromisin	15 mg/kg/günde	–
Beýleki toparlaryň serişdeleri		
Linkomisin	30-60 mg/kg/günde	10-20 mg/kg/günde d/i, m/i
Klindamisin	10-25 mg/kg/günde	20-40 mg/kg/günde d/i, m/i
Wankomisin	–	40-60 mg/kg/günde d/i
Hloramfenikol	50-100 mg/kg/günde	50-100 mg/kg/günde d/i, m/i
Ko- trimoksazol	8-10 mg/kg/günde	8-10 mg/kg/günde d/i
Metronidazol	20-30 mg/kg/günde	20-30 mg/kg/günde d/i

Antibiotikleri saýlamakda käbir aýratynlyklar

Çagalarda antibiotikleri saýlamanyň umumy düzgüni, ol diňe bir ýokary netijeli bolman, eýsem has howpsuz serişde bolmalydyr. Şeýle hem agyzdan berilýän we çagalara üçin niýetlenen görnüşdäki serişdelere artykmaçlyk berilmelidir. Aýratyn agyr ýagdaýlarda antibiotikler belenilende hökmany böwregiň we bagryň işjeňligi bahalandyrylmaly hem-de zerurlyga görä möçberlerini ýaşyna laýyklaşdyrmaly.

Penisillinler – agyzdan berilýän esasy serişde-amoksisillin, ol özüniň farmakokinetiki görerijilik hili boýunça ampisillinden ep-esli artykmaçdyr. Dem alyş ýollarynyň ýokanjynda amoksisilline ampisilline garanyňda artykmaçlyk berilmeli. Amoksisillin klawulanaty β -laktamaz önümi netijesinde gazanylan durnuklylygy ýeňip geçmek ukubynyň barlygy sebäpli amoksisillinden tapawutlanýar. Ol basgançakly bejergini geçirmekte amatly hasaplanýar.

Oksasillin we ampioksy ambulator şertlerde ulanmaga eýermeli däl. Oksasilline ýeke-täk görkezme – stafilokokk ýokanjy bolup durýar.

Sefalosporinler – bu topar antibiotiklerden has oňaýlysy sefalosporinleriň II-III nesli, aýratyn-da, sefotaksim, seftriakson, sefoperazon degişli. Olar pnevmokokka, gemofil taýajygyna, gram «-» mikroflora garşy bolan işjeňliginde sefazolinden ileridir. Seftazidimiň pnevmokokka garşy bolan işjeňligi esli pes, ýöne ýaşyl iriňli ýokançada beýleki sefalosporinleriň II-III nesilleriniň öňünde artykmaçlyga eýedir. Sefepim pnevmokokklara we gram «-» flora garşy ýokary işjeňligi özünde jemleýär. Ähli sefalosporinler MRSA we enterokokklara täsir etmeýärler. Penisillinler bilen sefalosporinleriň arasynda atanaklaýyn allergiýanyň ähtimallygyny hemişe ýatda saklamaly.

Karbapenemler – imipenem bilen meropenemiň arasynda subut edilen onçakly tapawut ýok hasaplanýar. Şol sebäpli-de olara bir-biriniň ornuny tutýanlar hökmünde seredilýär. MNU zeperlenmesinde we tutgaýda meropenema artykmaçlyk bermäge eýermeli. Meropenem 3 aýlykdan uly çagalarda, imipenem-islendik ýaşda ulanylýar.

Makrolidler – makrolid antibiotiklerinden häzirki zaman serişdelerine artykmaçlyk berilýär, olar gowy farmakokinetikasy, gündeki ulanyş ýygylgynyň azlygy we gerekmejek täsiriliginiň pesligi bilen eritromisinden tapawutlanýar. Häzirki zaman makrolidleriniň arasynda ähmiýetli tapawutlylygyň ýoklugy sebäpli, olary saýlamakda bahalaryna salgylanylýar.

Aminoglikozidler – aminoglikozidleri, şol sanda gentamisini ambulator ýagdaýlarda dem alyş ýollarynyň ýokançlaryny bejermek babatda gadagan edilýär, ýagny olar pnevmokokklara täsir etmeýär we agyr gerekmejek täsirleri döredip bilýär.

Hassahana ýagdaýlarynda gentamisine durnuklylygyň ýokary derejede bolmagyny nazara almak bilen artykmaçlyk netilmisiniň we amikasiniň laktamlar bilen utgaşmasyna berilýär.

Wankomisin – metilpenisillin durnukly S. aureus sebäpli dörän nozokomial ýokançlary bejermekde saýlama serişde bolup durýar.

Linkosamidler – (linkomisin, klindamisin) pnewmoniýany bejermekde, aýratyn-da, ambulator ýagdaýlarynda saýlama serişdeler hökmünde seredilmeli däldir, olar gorda duran serişdeler hökmünde pnewmokokk, stafilokokk ýa-da anerob sebäpli ýüze çykan pnewmoniýaly, ýöne laktamlara allergiýa berýän çagalarda ulanylýar.

Ko-trimoksazol, tetrasiklin- pnewmokokklaryň, gemofil taýajygynyň bu derman serişdelerine ýokary durnuklylygy, şeýle hem agyr gerekmejek täsirleri döretmek howpunyň barlygy sebäpli, ambulator ýagdaýlarynda ulanmaga eýerilmeli däldir.

Ftorhinolonler (siprofloksasin, ofloksasin) hondrotoksiki howpy sebäpli çagalarda ulanmaga garşy görkezme bolup durýar. Olary diňe aýratyn ýagdaýlarda, ýagny gram «-» ýokanjyň beýleki serişdelere durnukly bolan halatlarynda ulanmak mümkinçiligi berilýär.

Bejerilişň beýleki görnüşleri

Gün tertibi. Ýatymly, beden gyzgynynyň düşmegi bilen giňeldilýär. Otagy ýelejiretmeli. Bejerginiň çalt netijeliliginde umumy gün tertibine we gezmelemäge keseliň 6-10-njy günlerinden geçilýär.

Ýymitlendirme. Ilkinji günler peselen işdäsi tiz dikelýär, şol sebäpli berhiz we witamin serişdeleri bellemek artykmaçlyk edýär.

Gyzygyn düşüriji serişdeler pnewmoniýada bellenilmeýär, sebäbi olar bejerginiň netijesine baha bermäni kynlaşdyrýar, ýöne aýratyn ýagdaýlarda – febril tutgaýlarda we ş.m. (gyzdyrma tema seret) ulanylýar.

Dermansyz bejergi: pnewmoniýanyň ýiti döwründe ähmiýetli orun eýelemeýär. Fiziobejergi, aýratyn-da, saglyk öýleri şertlerinde (gaýtadan ýokançlanma howpuny döredýär) artykmaç hasap edilýär. Bejeriş bedenterbiýesi, dem alyş maşklary plewradaky üýtgeşmeleriň çalt çekilişmegi üçin görkezme bolup durýar.

Bedeniň suwuklyga bolan talaby regidron ýa-da ş.m. erginler bilen (gije-gündizki kadanyň ½ bölegine deň bolan möçberde, 1 ýaşa çenli çagalaryň gije-gündiz suwuklyga bolan talabynyň göwrümi, adatça, 700-1000 ml-den az bolmaly däl) kanagatlandyrylýar. **Oral (agyздan) regidratasiýany ulanmakda toplanan tejribeler gaýrüzülmelis pnewmoniýaly ähli çagalara we gaýrüzülmeli pnewmoniýaly näsaglaryň 80-85%-niň damar içine suwuklyk goýbermek zerurlygyny aradan aýyrýar.**

Infuziýa geçirmäge görkezmeler:

- degidratasiýa bilen geçýän aýdyň zäherlenme alamatlarynyň bolmagy;
- öýken mikroaýlanysygynyň bozulmagy;
- neýrotoksikozyň bolmagy;

- iriňli zäherlenmäniň ýüze çykmagy;
- damar içki lagtalanma sindromynyň ösme howpunyň artmagy;
- aýlanyşykdaky gan göwrüminiň azalmagy.

Damar içine goýberilýän suwuklygyň göwrümi gije-gündizde 20-30 ml/kg möçberden artmaly däl, kolloid erginler bolsa göwrümiň $\frac{1}{3}$ bölegini düzmeli.

Degidratasiýa we mikroaýlanyşyk bozulmasyna garşy kolloid erginler – reopoliglýukin (gündeki möçberi 10 ml/kg), 10% plazma ýa-da albumin (gündeki möçberi 5-10 ml/kg) glýukoza ergini (50-80 ml/kg möçberde) bilen 1:2 gatnaşykda ulanylýar.

Uzaga çeken pnewmoniýanyň bejerilişi

Ýitileşen döwründe ýiti pnewmoniýada kabul edilen umumy bejeriş çäreler geçirilýär. Esasy bejergi-antibakterial serişdeleri ulanmakdyr. Antibiotiklerden sintetiki penisillinlere, sefalosporinleriň II we III nesline, şeýle hem aminoglikozidlere artykmaçlyk berilýär. Antibiotikleriň gaýtadan tapgyrlary bronhoskopiki barlagda alnan bronh nemindäki döredijileriň duýgurlygy esasynda belleniýär.

Pnewmoniýanyň uzaga çekme howpunda bronhlaryň arassalaýjylyk ukybyny gowulandyryň çäreler geçirilýär:

- mukolitik täsirli serişdeleri ulanmak (ambroksol, asetilsistein);
- BBT, yrgyldyly owkalama, postural drenažy geçirmek;
- traheobronhlary arassalamak (görkezmä görä).

Öz wagtynda toplumlaýyn geçirilen bejergi aglaba ýagdaýlarda uzaga çeken pnewmoniýadan sagalma getirýär.

Hassahanadan (ýa-da saglyk öýi şertlerinde bejergi tamamlanandan soňra) çagalary saglyk öýi şertlerinde alyp barmak dowam edilýär – bular barada ýiti pnewmoniýany alyp barmagyň sagaldyş gözegçiliginde berilýär.

Sagaldyş gözegçiligi

Ýiti pnewmoniýany geçiren çagalar 12 aýyň dowamynda saglyk öýünde gözegçilikde durýarlar. Ýiti pnewmoniýa bilen kesellän 3 aýlyga çenli çagalar ýylyň dowamynda maşgala lukmany tarapyndan ilkinji 6 aýynda, aýda 2 gezek, soňra 1 ýyla çenli aýda 1 gezek seredilýär. 3 aýlykdan 1 ýaşa çenli çagalara aýda 1 gezek gözegçilik edilýär. 1 ýaşdan 3 ýaşa çenli çagalar bolsa maşgala lukmany tarapyndan 1,5 aýda 1 gezek, 3 ýaşdan ulular – çäryekde 1 gezek seredilýär.

Dowamly ýokanç ojaklaryny ýüze çykarmak we arassalamak üçin GBB we diş lukmanlarynyň maslahatlary zerur bolýar. Mekdep okuwçylary bedenterbiýe sapagyndan 3 aýlap boşadylýar.

Sagaldyş gözegçiligi döwründe durmuş düzgünlerini berjaý etmek, tämiz howada bolmak, doly bahaly iýmitlenmek, zerur bolsa ýerli pulmonologiki şpahanalarda bejermek ýaly çärelere üns berilýär.

Sagaldyş gözegçiligi

Keseliň görmüşi, ýaşy	Seretmegiň ýygylgy (maşgala lukmany)	Beýleki hünärlilukmanlaryň maslahaty	Barlamhana we beýleki anyklaýyş barlaglarynyň atlary	Esasy bejeriş sagaldyş çareler	Sagaldyş gözegçiliginin ölçegleri
Pnewmoniýa 3 aýyga çenli çagalar 3 aýlykdan 12 aýlyga çenli çagalar 1 ýaşdan 3 ýaşga çenli çagalar 3 ýaşdan 15 ýaşga çenli çagalar	Aýda 2 gezek	GGB lukmany, stomatolog zerurlyk ýüze çykanda seredýär.	Ganyň we peşewiň umumy derňewi, döş kapasasynyň şöhle barlagy görkezme boýunça geçirilýär.	Dogry gün tertibi. Berhiz (beloklar, witaminler, mikroelementler bilen baý iýmit önümleri). Dowamly ýokanç ojaklaryny arassalamak.	Galan kliniki alamatlarynyň aýrylmagynda we ganyň barlagynyň kadalaşmagynda 1 ýyldan gözegçilikden çykarylýar.
	Aýda 1 gezek				
	Ýylda 6 gezek				
	Ýylda 4 gezek				
Uzaga çeken pnewmoniýa	Ilkinji aýda 2 hepdeden bir gezek Ilkinji çäryekde aýda 1 gezek, soňra çäryekde 1 gezek	Pulmonolog, allergolog, ftiziatrik zerurlyk boýunça seredýär.	Ganyň we peşewiň umumy derňewi, döş kapasasynyň şöhle barlagy, gakylygynyň ekimi görkezme boýunça geçirilýär.	Dogry gün tertibi. Doly bahaly iýmitlendirmek. Ýokanç ojaklaryny arassalamak. Bedeniň gorajlygyny ýokarlandyrmak. Fonkeselleri bejermek.	Kliniki – barlamhana alamatlarynyň kadalaşmagynda 2 ýyldan gözegçilikden çykarylýar.

Uzaga çeken pnewmoniyadan sagalan ähli çagalar 2 ýylyň dowamynda gözegçilikde bolmaly. Barlagyň ýygylgy ilkinji aýda 2 hepdeden 1 gezek, ilkinji çäryekde her aýda, soňra her çäryekde geçirilýär. Dikeldiş-sagaldyş döwründe ýokanç ojalaryny arassalamak, fon keselleri bejermek, berdaşlylygyny, goraýjylygyny ýokarlandyrmak çärelerine in ýokary derejede üns berilýär.

Dikeldiş çäreleri irki ýaşly çagalara 3 aýyň, uly ýaşlylara 2 aýyň dowamynda geçirilýär. Öňüni alyş sanjymlar sagalmadan 3-4 hepde geçensoň rugsat berilýär. Saglyk toparý II degişli.

Sagaldyş gözegçiliginiň möhleti dolanda epikriz ýazylyp hasapdan çykarylýar. Gözegçilikden çykarmanyň ön ýanynda zerurlyga görä näsaga pulmonolog, allergolog, ftiziater tarapyndan maslahat geçirilýär.

Pnewmoniýanyň öňüni alyş çäreleri: durmuş düzgün tertibini dogry gurmak; bedeni taplamak; ÝRWÝ bilen galtaşygy azaltmak (kesellän halatlarynda wagtynda bejergi geçirmek we bedeni doly sagaltmak); ýokanç ojalaryny arassalamak, bedeni berkidiji täsirleri (owkalama, bedenterbiýe, işjeň hereket) geçirmek degişli bolup durýar.

Bronhial astma J45.

Bronhial astma – bu bronhlaryň giperreaktiwliginde geçýän dowamly allergiki gaýnaglama kesel bolup, olaryň ýygrylmagy, nemli bardalarynyň çişmegi, nemiň gipersekresiyasy netijesinde bronhlaryň ýaýran obstruksiýasynda ýüze çykýan dem alşyň kynlaşmasynyň ýa-da astmatiki statusyň tutgaýlarydyr.

Ýygylgy. Bronhial astma çagalýk döwründe gabat gelýän dowamly keselleriň in bir giň ýaýranydyr. Şol bir wagtda-da onuň soňky ýyllarda gabat gelmesiniň ýygjamlaşmasydyr. Dem alyş ýollarynyň dowamly keselleriniň düzüminiň 50-60%-i bronhial astma tutýar. Çagalaryň 70%-i bronhial astma ýeňil geçýän, 20-25%-i orta agyrylykda we 5-8%-i agyr geçýän diýlip hasaplanýar. Keseli öz wagtynda anyklamakda onuň başlan döwründen 2-6 ýyl yza galynýandygy bellenilýär. Astmanyň aglabasy 5 ýaşa çenli çagalarda döreyär, onuň ýarysyndan köpüsi bolsa 3 ýaşa çenli çagalaryň paýyna düşýär.

Çagalarda bronhial astmanyň häzirki zaman geçiş aýratynlyklary. Has irki ýaşlarda başlanmagy (astmanyň has ýaşarmagy) we ýaýraňlygynyň artmagy, ulanylýan derman serişdeleriniň görnüşleriniň giňelýändigine garamazdan, astmatiki statuslaryň köpelmegi β -adrenoreseptorlaryň çuňňur gabalmagyny we olaryň kurabelliginiň peselmegini aňladýar, netijede, astmanyň kortikosteroid garaşly görnüşleriniň köpelmegine getirýär.

Çagalarda bronhial astmanyň artmagynyň sebäpleri.

Bronhial astma ekologiýa bagly kesel hasap edilýär, ýagny ýaşayş meýdançalarynyň ekologiýasynyň gitdigi saýy ýaramazlaşmagy; senagatda kon-

serwirlenen onümleri we ksenobiotikleri saklaýan içgileriň iýmitde ulanylmagynyň artmagy; perinatal zeperlenmäniň ýygjamlaşmagy; emeli iýmitlendirmäniň köpelmegi, çilimkeşligiň, şol sanda passiw çilimkeşligiň ösmegi; çygly we ýyly howanyň bolmagy; antibiotikleriň giňden ulanylmagy we sanjym işleriniň nädogry geçirilmegi; irki ýaşly çagalarda ýokanç keselleriň kurabelliginiň ýokarlanmagy; iýmitiň witaminlerden we mikronutriýentlerden ýetmez bolmagy ünsi çekýär.

Bronhial astmanyň döremegine meýilli şertler: atopiýa, bronhlaryň giperreaktiwligi, nesil yzarlaýjylyk.

Bronhial astmanyň dörediji hatarly şertler: wiruslar, enäniň göwreliliginiň gaýrüzülmeler bilen geçmegi, wagtyndan öň dogulmak, nädogry iýmitlendirmek, atopiki dermatit, dürli gyjyndyryjylar, çilim tüssesi we ş. m.

Bronhial astmanyň sebäpleri: öý allergenleri, epidermal, tozgajyk, iýmit, derman, kömelejik allergenleri, wiruslar we waksinalar, şeýle-de irritantlar, himiki maddalar, serişdeler.

Bronhial astmanyň ýitileşmegine getirýän şertler-triggerler: allergenler, virus ýokanjy, fiziki we psihoemosional agramlyk, howanyň üýtgemegi, ekologiki täsirlər, iýmit, derman serişdelerini, waksinalary beden tarapyndan göterip bilmezlik degişli.

Dem alyş ýollarynyň sensibilizasiýasynda **ingalýasion allergenler** örän möhümdir. Öý allergiýasynyň ýüze çykmagynda **öý tozanjyklary** döredijiniň ornuny eýeleýärler. Olar düzümi boýunça çylşyrymly bolup, allergen hökmünde tozanjykdaky sakyrtozgaklyklar we heňli kömelejikler öňe çykýar. Öý haýwanlary güýçli allergen çeşmeleriniň biri bolup hyzmat edýär. Olara bolan ýokary duýgurlyk ençeme ýyllaryň dowamynda saklanýar. Tozgajyk sebäpli dem gysmanyň döremeginde, köplenç, agaçlar, däneliler we haşal otlar hyzmat edýär. Käbir çagalarda dem gysmany dürli derman serişdeleri: antibiotikler, aýratyn-da, penisillin topary, sulfanilamidler, witaminler, asetilsalisil turşusy ýüze çykaryp biler.

Dürli ýaş toparlarynda dem gysmanyň döremegine getirýän dürli allergenleriň täsiri deň däldir. Olara sensibilizasiýanyň (duýgurlygyň) ösmeginde bellibir zygyderlik belenilýär. 1 ýaşa çenli çagalarda, köplenç, iýmit we derman allergiýasy ýüze çykarylýar, soňra öý, epidermal, kömelek allergenlerine duýgurlyk we 3-4 ýaşlarda – tozgajyk sensibilizasiýasy has aýdyňlaşýar.

Seýrek bolmadyk halatlarda obstruktiv alamaty ilkinji öjükdirýän şert dem alyş ýollarynyň virus ýokanjy bolýar, soňky ýyllarda bolsa hlamidiýa we mikoplazma ýokanjynyň orny artýar. Irki ýaşly çagalarda wiruslar (respirator-sintisial wirus we paragripp wirusy) obstruktiv alamatynyň has-da ýygy ýüze çykmagyna täsir edýär. 3 ýaşdan uly çagalarda bolsa möhüm ähmiyet rinowirusa berilýär.

Allergenleriň bedene düşüş ýollary: düwünçek üsti bilen (göwre içindäki sensibilizasiýa); ene süýdüniň üsti bilen; aşgazan-içege ýollary bilen; dem alyş ýollary arkaly; paranteral; galtaşma ýoly bilen geçýär.

Bronhial astmanyň döremegine töwekgel toparlar. Bronhobstruksiya bilen geçýän ýiti respirator ýokançlara ýgy gabatlaşýan çagalarda degişli. Çaganyň ömründe duçar bolýan dem alyş ýollarynyň ýokançlarynyň haýsy-da bolsa birinde olaryň 20%-de hyžžyldylar ýüze çykarylýar we soňra 6 ýaşda çenli olaryň 60%-de hyžžyldylar bellenişli. Ýagny şeýle çagalaryň köpüsi «Tranzitor hyžžyldaýanlara» degişli edilip, allergiki ýüze çykmalar anyklanmaýar. Hyžžyldylary ir başlan we allergiýa bilen utgaşýan beýleki çagalarda bolsa 6 we 11 ýaşlarda hyžžyldylaryň bolmagy örän ähtimaldyr. Şeýlelikde, 6 ýaşdan soňra hyžžyldy peýda bolan çagalarda allergiýadan ýgy ejir çekýärler we netijede, 11 ýaşda hem ol anyk kesgitlenýär. Ýgy-ýgydan gaýtalanýan bronhitli, obstruktiv bronhitli, ýiti pnewmonialy (obstruktiv alamatly), uzak wagtlap, aýratyn-da, gije üsgürýän, şeýle-de gökbogma geçiren çagalarda; «şadyýan hyžžyldaýan» çagalarda topary; anamnezi atopiýa ýagdaýly çagalarda hem töwekgel toparlara degişli edilýär. Bronhobstruksiýanyň gaýtalanmasy (3 we ondan köp), bronholitiki we gaýnaglama garşy derman serişdeleriniň netije bermegi, olaryň allergiki nessilleýinlik ýa-da beýleki allergiki keseller bilen utgaşmasy bronhial astmanyň haýryna şaýatlyk edýär.

Geçişi. Astmany kesgitlemekde aşakdakylara gollanmaly:

- dem alyş ýollarynyň döwürleýin obstruktiv tutgaýlary;
- dem alyş ýollarynyň obstruktiv alamatlarynyň bölekleýin ýa-da doly yzyna gaýtmasy;
- alternatiw keseliň inkär edilmegi.

Bronhial astmanyň alamatlarynda ýaş aýratynlyklaryna üns berilmeli.

Irki ýaşly çagalaryň anatomiki-fiziologiki ösüş aýratynlyklaryna baglylykda olarda astmanyň geçişi mahsus bolan aýdyň dem gysma tutgaýy bilen aňladylmaýar. Onuň alamatlary obstruktiv bronhite, bronhiolite, astmatoid ýagdaýlara çalyň edýär (astmasyz astma). Bu ýaşdakylarda bronhial astmanyň «üsgülewük görnüşi» – gaýtalanýan gijeki üsgülewük häsiýetlidir. Mekdebe çenli ýaşly çagalarda bronhial astma «geçiş astma» diýlip atlandyrylyp bilner. Mekdep ýaşly çagalarda bolsa ol häsiýetli geçişe eýe bolýar.

Dürli ýaş döwürlerde bronhial astmanyň geçiş aýratynlyklary. 1 ýaşda çenli çagalarda, köplenç, kadaly beden gyzgynlykda, zäherlenme alamatsyz geçýän per oral gödek hyžžyldylar häsiýetli bolýar. Üsgülewük seýrek bolmak bilen garyşyk dem gysma hem-de sesli dem alyş anyklanylýar. Öýkünde gury we çygly dürli hyžžyldylar («çygly astma») köp eşidilýär. Dürli gyjyndyryjylaryň täsiri netijesinde alamatlaryň möwjemegi bellenişli. Hadysanyň şeýle geçmegi bu ýaşda bronhlaryň çişme we gipersekresiýa alamatlarynyň agdyklyk etmegi bilen düşündirilýär («astmasyz astma», «tutgaýsyz geçiş»).

3-5 ýaşda çenli çagalarda keseliň geçişini öňki äheňdäki ýaly bronhlarda çişmäniň we gipersekresiýanyň agdyklyk etmegi kesgitleýär. Ýöne bronhlaryň ýygrylma alamatynyň ösmegi keseliň alamatlaryny aýdyňlaşdyryp başlaýar. Köplenç

ýagdaýlarda «üsgülewük şekilli», «geçiş astma» ýaly görnüşler häsiýetli bolýar. Esasy alamatlary: dowamly durnukly, gury netijesiz, aýratyn-da, gijeki üsgülewügiň döwürleýin tutgaýlary, garyşyk dem gysma, hyžžyldy sebäpli sesli dem alyş anyklanýar. Bu alamatlary dürli gyjyndyryjylar öjükdirip bilýär. Şeýle ýagdaý aglaba bedeniň kadaly gyzgyny bilen zäherlenme alamatsyz geçýär.

Astmanyň 1-3 ýaşly çagalarda geçiş aýratynlyklary:

1. Keseliň dörän möhletiniň gaty bir uzak dälidi.

2. Bronhlaryň ösüşiniň dowam edýänligi (bronhlaryň arhitektonikasynyň üýtgemeleri mümkin).

3. Semiz öýjükleriň perdejigini durnuklaşdyrýan derman serişdelerine gowy jogap berýänligi.

4. Dem gysma tutgaýyndan tiz emosional çykýanlygy.

5. Tapgyrlyýyn bejergide keseliň alamatlarynyň tiz yzyna gaýtmagy.

6. Durmuşa gowy uýgunlaşýanlygy.

7. Keseliň alamatlarynyň ir ýüze çykýanlygy.

Uly ýaşly çagalarda dem gysma mahsus geçiş häsiýetli. **Amaly taýdan keseli agyrylyk derejesi boýunça bölmeklik esasy orunda durýar. Sebäbi ol keseliň bejergisinde häzirkizaman ugry kesgitlemekde möhümdir. Agyrylygy boýunça ýeňil intermitirleýän, ýeňil persistirleýän, orta agyrylykda we agyr persistirleýän görnüşlerine bölünýär.** Şeýle bölünmäni çagalarda hemişe ulanyp bolmaýar. Birinjiden, çagalarda öýken işjeňligini ölçemek kyn bolýar. Ikinjiden, wirus ýokançlary netijesinde möwjeýän astma görkezilen görnüşleriň hiç birine-de gabat gelmeýär. Astmanyň alamatlary intermitirleýän ýa-da ýeňil persistirleýän bolup biler, ýöne şol bir wagtda hassahana bejergisiniň berilmegine mätäçlikde ýüze çykyp biler. Şeýle ýagdaýa agyr intermitirleýän astma hökmünde baha berilýär. Netijede, kesel geçirilýän bejergä bolan jogaby görkezip bilmeýär. Şol sebäpli belenilen bejerginiň göwrümini üýtgetmekde degerli çözügüt kabul etmek üçin GINA hünärmenleri tarapyndan keseliň diňe bir agyrylyk derejesini däl-de, eýsem onuň gözegçilige boýun bolma derejesini-de görkezmek teklip edilýär. Şuňa laýyklykda astmanyň indiki derejeleri bellenilýär: **gözegçilige boýun bolýan astma; gözegçilige doly boýun bolmaýan astma; gözegçilige boýun bolmaýan astma.**

Ýeňil intermitirleýän astmanyň alamatlary hepdede 2 gezekden az ýüze çykarylýar. Dem gysma tutgaýyň bolmadyk döwürlerinde öýkeniň işi kadaly bolýar. Ýitileşmesi gysga wagtlaýyn, birnäçe sagatdan birnäçe güne dowam edýär. Gijeki tutgaýlar aýda 2 gezekden az ýüze çykýar. Dem goýberilişiň ýokary tizligi 20% pes bolýar.

Astmanyň ýeňil derejesi lukmanlar tarapyndan ýaramaz anyklanylýar. Bu görnüşi kesgitlemekde diňe bir dem gysma tutgaýynyň bolmagy däl-de, eýsem keseliň gysga wagtlaýyn ýüze çykýan käbir alamatlary, ilkinji nobatda, üsgülewük nygtalýar.

Ýeňil persistirleýän astmada alamatlar hepdede 2 gezekden köp bildirýär, ýöne günde 1 gezekden artyk däldir. FEV1 bolmalysyndan 80% pese düşýär. PEF 20-30%-e deň bolýar.

Orta agyrykdaky persistirleýän astmanyň alamatlary her gün ýüze çykmak bilen näsaglar günde gysga täsirli β_2 -agonistleri ulanýarlar. Olarda dem gysma hepdede 2 gezekden ýygy peýda bolýar we birnäçe günläp dowam edýär. Çaganyň işjeňligine päsgel berýär. Gijeki alamatlar hepdede 1 gezekden köp bimaza edýär. FEV1 60-80%-e deň bolýar. PEF-30% artýar.

Agyr persistirleýän astmaly näsaglarda alamatlar ýygy peýda bolýar, olarda fiziki işjeňlik çäklenýär we gijeki alamatlar ýygjamlaşýar. FEV1-60% pes, PEF 30% köp bolýar.

Agyr ýitileşmäniň alamatlary: örän bildirýän dem gysma bolýar, çaga kynlyk bilen gepleşýär, iýip bilmeýär, dem alyş sany 1 min 50-den (5 ýaşdan ulularda 40-dan köp), ýürek urgulary 1 min 140-dan artýar (5 ýaşdan ulularda 120-den köp), kömekçi muskullaryň gatnaşmagy bildirýär, dem çykarylyş sesli, uzak üsgülewügi öndüriliksiz bolýar.

Ýaşayşa howp salýan alamatlar: sianoz, lal öýken, dem alşyň gowşamagy, umumy mejalsyzlyk degişli. Gaýrüzülmeleriň (öýken ýüregi, emfizema, pnevmoskleroz, atelektaz, interstisial, mediastinal we deriasty emfizema, spontan pnevmotoraks, newrologiki we endokrin bozulmalar) bolmagy ähtimal.

Agyr dem gysma alamatlarynyň biriniň bolmagy agyr persistirleýän astmany kesgitlemek üçin esasydyr. Islendik agyrylyk derejeli näsagda ýeňil, orta we agyr dem gysmalar bolup biler.

Astmanyň alamatlary hyžžyldylary, üsgülewügi, döşde gysylmany we başgalary öz içine alýar.

Hyžžyldylar – bular ýokary ýygyllykda, owazly, sykylykly seslerdir. Ýeňil görnüşinde olar dem çykarylyşyň soňunda ekspirator häsiýetli bolýar. Agyr görnüşlerde hyžžyldylar dem çykarylyşyň başdan-aýagyna çenli eşidilýär. Has agyr astmatiki ýüze çykmalarda olar dem alyşda hem, goýberilişde hem peýda bolýar. Öte agyr tutgaýlarda bolsa hyžžyldylaryň bolmazlygy-da mümkin. Eger ownuk dem alyş ýollary zeperlense, astma hyžžyldysyz-da geçip biler. Soňky ýagdaýlar astmany anyklamakda hyžžyldylaryň hökmany däldigine syrykdyrýar.

Üsgülewük – ol astmanyň, aýratyn-da, fiziki maşklaryň täsirinde gozgaýan astmanyň ýeke-täk alamaty bolup biler. Adatça, şeýle üsgülewük öndüriliksiz bolup, hyžžyldylar bilen utgaşyp biler.

Döşde gyzylma arz etmek astmanyň alamatlary bilen ýa-da onsuz hem duşgelyär (hususan-da, fiziki maşklaryň täsirinde beterleşýän we gijeki astmalarda).

Beýleki mahsus bolmadyk alamatlar: çagalaryň anamnezinde gaýtalanýan bronhitler, bronhiolitler, pnewmoniýa, sowuklamada persistirleýän üsgülewük, gaýtalanýan bogulma we döşde sesler ähtimal. Dowamly we gaýtalanýan bron-

hitli çagalar astmadan ejir çekýärler. Astma köplenç halatlarda gaýtalanýan pnemoniýanyň aňyrsynda gizlenýär.

Keseliň geçişinde ýitileşme we remissiýa döwürleri bellenilýär. Ýitileşme döwri ýiti dem gysma ýa-da bronhobstruksiýanyň uzaga çekmesi görnüşlerinde geçip biler. Astmanyň tutgaýy – bu näsag we töweregindäkiler tarapyndan aýdyň görüňän, dem çykarylyşyň iň ýokary tizliginiň mese-mälim peselmeginde geçýän ýiti ekspirator dem gysma tutgaýynyň, kynlaşan we (ýa-da) sykylykly dem alşyň hem-de tutgaýly üsgülewügiň ýiti pursatlarydyr. Bu döwürde keseliň alamatlary agyrlygyna baglylykda üýtgeýär.

- Ýeňil dem gysma tutgaýynda näsag fiziki işjeňlikden soňra dem almanyň kynlaşandygyny aňýar. Ol sözlemleri gepläp bilýär, ýatyp bilýär, emma bir az howsalaly bolýar.
- Orta agyrlykda näsagyň gepleýän wagty dem alşy bozulýar. Kiçi ýaşly çagalarda ýumşak äheňli gysgaça gygyрма hem-de iýmitlendirmede kynçylyk ýüze çykýar.
- Agyr tutgaýlaryň alamatlary: rahat ýagdaýda howa ýetmezçiligi kesgitlenýär. Işdäsi kesilýär, gönep oturýar, aýry-aýry sözler bilen gepleşýär (sözlemleri aýdyp bilmeýär), adatça, howsalaly bolýarlar.
- Örän bildirýän dem ýetmezçiliginiň alamatlary: (ýokardaky görkezilen alamatlara goşmaça) çagalar ukuçyl we gorkuly ýagdaýda bolýar.

Fizikal maglumatlar. Dem gysma tutgaýy döwründe:

- yeňil dem gysma tutgaýy: dem alyş ýygylgy ýokarlanýar. Dem alşa goşmaça muskullar gatnaşmaýar. Ýürek urgularynyň sany 1 min 100-den az bolýar. Paradoksal puls bellenilmeýär. Döş kapasasy diňlenilende biraz hyžžyldylar, olaram dem çykarylyşyň ahyrynda eşidilýär;
- orta agyrlykdaky tutgaý: dem alyş sanynyň artmagy, dem alşa goşmaça muskullaryň gatnaşmagy, döşüň çekilmeleri ýüze çykýar. Ýürek urgularynyň sany 1min 100-120-ä deň bolýar. Güýçli depginde ekspirator hyžžyldylar eşidilýär. Paradoksal puls ösýär;
- agyr tutgaý: dem alyş hereketler 1min 30-dan köp bolýar. Dem alşa goşmaça muskullaryň gatnaşmagy, döşüň içine çekilmeleri ýüze çykýar. Ýürek urgularynyň sany 1 min 120-den artýar. Ekspirator hem-de inspirator hyžžyldylar has-da güýçli eşidilýär. Köplenç, paradoksal puls bellenilýär;
- mese-mälim bildirýän dem alyş ýetmezçiligi bilen geçýän astmatiki status: paradoksal torakoabdominal hereketler anyklanylýar. Hyžžyldylaryň bolmazlygy-da mümkin (dem alyş ýollarynyň agyr obstruksiýasynda). Agyr gipoksemiýa bradikardiýa görnüşinde ýüze çykyp biler. Öň bellenilýän paradoksal pulsuň bolmazlygy ähtimal, ol dem alyş muskullarynyň ýadanlygyna şaýatlyk edýär.

Astmatiki status (J46) – bu agyr, uzak wagtlap (24 sagatdan uzak) laýyk bellenen bronhgiňeldiji serişdeler bilen aýryp bolmaýan durnukly astmatiki tutgaýdyr. Ol näsagyň ýagdaýynyň örän ýaramazlaşmagy, ýiti dem alyş ýetmezçiligi, gipoksemiýa, giperkapniýa bilen utgaşyp, hassahanada aýgytly bejergini talap edýän (gipoksiýany, giperkapniýany, degidratasiýany bejermek we mümkin bolajak öýkeniň emeli ýellenmesini geçirmek)gaýra goýulmasyz ýagdaýdyr.

Astmatiki statusda üç döwür tapawutlandyrylýar:

I döwri: solgunlyk, sianoz, ekspirator dem gysma, dyngysyz üsgülewük, peselen dem alyşda we dem goýberilişiň halında köp bolmadyk sykylykly hyžyldylar häsiýetli.

II döwri: dem alyş ýetmezçiliginiň obstruktiv görnüşde ösmegi: näsagyň aşa agyr ýagdaýy, solgunlyk, sianoz, örän aýdyň tahikardiýa, tahipnoýe bellenilýär.

Öýken diňlenilende onuň aşaky böleklerinde dem alyş we hyžyldylar doly diýen ýaly ýitýär (eşidilmeýär), ýagny maýda bronhlaryň we bronhiolalaryň şepbeşik nem bilen dykylyp ýapylmasy (obturasiýa) netijesinde öýkeniň obstruksiýa alamaty döreýär. Pulsy ýygy, dolgunlygy gowşak, gan basyşy peselen bolýar, bejeriş çareler gijikdirilen ýagdaýynda gipoksemiki koma düşmegi ähtimal.

III döwri: örän aýdyň giperkapniýanyň netijesinde dem alyş we metaboliki asidozyň dekompensirlenmeleri döreýär, asfiktiki alamat ýüze çykýar. Aňy ýitýär, refleksleri bolmaýar, ýaýran sianoz, kollaps, boýun damarlarynyň çişmesi bellenýär, öýkende hyžyldylaryň eşidilmesi galýar, gipoksemiki koma ösýär, ahyry ölüm bilen gutarmagy ahmal. Näsagy gyssagly reanimasiýa bölümüne ýerleşdirmeli.

Dem gysma tutgaýynyň ýok döwründäki fizikal maglumatlar (keseliň ganymatlaşan döwründe, meselem, saglyk öýüne gelende):

- astmanyň agyrylygyna baglylykda fizikal maglumatlar üýtgeýär. Ýeňil astmaly näsaglar barlananda kliniki alamatlar anyklanylmaýar. Has agyrlaşan näsaglarda bolsa dowamly dem alyş bozulmalary hem-de giperwentilýasiýa kesgitlenýär;
- atopiýanyň we allergiki rinitiň ýüze çykmalary bolýar;
- döş kapasasynyň öňden-yza ölçeginiň çişmegi netijesinde ulalmagy mümkin. Onuň ýellenip çişmesi garyn dem alma görnüşine getirip bilýär;
- öýkeniň barlagynda dem çykarylyşyň uzalmagy, ekspirator hyžyldylar, ekspirator sykylykly, çasly hyžyldylar ýa-da deň däl bolan dem alyş sesleri ýüze çykarylýar;
- barmaklaryň ýognamasy astma üçin örän adaty bolmadyk alamatdyr. Ol has düýpli barlagy talap edýär.

Dem gysmanyň agyrylygyny häsiýetlendirýän görkezijiler

1. Dem alyş sany.
2. Dem alşa kömekçi muskullaryň gatnaşmagy.
3. Sykylykly dem alşyň depgini.

4. Döş kapasasynyň çişmesi.
5. Diňlenilende öýkende dem alşyň häsiýeti we eşidilişi.
6. Ýürek urgularynyň sany.
7. «Mejbury ýagdaýy» eýelemek.
8. Özünü alyp barsynyň üýtgemegi.
9. Fiziki işjeňliginiň çäklenen derejesi.
10. Dem gysmany aýyrmak üçin ulanylýan bejerginiň göwrümi (derman serişdeleri, goýberiş usullary).

24-nji tablisa

**Çagalarda bronhial dem gysma tutgaýynyň
agrylygyna baha berýän görkezijiler**

Alamat	Ýeňil	Orta agrylyk	Agyr	Astmatiki status (dem almanyň togtama howpy)
Fiziki işjeňlik	Saklanan	Çäklenen	Mejbury ýagdaýda, örän çäklenen	Ýok
Gepleşik sözi	Saklanan	Çäklenen, aýry-aýry sözleri aýdýar	Sözleşigi kynlaşan	Ýok
Huş ýagdaýy	Üýtgedemik, kähalatda howsalaly	Howsalaly	Howsala, gorky «dem alyş dowly»	Aňynyň bulaşmagy, koma ýagdaýy
Kömekçi muskullaryň gatnaşmagy, ýaýjyk joýajyklarynyň çekilmegi	Gaty bildirmeyär	Bildirýär	Gaty güýçli bildirýär	Paradoksal, torakoabdominal dem alyş
Dem alyş sany (ýygylygy)	Dem alyşy çaltlaşan	Bildirýän ekspirator dem gysma	Gaty güýçli bildirýän ekspirator dem gysma	Tahipnoýe ýa-da bradipnoýe
Sykylykly dem alyş	Hemişe dem çykarylyşyň soňunda bildirýär	Bildirýär	Gaty güýçli bildirýär	«Sessiz, lal öýken», dem alyş sesleriniň ýoklugy
Pulsuň ýygylygy	Ýokarlanan	Ýokarlanan	Örän ýokarlanan	Bradikardiýa
FEV I PEF kadadan ýa-da näsagyň gowy görkezijisinden %-i	80% köp	60-80%-e deň	Kadadan 60% az	

**Çagalarda bronhial astmanyň geçiş
agyrlygyny häsiýetlendirýän görkezijiler**

Alamatlar	Ýeňil	Orta agyrlyk	Agyr
1	2	3	4
Dem gysma tutgaýynyň sany (ýygylygy)	Aýda 1 gezekden köp däl	Aýda 3-4 gezek	Hepdede birnäçe gezek ýa-da günde
Tutgaýlaryň kliniki häsiýetnamasy	Pursatlaýyn, tiz aýrylýar, ýeňil	Aram agyrlykda daşky dem alyş funksiýalarynyň aýdyň bozulmalary bilen geçýär.	Hemişe agyr tutgaýlaryň, astmatiki ýagdaýlaryň alamatlarynyň bolmagy
Gijeki tutgaýlar	Ýok ýa-da seýrek	Hepdede 2-3 gezek	Günde diýen ýaly
Fiziki agramlygy görüşi, işjeňligi we ukynyň bozulmagy	Üýtgedemik	Peselen	Örän peselen
Ýitileşen döwründe FEWI we PEF görkezijiler	Bolmalysyndan 80% ýa-da ondanam köp	Bolmalysyndan 60-80%-e deň	60% az
Bronhgeçirijiliginiň gije-gündizdäki üýtgemesi	20%-den köp däl	20-30% -e deň	30% köp
Remissiýa döwrüniň häsiýetnamasy	Alamatlary ýok, daşky dem alyş funksiýalary kadaly	Doly däl kliniki funksional remissiýa	Doly däl kliniki funksional remissiýa (dem alyş ýetmezçiliginiň dürli derejesi)
Remissiýa döwrüniň uzaklygy (1 ýylyň dowamynda)	3 aý we ondan köp	3 aýdan az	1-2 aýa deň
Fiziki ösüşi	Bozulmadyk	Bozulmadyk	Fiziki ösüşinde yza galmaklyk we sazlaşyksyz ösüş
Dem gysma tutgaýyny aýyrmak usuly	Tutgaý birden duýdansyz aýrylýar ýa-da bronholitikleri 1 gezek ulanylanda aýrylýar (ingalyásiýa, per os)	Tutgaý bronholitikler bilen kyn aýrylýar, (ingalyásiýa we parenteral), görkez-mä görä kortikosteroid serişdeleri bellenilýär.	Tutgaý hassahana ýagdaýynda bronholitikleriň kostikosteroidler bilen utgaşmagynda parenteral goýberilende aýrylýar.

1	2	3	4
Gaýnaglama garşy bazis bejergi	Kromoglikat natriý, nedokromil natriý	Kromoglikat natriý ýa-da nedokromil natriý, kãbirinde-de pürkme kortikosteroidler.	Köplenç, depginli bejeriş bölümlerinde pürkme we ulgamlayyn kortikosteroidler.

Dem gysma tutgaýy agyrlyk derejesine laýyklykda aşakdakylara bölünýär:

- ýeňil dem gysma tutgaýy;
- orta agyrlykda dem gysma tutgaýy;
- agyr dem gysma tutgaýy;
- örän agyr – astmatiki status.

Tapawutlandyrylyşy: allergiki rinit, aspergillýoz, aspirasion alamatly bronhektazlar, bronhiolit, öýken bronh displaziýasy, kistofibro, bronhuň keseki jisimleri, ezofagit, gastroezofagal reflýuks, laringomalýasiýa, ilkinji siliar diskineziýasy, bagyjasty steno, damar halkasy, sag aorta dugasy, mukowissidoz bilen geçirilýär.

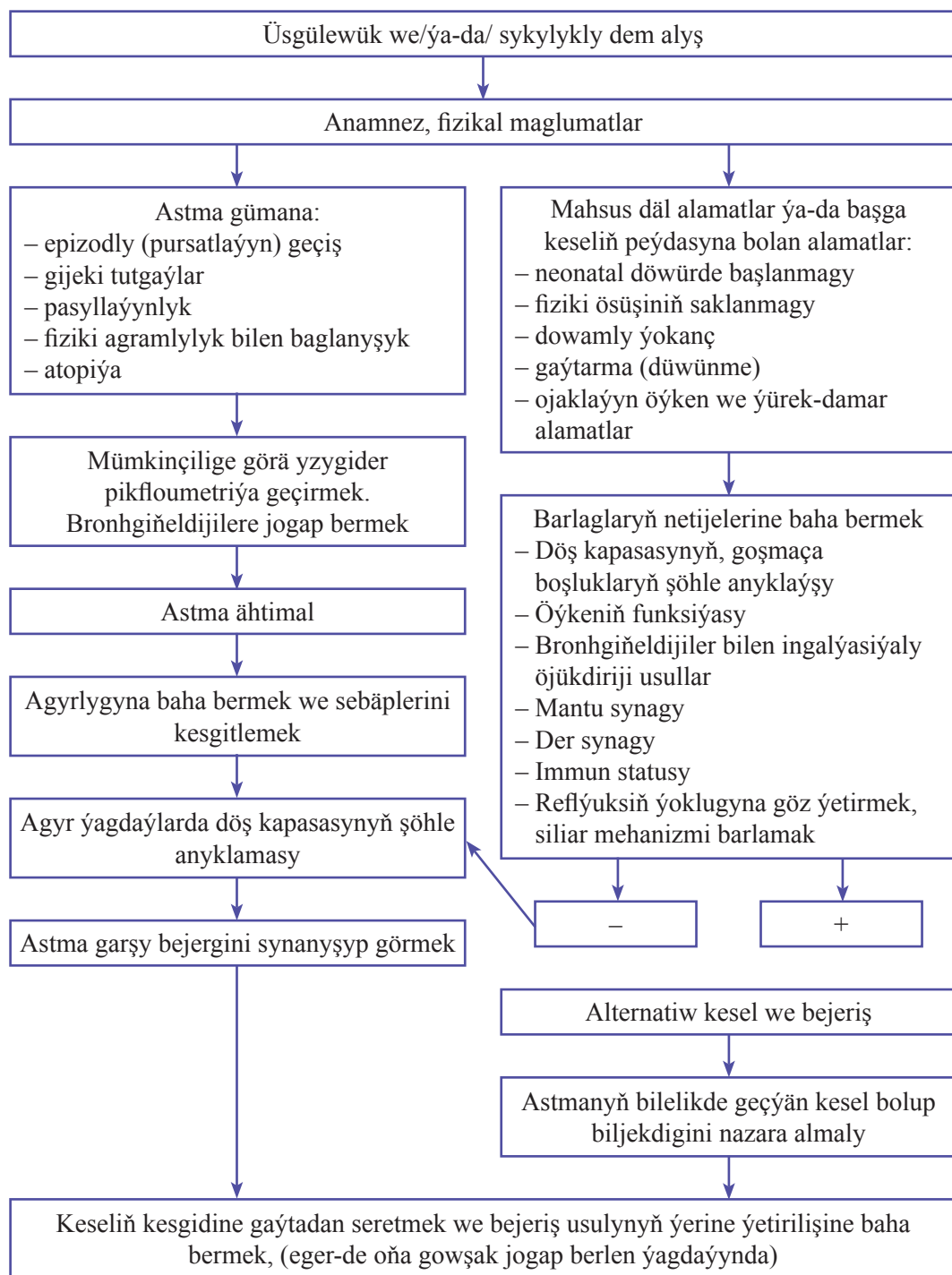
Anyklanylyşy. Keseli kesgitlemekde öýkeniň işjeňligini barlamak möhüm orny eýeleýär. 5 ýaşdan uly çagalara spirometriýa geçirilýär (5 ýaşdan kiçi çagalara mümkin däl). Dem gysmada öýkeniň güýçlendirilen (forsirlenen) ýaşaýyş sygymynyň, dem çykarylyşyň forsirlenen göwrüminiň we dem çykarmanyň ýokary tizliginiň peselmegi anyklanylýar. Öýkeniň işjeňligini, şeýle-de bronholitiklerden, fiziki agramlykdan, metaholin bilen öjükdirme usulyndan soňra-da kesgitlenýär. Çagalar üçin has oňaýlysy bronholitiki usul bolup, onda forsirlenen dem çykarylyşyň göwrümi we dem çykarmanyň ýokary tizligi (DÇÝT) 12-15% ösýär. Daşky dem alşyň işjeňligine yzygider gözegçilik geçirmek (monitoring) we bejerginiň ähmiýetini yzarlamak üçin pikfloumetriýa ulanylýar. DÇÝT we onuň gije-gündiziň dowamynda we bejerginiň täsirinde üýtgemeleri kesgitlenýär. Pikfloumetriýa geçirilende ýüze çykýan üýtgemeleri dogry çözmek, düşünmek üçin näsaglara kömek hökmünde ýörite zolak ulgamlary işlenilip düzülde («ýaşyl», «sary», «gyzyl»). Bu usulyň näsaglar tarapyndan dogry ýerine ýetirilmegi bronhial astmanyň geçişine uly täsirini berýär.

Allergologiki barlaglar: allergenleri ýüze çykarmak üçin deri testleri ulanylýar (tozanjykdaky sakyrtygalar, tozgajyklar, epidermal allergenler, kömelejikler we başgalar). Deri testleri keseliň remissiýa döwründe, gormon we antigistamin serişdeleri kabul edilmeýän wagtlarynda geçirilýär.

Ganyň barlagy: eozinofilleri sanamak we umumy hem-de ýörite IgE kesgitlemek bellenýär.

Döş kapasasynyň rentgen anyklamasy astma bejergä boýun egmedik halatynda geçirilýär. Adatça, giperwentilýasiýa we öýken şekiliniň güýçlenmesinden başga-

Çagalarda bronhial astmanyň anyklaýyş algoritmi

da parenhimatoz zeperlenmeler, atelektaz, pnemoniýa, dogabitdi kemislikler we keseki jisim kesgitlenmegi mümkin. Şeýle ýagdaýlaryň käbirlerinde bronhoskopiýa zerurlygy ýüze çykýar. Goşmaça boşluklaryň şöhle anyklamasy, kompýuter tomografiýa, şeýle-de deri testi netijeli anyklaýyş usullar hasap edilýär.

Keseliň geçişine (agyrlygyna) yzygider gözegçilik guramak. Keseliň geçiş agyrlygyna lukman baha berende aşakdakylara esaslanýar: astmanyň ýitileşmesiniň ýygylgy we agyrlygy, dem gysma bolmadyk döwürde çaganyň ýagdaýy, netije berýän amatly bejerginiň göwrümi göz önünde tutulýar. 5 ýaş çenli çagalarda astmanyň agyrlygyna baha bermek hem-de gözegçilik etmek daşky dem alyş görkezijileriň seljermesi esasynda mümkin bolmaýar. Şol sebäpli-de çagalaryň köpüsünde astmanyň agyrlygyny kesgitlemekde keseliň alamatlaryna, sorag-jogabyň netijelerine, gündeliginiň maglumatlaryna esaslanmaly.

Mekdep ýaşly çagalarda dem çykarmanyň ýokary tizliginiň (DÇÝT) ölçenmegi bronhobstruksiýanyň agyrlygyna baha bermäge we bejeriş çärelerini düzmäge mümkinçilik berýär. Pikfloumetriýanyň geçirilişine, alnan maglumatlara dogry düşünmeklige hem-de ol görkezijileriň üýtgemesine laýyk jogap berilmegine lukman we ene-atasy gözegçilik etmeli. Astmanyň ýeňil geçişinde DÇÝT üýtgemeyär, ol görkeziji bolmalysyndan 80% ýokary, gije-gündizdäki yrgyldysy bolsa 20% az bolýar. Orta agyrlykda DÇÝT bolmalysyndan 60-80% peselýär. DÇÝT-niň gije-gündizdäki üýtgemeleri 20-30% we bronhgiňeldijiler kabul edilenden soňra kadalaşýar. Agyr astma DÇÝT-niň mese-mälim peselmegi (bolmalysyndan 60% az) bilen häsiýetlenýär.

$$\text{Dem çykarmanyň ýokary tizliginiň (DÇÝT) gije-gündizdäki üýtgemeleri} = \frac{DÇÝT_{\max} - DÇÝT_{\min}}{DÇÝT_{\max}} \times 100\%$$

$$\text{Gije-gündiziň dowamyndaky ortaça bronh geçirijilik} = \frac{DÇÝT_{\text{irden}} + DÇÝT_{\text{agşam}}}{2 \times DÇÝT_N} \times 100\%$$

26-njy tablisa

Pikfloumetriýanyň netijeleri öz-özüne gözegçilik gündeligine geçirilýär.

Näsagyň gündeliginiň görnüşi

Sene	DÇÝT	Burnuň dykylmasy	Üsgülewük	Sykylykly dem alyş	Bronholitiklere mätäçlik	Bazis bejergi
	Irden, agşam	Gündiz, gije	Gündiz, gije			

Bellik: «-» alamatlar ýok, «+» – alamat ýüzleý, «++» alamat gowy bildirýär, «+++» alamatyň iň aýdyň ýüze çykmasy. Eger-de näsag bronholitik aerazolyny alýan bolsa, şondan soňra ilkinji 4 sagadyň dowamynda DÇÝT-ni ölçäp, bellik etmeli.

DÇÝT-niň görkezijileri näsagyň ýaşyna, onuň fiziki ösüşine bagly bolýar we adaty, pikfloumetriň ýanyna goşulýar. Edebi çeşmelerde berilýän kadaly görkezijiler tapawutlanýar.

27-nji tablisa

Pikfloumetriýanyň görkezijileri

DÇÝT-niň bolmaly görkezijisi. Ýaşy (ýylda)				
Boýy, sm	Oglanlar. Ýaşy (ýylda)		Gyzlar. Ýaşy (ýylda)	
	5-14	15	5-14	15
100	24		39	
105	51		65	
110	77		92	
115	104		118	
120	130		145	
125	156		171	
130	183		197	
135	209		224	
140	236	414	250	348
145	262	423	276	355
150	289	432	303	360
155	440	329	366	366
160	488	356	371	371
165	386	456	382	376
170	394	463	408	381
175	421	469	435	385
180		479		390
185		482		394
190		488		398

Näsagyň özüni gowy duýýan mahaly öýkeniň işini spirometriýanyň kömegi arkaly barlap alnan görkeziji has gowusy hasaplanýar. Şol bir wagtda-da näsagyň ulanjak pikfloumetri bilen ölçeg geçirmek maslahat berilýär. Pikfloumetriýany dik duran ýagdaýynda geçirmeli. Çaga mümkin boldugyça köp mukdarda howany öýkenine owurtlamagyny düşündirmeli, soňra şol howany iň ýokary tizlikde üflemleni (çykarmaly). Güýçlendirilen (forsirlenen) dem çykarma üç gezek ýerine ýetirilýär we iň ýokary görkeziji bolmalysy hökmünde saýlanyp alynýar. Soňra bolsa öýde ýa-da lukmana görnende öýkeniň işjeňligine yzygider gözegçilik şol alnan görkeziji bilen deňeşdirilýär. Çagalarda öýken işjeňligi barada dogry maglumat 5

ýaşdan başlap almak bolýar. Lukman dem alyş tilsimlerini näsaga öwretmäge borçludyr. Pikfloumetriýa, belli bolşy ýaly, irden we agşam geçirilýär, bronhgiňeldiji serişdeler kabul edilýän halatlarynda bolsa onuň öň we yz ýanynda ölçenilýär. DÇÝT-niň öz wagtynda ölçenmeginiň wajyplygy gündeki görkezijileriň üýtgemegine baha bermek bilen bronhial astmanyň geçişine gözegçilik etmäge mümkinçilik berýär. Eger näsag bronhgiňeldiji serişdeleri ulanýan bolsa, onda DÇÝT irden serişdäni kabul etmeziniň öň ýanyndaky we agşam derman serişdäni kabul edeninden soňky görkezijileriň arasyndaky tapawut hasaba alynýar. Öý ýagdaýlarynda geçirilýän pikfloumetriýanyň netijeliligi birnäçe şertlere bagly bolýar. Testiň irden we agşam ýerine ýetirilýän sagatlaryny berjaý etmek möhümdir. Alnan netijeler hökmany belleneilmeli. Eger çaga öýde bejergi (bronhgiňeldiji) alýan bolsa, onda serişdäniň öň we yz ýanyndan DÇÝT-ni barlamaly we gündelikde hökmany suratlandyrmaly. Aýratyn möhüm zatlaryň biri-de öz wagtynda ene-atalaryň lukman bilen meýilleşdirilen indiki gözegçilik senesine çenli haýsy duýdansyz ýüze çykan ýagdaýlarda lukman kömegine gaýragoýulmasyz ýüz tutmalydygyny bilmekleridir. Keseliň geçişine gözegçilik etmekde näsaga kömek hökmünde ýörite zolaklar işlenip düzüldi («ýaşyl», «sary», «gyzyl»).

«Ýaşyl zolak» kadanyň görkezijisidir. Astma gözegçilik astynda bolýar. Fiziki işjeňligi we ukusy bozulmadyk, alamatlary ujypsyz ýa-da bildirmeýär. DÇÝT bolmalysyndan ýa-da näsagyň iň gowy görkezijisinden 80% köp bolýar. Gije-gündizki üýtgemeler 20%-den artmaýar. Bejergini dem gysmanyň geçiş agyrllygy kesgitleýär. 3 aýdan az bolmadyk wagtyň dowamynda durnuklylygyň saklanmagy bejerginiň gowrüminiň azaldylmagy ýa-da bes edilmegi barada soragy goýup bilýär.

«Sary zolak» üns bermegi aňladýar. Astmanyň alamatlary (üsgülewük, syklykly hyžžyldylar, dem gysma, aýratyn-da, gije, döşde agyrllyk) ýüze çykýar. Fiziki işjeňligi peselýär, ukusy bozulýar. DÇÝT bolmalysyndan ýa-da özüniň gowy görkezijisinden 60-80%, gije-gündizki üýtgemeler bolsa 20-30% bolýar. «Sary zolaga» geçmegi başlanýan ýa-da ösen ýitileşmäni görkezýär. Şeýle ýagdaýda lukmanyň bellän görkezmelerine laýyklykda derman serişdeleri kabul edilmeli, zerurlyga görä bazis bejergini güýçlendirmeli.

«Gyzyl zolak» howpuň abanýandygyny aňladýar. Astmanyň alamatlary rahat ýagdaýda hem, agramlyklarda-da kesgitlenýär. Üsgülewük, kömekçi muskullaryň gatnaşmagynda dem gysma ýüze çykýar. DÇÝT 60%-den, gündeki üýtgemeleri bolsa 30% pes bolýar. Gaýragoýulmasyz derman serişdesini (lukmanyň maslahat beren meýilnamasyna laýyklykda) kabul etmeli we haýal etmän saglygy goraýyş kömegine ýüz tutmaly. «Gyzyl zolaga» geçilmegi «ýaşyl zolakdaky» bejeriş meýilnama täzeden seredilmegini talap edýär.

Bejergisi

Esasy maksat dowamly bimaza edýän alamatlaryň önüni almak, öýkeniň kadaly ýa-da kada ýakyn işjeňligini, şeýle-de fiziki işjeňligi saklamak, astmanyň

ýtipleşmesiniň gaýtalanmagynyň önüni almak, gaýragoýulmasyz bejeriş bölümlerine ýerleşmek ýa-da ýüz tutmak mätäçligi iň pes derejä düşürmek, ujypsyzja gerekmejek täsiri bolan amatly farmakologiki bejergini geçirmek, maşgalanyň astmanyň bejergisinden garaşýan tamasyny ödemek bolup durýar.

Astmany bejermek ýiti dem gysma tutgaýyny bejermegi we dowamly almatlary gözegçilik astyna almak çärelerini öz içine alýar. Gözegçilik astyna alýan derman serişdeleri: ingalýasion kortikosteroidler, kromolin, nedokromolin, uzak täsirli bronhgiňeldijiler we teofillin, leýkotriýenleriň antagonistleri degişli. Dem gysma tutgaýy döwründe gysga täsirli bronhgiňeldijiler we metilksantinler ulanylýar.

Bejergide basgançaklaýyn we tapgyrlyýyn usullar utgaşdyrylyp geçirilýär.

Basgançaklaýyn bejiriliş – derman serişdeleri bellenilende, olaryň sanynyň we möçberiniň keseliň agyrlygyna baglylykda artdyrylmagy ýa-da alamatlaryň ýitdigi saýy azaldylmagy. Uzak möhletleýin we gysga wagtlaýyn bejergi astmanyň agyrlыgy boýunça kesgitlenýär.

– **Ýeňil intermitirleýän astma**

Uzak möhletleýin gözegçilik, adatça, gündelik bejergini talap etmeýär. Gaýragoýulmasyz ýeňilleşdirme munda gysga täsirli bronhgiňeldiji β_2 agonistiň ingalýasiýasy ulanylýar. Gysgatäsirli β_2 agonistleriň hepdede 2 gezekden köp ulanylmagy uzak möhletleýin goldaýjy bejergini başlamak zerurlygynyň ýüze çykandygyna şaýatlyk edýär.

– **Ýeňil persistirleýän astma**

Uzak möhletleýin gözegçilikde, steroid däl gaýnaglama garşy serişdeleri (kromolin, nedokromil)we ingalýasion kortikosteroidleri az möçberde ulanmaklyga artykmaçlyk berilýär. Şeýle-de ýaňy-ýakynda 2 ýaşdan uly çagalarda antileýkotriýen serişde bolan montelukast ulanmak rugsat edildi.

Gaýragoýulmasyz ýeňilleşdirmede gysga täsirli β_2 agonistler zerurlyk boýunça ulanylýar. Olaryň günde ulanylmagy uzak möhletleýin bejergä goşmaça çäreleriň bellenilmegini görkezýär.

– **Orta agyrlыkda persistirleýän astma**

Uzak möhletleýin gözegçilikde gaýnaglama garşy bejergi hökmünde orta möçberlerde ingalýasion kortikosteroidler ulanylýar. Ýene-de ingalýasion kortikosteroidler uzak täsirli bronhgiňeldijiler we leýkotriýeniň antagonistleri bilen utgaşdyrylyp bilner (aýratyn-da, gije we fiziki agramlykdan soňra ýüze çykýan almatlar ýüze çyksa).

Gaýragoýulmasyz ýeňilleşdirmede gysga täsirli β_2 agonistler ulanylýar. Olara gündelik mätäçligiň bolmagy uzak möhletleýin bejergä goşmaça girizmegi aňladýar.

– **Agyr persistirleýän astma**

Uzak möhletleýin gözegçilikde günde ýokary möçberlerde ingalýasion kortikosteroidler berilýär. Bejerginiň üsti uzak täsirli bronhgiňeldijiler we leýkotriýeniň

antagonistleri bilen ýetirilip bilner. Ingalýasion kortikosteroidi kabul edýändigine garamazdan, uzak täsir edýän allergenlere duýgur näsaglara omalizumab serişdesi bilen bejerginiň peýda berýändigigi barada edebi çeşmelerde maglumatlar bar. Gaýragoýulmasyz ýeňilleşdirmede gysga täsirli β_2 agonistler ulanylýar. Olaryň gündeki kabul edilmegi uzak möhletleýin bejergä goşmaça girizilmegini talap edýär.

28-nji tablica

**Çagalarda bronhial astmanyň bazis bejergisine
basgançaklaýyn çemeleşme**

Bejergi	BA-nyň agyrlýgy, bejerginiň basgançagy		
	I basgançak, Ýenil	II basgançak, aram agyrlýk	III basgançak, agyr
Gaýnaglama garşy bejergi	Kromoglikat natriý günde 4 gezek ýa-da nedokromil natriý günde 2 gezek ýa-da leýkotriýenleriň reseptorlarynyň saýlama antagonistlerini ulanmak	Kromoglikat natriýa günde 4 gezek ýa-da nedokromil natriý günde 4 gezek, 6-8 hepdäniň dowamynda, netijesi az bolsa, pürkme kortikosteroidleriň pes ýa-da aram möçberleri bilen çalyşmaly. Leýkotriýenleriň reseptorlarynyň saýlama antagonistleri, pürkme kortikosteroidleriň möçberini peseltmek	Pürkme steroidler (ýokary möçberde) ýa-da olary beta-2 agonistleriň uzak täsirliileri bilen utgaşdyrmak, alamatlaryň doly däl yza gaýtmasynda olaryň möçberini artdyrmak ýa-da oral steroidleri (gysga wagtlaýyn) goşmak.
Uzak täsirli bronhgiňeldijiler goşmaça	Görkezilmedik	Teofillinleriň uzak täsirliilerini ýa-da β_2 – agonistleriň uzak täsirliilerini pürkme steroidler bilen ulanmak	Teofillinleriň uzak täsirliilerini ýa-da β_2 – agonistleriň uzak täsirliilerini pürkme steroidler bilen ulanmak
Alamatlaýyn bejergi (alamatlary tiz aýyrmak üçin bronhgiňeldijiler)			
Dem gysmany aýyrmak üçin bronhgiňeldiji bejergi	Pursatlaýyn: pürkme gysga täsirli β_2 agonisti we (ýa-da) ipratropium bromidi ýa-da gysga täsirli teofillini ulanmak	Pürkme gysga täsirli β_2 agonistleri (gije-gündiziň dowamyn-da 4 gezekden köp däl) we (ýa-da) ipratropium bromidi ýa-da gysga täsirli teofillini ulanmak	Pürkme gysga täsirli β_2 agonistleri (gije-gündiziň dowamyn-da 4 gezekden köp däl) we (ýa-da) ipratropium bromidi ýa-da gysga täsirli teofillini ulanmak

Ýiti agyr astmatiki tutgaý (asmatiki status)

Geçirilýän çäreler:

- örän aýdyň gipoksiýany düzetmek üçin goşmaça kislorod ulanylýar. Görkezme boýunça öýkeniň emeli ýellenmesi geçirilýär;
- gaýtadan ýa-da uzak möhletleýin ingalýasion β_2 agonistler peýdalanylýar. Kortikosteroidler (prednizolon per os we metilprednizolon parenteral) maslahat berilýär;
- steroidleripeseltme agyr obstruksiýanyň yzyna gaýdyşyna bagly bolýar. Köplenç, ulgamlayyn steroidleriň gysga tapgyry üstünlikli hasap edilýär. Bronhial astmanyň basgançaklaýyn bejergisiniň ýene-de bir amatly nusgasy aşakda berilýär.

Astmanyň basgançaklaýyn bejergisi tapgyrlyýyn usul bilen utgaşsa, gözegçilige has oňalyly bolýar.

Tapgyrlyýyn bejeriliş

I tapgyr: dem gysma tutgaý döwri – pnemoniýany inkär etmeli, β_2 agonistleri bellemeli, bazis bejergini bellemeli. Pikfloumetriýa gözegçiligini guramaly.

II tapgyr: dem gysma tutgaýyndan soňky döwür – bazis bejergini dowam etmeli, beta-2 agonistleriň möçberini peseltmeli, triggerleri ýüze çykarmaly, ýok etmeli. Pikfloumetriýa gözegçiligini dowam etdirmeli.

III tapgyr: keseliň remissiýa döwri – bazis bejergini dowam etmeli, β_2 agonistleri zerurlyk boýunça ulanmaly, ýörite anyklaýyş, görkezmä görä ýörite giposensibilizasiýa geçirmeli. Pikfloumetriýa gözegçiligini dowam etmeli. Bejergä her 1-6 aýdan täzeden seredilip bilner, şoňa görä-de bejergini haýaldan basgançaklaýyn peseltmek mümkinçiligi bolýar.

Bazis bejerilişi (gaýnaglama garşy bejeriliş)

Kromonlar. Dem gysmanyň ýeňil we orta agyrlygynda steroid däl gaýnaglama garşy serişdeler: kromoglikat natriý (intal) 1-2 pürkmeden günde 3-4 gezek, 2 ýaşdan başlap –nedokromil natriý (taýled) 2 pürkmeden günde 2-3 gezek 6-8 hepdeden az bolmadyk möhletiň dowamynda bellenilýär.

Şeýle-de bu serişdeler çak edilýän allergen bilen galtaşmanyň ýa-da fiziki agramlygyň oň ýanynda bronhobstruksiýanyň önüni almak üçin hem ulanylýar. Kromonlary β_2 agonistleriň uzak täsirlileri bilen utgaşdyrmaly däl, sebäbi olaryň pürkme steroid serişdesi bilen bilelikde ulanylmazlygy astmadan ölme howpuny ýokarlandyrýar.

Pürkme kortikosteroidler. Agyr astmada we geçirilýän bejergiden netije bermeyän orta agyrlykdaky dem gysmada pürkme kortikosteroidler ulanylýar. Olaryň möçberi çaganyň ýaşyna we keseliň agyrlygyna bagly bolup, 4-6 aýdan az bolmadyk möhlet bilen ulanylýar.

Pürkme kortikosteroidleriň ulgamlayyn täsiri örän ujypsyzdyr (seýrek oral kandidozy, disfoniýa). Çagalarda iň az möçberde netijelisine artykmaçlyk berilýär. Olar has güýçli gaýnaglama garşy derman serişdeleridir.

29-njy tablisa

Çagalarda pürkme steroidleriň gije-gündizki möçberleri

	Az möçber	Orta möçber	Ýokary möçber
Beklometazon	84-336 mkg	336-672 mkg. (400-600 mkg)	>672 mkg (>600 mkg)
Budesonid	100-200 mkg	200-400 mkg	>400 mkg
Flunizolid	500 mkg	500-1000 mkg	>1000 mkg
Flutikazon	88-264 mkg	176-440 mkg (200-400 mkg)	>440 mkg (400 mkg)
Triamsinolon asetonid	400-800 mkg	800-1000 mkg	>1000 mkg

Irki ýaşly çagalarda beklometazonyň möçberi günde 200-300 mkg, flutikazonyňky 100-200 mkg bolmaly. Beklometazonyň, flutikazonyň, budesonidiň ýokary (>800 mkg günde) möçberleri, galanlarynyň bolsa >1000-1500 mkg gündeki möçberleri ulgamlayyn gerekmejek täsirlere (ösüşiniň saklanmagy we böwregüsti mázleriniň tapdan düşmegi) getirýär.

Bazis gaýnaglama garşy bejerginiň ýeterlik netije bermedik halatlarynda uzak täsirli bronhgiňeldiji bejergä goşulýar.

Uzak täsirli β_2 agonistler (salmeterol, formoterol) 12 sagadyň dowamynda bronhgiňeldiji täsiri üpjün edýär. Olar ýiti bronobstruksiýa garşy ulanylmaýar (öňüni alyş bejergide ulanylýar). Şoňa görä-de gijeki astmada, şeýle hem fiziki agramlyk netijesinde gozgaýan astmada bellenilýär. Salmeterol (4 ýaşdan) 50 mkg, gije-gündiziň dowamynda her 12 sagatdan 2 gezek, formoterol (5 ýaşdan uly çagalarda) 12-24 mkg gije-gündiziň dowamynda foradil görnüşinde ulanylýar. Şu toparyň serişdelerini diňe pürkme steroidler bilen bilelikde bellemeli, sebäbi pürkme steroidsyz β_2 agonistleriň uzak täsirlileri bilen yeke-täk bejergi näsaglaryň ölüm ähtimallygyny ýokarlandyrýar.

Metilksantinleriň uzak täsirlileri. Gaýnaglama garşy bejerginiň toplumynda, şeýle hem gijeki ýüze çykýan alamatlaryň öňüni almakda haýyrlanýar. Olar (teotard, teopek, retafil, eufilong, teodur, durofillin, teo-24, slobid, teolaýr) ýiti dem gysma tutgaýynda ulanylmaly däl. Uzak täsirli teofillin gije-gündiziň dowamynda 10 mg/kg başlangyç möçberde agyzdan berilýär (günde 300 mg-dan köp bolmaly däl). Başlangyç (birinji) möçbere girizilýän düzediş: 13 mg/kg per os (günde 450 mg-dan köp bolmaly däl) bolmaly. Ikinji möçbere girizilýän düzediş: 16 mg/kg agyzdan (600 mg-dan köp bolmaly däl) bellenýär. Ganyň düzüminde serişdäniň derejesine gözegçilik etmek zerurlygy ýüze çykýar.

Antileýkotriýen serişdeleri. Leýkotriýenleriň dem gysmanyň döremeginde wajyp orny eýeleýändigini subut edilen. Şoňa baglylykda zafirlukast, montelukast serişdeleri agyr bolmadyk astmada alternatiw bejergi hökmünde ýa-da pürkme kortikosteroidler bilen toplumlaýyn ulanylýp bilner. Zafirlukast > 7-11 ýaşlarda 20 mg günde 2 gezek agyzdan, montelukast 2-6 ýaş 4 mg agyzdan 1 gezek gijara, 6-12 ýaşdan 5 mg agyzdan 1 gezek gijara, > 12 ýaşdan 10 mg agyzdan 1 gezek gijara ulanylýar.

Pürkme kortikosteroidleriň we uzak täsirli β_2 agonistleriň bilelikde ulanylmagy zygider bejergi üçin niýetlenendir. Çagalarda 4 ýaşdan **seretid** ulanylýar, onuň düzümine gaýnaglama garşy we uzak täsirli bronhgiňeldiji **flýutikazon propionat we salmeterol** girýär. Astmanyň dürli agyrlyk derejelerinde pürkme kortikosteroid bejerginiň geçirilýändigine garamazdan, keseliň alamatlary saklansa, şeýle-de bronhgiňeldiji we kromonlar bilen zygider bejerginiň geçirilýändigine seretmezden, pürkme kortikosteroidleri bellemek zerurlygy ýüze çyksa, seretid peýdalanylýp bilner. 12 ýaşdan uly çagalarda **simbikort** (budesonid – 1 möçberinde 80 mkg ýa-da 160 mkg we uzak täsirli formoterol – 1 möçberinde 4,5 mkg) ulanmak bolýar.

Şeýle hem çagalarda kromonlar bilen gysga täsirli β_2 agonistleriň birleşmesi ulanylýar. Bu toparyň wekili ditek – ol β_2 agonist fenoteroly (0,05 mg) we kromoglikat natrini (1 mg) saklaýar.

Bronhial astma keseliniň allergiki rinit bilen utgaşyp gelmesinde **intranazal glýukokortikoidleriň** (bekonaze, fliksonaze, nazoneks) ulanylmagy iki keseliňem alamatlarynyň gowulaşmagyna getirýär. Agyr ýagdaýlarda intranazal we pürkme glýukokortikoidleriň bilelikde ulanylmagy-da mümkin, ýöne umumy möçberi hödürleýän derejeden artmaly däldir.

Ýöriteleşdirilen immun bejerilişi (allergowaksinasiýa)

Astmanyň ýeňil we orta agyrlyk derejelerinde, keseliň remissiýa döwründe allergolog tarapyndan geçirilýär. Immun bejergi keseliň tebigy geçişini üýtgedip biler we birnäçe ýylyň dowamynda peýdaly netijesini saklaýar.

Immunbatlandyryjy (bakterial gelip çykyşly) serişdeler. Bular ýiti respirator ýokanjy bilen kesellemekligi hem-de ýerli dowamly ötüşen ýokanç ojaklarynyň gozgamasy azaltmak bilen astmanyň ýitileşmesiniň seýreklemegine ýardam edýär. Ýöne immunbatlandyryjy bejergi, şeýle-de allergiýa garşy immunoglobulin, gstaglobulin astmanyň standart bejeriş usullaryna girmeyär.

Monoklonal antitelalar semiz öýjükleriň we bazafilleriň üstündäki adam IgE-ne saýlama täsir etmek bilen onuň bilen baglanyşýarlar. Netijede, mediatorlaryň boşamagy yzyna serpikdirýär. Omalizumab orta agyr, agyr persistirleýän astmaly (hemişe täsir edýän allergenleri duýýan we alamatlaryň pürkme kortikosteroidler bilen gözegçilige boýun bolmaýan ýagdaýlarynda) näsaglarda görkezilýär. Bu serişde 12 ýaşdan uly çagalara belleniýär.

Gaýragoýulmasyz ýeňilleşdirme (kömek). Bronholitiki bejergi

Ýiti dem gysma tutgaýyny aýyrmak üçin gysga täsirli β_2 agonistler, antiholinergiki serişdeler, gysga täsirli teofillinler ulanylýar.

Gysga täsirli β_2 agonistler – salbutamol-400mkg (gije-gündizki möçberi), fenoterol-400 mkg (gije-gündizki möçberi), terbutalin-1000 mkg (gije-gündizki möçberi) ulanylýar. Olar günde 4 gezekden köp belenilmeýär.

Näsagyň ýagdaýyny durnuklaşdyrmak maksady bilen gysga, 7-10 güne çenli tapgyr bilen geçirilýär. Artykmaçlyk zygider däl-de, wagtal-wagtal (pursatlaýyn) bellemeklige berilýär. Gije-gündiziň dowamynda olara bolan mätäçligiň 3-4 gezekden artmagy keseliň ýeterlik gözegçilik astynda dældigini we gaýnaglama garşy (bазis) bejerginiň güýçlendirilmelidigini aňladýar.

Has ýygy ulanylýany hem-de «altyn standart» hasaplanylýany salbutamoldyr.

Gysga täsirli metilksantinler: (eufillin, aminofillin).

Bular spazmolitiki, inotropiki täsir edýär hem-de dem alyş muskullaryň ýadamazlygynyň önüni alýar. Köplenç, β_2 agonistleriň kömegi bilen dem gysma tutgaýy aýrylandan soňra, dem alyş ýollarynyň doly dikeldilmegi üçin ulanylýar. Gije-gündiziň dowamynda eufilliniň ortaça parenteral möçberi: 3-14 ýaşda 10-15 mg/kg, 3 ýaş çenli 5-10 mg/kg hasap edilýär. Möçber saýlanyp alnanda, ön ýanyndaky 4-5 sagadyň dowamynda bellenen möçberi hasaba almak zerurdyr. Teofilliniň plazmadaky mukdary 5-15 mkg/ml bolanda ol howpsuz hasaplanylýar. Plazmada iň ýokary möçbere eufillin kabul edilende 1 sagatdan ýetýär, täsiri 4-6 sagat dowam edýär. Şol sebäpli ýeňil we orta agyrlykda agyzdan ulanmak maksada laýyk hasap edilýär. Agyr dem gysmada beta-2 agonistlere durnukly bejergide we astmatiki statusda eufillin bilen infusiýa bejergi toplumlaýyn bejeriş çäreleriniň esasy düzüjisi bolýar.

Antiholinergiki serişdeler (ipratropium bromid). Bronhgiňeldiji täsiri 30 min-den ýüze çykýar, β_2 agonist bilen goşuluşmasy (berodual) ähmiýetini güýçlendirýär. Bu serişdeler bilen ingalýasiýa ýiti respirator ýokançlary sebäpli, irritantlaryň täsirinde gozgaýan dem gysmalarda has ähmiýetlidir.

Ulgamlaýyn kortikosteroidler. Esasy görkezmeleri ön kortikosteroid kabul eden ýa-da pürkme kortikosteroid bejergini alýan agyr dem gysmaly näsaglar, beta-2 agonistler bilen bejergä durnukly we has bildirýän dem ýetmezçilikli näsaglar bolup durýar. Bularyň gaýragoýulmasyz ýeňilleşdirmesiniň toplumyna gysga tapgyrda ulgamlaýyn kortikosteroidler girýär. Olar dem gysma tutgaýyndan ýa-da astmatiki statusdan çykýança her 4-6 sagatdan parenteral goýberilip bilner. Alternatiw görnüşi gysga wagtlaýyn (3-10 gün) ulgamlaýyn kortikosteroid bejergini agyzdan bellemek. Prednizolon içmek görnüşinde 1 ýaş çenli 1-2 mg/kg gije-gündizde, 1-5 ýaş 10-20 mg gije-gündizde, 5 ýaşdan uly çagalarda 20-60 mg gije-gündizde bellenilýär.

Näsagyň ýagdaýy durnuklaşýança serişdäniň möçberi günüň dowamynda gyrađen paýlanylýar, soňra böwregüsti mázleriniň sirkad ritmiki işi hasaba alynýar.

Keseliň doly remissiýasy gazanylandan soň, prednizolony haýaldan aýyrmak agşamky möçberi azaltmakdan başlanylýar. Agyr ýagdaylarda pürkme kortikosteroidler goşulyp, ýuwaş-ýuwaşdan ingalýasion kortikosteroid bejergä geçirilýär. Köplenç, ulgamlaýyn kortikosteroidleriň gysga tapgyry üstünlikli hasap edilýär.

Ýitileşme döwrüniň bejerilişi

Hassahana çenli döwürde ilkinji kömek ýeňil we orta agyrykda gysga täsirli beta-2 agonistler bilen ingalýasiýa geçirmek arkaly amala aşyrylýar. Gowusy, speýser ýa-da nebulaýzer arkaly ulanmak. Agyr dem gysma tutgaýynda nebulaýzer bejergä artykmaçlyk berilýär. Bronhspazmolitikleri ergin görnüşinde nebulaýzer arkaly ulanmak aýratyn-da ilkinji ýyllaryndaky çagalarda ähmiýetli bolýar. Salbutamolyň, berodualyň, salgimiň, fenoterolyň erginleri ulanylýar. Salbutamol 0,15 mg/kg (bir gezeklik) möçberde (max 5 mg), zerurlyga görä bir sagadyň dowamynda üç gezek 20-30 min arakesme bilen gaýtadan ulanylýar. Antiholinergiki serişde ipratropium bromid ýumşak bronholitiki täsire eýe bolup, agyr bolmadyk dem gysmany aýyrmakda 0,25 mg möçberde, seýrek bolmadyk ýagdaýlarda β_2 agonist bilen goşulyşan (berodual 6 ýaşa çenli 8-10 damja, 6 ýaşdan soňra 15-20 damja (bir ingalýasiýa) 1,5-2,0 ml fiziologiki erginde) görnüşleri ulanylýar. Geçirilýän bejergä jogap bermeýän keseliň agyrlaşmasynda agyr dem gysma tutgaý ýa-da astmatiki status anyklanylýar. Şeýle ýagdaýlarda β_2 adrenoreseptorlaryň gabalma alamatlary peýda bolýar. Oksigenobejergi (2-3 l/min) bellenilýär, eufilliniň we kortikosteroidleriň berilmegini talap edýär. Olar β_2 reseptorlaryň gabawdan boşamagyny hem-de duýgurlygynyň dikelmegini üpjün edýär. Eufillin bilen infuziýa 4-5 mg/kg (bir gezeklik) möçberde her 6 sagatdan (0,75-1,25 mg/kg/sagatda) geçirilýär (Ulgamlaýyn kortikosteroidleriň ulanylyşy barada gaýragoýulmasyz ýeňilleşdirmä seret).

Ingalýasion bejerilişiniň usullary

Bronhial astmanyň häzirki zaman bejergisinde aerozol bejergisi giňden ulanylýar. Ony dem alyş ýollaryna derman serişdäniň tiz ýetirilýänligi hem-de ulgamlaýyn goşmaça täsirleriniň az bolmagy kesgitleýär. Astmaly näsaglara we olaryň ene-atalaryna pürkme serişdeleriniň ulanyş düzgünlerini (usullaryny) öwretmek aýratyn möhümdir. Has-da möçberleýin jübi ingalýatorlary giňden ýaýrandyr (olardan derman serişde basyş arkaly berilýär). Uly adamlaryň 30%-i we çagalaryň 70-90%-i serişdeleriň şeýle görnüşlerini ulanmakda kynçylyk çekýärler. Ingalýasiýanyň ýaramaz geçirilmegi öýkene düşýän serişdäniň möçberine täsir edýär, şeýlelikde, ähmiýeti-de azalýar. Netijede, serişdäniň ulanylmasy bes edilýär. Kesgitli möçberlenen ingalýatorlar ulanylanda balonjygyň basylan wagty dem alyş (demini içine çekme) bilen gabatlaşmaly (ikisiniň arasynda sinhronizasiýa bolmaly). Ingalýa-

siya geçirilende duşyan ýalňyşlyklar: balonjygyň dem almanyň oň ýanynda, dem almanyň soňunda, dem çykarma wagtyndan soň basylmagy, ingalýasiýa döwründe birnäçe gezek basylmagy, ingalýasiýanyň soňunda dem saklamazlygy, balonjygyň ýeterliksiz çaykalmagy we başgalar degişlidir. Möçberleýin ingalýator ulanylanda möhüm pursat – dem içe alnanda onuň soňunda demi saklamakdyr. Şol pursat dem alyş ýollaryna bölejikleriň çökmegine goşmaça purýja berýär. Ingalyasiýanyň geçirilmesini speýser gowulaşdyrýar. Gabsajykly speýserler aerosol saklaýan kamera (haltajyk) görnüşinde bolup, dem alma bilen balonjyga basylmanyň arasyndaky utgaşmanyň zerurlygyny çäklendirýär. Diskhaler – gurak poroşok görnüşler üçin ingalýatorlar. Autohaler – dem almada awtomatiki ingalyasiýa bolup geçýär, sinhronly (bir wagtda) dem almanyň zerurlygy aradan aýrylýar.

Häzirki zaman ähmiýetli usula nebulaýzer degişli. Onda kompressoryň ýa-da energiýanyň netijesinde berilýän gysylan howanyň kömegi arkaly serişdäniň ergini çygly aerosol görnüşinde sepelenýär. Nebulizasiýada dem alyş ýollaryna düşmäge amatly bolan 2-5 mkm ölçegde aerosol bölejikleri emele gelýär. Bu usul, aýratyn-da, irki ýaşly çagalarda netijeli bolýar.

Hassahana ýerleşdirmek üçin görkezmeler:

- öý şertlerinde geçirilen bejergiden (1-3 sagadyň dowamynda) netijäniň ýa-da bejergi geçirmäge mümkinçiligiň bolmazlygy;
- näsagyň örän bildirýän agyr ýagdaýy (DÇÝT 60% az);
- gaýrüzülmelere ýokary töwekgelçiligi bolan çagalar we durmuş sosial görkezmeler;
- ilkinji gezek ýüze çykan dem gysma tutgaýynyň bolmagy (sebäbini takykklamak we bejeriş derman serişdelerini saýlamak zerurlygy babatda);
- agyr bakteriýaly ýokanjyň alamatlary;
- ýakynda hassahana kömegini talap eden agyr dem gysma tutgaýyny geçiren çagalar;
- astmatiki statusyň bolmagy.

Sagaldyş gözegçiligi

Saglyk öýünde geçirilýän gözegçilik çäreleri:

- bejergä degerli düzedişler girizmek hem-de keseliň üstünden ynamly gözegçiligi ýöretmek maksady bilen 1-6 aýdan lukmana zzygider görünmeli (ýüz tutmak);
- saglyk öýüne ýüz tutulanda indikileri: asmatiki arzlaryň arasyndaky arakesmäniň dowamlylygyny, ýiti ýüze çykmalar barada maglumatlary (agyrylygy, ýerine ýetirilýän çäreler we bejergisi, bejerginiň netijeliligi), gijeki dem gysmalary, fiziki maşklarda ýüze çykýan alamatlary we oňa bolan durnuklylygy, ulanylýan derman serişdeleri, şol sanda gaýragoýulmasyz kömekde peýdalanylýan serişdeler babatda maglumatlary, öýde geçirilýän gö-

zegçiligi (alamatlaryň gündeligi, pikfloumetriýanyň görkezijileri), gündeki bejergini aýdyňlaşdyrmaly;

- näsaga gözegçilik geçirmek aşakdakylary: bronhobstruksiýa we gaýrüzülmelere baha bermegi, utgaşýan ýagdaýlary (allergiki rinit) ýüze çykarmagy, öýkeniň işjeňligini barlamagy (ýaş aýratynlyklara görä görkezijileri deňemek) öz içine alýar;
- bejergä bolan garaýşyny öwrenmek (bejerginiň tarapdary);
- şahsy meseleler hem-de daşky gurşaw şertleriniň we irritantlaryň täsirlerinden habardar etmek;
- astmanyň uzak möhletleýin bejeriş meýilnamasy ýokarda görkezilen şertleri öz içine almak bilen saglyk öýünde (ambulator) bejermek üçin ýol görkeziji bolup hyzmat edýär. Şeýle-de dürli hünarmenler üçin salgylanma bolmaly;
- astmanyň bejergisinde onuň ýazmaça meýilnamasy işlenip düzülýär hem-de näsag bilen ýiti dem gysma tutgaýynda bejeriş algoritmi maslahatlaşylýar. Ol ýiti ýagdaýyň ýüze çykmalaryny kesgitlemek, gaýra goýulmasyz derman serişdelerini kabul etmek, alamatlara zygider gözegçilik etmek ýaly pursatlary öz içine alýar (pikfloumetriýa gözegçiligine seret).

Saglyk öýi şertlerindäki bejergide ulanylýan derman serişdeleri:

- gysga we uzak täsirli bronhgiňeldijiler;
- gözegçilikde saklaýan serişdeler (steroid däl we steroidgaýnaglama garşy serişdeler hem-de täze leýkotriýenleriň modifikatorlary);
- bilelikde utgaşyp geçýän ýagdaýlary bejermek üçin derman serişdeler (allergiýa garşy serişdeler, allergiki rinitde nazal steroidler);
- ýitileşme döwründe ulanylýan bejergi serişdeleri;

Saglyk topary III-V degişli.

Astmanyň ýokary töwekgelçiligi bolan näsaglar: (allergologa ýüz tutmaly)

- geçmişinde duýdansyz peýda bolýan agyr dem gysma tutgaýly çagalar;
- anamnezinde dem gysma sebäpli intubasiýa geçirilen çagalar;
- geçen ýylyn dowamynda iki we ondan-da köp astma babatda hassahana ýerleşdirilen çagalar;
- geçen ýylyň dowamynda astma babatda üç we ondan-da köp gezek edilen gaýra goýulmasyz çakylyklar;
- geçen aýyň dowamynda hassahana ýerleşmek ýa-da gaýra goýulmasyz kömek bölümüne ýüz tutan çagalar;
- 1 aýyň içinde gysga täsirli β_2 agonistleriň iki we ondan-da köp balonjygyny ulanan çagalar;
- ulgamlayýn steroidleri ulanmak ýa-da ýakynda olary kabul etmegi bes eden çagalar.

Şeýle-de lukman ýalňyşlyklary ýa-da bellenilen maslahatlaryň ene-atalar tarapyndan ýerine ýetirilmezligi, β_2 agonistleriň, teofilliniň aşa köp möçberde ula-

nylmagy, kortikosteroidleriň giç belenilmegi, astmanyň agyrlygyna kemter baha berilmegi, näsagda we onuň maşgala agzalarynda dem gysmada gaýra goýulmasyz kömek barada gözükdiriji ýazgynyň bolmazlygy ýa-da bu babatda olaryň ýönekeý bilimleriniň ýetmezçiligi ýaly howply şertler keseliň agyrlaşmagyna hem-de geljegini möhüm täsirini ýetirýär.

Öňüniň alynşy

Ilkinji öňüni alyş – astmanyň döremeginiň öňüni almak. Ikilenji öňüni alyş – astmaly näsaglarda ýiti dem gysma tutgaýlaryň öňüni almak. Ilkinji öňüni alyş ýokary töwekgel toparlara girýän çagalarda geçirilýär. Olara allergiki keselleri, öňi bilen dem alyş ýollarynyň allergiki kesellerine nesilleýinligi bolan çagalalar, şeýle-de anamnezinde atopiki dermatiti, dem gysmanyň gaýtalanýan pursatlaryny, ÝRWÝ bronhobstruksiýa alamatyny berýän çagalalar degişli edilýär. Astmanyň öňüni alyş çäreleri:

- göwreli enäniň işinde zyýanly täsirleri ýok etmek;
- göwreli enäniň we göwüs süýdi bilen emdirýän enäniň iýmitinden allergen häsiýetli önümleri çäklendirmek bilen dogry, doly bahaly iýmitlenmek;
- göwrelilik döwründe berk görkezme boýunça derman serişdeleri bilen bejergini çäklendirmek;
- göwrelilik döwründe we çagalarda ýiti respirator wirus ýokanjy bilen kesellemekligiň öňüni almak;
- ene süýdi bilen iýmitlendirmek;
- çaganyň otag aeroallergenleri bilen galtaşygyny peseltmek;
- passiw çilim tüssesini bes etmek;
- çagany fiziki usullar bilen berdaşlandyrmak;
- öýde ulanylýan himiki serişdeler bilen galtaşygy azaltmak;
- oňaly ekologiki ýagdaýy döretmek.

Ikilenji öňüni alyşyň maksatlary – astmanyň ýitileşmesiniň, agyrlaşmagynyň, gaýrüzülmeleriniň hem-de ölümçiligiň öňüni almakdan ybaratdyr. Bulara astmanyň bejergisinde we uzak möhletleýin gözegçiliginde seredilýär.

Immun öňüni alyş. Bronhial astmaly çagalara öňüni alyş sanjymlar geçirilende aşakdaky düzgünleri ýerine ýetirmek maslahat berilýär.

- immunizasiýa bronhial astmanyň ýeňil we orta agyrlık derejelerinde geçirilýär;
- berk epidemiologiki görkezme bolsa – agyr astmaly näsaglarda hem geçirilýär (diňe hassahanada);
- bronhial astmanyň dem gysma tutgaýy döwründe (ýitileşme) çagalara immunizasiýa geçirilmeýär;
- astmanyň ýeňil we orta agyrlıgyndaky çagalara bronhobstruksiýanyň alamatlary az bildirýän bolsa ADB, ADB-M serişdeler we polimiýelite garşy

Sagaldyş gözegçiligi

Keseliň görnüş-i	Seretmegiň ýygylgy (maşgala lukmany)	Beýleki hünärl-i lukmanlaryň maslahaty	Barlamhana we beýleki anyklaýyş barlaglarynyň atlary	Esasy bejeriş sagaldyş çäreleri	Sagaldyş gözegçiligi niň netijeliliginiň ölçegleri
Bronhial astma	Agyr görnüşinde – aýda 1 gezek, orta agyrlık we ýeňil görnüşinde – çäryekde 1 gezek (ýylda 4 gezek), uzak möhletleýin remissiýa döwürde (3 aýdan köp) ýylda 2 gezek.	Allergolog – ýylda 2 gezek, GBB lukmany, diş lukmany – ýylda 1 gezek. Ftiziatr zerurlyk ýüze çykanda, pulmonolog ýylda 1 gezek, görkezme boýunça ýygý seredýär.	Ganyň we peşewiň umumy derňewi, allergen bilen testler, spirometriýa (pikfoumetriýa). Döş kapasasynyň şöhle anyklamasy, gakylygyň ekimi we bronhografiýa zerurlyk ýüze çykanda geçirilýär.	Dogry gün tertibi, gipoallergenli ber-hiz we gurşaw. Bedenterbiýe, bedeni taplamak, howply täsirleri aýyrmak. Derman bejergi: Ýeňil intermitirleýän astmada – gaý-naglama garşy bejeriş geçirilmeýär. Ýeňil persistirleýän astmada – gaý-naglamlama garşy uzak möhletleýin bejergi (kromolin, nedokromil, yerli pürkme steroidler) geçirilýär. Orta agyrlıkdaky persistirleýän astmada – gaý-naglamlama garşy serişde-ler, yerli pürkme steroidler, β_2 agonist-leriň we metilksantinleriň uzak täsirli leri ulanylýar. Agyr persistirleýän astmada – gaý-naglamlama garşy serişde-ler, yerli pürkme steroidler, β_2 agonist-leriň we metilksantinleriň uzak täsirli leri ulanylýar. Dem gysma tutgaýy döwürde β_2 agonistler we metilksantinleriň gysga täsirli leri ulanylýar. Şypahana bejergi, ýöriteleşdirilen immunobejergi.	Dem gysma döwrüniň seýrekleşmegi (3 aý we ondan köp). Betirleşmäniň ýeňilleşmegi (pikfoumetriýanyň gowulanmagy (80% we ondan köp). Öýken işjeňliginiň gowulanmagy, gayrüzülmeleriň azalmagy, astmatik statusyň bolmazlygy, okuwa gatnaşmaga ýarawsyzlygynyň azalmagy, ýaşayyş hili niň gowulanmagy ýa-da şol ýagdaýynda saklanmagy.

- waksina (görkezme bolsa gepatit B garşy) bilen sanjym geçirilýär (hassahana şertinde ýa-da sanjym otagynda);
- keseliň remissiýa döwri 3-6 aýa ýetýän çagalara immunizasiýany agzalyp geçilen waksinalar bilen maşgala lukmany geçirýär.

Çaklamasy

- ýokarky dem alyş ýollarynyň ýokanjynda hyžžyldy berýän çagalaryň 60%-de ol 6 ýaşlylara alamatsyzlanýar.
- 3 ýaşa çenli çagalarda ýüze çykan astmanyň geljeginiň ýaramazdygyna käbir barlaglar şaýatlyk edýär (wirus ýokanjynyň halynda dörän astmadan başga ýagdaýlarda);
- ýeňil astmaly dem gysmanyň ýok döwründe alamatsyz çagalar, köplenç, sagalýarlar we soňra olary dem gysma bimaza etmeýär;
- çagalaryň ýagdaýy ýetginjeklik döwründe gowulaşýar, ýöne ýarysynda astma keseli soňra-da dowam edýär;
- astma ýetginjeklik döwründe remissiýa ymtylýar. Gyzlarda gowulaşma biraz ir başlanýar. Aýal maşgalalara erkek adamlara garanynda bronhlaryň giperreaktiwligi has mahsus bolýar.

Näsaga bilim bermek

- näsaga we onuň ene-atasyna derman serisdeleriniň hem-de speýser, nebulazyer ýaly enjamlaryň ulanylyşy barada bilim bermek;
- bejeriş meýilnamasyny maslahatlaşmak, derman serişdeleri we enjamlar ulanylanda häzir bolmalar barada gözükdirmek, pikfloumetriýa arkaly keseliň alamatlaryna we agyrlygyna yzygider gözegçilik geçirmek, goşmaça gerekmejek täsirleri ýüze çykarmak;
- ýiti pursatlarda hereket etmäniň jikme-jik meýilnamasyny ýazmak hem-de maslahat etmek. Bu meýilnama ýiti hujümiň alamatlaryny bilmeklige, gaýra goýulmasyz kömek serişdelerini ulanmaklyga, astmada kömek topary bilen arabaglanyşygy saklamaklyga gözükdirmäni öz içine alýar;
- näsag astmanyň ýiti ýüze çykmalar bilen geçýän dowamly keseldigine düşünmelidir. Uzak möhletleýin bejergide näsagyň özüniň işjeň gatnaşmagy ýa-da astmanyň bejergisinde saglygy goraýyş işgärleri bilen aragatnaşykda bolmagy örän möhümdir;
- bejeriş üçin bejerginiň tarapdary bolmagyň we maslahatlary ýerine ýetirmekligiň möhümdigi nygtalmalydyr;
- keseliň alamatlarynyň üstünden doly gözegçilik ýöretmäni gazanmagyň mümkinçilikleri baradaky garaýşy ornaşdyrmaly;
- çaganyň durmuşynda we maşgalada gerekmejek çäklendirmelerden gaça durmaly. Çaganyň işjeň mekdebe gatnajakdygy, bedenterbiýesi, sport bilen meşgullanjakdygy barada ynam döretmeli (çäklendirilmeli däl).

Rewmatiki däl miokardit I40.

Miokard özünüň ýygrylma işjeňliginiň hasabyna netijeli gan aýlanyşygyny üpjün edýär. Ösýän çagalarda fiziki taýdan örän işjeň bolýarlar, şol sebäpli-de miokardnyň sagdyn bolmagy çagalaryň dogry ösmeginiň girewidir. Şol bir wagtda-da çaganyň miokardy köp şertleriň täsirlerine iňňän bir gowşak ýer bolup durýar. Çagalarda miokardyň has agyr zeperlenmeleri rewmatiki däl miokarditler we kardiomiopatiýalardyr.

Rewmatiki däl kardit – ýüregiň rewmatiki we koronar däl gelip çykyşly gaýnaglama keselidir. Adatça, ýüregiň haýsydyr bir bardasynyň (miokardit, endokardit, perikardit) zeperlenmesi agdyklyk edýär. Köp awtorlaryň «Rewmatiki däl kardit» diýip umumlaşdyrmasy gaýnaglama hadysasyna ýüregiň ähli bardalarynyň belbir derejede patomorfologiki girişýändigine esaslanýar. Her bir takyk ýagdaýda esasy kliniki geçiş – miokardit, endokardit, perikardit bellenilýär. Patologa anatomici barlaglar rewmatiki däl miokarditleriň çagalarda (6,8%) uly adamlara (4,0%) garanyňda giň ýaýrandygyny görkezýär.

Miokardit – ýokanç keseliň halynda ýa-da ondan soňra döreyän we özbaşdak ileri dowam edýän ýüregiň zeperlenmesidir.

Sebäpleri: wiruslar (koksaki, ECHO, gripp, herpes, gyzamyk, gyzylja, garamyk); bakteriýalar (difteriýa, täjihoraz, agyr pnevmoniýa, sepsis, içege ýokanjy), toksoplazma, mugthorlar, protozoýlar; allergeoimmun şertler – derman serişdeleri; syworatkalar, waksinalar; toksiki ýagdaýlar degişli. Sebäbi takykklanmadyk kä halatlara idiopatik miokardit hökmünde seredilýär. Wiruslaryň has ýokary kardiotroplylygy subut edilen we wirus sebäpli miokarditler has esaslandyrylan. Miokarditleriň wirusly gelip çykyşyna şaýatlyk edýän aşakdaky deliller getirilýär:

- wiruslaryň epidemiki döwürlerinde miokarditden ýokary keselçilik;
- ýiti miokarditiň ilkinji hepdesinde näsagyň burun-bokurdagyndan we täretinden wiruslaryň tapylmagy;
- miokarditiň 2-3 hepdesinden başlap ganda wirusa garşy antitelalaryň titriniň ýüze çykmagy;
- miokarddan wirusyň çykmagy;
- wirus ýokanjy bilen baglanyşykly miokarditlerde ýüregiň biopsiýasynda jehetleme hadysanyň tapylmagy.

Aglaba ýagdaýlarda ($\frac{3}{4}$) miokarditiň ýüze çykmasy wirus ýokanjy bilen baglanyşykly: olaryň 86% ilkinji 1,5 ýaşyndaky çagalarda (olaryňam $\frac{1}{3}$ ilkinji ýarym ýyllygyndaky çagalarda), oňlanlar gyzlara garanyňda 5 esse ýygý keselleýärler. Çagalarda rewmatiki däl miokarditleriň döremeginde nesilleýinlige ähmiýet berilýär. Näsaç çaganyň ýakyn garyndaşlarynda ýürek-damar ulgamynyň zeperlenmeleri we allergiki keselleriň ýygýlygy görkezilýär. Dowamly ýokanç oňagyny göterijileriň gurşawynda bolýan çagalaryň kesellemek ähtimallygy ýokary bolýar. Irki ýaş

döwründäki çagalaryň durnuklylygyna ejesiniň toksikozly göwreliligi geçirmegi, ýiti we dowamly keseller, ozal çaga aýyrtmak we çaganyň düşmegi, şeýle-de dürli perinatal ýokançlar, çaganyň konstitusional aýratynlyklary ýaly ýagdaýlar öz täsirini ýetirip bilýär.

Döreysi. Ýokanç şertiň täsir etmegi gaýnaglama mediatorlarynyň bölünip çykarylmany ýokary duýgurlygyň bada-bat görnüşli jogapda ýüze çykmagy (immun kompleksiň täsiri netijesinde ýiti immunologiki jerhetleme) → damar geçirijiligiň, öýjük infiltrasiýasynyň ýokarlanmagy. Damar diwarlarynyň zeperlenmegi immun kompleksiň miokarda çökmegine getirýär. Şeýle miokarditleri ýokanç-allergiki manyda birleşdirmek bolýar. Käbir miokarditleriň gelip çykyşynda arassa allergiki mehanizmler orun eýeleýär (derman serişdeler, waksinalar, syworatkalar). Wirus ýokançlarynda wiruslar ýürek muskulyna düşmek bilen miokardyň öýjüğine girýär. Netijede, öýjügiň işjeňligi togtadylýar, wiruslaryň biosintezi we köpelmegi–replikasiýasy bolup geçýär, zeperlenen miosit bolsa autoantigene öwürülýär. Wirusyň bedene, ýürek muskulyna düşmegine garşy goraýyş şertler işjeňleşýär, interferonyň önmesi ýokarlanýar.

Interferon wiruslaryň beýleki zeperlenmedik miositlere düşmegini saklaýar hem-de T-limfositleriň, makrofaglaryň, IgM batlandyrylmany arkaly wirus saklaýan zeperlenen öýjükler ýok edilýär.

Keseliň kassifikasiýasy: N.A. Belokon tarapyndan hödürlenlen reumatiki däl karditleriň işçi toparlandyrylyşy kabul edilen. Onda sebäbinden başgalar görkezilýär:

- ýüze çykan döwri: dogabitdi (irki we giçki), gazanylan kardit;
- görnüşi: kardit we ýüregiň geçiriji ulgamynyň zeperlenmeleri görnüşlerde geçmegi;
- geçişi: ýiti – 3 aýa çenli, ýiti asty – 18 aýa çenli, dowamly – 18 aýdan aşýar;
- keseliň agyrylyk derejesi: ýeňil, orta agyrylyk, agyr;
- ýürek ýetmezçiliginiň derejesi we görnüşi: çep, sag garynjyk (I, IIa, IIb, III derejeler), tutuşlaýyn ýetmezçilik;
- soňy we gaýrüzülmeleri: kardioskleroz, miokardyň gipertrofiýasy, ritmiň we geçirijiligiň bozulmasy, öýken gipertenziýasy, tromboemboliki alamat, gabsajyk ulgamynyň zeperlenmesi, konstruktiv mioperikardit.

Dogabitdi karditler göwre içindäki ösüşiň 4-7 aýlygynda (irki fetal döwründe) emele gelýär. Bu döwürde ýürek dokumasy doly derejede gaýnaglama bilen jogap berip bilmeýär. Şol sebäpli endomiokardyň fibroelastozy döreyär. Kesel göwre içinde ýa-da çaganyň ömrüniň ilkinji aýlarynda eýýäm ýüze çykarylýar. Ol ýürek-damar ýetmezçiligi, kardial we fiziki ösüşiň bozulma alamatlaryndan düzülýär. Ganaýlanyşygyň ýetmezçiligi çepgarynjyk alamatlaryň agdyklyk etmegi bilen tutuşlaýyn hasiýetli bolýar. Kähalatlarda ýüregiň ýiti işemiýasy netijesinde biynjalyk bilen deri örtügiň solgunlygy peýda bolýar (EKG-de belleniýär). Kardial

alamatynda aýdyň kardiomegaliýa (çep tarapda ýüregiň gübermegi bilen), sesleriň peselmegi, öýken arteriýasynda II tonuň aksenti, depejigindäki iterginiň (urgynyň) gowşamagy ýüze çykarylýar. Aritmiýa mahsus däl. Mitral regurgitasiýa sesiniň eşidilmegi ähtimal. EKG-de R dişiň beýgelmegi, çep garynjygyň miokardynyň gipertrofirlenme alamatlary belenilýär, endokardasty bölümleriň işemiýa alamatlary-da ähtimal. Ritmi sinusly, dartgynly bolýar. Ganaýlanyşygyň ýetmezçiligi derman serişdelerine durnukly. Çagalар pes agram bilen doglup bilerler we soňra ýaramaz ösýärler. Adatça, keseliň has aýdyň alamatlary interkurrent kesellerinde (ÝRWÝ) ýüze çykýar. Öňden sagdyn hasaplanýan çaga, agyr näsaga öwrülýär, sebäbi ýürek ýetmezçiligi ýüze çykýar we beterleşýär. Şeýle ýagdaýa, köplenç, nädogry, ýagny pnewmoniyä hökmünde garalýar.

Gički dogabitti karditler göwre içindäki ösüşiň soňky aýlarynda (7 aýdan soň) dörese-de, morfologiki taýdan gazanylan karditlerden hiç hili tapawutlanmaýar. Bu döwürde miokard ýokanç hadysasyna hakyky gaýnaglama bilen jogap berýär. Esasy kliniki alamatlary aritmiýalar, ol hem göwre içinde hem doglandan soňra anyklanýar. Kardiomegaliýa onçakly mahsus däl, ýürek sesleri adaty bolup biler, ýöne karditiň ösüş döwürlerine baglylykda ol tutuksy, hatda güýçlenýärem. Keseliň ýiti aýdyňlaşmasy, köplenç, interkurrent keseller bilen baglanyşykly bolýar, ýagny ýürek ýetmezçiligi ýüze çykyp agyrlaşýar. Wirus ýokanjy bilen baglanyşykly karditiň has ýygy döremegi ÝRWÝ-dan keselçiligiň pasyllaýyn ýokarlanmasy bilen utgaşýar. Bu ýagdaýda çagalaryň $\frac{1}{3}$ ÝRWÝ sagalma döwründe gaýtadan ýokançlanma belenilýär. Keseliň kähalatlarda çökündili perikarditden başlanmagy-da ähtimal. Çagalarda gaýnaglan miokardynyň ilkinji ýüze çykması gan aýlanyşygyň ýetmezçilik alamatydyr. Şol bir wagtda EKG-de üýtgeşmeler anyklanýar: sinus dartgynly tahikardiýa, QT aralygyň uzalmagy, repolyarizasiýa döwrüniň bozulmagy ýüze çykýar (T dişiň peselmegi, ST segmentiň süýşmegi). Kardial alamat gipokinetiki giňelen (dilýatirlenen) kardiomegaliýa görnüşinde belenýär. Ýürek ölçegleriniň ulalandygyny keseliň, köplenç, 2-3 hepdeliginde şöhle anyklaýyşda ýüze çykaryp bolýar, ýöne ondan hem irki döwürde kardiomegaliýany USB-de görmek bolýar. Ýüregiň ulalmagy bilen bir hatarda «galopa» ritmi anyklanýar. Ýürek sesleri biraz tutuksy, kähalatlarda öýken arteriýasynyň üstünde II tonuň aksenti eşidilýär.

Karditiň agyr görnüşinde intoksikasiýa alamatlary belenýär, çaganyň umumy ýagdaýy aýdyň agyrlaşýar. Beden gyzgyny 39°C -ä çenli ýokarlanyp bilýär. Ganaýlanyşygyň ýetmezçilik alamatlary ir ýüze çykýar. Rentgen barlagynda we perkussiýa geçirilende ýürek çäkleriniň giňelmesi anyklanýar. Käbir çagalarda ýüregiň depejiginde gödek sistoliki ses eşidilýär. Eger-de şeýle ses bejergi döwründe we ýürek ölçegleriniň kiçelmeginde uzak wagtlaýyn saklansa, gabsajyk ulgamynyň zeperlenmegine, ýagny gemodinamiki ýa-da organiki deformirlenenligine şaýatlyk edýär. Perikardit goşulyşan halatynda tahikardiýa, ýürek sesleriniň tutuksylygy artýar, perikardynyň sürtülme sesi eşidilýär. Rewmatiki däl karditiň agyr görnüşine

keseliň ýürek ritminiň we geçirijiligiň çylşyrymly bozulmasy bilen geçmegi hem degişli edilýär. Karditiň şeýle görnüşi, köplenç, irki ýaşly çagalarda (dogabitdi we gazanylan karditlerde) duşýar.

Keseliň orta agyrykdaky görnüşi irki, şeýle hem uly ýaşly çagalarda bolup biler. Ol 1-2 hepdeäniň dowamynda bedeniň subfebril gyzgynlygy, deriniň solgunlygy, ýadawlyk bilen häsiýetlenlýär. Intoksikasiýanyň derejesi onçakly bildirmeýär. Karditiň ähli alamatlary bar. Ganaýlanyşygyň bozulma alamatlary II A derejä laýyklaşýar.

Ýeňil görnüşi uly ýaşly çagalarda we örän seýrek – irki ýaşly çagalarda duş gelýär. Muňa keseliň alamatlarynyň azlygy mahsus. Şeýle çagalaryň umumy ýagdaýy biraz bozulýar. Ýürek çäkleri kadada ýa-da çepe 0,5-1sm giňelýär. Uly bolmadyk tahikardiýa, irki ýaşly çagalarda has bildirýän ritmiň bozulmasy tapylýar. Ganaýlanyşygyň ýetmezçilik alamaty I derejä gabat gelýär ýa-da ýüze çykmaýar. EKG-de üýtgeşmeler anyklanýar.

Çagalarda reumatiki däl karditleriň aýratynlygy olaryň dürli görnüşlerde geçmegidir (ýiti, ýitiasty, dowamly).

Ýiti geçişde miokarditiň başlaýşy tupanly, onuň interkurrent keseller bilen aýdyň baglanyşygy tassyklanýar ýa-da öňüni alyş sanjymalaryndan soňra tiz wagtda döreýär. Keseliň başynda kardial däl alamatlar öňe çykýar: solgunlyk, gyjyndyryjylyk, işdäniň ýaramazlygy, gaýtarma, garynda agyry we ş.m. alamatlar bildirýär. Diňe 2-3 günden, kähalatlarda ondan hem gijräk ýüregiň zeperlenme alamatlary anyklanýar. Irki ýaşly çagalarda keseliň başy pursatlaýyn sianoz, dem gysma, kolaps bolup biler.

Rewmatiki däl karditiň ýiti asty görnüşi haýaldan ösýär we gaty bir bildirmeýän kliniki alamatlar bilen utgaşýar. Kesel geçirilen wirus ýa-da bakterial ýokanjynda soňra 3-4 günden astenizasiýa bilen ýüze çykýar. Ilkibaşda keseliň umumy alamatlary döreýär: gyjyndyryjylyk, ýadawlyk, ýaramaz işdä we ş.m. alamatlar bildirýär. Beden gyzgyny kadaly-da bolup biler. Kardial alamatlar haýaldan, aşaklykdan başlanýar we käbir çagalarda gaýtalanýan ÝRWÝ ýa-da öňüni-alyş sanjymalaryň halynda ýüze çykýar.

Rewmatiki däl karditleriň dowamly geçişi, köplenç, uly ýaşly çagalarda duş gelýär, ýiti ýa-da ýitiasty başlan miokarditleriň galdyran yzlarynyň dowamy hökmünde ýa-da ilkinji dowamly görnüşde döreýär. Başlangyç döwri alamatsyz bolup, aşaklykdan başlanýar. Irki ýaşly çagalarda göwre içindäki kardit dowamly geçişe eýe bolup biler.

Agyr reumatiki däl kardit-idiopatiki karditler. Onuň dekompensirlenen, aritmiki, agyryly we garyşyk görnüşleri tapawutlandyrylyp, olar öz gezeginde wagtynda anyklamaga kynçylyk döredýär.

Idiopatiki miokarditiň dekompensirlenen görnüşi, köplenç, irki ýaşly çagalarda duş gelmek bilen kliniki geçişinde ganaýlanyşygyň bozulma alamatlary agdyklyk

edýär. Düzgün bolşy ýaly, bu miokarditiň agyr görnüşi we köplenç, soňy şowsuz bolýar.

Aritmiki görnüşi aglaba uly ýaşly çagalarda tapylýar, esasy alamaty ýürek ritminiň bozulmagy, ol hem köplenç, durnukly häsiýete eýedir.

Agyrly görnüşi-de, köplenç, uly ýaşly çagalarda duş gelýär. Onuň üçin ritmiň bozulmasy ýa-da ganaýlanyşygyň bozulma alamatlarynyň goşulmasynda ýürek töwereginde agyry häsiýetli bolýar.

Garyşyk görnüşinde ýokarda görkezilen görnüşleriň goşulmasy mahsusdyr. Düzgün bolşy ýaly, kesel şowsuz tamamlanýar.

Gazanylan ýokançly miokarditleriň geçişinde 4 tapgyr tapawutlandyrylýar:

- dekompensirlenen tapgyr – bu ol ganaýlanyşygynyň ýetmezçilik alamatlary bolan döwri öz içine alýar;
- kompensirlenen tapgyr – derman serişdeleriniň kömegi arkaly ýetilen kompensirlenen ganaýlanyşyk saklanýar;
- reparasiýa tapgyry – ýürek boşluklarynyň giňelme alamatlarynyň ählisiniň ýitýän döwri;
- sagalma tapgyry – ýa-ha sagalma bilen tamamlanýar, ýa-da kardioskleroz görnüşde durnukly üýtgeşmeleriň emele gelmegi, miokardiodistrofiýa, gabsajygasty gurluşyň bozulmalary.

Agyrlygyna baha bermek ýürek işjeňliginiň bozulma derejesine we intoksikasiýanyň görnüşlerine esaslanýar.

Ganaýlanyşyk ýetmezçiliginiň irki ýaşly çagalarda alamatlary (-I50). (GÝ)

GÝ-niň I derejesi çaganyň emýän wagtyň gysgalmagy we soňunda dem gysmanyň hem-de sianozyň üsti bilen ýüze çykýar. Biynjalykda ýa-da garnyna ýatyrylandan soňra sianoz we dem gysma 1 min köp saklanýar. Wagtal-wagtal garnynyň ýellenmegi, agramynyň adekwat däl artmagy bolup bilýär. EKG-de tizleşen ritmiň rigidligi bellenýär. Netijesi – ganyň minutdaky göwrüminiň azalmagydyr. Bu bolsa durnuklaşmanyň emele gelmegine eltýän ganaýlanyşygynyň haýallamagyna getirýär. Ol bolsa şu tapgyrda antikoagulyantlaryň ulanylmagyny talap edýär.

GÝ-niň II-A derejesinde dem gysma bilen ýüze çykýar. Köplenç ýagdaýlarda kömekçi muskullaryň has aýdyň gatnaşmagy bilen utgaşmaýar. Kähalatlarda bronhobstruktiw sindromy peýda bolýar. Bu tapgyryň beýleki bir alamaty çişler, olar ilki bilen ellerinde we aýaklarynda ýerleşýär. Diurezi peselýär, gepatomegaliýa, garnyň ýellenmesi ýüze çykýar. Kabir çagalarda gazly, nemli suwuk täret peýda bolýar. Aýlanýan ganyň gowrümünüň artmagy we salureziň peselmegi sebäpli, gemodinamika ýaramazlaşýar. Bu çiş alamatynyň durnuklylygy we boşluklarda çişleriň (asit, gidrotoraks, gidroperikard) döremegi bilen şertlenýär. Bejergide saluretikleri ulanmaga mätäçlik döreýär.

GÝ-niň II-B derejesinde kiçi ganaýlanyşygynda çygly maýda düwmejikli hyžžyldylar, uly ganaýlanyşygynda gepatomegaliýa peýda bolýar. Boýnuň we elleriň wena damarlarynyň çişmegi ýüze çykýar. Çişler durnukly we assitiň alamatlary peýda bolýar. Peşewiň barlagynda seýrek bolmadyk ýagdaýlarda ýek-tük eritrositler, az bildirýän proteinuriýa we silindruriýa belleniýär. Hemmeden beter öýkeniň we kelle beýniniň işjeňligi bozulýar.

GÝ-niň III derejesinde mahsus newrologiki alamatlary berýän kelle içindäki basyşyň ýokarlanmagy we gançalşygynyň kliniki, barlamhana alamatlary hem-de asidoz bilen geçýän öyken suwlanmasy ýüze çykýar.

Uly ýaşly çagalarda ganaýlanyşyk ýetmezçiliginiň derejeleri N.D. Strazekonyň we W.H. Wasilenkonyň toparlandyrmasy esasynda kesgitlenýär.

31-nji tablisa

Ganaýlanyşyk ýetmezçiliginiň derejeleri

Derejeleri	Ganaýlanyşyk ýetmezçiliginiň alamatlary
I dereje	Diňe fiziki agramlykdan soňra dem gysma we tahikardiýa ýüze çykýar.
II A dereje	Dem gysma we tahikardiýa rahatlykda hem belleniýär, agramlykda birden güýçlenýär. Bagryň biraz ulalmagy we öýkende çala bildirýän durgunlyk alamatlary bolup biler.
II B dereje	Ganaýlanyşyk ýetmezçiliginiň alamatlary– dem gysma, tahikardiýa, bagryň ulalmagy aýdyň bildirýär. Çişleriň we diureziň peselmeği bolup biler.
III dereje	Uzak wagtlaýyn ganaýlanyşyk bozulmasynyň netijesinde agzalarda we dokumalarda düzedip bolmaýan distrofiki üýtgeşmeler döreyär.

Fizikal barlagda ýürek ýetmezçiliginiň has mahsus alamatlary:

- tahikardiýanyň bolmagy (12 aýlyga çenli çagalarda ÝUS 160-dan köp, 12 aýlykdan 5 ýaşa çenlilerde ÝUS 120-den köp);
- «galopa» ritmiň, öýkeniň bazal böleklerinde çygly hyžžyldylaryň eşidilmegi;
- palpasiýada bagryň ulalmagy we agyryly bolmagy;
- kiçi ýaşly çagalarda, aýratyn-da, iýmitlendirmede dem alşynyň çaltlaşmagy(ýa-da bol derlemek), ulurak ýaşlylarda – dabanynyň, eliniň ýa-da ýüzüniň, ýa-da boýun wena damarlarynyň çişmegi;
- eger-de kesel kesgidine şübhe dörese, döş kapasasynyň rentgen barlagyny geçirse bolýar, şonda ýürek ölçegleriniň ulalmagy kesgitlenýär.

Gaýrüzümleri – ganaýlanyşygyň ýetmezçiligi we kardioskleroz.

Keseliň uzaklygy – wagtynda başlanan gaýnaglama garşy bejergide ýiti hadysa, köplenç, 7-10 güne çekýär, ýöne ýüregiň ölçegleri, köplenç, 1,5-2 aýdan kadalaşýar. Irki ýaşly çagalarda sagalma 6 aýdan 2 ýyla çenli döwri öz içine alýar. Kähalatlarda hadysa dowamly geçýär.

Tapawutlandyrylyşy. Ilki bilen reumatizmi inkär etmeli. Ýeňil görnüşlerini, köplenç, funksional kardiopatiýa, mitral gabsanyň prolapsy bilen, dogabitdi karditi bolsa ýüregiň dogabitdi kemisligi (ýüregiň çep boşluklarynyň kardiomegaliýasy bilen geçýän garynjygara germewiň kemisligi) bilen tapawutlandyrmaly.

Rewmatiki miokardit, köplenç, streptokokk ýokanjyndan soňra 2-3 hepdeden, reumatiki däl bolsa, wirus ýokanjyndan soň başlanýar. Rewmokardit, düzgün bolşy ýaly, 3-5 ýaşly çagalarda ýüze çykýar. Rewmatizm üçin ekstrakardial (poliartrit, horeýa, waskulit we beýleki ulgamlaryň alamatlar) alamatlar, EÇT, sial turşusynyň derejesiniň ep-esli we uzak wagtlaýyn ýokarlanmagy, giper- β_2 we γ -globulinemiýaly disproteinemiýa mahsusdyr. Rewmatizmiň ýitileşmesi beden gyzgynynyň ýokarlanmagy (rewmatiki gyzdyrma) bilen gabat gelýär, reumatiki däl miokarditde bolsa miokardial alamatynyň aýdyň ýaýbaňlanmasy beden gyzgynynyň galmazlygy ýa-da subfebrilitet bilen geçip bilýär. Dowamly geçýän reumatiki däl miokarditi kardiomiopatiýadan tapawutlandyrmak adatdan daşary çylşyrymly. Şeýle-de bolsa aşakdakylar bellibir derejede tapawutlandyrmaga ýardam berýär:

- düýpli anamnez ýygnamak we reumatiki däl miokarditiň öň geçirilen ýokanç (wirus) keselleri bilen arabaglanyşygyny görkezmek;
- miokarditiň gaýtalanmasynda ekstrakardial alamatlaryň bolmagy (beden gyzgynynyň ýokary galmagy, örgün, intoksikasiýa, artralgiýa, mialgiýa);
- ganda ýiti fazalaýyn süýşmeleriň bolmagy (EÇT-niň ýokarlanmagy, disproteinemiýa, S-reaktiw belogyň peýda bolmagy we başg.);
- oňaýly immunologiki üýtgemeleriň bolmagy (IgG, IgM ýokarlanmagy, antitelalaryň ýüze çykarylmagy);
- dowamly karditler üçin giperfermentemiýa has-da häsiýetli.

Şu agzalan gaýnaglama hadysasynyň alamatlary kardiomiopatiýalarda bolmaýar. Bulardan başga-da gaýnaglama garşy (şol sanda glükokortikoidler) we alamatlaýyn bejergileriň täsirliligine baha bermäge ähmiýet berilýär, sebäbi agzalyp geçilen bejergiler kardiomiopatiýalarda hiç hili netije bermeýär diýen ýaly.

Anyklanylyşy

Anyklaýjy ölçegler. Esasy alamatlar:

- keseliň geçirilen ýokanç bilen baglanyşygy;
- miokardyň zeperlenme alamatlary (ýürek ölçegleriniň ulalmagy, I tonuň peselmeği, ýürek ritminiň bozulmagy, «galop» ritmi, sistoliki ses);
- damargiňeldiji serişdeler bilen köplenç aýryp bolmaýan ýürek töweregindäki durnukly (gowşamaýan) agyry;
- EKG bozulmalar (ritmiň, geçirijiligiň, ýürek awtomatizminiň, repolýarizasiýanyň bozulmalary durnuklylygy bilen tapawutlanýar, kähalatda maksada laýyk bejergä-de durnukly);

- çep garynjyk ýetmezçiliginiň ir ýüze çykmagy, soňra sag garynjyk ýetmezçiliginiň goşulmagy bilen tutuşlaýyn ýürek ýetmezçiliginiň döremegi;
- kardioselektiw fermentleriň ganda mukdarynyň ýokarlanmasy;
- EHOKG ýürek ölçegleriniň ulalmagy (çep garynjyk boşlugynyň ulalmagy; çep garynjygyň yzky diwarynyň gipertrofiýasy; garynjygara germewiň giperkinezi; çep garynjygyň miokardynyň ýygrylma ukybynyň peselmegi).

Goşmaça alamatlary:

- nesilleýinligiň agyrlaşmagy;
- oň ýanyndaky allergiki ýykgyňlyk;
- umumy gowşaklyk;
- gyzgyn galma;
- ganyň barlagynda gaýnaglama hadysasyny häsiýetlendirýän üýtgeşmeler.

Barlamhana we enjamlaýyn usullar:

Esasy usullar:

- ganyň umumy barlagy (uly bolmadyk leýkositoz, EÇT-niň ýokarlanmagy);
- peşewiň umumy barlagy (kadaly);
- ganyň biohimiki barlagy (DFA, SRB, fermentleriň (LDG, KFK) derejeleriniň, işjeňliginiň ýokarlanmagy);
- döredijini takyklamak üçin barlaglar (RN, RSK, RGA we ş.m.);
- EKG (dişleriň woltažynyň peselmegi, ritmiň bozulmagy, S-T aralygyň bozulmagy we başg.);
- ýüregiň rentgen barlagy (ýürek ölçeglerini kesgitlemek).

Goşmaça usullar:

- ganda umumy belogyň we belok fraksiýasynyň derejesini kesgitlemek;
- ýüregiň USB-si;
- immunologiki barlaglar (immunoglobulinleri, T we B-limfositleri, komplemenleri kesgitlemek).

Barlagyň tapgyrlary

Saglyk öýünde: anamnez ýygnamak (öňyany geçirilen ýokanç ýa-da allergiki keseller, nesil anamnezi), obýektiw barlagy (pulsy, gan basyşy, aritmiýalaryň, ýürek çäkleriniň, bagryň ölçegleriniň üýtgemeleriniň barlygy, çişler), ganyň we peşewiň umumy derňewini, ganyň biohimiki barlagyny, döş kapasasynyň rentgen barlagyny, kardiologyň maslahatyny geçirmek.

Hassahanada: fermentleriň derejesini kesgitlemek, EHOKG, EKG.

Miokardyň zeperlenmesiniň has ygtybarly alamaty ganaýlanyşygynyň ýetmezçiligi (miokardyň ýaýran zeperlenmesiniň netijesinde onuň kontraktil ukybynyň peselmegi) bolup durýar. Ýürek ýetmezçiligi irki ýaşly çagalarda aýratyn howply, sebäbi ol örän tiz beterleşýär, çagalaryň ýagdaýy gözün alnynda agyrlaşmak bilen onuň janyna howp salýar. Şol sebäpli-de çalt anyklamak möhümdir.

Bejerilişi

Karditleriň bejergisi aşakda berilýän ugurlara gönükdirilendir:

- ganaýlanyşyk ýetmezçiligini aýyrmak;
- ýürek ritminiň aýdyň bozulmalaryna garşy göreşmek;
- etiotrop bejergi.

Uzak möhletleýin berk ýatuwly gün tertibi özüni ödemeýär. Suwuklygy we duzy kabul etmede çäklendirme ýürek ýetmezçiliginiň diňe IIA derejesinde görkezilýär. Çaganyň iýmit sanawyna belok, witaminler, kaliý duzlary, mikroelementler bilen baý bolan iýmit önümleri girizilýär.

Etiotrop bejergisi: Gaýtalanýan ýa-da persistirleýän virus ýokanjynda wirusa garşy serişdeler: asiklowir, arbidol, remantadin, interferon, wiferon belleniýär. Streptokokk ýokanjynda (nazofaringit, basyk we başg.) antibiotikleriň penisillin ýa-da sefalosporin toparlary ulanylýar. Penisillin ýa-da ampioks; klarofan ýa-da seftriakson 10-14 gününň dowamynda m/i edilýär. Mikoplazma ýokanjynda makrolidler: klaritromisin ýa-da roksitromisin 7-10 gününň dowamynda peýdalanylýar.

Şeýle-de gaýnaglama garşy serişdeler: asetilsalisil turşusy, indometasin ýa-da woltaren 2 hepdeňiň dowamynda, soňra iň az möçbere geçmek bilen, ýene-de 2-3 hepde ulanylýar. Eger-de miokarditiň alamatlary 4-6 hepdeden uzaga çekse (ýitiasty ýa-da dowamly geçişe ýykgyň etse), aminohinolin toparynyň serişdeleri: rezorhin, plakwenil 2-4 aýa çenli goşulýar.

Diňe mioperikarditiň aýdyň diffuz alamatlarynda, has aýdyň ýürek ýetmezçiligi bilen geçýän ýiti karditde glýukokortikoidler (prednizolon) belleniýär. Ol kliniki oňaýly netije alynýança berilýär (10-14 gününň dowamynda 1mg/kg möçberde, soňra ýuwaşdan möçberi azaldylyp doly aýrylýar).

Ganaýlanyşyk ýetmezçiliginde, köplenç, ýürek glikozidlerinden başlanýar. Ulanyşda has oňaýlysy digoksin hasap edilýär. Bu serişde ýeňil hasaplanýar, çagalary ony gowy göterýärler we ýeterlik tiz bedenden çykarylýar. Bejergi doýgundyryjy möçberi saýlamakdan (toksiki täsirsiz oňaýly gemodinamikany üpjün eder ýaly) başlanýar. Adayy gündeňi möçberini 0,05 mg/kg düzýär. Şu möçberi 3 gününň dowamynda berýärler. Gündeňi möçberini 3 gezege bolýärler. 4-nji günden goltgy beriji möçbere geçilýär, ol doýgundyryjy möçberiniň 20%-ini düzýär. Ýürek glikozidleriň ulanylýan döwründe kalsiý we ksantin serişdelerini, şeýle hem ATF kabul etmek aradan aýrylýar. Kaliý we kardiotropiki serişdeler bilen utgaşdyrmak hökmany, olar ýürek glikozidleriniň toksiki kardial alamatlaryndan gaça durmaga kömek berýär.

Ganaýlanyşyk ýetmezçiliginiň IIA derejesi dezagregantlaryň we antikoagulyantlaryň ulanylmagyny talap edýär. Olardan has ýyggy peýdalanylýany aspirin, günde 1 gezek berilýär. Kurantil bellense-de bolýar. GÝ II A derejesiniň GÝI derejä geçmeginde bu serişdeler aýrylýar.

GÝ II B derejesinde buşukdyryjy serişdeleriň ulanylmagy hökmany bolup durýar. Has ýgy ulanylýan saluretik–furosemid. Ony uly bolmadyk möçberlerde bellemeli (1-2 mg/kg möçberde). Trombozyň önüni almak üçin buşukdyryjylary geparin bilen utgaşdyrmak bolýar. Saluretikleriň uzak ulanylmagy tamany ödemeýär, olaryň kaliý goraýjy spironolaktonlar (weroşpiron) bilen bilelikde ulanylmagy peýdalydyr. Haçanda digoksin we furosemid ulanylýan bolsa ýa-da furosemid 5 günden uzak berilýän ýagdaýlarynda kaliý peros (2-3 mmol /kg günde) bellenilýär. IIB-den IIA geçilende buşukdyryjy serişdeler aýrylýar.

Ýürek ritminiň we geçirijiliginiň bozulmasynda ýörite antiritmiki serişdeler (diňe önän bildirýän we gaýragoýulmasyz ýagdaýlarda – paroksizmal tahikardiya we başg.) bellenilýär.

Çalşyk hadysasyny gowulandyrmak we reparasiýany tizleşdirmek maksady bilen kardiotropiki bejerginiň ulanylmagy hökmany hasaplanýar:

- antioksidantlar (wit. E, selen, koenzim Q-10);
- miokardyň çalşyk hadysasyny batlandyryýan serişdeler (inozin, riboksin, oroto turşusy, ATF, karnitin gidrohloridi, fosfaden, fitoserişdeler);
- kaliý we magniý serişdeleri (panangin, magnerom, «polýarizirleýji garyndy»);
- energetiki çalşygy batlandyryjylar (neoton, mildronat, L-karnitin);

Witaminleri we mikroelementleri (witamin A,E,C, kokarboksilaza, foliý turşusy, selen serişdeleri, witamaks-plýus, oligogal-Se, oksigord) bellemek hökmany hasaplanýar. Kardiotropiki bejergi 4 hepdeden az bolmadyk möhletde geçirilýär.

Sagaldyş gözegçiligi

Tapgyrlyýyn bejergi: hassahana – şypahana – saglyk öýi. Maşgala lukmany tarapyndan gözegçiligiň ýgylygy ilkinji 3 aýyň dowamynda aýda 1 gezek, soňra 6 aýdan 1 gezek geçirilýär. Kardiorewmatolog lukmany-da çaga şeýle ýgylykda gözegçilik edýär. Stomatologyň we GBB lukmanynyň maslahaty ýylda 2 gezek, beýleki hünärmenler görkezme boýunça seredýärler. Barlag usullary: ganyň we peşewiň barlagy ýylda 2 gezek we interkurrent kesellerden soň, EKG ýylda 2 gezek, EHOKG ýylda 1 gezek, beýleki barlaglar görkezme boýunça geçirilýär. Gaýtalanma garşy bejergi ýylda 2 gezek, ýazyna we güýzüne amala aşyrylýar. 1 aýyň dowamynda näsaglar kardiotrop derman serişdeleriniň birini: riboksini, panangini, kalsiý pantotenatyny, poliawitaminler toplumyny 15 gün möhletde almalydyrlar.

Önüni alyş sanjymalary baradaky meseläniň kardiolog we immunolog bilen bilelikde çözülmegi hökmandyr. Sagalmadan soň ýürek ýetmezçiliginiň we EKG-de üýtgemeleriň bolmadyk ýagdaýlarynda 1 aýdan soň önüni alyş sanjyma rugsat berilýär. Bedenterbiýe sapagyndan 6 aý boşadylýar, soňra ýöriteleşdirilen toparda, ondan soň 1 ýylyň dowamynda taýýarlaýyş toparynda okadylýar.

Ýiti miokardit geçiren çagalar 3 ýylyň, ýiti asty we dowamly miokarditli näsaglar 5 ýylyň dowamynda gözegçilikde bolmalydyrlar. Saglyk topar III-V degişli.

Ýiti reumatiki gyzdyrma we ýüregiň dowamly reumatiki keseli – I00-I09.

Ýiti reumatiki gyzdyrma (ÝRG) – basyk ýa-da faringit ýaly ýokançlaryň gaýrüzülmesinden soň, A topardaky beta-gemolitik streptokokklaryň döredýän birleşdiriji dokumanyň ulgamlayyn gaýnaglama keselidir. Ol ýykgyňly, aýratyn-da, 7–15 ýaşdaky çagalarda bedeniň streptokokk antigenlerine bolan autoimmun jogaby we adamynyň zeper ýeten dokumalaryndaky meňzeş autoantigenlere garşylykly reaktiwligiň esasynda döreýär.

Ýüregiň dowamly reumatiki keseli (ÝDRK) –ýiti reumatiki gyzdyrma geçirilenden soň, gaýnaglamadan soňky gabsanyň gýralaýyn fibrozy ýa-da ýürek kemislige (ýetmezçilik we/ýa-da stenoz) görnüşinde ýürek gabsalarynyň zeperlenme keselidir.

Keseliň klassifikasiyasý

Russiýanyň reumatologlar jemgyýeti tarapyndan kabul edilen toparlandyрма ulanylýar (2003 ý).

Kliniki görnüşleri:

- ýiti reumatiki gyzdyrma;
- gaýtalanýan reumatiki gyzdyrma.

Kliniki ýüze çykmalar:

- esasy – kardit, artrit, horeýa, halka görnüşli eritema, reumatiki düwünjikler;
- goşmaça – gyzdyrma, artralgiýa, abdominal sindrom, serozitler.

Netijesi:

- sagalma;
- ýüregiň dowamly reumatiki keseli (ÝDRK):
- ýürege zeper ýetmesiz;
- ýürege zeper ýetmeli.

Ganaýlanyşygynyň ýetmezçiligi:

- N.D. Stražesko we W.H. Wasilenkanyň toparlandyrmasy boýunça derejeleri (O, I, IIA, IIB, III derejeleri);
- NYHA toparlandyrmasy boýunça – funksional toparlar (O, I, II, III, IV).

Sebäpleri

Ýokary dem alyş ýollaryndaky ýokançdan soňra ÝRG-niň döremegi diňe A topardaky streptokokklar serotipiniň birnäçesine degişli bolup, olaryň wirulentli ştammlary bilen baglanyşyklydyr.

Häzirki wagtda A topardaky – M-1, M-3, M-5, M-18 we M-24 streptokokklaryň rewmatogen ştammlary, M-proteiniň 90-dan gowrak görnüşiniň ählisi ýüze çykarylady.

Döreyşi

ÝRG-niň döremeginiň genetiki aýratynlyklarynyň esasy keseliň diňe bir ýokary maşgala agregasiýasy bilen däl-de, genetiki ýüze çykarylmagy bilen hem tassyklanýar. Has takygy, ÝRG ganyň A(0) we B(II) toparlary, turşy eritrositar fosfatazanyň fenotipleri (SS), HLA ulgamynyň lokuslary bilen utgaşmasydyr.

Soňky döwürde monoklonal antitelalaryň D 8/17 kömegi bilen kesgitlenýän B-limfositlar alloantigenine uly üns berilýär. Barlagdan geçen sagdyn çagalar bilen deňeşdirilende bu antigen ÝRG we ýüregi rewmatiki kemislikli näsaglarda ýokary ýygylýkda ýüze çykarylýar.

ÝRG-niň döremegini aşakdakylar kesgitleýär:

- beta-gemolitiki streptokokkyň A toparynyň kardiotrop fermentleriniň miokardy göni zeperlemegi;
- adamynyň zeperlenen dokumalarynyň («molekulýar mimikriýa fenomeni») antigenlerine garşylyklaýyn duýgurlygy bolan B gemolitiki streptokokkyň A toparynyň antigenleriniň immun jogaby.

Keseliň geçişi

Çagalarda ýiti rewmatiki gyzdyrma keseliň ýüze çykmalarynyň we geçişiniň dürlüligi bilen häsiýetlenýär.

Onuň alamatlary streptokokk ýokanjyň dürli görnüşlerinden (basyk, täjihoraz, ýiti nazofaringit) soňra 2-4 hepdeden gyzdyrma, intoksikasiýa, bogun agyrylary, kardit we beýleki kesele mahsus bolan alamatlar görnüşinde ýüze çykýar. Şeýle-de kesel tiz ýadawlyk, subfebril gyzgynyň bolmagy, bogunlarda, ýürekde bildirýän bozulmalaryň ýoklugy bilen geçýän az alamatly başlanmagy hem mümkin. Oňa geçirilen ýokanjyň galyndy alamaty hökmünde ýalňyş garalyp bilner.

Çagalarda bu keseliň esasy ýüze çykmalary: rewmokardit, poliartrit, horeýa, angulýar örgün, rewmatiki düwünler bolup durýar.

Kardit keseliň geçişiniň agyrlygyny we onuň netijesini kesgitleýän (90–95% ýagdaýda) ýiti rewmatiki gyzdyrmanyň esasy alamaty hasaplanýar.

Karditiň alamatlary:

- çagalaryň köpüsünde asteniki sindromyň ýüze çykmalarynyň bolmagy (gowşaklyk, ysgynsyzlyk, ýokary ýadawlyk, gyjyndyryjylyk, emosional durnuksyzlyk);
- ýüregiň töwereginde agyra, ýürek urgusyna arz etmegi;
- obýektiw barlagda ýüregiň ritminiň dürli bozulmalarynyň (tahikardiýa, seýrek ýagdaýda bradikardiýa), ýüregiň çäkleriniň giňelmegi (esasanam, çepe), ýürek tonlarynyň kütelmegi we gohlaryň peýda bolmagy.

Ýüregiň organiki gohy bilen ýüze çykýan perikardit we/ýa-da miokardit bilen utgaşyp gelýän walwulit rewmokarditiň esasy ölçegidir. Uzak wagtlaýyn üfleýän I ton bilen baglanyşykly sistoliki goh (mitral regurgitasiýanyň gohy) – rewmatiki walwulitiň öňde baryjy alamatydyr. Ol sistolanyň köp bölegini tutup, ýüregiň depejiginde has gowy eşidilýär we adatyça, çep goltuk astyna geçirilýär. Aýratynam, keseliň başlangyç döwründe gohuň depgini dürlüdür we bedeniň durky hem-de dem alyş fazasy çalşanda-da düýpli üýtgemeyär. Mitral regurgitasiýaly ýiti rewmokarditde III tondan soň ganyň çep alyn ýürekden çep garynjyga çalt zyňylmagy bilen şertlendirilen pes ýygylykly mezadiastoliki goh eşidilýär. Şu goh näsag çep gapdalyna ýatyp, demini saklanynda has gowy bildirýär.

Ýiti rewmokarditiň alamatlarynyň biri-de aortal regurgitasiýa häsiýetli bazal protodiastoliki goh bolup biler. Ol II tondan soň derrew başlanýar, ýokary ýygylykly, üfleýän, kemelýän häsiýetde bolup, näsag öňe eglip çuňňur dem goýberenden soň, döşüň çep gyrasynyň ugrunda has gowy eşidilýär. Mitral regurgitasiýasy, gohsuz aortal gabsanyň özbaşdak zeperlenmesi ýiti rewmokardite häsiýetli däl, ýöne onuň barlygynam inkär edenok.

Miokarditiň we perikarditiň alamatlary (dem gysma, tahikardiýa, ýürek tonlarynyň kütelmegi, perikardyň sürtülmesiniň durnuksyz gohy, EKG-de ritmiň we geçirijiligiň bozulmagy) dürli ýygylykda we aýdyňlyk derejede gabat gelýär.

Rewmatizme garşy bejerginiň täsiri netijesinde kliniki alamatlaryň oňaýly özgermesi häsiýetlidir.

Ýürek gabsalaryň zeperlenmesi çagalarda ýürek kemisliginiň emele gelmeginde esasy orny eýeleýär. Ýiti rewmatiki gyzdyrmanyň ilkinji hüjüminden soň, çagalarda ýüregiň rewmatiki kemisliginiň döremeginiň ýygylygy 20-25% bolup durýar. Ýüregiň özbaşdak rewmatiki kemisliginde, köplenç, mitral ýetmezçiligi agdyklyk edýär. Aortal gabsanyň ýetmezçiligi, mitral stenozy we mitral-aortal kemisligi seýrek emele gelýär. Çagalaryň, takmynan, 7-10%-de kardit geçirenden soň, mitral gabsanyň prolapsy döreyär. Ýiti rewmatiki gyzdyrmanyň ilkinji hüjümini geçiren ýetginjekleriň 1/3-inde ýüregiň kemisligi anyklanylýar. Hüjümiň gaýtalanmagy ýüregiň gabsa patologiyasynyň aýdyňlygyny kynlaşdyrýar.

Rewmatiki poliartrit 2/3 ýagdaýda ýiti rewmatiki gyzdyrmanyň ilkinji hüjüminiň öňde baryjy alamaty bolup durýar. Onuň aýratynlyklary şulardan ybarat:

- bogunlarda adatdan daşary aýdyň agyrynyň ýüze çykması (hereketiň düýpli bozulmasyna ýa-da hatda doly hereketsizligine-de getirip bilýär);
- bogunlaryň siniwit we periartikulýar dokumalaryň zeperlenmesi zerarly çişmegi, käte bogunlaryň üstündäki deri örtügininiň gyzarmagy (agyrylar bilen bir wagtda peýda bolýar);
- ilkinji nobatda dyz, injik-daban, bilek we tirsek bogunlarynyň zeperlenmegi;
- gaýnaglamanyň howpsuzlygy, göçýänligi, bogunlaryň köplenç çalşylyp, simmetriki üýtgemeleri bilen gabatlaşmagy;

- 2-3 hepdäniň dowamynda, aýratyn-da, gaýnaglama garşy bejerginiň täsiri astynda birnäçe günüň ýa-da hatda sagadyň dowamynda bogunlardaky gaýnaglama üýtgeşmeleriniň doly yzyna gaýdýanlygy;

Bogun sindromynyň monoartrit, penjäniň we dabanyň ownuk bogunlarynyň zeperlenmesi, alamatсыз sarkoileit görnüşinde atipiki (adaty däl) ýüze çykması mümkindir. Häzirki wagtda näsaglaryň 10-15%-de poliartralgiýalar döreýär, olaryň artritden tapawudy hereketi çäklendirmek, palpasiýada agyry we gaýnaglamanyň beýleki alamatlary bilen geçmeýänligidir.

Soňky ýyllarda nusgaýy geçýän poliartrit seýrek gabat gelýär, häzirki zaman şertlerinde zeperlenmäniň agdyklyk edýän görnüşi geçip gidýän oligoartrit we seýrek ýagdaýda monoartrit hasaplanýar. Bogun sindromy özbaşdak juda seýrek döreýär, ol, köplenç, ýüregiň zeperlenmesi ýa-da horeýa bilen utgaşýar.

Kiçi horeýa – bu beýniň dürli gurluşlarynyň (ala beden, subtalamiki maňyzlar we beýnijik) patologiki hadysa çekilmegi bilen baglanyşan ýiti rewmatiki gyzdyrmanyň adaty ýüze çykmasıdyr. Çagalaryň 12-17%-de, aýratyn-da, 6-15 ýaşdaky gyzjagazlarda gabat gelýär. Esasy kliniki alamatlaryna degişli:

- horeiki giperkinezler;
- muskul gipotoniýasy (käte ysmazlyk imitasiýasy bilen agyr gipotoniýa);
- statokoordinasion bozulmalar;
- psihopatologiki hadysalar (keýpiň üýtgäp durmagy, gaharjaňlyk, gyjyndyryjylyk, aglaklyk).

Kesel, köplenç, keýpiň durnuksyzlygy, aglaklyk, güýçli ýadawlyk görnüşdäki asteno-wegetatiw sindromynyň alamatlarynyň kem-kemden ýüze çykyp we güýçlenmegi bilen başlanýar. Soňra giperkinezler, statikanyň we hereketiň koordinasiýasynyň bozulmagy, aýdyň muskul gipotoniýasy, dürli psihopatologiki hadysalar hem goşulýar. Çagalaryň obýektiv barlagynda ýüzüň we el-aýak muskullarynyň erksiz çekilmeleri, tolgunanda güýjeýän ýüz-gözünü oýnatmagy, koordinasion barlagy nätakyk ýerine ýetirmegi, gürleýşiniň düşnüksizligi, ýazuw hatynyň, ýöreýşiniň bozulmagy kesgitlenýär. Näsaglaryň 5-7%-de horeýa özbaşdak geçýär, şonda barlamhana işjeňligiň we antistrep-tokokk antitelalaryň ýokarlanmak alamatlary ýüze çykmaýar, ýöne, köplenç, olar ýiti rewmatiki gyzdyrmanyň beýleki kliniki sindromlary bilen (kardit, poliartrit) utgaşyp biler.

Deriniň zeperlenmesine degişli:

- halka görnüşli eritema;
- deri asty rewmatiki düwünjikler.

Halka görnüşli eritema (annulýar) ýiti rewmatiki gyzdyrmanyň adaty, ýöne seýrek alamatydyr (4-17% ýagdaýda). Ol solak gülgüne, halka görnüşli örgün bolup, esasan, göwresinde we aýaklaryň proksimal bölümünde ýerleşýärler we hiç haçan yüzde bolmaýar. Örgün gijeme bilen ýüze çykmaýar, deriniň derejesinden

ýokary galmaýar, basylanda soluşýar, özünden soň tegmil, tozgalanmak, atrofiki üýtgemeleri galdyrmaýar.

Deri asty rewmatiki düwünjikler – bular ownujak döreme bolup, periartikulýar dokumalarda siňirleriň birleşýän ýerlerinde, dyz, tirsek bogunlarynyň, ýeňse süňküniň süňk tümmelerinde ýerleşýär. Rewmatiki düwünjikler diňe çagalarda (1-3%), adatça, ilkinji hüjüm wagtynda gabat gelýär we keseliň başlan döwründen 2-4 hepdeden ýz goýman ýitip gidýär.

Seroz gatlaklaryň zeperlenmesi häzirk wagtda seýrek, diňe ilkinji hüjüm agyr geçen ýa-da rewmatiki gyzdymanyň gaýtalan halatynda gabat gelýär we esasan, abdominal sindromynyň geçişinde birden güýçlenýän, gaýnaglama garşy bejerginiň esasynda bolsa çalt ýzyna gaýdýan garynda agyry ýüze çykýar.

Anyklanylyşy

Ýiti rewmatiki gyzdymanyň anyklanylyşy seýrek bolmadyk halatlarda kynlaşandyr, sebäbi onuň (juda seýrek duşýan halka görnüşli eritemadan we rewmatiki düwünjiklerden başga) esasy kliniki ýüze çykmalary mahsus däldir.

Ýiti rewmatiki gyzdymany anyklamak üçin Russiýanyň rewmatologlar jemgyýeti tarapyndan işlenilen Kisell-Džonsyň ölçegleri ulanylýar.

32-nji tablisa

**Ýiti rewmatiki gyzdymany anyklamak üçin ulanylýan
Kisell-Džonsyň ölçegleri (2003 ý.)**

Uly ölçegler	Kiçi ölçegler	A topardaky B gemolitiki streptokokk ýokanjynyň öň bolandygyny tassyklaýan maglumatlar
<ul style="list-style-type: none"> – Kardit – Poliartrit – Horeýa – Halka görnüşli eritema – Deri asty rewmatiki düwünler 	<p>Kliniki: artralgiýalar; gyzdyma (38°C-den gowrak)</p> <p>Barlamhana: ýiti fazalaýyn görkezijileriň galmagy: EÇT; C-reaktiw belok.</p> <p>Enjamlaýyn: EKG-de P – R interwalyň uzalmagy; dopler EHOKG-da mitral we/ýa-da aortal regurgitasiýanyň alamatlary.</p>	<p>Damakdan A topardaky streptokokkyň tapylmagy ýa-da A topardaky streptokokk antigeniniň çalt kesgitlenýän testiniň oňaýly bolmagy.</p> <p>Streptokokka garşy antitelalaryň titriniň ýokarlanmagy ýa-da ýokarlanýandygy.</p>

A toparyndan bolan beta-gemolitiki streptokokk ýokanjynyň öň geçirilendigini häsiýetlendirýän tassyklamanyň iki sany uly ölçegler ýa-da bir uly we iki

kiçi ölçegler bilen bilelikde bellemegi ýiti reumatiki gyzdymanyň ýüze çykmak mümkinçiliginiň has ýokarylygyna şaýatlyk edýär.

Aýratyn ýagdaýlar-da bolup biler:

- beýleki sebäpleri inkär etmek bilen (şol sanda PANDAS) horeýanyň bir özüniň («arassa») bolmagy;
- giçki kardit – beýleki sebäpler inkär edilende walwulitiň kliniki we enjamlaýyn alamatlarynyň ösme wagtynyň uzaga çekmegi (2 aýdan hem köpräk);
- ýüregiň dowamly reumatiki keseliniň barlygynda (ýa-da onuň bolmazlygynda) gaýtalanýan ýiti reumatiki gyzdymanyň bolmagy.

Ýiti reumatiki gyzdymanyň gaýtalanmasy barada deslapky kesel kesgidi (hasam, onuň ýüregiň reumatiki kemisliginiň fonunda geçýän walwulitiň anyklanmasynyň kynlaşýan ýagdaýynda) streptokokklara garşy antibedenjikleriň titriniň ýokarlanmagy bilen utgaşyp gelýän bir uly ýa-da birnäçe kiçi ölçegleriň esasynda goýlup bilner.

Gutarnykly kesel kesgidi interkurrent kesel we ýüregiň kemisligi bilen baglanyşykly gaýrüzülmeleriň (ilki bilen ýokanç endokarditiň) inkär edilmeginde goýulýar.

Ýiti reumatiki gyzdymany anyklamakda derňewiň aşakdaky usullary ulanylýar:

- periferiki ganda çepe süýşmek bilen leykositozyň bolmagy;
- EÇT-niň ýokarlanmagy;
- C-reaktiw belogyň ýokarlanmagy;
- ýiti reumatiki gyzdymanyň kliniki alamatlary aýrylandan soňra uzak wagtyň dowamynda saklanýan aýdyň disproteinemiýanyň bolmagy (otnositel gipoalbuminemiýa we gipergammaalbuminemiýa);
- damakdan alnan çyrşagyň bakteriologiki derňewinde A toparyna degişli beta- gemolitiki streptokokkyň ösmeginiň ýüze çykarylmagy;
- antistreptolizin-O (ASL-O), B-antidezoksiribonukleazanyň, antistreptogialuronidazanyň titrleriniň ýokarlanmagy.

EKG-de, köplenç, aşakdaky adaty däl üýtgemeler ýüze çykýar:

- bradikardiýa we tahikardiýa görnüşindäki ýürek ritminiň bozulmalary, seýrek ritmi alyp baryjynyň migrasiýasy we ekstrasistolalar;
- I–II derejeli AW gabamalar;
- garynjyklaryň repolyarizasiýasynyň bozulmagynyň alamatlary;
- mitral gabsasynyň walwulitinde çep alyn ýüregiň ýiti, aşa agram düşme alamatlary;
- aortal gabsasynyň walwulitinde çep garynjygyň distal, aşa agram düşme alamatlary.

Ehokardiografiýa ýiti rewmokarditi dopler arkaly anyklamakda esasy enjamlaýyn barlag bolup durýar. Bu usul ýüregiň anatomiki gurluşyny, ýüregiň içki

gan akymynyň ýagdaýyny, perikardial çökündiniň barlygyny anyklamaga ýardam berýär. Walwulitiň ehokardiografiki üýtgän alamatlary zeper ýeten gabsadan gelýän ehoduýduryşyň ýognamagy we çeyeliginiň üýtgemegi bolup durýar, olaryň hereketlilikiniň çäklendirilmegi miokardyň ýygryjlyk funksiýasynyň alamatlary bilen şertlendirilýär.

Rentgenologiki derňewler

Mitral gabsasynyň walwuliti bolan çagalarda ýüregiň mitral konfigurasiýasy bellenilýär. Ol bolsa çep alyn ýüregiň gulajygy bilen ýüregiň iki çep kamerasynyň ölçeginiň ulalmagy esasynda döreýän «ýürek bili» bilen şertlenýär. Aortal gabsasynyň walwulitinde ýüregiň aortal konfigurasiýasy bolýar.

Tapawutlandyrylyşy

Adaty ýagdaýlarda ýiti rewmatiki gyzdyrma kesel kesgidini goýmak kynçylyk döretmeýär. Emma esasy alamatlardan diňe bir alamatyň bolmagy (kardit, poliartrit ýa-da horeýa) köplenç, ÝRG giperdiagnostikasyna getirýär we beýleki keselleri inkär etmegi talap edýär.

- sebäbide ýaşylymytl stafilokokklar, streptokokklar, gram «-» mikrobedenjikler agdyklyk edýän ýokanç endokardit. Ýiti rewmatiki gyzdyrmadan tapawutlylykda, ýokanç endokarditde gyzdyrma sindromyny diňe gaýnaglama garşy steroid däl serişdeleri bellemek arkaly doly aýryp bolmaýar. Beterleşýän gowşaklyk, anoreksiýa, beden agramynyň çalt ýitirilmegi, ýürek gabsasynyň çalt ösýän destruktiv üýtgemeleri we gan aýlanyşygynyň durnukly ýetmezçiliginiň alamatlary häsiýetli, EhoKG-de ýürek gabsasynyň wegetasiýa alamatlary bellenilýär, pozitiw gemokultura anyklanýar;
- NSD fonunda geçýän ýüregiň zeperlenmesinde barlamhana görkezijiler kesgitlenenok, kliniki alamatlar bolsa kardial patologiyanyň ýoklugynda dowamly ýokanç ojagy bolan çagalarda wegetativ krizler görünüşinde geçýär;
- rewmatiki däl miokardit, köplenç, wirus sebäpli bolýar, aýdyň artralgiýalaryň, walwulitiň, artritiň bolmazlygy, gaýnaglama garşy bejergi geçirilende haýal dinamikanyň bolmagy bilen häsiýetlenýär;
- mitral gabsasynyň idiopatiki prolapsynda näsaglaryň köpüsünde konstitusiýanyň asteniki görnüşi we birleşdiriji dokumanyň dogabitdi displaziýasyny häsiýetlendirýän fenotipiki alamatlar (guýguç görünüşli döş kapasasy, oňurganyň döş bölüminiň skoliozy, bogunlaryň gipermobilliginiň sindromy, ýasy dabanlygyň irki ýüze çykmagy) bellenilýär;
- ulgamlayyn gyzyl gurt keselinde Libman-Saksyň endokarditi keseliň aýdyň döwründe ýüze çykýar (beýleki häsiýetlendirýän alamatlaryň bolmagynda) we keseliň ýokary işjeňligini görkezýän alamatlaryna degişlidir;
- streptokokkdan soňky reaktiw artrit damagyň A toparynyň B-gemolitiki streptokokk ýokanjyndan soň gysga latent döwürden ýüze çykýar, onuň alamatlary uzak wagtyň dowamynda saklanýar (2 aýa golaý), artrit karditsiz

- geçýär, gaýnaglama garşy steroid däl dermanlar ulanylanda ýeterlik oňaýly netije bermeyär we doly galyndysyz geçýär;
- nusgaýy reumatiki horeýadan tapawutlykda PANDAS sindromyna psihatriki aspektleriň aýdyňlygy (ýürege düşýän pikirleriň we ýürege düşýän hereketleriň utgaşmagy) we diňe laýyk streptokokka garşy bejergi geçirilende psihoneurologiki alamatlaryň ähmiýetli we doly yzyna gaýtmasy häsiýetlidir;
 - Laým keseliniň (sakyrtga borreliozy) irki döwrüniň patognomiki alamaty bolan migrirleýän sakyrtga eritemasynda orgünler uly ölçeglere ýetýär (diametri 6-20 sm-e çenli), köplenç, näsagyň kellesine we ýüzüne öryär, çagalara, aýratyn-da, gijelewük, regional limfadenopatiýa häsiýetli. Laýmyň keseline şeýle-de artrit, kardit, merkezi nerw ulgamynyň (ensefalit) we deriniň zeperlenmeleri (ötüşen migrirleýän eritema) häsiýetlidir. Keseli tapawutlandyrmakda anamneziň maglumatlary, Borrelia burgdorferi antibedenjiklerine geçirilýän serologik barlagyň netijeleri ulanylýar;
 - käwagt ýiti reumatiki gyzdyrmany antifosfolipid sindromyndan tapawutlandyrmak zerurlygy bolýar. Ol sindrom ýüregiň gabsasynyň zeperlenmegi we horeýalaryň bolmagy bilen ýüze çykyp bilýär. Tapawutlandyryjy kesgitleme geçirilende anamneziň maglumatlary we antifosfolipid antibedenjikleriň derňewiniň netijesi göz önünde tutulýar.

Bejerilişi

1. Streptokokk ýokanjyna garşy bejergi.
2. Gaýnaglama hadysasynyň geçişine işjeň täsir etmek.
3. Çaga bedenindäki giperimmum gaýtargyny basyp ýatyrmak.

Bejergi 3 tapgyrdan ybarat bolmaly. Hassahana – şypahana – saglyk öýi.

1-nji tapgyr: hassahanada näsaga antibakterial, antireumatiki, simptomatiki bejergi, bejergi bedenterbiýesi geçirilýär, iýmite düzediş girizilýär. Keseliň ýiti döwründe bejergi hassahanada geçirilýär hem-de ýatuwly gün tertibi belleniýär. Ol ýürek tarapyndan üýtgemeleriň, gabsalaryň zaýalanma we gan aýlanyşygynyň ýetmezçilik derejesine-de bagly bolýar. Bir tertipden başgasyna geçirilende funksional synaglaryň gözegçiligi astynda geçirilýär. Adaty geçişde näsaglar ýöriteleşen berhize mätäç däl. Gormon serişdelerini alan halatynda iýmite köp mukdarda kaliý saklaýan önümler girizilýär.

Ýiti reumatiki gyzdyrmanyň esasy sebäbi streptokokk bolanlygy zerarly, antibakterial bejergini başlamaly. Günün dowamynda penisillin 50000 B/kg parenteral (m/i) 10-14 gün belleniýär. Dowamly basyk bar bolsa hem-de ojaklaýyn ýokanjyň ýygy-ýygdan ýitileşmeginde, penisillin bilen bejerginiň dowamlylygyny uzaltmaly ýa-da penisillini göstermezlik ýagdaýynda başga antibiotik makrolidler: azitromisin, roksitromisin, klaritromisin, sefuroksim aksetil we beýleki sefalosporinler ýaş möçberinde goşulmaly.

- Amoksisillin – 12 ýaşdan ýokary çagalara 500 mg, 12 ýaşdan kiçi çagalara 40 mg/kg (gije-gündiz) möçberde 10 günün dowamynda 3 gezek agyzdan; ýa-da
- Azitromisin – 12 ýaşdan uly çagalara 1 gün 0,5 g (nahardan 1 sagat ön), soňra 0,25g 4 günün dowamynda, 12 ýaşdan kiçi çagalara 12 mg/kg möçberde (1 gezeklik mukdary) 5 günün dowamynda agyzdan; ýa-da
- Klaritromisin – 12 ýaşdan kiçi çagalara 15 mg/kg (gije-gündiz) möçberde, 12 ýaşdan uly çagalara 0,5 g 10 günün dowamynda 2 gezek agyzdan; ýa-da
- Midekamisin – 12 ýaşdan kiçi çagalara 50 mg/kg (gije-gündiz) möçberde, 12 ýaşdan uly çagalara 1,2 g 10 günün dowamynda; 3 gezek agyzdan; ýa-da
- Roksitromisin – 12 ýaş çenli çagalara 5 mg/kg (gije-gündiz) möçberde, 12 ýaşdan uly çagalara 0,3 g 10 günün dowamynda 2 gezek agyzdan; ýa-da
- Spiramisin – 12 ýaşdan uly çagalara 6 mln B (gije-gündiz), 12 ýaşdan kiçi çagalara 3 mln B (gije-gündiz), 10 günün dowamynda 2 gezek agyzdan; ýa-da
- Eritromisin – 12 ýaş çenli çagalara 40 mg/kg (gije-gündiz) möçberde, 12 ýaşdan uly çagalara 1,5 g (gije-gündiz) 10 günün dowamynda 3 gezek agyzdan; ýa-da
- Sefuroksim – 12 ýaşdan uly çagalara 0,5 g, 12 ýaşdan kiçi çagalara 20 mg/kg (gije-gündiz) möçberde 10 günün dowamynda 2 gezek agyzdan bellenilýär.

Antibakterial bejergi tamamlanandan soňra bisillin-5 ýa-da bisillin-1 mekdebe çenli ýaşly çagalara her 10 günden, mekdep ýaşly çagalara her 3 hepdeden m/i edilýär. Mekdebe çenli ýaşly çagalara bisillin-5 750000 B, mekdep ýaşly çagalara 1500000 B, bisillin-1 mekdebe çenli ýaşly çagalara 600000 B, mekdep ýaşly çagalara 1200000 B bellenilýär.

Benzatin benzilpenisillin 12 ýaşdan uly çagalara 2,4 mln B, beden agramy 25 kg-dan ýokary bolan 12 ýaşyna ýetmedik çagalara – 1,2 mln B, beden agramy 25 kg-dan pes bolan 12 ýaşyna ýetmedik çagalara 600.000 B, 3 hepdede 1 gezek m/i edilýär. Benzatin benzilpenisilliniň has netijeli derman görnüşi ekstensillin hasaplanýar, ol ýokardaky görkezilen möçberde bellenilýär.

Keseliň ýiti geçmeginde, karditiň (pankarditiň), horeýanyň, poliserozitleriň alamatlarynyň aýdyň bildirmeginde, gaýnaglama hadysanyň ýokary we orta derejelerinde (EÇT 30 mm/s ýokary) prednizolon bellenilýär. Ol gije-gündiziň dowamynda 12 ýaşdan uly çagalarda 20 mg, 12 ýaşdan kiçi çagalarda 0,7 – 0,8 mg/kg möçberde 1 gezek berilýär (irden nahar iýmezden ön). Prednizolon şu möçberde terapewtik netije gazanylýança saklanylýar (köplenç, 2 hepde), soňra onuň möçberi kem-kemden (her 5–7 günden gije-gündizdäki möçberi 2,5 mg) peseldilýär. Bejerginiň umumy dowamlylygy 1,5–2 aýa çekýär.

Hinolin serişdeler reumatizmiň geçişine baglylykda birnäçe aýdan 1-2 ýyla çenli bellenilýär.

Gaýnaglama garşy steroid däl serişdeler 1-1,5-2 aýyň dowamynda ulanylýar. Olaryň arasynda ýokary täsire asetilsalisil turşusy (0,2 g/ýaşyna, ýöne gije-gündiziň dowamynda 1,5-2 g-dan köp bolmaly däl we çagalyk döwründe ulanylmasy çaklenen), ibuprofen (gije-gündiziň dowamyndaky möçberi 5–10 mg/kg), diklofenak (12 ýaşdan uly çagalarda gije-gündiziň dowamyndaky möçberi 75–150 mg, 12 ýaşdan kiçi çagalara gije-gündiziň dowamyndaky möçberi 2-3 mg/kg, günde 3 gezek 1,5-2 aýyň dowamynda), metindol (indometasin) we woltaren (hersiniň gije-gündiziň dowamyndaky möçberi 1-3 mg/kg) eýedir.

Salisilatlarý gormon serişdeleri bilen bilelikde ulanmak hökman däl, emma gormonlardan gidilende bellemek hökmandyr.

Horeýada glýukokortikoidler täsir edenok, şol sebäpli-de galoperidol gije-gündiziň dowamynda 0,05 mg/kg (3 ýaşdan 12 ýaş çenli) we 0,15 mg/kg (12 ýaşdan uly çagalara) çenli 5-7 günüň dowamynda 2-3 gezek per os belleniýär.

Esasy bazis bejergi bilen bilelikde witaminler (askorbin turşusy maksimal möçberde) belleniýär. Rewmokatitli näsaglara we ýüregiň rewmatiki zeperlenmesinde geçýän gaýtalanýan ýiti rewmatiki gyzdymaly näsaglara goşmaça kaliý aspartat/magniy aspartat (panangin, asparkam) 30 günüň dowamynda 1-2 gerdejikden 3 gezek per os belleniýär. Ganaýlanyşygyň ýetmezçiliginde ýürek glikozidleri peýdalanylýar.

2-nji tapgyr: 2-nji tapgyryň esasy maksady doly remissiýany gazanmaktan hem-de ýürek-damar ulgamynyň işjeňligini dikeltmekden ybaratdyr.

Çaga ýerli şypahana geçirilmezinden ön, onda ganaýlanyşygynyň ýetmezçilik alamatlary bolmaly däl. Ýerli şypahanada bejergini dowam etdirýän rewmatizmiň remissiýa döwründäki çaga 2 aý, doly däl remissiýa döwründäki bolsa 3 aý bolmaly. Käbir ýagdaýlarda çaganyň şypahanada bolmak möhleti uzaldylýar.

3-nji tapgyr: 3-nji tapgyryň bejergisi ýiti rewmatiki gyzdymanyň gaýtalanmasynyň we ýaramazlaşmagynyň önüni almaga gönükdirilendir (ikilenji önüni alyş). Bu maksat bilen bisillin serişdeleri ulanylýar.

Sagaldyş gözegçiligi

Ýiti rewmatiki gyzdymany geçiren çagalaryň sagaldyş gözegçiligi ilkinji nobatda keseliň gaýtalanmagynyň önüni alýan we üýtgän reaktiwligiň soňraky kadalaşdyrylmagyna gönükdirilen rewmatizmiň **ikilenji önüni alyşy**, ýagny 3-nji tapgyryň çärelerini öz içine alýar.

Çaga şypahanadan gelensoň 3 aýyň dowamynda maşgala lukmany we kardiorwmatolog tarapyndan her aýda, soňra çärýekde 1 gezek, ondan soň ýylda 2 gezek seredilip durulýar. Bulardan başga-da çaga ýylda 2 gezek GBB lukmany we stomatolog lukmany tarapyndan seredilmeli. Barlag usullary: ýylda 2 gezek we interkurrent kesellerden soň ganyň we peşewiň barlagy, ýylda 2 gezek gaýnaglamanýň işjeňliginiň biohimiki görkezijileri we EKG, beýleki barlaglar bolsa görkezme boýunça geçirilýär.

Ýürekde kemisligiň emele gelme alamatlarynyň bolmadyk ilkinji rewmokarditinde ýa-da ýüregiň aýdyň zeperlenmegi bolmadyk horeýada hüjümden soň ilkinji 3 ýylyň dowamynda ýyl boýy öňüni alyş çäreleri geçirilýär. Keseliň dowamly geçmeginde, ýürekde kemisligiň emele gelmeginde ýyl boýy geçirilýän öňüni alyş çäreler 5 ýyllap dowam edýär we her aýratyn ýagdaýlarda görkezme boýunça ondan hem uzaldylýar. Bu maksat bilen bisillin-5 peýdalanylýar, ony 750 000 B möçberinde mekdebe çenli ýaşly çagalara her 10 günden, 1.500 000 B möçberinde bolsa mekdep ýaşyndaky çagalara her 3 hepdeden 1 gezek m/i goýberýärler. Ýöne häzirki wagtda bisillin-5 öňüni alyş babatynda netijeliliginiň pesligini görkezýän maglumatlar berilýär. Benzatin benzilpenisillin, ekstensillin 12 ýaşdan uly çagalara 2,4 mln B, beden agramy 25 kg-dan ýokary bolan 12 ýaşna ýetmedik çagalara 1,2 mln B, beden agramy 25 kg-dan pes bolan 12 ýaşna ýetmedik çagalara 600.000 B 3 hepdeňiň dowamynda 1 gezek m/i belenilýär.

Bisillin bilen bilelikde ýazda we güýzde gaýnaglama garşy steroid däl serişdeler (ibuprofen, nurofen, diklofenak natriý) bejerginiň ½ möçberinde 4 hepdeňiň dowamynda ulanylýar. Penisillinleri götermezlik ýagdaýynda ýaşna laýyk mukdarda makrolidler belenilip bilner.

Çagada interkurrent keseller ýüze çykan ýagdaýynda toplumlaýyn bejergä 10 günden az bolmadyk möhletde penisillini ýa-da eritromisini, bir steroid däl gaýnaglama garşy serişdesini, desensibilizirleýji serişdäni we poliwitaminleri girizmek zerurdyr.

Bedenterbiýe bilen meşgullanmakdan 6 aý boşadylýar. Soňra ýöriteleşdirilen toparda 6 aý, soňra bolsa hemişe taýýarlaýyş toparynda okaldylýar.

Mekdep okuwçylaryna goşmaça dynç günü berilýär. Eger gaýtalanma we ýürekde organiki üýtgemeler ýüze çykmasa, reumatizmiň ilkinji hüjümünden 5 ýyl geçenden soň, gözegçilik bes edilip bilner. Tersine bolan halatynda ýa-da ýüregiň dowamly reumatiki keseli bolan näsaglar hasapdan aýrylmaýar. Saglyk topary III-V degişli.

Dowamly ýokanjyň ojagy bolan we dowamly intoksikasiýaly (reumatizme töwekgelçilik) çagalar ýokanç ojagy arassalanýança maşgala lukmany we reumatolog tarapyndan çäryekde 1 gezek, arassalanandan soňra ýylda 2 gezek seredilýär. Şu çagalara gözegçilik etmegiň esasy maksady ýiti reumatiki gyzdyrmanyň öňüni almakdyr. Oňa interkurrent keselleriň ykjam bejerilmegi we 2 ýyldan az bolmadyk möwsümleýin bisillin bilen öňüni alşyň geçirilmegi hemaýat edýär. Sagaldyş gözegçiligi dowamly ýokanç ojagy we onuň bilen baglanyşykly intoksikasiýa doly ýok edilenden 2 ýyl soň bes edilip bilner. Şahsy penisillini götermezlikde bisillin bilen sanjymlar geçirilmeyär. **Ilkinji öňüni alyş** streptokokk bilen ýokuşmanyň mümkinçiligini peseltmek, ýokuşan halatynda bolsa öz wagtynda bejermekligi aňladýar. Ýiti streptokokk keseli 10 günň dowamynda antibiotikler bilen bejerilýär (penisillin, eritromisin), soňy bisillin-5 750000, 1500000 B möçberler-

de goýbermek bilen tamamlanýar. Bilelikde gaýnaglama garşy serişdeler ýarym bejeriş möçberde 7-10 gün, şeýle-de C wit. antigistamin serişdeler belleniýär. Hökmany ýagdaýda ýokanç ojaklaryny arassalamaly hem-de ganyň we peşewiň umumy barlagyny geçirmeli.

Çaklamasy

Amaly taýdan ÝRG bilen bagly ýaşayşa gös-göni howp ýokdur (çagalyk döwründe adatdan daşary seýrek gabat gelýän ýagdaýlardan başga). Çaklama, esasan, ýüregiň ýagdaýyna görä kesgitlenilýär (kemisligiň barlygy we onuň agyrylyk derejesi, durnukly ýürek ýetmezçiliginiň derejesi). Bejergini başlamagyň möhleti örän möhümdir, sebäbi giç başlanan bejergide (we onuň ýoklugynda) ýüregiň rewmatiki kemisliginiň döremek mümkinçiligi has artýar.

Ýüregi rewmatiki kemislikli näsaglaryň hirurgiki bejergä esasy görkezmele-ri – ýürek kemisliginiň kliniki ýüze çykyşynyň aýdyňlygy ýa-da onuň gaýrüzül-meleridir (durnukly ýürek ýetmezçiliginiň III – IV funksional toparlary, öýken gi-pertenziýasy, çep garynjygyň sistoliki disfunksiýasy, mersatel aritmiýa). Operativ çemeleşmeleriň häsiýeti, umuman, ýürek gabsalarynyň üýtgemeleriniň morfolo-giýasy we näsagyň ýagdaýy bilen kesgitlenýär.

Ýuwenil rewmatoid artridi M08.

Ýuwenil rewmatoid artridi (ÝRA) – bu bogunlaryň beýleki keselleri inkär edi-lenden soňra, 16 ýaşa çenli döreyän sebäbi näbelli, 6 hepdeden köp dowam edýän artritdir.

ÝRA-ny sebäbi näbelli we çylşyrymly immunagressiw gelip çykyşly getero-gen toparly kesellere degişli edýärler.

Keselleriň 10 halkara klassifikasiýasy boýunça ÝRA-nyň kodlary:

M08. Ýuwenil artrit.

– M08.0. Ýuwenil rewmatoid artridi (RF+ we RF-).

– M08.1. Ýuwenil ankilozirleýji spondilit.

– M08.2. Ulgamlaýyn başlangyçly ýuwenil artridi.

– M08.3. Ýuwenil poliartrit (serooňaýsyz).

– M08.4. Pausiartikulýar ýuwenil artrit.

– M08.8. Beýleki ýuwenil artritler.

– M08.9. Takyklanmadyk ýuwenil artrit.

Ýaýraňlygy. Ýuwenil rewmatoid artridi – bu çagalarda has giň duş gelýän we ýygy maýyplyga getirýän rewmatiki keseldir. ÝRA bilen keselçilik 16 ýaşa çenli 100 müň çaga ilatyna 2-6 halat gabat gelýär. Onuň ýaýraňlygy dürli ýurtlarda 0,05-den 0,6%-e barabardyr.

Keseliň klassifikasiyasý. Häzirki döwürde dünýä boýunça çaga rewtmatologiasynda ÝRA-nyň adalgalanmasyna we keseliň toparlandyrylyşyna ýeke-täk bir çemeleşme ýok. Keseliň 3 toparlandyrylyşy bar: Amerikanyň rewtmatologlarynyň kollegiýasynyňky ÝRA, Ýewropanyň rewtmatizme garşy ligiýasynyňky ÝDA (ýuwenil dowamly artridi) we Bütindünýä rewtmatologiki jemgyýetleriň ligiýasynyňky ÝIA (ýuwenil ideopatiki artridi). Käbir ýerlerini göz önüne tutmazdan, olar şol bir keseli aňladýar. Toparlara bölýän ölçegleriň deňeşdirme häsiýetnamasy aşakdaky tablisada görkezilen.

33-nji tablisa

Ýuwenil artritleriniň kesel klassifikasiyasý

ACR (Amerikanyň rewtmatologlarynyň kollegiýasy)	EULAR (Ýewropanyň rewtmatizme garşy ligiýasy)	ILAR (Bütindünýä rewtmatologiki jemgyýetleriň ligiýasy)
Ýuwenil rewtmatoid artridi	Ýuwenil dowamly artrit	Ýuwenil idiopatiki artrit
Ulgamlaýyn Poliartikulýar	Ulgamlaýyn Poliartikulýar	Ulgamlaýyn Poliartikulýar RF+ Poliartikulýar RF-
	ÝRA (RF+)	
Oligo (pausi) artikulýar	Oligo (pausi) artikulýar Ýuwenil psoriatiki artrit Ýuwenil ankilozirleýji spondilit	Oligo (pausi) artikulýar Persistirleýän Progressirleýän Teňheli demrew artridi Entezitli artrit Beýleki artritler

Artritli çaga gözegçilik edýän her bir lukman ÝRA-nyň (dowamly, idiopatiki) – geterogen keseldigine düşünelidir. Şol nukdaýnazardan ÝRA-nyň irki anyklanmasy we bogunlaryň destruksiýasy, çaganyň maýyplygy ýüze çykmanka kesele laýyk bejergi bellemek zerurdyr.

Sebäpleri. ÝRA-nyň sebäbi entek doly öwrenilmedik. Emma onuň poligen görnüşli nesle geçijilik häsiýetli autoimmun keseldigi anyklanyldy. Keseliň emele gelmeginde nesilleýin we gurşaw şertleri gatnaşýarlar. Itergi berýän şertleriň arasynda has ýygy duş gelyänleri: wirus ýa-da wirus-bakterial ýokanjy, bogunlaryň şikesi, insolyasiýa ýa-da aşa üşemek, önüni alyş sanjymlar, aýratyn-da, ýiti respirator wirus ýokanjy, bakterial ýokanjy bilen näsaglan wagty ýa-da ýaňy sagalan wagty edilen önüni alyş sanjymlar.

Döreysi. Ýuwenil rewtmatoid artritde patologiki hadysa bognuň sinowial bardasynyň, sinowial perdesini emele getiriji öýjükleriň zeperlenmegi we mikroaýlanyşygyň bozulmagy bilen başlanýar. Ýokarda görkezilen üýtgemeleriň garşysyna näsagyň bedeninde üýtgän IgG emele gelyär, hususy immun ulgam bol-

sa ony autoantigen hökmünde kabul edýär. Olara jogap hökmünde immunkompetent öýjükler, şol sanda bognuň sinowial bardasynyň plazmatiki öýjükleri anti-IgG antitelalary emele getirýär. Bu antitelalar (olar reumatoid faktor diýlip adalgalandy) komplementiň gatnaşmagynda autoantigen bilen özara baglanyşyp, immun toplumyny emele getirýärler. Immun toplumlar damarlaryň endoteliýasyny, daş-töweregindäki dokumalary zeperleýär. Ilki bilen bogunlaryň sinowial bardasy zeperlenýär we onuň netijesinde artrit ýüze çykýar. Sinowial suwuklygynda we bogunlaryň dokumasynda köp mukdarda makrofagal gelip çykyşly sitokinler emele gelýär – interleýkin-1 we interleýkin-6, çişleriň nekrozynyň faktory (TNF-a). Interleýkin-1 we TNF-a gaýnaglama hadysasyny döredýär we kitirdewügi weýran edýär. Interleýkin-6 bolsa gaýnaglamanyň ýiti fazasynyň beloklarynyň aşa köp önmesine ýardam berýär. Kitirdewügi weýran ediji fermentleriň işjeňlenmegi, sitokinleriň dokumalara täsir etmeginde täze gan damarlaryň emele gelmegi kitirdewügiň des-truksiýasyny güýçlendirýär.

Gaýnaglama hadysasynyň dowamynda bogun kitirdewügiň üstüni köp sanly öýjüklerden emele gelen pannus ýapýar. Ol bolsa kadaly alyş-çalyş hadysalara böwet bolup, des-truksiýany güýçlendirýär.

Kliniki geçişi. ÝRA-nyň baş kliniki wariantlary belleniýär: ulgamlayyn, poliartikulýar, oligoartikulýar, entezitli we teňňeli demrewli.

Ulgamlayyn görnüşi. ÝRA 10-20% tutýar. Dürli ýaş döwürlerinde döräp biler. Kesel oglanlaryň we gyzlaryň arasynda deň ýygylykda duş gelýär. ÝRA-nyň ulgamlayyn görnüşi diýlip 2 hepde döwam edýän artrit we gyzdyrma bilen bilelikde aşakda görkezilen iki we ondan hem köp alamatlar utgaşyp gelende aýdylýar:

- Örgün.
- Serozit.
- Ýaýran limfadenopatiýa.
- Gepato we/ýa-da splenomegaliýa.

Ulgamlayyn görnüşiň geçiş aýratynlyklary:

Başlanyşy – bu ýiti ýa-da uzaga çeken bolýar;

Gyzdyrma – febril ýa-da gektiki häsiýetli bolup, esasan-da, irki sagatlarda galýar, kä halatlarda üşütme bilen utgaşýar, beden gyzgyny pese düşende güýçli derakma ýüze çykýar.

Örgün – tegmil we/ýa-da tegmil-papulýoz, çzyk görnüšli, gijilewüksiz, durnuksyz gysga wagtyň içinde peýda bolýar we ýitip gidýär. Örgün gyzdyrmanyň ýokarky sanlarynda güýçlenýär, bogunlaryň töwereginde, ýüzünde, bedeniň lateral meýdanlarynda, el-aýaklarynda ýerleşýär. Seýrek ýagdaýlarda örgün urtikar ýa-da gemorragiki häsiýetli bolup biler.

Içki agzalaryň zeperlenmegi – esasan, seroz gatlaklarynyň gaýnaglama reaksiýalary bilen aýdyň bildirýär.

- **Ýüregiň zeperlenmegi ýygy mioperikardit** görnüşinde geçýär. Näsag uludan dem alanda agyra we oňaysyzlyga, ýürek urma duýgularyna arz edýär. Ýürek töwereginde, çep çiginde we çep pilçe töwereginde agyry bimaza edýär, perikarditde – sepirjikde bildirýär. Çaga mejburi ýagdaýy eýeläp biler (oturan görnüşinde). Näsaga barlag geçirilende akrosianozyň, agyz-burun üçburçlugynda sianozyň, ýürek töwereginde we sepirjikde pulsasiýanyň bolmagyna üns berilýär. Perkussiýada otnositel ýürek çäkleriniň giňelmegi, auskultasiýada – ýürek tonlarynyň kütelmegi, perikardyň sürtülme gohy, tahikardiýa anyklanylýar.
- **Öýkenleriň zeperlenmegi pneumonit** ýa-da **plewropnewmonit** görnüşinde geçýär. Näsag howa ýetmezçiligi duýgusyna, gury üsgülewüğe arz edýär. Barlag geçirilende sianoz, dem gysma, dem alşa kömekçi muskullaryň gatnaşmagy, auskultasiýada – öýkenleriň aşaky böleklerinde ownuk köpürjikli hyžžyldylar we hütürdi bellenilýär. **Fibrozirleýji alweolitde** aşa ýadawlyk, dem gysma (ilki diňe fiziki agramda, soňra rahat ýagdaýda hem), gury, az öndürjilikli üsgülewük bellenilýär. Barlagda sianoz bolýar, auskultasiýada – durnuksyz ownuk köpürjikli hyžžyldylar eşidilýär. Fibrozirleýji alweolitiň başlangyç tapgyryny dem gysmanyň öýkendäki fizikal üýtgeşmelerine laýyk gelmezligi häsiýetlendirýär.
- **Poliserozit** perikardit, plewrit, seýrek perigepatit, perisplenit, seroz peritonit görnüşinde geçýär. ÝRA-da poliserozit seroz boşluklarda suwuklygyň az mukdarda toplanmagy bilen häsiýetlenýär.
- ÝRA-nyň ulgamlaryň görnüşinde **waskulitiň** alamatlary – aýa ýa-da daban kapillýariti, ojaklaýyn anginewrotiki çiş, el-aýaklaryň proksimal böleklerinde sianozyň emele gelmegi, deri örtügininiň mermerligi hem duş gelýär.
- **Limfadenopatiýa** ÝRA-nyň ulgamlaryň görnüşinde has ýygy duş gelýär. Köplenç, limfatiki düwünleriň hemme toparlary diametrde 4-6 sm çenli ulalýar, agyryсыз, hereketde, ýakynyndaky dokuma we bir-biri bilen birleşmeýär, ýumşak ýa-da gaty çeyе goýulykly konsistensiyaly bolýar.
- Palpasiýada **gepatosplenomegaliýa** anyklanylýar. Bagryň gyrasy ýiti, agyryсыз, gaty çeyе goýulykly bolýar.

Bogun sindromy. Ulgamlaryň ýüze çykmalaryň aýdyňlygyna baha berlenden soňra bogunlaryň barlagyny geçirmek zerurdyr. Bogun sindromy oligo-, poliartrit ýa-da wagty boýunça uzan bogun sindromy bilen geçip biler.

Oligoartritli ýa-da wagty boýunça dowamly bogun sindromly ulgamlaryň görnüş ikitaraplaýyn deň artrit bilen utgaşýar. Esasy iri bogunlar (dyz, but-çanaklyk, injik-daban) zeperlenýär. Ilki ekssudativ üýtgeşmeler agdyklyk edýär, soňra deformasiýalar we kontrakturalar emele gelýär. Kähalatlarda bogun sindromy wagty boýunça uzan we ulgamlaryň ýüze çykmalardan birnäçe aý-ýyllardan soňra

emele gelýär. Şeýle näsaglaryň klinikasynda gyzdymanyň ýokarky derejelerinde artralgiýa we mialgiýa agdyklyk edýär.

Poliartritli ulgamlayyn görnüşi. Keseliň başyndan poliartikulýar ýa-da oňurga sütüniniň boýun bölüminiň zeperlenmegi, bogunlarda proliferatiw-ekssudatiw üýtgeşmeleriniň bolmagy, durnukly deformatsiýalaryň we kontrakturalaryň gysga wagtyň içinde emele gelmegi, amiotrofiýa, gipotrofiýa agdyklyk etmegi bilen häsiýetlenýän bogun sindromy emele gelýär.

ÝRA-nyň ulgamlayyn görnüşinde käbir gaýrüzülmeler duş gelýär:

– Öýken-ýürek ýetmezçiligi.

– Makroflaglaryň işjeňleşme sindromy (gemofagositar sindrom) – umumy ýagdaýynyň birden erbetleşmegi, beden gyzgynynyň ýokary galmagy, gemorragiki örgün, nemli bardalardan gan akma, limfadenopatiýa, gepatosplenomegaliýa, poliorgan ýetmezçilikler, huşunyň bozulmagy peýda bolýar. Barlamhana derňewlerde: trombositopeniýa, leýkopeniýa, EÇT-niň peselmegi, trigliseridleriň derejesiniň, transaminazanyň işjeňliginiň ýokarlanmagy, gan lagtalanmanyň II,VII,X şertleriniň peselmegi anyklanýar. Süňk ýiligininiň punktatynda gomopoetiki öýjükleri, fagositirleýän makroflaglaryň köp mukdary tapylýar. Makroflaglaryň işjeňleşme sindromynyň emele gelmegine bakterial, virus ýokançlar (sitomegalowirus, herpes we beýl.), derman serişdeler itergi berýär. Bu sindromyň döremegi çaganyň ölümüne getirip biler.

– Amiloidoz.

– Boýuň ösmeginiň saklanmagy – kesel irki ýaş döwründe başlap, poliartikulýar bogun sindromy bilen utgaşyp gelende has aýdyň ýüze çykýar.

– Ýokançly gaýrüzülmeler (bakterial sepsis, ýaýran virus ýokanjy).

Poliartikulýar görnüşi. Bu ÝRA-nyň 30-40%-ini tutýar. Hemme kesel toparlandyrylyşlar boýunça poliartikulýar görnüş RF barlygyna ýa-da ýoklugyna baglylykda iki subtipe bölünýär – serooňaýly we serooňaýsyz.

Rewmatoid faktor boýunça seropozitiw (RF+) subgörnüş (10% halatlarda) 8-15 ýaş aralygynda, esasan, gyzlarda (80%) emele gelýär. Bu görnüş uly adamlarda duş gelýän reumatoid artride laýyk gelýär. Kesel ýiti asty başlanýar. Bogun sindromy dyz, injik-daban, goşar-penje bogunlaryň, penje we daban ownuk bogunlaryň iki taraplaýyn poliartridi bilen häsiýetlenýär. Bogunlarda gurluş üýtgemeler keseliň ilkinji 6 aýynda emele gelip, keseliň birinji ýylynyň ahyrynda bolsa laýyk bolmadyk bejergi geçirilen halatynda penje ownuk süňklerinde ankilozlar emele gelýär. 50% näsaglarda destruktiv artrit döreýär.

Rewmatoid faktor boýunça seronegatiw (RF-) subgörnüş (20%-30% halatlarda) 1-15 ýaş aralygynda duş gelýär. Gyzlar has ýygy keselleýär (90%). Keseliň başlanyşy ýiti asty, geçişi dowamly bolýar. Bogun sindromy iri we ownuk bogunlaryň, şol sanda çekge-eňek sepleşmaniň, oňurga sütüniniň boýun bölüminiň

ikitaraplaýyn bozulmalary bilen häsiýetlenýär. Näsaglaryň köp sanynda keseliň geçişi oňaýly, olardan diňe 10% agyr destruktiv üýtgemeler emele gelýär. Uweitiň emele gelme howpy bar. Kähalatlarda beden gyzgynynyň subfebril sanlara çenli galmagy we limfadenopatiýa bolmagy mümkin.

Poliartikulýar görnüşiniň gaýrüzümleri:

- bogunlaryň epleme kontrakturalary;
- agyr maýyplyk (aýratyn-da, irki, ýaş döwründe başlan halatynda);
- boýuň ösmeginiň saklanmagy (keseliň irki ýaş döwründe başlan halatynda we ÝRA-nyň ýokary işjeňliginde).

Oligoartikulýar görnüş. ÝRA-nyň 50%-ini tutýar. ILAR kesel toparlandyrylyşy boýunça iki topara bölünýär:

Persistirleýän – keseliň dowamynda 4-den köp bolmadyk bogunlar zeperlenýär;

Progressirleýän – munda keseliň ilkinji 6 aýynyň dowamynda oligoartikulýar görnüşde geçip, soňra zeperlenen bogunlaryň sany artýar.

Artridiň häsiýetnamasynda indiki görkezijiler ulanylýar: başlan döwri, bogun zeperlenmäniň häsiýeti, antinuklear faktoryň bolmagy (ANF), uweitiň emele gelmegi.

Amerikanyň reumatologlar kollegiýasynyň görkezijileri esasynda oligoartikulýar görnüş üç subgörnüşe bölünýär.

Irki başlangyçly subgörnüş (50%) 1-5 ýaşlarda emele gelýär. Aglaba gyzlarda duş gelýär. Bogun sindromynda dyz, injik-daban, tirsek, goşar-penje bogunlaryň zeperlenmegi, ýygy iki taraplaýyn bolmadyk geçiş anyklanýar. Näsaglaryň 25%-inde bogun sindromynyň geçişi agyr we bogunlaryň destruksiýasy emele gelýär. Iridosiklit 30-50% näsaglarda bellenýär. Barlamhana derňewlerde ganda gaýnaglama üýtgeşmeleriň bolmazlygy mümkin, 80%-de ANF tapylýar, RF oňaýsyz, HLA-A2 tapylmagynyň ýygylgy ýokary bolýar.

Giçki başlangyçly subgörnüş (10-15%). 8-15 ýaşlarda emele gelýär. Oglanlarda ýygy duş gelýär (90%). Köplenç, ýuwenil ankilozirleýji spondiloartridiň başlangyjy bolup durýar. Bogun sindromy iki taraplaýyn däl. Aglaba aýaklaryň bogunlary zeperlenýär: daban, but-çanaklyk bogunlary, şeýle-de ileosakral seplesmeler, oňurga sütüniniň bil bölümi degişli. Entezopatiýa (siňirleriň we bagjyklaryň süňklere birleşýän ýerlerinde gaýnaglama üýtgeşmeleri) emele gelýär. Bogun sindromynyň geçişi agyr, näsaglarda gysga wagtyň içinde destruktiv üýtgeşmeler progressirleýär we maýyplyga getirýär. Näsaglaryň 5-10%-inde ýiti iridosiklit döreýär.

Hemme ýaş döwürlerinde duş gelýän subgörnüş. Başlaýan döwri – 6 ýaş. Gyzlar ýygy keselleýär. Bogun sindromy oňaýly, agyr bolmadyk entezopatiýaly, destruktiv üýtgeşmeleriň bolmazlygy bilen geçýär. ÝRA-nyň oligoartikulýar görnüşiniň gaýrüzümleri:

- el-aýaklaryň uzynlygyna ösmeginiň deň däldigi;
- uweitiň gaýrüzümleri (katarakta, glaukoma, körlük);
- gözüniň we daýanç-herket ulgamynyň ýagdaýy boýunça maýyplyk.

ILAR kesel toparlandyrylyşynda ýene-de ÝIA-nyň üç görnüşleri bar.

Entezitli artrit. Onuň esasy kliniki ýüze çykmalary – bu artrit we entezit ýa-da aşakda görkezilen iki we ondan hem köp alamatlaryň gatnaşmagynda artrit ýa-da entezitdir:

- Ileosakral sepleşiklerde agyry.
- Oňurgada gaýnaglama häsiýetli agyry.
- HLA-B27 bolmaklygy.
- Maşgala anamnezi – lukmanlar tarapyndan tassyklanan I we II derejeli garyndaşlarda HLA-B27 bilen utgaşýan keselleriň bolmagy (agyryly öňki uweit, spondiloartropatiýa, içegeleriň gaýnaglama keselleri).
- Agyry, gyzarma ýa-da ýagta duýgurlyk bilen utgaşyp gelýän öňki uweit.
- Artridiň oglanlarda 8 ýaşdan soňra başlamagy.

Artride häsiýetnama berlende aşakdaky görkezijiler ulanylýar:

- keseliň başlan döwri;
- ilkinji 6 aýyň dowamynda we soňky gözegçilikde bogun zeperlenmesiniň häsiýeti (ownuk ýa-da iri bogunlar);
- aksial artrit, iki taraplaýyn ýa-da poliartrit tarapa progressirleýär.

Teňneli demrew artridi. Bu topara artrit we teňneli demrew bilen bilelikde gelýän näsaglar ýa-da artrit we aşakda görkezilen alamatlaryň ikisi bolanda degişli edýärler:

- Maşgala anamnezinde garyndaşlygyň birinji derejesinde teňneli demrew bar bolan näsaglar.
- Daktilit.
- Dyrnaklaryň üýtgemegi («oýmak» alamaty, oniholizis).

Artridiň häsiýetnamasynda aşakdaky görkezijiler göz önüne tutulýar:

- artridiň we teňneli demrewiň başlan döwri;
- artridiň häsiýeti (iki taraplaýyn ýa-da iki taraplaýyn däldigi);
- ANF-iň bolmagy;
- uweit.

Maslahat berilýän kliniki barlaglar. ÝRA inkär edilýän näsaglaryň hemmesine aşakdaky barlaglary geçirmeklik maslahat berilýär:

- Durmuş taryhyny, maşgala anamnezini toplamak.
- Keseliň taryhyny toplamak.
- Barlamhana barlaglaryny geçirmek:
- ganyň umumy derňewi;
- ganyň biohimiki derňewi (umumy belok, belok fraksiýalary, moçewina, kreatinin, bilirubin, transaminazalar, kaliý);

- ganyň immunologiki derňewi (CRB, IgA, IgM, IgG, komplementiň mukdary, RF, ANF, DNK bolan AT);
- görkezmeler boýunça mikrobiologiki barlaglar (streptokokka, hlamidiýalara, ičege toparynyň bakteriýalaryna, toksoplazma, brusellalara AG we AT);
- görkezmeler boýunça wirusologiki barlaglar (ýönekeý herpes wirusyna, sitomegalowirusa, A, B, C gepatitleriň wiruslaryna AT);
- immunogenetiki barlaglar (HLA tipirleme – DR, A, B lokuslar);
- enjamlaýyn barlaglar (EKG, EhoKG, içki agzalaryň USB, döş kapasasynyň agzalarynyň we zeperlenen bogunlaryň rentgenografiýasy).

Anyklanylşy. ÝRA kesel kesgidi Amerikanyň reumatologiki jemgyýetiniň görkezijileri esasynda goýulýar:

1. Keseliň 16 ýaş çenli başlamagy.

2. Çiş/suwuklygyň toplanmagy bilen häsiýetlenýän bir ýa-da köp bogunlaryň zeperlenmegi ýa-da indiki görkezilen alamatlaryň azyndan ikisi bolan halatynda: hereketiň çäklenmegi, palpasiýa edilende agyry, ýerli beden gyzgynynyň galmagy.

3. Bogun üýtgeşmeleriniň 6 hepdeden köp dowam etmegi.

4. Beýleki hemme reumatiki keseller inkär edilen.

Bogunlarda anatomiki üýtgemeleriň tapgyryny kesgitlemek maksady bilen Şteýnbrokkeriň kesel toparlandyrylyşy boýunça rentgenologiki üýtgemelere baha berilýär:

- I dereje – destruktiv üýtgemesiz osteoporoz, periartikulýar dokumalaryň gatalmagy, bogna suwuklyk toplanmagy;
- II dereje – epifizar osteoporoz, uly bolmadyk kitirdewügiň we sünküş weýran bolmagy, bogun yşynyň daralmagy, ýeke-täk eroziýalar;
- III dereje – kitirdewügiň we sünküş destruksiýasy, aýdyň bogun yşynyň daralmagy, sünk-kitirdewük eroziýalaryň emele gelmegi, tirsek dewiasiýasy, ýaýraň osteoporoz;
- IV dereje – III dereje + ankiloz.

Näsagyň haýsy funksional synpa degişlidigini anyklamaly (Şteýnbrokker boýunça):

- I dereje – bogunlarda funksional ukyplylyk saklanan;
- II dereje – öz-özüne hyzmat etme ukyplylygy çäklenmesiz, bogunlarda funksional ukyplylygyň çäklendirilmegi;
- III dereje – bogunlarda funksional ukyplylygyň we öz-özüne hyzmat etme ukyplylygynyň çäklendirilmegi;
- IV dereje – öz-özüne hyzmat etme ukyplylygynyň ýitmegi we goşmaça idege mätäç bolmagy.

ÝRA işjeňliginiň derejesi:

- 0 dereje – EÇT 12 mm/s çenli;
- I dereje – EÇT 13-20 mm/s;
- II dereje – EÇT 21-39 mm/s;
- III dereje – EÇT 40 mm/s we ýokary.

Kesel kesgidi goýlanda ÝRA-nyň görnüşi, işjeňlik derejesi, RF boýunça oňaýly/oňasyzlygy, rentgenologiki üýtgemeleriň tapgyry, funksional synp, keseliň we bejerginiň gaýrüzülmeleri görkezilýär. Mysallar:

- Ýuwenil reumatoid artridi, poliartikulýar görnüşi, işjeňlik I dereje, RF+, III tapgyr, FK II.
- Ýuwenil reumatoid artridi, gözün zeperlenmegi bilen oligoartikulýar görnüşi (iki gözün dowamly öňki uweiti), işjeňlik II dereje, RF-, II tapgyr, FK II.

Tapawutlandyrylyşy. ÝRA-nyň tapawutlandyrmasy aşakda görkezilen.

34-nji tablisa

ÝRA-nyň tapawutlandyrylyşy

Nozologiyasy	Bogun sindromy	Bellikler
1	2	3
Ýiti reumatiki gyzdyrma	Poliartralgíya, artrit göçme häsiýetli, aýaklaryň iri bogunlarynyň iki taraplaýyn, deformasiýasyz zeperlenmegi, SDGGS we GK bilen bejergä gysga wagtyň içinde boýun egýär. Ýiti streptokok ýokançdan 1,5-2 hepde soň ýüze çykýar.	
Reaktiw artrit	Hlamidiaz sebäpli peşew – jyns agzalarynyň kesellerini we iýersiniýa, salmonella, şigella bilen esaslanan içgeçmäni geçirenden 2 hepde soň ýüze çykýar. Aýaklaryň bogunlarynyň deň däl zeperlenmegi, bir taraplaýyn sakroileit.	Iýersinioz – gyzdyrma, örgünler, artralgíyalar, artrit, işjeňligiň ýokary görkezijileri bilen geçip biler. Oňa aýalaryň we dabanyň derisiniň tozgalanmagy häsiýetli. Reýteriň keseli – uretrit, konýunktivit, artrit, deriniň we nemli bardalaryň zeperlenmegi we HLA-B27 bolmagy ýaly alamatlardan ybarat.
Septiki artrit	Ýiti başlanýar. Monoartrit aýdyň intoksikasiýa, beden gyzgynynyň we ýiti gaýnaglamanyň görkezijileriniň ýokarlanmagy bilen geçýär.	
Teňneli demrew artridi	Penjäniň we daraklygyň distal falangynyň ara bogunlarynyň ýa-da iri bogunlaryň iki taraplaýyn bolmadyk oligo- ýa-da poliartridi. Ankilozlar, süňk dokumasynyň rezorbsiýasynyň emele gelmegi bilen agyr destruktiv artrit, periferiki bogunlaryň zeperlenmegi bilen bilelikde sakroileit we spondiloartrit	Teňneli demrewe häsiýetli deri örtügininiň we dyrnaklaryň zeperlenmegi

1	2	3
Ýuwenil ankilozirleýji spondilit	Aýaklaryň (but-çanaklyk we dyz) bogunlarynyň zeperlenmegi	HLA-B27 bolmagy, entezopatiýalar. Oňurga sütüniniň we ileosakral sepleşmäniň zeperlenme alamatlary birnäçe ýyldan soň peýda bolýar. Ileosakral sepleşmäniň ankilozirlemegi bilen progressirleýän kitirdewügiň destruksiýasy
Gyzyl gurt keseli	Keseliň başynda göçme häsiýetli poliartralgıya we bogunlaryň iki taraplaýyn däl zeperlenmegi. Keseliň möwç alan döwri bogunlaryň iki taraplaýyn zeperlenmegi. Eroziýalar, durnukly deformasiýalar we ertirki gowuşgynsyzlyk bu döwürde häsiýetli däl.	Ýüzüň mahsus eritemasy, poliserozit, nefrit, MNU zeperlenmegi, leykopeniýa we trombositopeniýa, ANF, DNK bolan AT
Ulgamlaýyn sklerodermiýa	Ýiti asty we dowamly artride geçýän artralgiýalar. Penjäniň ownuk bogunlarynyň we goşar-penje bogunlarynyň iki taraplaýyn zeperlenmegi, ekssudativ alamatlar az, emma ýumşak dokumalaryň aýdyň gatamagy.	Häsiýetli deri we rentgenologiki üýtgemeleriň bolmagy.
Inçekesel	Aşa aýdyň artralgiýalar, oňurganyň zeperlenmegi, bir taraplaýyn gonit, koksit. Diffuz osteoporoz, süňkleriň gyralaýyn şikesi. Seýrek halatlarda – sekwestoryň bolmagy bilen çäklenen süňk boşlugy. Şeýle-de wisseral inçekeseliň binýadynda reaktiw artrit ýüze çykmagy mümkin – ownuk bogunlaryň zeperlenmegi häsiýetli.	Tuberkulin synagynyň oňaýly jogaby.

Bejerilişniň umumy esaslary. Bejerginiň maksady:

- Hadysanyň gaýnaglama we immunologiki işjeňligini basyp ýatyrmak.
- Ulgamlaýyn ýüze çykmalary we bogun sindromyny bejermek.
- Bogunlaryň funksional ukyplylygyny saklamak.
- Näsaglaryň maýyplygyny, bogunlaryň destruksiýasyny gowşatmak ýa-da önüni almak.
- Remissiýany gazanmak.

- Näsaglaryň ýaşaýyş hilini gowulandyrmak.
- Bejerginiň goşmaça täsirlerini azaltmak.

Derman serişdesiz bejerilişi. Düzgün. Keseliň ýitileşme döwründe çaganyň hereket işjeňligi çäklendirilýär. Longeta ulanmaklyk bilen bogunlary doly hereketsizlendirmek garşy görkezilen. Fiziki agramlar çaganyň bogunlarynyň funksional işjeňligini saklamaga ýardam berýär. Pyýada ýöremek, tigr sürmek, suwda ýüzmek peýdaly. Ylgamak, bökmek, işjeň oýunlar bolsa maslahat berilmeyär. Oturanda we ýörände göwräni göni saklamagyna, gaty düşekde we ýuka ýassykda ýatmagyna gözegçilik etmeli.

Berhiz. Kuşingiň sindromynda uglewodlary we ýaglary çäklendirmeli. Osteoporozyň önüni almak maksady bilen köp mukdarda kalsiý we D witaminini ýokary derejede saklaýan iýmiti iýmeklik zerurdyr.

Bejergi bedenterbiýesi. Ol ÝRA bejergisiniň möhüm bölegini düzýär. Muskulagramyny dikeltmäge, bogunlardaky hereketleriň göwrümini artdyrmaga ýardam berýän maşklary her gün etmeklik zerurdyr. Bejergi bedenterbiýesi näsagyň şahsy mümkinçiliklerine laýyklykda geçirilýär.

Ortopediki çäreler. Statiki protezleri sapaklardan boş wagtlary geýip, fiziki maşklar edilende, zähmet bejergisinde, hajathana gidende muskul ulgamyny batlandyrmak maksady bilen çykarmak möhümdir. Zerur halatynda kelle saklaýjylar, korset ýa-da reklinirleýji ulgam ulanylýar.

Derman serişdeler bilen bejermek. ÝRA-nyň derman serişdeler bilen bejergisini iki topara bölüp bolar: alamatlaýyn (steroid däl gaýnaglama garşy serişdeler – SDGGS we glýukokortikoidler – GK) we patogenetiki (immunsupressiw) bejergi. SDGGS we GK ulanmaklyk bogunlardaky agyryny we gaýnaglama hadysasyny gysga wagtyň dowamynda azaltmaga, işjeňligini gowulandyrmaga ýardam berýär, emma bogunlaryň destruksiýasynyň progressiremeginiň önüni almaýar. Immunsupressiw bejergi destruksiýanyň ösmegini saklaýar, maýyplygy peseldýär.

35-nji tablisa

Çaga reumatologiyasynda ulanylýan steroid däl gaýnaglama garşy serişdeleriň möçberi

Derman serişde	Möçberi mg/kg/gije-gündizde	Maksimal möçberi, mg	Kabul ediş ýygylgy
Diklofenak	2-3	100-150	2-3
Ibuprofen	35-40	800-1200	2-4
Indometasin	1-2	100-150	2-3
Naproksen	15-20	750	2
Pirowsikam	0,3-0,6	20	2
Nimesulid	3-5	250-300	2-3
Meloksikam	0,15-0,2	15	1-2

Steroid däl gaýnaglama garşy serişdeler (SDGGS). SDGGS bilen monoterapiýa ulgamlayn däl-de, eýsem bogunlary destruktiv we çäkli zeperlenen näsaglarda ýa-da keseliň başlangyç tapgyrlarynda gutarnykly kesel kesgidi goýulýança 6-12 hepdeden köp bolmadyk wagtyň dowamynda bellenilýär. ÝRA-nyň poliartikulýar ýa-da ulgamlayn görnüşi, keseliň ýokary işjeňligi SDGGS bilen bilelikde immunsupressiw derman serişdelerini bellemekligi talap edýär we goşmaça täsirleriniň önüni almak maksady bilen bu halatda SDGGS-iň möçberini 2 esse azaltmaly bolýar.

Goşmaça täsirleriň emele gelmek mümkinçiliginiň azlygy sebäpli, häzirki wagtda SOG-2 (siklooksigenaza) selektiw ingibitorlaryny (nimesulid – 2 ýaşdan uly, meloksikam – 12 ýaşdan uly çagalara) ulanmaklyk maksada laýyk hasap edilýär. 5 ýaşdan uly çagalara birinji hatardaky derman serişde hökmünde diklofenak we naproksen görkezilen. SDGGS hatarynda has netijeli we göterijiligi boýunça has amatly serişdeler bardygy sebäpli, asetilsalisil turşusy amalyýetde seýrek ulanylýar. Käbir gaýrüzülmeleri döredip bilýändigini üçin, SDGGS ulgamlayn görnüşiň ýitileşme döwründe seresaplyk bilen ulanylýar.

SDGGS gaýnaglama garşy täsiri zygiderli kabul edilende 10-14 günden, naproksen we oksikamlar bellenende bolsa 2-4 hepdeden ýüze çykýar. Gysga wagtyň içinde agyry aýryjy we beden gyzgynyny düşüriji täsiri gazanmak üçin SDGGS nahardan 30 min öň ýa-da 2 sagat soň berilýär. Rewmatologiýada bolsa derman serişdäniň dowamly kabul edilýändigini sebäpli, nahardan soň içilmeli we ezofagitiň önüni almak maksady bilen SDGGS kabul edilenden soňra 15 min ýatmazlyk maslahat berilýär.

Glýukokortikoidler (GK). GK aglaba näsaglarda gysga wagtyň içinde gaýnaglama garşy täsirini berýär. Bu serişdäni bellemäge görkezmeler – aýdyň ulgamlayn ýüze çykmalar, ýokary persistirleýji işjeňlik, SDGGS we bogun içine we/ýa-da damar içine goýberilýän GK netijäniň bolmazlygy bolup durýar. Şeýle-de 5 ýaş çenli çagalara (aýratyn-da, 3 ýaş çenli) we prepubertat döwründäki näsaglara GK bellenilmegi boýunyň ösmeginiň saklanmagyna we pubertat ösüşiň badyny basmaga getirýär.

GK bellenilen halatynda prednizolonyň gije-gündizdäki möçberi 0,2-0,5 mg/kg bolup, umumy möçberi bolsa 15 mg-den köp bolmaly däl. Onuň 2/3 möçberi irden (adaty 6⁰⁰), 1/3 möçberi bolsa 10⁰⁰ we 12⁰⁰ sagatlarda deň bölünip berilmeli. Prednizolon sygyr süýdi bilen içilýär we antasidler bilen bilelikde ulanylmagy maslahat berilmeýär. GK-nyň maksimal möçberi remissiýa gazanylandan soňra 1 aýdan köp berilmeli däl. Soňra ony nusga boýunça goltgy beriji möçbere çenli azaldyp aýyrmaly. Prednizolon gije-gündizde 0,5 mg/kg möçberde 6 aýdan köp kabul edilen ýagdaýynda agyr, gaýtaryp bolmaýan goşmaça täsirleriň emele gelmegine sebäp bolýar.

GK-nyň möçberini peseltmek tizligi başlangyç gije-gündizki möçberine bagly bolýar:

- gije-gündizde 15 mg-den köp bolsa, 3-4 günde 1 gezek 1,25 mg peseltmeli;
- gije-gündizde 15-10 mg bolsa, 5-7 günde 1 gezek 1,25 mg peseltmeli;
- gije-gündizde 10-5mg bolsa, alternirleýji peseltme, ýagny hepdäniň jübüt günleri çaga prednizolony başlangyç möçberde, tak günleri bolsa $\frac{1}{8}$ gerdejik (0,625 mg) az içýär. Şeýle düzgüni 7-10 günün dowamynda saklamaly. Aýyrma sindromy ýüze çykmasa, $\frac{1}{8}$ gerdejigi aýryp bolýar. Soňky 7-10 günün dowamynda çaga prednizolonyň hemişeki möçberini kabul edýär.
- gije-gündizde 5 mg-den başlap tä doly aýrylýança, alternirleýji peseltme, ýagny hepdäniň jübüt günleri çaga prednizolony başlangyç möçberde, tak günleri bolsa, $\frac{1}{8}$ gerdejik (0,625 mg) az içýär. Şeýle düzgüni 14 günün dowamynda saklamaly. Aýyrma sindromy ýüze çykmasa, $\frac{1}{8}$ gerdejigi aýryp bolýar. Soňky 4 hepdäniň dowamynda çaga prednizolonyň hemişeki möçberini kabul edýär.

Steroid osteoporozyň önüni almak üçin GK-ny kabul etmegiň ilkinji aýlaryndan kalsiý we vitamin D derman serişdeler belenilýär.

Şeýle-de GK ýerli bejergi üçin ulanylýar. Onuň bogun içine sanjymlyry bognuň funksional işjeňligini saklamak bilen gysga wagtyň içinde gaýnaglama hadysalary azaldýar. GK ulgamlayyn täsiri esasynda keseliň umumy gaýnaglama işjeňligi, ulgamlayyn ýüze çykmalaryň işjeňligi, punksiýa edip bolmadyk bogunlarda gaýnaglama peselýär. Bogun içine sanjymlyr üçin GK-nyň uzak täsirli serişdeleri ulanylýar: metilprednizolon, betametazon, triamsinolon. GK-ny şol bir bogna 1-3 aýda 1 gezekden ýygy etmeli däl.

Metilprednizolon bilen puls-bejergi mioperikarditiň, pnemonitiň, waskulitiň, poliserozitiň agyr geçişinde, aşa gyzdymada görkezilen. Onuň nusgasy 3 zygiderli günün dowamynda metilprednizolon 20-30 mg/kg möçberde damar içine goýberilýär. Soňra bolsa prednizolon gije-gündizde 0,2-0,3 mg/kg peros dowam etdirilýär.

Immunsupressiw bejergi. Immunsupressiw bejergi reumatoid artridiň bejergisinde önde baryjy orny eýeleýär. Näsagyň ýaşayyş çaklamasy we keseliň geçiş akymy saýlanan derman serişdä, onuň beleniş möhletine, goşmaça täsirleriň aýdyňlygyna we bogunlardaky destruksiýanyň progressirlemegini haýallatmak ukybyna bagly bolýar. Bu bejergi dürli, dowamly we üzüksiz bolmalydyr. Immunsupressiw bejergi kesel kesgidi goýlandan soň dessine başlanyp, keseliň ilkinji 3-6 aýy geçirilmeli. Näsagda 2 ýylyň dowamynda kliniki-barlamhana remissiýa saklanan halatynda immunsupressiw derman serişde aýrylýar. Kähalatlarda immunde-pressantlary aýyrmaklyk keseliň ýitileşmegine getirýär.

Metotreksat ÝRA bogun görnüşinde has netijeli hasaplanýar. Ol keseliň işjeňligini peseldýär, RF boýunça serokonwersiýany indusirleýär. Metotreksat pes

(hepdede 5-7,5 mg/m²) we ülnüleyin (hepdede 10-12 mg/m²) möçberde belenilýär. Başlangyç möçberi – hepdede 5-7,5 mg/m². Täsiriligine 4-8 hepdeden baha berilýär. Täsiiri ýetmez diýlip hasap edilende ganyň umumy we biohimiki derňewleriniň gözegçiligi astynda metotreksat her hepde 1,25 mg artdyrylyp belenilýär. In ýokary möçberi hepdede 25 mg-den köp bolmaly däl. Pes ülnüleyin möçberlerde metotreksat aýdyň immunosupressiw täsire eýe däl we işjeňligiň barlamhana görkezijileriniň peselen halatynda hem bogunlaryň destruksiýasyny saklaýar. Metotreksatyň goşmaça täsirlerini azaltmak maksady bilen serişdäniň içilmeyän günleri foliý turşusy (1-5 mg/gije-gündizde) dowamly belenilýär.

Siklosporin ÝRA ulgamlaýyn görnüşinde funksional ýagdaýy gowulandyryýar, maýyplygy peseldýär, işjeňligiň barlamhana görkezijileriniň üýtgemegine bagly bolman, bogunlardaky gurluş üýtgemeleriniň ösmegini saklaýar. Şeýle-de peros GK-nyň möçberini peseltmäge ýardam berýär. Uweitiň bejergisinde netijeli hasaplanýar. Siklosporin gije-gündizde 3,5-5 mg/kg möçberde peros 2 gezege bölünip, dowamly berilýär. Täsiiri 1-3 aýdan peýda bolup, 6-12 aýdan in ýokary derejesine ýetýär.

Sulfasalazin periferiki bogun sindromynyň gaýnaglama işjeňligini azaldýar, enteropatiýany aýyrýar, işjeňligiň barlamhana görkezijilerini peseldýär, ÝRA giçki oligo- we poliartikulýar görnüşi bolan näsaglarda kliniki –barlamhana remissiýany indusirleýär. Siklosporin gije-gündizde 30-40 mg/kg möçberde belenilýär. Bejergini gije-gündizde 125-250 mg möçberde başlamaly (çaganyň beden agramyna bagly), soňra 5-7 günde 125 mg artdyryp, 3-4 hepdeňiň dowamynda terapewtiki möçbere ýetirmeli. Sulfasalazini günün dowamynda 2 gezege bölüp, peros dowamly berilýär. Onuň kliniki täsiiri bejerginiň 4-8 hepdesinde peýda bolýar. ÝRA oligo- we poliartikulýar görnüşlerinde netijeli hasaplanýar.

Leflunomid häzirki wagtda çagalarda ulanmak üçin hasaba alynmadyk, ýöne ÝRA-da deslapky kliniki barlaglaryň netijeleri we onuň uly adamlaryň reumatoid artridiniň bejergisinde ulanylmagynyň oňaly tejribesi çagalaryň bejergisinde hem ýokary netijeli boljakdygyny görkezýär. Leflunomid ÝRA agyr, beýleki immundepressantlara jogap bermeýän geçişinde gije-gündizde 0,3-0,6 mg/kg bejeriş möçberde belenilýär.

Infliksimumab (çişiň nekrozynyň faktory- α bolan antitelalar) ÝRA agyr, beýleki immundepressantlara jogap bermeýän geçişinde görkezilen. Ol ilkinji gezek goýberilende hem dessine aýdyň gaýnaglama garşy täsirini berýär. Infliksimumab keseliň işjeňliginiň kliniki we barlamhana görkezijilerini peseldýär, şeýle-de belenilen GK möçberini peseltmäge ýardam berýär. Serişde 3-20 mg/kg (bir gezeklik) möçberde 0, 2, 6 hepde we soňra her 8 hepdeden damar içine edilýär. Täsir edýän ortaça möçberi 6 mg/kg hasaplanýar. Täsiriniň ýeterlik däl ýagdaýynda infliksimumaby görkezilen nusga boýunça, ýöne möçberini artdyryp ýa-da infuziýalaryň arasyňy 4-5

hepdä getirip dowam etdirmeli. Infliksimab bilen bejergini metotreksatyň 7,5-10 mg/m² möçberi bilen bilelikde dowam etmeli.

Rituksimab B-limfositleriň CD 20 antigenine bolan himer monoklonal antitelalar. Ol keseliň ulgamlaryň görnüşinde ülhüleyin immundepressantlar we GK bilen bejerginiň netijeli bolmadyk halatlarynda ýöriteleşdirilen reumatologiki bölümlerde belleniýär. Bir gezeklik möçberi 375 mg/m² beden meýdanyna deňdir. Rituksimab 4 hepdäniň dowamynda hepdede 1 gezek, damar içine infuzomatyň üsti bilen goýberilýär.

ÝRA-nyň ulgamlaryň görnüşiniň bejerilişi

- Ýaşayş üçin howply ulgamlaryň ýüze çykmalar bar bolan halatlarynda metilprednizolon bilen puls-bejergi geçirilýär (10-15 mg/kg, zerur bolan halatynda 20-30 mg/kg) – 3 günün dowamynda günde 1 gezek belleniýär. Soňra prednizolon gije-gündizde 0,2-0,3 mg/kg möçberde agyzdan dowam etdirilýär.
- Adamynyň kadaly immunoglobulini interkurrent ýokanç goşulan halatynda belleniýär. Aýratyn-da, IgG, IgA, IgM synplaryň antitelalaryny saklaýan immunoglobulinler ileri tutulýar. Bejerginiň tutuş tapgyryna immunoglobulinler 0,3-0,5 g/kg hasap boýunça belleniýär. Serişdäni her gün, ýöne bir infuziýa 5 g-dan köp bellemeli däl. Görkezme bar bolanda ony metilprednizolonyň puls-bejergisi we metotreksat bilen bilelikde ulanyp bolýar.
- Antibakterial serişdeler bakterial ýokançada, sepsisde, ulgamlaryň umumy gaýnaglama hadysasynda belleniýär. Aminoglikozidleriň III we IV nesli (amikasin 15-20 mg/kg günün dowamynda 1 gezek), sefalosporinleriň III we IV nesli (seftriakson 50-75 mg/kg günün dowamynda 1 gezek) 7-14 günün dowamynda d/i ýa-da m/i edilýär. Sepsisiň aýdyň alamatlarynda dürli toparlara degişli bolan 2-3 antibiotigi bilelikde bellemeli.
- Koagulogrammada üýtgemeler dörän halatynda antiagregantlar (pentoksifilin), antikoagulyantlar (geparin), fibrinoliziň aktiwatorlary (nikotin turşusy) ulanylýar.
- GK-ny bogun içine goýbermek (metilprednizolon, betametazon, triamsinolon) belleniýär.
- Steroid däl gaýnaglama garşy serişdeler (diklofenak gije-gündizde 2-3 mg/kg) ulanylýar.
- Alamatlaryň bejergi: ýürek-damar, dem alyş ulgamlarynyň işjeňligini kadalaşdyrýan serişdeler, gipotenziv serişdeler we beýlekiler belleniýär.

Immunsupressiw bejerilişi

Ulgamlaryň başlangyçly irki ýuwenil artritde (dowamlylygy 2 ýyldan az):

- Metotreksat bilen puls-bejergi: 50 mg/m² möçberde hepdede bir gezek damar içine infuziýa görnüşinde 8 hepdäniň dowamynda belleniýär. Soňra

metotreksaty 20-25 mg/m²möçberde hepdede deri aşagyna ýa-da m/i dowam etdirilýär. Adatça, metotreksat metilprednizolon bilen bir wagtda bellenilse, ulgamlayyn alamatlar 4 hepdeden soň aýrylýar we aglaba näsaglarda prednizolony agyzdan bellemeklige mätäçlik döremeýär. Dowamly üzüksiz gaýtalanýan geçişinde, ýaýraň bogun sindromynda, ýokary işjeňlikde görkezilen bejergä siklosporin gije-gündizde 4,5-5 mg/kg möçberde goşulýar.

- Aseptiki nekroz koksitli ýa-da onsuz ÝRA oligoartritli ulgamlayyn görünüşinde parenteral metotreksat (hepdede 20-25mg/m² beden meýdanyna) we siklosporin (gije-gündizde 4,5-5 mg/kg) bilelikde bellenilýär.
- 3 aýyň dowamynda 20-25 mg/m² möçberde hepdäniň dowamynda metotreksat netijesiz bolan halatynda, metotreksat bilen siklosporin bilelikde ulanylýar.
- Immundepressantlar we GK bilen ülnüleyin bejerginiň şowsuz halatlary biologiki agent–rituksimaby bellemäge görkezme bolup durýar. 1 gezeklik möçberi 375 mg/m² beden meýdanyna deňdir. Rituksimab 4 hepdäniň dowamynda hepdede 1 gezek, damar içine infuzomatyň üsti bilen goýberilýär. Her infuziyadan 30-60 min öň GK, analgetikler, antigistamin serişdeler bilen premedikasiýa geçirmek zerurdyr.
- Immunsupressiw serişdeler we biologiki agentler parenteral GK bilen bejergi netijeli bolmadyk halatlarynda GK gije-gündizde 0,25 mg/kg möçberde agyzdan ulanmak arkaly ýokarda görkezilen bejergiler bilen dowam edip bolýar.

Poliartikulýar görnüşiň bejerilişi:

- SDGGS-iň arasynda diklofenak (2-3 mg/kg gije-gündiz), siklooksigenaza-2 selektiw ingibitorlary–nimesulid (gije-gündizde 3-5 mg/kg), meloksikam (12 ýaşdan uly çagalara gije-gündizde 7,5-15 mg) ileri tutulýar.
- Bogunlarda aşa suwuklyk ýygnananda, bogun içine GK goýberilýär.
- Keseliň ilkinji 3 aýynda metotreksat hepdede 12-15 mg/m² beden meýdanyna deri aşagyna ýa-da m/i goýberilýär.
- 3 aýyň dowamynda görkezilen möçberde metotreksat netije bermese, onuň möçberi hepdede 20-25 mg/m² beden meýdanyna çenli köpeldilýär.
- Metotreksatyň ýokary möçberi bilen bejergi 3 aýyň dowamynda şowsuz bolanda ýa-da islenilmeýän goşmaça täsirler dörän halatynda leflunomid bilen toplumlaýyn bejergi bellenilýär: beden agramy 30 kg-dan köp bolan çagalara – 100 mg günde 1 gezek 3 gün zygyderli, soňra – 20 mg günde 1 gezek; beden agramy 30 kg-a çenli çagalara – günde 50 mg 3 gün zygyderli, soňra –günde 10 mg-dan köp bolmaly däl.
- 3 aýyň dowamynda toplumlaýyn bejergi netijesiz bolan halatynda biologiki agent – infliksimaby bellemek maksada laýyk hasaplanýar.

- Immunsupressiw serişdeler we biologiki agentler parenteral GK bilen bejergi netijeli bolmadyk halatlarynda GK gije-gündizde 0,25 mg/kg möçberde per os ulanmak arkaly ýokarda görkezilen bejergiler bilen dowam edip bolýar.

Oligoartikulýar görnüşň bejerilişi:

- SDGGS-iň arasynda diklofenak (2-3 mg/kg gije-gündiz), siklooksigenaza-2 selektiw ingibitorlary–nimesulid (gije-gündizde 3-5 mg/kg), meloksikam (12 ýaşdan uly çagalara gije-gündizde 7,5-15 mg) ileri tutylýar.
- Bogunlarda aşa suwuklyk ýygnananda bogun içine GK goýberilýär.

Irki başlangyçly subgörnüşde:

- Metotreksaty hepdede 7,5-10 mg/m² möçberde deri aşagyna ýa-da m/i goýbermek keseliň ilkinji 3 aýynda görkezme bolup durýar.
- 3 aýyň dowamynda ülnüleyin möçberlerde netije bermese, metotreksatyň möçberini hepdede 15 mg/m² beden meýdanyna çenli köpeltmek ýa-da infliksimaby metotreksat bilen bilelikde ýokarda görkezilen nusga boýunça bellemek bolýar diýlip hasaplanýar.
- Uweitde siklosporin gije-gündizde 3,5-5 mg/kg möçberde ulanylýar.
- Uweitiň ýokary işjeňligi we toplumlaýyn bejerginiň şowsuzlygy infliksimaby metotreksat ýa-da siklosporin bilen bilelikde bellemäge görkezme bolup durýar.

Giçki başlangyçly subgörnüşde:

- Keseliň ilkinji 3 aýynda sulfasalazin gije-gündizde 30-40 mg/kg möçberde görkezilen. Bejergini gije-gündizde 125-250 mg möçberde başlamaly; soňra kliniki-barlamhana görkezijileriň gözegçiliginde 5-7 günde 1 gezek 125 mg köpeldip, hasaplanan möçbere ýetirmeli.
- 3-6 aýyň dowamynda sulfasalaziniň täsiri bolmadyk halatynda infliksimab bilen bejergini geçirmeli.
- Uweitde ýerli bejergi hökmünde deksametazon, betametazon damjada, subkonýunktiwal, retrobulbar, şeýle-de midriatikler we gaýnaglama garşy täsirli damjalar ulanylýar (uweitiň bejergisini oftalmolog amala aşyrýar).

Hirurgiki bejerilişi. Esasy ulanylýan hirurgiki bejergä bogunlary protezirlеме, tenotomiya, kapsulotomiya degişlidir. Hirurgiki bejergä görkezmeler:

- bogunlaryň agyr deformasiýalary, bogunlarda hereketiň aşa aýdyň çäklenmegi;
- bogunlaryň ankilozy (bogunlary protezirlеме);
- but süňkleriniň kellejiginiň aseptiki nekrozy (but-çanaklyk bogunlaryny endoprotezirlеме);
- dermanly we konserwatiw ortopediki bejergä tabyn bolmaýan halatlarynda tenotomiya, kapsulotomiya.

Bejerilişniň netijeliligine baha bermek. Bejerginiň esasy maksady – bu näsagda keseliň kliniki işjeňliginiň we işjeňligiň barlamhana görkezijileriniň peseldilmegidir.

Haçanda näsagda kliniki-barlamhana remissiýa gazanylsa, bejerginiň täsiri netijeli diýlip hasaplanylýar. Ulgamlaýyn ýüze çykmalaryň remissiýasy 1-2 aýyň dowamynda ýüze çyksa, bogun sindromynyň remissiýasy immundepressantlar bilen bejergi başlanandan 3-6-12 aý soň gazanylýar.

Bogunlarda agyrynyň, çişniň we irdenki gowuşgynsyzlygyň bolmazlygyna, keseliň işjeňliginiň hemme barlamhana görkezijileriniň kada laýyk gelmegine remissiýa diýlip baha berilýär.

Çagany hassahana ýollamaga görkezmeler:

- Ulgamlaýyn alamatlaryň ýüze çykmagy.
- Bogun sindromynyň aýdyň ýitileşmegi.
- Immunsupressiw serişdeleri saýlamaga.
- Ambulator şertlerde ýitileşmäniň bejergisiniň şowsuz bolmagy.
- Interkurrent ýokanjyň goşulmagy.
- Takyklanan kesel kesgidiniň dogrulygyna şübhe dörände.
- Bogun sindromynyň ýitileşme döwründe dikeldiş çäreleri geçirmek.

Kesel kesgidiniň tassyklanylmagy we bejerginiň ugruny saýlamak ýöriteleşdirilen çaga reumatologiýa bölümünde amala aşyrylýar.

Çaklamasy

ÝRA ulgamlaýyn görnüşi bolan näsaglaryň 40-50%-de birnäçe aýdan ýyllara çenli dowam edýän remissiýa döremegi mümkin. Ýöne remissiýanyň dowamlylygyna garamazdan, keseliň ýitileşmesi, gaýtadan döremegi-de ähtimal. Näsaglaryň 1/3-inde keseliň üznüksiz gaýtalanýan geçişi bellenilýär we bu ýagdaýda maýyplyk has ir peýda bolup, işjeň durmuş çäklenýär.

Sagaldyş gözegçiligi

Ambulator şertlerinde ÝRA bolan näsag çaga gözegçiligi maşgala lukmany we çaga reumatology amala aşyrýarlar.

Ilkinji gezek kesel kesgidi anyklanan çagalaryň hemmesi kesel kesgidini takykklamak we bejeriş çärelerini bellemek maksady bilen hassahana ýollanmalydyr. Soňra ÝRA-nyň ulgamlaýyn görnüşi bolan näsaglara ýylda azyndan 3 gezek doly barlagdan geçirmek we zerur bolan halatynda bejergä düzediş girizmek maksady bilen ýatymlaýyn bejergi görkezilen. Şeýle-de keseliň ýitileşme döwründe näsag bejergini hassahana şertlerinde almaly. ÝRA-nyň oligo- we poliartikulýar görnüşinde ýylda 1-2 gezek ýatymlaýyn bejergi meýilleşdirilýär. Keseliň ýitileşme döwründe ambulator şertlerde geçirilen bejergi şowsuz bolan halatynda näsag hassahana ugradylýar.

ÝRA-ly näsaglara aýda 1 gezek fizikal barlag geçirmeli. Immunsupressor bejergi alýan çagalara 2 hepdede 1 gezek ganyň kliniki we biohimiki barlaglaryny geçirmeli. Immunogramma (IgA, IgM, IgG, RF, ANF, CRB) 3 aýda 1 gezek bel-lenilýär. Hemme näsaglara 3 aýda 1 gezek EKG etmeli. Hökman 6 aýda 1 gezek içki agzalaryň USB-si, zeperlenen bogunlaryň, döş kapasasynyň, zerur bolan ýag-daýynda oňurga sütüniň, ileosakral sepleşmäniň rentgen barlagy geçirilmeli. SD-GGS we GK alýan çagalara 6 aýda 1 gezek eroziw, başly hadysalary, gastropatiýa-lary inkär etmek maksady bilen biopsiýaly ezofagogastroduodenoskopiýa edilýär. Bogun sindromly çagalara göz keselleri lukmany 3 aýda 1 gezek maslahat berýär.

ÝRA-ly näsaglara öňüni alyş sanjymalary we gammaglobulinleri goýbermek garşy görkezilen. Immunsupressiw bejergini alýan çagalara her 6 aýdan Mantu sy-nagyny we döş kapasasynyň rentgen barlagyny geçirmek zerur. Saglyk topary III – V degişli.

Neýrosirkulýator disfunksiýa (NSD)

Çagalýk we ýetginjeklik döwrüniň ýokanç däl keselleriniň arasynda wegetoda-mar distoniýa aýratyn ýaýran patologiýadyr. Onuň duş geliş ýygylgy 4,8-29,1%-den, käbir çeşmeler boýunça 40-60%-e deňdir.

Wegetodamar distoniýa ýa-da onuň görnüşi neýrosirkulýator disfunksiýa maşgala lukmanlarynyň, kardiologlaryň we ýetginjek lukmanlaryň ünsüni çekýär. Sebäbi onuň özbaşdak keseldigi ýa-da töwekgel topardygy (ýagny ýaş döwürde arterial gipertenziýa, ateroskleroza we ýüregiň işemiýa keseline getirýän) şu wagta çenli doly tassyklanylmanyk. Häzirki wagta çenli onuň adalgasy, toparlandyrylyşy, patogenezi, kesel kesgidi goýlanda esasy kesel kesgidi hökmünde wegetodamar ýa-da neýrosirkulýator distoniýany goýmak, şeýle-de onuň bejergisinde netijeli serişdeleri ulanmaklyk dowam edýän mesele bolup durýar. Ýokarda agzalanlaryň hemmesi wegetatiw distoniýany kesgitlemekde we kesel kesgidini dogry goýmak-da, maksada laýyk bejergini saýlamakda, netijeli öňüni alyş çäreleri we näsaglara ýokary hilli dowamly gözegçiligi geçirmeklikde amaly lukmanlar üçin uly kynçy-lyklary döredýär.

Adalgasy

Çagalarda NSD-niň etiopatogenetiki görnüşleriniň we kliniki ýüze çykmalarynyň köpdürlüligi, ony suratlandyrmak üçin häzirki wagtda dürli adalgalaryň ulanylmagyna getirdi, ýagny wegetodamar distoniýa, neýrosirkulýa-tor distoniýa, wegetatiw distoniýa sindromy, diensefal sindromy, asteno-wegetatiw sindromy, wegetoz, wegetonewroz, minimal beýni disfunksiýasy, funksional kardi-opatiýa, aşgazan-ıçege ýolunyň funksional bozulmasy we beýlekiler. Daşary ýurt

awtorlary-da dürli adalgalary ulanýarlar: neýrosirkulýator asteniýa, ýaýran awtonom bozulmalar, Da Costa sindromy we beýlekiler.

Bular hem doly däl, emma adalgalaryň agramly bölegi hakykata seredeniňde kesel kesgitleriniň sinonimleriniň sanawyny aňladýar. Dürli kliniki görnüşde geçýän, ýöne şol bir patologiki hadysany ýaýbaňlandyran adalgalar. Hemme görkezilen adalgalaryň arasynda «neýrosirkulýator disfunksiýa» düşünjä artykmaçlyk berilýär. Bu düşünje özünde patologiki hadysanyň düýp esasy we onuň funksional häsiýeti barada ýatlama saklaýar.

«Distoniýa» adalgasy wegetativ nerw ulgamynyň we damar ulgamynyň ýagdaýyny suratlandyrmak üçin ýerlikli, emma aýlanyşyk hadysasynyň üýtgeşmelerine häsiýetnama bermek üçin düýpgöter ulanylmaýar.

NSD kesel kesgidine häzirk wagtda haýsydyr bir umumylaşdyrylan, ýagny jemlenen düşünje hökmünde garalýar we ol kesgitli nozologiki görnüşe eýe bolan çagada durnukly patologiki hadysanyň (dürli agzalaryň we ulgamlaryň funksional bozulmalarynyň toplумы) barlygyna şaýatlyk edýär.

Sebäpleri

Neýrosirkulýator disfunksiýa multişertli kesel bolup, ony birnäçe esasy toparlara bölüp bolýar:

- NSD boýunça maşgala-genetiki taýdan agyrlaşan anamnez has ýygy duş gelýän şertleriň biridir. Daşary ýurtlarda geçirilen genetiki barlaglar bu kesel boýunça agyrlaşan nesilleýinlikli çagalarda NSD-niň döremek howpunyň ýokarydygyny görkezýär. NSD-li çagalaryň hemmesinde diýen ýaly jikme-jik genetiki anamnez toplanylanda NSD bilen baglanyşykly dürli kesellerden ejir çekýän garyndaşlary tapmak bolýar. Neýrosirkulýator disfunksiýa nesilleýinlik aglaba ejesinden, seýrek kakasyndan ýa-da iki ýoldan hem yzarlanýar we umuman, 34-80,7% tutýar. Çaganyň başlangyç neýrowegetativ tonusy, köplenç, ene-atasynyň biriniň (aglaba ejesiniň) wegetativ tonusyny gaýtalaýar (çagalar mahsus däl tolgunmalara WNU-nyň täsir etmek görnüşini yzarlaýarlar). Bu patologiýa ene-atasynda näçe agyr geçse, şonça-da çagalarda NSD-niň has irki döwürde başlaýandygy bellidir.

Her bir biologiki görnüşüň bedeni gurşawyň şertleriniň üýtgemegine nesilleýin häsiýetlenýän görnüşüň çäklerinde (ýagny täsir etmegiň kadasy) uýgunlaşýar. Üýtgeýän gurşawyň şertlerine uýgunlaşmagyň kadaly serhetleri nesilleýin ukyplylyk görnüşinde ene-atalardan çaga geçýär. Wagotoniýaly näsaglaryň ýakyn garyndaşlarynda NSD-niň alamatlary bilen bilelikde bronhial dem gysma, neýrodermit, dürli allergiki ýüze çykmalar, aşgazanyň baş keseli duş gelýär. Simpatikotoniýaly çagalaryň ýakyn garyndaşlarynda bolsa gipertoniýa keseli, süýjüli diabet, tireotoksikoz, glaukoma ýygy duş gelýär.

- Dowamly sarsgyn-tolgunmalar NSD patogen şertleriniň wajyp topary bolup durýar. Adaptasion (uýgunlaşma) hadysalaryň aşa dartgynlyga getir-

- ýän bedene dürli oňaýsyz täsirleriň dowamly täsir etmegine dowamly stress diýip düşünilýär. Dowamly stresiniň has ýygy sebäpleriniň arasynda dowamly ýokanç ojaklary, gaýtalanýan we dowamly somatiki we ýokanç keselleri bel-läp bolar. Ekologiki, maşgala-durmuş taýdan ýaramaz we daşky gurşawyň dezadaptirleýji şertleri bu hadysada kesgitli orny eýeleýär.
- Oňaýsyz maşgala ýagdaýy bilen baglanyşykly çaganyň ruhy-hyjuw dart-gynlygy (psihoemosional) newrozyň we NSD-niň döremeginiň sebäbi bolup biler: maşgala agzalarynyň ruhy ylalaşmazlygy, arakhorlyk, nädogry terbiýe bermeklik – rehimsizlik, gipo we giperhossarlyk, aladalylyk, mekdepde akyl taýdan gaty ýadama ýaly ýagdaýlar köp duş gelýär. Çaganyň maşgalada ter-biýesi çaganyň şahsyýet aýratynlyklaryny emele getirýär. Onuň emele gel-mesine bolsa terbiýäniň patologiki görnüşleri ters täsir edýär. Bir tarapdan, beýleki görnüşlere zelet ýetirmek bilen haýsydyr bir çäre bilen aşa gzyk-lanma (okuw, türgenleşikler, kompýuter, saz we beýlekiler), beýleki ýa-nyndan, ene-ata tarapyndan idegsiz bolmaklygy çagany uly howply şertleri özünde jemleýän (toksikomaniýa, ýokançlar, şikesler, neşekeşlik we beýle-kiler) «öýsüz-işiksiz» ýetginjekleriň gurşawyna iterýär.
 - «Ýetmezçilikli iýmitlenme», çaganyň iýmit sanawynda belogyň, ugle-wodlaryň, witaminleriň, mikroelementleriň laýyk we doly däl möçberler-de saklanylmagy madda çalşygynyň bozulmalarynyň emele gelmegine we NSD-niň döremegine itergi berýär. Bu hadysa endogen şertler hem gatnaşyp biler: madda çalşygynyň genetiki determinirlenen bozulmalary, «öýjük membranalarynyň durnuksyzlygy» we beýlekiler.
 - Merkezi nerw ugramynyň rezidual-organiki zeperlenmeleri NSD-niň sebäpli şertleriniň uly toparyny emele getirýär. Bu bozulmalar dogra ýa-da gazanylan bolup biler. NSD-li 80-90% çagalarda göwreliligiň we dogrumyň oňaýsyz geçişi bellenýär. Olaryň aglabasy tiz, örän çalt (ýagny okgunly) ýa-da seýrek halatlarda uzaga çeken dogrumdan dünýä inen çagalardyr. Eger-de çaganyň ejesi dogrum döwründe bellibir bozulmalaryň bardygyny habar bermese, käbir ugrukdyryjy soraglary bermek peýdalydyr. Meselem, ömrüniň ilkinji aýlarynda çaga biynjalyk boldumy ýa-da ýok, beden gyzgynynyň sebäpsiz ýokary sanlara çenli ýokarlanmagy ýa-da dowamly subfebrilitet, gözün torly perdesinde gemorragiýalar we beýlekiler duş geldimi? Şeýle-de anamnezin-de MNU gazanylan zeperlenmeleri (kelleçanagyň açyk we ýapyk şikesleri, ýokançlar, täze döremeler, intoksikasiýa we beýlekiler) bellenýär. Bu täsirler NSD-niň has aýdyň geçişini şertlendirýär. Sebäbi rezidual patologiki hadysa saklanyp, MNU-da agdyklyk edýär.
 - Oňurga sütüniniň boýun bölüminiň patologiki üýtgeşmeleri NSD-niň sebäpleriniň biri hökmünde seredilýär. Dogrum şikesleri we beýleki häsiýet-li (birleşdiriji dokumanyň dogra we gazanylan displaziýalarynyň fonunda)

şikesleriň netijesinde döreyän wertebrał–bazilýar ýetmezçiliginiň we oňurga sütüniniň boýun bölüminiň gan aýlanyşygynyň durnuksyzlygynyň patogen orný barada şaýatlyk edýän maglumatlar duşýar.

- Pubertat döwri we ösüşiň akselerasiýasy hem neýrosirkulýator bozulmalarynyň emele gelmegine ýardam berýär. Çaganyň şu ösüş döwrüne häsiýetli bolan tranzitor neýroendokrin üýtgemeler, ýagny bedende döreyän gormonal disbalans, içki sekresiýaly mázleriň dogra we gazanylan keselleri bilen hem baglanyşykly bolup biler. Emma olaryň hemmesi dizadaptasiýa ýagdaýyna getirip, NSD hökmünde bahalandyrylýar.
- Çaganyň şahsyýetiniň newrotiki üýtgeşmeleri adaty neýrosirkulýator disfunksiýa getirýär. Bu topara degişli çagalara çaga psihonewrology gözegçilik edýär.

Sanalyp geçilen sebäpkär şertler derwaýys diýlip hasap edilýär, ýöne çagalarda NSD-niň sebäpleriniň hemmesini öz içine almaýar.

Keseliň klassifikasiýasy

NSD-niň umumy kabul edilen kesel bölünmesiniň ýokdugy sebäpli, kesel kesgidiniň düzülişi häzirkî wagtda haýsy lukman–hünärmene näsagyň ýüzlenen digine bagly bolup durýar. Eger bu newropatolog lukmany bolsa, kesel alamatlar toplumu (sindrom) görnüşinde beýan edilýär. Maşgala lukmany bu ýagdaýa nozologiki çemeleşme bilen gatnaşar. Psihiator bolsa anyklaýyş hadysasyndan soň «psihosomatiki bozulmalar» kesel kesgidini goýar.

Dogry we jikme-jik ýaýbaňlandyrylan, dogry kesgitlenen kesel kesgidi näsag çaga barada anyk düşünje döretmäge ýardam bermeli. Goýlan kesel kesgidi alamatlaryň we sindromlaryň sebäp-netije özara gatnaşyklaryny suratlandyrmaly we zýygidirliligi, şeýle-de laýyk bejergini geçirmäge oňaly bolmaly.

Häzirkî wagtda NSD-niň 2 görnüşini tapawutlandyryp bolar:

«Ilkinji» – kesel kesgidi esasy bolup gidýär.

«Ikilenji» – beýleki keseller bilen esaslanan.

Bu bölünme örän şertlidir. Umuman, NSD-niň hemme gönüşleri ikilenji we onuň döremegine haýsydyr bir ilkinji hadysa badalga berýär. Emma hemişe munuň ilkinji patologiki ýa-da fiziologiki hadysadygyny ýa-da onuň diňe fon bolup, kliniki alamatlaryň NSD dälidigini anyk kesgitlep bolmaýar. Ilkinji NSD-niň sebäpleri, köplenç, anyklanylman galýar.

Tersine, «ikilenji» NSD-niň sebäplerini çaganyň jikme-jik we maksadalaýyk barlagynda anyk kesgitlep bolýar. Köplenç, bu dowamly somatiki keseller, gaýtalanýan we dowamly ýokanç keseller, mugthorlar, newrozlar we psihopatiýalardyr. NSD-niň sebäbi bolan nozologiki kesel anyklanylmandan soňra, ol ilkinji goýulýar. NSD kesel kesgidi bolsa bu ýagdaýda diňe neýroaýlanyşyk bozulmalar bilen esas-

lanan kliniki ýüze çykmalar esasy keseliň alamatlaryndan aýdyň öňe çykanda we goşmaça bejeriş çärelerini geçirmäge zerurlyk dörende goýulýar.

Hödürlenýän ilkinji NSD-niň toparlandyrylyşy umumy kabul edilmedik, emma gündeki amaly işde ol amatly hasaplanylýar.

36-njy tablisa

Çagalarda neýrosirkulýator disfunksiýalarynyň klassifikasiýasy

Görnüş	Wegetatiw status	Arterial basyş	Kliniki ýüze çykmalar
<p>1) Ilkinji NSD: genetiki meýillilik esasyndaky NSD</p> <p>MNU-nyň rezidual organiki zaýalanmagy esasyndaky NSD</p> <ul style="list-style-type: none"> – perinatal gelip çykyşly – şikes sebäpli – ýokanç sepäpli – toksiki gelip çykyşly <p>Oňurga sütüniniň boýun bölümüniň durnuksyzlygy esasyndaky NSD</p> <p>Ösüşiň tranzitor disproportsiýasy (ýa-da akselerasiýa, pubertat gelip çykyşly) esasyndaky NSD</p> <p>Şahsyýetiň newrotiki üýtgeşmeleri esasyndaky NSD</p> <p>Garyşyk sebäpli NSD</p> <p>2) ikilenji NSD: esasy kesel kesgidiniň çäklerinde sindrom</p>	<p>Wagotoniýanyň agdyklyk etmegi</p> <p>Simpatikotoniýanyň agdyklyk etmegi</p> <p>Wegetatiw distoniýanyň garyşyk görnüşi</p>	<p>Arterial gipotenzialy</p> <p>Arterial gipertenzialy</p> <p>Arterial basyşyň durnukly üýtgeşmeleriniň bolmazlygy</p>	<p>NSD bilen esaslanan (NSD deňişlilikde ikilenji) nozologiki görnüşleriň we sindromlaryň kliniki kesel kesgitleri:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Howpsuz kelleçanak içindäki gipertenziýa – Gipotalamiki sindrom – Paroksizmal we sinkopal ýagdaýlar – Aşgazan-ıçege ýolunyň, ýürek-damar, peşew çykaryş, dem alyş we beýleki ulgamlaryň funksional bozulmalary – Mikroaýlanyşygyň we dokumalaryň trofikasynyň bozulmalary – Asteno-newrotiki sindrom – Beýleki sindromlar

NSD-niň geçişi aşakdaky görnüşlerde bolup biler:

- **pursatlaýyn** – kliniki alamatlary aram-aram ýüze çykýar, wegetatiw krizisiz we sinkopal ýagdaýsyz geçýär;
- **permanent** – dürli derejede ýüze çykýan mydamalaýyn kliniki alamatlaryň bolmagy, wegetatiw krizler we sinkopal ýagdaýlar ýok;

- **paroksizmal** – aram-aram ýüze çykýan wegetatiw krizli (wagoinsulýar, simpatiko-adrenal ýa-da garyşyk görnüşli) ýa-da pursatlaýyn sinkopal ýagdaýly geçýär.

Döwri boýunça ýitileşmä we remissiýa bölünýär.

Çagalarda mümkin bolan NSD-niň kliniki kesel kesgidiniň goýluşy: MNU-nyň perinatalrezidual-organiki zeperlenmegi esasyndaky neýrosirkulýator disfunksiýa, wagotoniýanyň we arterial gipotenziýanyň agdyklyk etmegi, paroksizmal geçişli, remissiýa döwri. Wazowagal sinkope. Asteno-newrotiki sindrom.

Ikilenji NSD-niň mysaly: dowamly dekompensirlenen basyk, remissiýa döwri. Neýrosirkulýator disfunksiýa, wegetatiw distoniýanyň garyşyk görnüşi, arterial gan basyşyň durnukly üýtgeşmeleriniň bolmazlygy, permanent geçişli, ýitileşme döwri. Öt çykaryş ýollarynyň diskineziýasy, gipermotor-giperkinetiki görnüşi. Howpsuz kelleçanak içki gipertenziýa.

N.N.Sawiskiniň kesel toparlandyrmasyna laýyklykda kesel kesgidinde hökmany aşakdakylar görkezilmeli:

- kliniki anamneziň we funksional bozulmalaryň esasynda kesgitlenýän distoniýanyň görnüşi: kardial, gipotoniki, gipertoniki ýa-da aritmogen;
- keseliň döwri: ýitileşme ýa-da kliniki –funksional remissiýa;
- keseliň geçiş häsiýeti: latent, paroksizmal, permanent;
- kliniki alamatlaryň aýdyň ýüze çykmalaryna we paroksizm tutgaýlarynyň bolmalygyna baglylykda: ýeňil, orta agyrlykda, agyr;
- wegetatiw tonusynyň başlangyç ýagdaýy: eýtoniki, wagotoniki, simpatikotoniki;
- damar reaktiwliginiň ýagdaýy: simpatikotoniki, asimpatikotoniki, gipersimpatikotoniki.

Kesel kesgidiniň goýluşynyň mysallary: neýrosirkulýator disfunksiýa gipotoniki görnüşli, orta agyrlykda paroksizmal geçişli, ýitileşme döwri, wagotoniki asimpatikotoniki reaktiwlik. Wazowagal sinkope. Öt ýollarynyň diskineziýasy gipomotor görnüşi.

Kliniki geçişi

NSD-niň kliniki alamatlary köpdürli we köpsanly endogen we ekzogen sebäpli şertleriň utgaşyp gelmegine, şeýle-de bedeniň ol ýa-da beýleki agzalarynda, ulgamlarynda funksional bozulmalarynyň derejesine baglydyr.

NSD-li näsag çagalaryň aýdýan arzlary, köplenç, «umumy» häsiýete eýe (anykdäl) we çaganyň umumy ýagdaýynyň bozulandygyna şaýatlyk edýär. Şeýle çagalarda keseli anyklamakda 3 sany sindrom uly ähmiýete eýedir:

- wegetatiw disfunksiýa sindromy;
- wegetatiw distoniýa sindromy;
- psihiki we fenopsihiki sindromy.

Wegetatiw disfunksiýa sindromy 3 bölümden, ýagny başlangyç wegetatiw tonusdan, wegetatiw reaktiwlikden, işjeňligiň wegetatiw üpjünçiliginden ybaratdyr.

Wegetatiw disfunksiýa NSD-den ejir çekýän çagalaryň hemmesinde diýen ýaly duş gelýär. Aýratynlykda wagotoniýa ýa-da simpatikotoniýa seýrek bolup, köplenç, garyşyk görnüşleri anyklanýar. Emma näsagy netijeli bejermek üçin WNU-nyň haýsy bölümüniň agdyklyk edýändigini kesgitlemek örän möhümdir. Onuň üçin aşakdaky tablisa ulanylýar. Kliniki alamatlardan başga-da arzlarynyň häsiýetine, EKG görkezijilerine baha berilýär.

37-nji tablisa

Çagalarda başlangyç wegetatiw tonusy

Görkezijiler	Simpatikotoniýa	Eýtoniýa (kadaly)	Wagotoniýa
1	2	3	4
Deri (reňki)	Solgun	Kadaly reňkde	Gyzarmaga ýyk-gynly
Damar suraty	Aýdyň däl	Aýdyň däl	Mermer, el-aýaklaryň sianozy
Ýaglylyk	Peselen	Kadaly	Ýokary, düwürtik örgüni
Derlegenlik	Peselen ýa-da şepbeşik der	Kadaly	Ýokary, ýerli giper-gidro, sowuk der
Dermografizm	Solgun, ak	Gyzyl, durnuksyz	Gyzyl, durnuksyz
Çiş döremegine ýyk-gynlyk	Häsiýetli däl	Häsiýetli däl	Häsiýetli
Adaty beden gyz-gyny	Ýokary galmaga ýyk-gynlyk	Kadaly	Peselmäge ýyk-gynlyk
Ýokançlarda beden gyzgyny	Ýokary	Ýokary, subfebril	Subfebril, dowamly subfebrilitet
Üşeklik	Häsiýetli däl	Häsiýetli däl	Häsiýetli
Dymyk otaglara çydamlylyk	Kadaly	Kadaly	Erbet
Beden agramy	Peselmäge ýyk-gynly	Kadaly	Artmaga ýyk-gynly
Işdäsi	Ýokarlanan	Kadaly	Pes
Suwsamaklyk	Ýokary	Kadaly	Peselen
Ýürek ýygryl-masynyň ýygrylygy	Ýokary	Kadaly	Peselen, dem alyş aritmiýasy
Arterial basyşy	Ýokarlanmaga ýyk-gynly	Kadaly	Peselmäge ýyk-gynly
Ýürek urmasyny duýmak	Häsiýetli	Häsiýetli däl	Häsiýetli däl

1	2	3	4
Kardialgiýalar	Häsiýetli däl	Häsiýetli däl	Häsiýetli
Özünden gitme	Seýrek bolýar	Häsiýetli däl	Häsiýetli
Gorizonta ýagdaýynda ýüregiň depejiginde III ses	Häsiýetli däl	Häsiýetli däl	Häsiýetli
Dem alyş ýygylgy	Ýokarlanmaga ýygynly	Kadaly	Peselmäge ýygynly
Dem gysma, kynlaşan dem alşa, uludan dem alma arzlar	Häsiýetli däl	Häsiýetli däl	Häsiýetli
Içegäniň hereketi	Gowşak, atoniki içgatama mümkin	Kadaly	Spastiki içgatama, meteorizm, diskinezialar
Buşukma	Seýrek, köp mukdarda	Kadaly	Ýygy, az mukdarda
Enurez	Häsiýetli däl	Häsiýetli däl	Häsiýetli
Allergiki reaksiýalar	Häsiýetli däl	Häsiýetli däl	Häsiýetli
Limfa düwünleriniň ulalmagy	Häsiýetli däl	Häsiýetli däl	Häsiýetli
Agşamara we gijelerine aýaklarynda agyry	Häsiýetli däl	Häsiýetli däl	Häsiýetli
Görejiň diametri	Ulalan	Kadaly	Kiçelen
Kellagyry	Häsiýetli	Häsiýetli däl	Häsiýetli
Başaýlanma	Häsiýetli däl	Häsiýetli däl	Häsiýetli
Häsiýeti	Keýpi üytgäp durýar, tiz gaharlanýar	Agras	Depressiýa, ipohondriýa ýygynly
Fziki işjeňlik	Ertirlerine ýokarlanan	Ýeterlikli	Peselen
Ruhy işjeňligi	Ünsüni başga zada sowýar, işjeňligi agşamara ýokary	Kadaly	Ünsi kadaly, günortana çenli has işjeň
Ukusy	Biynjalyk, gysga	Gowy, rahat	Çuňňur, dowamly

Wagotoniýa agdyklyk edýän çagalara depressiýa ýygynlyk, dymyk otaglarda bolmagy göstermezlik, howa ýetmezlik duýgusy, ukuçylyk, pes fiziki işjeňlik, beden agramynyň artykmaçlygy, deri örtügininiň mermerligi («damar monjygy»), aýak-elleriniň sianozy, üşeklik, derlegenlik, işdäpeslik, westibulopatiýalar, kollap-

toid (özünden gitme) we allergiki reaksiýalara ýykgn etmeklik, aýaklarynda gijeki agyrylar, spastiki içgatama häsiýetli bolýar. Obýektiv barlagda şeýle çagalarda bradikardiýa ýykgnlyk, dem alyş aritmíýasy, arterial gan basyşyň peselmesi, minimal agramly synaglarda tahikardiýa gözegçilik edilýär. Gyzyly dermatografizm bellenýär.

Simpatikotoniýanyň agdyklyk etmegi çagalarda ýokary gyjyndyryjylyk, gyzmalyk, gaharjaňlyk, pikiri dagynyklyk, ýokary fiziki işjeňlik, ukynyň bozulmalary, horlanmaga ýykgnlyk, deri örtüginin solaklygy we guraksylygy, beden gyzgynynyň artmagy, işdäsiniň artmagy, atoniki içgatama bilen ýüze çykýar. Obýektiv barlagda tahikardiýa, AGB ýokary galmagyna ýykgnlyk etmegi, gülgüne ýa-da ak dermatografizm anyklanýar.

Wegetativ reaktiwlik diýip bedeniň daşky we içki gyjyndyryjylara bolan vegetativ reaksiýasynyň häsiýeti hökmünde düşünilýär. Başlangyç reaktiwligiň derejesi näçe ýokary bolsa, gyjyndyryjylaryň täsirine onuň oňnositel üýtgeşmeleri şonça-da pes bolýar.

Wegetativ üpjünçilik – bu iş (agram berlen) wagtynda arterial gan basyşyň, damarlaryň çeyeliginiň, ýürek urgularynyň we dem alşynyň ýgylygynyň gerekli derejesini üpjün etmäge WNU-nyň mümkinçiligidir. Kardiointerwalografiýa geçirmäge mümkinçilik bolmasa, vegetativ reaktiwligi we vegetativ üpjünçiligi klino-ortostatiki synagyň kömegi bilen geçirilýär. Çaga rahat ýagdaýda ýatan halatynda arterial gan basyşy we pulsuň ýgylygy ölçenilýär. Soňra manžeti aýyrman çaga turmagy haýyş etmeli we derrew AGB-ni we pulsý ölçemeli, soňra her minutyň dowamynda jemi 5 gezek kesgitlemeli. Kadaly täsir etmeginde puls 1 minutda 4-13 urgy ýygjamlaşmaly, AGB bolsa üýtgeşsiz galýar.

Simpatikotoniýanyň agdyklyk etmeginde puls has ýygjamlaşyp, AGB ýokary galýar. Wagotoniýanyň agdyklyk etmeginde pulsuň ýgylygy seýrekleşýär we AGB peselýär, ýagny reaktiwligiň ýetmezçiligine şaýatlyk edýär.

Synagyň dowamynda pulsuň we AGB-niň ölçegi dowam edilende käbir çagalarda täsir etmegiň halynda kähälatlar AGB ýokary galyp, pulsuň ýygjamlaşmasy görünýär. Bu aşa simpatiki üpjünçilikdir. Ýagny çaga ergotrop düzgünde ýaşap, güýçlerini aşa sarp edýär. Beýleki görnüşi – üpjünçiligiň ýetmezçiligi – wertikal ýagdaýda AGB pese gaçýar, pulsý kompensator ýygjamlaşyp, kollaptoid ýagdaýlaryň alamatlary ýüze çykyp biler.

Wegetativ distoniýa sindromyny kesgitlemek üçin arterial gan basyşy ölçemegiň düzgünlerini jikme-jik berjaý etmeli. Enjamyň manžeti çaganyň ýaşyna laýyk gelmeli. Onuň aşaky gyrasy bilen tirsegiň epilmesiniň arasynda iki kese goýlan barmak aralygy bolmaly. Manžeti gaty gysman goýup, aşagyndan bir barmak geçmeli.

AGB-niň görkezijilerine baha berlende çaganyň emosional, fiziki we ruhy ýagdaýyny hasaba almaly. AGB-si zygiderli ölçenilende we ukudan oýanandan soňky görkezijileri bilen deňeşdirilse, has dogry bolýar. Köplenç, çagalarda irden

arterial gan basyş kadaly bolup, günün dowamynda bolsa derejesi damarlaryň dürli agramlara bolan täsirini suratlandyrýar. **NSD-niň gipotoniki görnüşi** üçin sistoliki AGB-niň ýaş kadasyndan pes bolmagy (ulularda 100 mm simap sütüninden pes) we dowamly damar ýetmezçiliginiň kliniki alamatlary häsiýetlidir. El-aýaklarynyň üşmegi, ortostatiki bozulmalar, ýagny emosional dartgynlykda, gorkuda ýa-da dowamly ortostazda gysga wagtlaýyn özünden gitmeler ýüze çykýar. Muskul gowşaklygy, fiziki agram berlende tiz ýadamaklyk bellenyär.

Obýektiw barlagda keseliň kesgidini goýmak üçin aşakdaky alamatlar ähmiýetli: hassanyň asteniki beden gurluşy, deri örtüginin solgunlygy we el-aýaklarda deri örtüginin gyzgynlygynyň peselmegi, aýalarynyň we dabanlarynyň ýokary gyzgynlygy, tahikardiýa bolýar. Sanalyp geçilen alamatlar toplумы gipotoniki görnüšli näsaglarda 60% duş gelip, onuň özeninde aglaba ýagdaýlarda ulgamlayyn wena damarlarynyň gipotoniýasy durýar.

Gan akymynyň umumy periferiki garşylygynyň peselmegi bilen geçýän arterial gipotenziýada näsaglaryň arzlary aglaba newroz pisintli ýagdaýlary suratlandyrýar ýa-da regional aýlanyşyk bozulmalara laýyk gelýär (köplenç, gemikraniýa ýa-da damar kellagyrynyň beýleki görnüşi). Baş aýlanma, esasan, irki sagatlarda ýüze çykýar. Kelleçanagynyň çekge, depe, seýrek ýeňse bölümlerinde ýerleşýän pulsirleýän kellagyry häsiýetli bolýar. Ol, köplenç, kofein saklaýan (sitramon, spazmolgon) derman serişdelerinden soň aýrylýar. Kellede agyrlyk duýgusy, ýitip gidýän gözün görşüniň bozulmalary peýda bolýar.

NSD-niň gipotoniki görnüşi periferiki wena damarlarynyň ilkinji patologiýasy, meselem, ýaýraň warikoz bilen tapawutlandyrmaly bolýar. Şeýle-de simpatici nerw emele gelmeleriniň organiki zeperlenmeleri, dowamly ýokançlar we intoksikasiýa, böwregüsti mäziň dowamly ýetmezçiligi, duzlaryň ýitgisinde NSD-niň gipotoniki görnüşi bilen kybapdaş kliniki alamatlar duş gelmegi mümkin. Bu patologiýalaryň aglabasy anamneziň görkezijileriniň esasynda we häsiýetli kliniki alamatlaryň ýoklugyna esaslanlyp sanawdan aýrylýar. Emma käbir ýagdaýlarda näsagyň barlagynda laýyk gelýän hünärmenleriň gatnaşmagy zerurdyr.

NSD-niň gipertenziw görnüşi uly ýaşly çagalarda, ýetginjeklerde tranzitor AGB-niň ýokarlanmagy ýüze çykarylanda we beýleki alamatlaýyn arterial gipertenziýalar bilen tapawutlandyрма geçirilenden soň, gipertoniki kesel kesgidini goýmaga esas ýetmezçilik edende kesgitlenilýär. Şeýle halatlarda sistoliki AGB we puls ýokarlanýar, Şellogyň ortostatiki synagynda bolsa AGB 15 mm simap sütüninden köp bolup, pulsuň ýygylgy 1 minutda 12 urgudan artýar. Näsaglar fiziki ýa-da ruhy emosional agramlardan soň ýeňsesinde ýüze çykýan orta agyrlykda, gysýan ýa-da pulsirleýän häsiýetli kellagyra ýygy arz edýärler.

Seýrek ýagdaýlarda NSD-niň gipertenziw görnüşi diastoliki AGB-niň ýokarlanmagy bilen häsiýetlenýär. Şeýle ýagdaýlarda näsaglar ýadawlyga, üşeklige, käwagt dem gysma, dowamly wertikal ýagdaýda baş aýlanma arz edýärler.

Tapawutlandyrylyşy arterial gipertenziýa bilen geçýän ähli keseller bilen geçirilýär, kybapdaş kliniki alamatlar ýüze çykarylan ýagdaýlarynda bolsa goşmaça barlaglar belenenilýär. Newroz pisintli alamatlar, aşa derlegenlik, tahikardiýa, sistoliki AGB we pulsuň ýokarlanmagy bolan halatlarynda **newrozlar, tireotoksikoz we beýleki endokrinopatiýalar** bilen tapawutlandyryma anyklaýyş geçirilýär.

Arzlaryň bolmadyk halatynda ýa-da aýlanyşygyň regional bozulmalaryna laýyk gelende ilki **gipertoniki kesel** bilen, eger-de ellerinde AGB-niň deň daldigi düş gelse (sagda çepe garanynda ýokary), **aortanyň koartasiýasy** bilen tapawutlandyrylýar. Eger-de AGB aýaklarynda ellerine garanynda ýokary bolsa (kadaly gatnaşyk), aortanyň koarktasiýasy kesel kesgidiniň bolmak ähtimallygy ujypsyzdyr.

Ýetginjeklik döwründe NSD-ni gipertoniki keseliň irki döwri bilen tapawutlandyrmak kyn bolýar. Sebäbi NSD-ki ýaly onda hem gemodinamiki üýtgemeler funksional häsiýete eýe we ikisi hem şertli arterial gipertenziýa diýlip atlandyrylýan ýagdaýa gabat gelýärler. Gipertoniki kesele ýüregiň çep garynjygynyň gipertrofiýasynyň ir ýüze çykmagy (rentgen derňewiň, ehokardiografiýanyň netijeleri esasynda, aýratyn-da, bu kesel boýunça agyrlaşan nesilleyinlik bar bolsa) häsiýetli. Kähalatlarda gipertoniki keseli üçin häsiýetli bolan göz düýbünde kesgitlenýän üýtgeşmeler we durnukly arterial gipertenziýa ýüze çykýança, bu keselleri tapawutlandyrmak örän kyn bolýar.

Diastoliki arterial gipertenziýaly geçýän NSD-de latent geçýän böwrek kesellerini tapawutlandyrmaly.

Neýrosirkulýator distoniýanyň kardial görnüşi üçin ýüregiň töwereginde dürli häsiýetde we dowamlylykda agyrylar mahsus bolýar. Agyry alamatynyň depginine baglylykda, ýüregiň töwereginde sançýan ýa-da gysýan häsiýetde güýçli agyry bolup, dowamlylygy 20 min köpe çekýär we şol bir wagtda ýürek urgusyny duýýar, agyry diňe rahatlandyryjy serişdelerden soň aýrylýar. Gorky duýgusy deri örtügininiň solgunlygy bilen utgaşyp gelýär, şeýle-de ýeňil kardialgiýalar (dowamlylygy 20 min çenli, güýçli däl, özbaşdak aýrylýar) belenenilýär.

Neýrosirkulýator distoniýanyň kardial görnüşi **gapyrgaara newralgiýa, mi-ofassid agyrylar, oňurga sütüniniň boýun-döş bölüminiň ostehondrozy** bilen tapawutlandyrmaly.

NSD-li çagalarda newrologiki bozulmalar has ýygy düş gelýär. Çagalary kella-gyry, baş aýlanma, özünden gitmeden öňki we özünden gitme (sinkopal) ýagdaýlary, ukynyň bozulmalary, gaharjaňlyk, ruhy-emosional durnuksyzlyk, howa şertleriniň üýtgemegine ýokary duýgurlyk, ýadyň kütelmegi biynjalyk edýär. NSD-li çagalarda nerw ulgamynyň bozulmalary aglaba astenonewrotiki bozulmalaryň alamatlar toplumyny öz içine alýar. Neýrosirkulýator disfunksiýada kelleçanak içki basyşyň orta ýokarlanmagynyň, kelle beýniniň damarlarynyň distoniýasynyň, gipotalamiki sindromynyň, MNU-nyň rezidual-organiki zeperlenmeleriniň, wertebraal-bazilýar

howdanynyň damarlarynda ganaýlanyşygynyň orta agyrylykda bozulmalarynyň, kelle beýnisiniň orta düzümleriniň disfunksiýalarynyň alamatlary ýygy ýüze çykarylýar.

NSD-niň alamatlary bar bolan çagalarda MNU-nyň rezidual-organiki zeperlenmeleri ownuk ojaklaýyn newrologiki alamatlar bilen ýüze çykarylýar. MNU-daky üýtgeşmeler NSD-li näsaglarda **oňurga sütüniniň boýun bölüminiň durnuksyzlygynda** has hem agyrlaşýar, sebäbi bu hadysa wertebraal-bazilýar howdanynda ganaýlanyşygyny kynlaşdyrýar. Oňurga sütüniniň boýun bölüminiň funksional durnuksyzlygy näsag çagalarda rentgenologik derňewde (kelläni epme we göneltme synaglary) ýüze çykarylýar. Durnuksyzlyk fenomeniniň emele gelmegi dürli mehanizmlere eýedir. A.Ratneriň pikirine görä şu ýagdaý dogrum şikesi sebäpli dörap, soňra boýun osteohondrozynyň ir döremegine getirýär. NSD-ni giňişleýin düşünmek nukdaýnazaryndan oňurga sütüniniň boýun bölüminiň durnuksyzlygynyň döremeginde ösüşiň soňky tapgyrynda gazanylan birleşdiriji dokumanyň üýtgeşmeleri kesgitli orun eýeleýär diýlip güman edilýär.

Näsag çagalaryň ene-atalaryny çagada dowamly saklanýan subfebrilitetiň biynjalyk edýänligi seýrek däldir. **Termosazlaşygyň bozulmalary** gipotalamusyň öňki (wagotoniki) ýa-da yzky (simpatotoniki) bölümleriniň gyjyndyrylmany bilen esaslanandyr. Şol sebäpli termonewrozda subfebrilitetden başga-da febrilitet (simpatotoniýada) bolmagy mümkin. Bärde, esasan, alyş-çalyş hadysasy güýçlenip, periferiki damarlaryň gysylmagy netijesinde gyzgyny çykarmak peselýär. Termonewroz çagalaryň permanent we paroksizmal wegetatiw bozulmalarynyň häsiýetli alamatydyr. Çagalar beden gyzgynyň has ýokary derejesini hem gowy geçirýärler. Gyzdyrma emosional we ruhy (psihiki) aşa agramlykda, köplenç, irki sagatlarda ýüze çykýar. Beden gyzgyny özbaşdak kadalaşýar we parasetamol bilen synag geçirilende üýtgemelýär. Tomus aýlary beden gyzgyny ýokary galmaýar, güýz-gyş aýlary bolsa agyrlaşýar. Kähalatlarda goltugasty gyzgynyň deň däldigi belleniýär. Termosazlaşygyň bozulmasynyň alamatlary: sowuga çydamsyzlyk, üşeklik (gyzginlygyň pes derejelerini, duwara şemaly götermezlik, ýyly geýinmegi gowy görmeklik), üşütme ýa-da üşütme pisintli giperkinez häsiýetli. Kesel kesgidini anyklamak üçin beden gyzgynyň ýokary galmagynyň ýokanç-gaýnaglama häsiýetlidigini inkär etmeli, her 3 sagatdan üç nokatda beden gyzgynyň ölçemeli we parasetamol bilen synag geçirmeli.

Däbe görä, NSD-ni **ýürek-damar ulgamynyň** kesellerine degişli edýärler. Emma ýokarda görkezilenleriň hemmesi bu däbi inkär edýär. NSD-li näsag çagalaryň hemmesinde ýürek-damar ulgamynyň üýtgeşmeleri duş gelýär, emma aglaba ol keseliň esasy ýüze çykmalary hökmünde gelmeýär. Bulara has ýygy ritmiň funksional bozulmalary, kardiotrofiki we kardiotoniki funksiýalaryň bozulmalary (kähalatlarda ol miokardyň giperkineziýasyna ýa-da onuň ýygrylmasynyň peselmegine, şeýle-de gabsajyklaryň prolapsynyň emele gelmegine getirýär) degişli

edilýär. NSD üçin arterial gan basyşyň üýtgeşmeleri has häsiýetli, ýöne ol tranzitor bolup, laýyk bejergiden soň galyndysyz ýitip gidýär.

NSD-li çagalarda **dem alyş ulgamynyň** patologiki üýtgeşmeleri giperwenti-lyasiýa sindromyny öz içine alýar. Çagalar howa ýetmezçiligine, dem almada kana-gatlanmazlyga arz edýärler. Sesli, çuňňur uludan dem alma bellenýär. Kähalatlarda şeýle çagalarda «bogulma» çenli baryp ýetýän (psewdoastma, bronhlaryň giperreak-tiwligi) gijeki dem gysmanyň tutgaýy ýüze çykýar. Bu, köplenç, çaganyň keýpiniň ýa-da howa şertleriniň üýtgemegi bilen bagly bolýar. NSD-li çagalaryň anamnezin-de respirator kesellerde bronhoobstruktiv sindromynyň ýüze çykmagy bellenilýär.

NSD-li çagalarda **peşew çykaryş ulgamynyň** keselleri hem ýgyy duş gelýär. Peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjy bilen bir hatarda dismetabolik nefropatiýa, howpsuz mikrogematuriýa, enurez, nikturiýa ýüze çykarylýar.

Iýmit siňdiriş ulgamynyň disfunksiýasynyň alamatlary neýrosirkulýator dis-funksiýaly çagalarda ýgyy duş gelýär. Aglaba çagalarda gaýtalanýan häsiýetli gar-nynda agyry, ýürek bulanma, sary gaýnama, gägirme, içgatama ýykgylyk, işdäsiniň üýtgemegi ýüze çykýar. Bu üýtgeşmeler funksional: (öt çykaryş ýollarynyň disk-i-neziýasy, gastroezofagal we duodenogastral reflýuks ýa-da dowamly ýüzleý antral gastrit bilen geçýän aşgazanyň funksional bozulmalary, dispankreatizm we beýle-kiler) häsiýete eýe bolýarlar. Köplenç, NSD-de aşgazan-içege ýolunda patologiki üýtgemeler tapylman, gastroenterologik arzlary wegetativ disfunksiýanyň ýüze çykmalaryna degişli edýärler.

Çagalarda NSD-niň latent ýa-da permanent geçişinden başga-da **wegetativ krizler** (paroksizmler) häsiýetlidir. Olaryň ýüze çykmagyna emosional, ruhy ýa-da fiziki agramlyklar, howa şertleriniň üýtgemegi itergi berýär, seýrek sebäpsiz ýüze çykýar. Paroksizmleriň dowamlylygy birnäçe minutdan birnäçe sagada çenli bo-lup bilýär. **Wago-insulýar krizler** aglaba kiçi ýaşly çagalarda duş gelýär. Kriziň döremeginiň öňýanynda çaganyň hal-ahwaly we keýpi erbetleşýär, ysgyny gaçýar. Kriziň esasynda azaşýan nerwiň gipertonyusy ýatýar. Çagalar garmynda güýçli tut-gaý görnüşli agyra, kellagyra, howa ýetmezçiligine arz edýärler. Ýürek bulanma, gaýtarma, gipersaliwasiýa, aşa derlegenlik, sowuk deri örtügi, aýdyň bradikardiýa, özünden gitmä çenli arterial gan basyşyň duýdansyz pese düşmegi bellenilýär.

Simpatoadrenal krizler aglaba uly ýaşly çagalar üçin häsiýetlidir. Çagalarda kellagyry, gorky we howsalalyk duýgusy, üşütme ýüze çykýar. Deri örtügi solgun, gyzgyn, nemli bardalary guraksy bolýar. Gysga wagtyň içinde arterial gan basyşy ýokary galýar, ýürek urgularynyň ýygylygy kähalatlarda paroksizmal tahikardiýa çenli artýar. Kriz, köplenç, gysga wagtlaýyn bolup, köp mukdarda buşukma we uky bilen tamamlanýar.

Wago-insulýar we simpatoadrenal krizler nobat boýunça döräp biler ýa-da garyşyk häsiýete eýe bolup biler. Paroksizmleriň häsiýeti, köplenç, başlangyç we-getativ tonusa laýyk gelýär.

Psiho-wegetatiw sindromynyň alamaty hökmünde **özünden gitmä (sinkope)** uly üns berilýär. Ol, köplenç, gyzlarda pubertat we prepubertat ösüş döwürlerinde bellenýär. Çaga duýdansyz 1-3 min huşuny ýitirýär, arterial gan basyşy pese düşýär, bradikardiýa tahikardiýa çalyşýar, sowuk der akmagy, muskul gipotoniýasy ýüze çykýar. Häzirki wagtda sinkopal ýagdaýlaryň 7 patogenetiki görnüşleri beýan edilýär:

- reflektor (newrogen täsirler bilen esaslanan): karotid sinusyň ýokary duýgurlygy, agyryly, ýagdaýlaýyn, wazowagal bolup biler. Wazowagal sinkope duýdansyz holinergiki işjeňliginiň ýokarlanmagy bilen baglanýar. Şol sebäpli süňk muskullaryň damarlarynyň giňelmegi ýüze çykyp, umumy periferiki garşylyk we AGB birden pese düşýär, ýürek urgularynyň ýygylgy bolsa kadada ýa-da sähel ýokarlanýar. Huşunyň ýitmegi beýni ganaýlanyşygynyň birden peselmegi bilen esaslanan. Wazowagal sinkope aşa ýadawlykda, hyjuw tolgunmalarda, dymyk otaglarda, agyry duýgularynda, ukyny oňly alyp bilmezlikde emele gelýär. Wagal sinkopedede kadaly arterial gan basyşyň derejelerinde ýüregiň urgularynyň ýygylgy haýallaýar;
- kardiogen (ýüregiň düzüm üýtgeşmelerinde, ýürek ritminiň bozulmalarynda, ýüregiň işemiýa keselinde) görnüşi;
- ortostatiki gipotenziýada: gorizantal ýagdaýdan birden wertikal ýagdaýa geçende, dowamly aýak üstünde duranda (klinooortostatiki synagda), uly bolmadyk fiziki agramda peýda bolýar;
- werterbral – bazilýar howdanda beýni ganaýlanyşygynyň ýetmezçiligi esasynda (wertebraal-bazilýar ýetmezçiligi, bazilýar migren, Unterharnşeydtiň sindromy) döreýär;
- dismetaboliki (gipoglikeýmiýa, gipoksiýa, ganazlyk) görnüşi;
- psihogen (emosional – sarsgynly ýagdaýlary, isteriýa) görnüşi;
- ekstremal şertleriň täsiri esasynda (gipoksiki, statokinetiki, gipowolemiki, intoksikasiýa, gyzdyrma we beýlekiler) döreýär.

NSD-de özünden gitmeler ýokarda sanalyp geçilen islendik görnüşler bilen esaslanyp biler. Emma aglaba olar reflektor häsiýetde bolýar.

Anyklanylyşy

Çagada wegetatiw disfunksiýanyň alamatlarynyň bolmagy NSD-niň kliniki kesgidini goýmaga wajyp esas bolup bilmeýär. WNU-nyň disfunksiýasy geçirilen ýiti keselden soňra tranzitor häsiýete eýe bolup biler (astenowegetatiw sindromy). Dogry kliniki kesgidini goýmakda näsaga dowamly gözegçilik we bellenilen bejeriş çäreleriniň netijeliligine baha bermeklik ýardam berýär.

NSD-niň esasy anyklaýyş görkezijisi – daşky gurşawyň kesgitli şertlerinde dowamly saklanýan umumy ýagdaýynyň bozulmalaryna şaýatlyk edýän arzlaryň we alamatlaryň bolmagy we patologiki hadysa nerw we beýleki ulgamlaryň goşulmagy.

Tassyklanan anyklaýjy görkezijiler:

- NSD-de bolan maşgala-genetiki ýykgyňlyk;
- birnäçe ulgamlary öz içine alýan dowamly geçýän patologiki hadysanyň (funksional häsiýetli) bolmagy, ýitileşme we remissiýa döwürleri bilen ot-nositel oňaýly geçmegi;
- wegetativ disfunksiýanyň alamatlarynyň bolmagy;
- arterial gipo we gipertenziýa döremeklige ýykgyňly bolan durnuksyz arteri-al gan basyşy;
- kliniki alamatlaryň polimorflygy (dürlüligi);
- rahat ýagdaýynda geçirilýän barlamhana – enjamlaýyn barlag usullarynyň ýa-da agram bermek bilen geçirilýän synaglaryň netijesinde anyklanan dürli agzalaryň we ulgamlaryň funksional bozulmalary;
- kybapdaş kliniki alamatlar bilen geçýän organiki patologiýanyň bolmaz-lygy.

NSD-de kesel kesgidi goýlanda anyk hereket algoritmi ulanylmalydyr, ýagny:

1. Hökmany NSD-li çagalaryň hemmesine çaga psihoneurologyň maslahatyny geçirmeli. Bärde maşgala çemeleşmesi has maksadalaýykdyr.

2. NSD-li çagalar çaga newropatologiya tarapyndan doly barlanylmaly. Olar şu aşakdaky barlaglaryň çäklerinde geçirilýär:

- elektroensefalografiýa – kelle beýnisiniň funksiýalarynyň üýtgeşmelerini anyklamak üçin;
- neýrosonografiýa – kelle beýnisiniň arhitektonikasynyň bozulmalaryny ýüze çykarmak üçin;
- kelle beýnisiniň we boýnuň damarlarynyň dopplerografiýasy – damarlaryň kemisliklerini, gan akymynyň bozulmalaryny, vertebral-bazilýar ýetmezçiligi anyklamak üçin;
- kelle çanagynyň we oňurga sütüniniň boýun bölüminiň rentgenografiýasy – kelleçanak içki gipertenziýanyň alamatlaryny, ýuwenil osteohondrozyň, boýun oňurgalarynyň displaziýasynyň alamatlaryny, oňurga sütüniniň boýun bölüminiň funksional durnuksyzlygynyň alamatlaryny anyklamak üçin;
- kelle beýniniň magnit-rezonans ýa-da kompýuter tomografiýasy – görkezme boýunça MNU-nyň morfologiki üýtgeşmelerini anyklamak üçin;
- göz keselleri lukmanyň maslahaty.

3. NSD-li çagalara hassahananyň şertlerinde jikme-jik we toplumlaýyn somatiki barlaglary geçirmeli. Onuň maksady neýroaýlanyşyk bozulmalarynyň emele gelmegine itergi berip biljek çagada bar bolan dowamly keselleri anyklamak, NSD kesel kesgidini takykklamak, WNU-nyň reaktiwliginiň häsiýetini we funksional bozulmalaryň aýdyňlygyny anyklamak.

WNU-nyň funksiýasyny anyklaýyş usulyýeti 3 sany esasy görkezijini öwrenmekden ybaratdyr: başlangyç wegetatiw tonusy, wegetatiw reaktiwligi we işjeňligiň wegetatiw üpjünçiligini anyklamak.

Başlangyç wegetatiw tonusy (BWT) – bu oňnositel rahatlanma döwründe wegetatiw görkezijileriň az-kem durnukly ýagdaýda bolmagydyr. BWT anamneziň we kliniki-barlamhana derňewleriň netijeleri esasynda baha berilýär. BWT simpatiki (simpatikotoniýa), parasimpatiki (wagotoniýa) wegaryşyk (eýtoniýa) görnüşinde bolup biler. Olara aşakdaky tablisa boýunça baha berip bolýar.

Wegetatiw reaktiwlik – bu daşky we içki gyjyndyryjylara jogap hökmünde ýüze çykýan wegetatiw gaýtargylar. Oňa fiziki synaglaryň (sowuk we ýylylyk bilen synaglar, refleksogen zonalara täsir, klinostatiki we ortostatiki reflekslere baha bermek we beýl.), farmakologiki synaglaryň (adrenalin, atropin, gistamin, insulin we beýl.) netijeleri boýunça baha berilýär. Wegetatiw reaktiwlik kadaly, gipersimpatiki, asimpatiki bolup biler.

Işjeňligiň wegetatiw üpjünçiligi – bu tutuş bedene, ulgamlara we agzalara laýyk agramy esaslandyryýan WNU-nyň işlemeginiň amatly derejesini saklamakdyr. Onuň häsiýeti boýunça bedeniň uýgunlaşma mümkinçilikleri barada baha berip bolýar. İşjeňligiň wegetatiw üpjünçiligine baha bermek üçin klinoortostatiki synag, akyl we hyjuw dartgynlygyny üýtgetmek, möçberleýin fiziki agram bilen synaglar ulanylýar. Alnan netijeler boýunça kadaly (üýtgeşmeler derňew toparyndaky ýaly), artyk (üýtgeşmeler derňew toparyndan has aýdyň bildirýär), ýetmezçilikli (üýtgeşmeler derňew toparyndan az bildirýär) wegetatiw üpjünçiligi diýilýär.

Bejerilişi

Kähalatlarda ene-atalar we amaly lukmanlar neýrosirkulyator disfunksiýany funksional ýagdaýlara degişli edip, ösüp barýan bedeniň neýrowegetatiw sazlaşygynyň ýaş aýratynlyklaryny suratlandyryýan hökmünde kabul edýärler we wagtyň geçmegi bilen keseliň kliniki ýüze çykmalary özbaşdak aýrylyp, bejergini amala aşyrmak hökman däl diýlen pikire eýerýärler. Bu pikir ýalňyşdyr. Çagalyk we ýetginjeklik döwründe ýüze çykan NSD-li aglaba näsaglarda oňaýsyz fon bolup, irki maýyppyga, käwagt ýaş adamlaryň arasynda irki ölümçilige getirýän ýürek-damar ulgamynyň köp organiki keselleriniň düýbünü tutujy bolup durýar.

NSD-li näsaglarda **sagdyn durmuş ýörelgesini** alyp barmak bejerginiň we oňününi alyş çäreleriniň kömekçi şerti bolman, eýsem aýgytly ugurlarynyň biridir. Ol her bir näsagda anyklanylýan daşky gursawa bolan fiziki we durmuşy (sosial) uýgunlaşmanyň näsazlyklaryny hasaba almak netijesinde düzülýän bejeriş maslahatlarynyň özenini tutýar.

NSD-niň görnüşine garamazdan, ilki bilen näsagyň durmuşyndan streslere bolan durnuklylygy peseldýän stress täsirleri we şertleri, aşa ruhy we fiziki agramlary, doly bahaly bolmadyk we witaminlere garyp bolan ýymitlendirmäni, gipodinamiýany aýyrmaly. Näsaga täsir edýän oňaýsyz ekologiki şertleri (agyz suwunyň

çeşmesini saýlamak, köp mukdarda nitrat saklaýan ýmit önümlerinden gaça durmak we beýlekiler), dowamly we güýçli gohlary, wibrasiýanyň täsirini iň aza getirmeli.

Şäherde ýaşayan näsag çagalara we ýetginjeklere dynç günleri şäheriň daşyna, obalara gitmeklik maslahat berilýär. Arassa howada çäklenen fiziki zähmet, dowamly ýöremek, bedeni taplaýjy çäreler, deňizde suwa düşmek, hökmany doly bahaly ýmitlenmek we işdäniň bozulmalaryna düzediş girizmek çaganyň sagalmagynda aýgytly orun eýeleýär. Teleýaýlymda goýberilýän gepleşikleri görmegi günüň dowamynda 1 sagada çenli çäklendirmeli. Şeýle-de kompýuteriň başynda işlemekligi ýaşyna baglylykda azaltmaly.

Doly sagalma we dowamly kliniki barlamhana durnuklylygyna getirýän ýokary netijeli usullaryň ýokdugy sebäpli, NSD-niň bejergisi kyn we entek doly çözülmelik meselelere degişli.

Häzirki wagtda onuň bejergisinde dermansyz usullara artykmaçlyk berilýär, ýagny dowamlylygy boýunça ýeterlik gijeki ukynyň (8-10 sagatdan az bolmaly däl) we gündizki dynçlygyň bolmagy, ertirki maşklary ýerine ýetirmeklik bilen beden-terbiýäni, fitobejergini we fiziobejerginiň dürli usullaryny ulanmaly.

Gipotoniki görnüşli näsaglara tanslar, tennis, şeýping, haýal ylgamak, tiz ýöremek, buzda taýmak maslahat berilýär. Ýetginjeklere ýaryşlara gatnaşmak düýpgöter gadagan edilýär. NSD-niň hemme görnüşlerinde toparlaýyn we kellä urgy bilen baglanyşykly sportuň görnüşleri, ýagny futbol, basketbol, woleýbol, boks, göreş, kik-boksing maslahat berilmeyär.

Bejeriş berhizler hem bejergi çäreleriniň arasynda derwaýys orny eýeleýär. Keseliň gipotoniki görnüşinde düzümde ýeterlik duz, suw, ýakymly ysly otlary saklaýan ýmit önümler maslahat berilýär. Süýt, gatyk, doňuz we sygyr eti, greçka şülesi, nohut, mesge ýagy, gara çörek, şokoladlar, peýnir, kofe (süýtli bolsa has gowy), gara çay, ýagny damar çeyeligine jogap berýän adreno reseptorlaryň işjeňligine badalga berýän ýmit önümleri girizilýär. NSD-niň görnüşine garamazdan, hemme çagalara 2-3 aýyň dowamynda ýatmazyndan öň, gije ary balyny bermek maslahat berilýär. Şeýle-de itburundan, kâşirden, kişmişden, guradylan erikden şireler, gaýnatmalar peýdalanýlar.

Fiziobejergi çäreleriniň arasynda NSD-de reflektor-segmentar usuly boýunça galwanizasiýa, boýun-ýeňse zolaga parafin, ozokerit giňden ulanylýar. Usulyň saýlawy başlangyç wegetatiw tonusyň görnüşine baglylykda geçirilmelidir. Wagotoniýada ýaka töweregine ýa-da Şerbakowyň ion refleksleri usuly boýunça kalsiý hloridiniň 5% ergini, kofein natriý-benzoatyň 1% ergini, efedrin gidrohlorid ýa-da mezatonyň ergini bilen elektroforez maslahat berilýär. NSD-niň garyşyk görnüşinde bolsa göz-ýeňse usuly boýunça nowokainiň 1% ergini we kaliý ýodidiň 0,2% ergini bilen elektroforez, şeýle-de nowokainiň 2% ergini bilen endonazal elektroforez bellenilýär.

Bejeriř owkalamalar hem gowy täsire eýedir. Gipotoniki görnüşli näsaglara umumy owkalama, aýaklarynyň we eliň bilekleriniň owkalamasy görkezilendir.

NSD-niň hemme görnüşlerinde bejeriř suwlarynda oturmakdan oňaýly netijeler gazanylýar. Şeýle hem dürli gyzgynlykda ýa-da aýlawly suw akymy, duzly-hwoýly suwlar geçirilýär.

Çagalarda derman serişdeleri bilen bejergi patologiki hadysanyň dowamly geçişinde we dermansyz bejerginiň iň az täsirinde geçirilýär. Bejergi toplumlaýyn, ýagny mümkin bolsa sebäbine görä, patogenetiki, mätäçlik dörende alamatlaýyn bolmalydyr.

NSD-de sebäbine görä bejergi dezadaptirleýji şertleriň täsir etmeginiň önüni almaga gönükdirilen. Elbetde, çaganyň genetiki ýykgylygyny üýtgedip ýa-da çaganyň ösüşini saklap bolmaz. Şu halatlarda, esasan, önüni alyş çäreler geçirilýär. Dowamly stresiň sebäbi tapylanda bolsa sebäbine garşy bejergi bellenilýär. Ýokanç ojagyň arassalanmagy ýa-da esasy somatiki keseliň şowly bejergisi NSD-niň kliniki alamatlarynyň aýrylmagyna getirmegi mümkin. Keseliň gipotoniki görnüşinde MNU we WNU batlandyryan, periferiki damarlaryň we wegetatiw nerw ulgamynyň alfa-adrenoreseptorlarynyň işjeňligini ýokarlandyryan serişdeler bellenilýär: ženşen, hytaý limonniği, eleuterokokk, şeýle-de adaptogenler: pantokrin – 1 damja/ýaşyna bir gezeklik möçberi, günde 3 gezek nahardan 30 min öň, günün birinji ýarymynda berilýär.

Arterial gan basyşy ýokarlandyrmak maksady bilen kordiamin 1 damja/ ýaşyna (bir gezeklik) günde 2-3 gezek nahardan öň berilýär. Kofein – gerdejikde 0,075 g, 0,1 g serişde saklanýar. Bir gezeklik möçberi 4-6 ýaşda 0,08-0,1 g, 7-14 ýaşda 0,15-0,2 g bolup, günde 2-3 gezek bellenilýär.

Giposteniki newrotiki ýagdaýlarda, arterial gipotoniýada aram täsirli «gündizki trankwilizatorlar» (grandaksin, medazepam, ujypsyz möçberde seduksen, mezapam, rudotel) bellenilýär.

Wegetatiw tonusyň garyşyk görnüşlerinde meprobamat (meprotran) bir gezeklik möçberi 3-8 ýaşda 0,1-0,2 mg, 8-14 ýaşda 0,2 mg günde 2-3 gezek nahardan soň berilýär. Fenibut 8 ýaş çenli çagalara bir gezeklik möçberi 50-100 mg, 8-14 ýaş – 250 mg günde 3 gezek nahardan öň, peros bellenilýär. Dowamlylygy 4-6 hepde bolmalydyr. 1 gerdejik 100 mg we 250 mg fenibut saklaýar.

Belloid – toplumlaýyn serişde sedatiw täsire eýe bolup, ukyny kadalaşdyrýar, wegetatiw bozulmalaryň aýdyňlygyny peseldýär. Günün dowamynda 1-2 togalakdan 3 gezek berilýär. Dowamlylygy her aýratyn ýagdaýlarda şahsy bellenilýär. Bellataminal gije-gündiziň dowamynda 1-3 gerdejikden berilýär. Bu serişdelere bir wagtyň özünde adreno we holinolitik işjeňlik häsiýetlidir. Rudotel (1 gerdejikde 0,01g) bir gezeklik möçberi 1-2 ýaşda 1 mg, 3-6 ýaşda 1-2 mg, 7-10 ýaşda 4-8 mg, 10 ýaşdan ulularda 6-10 mg deňdir. Günün dowamynda 2 gezek – irden we günortan berilýär. Grandaksin 1 gerdejikde 50 mg tofizopan saklaýar. Çagalara 25-50 mg

(bir gezeklik) günde 1-3 gezek belleniýär. Dowamlylygy şahsy bolýar. Trankwizatorlar 4-6 hepde dowamlylykda berilýär, mätäçlik döwründe bejergi gaýtalanýar.

Wagotoniýada antidepressantlar we psihostimulýatorlar (ruhy badalga beriji serişdeler) diňe psihonewrologiýa maslahatyndan soň berk görkezmeler boýunça belleniýär. Amitriptilin ynjalyksyz-depressiw ýagdaýlarda, melipramin asteno-depressiw (haýallyk, durgunlylyk) ýagdaýlarda belleniýär.

MNU-nyň rezidual-organiki zeperlenmesinde, asteniki ýüze çykmalarda, huşuň (ýadyň) peselmeginde we aşa kellagyryda MNU-da alyş-çalyş hadysalaryny gowulandyryan serişdeler peýdalanylýar: pirasetam (nootropil) 5 ýaşça çenli 0,2 g (bir gezeklik) – 3 gezek; 5-16 ýaş 0,4 g – 3 gezek, dowamlylygy 14-30 gün, 1-3 aýdan bejergini gaýtalamaly.

Aminalon – (gammalon) gije-gündiziň dowamynda 1-3 ýaşda 0,25-1g, 4-6 ýaşda 0,5-2 g, 5 ýaşdan ulularda 1-3 g agyzdan belleniýär. Bu möçberi 3 gezege bölüp bermeli. Gerdejikde 0,25 g saklanýar. Dowamlylygy 2 hepdeden 4 aýa çenli dowam edýär.

Pantogam – şirede 10 ml-de 1 g, gerdejikde 250 mg we 500 mg saklanýar. Çagalarda gije-gündizki möçberi: 1 ýaşça çenli 0,5-1g, 1-3 ýaşda 1,5-2 g, 3-15 ýaşda 2,5-3 g deňdir. Dowamlylygy 1-3 aý, 2-3 aý arakesmeden soňra bejergini gaýtalamaly.

Ensefabol – gerdejikde 100 mg, 5 ml suspenziýada 100 mg piriditol gidrohlorid saklanýar. Çagalara üçin gije-gündizki möçberi 50-300 mg 3 gezege bölüp agyzdan nahar wagty ýa-da nahardan soň bermeli. Başlangyç kliniki täsir 2-4 hepdeden peýda bolýar. Bejerginiň amatly täsirini gazanmak üçin 6-12 hepde gerek bolýar. Bejerginiň dowamlylygy 6-8 aýa çekýär. Serişdäni aňsamara bermeklik maslahat berilmeýär.

Wazoaktiv serişdeler mikroaýlanyşygy gowulandyrmak maksady bilen, köplenç, nootropolar bilen bilelikde belleniýär: stugeron 0,012-0,25 g 2-3 gezek, kawinton 1,5-5 mg (bir gezeklik) 2-3 gezek ýaşyna baglylykda, trental 0,03-0,1g (bir gezeklik) günde 2-3 gezek berilýär. Dowamlylygy 1-2 aýa çekýär. Görkezilen derman serişdeler bilen bejergini ýylda 2-3 gezek geçirmeli.

Ortostatiki gipotenziýada:

– regulon – (gerdejikde – 0,01g) 12 ýaşdan uly çagalara 1 gerdejikden günde 1-3 gezek berilýär;

– gutron (gerdejikde 0,0025 we 0,005 g) 12 ýaşdan uly çagalara 2,5 mg (bir gezeklik) günde 2 gezek belleniýär. Peýdaly täsir gazanylandan soň 1,25 mg günde 1 gezek berilýär.

Häzirki wagtda NSD-niň bejergisinde düzüminde kofermentleri, mikro elementleri we witaminleri saklaýan derman serişdeler ulanylýar: olara koenzim Q-10, L-karnitin, betakarotin, kalsiý gipohlorid, kalsiý laktat, kalsiý fosfat, Magne-B₆, multi-tabs we beta-karotinli multi-tabs degişlidir. Simpatikotoniýada kaliý saklaýan

we witamin B₁ serişdelere artykmaçlyk berilýär, wagotoniýada bolsa kalsiý, fosfor saklaýan we witamin B₆, C serişdeler bellenilýär.

Gipertoniki görnüşli näsaglara suwda ýüzmeklik, ýöremek, buzda taýmak maslahat berilýär.

Berhiz bejergide bu näsaglara duzlary gije-gündiziň dowamynda 10-15 g, suwukluklary, ýmit duzuny, gandy (şekeri), çäýy, kofäni çäklendirmeli. Damar tonusyny we vegetatiw innerwasiýanyň işjeňligini peseltmäge ukyply ýmit önümleri (arpa ýarmasynyň şülesi, noýba, kăşir, ysmanak, salat oty, süýt, dorag, etiň we balygyň ýagsyz görnüşleri, ak çörek, gök önümleri we miweler, gatyk, ösümlik ýaglary) berhize goşmaklyk maslahat berilýär. Ýmit sanawyndan kakadylan, aja önümler, şokolad düýpgöter aýrylýar.

Simpatikotoniýa agdyklyk edende reflektor-segmentar usuly boýunça galwanizasiýa ýa-da sinokarotid zolaga diatermiýa, natriý bromidiň 5% ergini, magniý sulfatyň 4% ergini, eufilliniň 2% ergini, papawerin gidrohloridiň 1% ergini bilen ýaka zolagyna ýa-da Wermel boýunça elektroforez maslahat berilýär.

Gipertoniki görnüşde oňurga sütüniniň ugry boýunça boýun-ýaka meýdanlarynda bejeriş owkalama görkezilýär. Şeýle-de hwoýly, hlorid, rahatlandyryjy otlary goşmak bilen kislorod suwlary geçirilýär.

NSD-niň gipertoniki görnüşinde bejergi periferiki damarlaryň we simpatiki nerw ulgamynyň alfa-adrenoreseptorlarynyň işjeňligini peseltmäge gönükdirilendir. Şeýle ýagdaýlarda, köplenç, indiki serişdeleri: pişik otunyň, şirguýrugyň, alyçyň, pionyň erginlerini bellemek ýeterlidir.

Ýetginjeklere ýokary emosional dartgynlygy azaltmak maksady bilen gorkuda, ynjalysyzlykda aýdyň rahatlandyryjy täsirli trankwilizatorlaryň: ataraks, fenazepam, meprobomat, şeýle-de seduksen (sibazon, relanium, walium, diazepam) kiçi möçberleri bellenilýär.

Elenium gije-gündiziň dowamynda 5-15 mg nahardan soň içmeli. Gije-gündiziň dowamynda berilýän möçberi: 4-7 ýaşda 5-10 mg, 8-14 ýaşda 10-20 mg, 15-18 ýaşda 20-30 mg 3-4 gezege bölüp bermeli. Elenium gerdejik görnüşinde goýberilip, düzüminde 5-10-25 mg hlordiazepoksid saklaýar.

Neýroleptikler ýiti we dowamly howsalalykda, hereket biynjalygynda, gorky, ipohondriýa, tikler bolan halatynda, şeýle-de durnukly agyry sindromynda bellenilýär. Olar daşky gyjyndyryjylara bolan reaksiýany peseldýär we getotrop täsire eýedir. Olary, esasan, trankwilizatorlar bilen bejergi netije bermedik halatynda maslahat berilýär. Sonapaks gerdejik görnüşinde goýberilýär, düzüminde tioridazin gidrohlorid saklaýar. 1 gerdejikde 10 mg, 25 mg we 100 mg işeň serişde saklanýar. Çagalara 4 aýlykdan 7 ýaşa çenli gije-gündiziň dowamynda 10-20 mg, 8-14 ýaşda 20-30 mg, 15-18 ýaşda 30-50 mg berilýär. Bu möçber 2-3 gezege bölünýär. Frenolol çagalara gije-gündiziň dowamynda 1 mg/kg bellenilýär, emma gije-gündiziň dowamynda 5-15 mg-dan artmaly däldir. Gerdejikde 0,005 we 0,025 g işeň serişde

saklanýar. Derman serişdeler 1-2 aýlyk peýdalanylýar. Teralen gije-gündiziň dowamynda 5-15 mg berilýär. Frenolol we sonapaks kardialgiýalarda gowy netije berýär. Zerurlyk dörände neýroleptikleri trankwilizatorlar bilen bilelikde ulanyň bolýar.

Arterial gipertenziýanyň bejerilişi

Arterial gipertenziýada damar we nootrop serişdeleri öz içine alýan bazis bejergini bellemäge görkezmeler bar. Şu maksat bilen kawinton (1 gerdijikde 5 mg), sinnarizin (1 gerdejikde 25 mg) ulanyň bolar. Bu serişdeler netijesiz bolan halatynda gipotenziv serişdeler bellenilýär. Arterial gipertenziýaly näsaglaryň bejergisinde her aýratyn çaga şahsy çemeleşme örän wajypdyr. Durnukly arterial gipertenziýada we ganaýlanyşygynyň giperkinetiki görnüşinde (tahikardiýa, aglaba sistoliki arterial basyşyň galmagy) B-blokatorlaryň az möçberini bellemek zerur, ýagny atenolol 0,7 mg/kg günde 1 gezek, propranolol (obzidan, inderal) 0,5-1 mg/kg (gije-gündiz) günde 2-3 gezek berilýär. Ganaýlanyşygynyň gipokinetiki görnüşinde (bradikardiýa, aglaba diastoliki arterial basyşyň galmagy) bejergini buşukdyryjy serişdelerden (gipotiazid, triampur kompozitum) başlamaly. Bejergi netijesiz bolan halatynda angiotenzin öwrüji fermentiň inhibitory kaptopril (gije-gündiziň dowamynda 0,3-0,5 mg/kg 2-3 gezek) bellenilýär. Pediatriýa amalynda has ýygy prolongirlenen täsirli enalapril (0,08 mg/kg günde 1 gezek) ulanylýar.

Kardial görnüşli NSD-de haýaldan ylgamak, suwda ýüzmek, badminton, gündogar göreşiniň käbir görnüşleri maslahat berilýär. Bejeriş iýmitlendirmede ganyň reologiki häsiýetlerini gowulandyryň we damar gysylmasyny azaltmaga ukyply iýmit önümleri – ösümlük ýaglary, çal reňkli şüleler, sitruslar goşulýar.

Kardial görnüşli NSD-de umumy owkalamama, kelle we ýaka meýdanlarynda bejeriş owkalamasy maslahat berilýär. Şeýle-de hwoýly ýa-da merjen suwlar, dürli gyzygynlykdaky suw akymlyary geçirilýär, şirguýrugyň, pişik otunyň, pionyň, alyçyň ergini, nowopassit, 2% ksidefonyň ergini bellenilýär. Nowopassit 5 ml (bir gezeklik) günde 3 gezek berilýär. Islenilmedik haýallyk, gowşaklyk dörände 2,5 ml irden we günortan, aňşamara bolsa 5 ml berilýär. Iýmit siňdiriş ulgamy tarapyndan bozulmalar dörände nowopassiti nahar wagty içmek maslahat berilýär.

Gipertoniki krizleriň bejerilişi

Ilki bilen hökmany maksimal rahat gurşawy döretmeli. NSD-li çagalara arterial gan basyşy pese düşürmek maksady bilen rahatlandyryjy (seduksen – 1 gerdejikde – 5 mg ýa-da 1-2 ml d/i), buşukdyryjy (furosemid, laziks) we kaliý serişdeleri (panangin – 1 gerdejik) bellenilýär. Şeýle-de ganaýlanyşygynyň giperkinetiki görnüşinde gysga täsirli obzidan, inderal ulanylýar. Gipokinetiki görnüşinde bolsa kaptopril ýa-da kalsiniň antagonistini nifedipin 5 mg bellenilýär.

Wegetatiw paroksizmleriň bejerilişi

Wegetatiw paroksizmleriň bejergisi örän kyn, sebäbi olar sirkad häsiýete eýedir. Kriz döwründe wegetatiw nerw ulgamynyň ol ýa-da beýleki bölüminiň işjeňliginiň agdyklyk etmegi kompensator häsiýetli bolmagy mümkin, şol sebäpli-de bir bölümi basyp ýatyrnak, beýlekisiniň agyrlaşmagyna getirmegi ähtimal, bu bolsa krizi güýçlendirýär. Kriziň özüniň bejergisi wajyp bolman, eýsem tutgaý arasyndaky tapgyrda bejerginiň toplumlaýynlygy we dowamlylygy has derwaýysdyr.

Simpato-adrenal paroksizmlerde trankwilizatorlar, sedatiw (rahatlandyryjy) serişdeler, B-adrenoblokatorlar (anaprilin, obzidan) ulanylýar. Krizden çykarylandan soňra B-adrenoblokatorlary ýene-de 4-5 güne çenli dowam etdirmek görkezilen, mätäçlik bolsa rahatlandyryjy serişdeler bilen bilelikde ulanylýar. Eger-de çagada simpato-adrenal krizler gaýtalanyp durýan bolsa we olaryň döremegi bilen ruhy emosional dartgynlygyň ýakyn arabaglanyşygynyň barlygy yzarlansa, B-adrenoblokatorlary az möçberde has dowamly belläp bolýar. Hökman kriziň döremegine badalga beriji şerti aýrymaly we näsaga psihoterapiýa geçirmeli.

Wagoinsulýar krizde çagany köşeşdirmeli, ženşeniň, pişik otunyň şerbedini bermeli. Deriastyna atropin, m/i dimedrol ýa-da pipolfen goýberseň bolýar, trankwilizatorlardan amizil bellenilýär. Wagoinsulýar kriz gaýtalanyp duran halatynda 1-2 aýyň dowamynda bellaspon, bellataminal $\frac{1}{2}$ -1 gerdejikden ýatmazyndan ön bellenilýär. Şonuň binýadynda NSD-niň bejergisini dowam etdirmeli.

38-nji tablisa

Wegetatiw krizde çagalara kömek bermek

Simpatoadrenal kriz	Wagoinsulýar kriz
Ruhy bejergi we rahatlandyryjy fitobejergi Trankwilizatorlar (seduksen, relanium)	Ruhy bejergi we rahatlandyryjy fitobejergi Amizil
Sonapaks	Adaptogenler (ženşeniň, eleuterokokkyň, pişik otunyň şerbedi we beýlekiler)
Seduksen + sonapaks bilelikde	Bellaspon, bellataminal
Pirroksan	Antigistamin serişdeler (allergiki reaksiýalarda)
Anaprilin, obzidan (0,5-1 mg/kg bir gezek möçberi)	Deriastyna atropin

NSD-niň toplumlaýyn bejergisi zygiderli we dowamly bolmalydyr. Eger-de hassahanadan soň näsag bejeriş çärelerini dowam etdirmese, bu bejergi oňaýly netijelere getirip bilmez. Şeýle-de NSD-niň ýitileşmeleriniň önüni almakda maksimal mümkin bolan çäreleri görmeli.

Sagaldyş gözegçiligi

Maşgala lukmanynyň we kardiorewmatologyň gözegçiligi 3 aýdan 1 gezek, newropatologyň, GBB lukmanynyň, stomatologyň maslahatlary ýylda 2 gezek,

beýleki hünärmenleriňki görkezme boýunça geçirilýär. Barlag usullary: mekdepde AGB hepdede 2 gezek, ganyň we peşewiň barlagy ýylda 2 gezek, EKG ýylda 2 gezek, beýleki barlaglar görkezme boýunça geçirilýär.

Gaýtalanmaga garşy bejergi ýylda 2 gezek 1-1,5 aýyň dowamynda geçirilýär. Bejergä derman we dermansyz çäreler girýär. Zähmetiň we dynç alşyň hem-de beden terbiýäniň kadalaşdyrylmagynyň uly ähmiýeti bar. Neýrosirkulýator disfunksiýaly çagalaryň beden terbiýe sapagyndan esassyz boşadylýan halatlary seýrek däl. Ýymitiň kesgitli ähmiýeti bar: köp iýmeli däl, duzy, ýagy, ajy çayy, kofäni, ýiti önümleri (burç, ajylar, kakadylan) çaklendirmeli. Fizioterapiýa: ultrases, elektrouky, boýun-ýaka çäklerine parafin applikasiýasy bellenilýär. Iňnerefleks bejergi we owkalamanyň umumysyndan başlap, nokatlaryna çenli ýylda 3 tapgyrdan az bolmadyk ähli görnüşleri maslahat berilýär. Suw emleri gowy netije berýär. NSD bejergisinde fitobejergi giňden ulanylýar. Köşeşdiriji otlar, kardial görnüşdäki derman ösümlikler, spazmolitik täsirli we tonizirleýji otlar maslahat berilýär. Fitobejergi NSD-niň ähli görnüşinde her 1-1,5 aýdan 7-10 gün arakesme bilen 4-6 aýdan az bolmadyk möhlete bellenilýär. 2-3 aý ulanylandan soň mukdary hem ýygylgy azaldylyp bilner. Derman serişdeler bilen bejeriş derman däl serişdeler bilen toplumlaýyn geçirilýär ýa-da olardan netije bolmadyk ýagdaýynda bellenilýär. Simpatikotoniýada benzodiazepiniň önümleri 4-6 hepdä çenli tapgyrda bellenilýär. «Gündizki» trankwilizatorlary: tofizopam, pipotezin ulansa bolýar. Simpatikotoniýada beýleki derman serişdelerden kaliý serişdeleri (panangin, orot turşusyny) B1, E we beýleki witaminleri belleýärler. Gipersimpatikotoniýa proroksany, propranololy bellemegi talap edýär.

Wagotoniýaly çagalara belaktizin, sindafen, kofetamin, kalsiý serişdeleri (gliserofosfat, glýukonat), witaminler (piridoksin, piridoksal, askorbin turşusy) bellenilýär. Garyşyk görnüşlerde meprobomat, fenibut, bellataminal ulanylýar. Mikroaýlanyşygy gowulaşdyrmak üçin aktowegin, dipiridamol, sinnarizin ulanylýar. Ýarymşarlaryň oňaýsyzlygynda pirasetam, amination, piriditol, winposetin, gipotalamo-gipofizar döremeleriň zeperlenmesinde-asefen, pantogam, retikulo-şaha döremelerinde – serebrolizin, glýutamin turşusy bellenilýär. Şu serişdeleriň ählisi uzak wagtlaýyn, 2-4 hepde arakesmeli tapgyrlar bilen 6-12 aýlyk bellenilýär. EEG-de tutgaýa ýykgnlyk çägiň pesliginde nootrop täsirli derman serişdeler garşy görkezilýär. Kelleçanak içki gipertenziýa sindromynda peşew çykaryjy otlaryň, asetolazamidiň, spironalaktonyň, gidrohlotiazidiň tapgyry bellenilýär.

Beden terbiýe bilen taýýarlaýyş toparda mydama meşgullanmaly, BBT-ni görkezme boýunça geçirmeli. Neýrosirkulýator disfunksiýasynyň kliniki alamatlary ýok bolýança, sagaldyş gözegçiliginde bolmaly. Saglyk topary II degişlidir.

Çaklamasy

Ömür üçin çaklamasy oňaýly, emma keselden doly gutulmak mümkin diýmek kyn. Sebäbi NSD-niň geçişi patologiki üýtgeşmeleriň häsiýetine we aýdyňlygyna,

funksional bozulmalaryň göwrümüne, bellenen bejerginiň laýyklygyna bagly bolýar. Käbir katamnez yzarlamalar çagalardaky NSD-niň uly ýaşly adamlarda duş gelýän keselleriň (gipertoniki kesel, damarlaryň aterosklerozy, ýüregiň işemiki keseli, kelle beýnisiniň damar keselleri) döremegine uly howp döredýändigine şaýatlyk edýär.

Dowamly gastrit, gastroduodenit K29.3, K29.4, K29.6, K29.9.

Dowamly gastrit, gastroduodenit – bu aşgazanyň (we 12 barmak içegäniň) nemli bardalarynyň dowamly gaýtalanýan, progressirlenmäge ýykgyňly gaýnaglama distrofiki zeperlenmegidir.

Çagalarda aşgazan we 12 barmak içege keselleri çagalarda gastroenterologiya patologiýasynda iň köp ýaýrany bolup, 58-65%-ini düzýär. Çagalaryň diňe 10-15%-inde aşgazan we 12 barmak içegäniň özbaşdak zeperlenmegi bolup bilýär, galan 85-90%-i olaryň goşuluşan zeperlenmeleridir. Bu bolsa gastritiň we duodenitiň döremeginiň umumy gelip çykyşynyň bardygyny görkezýär.

Sebäbi

Dowamly gastroduodenit köp sebäpli keseldir. Sebäpleriň iki topary tapawutlandyrylýar:

1. Ekzogen (daşky).
2. Endogen (içki).

Häzirki wagtda ekzogen sebäpleriniň arasynda (ýokanç nazaryýetine laýyklykda) esasy orun aşgazan we 12 barmak içegäniň nemli bardasynyň üstünde ýerleşýän – Helikobakter pylori (Hp) mikroorganizmine degişlidir.

Dowamly gastritiň we duodenitiň döremegine getirýän beýleki ekzogen şertleriň arasynda, adaty, öňdäki orny iýmit şertlerine berilýär, ýagny wagtly-wagtynda iýmezlik, gury iýmek, ýiti we ýagly iýmitleri aşa köp iýmek, iýmitde belogyň we witaminleriň ýetmezçiligi, emeli iýmit goşundylaryny ulanmak, kofe, alkogolly içgileri içmek we ş. m.

Psiho-emosiýa şertlerine uly ähmiýet berilýär. Şeýle-de wegetatiw disfunksiýalar degişli, ýagny olaryň sazlaşdyrma disfunksiýasy netijesinde aşgazan-içege ulgamynyň sekresiýa we hereket işjeňliginiň bozulmagyna, ol bolsa öz gezeginde dowamly hadysanyň döremegine getirýär.

Kesgitli orun ekologiki sebäplere-de berilýär, ýagny agyz suwy, howa, toprakda nitratlaryň mukdary ýaly ýagdaýlar.

Zyýanly endikleriň (çilim çekme, arakhorlyk) we derman serişdelerini (steroid däl gaýnaglama garşy derman serişdeler, kortikosteroidler, antibiotikler) ulanmagyň hem dowamly gastroduodenitiň döremeginde uly ähmiýeti bar.

Íymit allergiýasyndan ejir çekýän çagalaryň arasynda aşgazan we 12 barmak içegäniň nemli bardasynyň zaýalanmasy has ýygy duş gelýär. Çagalarda dowamly duodenitiň döremegine uzaga çekýän mugthor ýokançlanmasy, lýamblioz hem getirip biler.

Ýokarda sanalyp geçilen ekzogen şertleriň arasynda dowamly gastroduodenitiň döremegine getirýänleriniň 3-si şübhe döretmeýär, olara aşakdakylar degişli:

- derman serişdeleri, esasynda steroid däl gaýnaglama garşy serişdeleriň uzak ulanylmagy;
- íymit allergiýasy, ýöne arassa allergiki-eozinofil gastriti seýrek duşýar;
- mugthor ýokançlanmasy, ilkinji bilen lýambliozyň bolmagy.

Galan ekzogen şertler ýagdaýy ýaramazlaşdyrýanlar diýlip hasap edilýär. Aşgazan we 12 barmak içegäniň kesellerini döredýän öňki sebäpler baradaky düşüňjeleriň üýtgemegine Helikobakter pyloriniň, gram «-» taýajygynyň açylmagy sebäp boldy.

Dowamly endogen gastrit bedeniň beýleki agzalarynyň we ulgamlarynyň esasynda (gan azlyk, süýjüli keseliň I görnüşi, autoimmun tireodit, böwregüsti maziň dowamly ýetmezçiligi we beýlekiler) döreyär. Olaryň arasynda duodeno-gastral reflýukse-de orun berilýär.

Şeýlelikde, dowamly gastroduodenitiň sebäpleriniň 3 esasy topary göz önüne tutulýar we şoňa laýyklykda olar 3 görnüşe bölünýär:

- Ekzogen ýokançly: Helikobakter pylori bilen utgaşan. B-bakterial gastrit, çagalarda 85%-ini düzýär.
- Endogen-autoimmunly: aşgazanyň ýangy öýjüklerine antitelanyň emele gelmegi (autoimmun A-gastrit), seýrek, 1-3%-ini düzýär.
- Ekzo-endogen: derman serişdeleriň täsiri we duodeno-gastral reflýuksy bilen baglanyşykly (C gastrit-himiki ýa-da reaktiw), 10-12%-ini düzýär.

Döreyşi

Ekzogen ýokançly (B-bakterial gastrit) gastrit

Hp bilen utgaşan gastroduodenitde ýokanç, köplenç, maşgalada oral-oral ýa-da fekal-oral ýoly bilen geçýär. Doly arassalanmadyk endoskoplar we zondlar bilen Helikobakter pylori göni aşgazana düşýär. Hp aşgazanyň antral böleginiň yüzleý epiteliýa öýjükleriniň uglewodlaryna ýokary duýgurlygy sebäpli, kesel antral gastritden başlap, aşgazanyň bedenine we 12 barmak içegä ýaýraýar. Hp yüzleý epiteliýada ýerleşýär, çalt-çaltdan köpeliýär we wirulentlik önümleri we toksinleri bölüp çykarýar.

Antral bölüminiň yüzleý epiteliýasynyň aşgarlaşmasy öýjükleriň zygiderli gyjyndyrylmagyna getirýär. Aşgazan epiteliýanyň Hp bilen zeperlenmeginiň garşysyna dürli derejeli gaýnaglama hadysasy döreyär, fagositoz işjeňleşýär, nemli bardalara ýörite IgA, IgG bölünip çykýar. Ýöne Hp-niň bedeniň içki gurşawyna

girmezligi, bedeniň goraýyş immun mehanizmlerini mikrobyň doly ýok etmegine şert berenok.

Kesel ýokanç dowamly, tolkun şekilli, köp ýyllyk geçişi bilen häsiýetlendirilýär. Ondan başga-da ol beterleşmäge we ýaýramaga ýygynly bolýar.

Autoimmun (A görnüşli) gastrit

Keseliň başyndan arzlaryň köpüsi aşgazanyň töweregi bilen bagly bolýar. Aşgazanyň ýüzleý öýjüklerinde dörän autoantitelalar, şol öýjükler bilen birleşip, fundal mázlere we ýokary differensirlenen öýjüklere zeper ýetirýärler. Autoimmun ýagdaýlara getirýän sebäpler doly anyk däl. Immunopatologiki mehanizmiň patogeneze goşulmagyna, ähtimal, genetiki şertler bilen kesgitlenen anyk meýillilik hökmandyr. Şunda nemli bardanyň näme sebäpdendigine garamazdan, hatda çalaja zeperlenmesem, zeper ýeten örtüklü öýjükleriň antitela häsiýetine eýe bolmagyna hem-de olaryň işlenip çykarylmagyna getirýär. Ondan soň, antitela kadaly örtüji öýjükler bilen birleşmek ukybyna eýe bolup, olaryň ölmegine getirýär. Netijede, aşgazanyň beden böleginde atrofiýa we esasy mázleriň heläk bolmagy zerarly, aşgazanyň nem bölüp çykaryjy işjeňliginiň durnukly peselmeği bolup geçýär, onuň tapawutly aýratynlygy bolsa batlandyrma durnuklylygydyr. Gastriniň kompensator bölüp çykarylyşy işjeňleşýär, onuň gandaky derejesi ýokarlanýar. Ýöne atrofirlenen mázler, hatda gastriniň ýokarlanan batlandyrmasynda hem nem çykarmagy güýçlendirmek bilen jogap berip bilmeýär. Aşgazan bedeniniň sekretor işjeňligi peselýär.

Gastritiň C görnüşi (reaktiw, himiki)

Gastritiň C görnüşi derman serişdeleriniň kabul edilmegi we duodenogastral reflýuksy bilen bagly bolýar. Aşgazanyň nemli bardasyna steroid däl gaýnaglama garşy serişdeler, ilki bilen aspirin has güýçli täsir edýär. Gastritiň döremegi derman serişdesiniň möçberine we ulanylýan dowamlylygyna bagly bolýar.

Hakyky reflýuks-gastrit ödüň täsiri astynda nemli bardada bolup geçýän üýtgeşme görnüşinde ýüze çykýar. 12 barmak içegeden zyňylýan turşular emel geçirilen aşgazana düşýär we ol diňe emel edilen aşgazanyň aýratynlygydyr. Duodenogastral reflýuks barada netije çykarmak diňe endoskop girizilip, aşgazanda garamtyl-ýaşyl öwüşginli öt bolanda haklydyr.

Keseliň klassifikasiýasy

Häzirki wagtda çagalarda dowamly gastrite we duodenite gaýtadan seredildi we täze iş toparlandyrylyşy kabul edildi, onda lukmançylyk ylmyň dünýäde täze gazananlarynyň ählisi göz önünde tutuldy. 2002-nji ýylda Russiýanyň pediatrialarynyň IX kongresinde çagalarda dowamly gastritiň, duodenitiň, gastroduoenitiň işçi toparlandyrylyşy kabul edildi.

**Çagalarda dowamly gastritiň, duodenitiň, gastroduodenitiň
klassifikasiyasý**

I. Gelip çykyşy boýunça	
A. Ilkinji	B. Ikinenji
II. Sebäp bolýan şertleri	
Ýokançly: – Hp pylori – Beýleki bakteriýalar, wiruslar, kömelekler	– Allergiýa – Kronyň keseli – Granulematoz – Seliakiýa
Toksiki (reaktiw): – Ekologiýa şertleri – Himiki şertler – Radiasiýa – Dermanlar – Alkogollar – Stress ýagdaýlary – Nikotin Alimenter	– Ulgamlaýyn kesellerde – Sarkoidoz
III. Ýerleşşi	
Gastrit: antral, fundal, pangastrit Duodenit: bulbit, postbulbar, panduodenit Gastroduodenit	
IV. Aşgazanyň we 12 barmak içegäniň zeperlenmesiniň görnüşleri	
Endoskopiki: – Eritematoz, ekssudatiw – Nodulýar – Eroziýalar bilen (tekiz ýa-da galdyrylan) – Gemorragiki – Atrofiýa bilen – Garyşyk	Morfologiki Zeperlenmäniň çuňlugy boýunça: ýüzleý, diffuz Häsiýeti boýunça: 1. Gaýnaglamanyň, işjeňliginiň, atrofiýanyň, içege metaplaziýanyň, Hp pyloriniň derejelerine baha bermek 2. Subatrofiýanyň mahsus, mahsus dälilik derejelerine baha bermek Agyrlyk derejeleri: – Kadaly (0) – Gowşak (1+) – Orta (2+) – Güýçli (3+)

V. Keseliň döwürleri

1. Ýitileşme
2. Doly däl kliniki remissiýa
3. Doly kliniki remissiýa
4. Kliniki-endoskopiki remissiýa
5. Kliniki-endoskopiki-morfologiki remissiýa

VI. Aşgazanyň turşulygy öndürjilik häsiýeti boýunça

1. Ýokarlanan
2. Üýtgemedik
3. Peselen

Keseliň geçişi

Dowamly gastroduodenitiň kliniki iki görnüşi tapawutlandyrylýar:

- Baş şekilli.
- Gastrit şekilli

Baş şekilli görnüşi öz kliniki alamatlary boýunça baş keseline meňzeýär. Çagalaryň arzlary: aç wagty ýa-da nahardan 1,5-2 sagatdan soňra ýüze çykýan dürli depginde surnukdyryjy agyry, kähalatlar gijeki ýa-da giç aňşamky agyry ýüze çykýar. Iýmitden soňra agyrynyň aýrylmagy ýa-da azalmagy häsiýetlidir. Dispepsiki arzlardan has ýygy saryň gaýnamagy, käwagt howaly ýa-da turşy gägirme bolýar. Örän seýrek bir gezeklik, turşy saklaýan, soňundan ýeňillik getirýän gaýtarma bolup biler. Işdäsi, adatça, gowy bolýar. Garnyň palpasiýasynda sepirjek ýa-da piloroduodenal zolaklarda agyry häsiýetlidir. Endoskopiýada aşgazanyň antral bölümüniň we 12 barmak içegäniň (antroduodenit) zeperlenmegi häsiýetli, ýüzleý, giperplastiki, eroziýaly zaýalanma, aşgazanyň sekretor işjeňligi kadaly ýa-da ýokarlanan bolýar. Bu dowamly gastroduodenitiň görnüşi hemişe diýen ýaly Hp bilen utgaşýar.

Gastrit şekilli görnüşi sepirjekde we göbek töwereklerinde nahardan soňra ir ýüze çykýan agyry, esasan-da, köp mukdarda ýagly, gowrulan iýmitler iýlenden soňra peýda bolýan kütäk agyry häsiýetlidir. Agyry 1-1,5 sagatdan özbaşdak aýrylýar. Köplenç halatda, aşgazanda (öte dolmaklyk) agyrlyk duýgusy bimaza edýär, tiz doýmaklyk, işdäsinin peselmegi we iýmiti saýlap iýmegi, kähatlarda howa bilen gägirme, ýürek bulanma, iýlen iýmit bilen seýrek gaýtarma (şondan soňra ýeňillik duýulýar) ýüze çykýar. Garnyň palpasiýasynda sepirjekde we göbegiň töwereginde ýaýran güýçli bolmadyk agyry anyklanýar. Endoskopiýada aşgazan bedeniniň zeperlenmegi ýa-da onuň ähli bölümlerine ýaýramagy, gistologiyada epitelinin piloriki görnüşinden içege görnüşine üýtgemegi, aşgazanyň nemli bardalarynyň atrofi bozulmalary duş gelýär. Aşgazanyň sekretor işjeňligi saklanan ýa-da peselýär.

Dowamly gastroduodeniň bu görnüşi autoimmunly, uzak geçýän halatynda bolsa Hp bilen utgaşyp bilýär.

Şu iki görnüşden başga-da dowamly gastroduodeniň köp atipiki we alamatsyz görnüşleri duş gelýär. Dowamly gastroduodeniň 40%-i gizlin alamatsyz hem geçýär, morfologiki üýtgemeleriň we kliniki alamatlaryň derejeleri gabat gelmän bilýär. Sebäbi şu görnüşde nemli bardalarda nerw uçlarynyň ýoklugy zerarly, esasy alamatlar hereket bozulmalar netijesinde ýüze çykýar.

Anyklaýyş usullary:

- anamnezi ýygnamak;
- kliniki barlagy geçirmek;
- endoskopiki barlagy geçirmek;
- garyn boşlugynyň USB-si;
- funksional usullar;
- şöhle anyklaýyş.

Endoskopiki dowamly gastroduodeniňde ojaklaýyn üýtgemeler ýa-da nemli bardanyň giperemiýasy, çişsi, epinleriň gipertrofiýasy, limfollükulýar giperplaziýasy ýa-da galňan eroziýalar anyklanýar we adaty, Hp bilen utgaşýar.

Kähalatlarda nemli bardalary solgun, ýukalan, epinleri tekizlenen bolýar. Bu bolsa atrofiýa häsiýetli, emma atrofiýanyň barlagy we onuň derejesini kesgitlemek diňe gistologiyanyň üsti bilen mümkindir.

Dowamly gastroduodeniň anyklamakda aşgazanyň we 12 barmak içegäniň nemli bardasynyň gistologiki barlagy hökmany usullaryň biridir. Onuň üsti bilen gaýnaglama, distrofiýa we disgeneratiw bozulmalaryň derejesine doly baha berip bolýar.

Aşgazanyň sekretor işjeňligine baha bermek: aşgazany fraksion zondirmek, aşgazan içiniň pH-metriýasy, reogastrografiýa geçirmek.

Aşgazan zondirlenmesinde aç wagty inçe zond bilen aşgazan şiresini dyngysyz her 15 minutdan 4 sany bazal bölegini ýygnaýarlar, soňra batlandyryjy goýberilip (gistamin, pentagastrin, euffilin), ýene-de her 15 minutdan 4 sany batlandyrylan bölegini toplaýarlar.

40-njy tablisa

5 ýaşdan uly çagalaryň aşgazan sekresiýasynyň kadaly görkezijileri

5 ýaşdan uly çagalaryň aşgazan sekresiýasynyň kadaly görkezijileri	Bazal	Et çorbasy bilen batlandyrylan	Pentagastrin bilen batlandyrylan
Göwrümi	15-60	27-64	55-165
Erkin HCL	10-30	30-60	30-85
Umumy turşulyk	20-40	40-80	45-135
Turşulyk önümçiligi (HCL debit-sag.)	0,75-2,56	1,47-2,8	4,5-11,5

Hereketine baha bermek: EGDS, rentgenoskopiýa, elektrogastrografiýa, aşgazany öňünden suw bilen dolduryp USB geçirmek.

Hp-ýokanjyň anyklanylyşy iki usul bilen geçirilýär:

I. Inwaziw usullar, bu usulda biopsiýa geçirmek zerurdyr.

1. Gistologiki.
2. Bakterioskopiki.
3. Bakteriologiki.
4. Biohimiki (ureaz testi).

II. Inwaziw däl usullar (biopsiýa zerur däl).

1. Serologiki.
2. PZR.
3. Dem alyşly usul.
4. Täretde Hp antigeni kesgitlemek.

Gistologiki usul örän ygtybarly hasap edilýär. Hp-ni adatyça, gematoksi-lin-erozinli reňklemede-de ýüze çykarmak bolýar, ýöne ýöriteleşdirilen reňkleme usullary ulanylsa gowy bolýar. Bu usul helikobakteriozy anyklamakda altyn ülnä hasaplanýar.

Bakterioskopiýa bu aýnajygyň ýüzünde biopatyň sitologiki çyrşagynda Hp-niň ýüze çykarylmanydyr. Reňkleme usuly öňküler ýaly edilýär.

Hp gistologiki ýa-da sitologiki preparatlarda öwrenilende nemli bardalarda ýaýrantgynyň 3 sany derejesini tapawutlandyryrlar.

1. Gowşak (örän az), görüş meýdanynda 20 mikrop bedenjigine çenli bolýar.
2. Gaty bildirmeýän, görüş meýdanynda 20-50 çenli mikrop bedenjigi tapylýar.
3. Ýokary, görüş meýdanynda 50 mikrop bedenjiginden köp bolýar.

Bakteriologiki usul – Hp-niň ýöriteleşdirilen gurşawyny ösdürip ýetişdirmekten ybaratdyr.

Biohimiki – inwaziw usullarynyň iň bir ýönekeýi bolup, ol biopatda ureaz işjeňligini kesgitlemeklige esaslanýar.

Serologiki – näsagyň ganynda IgA we IgG degişli bolan Hp-niň ýörite antitelalaryny kesgitlemek (immunferment barlag), ýöne bu usul bejergiden soňra näsaga zygiderli gözegçilik etmäge oňaýsyz, sebäbi ganda antitelalar bejergiden soň hem uzak wagtlaýyn saklanýar.

Dem alyş usuly – näsag üçin iň bir ýönekeý we howpsuz usul bolup, ol dem çykarylan howada helikobakteriýanyň ureazanyň täsiri netijesinde içilen moçewinanyň gidroliziniň öňümleriniň artmagyny kesgitlemeklige esaslanýar.

Bejerilişi

Dowamly gastroduodeniň bejergisi onuň sebäbini, morfologiki üýtgemeleriň häsiýetini, aşgazanyň sekretor işjeňligini, hereket bozulmalaryny nazara almak bilen geçirilýär.

Çagalarda Hp ýokanjynyň anyklaýyş algoritmi

Dowamly gastroduodeniň ýitileşmesinde esasy orny berhiz tutýar. Ýmit mehaniki, himiki, termiki taýdan goragly bolmaly. Şol bir wagtda zygiderli, günde 4-5 gezekden az bolmadyk ýmitlenmek maslahat berilýär. Ýmit doly bahaly ýeterlik mukdarda belok, witaminler, mikroelementler bilen baýlaşdyrylan bolmaly. Ýmitden gödek kletçatkany, goýun we doňuz etinden taýýarlanan tagamlary, gowru-lan kömelek, gara çay, kofe, şokolad, gazlandyrylan içgiler, sakgýç ýaly ýmitler aýrylýar.

Ýokary sekretor işjeňlikde köp gaýnadylan çorba, turşy miweler we şireler maslahat berilmeyär, giňden süýt önümleri, gowy bişirilen şüleler ulanylýar. Pes sekretor işjeňlikde bolsa köp gaýnadylan çorbalar, gök önüm işdä açary, turşy şireler, süýtturşy önümler maslahat berilýär.

Ýitileşen döwründe derman bejergi dürli ugurlara gönükdirilendir:

- sekretor bozulmalaryny düzetmek;
- Hp eradikasiýa;
- nemli bardada alyş-çalyş hadysalaryny gowulandyrmak;
- dismotorikany aýyrmak;
- neýrowegetatiw ýagdaýy kadalaşdyrmak.

Eradikasion bejerginiň nusgasyna girýän häzirkizaman derman serişdelerini birnäçe topara bölse bolýar.

1. Aşgazanyň turşy emele getiriji işjeňligine täsir edýän serişdeler.

Olaryň arasynda uly adamlarda we çagalarda häzirki wagtda giňden ulanylyanlara degişlileri:

a) proton pompasynyň ingibitorlary: omeprazol, rabeprazol, ezoneprazol. Bular antihelikobakterioz täsire eýe bolmadyk serişdelerdir. Olaryň täsiri aşgazanda pH-ni üýtgetmäge gönükdirilendir. Proton pompasynyň ingibitorlarynyň täsiri astynda duz turşusynyň öndürjiligi peselýär, şeýlelikde, antral bölümde pH aşgarlanýar. Netijede, nemli bardanyň üstünde ýerleşýän wegetatiw görnüşdäki Hp-ler ölýärler. H.pylorileriň özboluşly özünü «heläkleme-si» bolup geçýär. Fundal bölümde çäklenip galan bakteriýalar bolsa aşgazanda pH köpelen ýagdaýynda wegetatiw görnüşe geçýärler we antibiotikleriň täsirine elýeterli bolýarlar. Şeýlelikde, proton pompasynyň ingibitorlary H.pylori göz-göni täsir etmän, eýsem olara antibiotikleriň täsir etmegi üçin şert döredýärler.

Proton pompasynyň ingibitorlaryndan çagalaryň turşulyga bagly kesellerini bejermekde Losek-Maps we Pariýet maslahat berilýär. Losek-Maps (10 mg omeprozoly saklaýar) gerdejikleri ilkinji ýaşlardan başlap, dürli ýaşdaky çagalara serişdäni takyk möçberlerde bermäge mümkinçilik berýän, aňsat böleklere bölünýän, özboluşly görnüşde bolýar.

b) gistamin reseptorlarynyň H_2 gabaýjylary, olaryň arasynda II (ranitidin) we III (famotidin) görnüşdäki serişdeler makul bilinýär. Gistaminiň reseptorlarynyň H_2 gabaýjylary bilen bejergi (3-4 hepdeden az bolmaly däl) ýeterlik derejede dowamly, soňra bolsa peseltmek bilen geçirilmelidir.

ç) antasidler – bular soňky ýyllarda antasid serişdeler diňe bir aşgazanyň turşulygyny peseltmek bilen çäklenmän, eýsem nemli bardanyň gorajylyk häsiýetiniň ýokarlanmagyna-da ýardam berýär. Düzümünde alýumin we alýumin-magniý bar serişdeler ulanylýar. Antasid derman serişdeleri nahardan 1 sagat soň belleniýär, nahardan 3 sagat soň bolsa aşgazanyň boşamagy sebäpli peselýän antasid ekwiwalentiniň üstüniň dolunmagy üçin, gije we ukudan oýanan badyna ertirlikden öň belleniýär.

2. Beýleki derman serişdeleriniň toparyna wismut serişdesi denol-kolloid wismutyň substraty degişli. Bu serişde sitoprotektiw we gorag täsirine eýedir, zeper ýeten epiteliýanyň nemli bardasynyň üstünde ýukajyk gorag bardasyny emele getirýär. De-nol H.pylorä garşy aýdyň işjeňlige eýedir. Hatda monoterapiýada hem eradikasiýanyň netijeliligi 30%-e barabardyr. De-noluň ulanylmagy käbir antibiotikleriň sorulmak hadysasyny haýallaşdyrýar, şol bir wagtda-da olaryň aşgazandaky mukdarynyň ýokarlanmagyna ýardam berýär.

3. Eradikasion bejergi üçin turşulyga durnukly gram (-) aerob we mikroaerofil flora täsir edýän antibiotikler ulanylýar. Häzirki wagtda «ülňüleyin» nusgalarda penisillinleriň hataryndan bolan ýarymsintetiki önümleriň önümi –

amoksisillin (ereýän gerdejikler görnüşinde flemoksin-solýutab) giňden ulanylýar. Antibiotikleriň beýleki bir topary makrolidler bolup durýar.

H. pylorini bejermek üçin, köplenç, klaritromisin, roksitromisin ýa-da azitromisin ulanylýar. Klaritromisin (fromilid) ulanmak has netijeli hasap edilýär.

4. H.pylori ýokanjyny bejermekde giňden ulanylýan derman serişdeleriniň ýene bir topary nitroimidazollaryň wekili bolan-metronidazol we tinidazol.

Häzirki wagtda metronidazola ilkinji durnuklylyk dürli ýurtlarda 40-dan 75%-e çenli bolup durýar. Durnuklylygy ýeňip geçmegiň we bejerginiň netijeli bolmagyny gazanmagyň birnäçe görnüşleri bar. Olaryň biri metronidazoly, başga bir derman serişdesi, ýagny nitrofuranlaryň hataryndan – furazolidon, makmior bilen çalyşmakdyr.

Russiýanyň pediatrlarynyň IX gurultaýynda çagalarda helikobakteriozyň bejeriş nusgasy kabul edildi we tassyklandy. **Eradikasion bejergide ulanylmagy maslahat berlen derman serişdeleri:**

- Wismutyň kolloid subsitraty (de-nol) 8 mg/kg (gije-gündiz) möçberde (gije-gündiziň dowamynda iň ýokary möçberi 480 mg) belleniýär.
- Amoksisillin (flemoksin-solýutab), hinkosil 25 mg/kg möçberde (gije-gündiziň dowamynda iň ýokary möçberi – 1 g) belleniýär.
- Klaritromisin (fromilid 7,5 mg/kg, gije-gündiziň dowamynda iň ýokary möçberi 500 mg), azitromisin (sumamed 10 mg/kg möçberde (gije-gündiziň dowamynda iň ýokary möçberi 1 g) belleniýär.
- Roksitromisin (rulid) 5-8 mg/kg möçberde (gije-gündiziň dowamynda iň ýokary möçberi 300 mg) belleniýär.
- Makmior 15 mg/kg, furazolidon 20 mg/kg, metronidazol 40 mg/kg möçberlerde (gije-gündiz) belleniýär.
- Omeprazol (losek-maps) 1mg/kg, rabeprazol 1 mg/kg möçberlerde (gije-gündiz) belleniýär.
- Ranitidin – gije-gündiziň dowamynda 300 mg berilýär.

Helikobakteriozyň bejergisinde aşakdaky nusgalary ulanmak maslahat berilýär.

I. Wismutyň serişdesi bilen «üçemleýin» bejergi (1 hepde)

- Wismutyň subsitraty.
- Amoksisillin, klaritromisin (fromilid), roksitromisin, azitromisin.
- Makmior, furazolidon
ýa-da
- Wismutyň subsitraty
- Klaritromisin (fromilid), roksitromisin, azitromisin.
- Amoksisillin.

II. H⁺, K⁺, ATF-azanyň blokatorlary bilen «üçemleýin» bejergi (1 hepde)

- Omeprazol (losek-maps), rabeprazol.

– Roksitromisin, klaritromisin, azitromisin.

– Amoksisillin.

III. «Kwadro» bejergi. (1 hepde)

– Wismutyň subsitraty.

– Amoksisillin, roksitromisin, klaritromisin, azitromisin.

– Makmiror, furazolidon.

– Omeprazol (losek-maps), ranitidin, rabeprazol.

Kwadrobejergi antibiotiklere durnukly ştammlaryň ýüze çykan halatynda, öň geçirilen bejeriş şowsuz bolanda ýa-da mikroorganizmleriň ştammlarynyň duýujylygyny kesgitlemek mümkin bolmadyk ýagdaýynda maslahat berilýär.

Hereket bozulmalaryny düzetmek. Gastroduodeniň ýitileşen döwründe agyry aşgazanyň peristaltikasynyň güýçlenmegi we ýygrylmany bilen baglydyr. Şol sebäpli tekiz muskullaryň spazmolitikleri (no-şpa, papawerin, galidor) $\frac{1}{2}$ – 1 gerdejikden günde 3 gezek, spazmolotiki täsiri agdyklyk edýän holinolitikler (platifillin, buskopan, metasin, belloid) $\frac{1}{3}$ – 1gerdejikden nahardan öň 3 gezek bellenilýär.

Patologiki reflýuksleriň bar halatlarynda (duodenogastral, gastroezofagal) prokinetikler görkezilen: serukal, motilium, gije-gündiziň dowamynda 0,5-1 mg/kg möçberde nahardan 30 min öň 3 gezek, sizaprid (prepulsid, koordinaks) 0,4-0,8 mg/kg möçberde günün dowamynda 30 min nahardan öň berilýär. Uzaklygy 10-14 güne çenli bellenilýär.

Nemli bardalarda aýlanyşyk hadysalaryny gowulandyrmak. Atrofiki üýtgemelerde witaminler B₁, B₂, B₃, B₅, B₆, B₁₂, foliý turşusy, A we E-ni bellemek görkezilýär. Adatça, mikroelementli poliwitamin birleşmeler bellenilýär (ýunikap, supradin, oligowit, kompliwit we ş.m.).

Ýerini dolduryjy bejergi. Aşgazan şiresi we HCL bilen ýerini dolduryjy bejergini çagalarda geçirmek zerurlygy örän seýrek bolýar, sebäbi çagalyk döwründe gastritiň atrofiki görnüşi diňe başlangyç we ojaklaýyn häsiýetli bolýar, sekretor işjeňligi biraz peselýär, batlandyryjylara bolsa jogap berýär. Şonuň üçin sekretor işjeňligi biraz peselen atrofiki gastritli näsaglar ýerini dolduryja mätäç bolman, eýsem batlandyryjy bejergä mätäç bolýarlar. Batlandyryjy otlar bellenilýär (boýbodran, balguş, itburun). Ca serişdeleri, limon we ýantar turşulary, ajylar ulanylýar. Naharyň gapdalyndan turşy şireler maslahat berilýär.

Reaktiw gastritlerde, esasan-da, steroid däl gaýnaglama garşy serişdeler ulanylanda dörän gastritlerde sitoprotek torlary bellemek görkezilen. Hakyky sitoprotektorlar prostoglandinler bolup durýar: mizoprostol (enprostil, saýtoteke), olary günün dowamynda 200 mkg 3 gezek belleýärler, diareýa görnüşinde goşmaça täsiriniň bolmagy mümkin. Gytaklaýyn täsirli sitoprotektorlar: buýan kökünüň serişdeleri degişli edilýär (karbenoksolon, biogastron). Olar 50 mg-dan (bir gezeklik) 3 gezek bellenilýär. Eroziýaly reaktiw gastritlerde nemli bardalary goramak

üçin perde emele getiriji serişdeleri ulanmak bolýar (wenter, alsukral), günde 1 g (bir gezeklik) 3 gezek nahardan 1-1,5 sagat ön berilýär.

Dowamly gastroduodenit bilen bilelikde geçýän wegetodamar distoniýanyň alamatlarynda, newrozda sedatiw bejergi (şirguýruk demlemesi ýa-da pişik oty, belloid, bellataminal, kiçi trankwilizatorlar) ýa-da adaptogenler (ženşen, eleuterokokk, gülgüne radiola we ş.m.) bellenip bilner.

Sagaldyş gözegçiligi

Sagaldyş gözegçiligi 5 ýylyň dowamynda geçirilýär. Maşgala lukmany ýitileşmeden soňra 1-nji ýyl – ýylda 4 gezek, 2-nji ýyldan bolsa ýylda 2 gezek seredýär. GBB lukmany we diş lukmany tarapyndan ýylda 2 gezek, beýleki hünärmenler görkezme boýunça gözegçilik edýärler. Ýzygiderli gözegçiligiň esasy usullaryna sorag we obýektiw barlagdan başga-da EFGDS we Hp barlagy girýär. Barlag usullary: EFGDS ýylda 1 gezek, aşgazan şiresiniň barlagy ýylda 1 gezek, ganyň, peşewiň, täretiň mugthor gurçuga barlagy, koprogramma – ýylda 1 gezek, beýleki barlaglar – görkezme boýunça geçirilýär.

Ýitileşmä garşy bejergi hökmünde antihelikobakterioz bejergini hasap edip bolýar. Şowsuz eradikasiýadan soň, ony 4 aýdan az bolmadyk möhletden gaýtalap bolýar we başga bir nusgany ulanmak maslahat berilýär.

Gaýtalanma garşy bejergi ýylda 2 gezek (ýaz we güyz) 2-3 hepdäniň dowamynda geçirilýär.

Aşgazan şiresiniň düzümini hasaba alyp, iýmit düzgünini saklamaga üns berilýär (№1 – berhiz-turşulyk ýokary bolanda), (№2 – berhiz-turşulyk pes bolanda). Içilýän mineral suwlary näsagyň agramynyň 1 kg 3 ml hasabynda 2 aýa çenli tapgyr bilen bellenilýär. Turşulyk ýokary bolanda mineral suwlary nahardan 60-70 min soň, turşulyk pes bolanda nahardan 30-40 min öň berilýär. Mineral suwlary bilen bejeriş tapgyrlary (Berzengi, Berk, Arçalyk) ýylda 2-3 gezek geçirilýär. Diareýa ýykgyňlyk bolanda suwy içilmezinden öň ýyladyrlar. Ondan başga-da turşulyk ýokary bolanda, suwy ondaky ähli gaz çykarylandan soň içmek maslahat berilýär. Turşulyk pes bolanda suwy haýaljakdan, çöpjagazdan içmek gerek.

Fiziobejergi ýylda 2 gezek (ýaz we güyz) tapgyrlar bilen geçirilýär.

Dowamly gastroduodenitiň remissiýa we subremissiýa döwründe fitobejergi geçirilip bilner, şonda gaýnaglama garşy otlaryň toplumu (çopantelpek, sary gül, dyrnakly), (airiň köki, buýan köki, dubuň gabygy) ulanylýar.

Soňky ýitileşmeden 3 ýylyň dowamynda kesel gozgamasa, gözegçilikden çykarylyp bilner. Eger-de başgaça geçse, onda gözegçilikde galýar. Saglyk topary III-V degişlidir.

Çaklamasy

H.pyloriniň doly eradikasiýasynda gastrit B sagalma bolup biler. Galan ýagdaýlarda dowamly gastroduodenitiň hemme görnüşlerine haýaldan progressirleýän

geçis häsiýetli hem-de baş keseline öwürlmegine, aşgazanyň howply döremelerine getirip biler.

Dowamly pankreatit K86.

Dowamly pankreatit – aşgazan asty maziniň döwürleýin – güýjöp geçýän asinar dokumasynyň ýaýran, destruktiv we degenerativ üýtgemegi, akaba ulgamynda funksional ýetmezçiligiň döremeginiň dürli derejede ýüze çykmagy, soňra daşky we içki sekretor işjeňliginiň peselmegi bilen häsiýetlenýän gaýnaglama keseldir.

Sebableri. Adatça, dowamly pankreatit gecirilen ýiti pankreatitiň netijesi hasap edilyar, şol sebapli hem ýiti pankreatitiň döremegine getirýän şertler deň derejede dowamly pankreatitiň döremeginiň sebapleri diymeklige esas bolup durýar. Şol bir wagtda dowamly pankreatit, koplenc, ikilenji bolup, iymit siňdiriş agzalarynyň keselleriniň halynda döreyär.

1. Aşgazan asty maziňin parenhimasyň gönüden-göni zeperleýän şertler:

- ýokançlar (wiruslar, epid. paratit, wirusly gepatit, enterowirus koksaki B, yokanç mononukleozy, garamyk, herpes, gyzamyk, gripp);
- seýrek halatlarda bakterial ýokançlary (pseudotuberkulýoz, dizenteriya, salmonellýoz, peritonit, sepsis);
- aşgazan asty maziňin küték şikesi (sport we başg.).

2. Pankreatiki akaba ýollarynda basyşyň ýokarlanmagyna getirýän obstruktiv bozulmalar (biraz seýrek duşyar):

- anatomiki ýetmezçilikler;
- umumy ot akaba ýollarynyň ýa-da fater emzijekiniň bozulmalary;
- 12 barmak ıcegäniň zeperlenmeleri;
- gelmintozlar;
- gepatobiliar zeperlenmeleri.

3. Dismetaboliki bozulmalar (giperkalsýemiya).

4. Gan aýlanyşygynyň ýiti bozulmalary (aşgazan asty maziniň damarlarynyň gysylmasy, trombozy, emboliýasy);

- essensial giperlipidemiya;
- ulgamlayyn kesellerde.

5. Zäherlenme we derman serişdeleri bilen zäherlenme:

- simap, myşýak, fosfor bilen zäherlenmeler;
- dermanlar: azatioprin, gipotiazid, furosemid, estrogenler, metronidazol, te-trasiklin, sulfanilamidler, aspirin, uly möçberlerde glýukokortikoidler bilen zäherlenmeler.

6. Allergiýa (iýmit allergiýasy, waksinalar).

Näsaglaryň 10-40%-inde keseliň sebäbini takyklap bolmaýar (idiopatiki gornuşi).

Keseliň dowamly geçmegine getirýän hatarly şertler:

1. Nesilleýinlik.
2. Allergiýa.
3. Aşgazanasty mäsiniň akaba ýollarynyň uzak wagtlaýyn gipertenziýasy.
4. Dismetaboliki bozulmalar.
5. Ulgamlaýyn keseller.

Döreysi: 3 görnüşi tapawutlandyrylýar.

1. Obstruksiýaly – aşgazanasty mäsiniň akaba ýollarynda ýokarlanan basyş onuň endigan giňelmegine getirýär, nem akaba ýollarynyň çäklerinden cykyp, asin öýjükleriniň zeperlenmegine eltýär, ol bolsa periduktulýar fibroza, asin dokumasynyň atrofiyasyna getirýär.

2. Kalsifisirlenen (dismetaboliki) bozulmalar – aşgazanasty mäsiniň ownuk akaba ýodajyklarynda belogyň ýygnaşmagy ýüze çykýar. Eiteliýalaryň belok dykylary bilen galtaşýan ýerlerinde ýaralaşmalaryň bolmagy bilen olar fibrozlaşýarlar, gurşap alýan dokuma bolsa gaýnaglaýar. Geljekde akaba ýollarynyň töwereginde fibroz dokuma ösýär, ownuk akaba ýodajyklary kistalaryň we ýalan kistalaryň emele gelmegi bilen stenozaşýar.

3. Parenhimatozly (immunopatologiki) – aşgazanasty mäsiniň dokumasynyň destruksiýa önümleriniň özi AG-leriň ornuny eýeleýär, netijede, autoantitelalar döreýär. Ganda IgA we IgM-niň derejesi ýokarlanýar. Hadysa haýal progressirleýän geçiş, daşky sekretor ýetmezçilik, käte bolsa süýjüli diabetiň döremegi bilen häsiýetlenýär.

Dowamly pankreatitiň başlangyç döwründe hadysa çäklenen hem bolup biler, soňra giçki döwürlerde ýaýraňlaşýar.

41-nji tablisa

**Çagalarda dowamly pankreatitiň klassifikasiýasy
(Rimarçuk T.W. we awtordaşlary, 2002 ý.)**

Sebäbi	Ilkinji, ikilenji
Kliniki görnüşi	Gaýtalanýan, agyryly, latent
Döwri	Ýitileşmegi, ýuwaşamagy, remissiýa
Agyrlygy	Ýeňil, orta, agyr
Pankreatiki sekresiýanyň görnüşi	Gipersekretor, giposekretor, obstruktiv
Morfologiki görnüşi	Çiş, parenhimatoz, kistoz
Gaýrüzülmeleri	Pseudokistalar, kalsifikatlar, plewrit, assit, absses, gan akmalar, holestaz, dalak wenasynyň tromboflebiti, süýjüli diabet we başgalar

Geçişi onuň agyrylygyna we döwrüne bagly bolyar.

Keseliň ýitileşmegi, adaty, berhiz bozulmalary, geçirilen ýokançlar, uly fiziki agramlyklar (türgenleşikler, ylgamak we ş.m.) bilen öjükdirilýär.

Geçişiň 3 görnüşi tapawutlandyrylýar:

1. Gaýtalanýan dowamly pankreatit tolkun şekilli geçiş bilen häsiýetlenýär, ýitileşme we remissiýa döwürleri çalyşýar.

Dowamly pankreatitiň ýitileşme döwrüniň alamatlary ýiti pankreatitiň alamatlaryna deň gelýär. Esasy öňe çykýan alamat garyndaky agyrydyr. Ol sepirjekde ýa-da göbeğiň töwereginde bolup, köplenç, çep gapyrga astyna, çep egne, çep pilçä, çep bil töweregine ýaýraýan häsiýetli bolýar. Kähalatlarda bir gapyrga astdan beýlekisine uzalýan kese solak görnüşinde ýerleşýär hem-de seýrek guşaklaýyn häsiýetli bolýar. Agyry güýçli, çuň, deşip barýan görnüşli, uzak wagtlaýyn (birnäçe sagatdan birnäçe güne çenli), köplenç ýagdaýlarda agyrynyň öjükmesine berhiziň gödek bozulmalary (ýagly, gowrulan, sowuk, şirebatlandyryjy naharlary aşa köp iýmek) sebäp bolýar. Näsag oturan ýagdaýynda, garnynyň üstüne ýa-da çep gapdalyna (böwrüne) epilip ýatanda agyry biraz köşeşýär. Agyry sfinkterli ýa-da kapsulaly bolup biler.

Sfinkterli agyry (Oldiniň sfinkteriniň gysylmagy), adatça, berhiz bozulmalary bilen öjükdirilýär, köplenç, tutgaý şekilli, spazmolitikler ulanylanda aýrylýar. Kapsulaly – bu kapsulanyň dartylmagy, mäziň suwly gaýnaglamasy bilen esaslanan hemişelik häsiýetli, uzak wagtlaýyn agyrydyr. Agyry garnyň ýokarky böleginiň agyrylyk duýgusy, meteorizm we gägirme bilen utgaşýar.

Işdäsi kesilen, ýürek bulanma, az gabatlaşmaýan alamat gaýtarma bolup, ol köp gezek gaýtalanýan hem-de ýeňleşmä getirmeyän görnüşde bolýar. Tãreti adatça, saklanýar. Beden gyzgyny kadaly ya-da subfebril bolmagy mümkin. Gaýtalanýan we güýçli agyrylar kollaptoid ýagdaýyna getirýär. Şeýle-de dowamly zãherlenme alamatlary utgaşýar.

Barlagda solgunlyk ýa-da onuň tersine, ýüzüň gyzarmagy ünsi çekýär, ýürek sesleriniň kütelmegi, çalt urmagy, gan basyşyň aşaklamagyna ýykgyňlyk belleniýär.

Garny ellenilende Kerteniň, Kaçanyň alamatlary, Meýo-Robsonyň nokadynda, Şoffaryň we Gubergrisiň zolaklarynda agyry, şeýle hem Grotuň alamaty belleniýär.

- Meýo – Robsonyň nokady çep gapyrga ýaýynyň burçy bilen göbeği birleşdirýän çyzygyň üçe bölmesiniň ýokarky we ortakysynyň araçäginde ýerleşýär;
- Kerteniň alamaty (sepirjek – Frenkeliň alamaty: gylyç psintli ösüntgä kakylanda ýürek bulanma we arkada agyry) anyklanýar;
- Bergmanyň we Kalkanyň alamaty (çep gapyrga astyna kakylanda agyry) ýüze çykýar;
- Kaçanyň nokadynda garnyň muskullarynyň agyryly kese rezistentligi anyklanýar.

Ýiti pankreatitden tapawutlylykda, dowamly pankreatit üçin aşgazanasty mäziniň ekzokrin ýetmezçilik alamatlary häsiýetli, ol ýeňil ýagdaýlarda diňe do-

wamly pankreatitiň ýitileşmesinde ýüze çykýar, köp nahar iýlenden soňra täretiň ýygylaşmagy we suwuklaşmagy, polifekaliýa, koprogrammada bolsa steatoreýa bilen kesgitlenýär.

Has agyr ýagdaýlarda hemişelik polifekaliýa döreyär, täreti ýagly, ýalpyldawuk, ýuwlanda kynlyk bilen aýrylýar, beden agramy peselýär.

Dowamly pankreatit ýitileşende dowamlylygy, adaty, 2-3 gün, seýrek ýagdaýda 7-8 güne çenli bolýar.

2. Hemişeki agyrylar bilen geçýän dowamly pankreatit, aýdyň ýitileşmesiz we remissiýasyz gowşak geçýän gaýnaglama hadysasy bilen kesgitlenilýär. Çagalar aşgazanasty mäsiniň ýerleşýän ýerinde güýçli bolmadyk hemişelik agyra arz edýärler, ol birnäçe hepdeläp, hatda aýlap dowam edýär.

Astenowegetatiw alamat, horlanma, subfebrilitet, wagtal-wagtal täretiň suwuklanmasy, içiniň ýellenmesi, polifekaliýa, steatoreýa, ýakymsyz ysly, ýagly, ýalpyldawuk, bulamak şekilli täret häsiýetli bolup durýar.

Garny ellenende aşgazanasty mäsiniň ýerleşýän ýerinde agyry belenilýär.

3. Gizlin görnüşi aşgazanasty mäsiniň daşky sekretor ýetmezçiliginiň alamatlary artsa-da, agyrynyň ýoklugy bilen häsiýetlenýär. Aşgazanasty mäs ellenilende agyryly bolýar. Dowamly pankreatitde seýrek ýagdaýlarda aşgazanasty mäsiniň içki sekretor ýetmezçiligi dörap biler. Ol başda, adaty, iýmit iýlenden 1,5-2 sagat soň gipoglikemiýanyň alamatlary, gijräk bolsa süýjüli diabetiň alamatlary bilen ýüze çykýar.

Anyklanylyşy

Dowamly pankreatit keselini tassyklamak üçin barlamhana we enjam usullary ulanylýar.

1. Barlamhana usullary 2 topara bölünýär:

A. Keseliň ýitileşmesini tassyklamak. Bu maksat bilen pankreatiki fermentleriň üýtgemegini ýüze çykarýan usullar ulanylýar. Amilazanyň derejesi keseliň ýitileşmesinde 2-12 sagatdan ýokarlanýar we soňra 2-4 günün dowamynda çalt aşak düşmek bilen bolýar.

Ganda we peşewde pankreatiki fermentleriň kadaly derejesi:

Gandaky amilaza: Smit –Rou boýunça 16-30 g/s/l-e deň;

Karawey boýunça 12-32 g/s/l-e deň.

Peşewde amilaza: Smit-Rou boýunça 160 g/s/l-e çenli bolýar;

Karawey boýunça 160 g/s/l-e çenli bolýar.

Lipazanyň derejesi birneme giç ýokarlanýar we diňe agyr ýitileşmede kesgitlenýär.

Neýtelson boýunça gandaky lipaza 0,3-0,9 B deňdir. Ganda we peşewde fermentleriň kadaly işjeňligi dowamly pankreatitiň ýitileşmesini inkär etmeýär. Şeýle ýagdaýda anyklamak üçin prozerin goýbermek ýa-da glýukoza içmek bilen geçirilýän öjükdiriji usullary ulanmak bolýar. Geçirililen usuldan soňra, kadada

gandaky amilaza başdaky görkezijisinden 60%-e çenli ýokarlanýar. Aýdyň daşky sekretor ýetmezçiliginde bolsa başdakysyndan 30%-e çenli we ondan hem az ýokarlanýar.

B. Aşgazanasty mäsiniň ekzokrin ýetmezçilik alamatlaryny ýüze çykarmak.

- Täretniň barlagy, näsag pankreatiki fermentsiz standart berhizi berjaý etmeli. Aşgazanasty mäsiniň ýetmezçiliginde steatoreýa, has agyr ýagdaýda – steatoreýa bilen kreatoreýa goşulyp tapylýar;
- Täretniň lipidogrammasy – trigliseridleri kesgitlemek.
- On iki barmak içegäniň suwuklygyny barlamak – biokarbonatlaryň we pankreatiki fermentleriň saklanyşyny kesgitlemek;
- Täretde elastazanyň derejesi kadaly bolanda 200-550 mkg/g, aram ekzokrin ýetmezçiliginde onuň mukdary 200-den 100 mkg/g çenli, agyr derejedäkisi – 100 mkg/g bolýar.

2. Dowamly pankreatiti enjamlar bilen anyklamak.

a) USB aşgazanasty mäsiniň ehogenliginiň ýokarlanmagy, ölçegleriniň, gýralarynyň, görnüşiniň üýtgemegi, akabalarynyň giňelmegi anyklanýar. Kadada aşgazanasty mäsiniň kellesiniň galyňlygy 8-18 mm, bedeni 5-15 mm we guýrugy 5-16 mm-e deň bolýar. Baş akabasynyň ini 2 mm-den uly däl.

b) Kompýuter tomografiýasy mäziň düzüminiň, ölçegleriniň üýtgemesini, boşluklaryň barlygyny has takyk kesgitleýär.

ç) Retrograd holangiopankreatiografiýa.

Tapawutlandyrylyşy

42-nji tablisa

Dispankreatizmiň, reaktiw we dowamly pankreatitiň tapawutlandyryş anyklamasy

Alamatlar	Dispankreatizm	Reaktiw pankreatit	Dowamly pankreatit
1	2	3	4
Kesgitlemesi	Morfologiki üýtgeşmelsiz, işjeňligiň yza dolanýan bozulmalary.	Interstitial ýiti pankreatit, dowamly gastroduodeniň, bilial keselleriň ýitileşmesiniň halynda.	Fibrozyň we ekzokrin ýetmezçiliginiň döremegi bilen geçýän gaýnaglama – degeneratiw hadysa.
Agyrylar	Durnuksyz, ýaýran, gapyrgaastyndan gapyrga astyna geçýär.	Güýçli, göbegiň ýokarsynda we çepräkde hemişe ýa-da iýmitden soň, çepe we arkasyna berýär.	Agyrylaryň gaýtalanmasy ýa-da gowşak hemişelik agyry bolýar.

1	2	3	4
Agyrylylyk duýgusy	Epigastriýada, gapyrga astynda, Meýo-Robsanyň nokadynda bolýar.	Şoffaryň Gubergrisiň zolaklarynda, Kerteniň, Meýo-Robsanyň, Kaçanyň alamaty bellenyär.	Meýo-Robsanyň Kaçanyň, Gattanyň alamaty. Şoffaryň Gubergrisiň zolagynda bellenyär.
Dispeptiki bozulmalar	Ýürek bulanma, içiň ýellenmesi, gägirme.	Ýürek bulanma, gaýtarma, içiň ýellenmesi, iç geçme (gysga wagtlyk)	Polifekaliýa, täreti bulamak şekilli, ýalpyldawuk.
Koprogramma	Kadaly	Kadaly ýa-da hemişelik däl steatoreýa bolýar.	Steatoreýa, käte kreatoreýa bilen bitarap ýaglar bolýar.
Ganyň we peşewiň amilazasy	Ýokarlanmasy hemişe däl.	Ýokarlanan	Ýokarlanan ýa-da kadaly bolup biler.
USB	AAM-iň bölekleriniň ölçegleriniň ulalmasy, ehogenli ehogurluşy kadaly	AAM-iň ulalmagy, gyalary aýdyň däl, ehogenligi peselen.	Giperehogenlik, görnüşiniň, ölçegleriniň, konturlarynyň üýtgemesi, AAM-iň akabasynyň giňelmesi
EFGDS	Duodeniň alamatlary	Duodeniň we papillidiň alamatlary	Mümkin görnüşleri

Bejerilişi

Dowamly pankreatitiň ýitileşme döwrüniň bejerilişi ýiti pankreatitiňki ýaly geçirilýär. Hassahana çenli döwürde spazmolitikler belleniýär we tiz hassahana ýerleşdirmeli.

Berhiz. Ilkinji 3 gün aç saklamaly, diňe mineralaşdyrylan aşgarlanan suwy bölüp-bölüp içmeli, ýagdaýy gowulaşanda berhizi ýuwaş-ýuwaşdan giňeltmeli: ilki bilen suwda, soňra bolsa süýtde eýlenen şüle, suwuk çorba, goýy däl çay, guradylan çörek, omlet, soňra dorag, süýtli kisel, süýtli žele, ak çörek berilýär. 7-nji günden başlap Pewzneriň 5 berhizi belleniýär – gök önüm we ýeralmasynyň bulmagy, bugda taýýarlanan kotlet, gaýnadylan balyk, miweli dorag pastasy girizilýär. Soňra tiz siňýän uglewodlary, ýagy 80-90%-e çenli çäklendirmek we belogy (130%-e çenli) biraz ýokarlandyrmak maslahat berilýär. Şire bölüp çykaryjy we öt bölüp çykaryjy iýmitler we naharlar: ter miweler we gök önümler, ösümlik ýaglary, et we gök çorbasy, gowrulan, ýiti naharlar, kömelekler, kofe, şokolad dolulygyna aýrylýar. Fermentleriň tebigy ingibitorlaryny saklaýan naharlar – ýumurtganyň belogy, süle şulesi, soýa, ýeralma maslahat berilýär. Berhizi 6 aýyň dowamynda berk berjaý etmeli, soňra mehaniki we himiki aýawlylygy saklamaly.

Derman serişdeleri bilen bejergi aşakdaky meseleleri çözmeli:

1. Agyryny aýyrmaly.
2. Aşgazanasty mäsiniň işjeňligini togtatmaly.
3. Ferment zäherlenmäni azaltmaly.
4. Ferment bejergi.
5. Witamin bejergi.

1. Agyryny aýyrmak. Bu maksat bilen ulanylýan serişdeler:

- analgetikler (baralgin, analgin, tramal);
- ýylmanak muskullaryň spazmolitikleri (papawerin, no-şpa, galidor); spazmolitik täsiri agdyklyk edýän holinolitikler (platifillin, buskopan, metasin).

Serişdeleriň goýberiliş usuly we möçberi agyrynyň güýçlüligine we ýagdaýyň agyrylygyna bagly bolup, agyr bolmadyk ýagdaýlarda günde 3 gezek agyzdan, agyr ýagdaýlarda bolsa d/i damja görnüşinde goýberilýär (agyryсызландырыjy, spazmolitik, 0,5% nowokain ergini 15-20 ml 0,9% natriý hloruň ergininde). Bu bejerginiň üsti gistamine garşy we serotoninine garşy serişdeler (dimedrol, tawegil, peritol, suprastin) bilen ýetirilse gowy bolýar (olar aşgazanasty mäsiniň çişiniň peselmegine we agyryсызландырыjy täsiriň güýçlenmesine ýardam edýär).

2. Aşgazanasty mäsiniň işjeňligini peseltmek.

Bu onuň daşky sekretor işine gönüden-göni täsir etmektir, şeýle-de aşgazanasty mäsiniň tebigy batlandyryjysy bolup hyzmat edýän duz turşusyny saklaýan aşgazan sekresiýasyna täsir etmek bilen gazanylýar. H₂-gistamin-blokirleýjiler bellenilýär. Olardan kwamatel (famotidin) ulanylýar, ýeňil görnüşlerde gije-gündiz 1 mg/kg möçberde, 2 gezek, uzaklygy 3-4 hepde, agyr ýagdaýlarda gije-gündizde 2 mg/kg möçberde d/i goýberilýär. Maaloks, fosfalýugel ulanylýar.

3. Ferment zäherlenmesini peseltmek. Bu pankreatitiň agyr görnüşlerinde geçirilýär. Proteolizanyň ingibitorlary: kontrikal, trasilol, gordoks, limofen ulanylýar. Serişdeleriň möçberi fermentemiýanyň derejesine we çaganyň ýagdaýyna bagly bolýar. Kontrikal, adatyça, başda 5000-10000 B 0,9% natriý hloruň ergininde d/i damjalaýyn goýberilýär. Soňra möçberi 500-1000 B/kg möçberde köpeldilýär we ýagdaýynyň gowulaşdygysaýy azaldyp aýrylýar. Häzirki wagtda antiproteaz serişdeleriniň ähmiýetliligi gümana döredýär. Şol bir wagtda, olary keseliň ýitileşmesiniň ilkinji sagatlarynda ulanmak oňaly täsirini berýär. Aşgazanasty mäsiniň işjeňligini has güýçli basyjy täsire somatostatin-sandostatin (oktreotid) eýedir. Günüň dowamynda 2-3 gezek d/i ýa-da deriastyna 25-50-100 mkg-dan ýaşyna baglylykda 5-7 gün bellenilýär. Serişdäni keseliň agyr görnüşlerinde ulanýarlar. Infuziýa bejergisi agyry alamatyny aýyrmak üçin zerur bolan serişdeleri (oktreotid, dalargin, antiproteaz serişdeler, agyryсызландырыjylar, neýroleptikler) 5% glýukoza, natriý hloruň izotoniki erginleriniň esasynda d/i goýbermek bilen geçirilýär.

Ýitileşmäniň ilkinji gününden **antibiotikler** (amoksisillin/klawulanat per os ýa-da sefotaksim m/i ýa-da d/i) bellenilýär.

Toplumlaýyn bejerginiň düzümine, ýagny güýçli depgindäki bejerginiň ilkinji tapgyryna glýukokortikoid gormonlary hem girizilip bilner.

Aşgazanasty mäsiniň iň möhüm meselesi pankreatiki sekreti çykarmak, ony çözmegiň esasy ýoly bolsa **spazmolitikleri we prokinetikleri bellemek** bolup durýar. Spazmolitikleriň içinde mebewerin (Dýuspatalin) özüniň iki taraplaýyn täsirliligi bilen aýratyn orun eýeleýär: bir tarapdan, aýdyň spazmolitik, beýleki tarapdan bolsa sfinktrleriň gipotoniýasynyň önüni alýanlygydyr. Prokinetikleriň içinde iýmit siňdiriş agzalarynyň motorikasyny modulirleýji täsire trimebutina (trimedat) eýedir.

4. Derman serişdeler bilen aşgazanasty mäsiniň işjeňliginiň basylýan halýnda pankreatiki fermentleri bellemeklik utgaşdyrylýar, ýöne olaryň öt saklamaýanlaryna (kreon, pankreatin, mezim-forte, pansitrat) artykmaçlyk berilýär. Agyryny aýyrmak maksady bilen kreony nahardan ön kabul etmek maslahat berilýär. Subremissiýa döwründe pankreatiki fermentleri kabul etmegiň dowamlylygy aşgazanasty mäsiniň daşky sekretor işjeňliginiň ýetmezçiligine bagly bolýar. Onuň ilkinji alamaty steatoreýadyr. Umumy kabul edilen garaýşa laýyklykda, öwezini dolduryjy ferment bejergi gündeki bölüp çykýan ýagyň 15g artmasynda ýa-da näsagyň agramyny ýitirmeginde we/ýa-da diareýanyň dispepsiki alamatlary bilen utgaşmagynda zerur hasap edilýär. Ekzokrin ýetmezçiligi güman edilýän ähli ýagdaýlarda elastaza I kesgitlenmesi pankreatiki fermentleri bellemeklik meselesini çözüýär. Ferment serişdeleriniň arasynda, olaryň öt hem-de aşgazanyň nemli bardasynyň ekstraktyny saklamaýan görnüşlerine artykmaçlyk berilýär. Üstünlikli bejerginiň wajyp şerti serişdede lipazanyň optimal möçberde saklanmagydyr. Lipazany iň köp mukdarda saklaýan serişdeler kreon, pansitrat, likreaza, panzinorm we festal bolup durýar. Ýöne soňky iki serişde öt saklaýanlygy sebäpli az ulanylýar. Ýene-de bir zat, ýagny ferment serişde aşgazan turşusynda işjeň täsirini ýitirmeli däldir. Bu ýagdaýdan bilelikde suwuk antasidleri ýa-da H₂-gistamin blokirleýjileri kabul etmek bilen gaça durmak bolýar. Şeýle-de bolsa, köplenç, häzirki zaman talaplaryna jogap berýän kreona artykmaçlyk berilýär, ýagny ol duz turşusynyň täsirinden goragly, lipazanyň iň köp mukdaryny saklaýan, iýmit bilen birsydyrgyn we çalt garyşýan, 12 barmak içegede tiz boşayan minimikrosfera ölçegde bolan netijeli serişdedir. Kreon 10.000 serişde 1-e ýaşa çenli çagalara – kapsulanyň ¼-den 1/3 çenli möçberini ene süýdünüň ýa-da süýt garyndysynyň her 120 ml garyp berilýär. 1 ýaşdan uly çagalara kreon 10.000 serişdäniň 1-2 kapsulasy iýmit kabul edilende we ½-1 kapsula ýeňiljek iýmitlenmede bellenilýär.

Dowamly pankreatit uzaga çekende ferment serişdeleri şahsy saýlanan möçberlerde bejerilişini dowamynda düzedişler girizmek bilen uzak möhletleýin kabul edilýär. Dowamly pankreatitde ferment serişdeleriniň keseliň dürli döwürlerinde ula-

nylýandygyna ünsi çekmek bilen, ýitileşme döwründe tripsiniň we himotripsiniň ýokary möçberini saklaýan serişdelere, daşky sekretor ýetmezçiliginde bolsa lipazanyň ýokary möçberini saklaýanlara artykmaçlyk berilýär.

5. Aşgazanasty mäsiniň daşky sekretor ýetmezçiliginde ýagda ereýän wita-minleri (A,D,E,K) we wita-minleriň B, C toparlaryny bellemek maksadalaýyk hasap edilýär.

Mikrosirkulýasiýany gowulandyryýan derman serişdeler (kurantil, trental) goşmaça belleni bilner.

Dowamly pankreatitiň bejergisiniň netijeliligine agyry we dispepsiki sindromlaryň dinamikasyna, ganda we peşewde fermentleriň mukdarynyň kadalaşmagyna, fekal elastazanyň koprogrammada görkezijilerine we çaganyň agramynyň artmagyna görä baha berilýär.

Sagaldyş gözegçiligi

Maşgala lukmany, gastroenterolog, stomatolog we GBB lukmany ýylda 2 gezek, beýleki hünärmenler görkezme boýunça seredýärler. Barlag usullary: ganyň we peşewiň umumy barlagy, ganyň glýukozasy, ganyň we peşewiň diastazasy 3 aýdan 1 gezek, koprogramma, aşgazanasty mäsiniň USB-si 6 aýda 1 gezek, beýleki barlaglar görkezme boýunça geçirilýär.

Gaýtalanma garşy bejergi 6 aýyň dowamynda her aýyň 2 hepdesinde, soňra 3 gezek (ýazda, güýzde we gýşda) 1 aýyň dowamynda geçirilýär. Ol ýitileşmeden soňra 2 ýylyň dowamynda №5 berhizi, ferment bejergini, öt kowujy serişdeleri, mineral suwlary öz içine alýar. Ferment bejergisi serişdeleýin bejergide öňde baryjy bolup galýar. Çagalarda mikrogranulirlenen fermentler (kreon 10.000, kreon 25000, pansitrat 10000, likreaza 12000) gowy netije berýär. Ýitileşmeden 6 aý soň şypahana bejergisi görkezilýär (Arçman). Beden terbiýe sapaklary 2 ýyl ýörite toparda, soňra 1 ýylyň dowamynda taýýarlaýyş toparda, soňra ýaryşlara gatnaşmazdan esasy topara geçirilýär.

Çagalaryň köpüsünde pankreatitiň toplumlaýyn bejergisi hadysanyň durnuklaşmagyny gazanmaga we aşgazan-ıcege ýollarynyň işjeňliginiň bozulmasyny kompensirlemäge mümkinçilik berýär. Ýöne näsaglaryň bir böleginde kesel on iki barmak içegäniň kemisliginiň esasynda, öt ýollarynyň, aşgazanasty mäsiniň nesil yzarlaýan zeperlenmelerinde agyr geçende, gaýra üzülmeleri dörende hirurgiki bejeriş görkezilýär, onuň alnyp barlyşy bolsa hirurg bilen bilelikde kesgitleňýär. Bejergide näsaglaryň dikeldiş çäreleri dogry guralanda gowy netije gazanmak mümkin, ol dowamly pankreatitiň güýjemeginiň önüni alýar, çaganyň ýaşayşyny we saglygy goraýyş-sosial uýgunlaşmagynyň hilini gowulandyryýar. Saglyk topary III-IV degişlidir.

Ferment serişdeleriniň düzümi we işjeňligi

Serişde	Görnüşi	Lipaza	Amilaza	Proteaza
Kreon – 10000	Mikrogranulalar	10000	8000	600
Kreon – 25000	Mikrogranulalar	25000	18000	1000
Likreaza	Mikrogranulalar	12 000	14 000	650
Pansitrat	Mikrogranulalar	10 000	9 000	500
Festal	Gerdejik	6 000	4 500	300
Mezim-forte	Gerdejik	3 500	4 200	1950
Pankreal Kirşnera	Gerdejik	5 500	5 300	300
Panzinorm forte	Togalak	7 500	8 000	450
Pankurmen	Gerdejik	1050	875	63
Digestal	Togalak	5000	6000	3000
Pankreatin	Gerdejik	4300	12500	1000

Içege disbakteriozy K63.

Içege disbakteriozy – içege mikroflorasynyň düzüminiň hil we mukdar taýdan üýtgemegidir. Içegäniň mikrobiosinozy – bu biologiki ulgam bolup, bellibir mukdar we hil taýdan gatnaşykda durýan mikroblaryň esasy toparyny düzýär. Sagdyn adamynyň içegesinde 700-e golaý dürli mikroorganizimler kesgitlenýär. Olardan esasysy – hemişelik wekilleriniň 90% anaeroblar (bifidobakteriýalar, bakteroidler, fuzobakteriýalar) we 9% aeroblar (içege taýajygy-doly fermentatiw häsiýetli, laktobakteriýalar, enterokokklar) bolup, galanlaryny goşmaça (tranzitor) floralar düzýär. Soňkular 1%-den köp däl we saprofitlerden (epidermal stafilokokk, kömelekler) hem-de şertli patogen floradan (gemolitiki streptokokk, öwüşginli stafilokokk, gram «-» flora) ybaratdyr. Kadada içege florasý 4 esasy mikroorganizimlerden durýar. Olar bifidobakteriýalar, bakteroidler, süýtürşy bakteriýalar we içege taýajygydyr. Içegede kadaly mikrofloranyň şertli-patogen flora bilen düzümleriniň hil we san taýdan gatnaşygynyň bozulmagy, şeýle hem patogen mikrofloranyň goşulmagy disbakterioza getirýär.

Içege mikrofloranyň düzümi

Bifidobakteriýalar – gram «-» taýajyklar, anaeroblar – çagalaryň ýogyn içegesindeki bakteriýalaryň 95%-ini düzýär. Olar saharolitiki mikroblar bolmak bilen, köp mukdarda turşy önümleri (süýt, sirke turşusy) bölüp çykarýarlar. Soňkular kal-siniň, demriň, C wit. siňmesini güýçlendirýär. Bifidobakteriýalaryň aminoturşula-

rynyň beloklary, B-witamin toparlarynyň köpüsini öndürmekde ýokary ukybynyň barlygy anyklanylýan. Olar şeýle hem lizosim, bakteriosinleri, spirti öndürmek bilen patogen bakteriýalaryň ornaşmagyna garşy ýokary işjeňlige eýedir. Şol sebäpli hem bifidobakteriýalaryň işiniň durnukly, agyr bozulmasy witamin ýetmezçiligine hem-de şertli-patogen mikroblaryň içegäniň ýokarky böleklerine ornaşmagy bilen, olaryň artykmaç ösüşine, siňme hadysasynyň bozulma alamatlarynyň agyr ýüze çykmalaryna eltýär.

Laktobakteriýalaryň – 44 görnüşi bardyr. Iriňli turşamaly mikroblary basyp ýatyrmak, şeýle hem laktobakteriýalaryň antibakterial işjeňligi onuň süýt turşusyny, spirti, lizosimi, ýokary antibakterial işjeňli önümleri, interferonlary, interleýkin 1-i öndürmegi bilen baglanyşyklydyr. Laktobakteriýalaryň ýokarlanmagy aşgarlanma getirip, içegede biologiki işjeň birleşmeleriň siňmesini örän peseldýär.

Eubakteriýalar anaerob, gram «+», spor-emele getirmeýän taýajyklardyr. Olaryň holestroly koprostanola öwürmekde möhümdigi anyklanan. Şol sebäpli hem agzalan mikroblar bilen baýlaşdyrylan funksional ýymitiň näsaglarda holesterolyň derejesini peseltmek üçin ulanylmagy ünsi çekmelidir. Ýöne eubakteriýalaryň agyz boşlugynda gaýnaglamanyň, öýkende we plewrada iriňli hadysanyň we ýokanç endokarditiň döremegine gatnaşyp bilýändigini ýatda saklamaly.

Klostridiler öt turşularynyň dekonýugasiýasyna gatnaşýarlar, patogenli klostridiýalaryň ösüşini ýatyrýarlar. Käbir görnüşleri enterotoksinleri öndürýär. Zähersiz klostridiýalaryň örän azalmagy psewdomembranozly kolitiň döremegine getirip biler. Olaryň gatnaşmagynda enteral ulgamynyň ýerli we ulgamlayyn antigen bolan sensibilizasiýasy, ýimit sensibilizasiýasy bolup geçýär.

Bakteroidler ýeterlik öwrenilmedik mikrofloralardyr. Öt turşularyny dargatmakda bellibir derejede ornunyň barlygy bellenen. Olaryň arasynda B. Fragilis patogen häsiýetli ençeme şertlere eýedir.

Diareýalaryň 10%-i, aýratyn-da, mekdebe çenli ýaşly çagalarda gabatlaşýanlary agzalyp geçilenler bilen baglanyşdyrylýar.

Fuzobakteriýalar – bularyň birnäçe görnüşleri bolup, olar gemoliziň, gemaglyutiniň we trombositleriň agregasiýa şertlerini öndürýärler. Şol sebäpli hem fuzobakteriýalaryň ösüşü bilen bagly septisemiýalarda tromboemboliýanyň döremegi mümkin.

Weýloneller nitratlaryň dikeldilmegine ukyplydyr. Olaryň içegede artykmaç köpelmegi ýokary gaz emele gelmä hem-de mese-mälim dispepsiki bozulmalara eltýär.

Eşerihíý – munuň käbir görnüşleri kolisin öndürýär. Ol içege taýajygynyň enteropatogen görnüşleriniň ösüşini togtadýar. Eşerihíý K wit. önmegine gatnaşmak bilen gemostatiki hadysany üpjün edýär. Ýöne eşerihíň hassahana görnüşleriniň köpsanly antibakterial serişdelerine durnuklylygyň döremegi bilen hassahana ýokanjynyň sebäbi bolup bilýändigini görkezilen.

Kadaly iege mikroflorasynyň ýerine ýetirýän işleri:

- Patogen we şertli patogen mikroblara garşy antogonistdir.
- Immunmodulirleýji – B limfositleriň, plazmatiki öýjükleriň, immunoglobulinleriň emele gelmesini batlandyrýar, lizosimiň, properdiniň, komplementiň we onuň fraksiýalarynyň düzümini sazlaşdyrýar.
- Metaboliki (beloklaryň, uglewodlaryň, ýaglaryň we beýlekileriň özleşmesi, siňmesi), witaminleriň emele gelmegini we çalşyp bolmaýan amineriturlaryň öndürilişini batlandyrýar.
- Rahite, gan azlyga garşy D vitaminiň, Fe-niň, kalsiý duzларыnyň oňaýly siňmekligine täsir edýär.
- Allergiýa garşy.
- Iegeňiň peristaltikasyny batlandyrýar we ödüň çalşygyna gatnaşýar.
- Detoksikasion täsire eýedir.

Çagalarda mikrobiosinozyň emele gelşi

Çaga bedenine mikrobларыň ilkinji ornaşmagy dogrum wagtynda dogrum ýollarynyň florasynyň hasabyna bolup geçýär. Soňra mikroflora ideg edýän adamlaryň hem-de gurşap alýan töwerek-daşyň täsirleri netijesinde emele gelýär. Aşgazan-iege ýollaryna mikroorganizimleriň ornaşmasynda 3 döwür tapawutlanýar: birinji – aseptiki, uzaklygy 10-20 sagada çenli; ikinji – mikroorganizimler bilen ornaşma, 2-4 güne çenli; üçünji – mikrofloranyň durnuklaşmagy. Mikrob ornaşmasyň görkezilen ilkinji iki döwrüniň möhletleri örän köp şertlere bagly bolup, olaryň arasynda iýmitlendirmäniň häsiýeti we ene göwsüne ilkinji goýlan pursady ýaly ýagdaýlar öňdäki orny eýeleýär. Ene süýdi, onuň bilen ir iýmitlendirilende mikrobiosinozyň lakto-bifidobakteriýalaryň hasabyna emele gelmegine ýardam edýär, sebäbi onuň düzüminde bifidogen şertler saklanýar. Ene süýdi bilen iýmitlendirmede bolan sagdyn täze doglan bäbeğiň biosinozyň kemala gelmegi 7-10 günüň dowamynda tamamlanýar. Ýokary töwekgel toparyna girýän çagalarda, göwrede köp görülen, kemala gelmedik, prenatal patologiýaly, ante we intranatal gipoksiýaly çagalarda we ene göwsüne giç goýlan çagalarda mikrobiosinozyň emele gelmegi 3-4 hepdeden soň bolup geçýär. 1 ýaşa çenli çaganyň mikrobiosinozyň häsiýeti gönüden-göni onuň iýmitine baglydyr. Ene süýdi bilen iýmitlendirilýän çagalarda bifidobakteriýalaryň sany ýokary bolýar. Emeli iýmitlendirmedäki çagalarda bolsa bakteroidleriň, iege taýajygynyň we şertli floranyň umumy sany köpeliýär. Çaganyň ilkinji günlerinde hatda ujypsyzja oňaýsyzlyk, hususan-da, aşgazan-iege ýollarynyň zeperlenmesi geljekde iege biosinozyň kynlyk bilen düzeliýän agyr bozulmalaryna getirýär. Şu döwürde nädogry antibiotik bejerginiň iege mikroflorasyna ýetirýän ýitgisi has-da aýratyndyr.

Kadaly floranyň mukdar hem hil taýdan üýtgemegine ençeme daşky we içki şertler täsir edýär.

- Sagdyn adamlardaky disbakterioz. Ol passyllaýyn, ýaş aýratynlykly, klimat-geografiki, ekologiki, ýymitine we hünärine bagly bolup biler hem-de wagtlaýyn häsiýete eýedir.
- Stresleýin disbakterioz.
- Aşgazan-içege ýollarynyň keselleri bilen utgaşýan disbakterioz. Olaryň içinde anasidli gastrit, aşgazanasty mäsiniň (pankreatit), bagryň, öt ýollarynyň, içegäniň keselleri, şeýle-de malabsorbsiýa sindromy bar.
- Dürli kesellerdäki disbakterioz. Ýokançlarda, mugthorlarda (lýamblioz, trihomonoz), gelmintlerde, allergiýada, immunýetmezçilikde, gipowitaminozlarda, zäherlenmelerde, gipoksiýada, radionukleotidleriň täsirinde ýüze çykýar.
- Derman täsiri netijesindeki disbakterioz. Uzak mahallap antibiotikleri, sulfanilamidleri, gistamin blokirleýjileri, tuberkulostatikleri, immundepressantlary, antasidleri, içsürüji serişdeleri kabul edilende anyklanýar.

Çaga bedenine täsir edýän oňaysyz şertleriň häsiýetine baglylykda içege disbakteriozyň döremegine getirýän töwekgel toparlar emele gelýär.

- Neonatal döwürde: göwreliligiň we dogrumyň gaýrüzülmeler bilen geçmege, ejesinde bakterial waginozyň, mastitiň, ýokanç we ýokanç däl keselleriň, täze doglan bäbegiň Apgar boýunça pes bahasynyň hem-de şol döwürde reanimasion çäreleriň bolmagy, ene göwsüne giç goýulmagy, dogrum öýünde uzak galmagy we içegäniň daşky gurşawyň gazaply mikrob görnüşleri bilen ornaşmak mümkinçiligi, içegäniň motoriki işjeňliginiň fiziologiki kemala gelmedigi, täze doglan bäbekde kiçi iriňli ýokanjyň barlygy.
- 1 ýaşa çenli çagalarda: keseliň oň ýanyndaky oňaysyz ýagdaý, irki emeli ýymitlendirme, dispepsiki bozulmalar, ýygy ÝRWÝ, diatez, rahat, anemiýa, gipotrofiýa, psihonewrologiki ýagdaýyň bozulmalary, ýokanç ýa-da somatiki zeperlenmeler.
- Mekdep ýaşly çagalarda: nädogry ýymitlendirme, ýapyk köpçülikde bolmak, dowamly keseller, ýygy ÝRWÝ, allergiki ýagdaýlar, wegeto damar distoniýasy, bedende gormonal üýtgeşmeler we endokrinopatiýalar.

Jemlenilip aýdylanda kadaly mikrofloranyň üýtgemesi hemişe ikilenji bolup, içegäniň ýagdaýyny üýtgedýän şertleriň täsirine jogap bermegidir. Onuň patogenetiki ähmiýeti 3 esasy ugur boýunça öwrenilýär: zeperlenen mikrobiosinoz enterokolitleriň döremegine getirýän ýa-da ýardam berýän şertleriň çeşmesidir; zeperlenen mikrobiosinoz umumy zäherleýji täsirli şertleriň çeşmesidir; zeperlenen mikrobiosinoz-disbakteriozyň çäginde çykýan ýokançlaryň döremegi üçin esasydyr.

Keseliň klassifikasiýasy (K.S.Ladodo)

- **Birinji derejesi-latent (gizlin) döwri ýa-da kompensirlenen disbakterioz.** Ol aneroblaryň aeroblardan agdyklyk etmegi, ýöne bifidobakteriýalaryň, laktobasilleriň 1-2 dereje peselmegi, şeýle hem doly bahaly içege taýajyklarynyň umumy mukdardan 80%-e çenli azalmagy bilen häsiýetlendirilýär. Ga-

- lan görkezijiler fiziologiki kada gabatlaşýar. Şeýle ýagdaý sagdyn çagalarda bellibir oňaýsyz şertleriň (iýmit tertibiniň bozulmasy we başgalar) täsirine bedeniň gaýtargysy bolup, ičege disfunksiýasy ýüze çykmaýar. Bu döwürde ičege şertli-patogen floranyň aýry wekilleriniň wegetasiýasy mümkindir.
- **Ikinji derejesi – hadysa girişme döwri** aneroblaryň mukdary aeroblara deň ýa-da olardan agdyklyk edýär, bifido we laktobakteriýalaryň derejesi ep-esli peselen, ičege taýajygynyň san we hil gatnaşykdaýy deňagramlylygy, hususan-da, laktozonegatiw ýa-da sitratassimilirleýji görnüşleriniň hasabyna bozulmagydyr. Şeýle ýagdaýda plazmokoagulirleýji stafilokokklaryň, ýa-da kandidalaryň köpelmegi bolup geçýär. Olaryň wegetasiýasy, köplenç, hemişelik däl-de, tranzitor bolýar. Bu döwürde işdäniň peselmegi, agramynyň haýal artmagy, täretiniň üýtgemegi, ýagny suwuk, köpürjikli, ýaşylymtyl reňkli, ýaramaz ysly bolup, kadaly täret ýa-da içgatama bilen çalşyp gelmegi ýüze çykýar. Kähalatlarda ýürek bulanma belleniýär.
 - **Üçünji derejesi – aerob floranyň gazaplanan döwri.** Aneroblaryň mukdary aeroblardan pes, gazaply mikroorganizimleriň («altynsow» stafilokokk we proteý, gemolitiki enterokokklar we başg.) sany äşgär ösýär. Bu döwürde ičege iýmit siňdiriş we siňme hadysalarynyň bozulmagy, gaz emele gelme we ičege motorikasynyň güýçlenmegi kesgitlenýär. Çaganyň özüni duýşy ýaramazlaşyp, işdäsi peselýär, gowşak, ynjuk bolýar, täreti ýygylaşýar, köpürjikli, nemli we ýaşyl reňkde ýüze çykýar. Disbakteriozyň ikinji we üçünji derejelerini subkompensirlenen hökmünde görkezmek mümkindir.
 - **Dördünji derejesi disbakteriozyň utgaşan (dekompensirlenen) döwri.** Ičege bifido we laktobakteriýalar ýoklanyp, şertli-patogen floranyň mese-mälim ösüşi kesgitlenýär (stafilokokklar, proteýler, klostridiý we başg.). E.koliniň, salmonellanyň, şigelliň we beýleki ýiti ýokanç ičege kesellerini döredýän mikroblaryň wegetirlemeleri häsiýetli bolýar. Disbiozyň bu döwri iýmit siňdiriş ulgamynyň we umumy nutritiw ýagdaýynyň bozulmalary bilen şertlenendir. Dispepsiki bozulmalar beterleşýär: garmynyň ýellenmesi, ýygy gaýtarma, işdäniň peselmegi, agram ýetmezçiligi, garynda günün ikinji ýarymynda güýjeýän birsydyrgyn agyry peýda bolýar, täreti suwuk ýaşylymtyl öwüşginli, nemli, kähalatlar ganly, örän ýaramaz iriňli ýa-da turşy ysly bolýar. Bulardan başga-da gipowitaminoz, ýetmezçilikli ganazlyk, rahat, allergiki dermatit döreyär. Inçe içegäniň disbakteriozy bakteriýalaryň artykmaç ösme alamatydyr, ol diareýa we ičege siňme hadysasynyň bozulma sindromynyň döremegi bilen şertlendirilendir. Ýogyn içegäniň disbakteriozynda alamatlaryň bolmazlygy-da mümkin. Agyr psewdomembranoz kolitiň döremegi ahmal.

Anyklanylşy

- Kliniki alamatlary.

- Inçe içegäniň biopatynda mikroflorany barlamak has takyky usul, ýöne tehniki kynçylyklar sebäpli ony etmek kyn düşýär.
- Täretiň düzümindäki mikroflorany kesgitlemek (içegäniň distal bölümleriniň mikrob düzümini görkezýär). Bu has elýeterli usul, ýöne ýeterlik ygtybarly däl.

Içege mikroflorasyny barlamak aşakdaky tapgyrlary öz içine alýar.

1. Barlag materialy ýygnamak, eltmek we ekişe taýýarlamak.

2. Barlag materialy saýlama ýmit gurşawynda ekmek we soňra mikrofloranyň hil we san düzümini kesgitlemek.

3. Lukman-bakteriologiýaň maslahaty bilen alnan netijeleri bellemek.

Almak üçin içi gaz bilen doldurylan mäkäm rezin dykyly probirkalar (aýna çüýşejik) maslahat berilýär. Material täretiň soňky böleginden zyýansyzlandyrylan taýajyk bilen alynýar we aýna çüýşejiğe ýerleşdirilýär. Materialyň ýygnaýan pursadyndan ekişe çenli iki sagatdan köp wagty geçmeli däldir. Içege mikroflorasynyň ýagdaýy gaz suwuklyk hromatografiýa usuly bilen kesgitlenýär. Içege disbakteriozynyň mikrobiologiki ölçegleri: bifido –laktobakteriýalaryň peselmegi, eşerihiniň azalmagy ýa-da köpelmegi, üýtgeşen häsiýetli görnüşleriň ýüze çykmagy, kokllaryň mukdarynyň artmagy, şertli-patogen, gram «-» taýajyklaryň, şeýle hem kömelekleriň we klostridiniň 10 Koe/l köp peýda bolmagydyr. Barlagda agzalan üýtgemeleriň dürli gatnaşykda utgaşmalary bolup biler.

44-nji tablisa

Içege mikroflorasynyň kadaly ölçegleri

Mikroflora	Kadada
1. Bifidobakteriýalar	10 ⁹ we ýokary
2. Bakteroidler	10 ⁸
3. Laktobakteriýalar	10 ⁷⁻⁸
4. Içege taýajygynyň umumy mukdary	300-400 mln/g
5. Gowşak fermentatiw alamatly içege taýajygy	10%-e çenli
6. Laktozonegatiw enterobakteriýalar	5%-e çenli
7. Mikrobaryň umumy jemindäki kokllaryň görnüşi	25%-e çenli
8. Gemolizleýji stafilokokklaryň beýleki görnüşlerine bolan gatnaşygy boýunça hasapda	0 %
9. Enterokokklar	10 ⁴ – 10 ⁶ (10-25%)
10. Mikrobaryň proteý topary	0 %
11. Kömelekleriň kandida topary	0 %
12. Içegedäki patogen mikroblar	0 %
13. Gemolizleýji içege taýajygy	0%

İçege mikroflorasy boýunça disbakteriozyň 6 sany alamaty aşakda berilýär (keseli tassyklamak üçin 3-si ýeterlik):

1. Bifidofloralaryň sanynyň azalmagy ýa-da ýitip gitmegi.
2. Doly bahaly içege taýajygynyň sanynyň peselmegi.
3. İçege taýajygynyň gemolitiki şammynyň sanynyň ýokarlanmagy.
4. İçege taýajygynyň umumy sanynyň üýtgemegi.
5. Şertli-patogen enterobakteriýalaryň bar bolmagy.
6. Enterokokklaryň düzüminiň üýtgemegi.

Koprologiýada iriňli turşamaly dispepsiýa, iýmit ingrediýentleriniň bölünme we siňme hadysalarynyň bozulmalary ýüze çykýar.

Bejerilişi: köp taraplaýyn, köp tapgyrlyýyn, uzak möhletleýin bolmaly.

1. Keseliň sebäbini aradan aýyrmak we iýmitlenmä düzediş girizmek.
2. Aşgazan-içege ýoluny patogen döredijilerden we olaryň toksinlerinden arasalamak (enterosorbentler).
3. Mikroflora düzümini kadalaşdyrmak (düzetmek).

Iýmitlendirme. Iýmite aşgazan-içege ýollarynyň hereketini, sekretor üýtgemelerini hem-de ferment işjeňligini hasaba almak bilen düzediş girizmeli. Irki ýaşly çagalara üçin iň oňaly iýmit ene süýdi bolup galýar. Zerurlyk boýunça funksional iýmitlendirmede bioserişdeler, antioksidantlar, karotinoidler, fermentler we başgalar goşulýan taýýar önümler ulanylýar. Irki ýaşly çagalarda mikrofloranyň wekilleri bilen baýlaşdyrylan adaptirlenen garyndylar (süýt turşy NAN 1,2, adaptirlenen biolakt, bifidok, bifillin, bifidolakt, bifilaýt, witalakt) giňden ulanylýar. Şeýle hem bejeriş häsiýetli süýtturşy önümler we içgiler (antasidli bifilakt, asidoflora, asidofil empit, bifidokefir, baýlaşdyrylan biolakt, süýtturşy bifidumbakterin) peýdalanylýar. İçege mikroflorasyny kadalaşdyrmak we saklamak üçin iýmit süýümlerini ulanmak möhüm orny eýeleýär. Şol sebäpli hem önüni alyş serişdeler hökmünde iýmitde ýeterlik derejede gök önümler, miweler ulanylmaly. Olar diňe bir iýmit süýümleriniň çeşmesi bolman, eýsem witaminler, mineral duzlar, mikroelementler, dürli uglewodlar, organiki turşular bilen hem üpjün edýär, şeýle-de fitonsidleri saklaýar. Kletçatka köp mukdarda guradylan miwelerde, finiklerde, injirde, ir-iýmişlerde, beýide, kizilde, pyrtykalda, limonda, kösüklilerde, şugundyrdada, kăşirde, ak kelemde, badamjanda, şawelde, süýji burçda, garpyzda, gawunda, kădide, pomidorda, ýaşyl soganda, salatda, sarymsakda saklanýar. İçege disbakteriozly näsaglaryň berhizinde ýokary mukdarda A wit. (sygryň bagry, ýumurtga, böwrek, mesge, süýt), içege bolmadyk halatynda ukrop, petruška, salat, şeýle-de süýji burç, kăşir, turşuja, B₁, B₂ wit. (tüwi, malyň iç goşy, guşlar, et, balyk), C wit. (it burun demlemesi, gara smorodina, gara rýabina, ýer almasy) bolmalydyr.

Enterosorbentler. Olar ekzo we endotoksinleri, bakteriýalaryň, öt turşusynyň metabolitlerini, şeýle-de bakteriýalaryň we wiruslaryň özlerini ýokary sorbirlenmäge eýedir. Enterosorbentler bellenişde olaryň indiki toparlara bölünýändigini hasaba

almaly: uglewodly enterosorbentler (aktiwlenen kömür SKN, enterosorbent SKN, karbolen, karbolong, mikrosorb P), ligniniň esasyndaky enterosorbentler (polifepan, lignosorb), himiki enterosorbentler (enteropat M, enterodez, holestiramin, enterogel), tebigy enterosorbentler (kaolin, smekta, attrapulgit, tannakomp) tapawutlandyrylýar. Elbetde, çagalyk döwründe soňkulara, ýagny tebigy enterosorbentlere artykmaçlyk berilýär.

Içege disbakteriozynda iýmit siňdiriş hadysanyň bozulmagy bejergä, hususan-da, pankreatiniň esasyndaky **ferment serişdeleriniň** (kreon, pansitrat, likreaza) goşulmagyny äşgär edýär. Olardan pH durnukly-gabykly mikrokapsulaly serişde, meselem, kreon has peýdaly hasaplanýar. Şeýle-de pansitrat, festal, enzistal, panzinorum, mezim görkezilýär.

Içege mikroflorasyny korigirmek (düzetmek)

Bu mesele çözülide lukman öňi bilen näsagyň ýagdaýyna salgylanmaly. Eger içege disbakteriozy 3 ýaşa çenli çagalarda aşgazan-içege ýollary tarapyndan durnukly alamatlar (iç gatama, iç geçme, taretde siňmedik iýmit, nem ýa-da yaşyl zoloklar, garnynyň ýellenmegi we agyry, gaýtarma, işdäsiň peselmegi), allergiki ýüze çykmalar (ekzema, atopiki dermatit, iýmit allergiýasy) bilen utgaşmasa, onda garaşmak taktikasyny eýeläp, gözegçilik etmäge mümkinçilik berilýär.

Içege disbakteriozyny korigirmegiň ýollary.

- Gerekmejek mikroorganizmleri saýlap ýoklamak arkaly (antibiotikler, bakteriofaglar bilen) mikroflora maksada okgunly täsir etmek we içegäni ýetmeýän floranyň wekilleri bilen ornaşdyrmak (bifidumbakteriýalaryň, laktobakteriýalaryň, koli bakteriýalaryň serişdeleri bilen).
- Içegede gerekmejek mikroorganizmler üçin oňaysyz, ýetmeýänleri ornaşdyrmak üçin bolsa oňaly şertleri döretmek maksady bilen mikroflora umumy täsir etmek.

Içege biosinozynyň hakyky ýagdaýy barada maglumatlar takyk bolmaýandygy sebäpli, ikinji çemeleşmäni talaby ödeýän edilip görkezilýär. Agzalyan ýagdaýlary düzetmek maksady bilen probiotikler we prebiotikler ulanylýar. Probiotikler-ýerini dolduryjy serişdeler, ýagny içege mikroflorasynyň ýetmezini doldurmakdyr (dikeltmek). Olar janly mikroorganizmlerden düzülen. Serişdeler: bifidumbakterin, laktobakterin, kolibakterin, bifilakt, lineks, biform, enterol, lakteol, bioflorin, omnioflora, normoflorin, kolifloril, biobakton, biowestin, biowestin-lakto hem-de toplumlaýyn serişdeler: bifidum-bakterin-forte (şänikli sorbentli), bifiliz (lizosim bilen) nutrolin B, trewis (B witamin topary bilen), kipasid (immunoglobulin bilen) ýaly görnüşlerde goýberilýär. Içegäniň kadaly mikroflorasynyň ösüşini batlandyryan düzümi mikrobsyz serişdeler-prebiotiklerdir (laktuloza, dýufalak, hilak-forte, laktusan). Häzirki döwürde düzüminde pre- we probiotikleri saklaýan serişdeler giňden ulanylýar.

Disbakteriozyň 2-3-nji derejelerinde saýlama täsirli antibakterial serişdeler, ýagny bakteriofaglar (stafilokokkly, klebsiyellaly, piobakteriofag, intestibakteriofag, koliproteýli) belleniýär. Olar köplenç halatda ähmiýetli bolup, beýleki tarapdan ýörite saýlama täsirli bolandyklary (diňe bir mikroorganizme garşy) hem-de ýogyn içege şertlerinde bakteriýalar tarapyndan ýaramaz siňdirilýändigleri sebäpli, netijeliligi biraz çylşyrymlaşýar. Faglara pes duýgurlykda kähalatlarda antibakterial serişdeler (furazolidon, hlorofilpt, metronidazol), şeýle-de antibiotikler we kömelejiklere garşy serişdeler (ketokonazol, flýukonazol, nistatin, leworin, pimafusin) ulanylýar.

Disbakteriozyň I derejesinde esasy keseli düzetmek bilen bilelikde fitobejergi, prebiotikler (hilak-forte, dýufalak, lizosim, bifiliz), probiotikler (bifidumbakterin, flaniwin-WS, lineks we başgalar) ulanmaklyk maslahat berilýär.

Disbakteriozyň II derejesinde simbiotikler (öňküler + enterol, eubikor), bakteriofaglar (stafilokokk, koli-proteý, intestifag, toplumlaýyn piobakteriofag, klebsiyella, poliwalent görnüşli), prokinetikler – içege hereketini sazlaýjylar (dýuspatalin, disetel) we fermentler (kreon) belleniýär.

Disbakteriozyň III – IV derejelerinde enterosorbentler (polifepan, smekta, enterodez, kaolin), antibakterial serişdeler (nitrofuranlar – ersefuril, makmiror; oksihinolin hatarynyň serişdeleri – intetriks, entero-sediw; aminoglikozidler – gentamisin, polimeksin; bakteriofaglar) ulanylýar. Zerurlyk bolan ýagdaýynda kömelejiklere garşy derman serişdeler – nizoral, diflýukan, pimafýusin belleniýär. Patogen mikroflora ýok edilenden soň, prebiotikler, probiotikler, prokinetikler, fermentler ulanmaklyk teklipl edilýär.

Disbakteriozyň önüni alyş çärelerinde çaga ideg etmek, iýmiti wagtynda dogry girizmek, berilýän iýmitiň hiline üns bermek we çaga berilýän iýmitiň tertibine gözegçilik etmek örän ähmiýetli bolup durýar.

Öňüniň alynysy

Disbakteriozyň önüni alyş geljekki eneleriň saglygyny berkitmekden, olaryň ekologiki arassa iýmiti we suwy ulanmagyndan başlanmalydyr. Göwreliligiň бүтин möhletinde antibiotikleri ýa-da himiýa serişdelerini zerurlyk bolmasa ulanmaly däldir. Goşmaça bakteriologiki barlagсыз дүрлі keselli adamlary (basykdan, iriňli kesellerden, içege bozulmalaryndan soň we başgalar) dogrum edaralarynda täze doglan çagalara gözegçilik etmäge rugsat berilmeli däldir.

Öňüni alyş çäreleri:

- Täze doglan bäbegi enäniň göwsüne ir goýmak.
- Çagalary ene süýdi bilen uzak we doly möçberde iýmitlendirmäge elmydama ymtylmak.
- Çagalarda antibiotikleriň ulanylmagyny çäklendirmek.

Dowamly içgeçme sindromy. Malabsorbsiýa – sorulmanyň bozulma sindromy. Maldigestiýa we malabsorbsiýa

Dowamly içgeçme – bu çagalýk döwrüniň in ýygy duş gelýän sindromlarynyň biri bolmak bilen anyklaýyşda we bejerişde maşgala lukmanlarynda bellibir kynçylyklary döredýär. Bu sindrom 3 hepdeden uzak dowam edip, sebäbi näbelli iç geçme hadysalaryny özüne birikdirýär (patologiýanyň 70-den gowrak nozologiki görnüşleri iç geçme sindromy bilen ýüze çykýar) we üznüksiz ýa-da gaýtalanýan geçişe eýedir. Dowamly içgeçme sindromynyň esasynda iýmit siňdiriş hadysalarynyň we (ýa-da) iýmit maddalarynyň içegede sorulmagynyň bozulmalary durýar.

Inçe içegede iýmit maddalarynyň assimilýasiýa hadysasyny nusgalaýyn üç sany zygyderli tapgyr görnüşinde görkezmek bolar:

- boşlukdaky iýmit siňdiriş;
- membrana ýany (diwar ýany) iýmit siňdiriş;
- sorulma.

Ýeterliksiz iýmit siňdiriş (maldigestiýa) sindromy diýip boşlukdaky iýmit siňdirişin bozulmagyna aýdylýar, ýagny iýmit siňdiriş fermentleriniň gytlygy sebäpli, inçe içegede iýmit maddalarynyň özleşdirilmeginiň bozulmagydyr. «Malabsorbsiýa» ýa-da «içege sorulmasynyň bozulma» adalgasy bilen inçe içegede iýmit maddalarynyň sorulmagynyň bozulmagy aňladylýar. Boşlukdaky iýmit siňdiriş inçe içegäniň boşlugynda pankreatiki fermentleriň we öt turşusynyň kömegi bilen amala aşyrylýar. Boşlukdaky iýmit siňdiriş hadysasynda beloklaryň (dipeptidler) gysga zynjyrlary we disaharidler, şeýle hem ýaglaryň gidroliziniň önümleri (gliserin we ýag turşulary) emele gelýär. Soňkularyň gaýtadan işlenip çykarylmany mümkin, dipeptidler we disaharidler bolsa membranalaýyn iýmit siňdirişin mehanizminiň kömegi bilen doly dargadylýar we şondan soňra sorulýar. Maldigestiýa iýmit siňdirişin disaharidaz ýetmezçiligi (laktoz, saharoz, izomaltaz), mukowissidoz, kistozly aşgazan asty mäzi, aşgazan asty mäsiniň dogabitdi gipoplaziýasy, Şwahmanyň sindromy, lipazanyň dogabitdi ýetmezçiligi ýaly bozulmalary degişli edip bolýar.

Iýmit siňdiriş ýetmezçiliginiň (sindromlarynyň) görnüşleri:

- Boşlukdaky iýmit siňdirişin bozulmasynyň agdyklyk etmegi (iýmit siňdiriş mäsleriniň funksiýasyndaky bozulmalar bilen baglanyşykly, netijede iýmit siňdiriş nemleriniň ýetmezçiligi).
- Diwar ýany iýmit siňdirişin (membrana ýany) bozulmasynyň agdyklyk etmegi (diwarlaýyn iýmit siňdiriş fermentleriniň funksiýasyndaky bozulmalar, mysal üçin, disaharidaz ýetmezçiligi).
- Ol ýa-da beýleki nutriýentleriň siňmegine jogapkär enterositleriň apikal üstüniň gatnaw beloklarynyň funksiýasynyň bozulmagy (ilkinji bozulma

- glýukoza – galaktozanyň siňmeginiň bozulmagy, ikilenji bozulma – inçe içegäniň nemli bardasynyň atrofiýasynyň esasyndaky bozulma).
- Öýjüklereň içki metabolizminiň bozulmagy (abetalipoproteýinemiýadaky).
- Aşgazan – içege ýoly boýunça geçmesiniň bozulmagy (inçe içegäniň şikesi ýa-da rezeksiýasy).
- Enterositleriň funksiýasyny sazlaşdyrmadaky bozulma (gormon öndürüji çişlerde gormonal disregulýasiýa).
- Garyşyk görnüşler.

Boşlukdaky iýmit siňdiriş bozulmagy (dispepsiýa) iri molekulalaryň gidrolizini amala aşyran aşgazanyň, içegäniň, aşgazanasty mäsiniň, öt çykaryşyň sekretor işjeňliginiň kompensirlenmän peselmeginiň netijesinde ýüze çykýar. Dispepsiýanyň ýüze çykmagy aşgazan-ičege ýolunyň hereket işjeňliginiň bozulmasyna ýardam berýär (spazm netijesinde içindäki bar bolan zatlaryň durgunlygy, stenoz ýa-da içegäniň gysylmagy ýa-da peristaltikanyň güýçlenmegi netijesinde iýmit himusynyň tizleşdirilen passaży).

Köplenç, dispepsiýa içege ýokanjy geçirilende, içege mikroflorasynyň üýtgemeginde (haçanda bifidobakteriýalaryň ýa-da içege taýajyklaryň sany azalanda, inçe içegäniň ýokarky bölümlerini patogen mikrofloralar tutanda ýogyn içegede turşama we çüýreme hadysasyny emele getirýän patogen mikroorganizmleriň işjeňligi güýçlenýär) ýüze çykýar. Dispepsiýa alimenter bozulmalara getirýär: aşa köp iýmek, aýratyn-da, iýmit siňdiriş mäsleriniň sekretor işjeňligini basýan psihiki hem-de fiziki agram düşme bilen bilelikde gelýän uglewodlary ýa-da beýleki ingrediýentleri deňagramlaşdyrman aşa köp ulanmak (iýmek). Ýöne dispepsiýanyň patogenezinde esasy orny içege boşlugyndaky iýmit maddalarynyň doly derejede dargamazlygy eýeleýär.

Diwar ýany (membrana ýany) iýmit siňdiriş, içege öýjüklereň öndürýän fermentleriniň hem-de enterositleriň apikal membranasynyň çotga gaýmasynda adsorbirlenen pankreatiki fermentleriň kömegi bilen amala aşyrylýar.

Diwar ýany iýmit siňdirişdäki ýetmezçilik inçe içegäniň dowamly kesellerinde döreýär: inçe içegäniň nemli bardasynda gaýnaglamanyň, distrofiki hem-de sklerotiki üýtgemäniň ýüze çykmagy, şeýle hem ösüntgileriň we mikro ösüntgileriň gurluşyndaky üýtgemeler, olaryň üst birligine düşýän sanynyň azalmagy içegäniň ýokarky ferment gatlagynyň üýtgemegine getirýär, netijede iýmit maddalarynyň içege boşlugundan enterositleriň üstüne geçirilmegi bozulýar.

Öýjük içki iýmit siňdiriş membrana arkaly öýjüğe düşen substantlaryň sitoplazmatik ferment tarapyndan dargamagyny üpjün edýär.

Öýjük içki iýmit siňdiriş ýetmezçiliginiň esasynda disaharidleri ýa-da käbir beloklary genetiki ýa-da gazanylan görmezlik bilen şertlendirilen ilkinji ýa-da ikilenji enteropatiýa ýatýar. Öýjügiň içindäki ilkinji iýmit siňdiriş ýetmezçiligi irki ýaşly çagalarda olaryň iýmitine gäterip bilmeýän disaharidi (laktaz, saharaz ýet-

mezçilik) girizilende emele gelýär. Gazanylan ýetmezçilik, köplenç, inçe içegäniň kesellemeginiň netijesinde bolýar. Şu sindromyň döremeginiň esasynda ýogyn içegä dargamadyk disaharidleriň düşmeginiň netijesinde turşama hadysasynyň güýçlenmegi, mikrob florasynyň işjeňleşmegi we käbir belok (gliadin) fraksiýalaryň zäherleýji täsiri ýatyr.

Malabsorbsiýa sindromy diýip inçe içegede ýmit maddalarynyň ýeterlik siňmezligi bilen şertlendirilen içege hem-de içegeden daşary alamatlaryň toplumyna düşünilýär.

Siňmek ýmit siňdirişiň jemleýji tapgyry bolup durýar. Bu hadysa maddalaryň enteral gurşawdan gana we limfa çylşyrymly geçişine esaslanýar.

Maddalar içegeden bedeniň içki gurşawyna iki ýol bilen: enterositler we öýjügara boşluk arkaly düşýär. Enterositler arkaly nutriýentler ilki apikal membrana arkaly öýjügiň içine, soňra bedeniň içki gyrşawyna bazal ýa-da bazolateral membrana arkaly düşýär. Nutriýentleriň geçmegini transmembran göterijiniň hem-de pinositozyň kömegi bilen apikal membrana arkaly amala aşyrmak mümkindir.

Transmembran geçiş, esasan, iki görnüş: işjeň we passiw geçiş bardyr. İşjeň geçiş energo garaşly hadysadyr.

Passiw geçiş energiýa mätäç däldir. Ol ýönekeý mehanizmleriň ýa-da ýeňilleşdirilen diffuziýanyň kömegi arkaly elektrohimiýa membrana potensialynyň ugrunda bolup geçýär.

Pinositoz ýa-da endositoz-apikal membrananyň endositoz inwaginasiýasyny emele getirmek ýoly bilen çotga gaýmasynyň daşynda ýerleşýän maddalary tutup almakdyr. Endositozyň orny irki postnatal döwürde aýratyn uludyr. Ene süýdündäki immunoglobulinleriň çaganyň ganyna şu mehanizmiň kömegi bilen üýtgedilmedik görnüşde siňýändigini anyklyanadyr. B₁₂ witamin görnüşündäki iri molekulýar birikmeler, ferritinler, gemogloblin we basgalar edil şonuň ýaly siňýärler.

Siňdirişiň bozulma sindromynyň (SBS) peýda bolmagynyň sebäpleri içege diwarynyň nemli bardasynyň gurluşynyň nesil yzarlaýan bozulmasy bilen genetiki şertlendirilen fermentopatiýalardyr.

Sorulmanyň ilkinji bozulmasy seýrek gabat gelýär, olaryň anyklanylyşy ondanam seýrekdir. Lukman malabsorbsiýany eger-de näsagyň agramy ýeňlese, içi geçse, gowy ýmitlenýändigine garamazdan beden agramynyň ýetmezçiligi bolsa, mümkin bolýajak kesel kesgidi hökmünde güman edýär.

Malabsorbsiýanyň arassa görnüşleri:

- Seliakiýa.
- Ýmit allergiýasynda sorulmanyň bozulmasy.
- Monosaharidleriň sorulmasynyň bozulmagy.
- Magniniň sorulmasynda nesil yzarlaýan bozulmalar.
- Enteropatik akrodermatit (sinkiň sorulmasynda bozulma).

- Abetalipoproteýinemiýa (içegäniň nemli bardasy hilomikronlary we betalipoproteýinleri emele getirmäge ukyply däl).

«Malassimilýasiýa» adalgasy bilen bellenýän maldigestiýa we malabsorbsiýa zeper ýetmeleri bilelikde seýrek gabat gelýär.

Bu ýagdaýlary anyklamak birnäçe sebäbe görä kyn bolýar: lukmanlaryň bu meselede bilimi, köplenç, ýeterlik däl, her bir görnüşe häsiýetli bolan kliniki suratlandyрма ýok. Malabsorbsiýa sindromy bilen geçýän keselleriň köpüsi mahsus däl ýagdaýda ýüze çykýar, olaryň arasynda umumy we ýerli enteral sindromlary görkezmek bolar.

Umumy enteral sindromynyň häsiýetnamasy:

- Beden agramynyň ýitirilmegi, anamnezde ýaramaz pursatlaryň ýokdugyna garamazdan, distrofiýa durnukly hem dowamly häsiýete eýe bolýar (çaga agyr ýokanç kesel geçirmändir, ol gowy iýmit we ideg bilen üpjün edilen), distrofiýanyň derejesi az-owlakdan aýdyň görnüşe çenli (içege bozulmasynyň agyr görnüşdäkisi) üýtgäp biler.
- Adatça, ýeňil derejede durnukly gan azlyk sindromy (demriň sorulmasynyň bozulan ýagdaýynda) gipohromly ýa-da (foliy turşusynyň ýa-da witamin B₁₂ sorulmasynyň bozulan ýagdaýynda) kada – hromly bolýar.
- Poligipowitaminoz.
- Suwlanma çenli baryp ýetýän gipoalbuminemiýaly gipoproteinemiýa.
- Trofiki bozulmalar.
- Duzlaryň sorulmasynyň bozulmagy netijesinde dizelektrolit süýşmeler bilen şertlendirilen ýiti gowşaklyk, adinamiýa, arterial gipotoniýa, neýromuskul bozulmasy (giponatriemiýa-AGB peselmegi, tahikardiýa, deriniň we diliň guramasy, suwsama; gipokaliemiýa-muskul gowşaklygy, muskullarda agyry, siňir refleksleriniň gowşamasy, içege motorikasynyň peselmegi, ekstrasistoliýa, EKG-de üýtgeşme; gipokalsiemiýa-dodaklaryň ysmazlygyny duýmak, nerw muskul gyjynmasynyň patologik ýokarlanmasy, osteoporoz) ýüze çykýar.

Umumy enteral sindrom iýmit maddalarynyň sorulmasynyň peselmegi (beloklaryň gidroliziniň önümleri, ýaglar, uglewodlar, vitaminler we mineral duzlar), şeýle hem inçe içegäniň boşlugyndan zäherleýji maddalaryň gana geçmegi netijesinde nemli bardanyň geçirijiliginiň ýokarlanmagy hem-de içege disbakteriozynyň döremegi bilen şertlendirilendir.

Ýerli enteral sindromynyň häsiýetnamasy:

- Ýygy, köplenç, özleşmedik iýmit bölejikleri bilen iç geçme (gije-gündizde 3-5 gezek, düzgün bolşy ýaly günün ikinji ýarymynda täreti suwuk, seýrek ýagdaýda suwuk bulamak görnüşli, köp mukdarda, köpürjikli, sarymtyl-ýaşyl reňkli) peýda bolýar.
- Koprogrammada enteral sindromynyň doly (ýodofil flora bilen bilelikde steatoreýa, kreatoreýa, amiloreýa) we doly däl alamatlary bolup biler.

- Uçujy ýag turşularynyň we metanyň patologik döremegi zerarly distenzion häsiýetli ýellenme we kolika ýa-da kütek sorkuldaýan agyry ýüze çykýar.

Ýerli enteral sindrom inçe içegäniň hereket ediş funksiýasynyň bozulmagy hem-de ýmit siňdirişin turşama we seýrek ýagdaýda çüyreme dispepsiýasyny döredýän bozulmalary bilen şertlendirilendir.

Häzirki zaman düşüňjelerine görä sagat çagalarda täretiň ýygylgy günde 3 gezekden hepdede 3 gezege çenli üýtgäp biler, sebäbi içegäniň bu funksiýasy köp derejede özboluşly fiziologik, berhiz, sosial we medeni şertleriň täsirinde bolýar. Diňe täretiň möçberiniň we goýulygynyň üýtgemegi, şeýle-de gan gatyşykly, nem ýa-da siňmedik ýmit galyndyly bolmagy keseliň barlygyny görkezýär.

Täretiň üýtgemegi içegäniň näsaglygynyň möhüm alamatydyr we oňa çynla-kaý garamalydyr.

Ýmit siňdiriş ulgamy sagdyn bolanda täret şu häsiýetnama eýedir:

- Täret günde 1gezek bolýar.
- Täret suwuk we bulamak şekilli däl-de, eýsem togalak görnüşli bolýar.
- Täretiň reňki aýyk-sarydan garamtyl-goňra çenli üýtgeýär, onuň güýçli hem-de çüýrük ysy bolmaýar.
- Kadaly ýagdaýdaky täretiň daşy ýogyn içegedäki bulgur şekilli öýjükdän bölünip çykýan nem sebäpli ýalpyldawuk bolýar, şonuň üçinem unitazy, ha-jathana kagyzy juda gaty hapalamaýar.
- Çaganyň täretiniň göwrümi ýmitdäki kletçatkanyň mukdaryna we onda galýan suwuklyga hem-de siňmedik maddalara baglylykda 100-den 200 grama çenli aralykda bolýar.

Içgeçme

Içgeçme içegäniň suwuk täret massasyny ýygy-ýygýdan ýa-da bir gezekde bölüp çykarmagy bilen boşadylmagydyr. Eger onuň dowamlylygy 2-3 hepdeden geçmeýän bolsa ýiti, 3 hepdeden uzak saklanýan bolsa dowamly içgeçme bolýar. «Dowamly içgeçme» diýip mukdary gije-gündizde 300 gramdan geçýän yzygi-derli köp tärete düşünilýär. Suwly içgeçme täretde suwuň mukdary 60-dan 90%-e çenli köpelse döreýär. Malabsorbsiýa sindromly näsaglarda siňmedik ýmit galyndylaryndan durýan, adatdan daşary köp täret passaży-polifekaliýa agdyklyk edýär.

Içgeçmäniň patogenezine 4 mehanizm gatnaşýar:

- Içge gipersekresiýasy.
- Içge boşlugynda osmotik basyşyň beýgelmegi.
- Içegäniň içindäki galyndylaryň geçişiniň bozulmasy.
- Içge giperekssudasiýasy.

Içgeçmäniň mehanizmleri özara ykjam baglanyşyklydyr, şonuň bilen bir wagtda her bir keselde ion geçirijiniň bozulmasynyň agdyklyk edýän görnüşü häsiýetli-

dir. İçgeçmäniň dürli görnüşiniň kliniki ýüze çykmasyňyň aýratynlyklary hut şunuň bilen düşündirilýär.

Sekretor içgeçme içege boşlugynda natriniň we suwuň sekresiýasynyň güýçli ýokarlanmagynyň netijesinde döreyär. Bu hadysalaryň peýda bolmagynyň esasy sebäbi bakterial zäherleriň, enteropatogen wiruslaryň, käbir sazlaýjy peptitleriň täsiri bolup durýar. İçgeçmäniň bu görnüşi agyrsyz köp suwly içgeçme diýlip häsiýetlendirilýär.

Sekretor içgeçmede içegäniň içindäki zatlaryň osmolýar basyşy ganyň plazmasynyň osmolýar basyşyndan ep-esli pesdir.

Giperosmolýar içgeçme himusyň osmotik basyşynyň ýokarlanmagy netijesinde döreyär. İçgeçmäniň bu görnüşi, köplenç, içege sorujylygyň bozulma sindromynda (laktaz we beýleki disaharidaz ýetmezçiliginde), duzly gowşadyjy ulanylarda bellenýär.

Giperosmolýar içgeçmede täret köp (polifekaliýa) hem-de özünde köp mukdarda ýarym çig ýmit (steatoreýa, kreatoreýa, amiloreýa) saklap biler. Onuň osmotik basyşy ganyň plazmasynyň basyşyndan ýokarydyr.

İçegäniň içindäki massanyň geçişindäki bozulmanyň netijesinde dörän içgeçme newrogen içgeçmeli näsaglara magniý duzy bolan serişdeler ulanylarda gabat gelýär. Bu ýagdaýda täret köp däl, suwuk ýa-da bulamak ýaly bolýar, içegäniň içindäki massanyň osmotik basyşy ganyň plazmasynyň osmotik basyşyna golaýdyr.

Giperekssudatiw içgeçme suwuň we elektrolitleriň zeper ýeten nemli barda arkaly içege boşlugyna geçmegi netijesinde döreyär hem-de içegäniň gaýnaglama keselinde (Kronuň keselinde, spesifiki däl baş kolitinde, dizenteriýada, salmonelýoz we başgalarda) gabat gelýär. Täret bu ýagdaýda suwuk, köp däl, gan hem-de nem gatşykly bolýar. Täretiň osmotik basyşy, köplenç, ganyň plazmasynyň osmotik basyşyndan ýokarydyr.

Malabsorbsiýa sindromy bilen geçýän kesellere içgeçmäniň ilkinji iki görnüşi häsiýetlidir. İçegäniň içindäki patologiki hadysalar wagtyň geçmegi bilen garyň görnüşini üýtgedýär, ony çişirýär. İçegäniň halkalarynyň ulalmagy garyň boşlugynda köp ýeri talap edýär we galan agzalary gysýar. Olary aşak çekýän agyrlýgy deňagramlaşdyrmak üçin beden muskullaryny güýçli dartdyrmaly bolýar hem-de göwre üýtgeýär, oňurganyň durkunyň üýtgemesi ýüze çykýar hem-de arka muskullaryna agram düşýär.

Ilkinji (nesilden-nesle geçiş bilen şertlendirilen) sorulmanyň bozulma sindromy inçe içegäniň nemli bardasynyň gurluşynyň nesil yzarlaýan üýtgemelerinde we genetiki şertlendirilen fermentopatiýalarda döreyär. Bu keselleriň toparyna inçe içegede ýörite geçirijileriň gytlygy bilen şertlendirilen oňnositel seýrek duşýan monosaharidleriň, aminoturşularyň (triptofan), ýag turşularynyň sorulmasynyň dogabitdi bozulmalary girýär. Mineral maddalaryň we witaminleriň sorulmalarynyň dogabitdi bozulmalary örän seýrek duşýar. Bu topara içegäniň nemli bardasyna

zäherli täsir edýän maddalar bilen ýüze çykarylýan genetiki determenirlenen keseller hem girýär (glýuten keseli).

Sorulmanyň bozulmasynyň ikilenji sindromy inçe içegäniň kesellerinde ýa-da patologiki hadysa çekilýän inçe içegäniň beýleki kesellerinde (şol kesellere dowamly enterit, allergiki enteropatiýa, Kronuň keseli, Uippiň keseli, ekssudativ enteropatiýa, diwertikulitli diwertikulýoz, inçe içegäniň uly 1 metrden köpräk rezeksiýasy degişli) we onuň nemli bardasynyň gurluşyndaky gazanylan üýtgemelerde duş gelýär. Sorulmanyň bozulma sindromy amiloidozda, sklerodermiýada, agammaglobulinemiýada, abetalipoproteinemiýada, limfomada, ýürek ýetmezçiliginde, arteriomezenterial gan aýlanyşygyň bozulmasynda, tireotoksikozda, gipopituitarizmde, daşky sekretor funksiýasynyň bozulmagy bilen geçýän aşgazanasty we bagryň kesellerinde ýüze çykyp bilýär.

Ýiti we ýiti asty ýagdaýlarda sorulmanyň bozulmasy öňi bilen iýmit siňdirişin we hereket ediş funksiýasynyň bozulmagy bilen, dowamly kesellerde bolsa inçe içegäniň nemli bardasynyň gurluşyndaky üýtgemeler bilen şertlendirilendir.

Malabsorbsiýanyň kliniki ýüze çykmasyna umumy häsiýetnama

Ýeterlik sorulmazlygyň netijesinde, köplenç, giperosmolýar we (ýa-da) gipersekretor düzüji bilen dowamly içgeçme peýda bolýar. Bedene ýeterlik iýmitiň bar-mazlygy netijesinde iýmitiň mukdar taýdan bozulmasy ýüze çykýar – beden agramy peselýär. Düzgün bolşy ýaly, ýellenme, garynda agyry, jugurdy, suwuklygyň aýlanmagy ýaly içege alamatlary bolýar. Eger kesel öz wagtynda anyk kesgitlenip, degişli bejergi geçirilmese, onda kem-kemden trofikanyň hil taýdan bozulmagy başlanýar: glossit, heýlit, soňra poligipowitaminozyň netijesinde stomatit ýüze çykýar. Dili goýy gyzyr reňkde, çişen, emzijekleri gipertrofirlenen, jaýrylan ýagdaýda bolýar, soňra emzijeklerde atrofiýa peýda bolup, dili «ýylmanak» bolýar, kesikler emele gelýär.

Ganazlygyň döremegi häsiýetlidir. Inçe içegäniň proksimal bölüminiň zeperlenmegi zerarly demriň sorulmasy bozulýar we kliniki suratlandyрма sideropeniýanyň alamatlaryna gabat gelýär: gipohrom gan azlyk, saçyň we dyrnaklaryň döwülýänligi, inçelýänligi bellenýär. K vitaminiň sorulmasy bozulanda gemorragik sindrom peýda bolýar. A vitaminiň sorulmasynyň bozulmasy towuk körlüginin döremegine we konýunktivanyň hem-de buýnuz perdäniň guraksylygyna getirýär. D vitaminiň we kalsiniň sorulmasynyň bozulmalary bolsa sandyrama we osteoporoza getirýär. Inçe içegäniň agyr görnüşdäki bozulmasynda (ekssudativ enteropatiýada) beloksyz çişleriň döremegine çenli eltýän gipoproteinemiýa ýüze çykýar.

Gidroliziň önümi bolan beloklaryň, ýaglaryň we B topardaky vitaminleriň esasy sorulýan ýeri bolan inçe içegäniň ortaky böleginiň zeperlenmeginde PP vitaminiň (pellagra) ýetmezçiliginiň aýdyň däl görnüşiniň anyklanylyşyna aýratyn üns bermek gerek. Pellagrada derä (dermatit – zeper ýeten ýeriň gyralarynyň tege-

lenip durmagy, gyzyl gögümtil eritema, gurak deriniň menekleme bölekler bilen tozgalamagy ýa-da tersine, reňkiniň ýitirilmegi – witaligo), aşgazan-içege ýoluna (nikotin turşusynyň köp mukdary ulanylmasa, bejerip bolmaýan içgeçme), nerv ulgamyna zeper ýetýär (polinewritler, parasteziýa, deri duýujylygyň üýtgemegi). Şu ýüze çykmalaryň hemmesinde uly möçberde nikotin turşusy ulanylmasa, bejergi netije bermeýär.

Mikroelementleriň ýetmezçiliginiň arasynda sink ýetmezçiligine üns berilmelidir. Uzaga çeken içgeçmede ol elmydama bolýar we çaganyň fiziki ösüşinde yza galmagyna getirýär, A witamininiň ýetmezçiligi bilen utgaşanda bolsa saçyň düşmegine eltýän follikulýar giperkeratoz döreýär.

Ýanjyk içegäniň zeperlenmeginde foliý ýa-da B₁₂ vitamin ýetmezçilikli ganazlygyň bolmagy mümkindir. Malabsorbsiýa sindromy endokrin ýetmezçiligi bilen, şeýle-de ýetginjegiň jyns taýdan ösüşiniň yza galmagy bilen hem ýüze çykyň biler.

Malabsorbsiýany we maldigestiýany kesgitlemegiň umumy esaslary

Malabsorbsiýanyň we maldigestiýanyň sindromlaryny kesgitlemegiň çylşyrymlylygy olaryň kliniki ýüze çykmasyň köp ýerde meňzeşligi bilen düşündirilýär. Şol bir wagtda hem olarda käbir tapawudyň barlygy bilen häsiýetlenýär. Maldigestiýada steatoreýa bitarap ýaglaryň hasabyna mahsuslanýar. Malabsorbsiýadaky steatoreýa bolsa, esasan, ýag turşulary bilen ýüze çykýar.

Iýmit önümlerini göstermezlik, aýratyn-da, membrana ýany iýmit siňdiriş bozulanda peýda bolýar. Bu ýagdaýlarda inçe içegäniň nemli bardasynyň biopsiýasy degişli membrana ýany fermentleriň ýetmezçiligini ýüze çykarýar.

Trofikanyň bozulmasy, osteoporoz, ganazlyk aglaba malabsorbsiýa sindromynda gabat gelýär.

Malabsorbsiýa sindromyny, ýagny inçe içegäniň sorujylyk funksiýasyndaky bozulmalary ganda, tüýkülükde, peşewde ýa-da täretde kabul edilen ýa-da zond arkaly girizilen dürli maddalaryň peýda boluş tizligini we mukdaryny anyklamaga mümkinçilik berýän funksional testleriň ulanylmagy bilen subut etse bolýar.

Ýöne iýmit maddalarynyň absorbsiýasynyň dürli usullarynyň anyklaýjylyk gymmaty beýle bir ýokary däl, diňe malabsorbsiýanyň agyr görnüşlerinde sorulmanyň aýdyň bozulmalary ýüze çykarylýar. D ksilozaly we ýodly kaliý testleri ulanmak has laýyk hasap edilýär.

Gistologik usulyň kömegi bilen glýuten enteropatiýany, Uippliň keselini, amiloidozy we ilkinji limfangioektaziýany anyk kesgitlep bolýar.

Rentgenologik we endoskopik usul Kronuň keselini, inçe keselli ileotifliti, içegäniň dogabitdi öwrülen kemisligini anyklamakda has köp maglumat berip bilýär.

Immunologik usula malabsorbsiýany, immun ýetmezçilik ýagdaýyny (umumy wariabel immun ýetmezçilik, agyr zynjrlaryň keseli we başgalary) anyklamakda öňdäki orun degişlidir.

Glýuten enteropatiýa (seliakiýa) K90.0.

Glýuten enteropatiýa (seliakiýa) malabsorbsiýa sindromy bilen geçýän, ýygy duş gelyän keselleriň biridir. Ol inçe içegäniň nemli bardasyna glýuteniň zeper ýetirijiligi bilen şertlendirilendir. Gliadin glýuteniň esasy düzüjileriniň biri bolup, dāneli ösümlikleriň (bugdaý, çowdary, süle, arpa) beloklarynyň düzümine girýär.

Glýuten enteropatiýa HLA ulgam bilen baglanyşykly sorujylygyň ilkinji zeperlenmesi we immun keselleriniň nusgawy görnüşidir. Glýuten enteropatiýanyň patogeneziniň hakda birnäçe çaklama bar, olaryň käbiri ol ýa-da beýleki derejede II HLA synply genler bilen baglydyr.

- **Dipeptidazly nazaryýet** çotgaly gaýmanyň (dipeptidazalar) fermentleri gliadini dargatmaga ukyply dāldir.
- **Immunologiki nazaryýet** (nemli bardanyň gliadina sensibilizasiýasy ýüze çykýar we epiteliý immunologiki hadysanyň nyşany bolýar).
- **Reseptor nazaryýet** (epiteliýa zeper ýetirmäge kömek berýän epiteliositleriň reseptor ulgamynyň dogabitdi aýratynlygy ýüze çykýar).
- **Wirusly nazaryýet** (wirus keselleriň birnäçesinden soň wiruslar tarapyndan taýýarlanan epiteliositleriň reseptor ulgamynyň aýratynlygy ýüze çykýar).

Birnäçe çaklamanyň barlygy glýuten enteropatiýanyň sebäp we patogenez meseleleriniň çözümlänligine şaýatlyk edýär. Gliadiniň zeper ýetiriji täsiriniň mehanizmleri çaklamalygynda galýan bolsa-da, aglýuteinli berhiziň esasynda keseliň aýdyň gowulanýandygy we inçe içegäniň nemli bardasynyň kadaly morfologik suratynyň dikelyändigini has ynamly subut edilen. Şeýlelikde, keseliň glýuten bilen sebäp baglanyşygy şübhesizdir. Şol sebäpden öz wagtynda bejergi bellemek üçin keseliň ir anyklanmasy möhümdir.

Keseliň mahsus we seýrek duş gelyän alamatlaryna degişlilikde glýuten enteropatiýanyň kliniki görnüşleri aýratyn görkezilýär. Kliniki ýüze çykmalary sorulmanyň bozulmasynyň juda agyr sindromyndan latent, alamatsyz görnüşlerine çenli üýtgeýär.

Keseliň adaty görnüşini irki çagalýk döwründen başlanýandygy bilen häsiýetlenýär, haçanda çaganyň naharyna goşmaça ýarma, glýuten saklaýan (manny ýarmasy) önümler goşulanda (köplenç, 1–2 aýdan) polifekaliýaly we steatoreýaly iç geçme peýda bolýar. Täretiň ýygylgy gije-gündizde 5-8 gezekden 2-3 gezege çenli üýtgäp durýar, ýaramaz ysly çykýan täretiň mukdary gije-gündizde, adatça, 100-200 g bolmalydygyndan 500-700 g-a ýetýär, käwagt 1500 g-a ýetýän halatlary-da bolýar. Çaga kem-kemden horlanyp, igläp başlaýar, elleri, aýaklary inçelip, garny ulalýar (çaga möýe meñzeş bolýar). Köplenç, demir ýetmezçilikli ganazlyk

peýda bolýar, madda çalşygy bozulýar, sorulmanyň bozulma sindromynyň 2-nji ýa-da 3-nji agyrlyk derejesi mahsus bolýar. Glýuten enteropatiýanyň adaty görnüşi A.I. Parfýanowynyň maglumatlaryna görä 38% duş gelýär.

Torpidli (durnukly) görnüşi 13% gabat gelýär hem-de agyr geçýänligi bilen häsiýetlenýär. Adaty bejerginiň netije bermeýändigigi sebäpli, glýukokortikoidleri ulanmaly bolýar.

Aýdyň däl görnüşi 35% duş gelýär. Oňa näsaglaryň köpüsünde aşgazan-içege ýüze çykmalaryň bolmazlygy ýa-da aýdyň görnüp durmazlygy mahsusdyr. Kliniki suratlandyrmada içegeden daşary gemorragiki sindrom, demir ýetmezçilikli ganazlyk, osteomalýasiýa ýa-da endokrin bozulmalar agdyklyk edýär.

Laten görnüşi. Bu görnüşde kesel uzak wagtyň dowamynda subkliniki geçýär. Ilkinji gezek ol uly mekdep ýaşynda ýa-da uly ýaşda ýüze çykyp biler. Näsaglaryň 14%-inde duş gelýär.

Potensial seliakiýa. Bu görnüş golaýda hödürlendi we glýuten enteropatiýaly näsagyň garyndaşlarynda gabat gelýär. Olaryň inçe içegesiniň nemli bardasynyň kadaly bolmagy ahmal, ýöne onuň düzüminde sitotoksik täsir edýän limfositler köp bolýar, ganda seliakiýa degişli ýörite antitelalar kesgitlenýär.

Seliakiýanyň kliniki alamatlary ýüze çykyşynyň derejesi boýunça – aýdyň daldiginden ýiti ýüze çykmalara çenli, dürlüligi boýunça – bir alamtan köp sanla çenli üýtgäp bilýär.

Seliakiýanyň has mahsus kliniki ýüze çykmalary:

- Täreti durnukly däl, gije-gündiz ortaça 5-8 gezek, ýaramaz ysly, dagynyk, köpürjikli polifekaliýa bolýar.
- Garnyň otnositel ulalmagy bilen horlanmak.
- Garynda agyry (köplenç, göbeğiň töwereginde, täretiden soň agyrynyň aýrylyşýandygyny görmek bolýar).
- Işdäsiniň üýtgemegi – onuň doly bolmazlygyndan birden güýçlenmegine çenli bolup bilýär.
- Agramynyň we boýunyň görkezijileriniň yza galmagy.
- Elmydama ýadawlyk duýulmagy.
- Süňk ulgamynyň zeperlenmegi (uzyn turba şekilli süňklerde, döşde, oňurgalarda agyrynyň bolmagy, birden döwürmegi).
- Zäherli ensefalopatiýanyň ýüze çykmagy (özünü gaharjaň alyp barmagy, apatiýa, käwagt gazanylan endikleriň regresiýasy, keýpiniň bozulmagy).
- Deriniň ýygy-ýygydan allergik zeperlenmesi – gijeme, guraksylyk ýüze çykýar.
- A,B,C gipowitaminozyň ýiti ýüze çykmalary (alagaraňkyda görşün bozulmasy, heýlit, ezýet ýarajyklar, glossit, deriniň guraksylygy, burundan, aşgazan-içegeden, böwrekden we başgalardan gan akmagy).
- Mikroelementleriň ýetmezçiliginiň ýüze çykmalary (demir, foliý ýetmezçiligi we B₁₂ witaminiň ýetmezçiligi, rahat).

Seliakiýanyň anyklanylyşy (barlamhana)

Koprologiki barlag: has adaty mahsus alamaty aýdyň steatoreýanyň, kreatoreýanyň, amiloreýanyň, sabynyň, ýag turşularynyň we başgalaryň ýüze çykmanydyr.

Gematologik testler: demriň, B₁₂ vitaminiň, foliý turşusynyň ýetmezçiligi netijesinde gan azlygyň bolmagy; protrombin indeksiň peselmegi mümkindir.

Oral test: ksiloza, glýukoza, laktoza tolerantlygyň bolmagy.

Ganyň biohimiki barlagy: düzüminde kaliniň, hloridleriň, natriý bikarbonatlaryň, kalsiniň, magniniň, sinkiň, fosforyň peselmegi. Syworotkadaky albuminiň derejesiniň peselmegi.

Dürli görnüşdäki testler: gije-gündiz peşew bilen 17-KS we 17-OKS bölünip çykmasyň azalmagy. Dem alynýan howada wodorodyň bazal düzüminiň ýokarlanmagy.

Rentgenografiki barlag inçe içegäniň halkalarynyň giňelmegini, nemli bardanyň kadaly näzik ýelek şekilli suratynyň gödek gurluşa ýa-da onuň epinleriniň doly ýitmegi bilen çalyşmagyny, içege boşlugynda fragmentasiýany ýa-da sulfat bariniň übtüklerini ýüze çykarýar. Süňküň rentgenogrammasynda süňk dykzlygynyň ýaýran peselmegi bilen diffuz demineralizasiýasy anyklanylýar.

Inçe içegäniň nemli bardasynyň biopsiýasy. «Seliakiýanyň» takyk kesgidini diňe inçe içegäni biopsiýa etmek arkaly goýmak mümkindir. Biopaty diňe inçe içegeden alman, on iki barmak içegäniň bölüminden alsaňam bolýar. Seliakiýa üçin inçe içegäniň nemli bardasynyň atrofiýasynyň giperregenerator şekili häsiýetlidir. Atrofiýa tüýjagazlaryň ýitmegi we «kriptalaryň» giperplaziýasy bilen häsiýetlenýär.

Soňky ýyllarda glýuten enteropatiýanyň **immunologik anyklanylyşynda** uly üstünlikler gazanyldy. Kesellilerde gliadiniň β-fraksiýasyna IgA we IgG topardaky antitelalaryň mukdary ýokarlanýar.

Howply topara degişliler:

- Fiziki we psihiki ösüşden, boýunyň ösüşinden yza galýan, ganazlykly, gemorragik diatezli, gipokalsiýemiýaly, osteoporozly, osteomalýasiýaly, artropatiýaly we olaryň sebäplerini bilmek başartmadyk çagalar.
- Glýuten enteropatiýaly näsaglaryň ýakyn garyndaşlary.
- Glýuten enteropatiýa bilen utgaşýan kesellerden ejir çekýän näsaglar: insulin garaşly süýjüli kesel, mezangial IgA-nefropatiýa (Bergeriň keseli), osteoporoz, autoimmun tireoidit, konýunktiwit, diş syrçasynyň zeperlenmegi, aftozly (başly) stomatit, IgA-nyň selektiw ýetmezçiligi.

Bejerilişi. Seliakiýanyň bejergisiniň esasy we ýeke-täk usuly eliminasion glýutensiz berhizdir. Keseliň ýiti döwründe laktoza saklaýan önümleri aýyrýarlar, sebäbi seliakiýada, kanun bolşy ýaly, laktaz ýetmezçiligi döreýär. Kiçi ýaşly ça-

galara laktozasyz NAN maslahat berilýär. Tüwi, greçka, mekgejöwen, ýer alma, ýumurtga, et, ösümlük ýagy ulanmaga rugsat berilýär. İçegede sorulmanyň birden bozulmagy sebäpli, witaminleriň (D, A, E, K, B toparynyň), minerallaryň (kalsiý, magniý, demriň, sinkiň) seliakiýada bellenilmegi görkezilýär, agyr ýagdaýlarda bolsa olaryň parenteral goýberilmegi ulanylýar. Köplenç, ferment serişdeleriniň (kreon, mezim-forte we başgalar) bellenilmegine zerurlyk ýüze çykýar. Seliakiýanyň agyr, durnukly geçýän ýagdaýlarynda prednizolony gije-gündiziň dowamynda 0,5-1 mg/kg möçberde 10-20 günlük, soňra möçberiniň kem-kemden azaldylmagy bilen bellenilmegi görkezilýär. Hökmany suratda berhizi berk berjaý etmeli, sebäbi gliadiniň ujypsyz mukdarda ulanylmagy hem (15 mg/kg töweregi) içegäniň nemli bardasynyň dikelmeginiň oňuni alýar. Berhiziň berk berjaý edilmegi dura-bara işdäsiniň gowulaşmagyna, agram-boý görkezijileriniň dikelmegine we durnukly remissiýa getirýär.

Uglewodlary götermezlik E73.

Uglewodlar iýmitiň energiýa berýän esasy çeşmesi bolup, bedene polisaharidler – krahmal we dekstrin, disaharidler – sahara, laktoza, maltoza hem-de monosaharidler – glýukoza, galaktoza görnüşinde düşýär. Inçe içegede poli we disaharidler monosaharidleri düzüjilere dargadyrlar hem-de sorulýarlar.

Fermentiň işjeňliginiň bolmazlygynda ýa-da ýetmezçiliginde (disaharidaz degişli) gidroliza sezewar bolmadyk disaharid ýokary osmotik gradiýente eýe bolýar-da, elektrolitleriň içege boşlugyna düşmegine getirýär (osmotik içegeçe peýda bolýar); ýogyn içegä düşüp, köp mukdarda organiki turşamalary, gaz şekilli wodorody, kömürturşy gazy döredip, mikroorganizmler tarapyndan dargadylmaga sezewar edilýär; täreti pH turşama tarapa öwrülýär, ol hem turşy içegeçmä getirýär we içege boýunça passaży çaltlandyrýar. İçegäniň içindäkileriň himiki düzüminiň bozulmagy bolsa dizbakteriozyň döremegine ýardam berýär. Uglewodlaryň gidroliziniň we sorulmasynyň bozulmasy esasynda ýüze çykýan turşy içegeçe şu alamatlar bilen häsiýetlendirilýär:

- suwly, turşy ysly we köpürjikli, ýygy-ýygydan bolýan täret;
- garnynyň çişmegi, jugurdamagy, käte agyrmagy;
- täretde uglewodlaryň bolmagy (2 g%-den gowrak);
- täretiň turşy reaksiýasynyň bolmagy (pH 5,5-den azrak);
- suwsuzlygyň emele gelmeginiň mümkinçiligi;
- agyr gipotrofiýanyň otnositel seýrek döremegi.

Disaharidaz ýetmezçilik diwar ýany iýmit siňdirişiň patologiýasyna degişli bolmak bilen, nesilleýinligiň (ilkinji), şeýle hem inçe içegäniň ýiti ýa-da dowamly bozulmasynyň (ikilenji) esasynda döreýär. Köplenç, laktaz ýetmezçiligi duş gelýär. Ilkinji (ferment ulgamynyň dogabiti zeperlenmesi genetiki taýdan şertlendirilen) hem-de ikilenji içegä zeper ýetmesiniň netijesinde ýa-da ekzogen şertleriň täsiri

astynda laktazanyň önmesini basýan (ýokançlar, parazitler, derman serişdeler) laktaz ýetmezçiligi tapawutlandyrylyar.

Ilkinji laktaz ýetmezçiligi öz gezeginde 2 görnüşli bolýar: irki – doglandan emýän çagalarda gabat gelýär we giçki – köplenç, 4-5 ýaşandan soň ýüze çykýar. Zeperlenmäniň ikisem genetiki hasaplanýar. Laktaz ýetmezçiliginiň ýaýraňlygy Ýewropa populýasiýasynda 10%-den 25%-e ýetýär hem-de süýt berýän maldarçylygyň taryhy ösüşi bilen baglanyşyklydyr. Bu adat näçe uzak dowam eden bolsa, ilatyň arasynda gipolaktaziýa şonça-da az duşýar. Awtorlaryň käbiri gipolaktaziýanyň döremegini laktazanyň önmesine jogapkär gurluş geniň mutasiýasy bilen düşündirmäge synanyşýarlar, netijede ýa-ha bu ferment asla öňdürilmeýär, ýa-da onuň işjeň däl görnüşi emele gelýär.

Keseliň kliniki ýüze çykması ýaşayşyň ilkinji aýynda mälim bolýar we içgeçmä, garynda kolika hem-de emdirilende ýa-da sygyr süýdi bilen iýmitlendirilende çişmegine getirýär. Distrofiýa döreýär. Süýt bermegiň kesilmegi ýagdaýynyň çalt gowulanmagyna eltýär. Laktaz ýetmezçiliginiň irki görnüşiniň iki: laktazuriýasyz (Holsel görnüşli dogabitdi görtermezlik) we laktazuriýaly (Dýurand görnüşli) görnüşleri bar. Soňky görnüşü has agyr geçişi bilen häsiýetlenýär. Laktazanyň ýetmezçiliginden başga-da, laktaza üçin içegäniň diwarynyň ýokary geçirijiligi bellenýär, netijede onuň gana geçip zäherlenme täsiri ýüze çykýar. Böwrek kanaljyklarynyň, merkezi nerw ulgamynyň, bagryň zeperlenmesi döreýär. Çaga toksikozyň ýiti ýüze çykmasyndan ýa-da distrofiýanyň esasynda ikilenji gaýrüzülmäniň netijesinde ýogalyp bilýär. Näsaglaryň täretinde patogen mikrofloranyň tapylýan wagty seýrek däl, ol bolsa içege ýokanjy diýlen ýalňyş anyklama getirip bilýär. Suwly –çaýly berhiz we antibakterial bejergi süýt bilen iýmitlendirmek başlanýança ýitip gidýän wagtlaýyn netijäni berip biler. Peşewde laktazanyň hasabyna mellituriýa, ganda bolsa giperglikemiýa tapylýar, ol hem elmydama süýjüli diabeti inkär etmäni talap edýär.

Laktaz ýetmezçiliginiň giçki görnüşü has ýeňil geçýär. Näsaglaryň köpüsi hatda özünde laktaz ýetmezçiliginiň barlygynam bilmeýärler, olar ýöne süýdi halamaýarlar, sebäbi ony içenden soň, aşgazan-ičege ýolunda ynjalyksyzlyk duýgusy peýda bolýar (ýürek bulanma, garmyň çişmegi, kolika, jugurdy we tolkunma bolýar, täret suwuklanýar). Kliniki ýüze çykmanyň derejesi içilen süýdüň mukdaryna baglydyr.

Anyklanylyşy

Laktaz ýetmezçiligini anyklamak üçin aşakdakylar ulanylýar:

- Täretiň pH kesgitlemek (täret pH kadada – 5,5-den 8,4-e çenli, disaharidaz ýetmezçiliginde – 5,1-den az).
- Uglewodlaryň bölüp çykarylma derejesini kesgitlemek (disaharidaz ýetmezçilikde ol 2 g %-den biraz ýokary).
- Laktoza agramlygy glikemiki egriler bilen bellemek (bedeniň 1 kg agramyna 2 g laktoza berilýär, ýöne 50 g-dan köp bolmaly däldir, şondan soň

glikemiýanyň ösüşiniň 25%-den az bolmagy laktaza ýetmezçiliginiň bardygyna şaýatlyk edýär).

- Laktoza agyrylygyndan öň we soň dem alynýan howada wodorodyň mukdaryny kesgitlemek (özleşdirilmedik laktoza wodorod öndürýän bakteriyalaryň ýaşamagy üçin substrat bolup hyzmat edýär).

Laktaz ýetmezçiligini sygyr süýdündäki beloklary götermezlikden tapawutlandyrmak hökmandyr. Gipolaktaziýada:

- mukdara baglylyk bellenýär (intolerant önüm näçe köp iýilse, şonça-da kliniki ýüze çykma aýdyň bolýar);
- çagalar süýt – turşy önümlerini we dorogy gowy göterýäler;
- aşgazan-içege ýolunyň utgaşykly keselleri seýrek duşýar.

Bejerilişi. Laktaz ýetmezçiliginiň irki görnüşinde süýdi we süýt garyndylaryny iýmitden aýyrýarlar. Laktozasyz Alfare, laktozasyz NAN, laktozasyz Nutrilak süýt garyndylary bellenilýär. Bular iýmitiň azyklyk we energetiki gymmatyny deňagramlaşdyrmagy üçin edip biler we uzak wagtyň dowamynda peýdalanylýp bilner.

Ýeňil görnüşli laktaz ýetmezçiliginde pes laktozaly garyndylary ýa-da süýt-turşy önümleri ýaşynyň ikinji ýarymynda bellemek bolar. Mesge, dorag we peýnir laktozany saklamaýar diýen ýaly. Daşary ýurtlarda soňky wagtlarda süýtdäki laktozany dargadýan serişdeler (mysal üçin, Kerulac serişdesi) giňden ýaýrandyr. Serişdäniň birnäçe damjasyne ene süýdüne ýa-da sygyr süýdüne goşup, 2-3 sagatlyk basyrylandan soň, laktozasyz önümi almaga mümkinçilik berýär.

Uippliň keseli

Bu keseliň sinonimi intestinal lipodistrofiýadyr. Bu dürli ulgamlaryň zeperlenmeler bilen ýüze çykýan inçe içegäniň ýokanç gelip çykyşly keselidir.

Kesel ilkinji gezek 1907-nji ýylda agyr içegçmeden, steatoreýadan, birden horlanmadan we ganazlykdan ejir çekýän näsagda beýan edilýär. Kesilip görlede limfatiki düwünleriň ep-esli ulandygy, poliserozit tapylýar.

Soňra elektron mikroskopiýada görünýän basillo şekilli bedenjikleriň bardygy, antibiotikler ulanylanda netije berýändigini we molekulýar-biologik barlaglar bu keseliň ýokançly gelip çykyşy hakdaky pikiri tassyklady.

Kliniki suratlandyrylyşy. Kesel, adaty, 40-50 ýaşlarda döwräp başlaýar. Ýöne bu keseliň 3 aýlyk çägede bolan halatam beýan edilen. Nusgawy alamatlar – içegçme (5-10 gezege çenli suwuk, okgunly täret, käte gan gatyşykly, steatoreýaly), garynda agyry we meteorizim, sorulmanyň bozulmasy we beden agramynyň azalmagy bellenilýär. Näsaglaryň 10-20%-i iýmit siňdirmäge agzalary tarapyndan arz bildirmeýäler, ýöne bogun agyry, gyzdyrma, poliadenopatiýa, ýürek – damar, newrologik we öýken tarapyndan alamatlar ýüze çykýar. Artritler düzgün bolşy ýaly bogunlaryň deformasiýasyna getirmeýär. Kesel dowamly, ýyllar boýy mahsus döwürleri çalşyp

dowam edýär. Ilkinji döwürde içegeden daşarky alamatlar: gyzdyrma we poliartrit peýda bolýar. Ikinji döwürde – malabsorbsiýa sindromynyň agyr alamatlary ýüze çykýar. Üçünji döwürde çalt horlanmanyň we agyr metaboliki bozulmalaryň üstüne nerw we ýürek-damar ulgamlarynyň zeperlenmesi, pankardit, poliserafit goşulýar.

Anyklanylşy. Barlamhana barlaglarynda EÇT-niň ýokarlanmagy, gemoglobuliniň derejesiniň peselmegi, leýkositler bilen trombositleriň sanynyň artmagy, ganyň syworatkasynda belogyň, demriň, kalsiniň, holesteriniň mukdarynyň peselýändigini görkezilýär. Funksional absorpsion testler bilen D-ksilozaly we ýodkalili barlagda sorulmanyň bozulandygy anyklanylýar. Steatoreýa häsiýetli: ýagyň ýitgisi gije-gündiz 50 g-a ýetýär.

Endoskopiki barlagda on iki barmak içegäniň nemli bardasy çişen, giperemirilenen, epinleri galňan. Nemli bardanyň relýefi açyk-sary reňkli, köp sanly çalaja galýan döremeler zerarly tekiz däl.

Rentgenologiki barlagda, aýratynam, kompýuter tomografiýasynda garyn boşlugynyň yz ýanyndaky, mediastinal limfa düwünleriniň ulalmagy bellenýär, asit, plewral ýa-da perikardial suwuklyk ýüze çykarylýar.

Sanalyp geçilen barlag usullary Uippliň keseline diňe şübhelenmäge mümkinçilik berýär, gutarnykly kesel kesgidini diňe gistologiki, elektron – mikroskopiki barlaglardan ýa-da kesel döredijini ýüze çykarmak üçin ulanylýan polimeraz zynjyr reaksiýasyndan soň goýmak mümkindir.

Uippliň keselini tapawutlandyrmak ilkinji limfangiektaziýa, agyr zynjyrlaryň keseli, umumy wariabel immun ýetmezçiligi, inçe içegäniň Krona keseli, glýuten enteropatiýa, amiloidoz, içegäniň inçe keseli bilen geçirilýär. Ähli ýagdaýlarda biopsiýa kömek edýär.

Bejeringişi 2-5 aýyň dowamynda biseptol, metasiklin, uly adamlarda – tetrasi-klin bilen geçirilýär. Bejerginiň şular ýaly nusgasy maslahat berilýär: 2 hepdäniň dowamynda penisillin we streptomisin, soňra 1-2 ýylyň dowamynda PZR otrisatel netije alynýança günde 2 gezek biseptol bellenýär.

Öz wagtynda we dogry geçirilen bejergiden soň, düzgün bolşy ýaly, keseliň ahyry gowy gutarýar. Kliniki alamatlarynyň gowulanýandygy eýýäm 7 -14 gününň dowamynda görünýär, ýöne gistologiki regresiyada üýtgeşme juda haýal gidýär hem-de hemişe gutarnykly bolmaýar. Näsaglaryň 1/3-de gaýtalanma ýüze çykyp biler.

Sorulmanyň başga ilkinji bozulmalary

Sorulmanyň başga ilkinji bozulmalary has seýrek gabat gelýär:

- monosaharidler (glýukozalar, galaktozalar, fruktozalar);
- aminoturşular (triptafan, metionin; Hartnupynyň keseli, sistinuriýa, lizinuriýa, gistidinuriýa);
- ýaglar (öt turşusy; abetaliporoteinemiyä);

- witaminler (B_{12} , foliý turşusy);
- mineral maddalar (enteropatik akrodermatit, Menkesiň sindromy, gipomagneziemiýa, idiopatik gemohromatoz, maşgala gipofosfatemiki rahat);
- elektrolitler (hloridoreýa).

Aminoturşularyň malabsorbsiýasy uglewodlaryň malabsorbsiýasyndan seýrek gabat gelýär. Kliniki ýüze çykması malabsorbsiýanyň agyrylyk derejesine, şeýle-de aminoturşularyň görnüşine bagly bolýar.

Hartnupnyň keselinde bitarap aminoturşularyň sorulması bozulan. Aşgazan içege ýolunyň bozulmasynyň alamatlaryndan başga-da, deriniň pellagroid zeperlenmesi bolýar, bedeniň sebäpsiz gyzgynynyň galmagy, beýnijik ataksiýasy, oligofreniýanyň bolmagy mümkin.

«**Mawy arlyklar**» **alamaty** – maşgala keselidir. Triptofanyň malabsorbsiýasy giperkalsiuriýa we nefrokalsinoz, soňundan böwrek ýetmezçiliginiň döremegi bilen häsiýetlenýär.

Sistinuriýa 1:7000 aralykda gabat gelýär we garynda dowamly agyry, içege sorulmanyň we böwrekde esasy aminoturşularyň hem-de sistiniň reabsorbsiýasynyň bozulması sebäpli, böwrekde sistin daşlarynyň döremegi bilen ýüze çykýar.

Lizinuriýa (1:60 000 – 80 000) içgeçme, beloga baý iýmiti ýigrenmek, intellektiniň peselmegi bilen ýüze çykýar.

Beýleki aminoturşularyň sorulmasynyň bozulması gastrointestinal ýüze çykmalaryz geçip bilýär.

Abetalipoproteinemiýa (Bessen – Kornsweygiň sindromy) – bu ýaglaryň sorulmasynyň we gatnawynyň bozulması bilen geçýän lipid çalşygynyň dogabidi keselidir. Şunuň bilen baglylykda steatoreýa, gipolipidemiýa, anemiýa, ataksiýa, torly perdäniň tegmilli degenerasiýasy, eritrositleriň akantositozy emele gelýär. Ganda holesteriniň, betolipoproteidleriň derejesi pes bolýar. Kesel doglandan ýuwaş-yuwaşdan başlanýar, süýt içenden soň gaýtarma ýüze çykýar, işdäsi kemelýär, täreti ýagly we köp mukdarda bolýar, malabsorbsiýa sindromy emele gelýär. Psihomotor ösüşiniň saklanmagy bilen ol 1 ýaşy dolup barýarka aýdyň bildirýär. Ilkinji 10 ýaşynda proprioepsiýa bozulýar, ikinji 10 ýyllygyň ahyrynda ataksiýa ýüze çykýar. Ýaglardan başga iýmit maddalaryň özleşmesi bozulmaýar. Ýörite bejergisi ýok. Çagany ösümlikden alnan ýaglar bilen iýmitlendirmek maslahat berilýär. Ýagda ereýän witaminleriň (A, D, E we K) köp mukdarda ulanylmagy gökezilýär.

Ilkinji içege limfangiektaziýasy içegäniň limfa damarlarynyň kemis ösüşi bilen häsiýetlenýär, şonuň netijesinde aşgazan-ichege ýolunyň üsti bilen beloklar ýitýär, beloksyz çişlere çenli gipoalbuminemiýa emele gelýär. Immunoglobulinleriň we limfositleriň ýitirilmegi (limfositler kadadan 1/2-1/4 az saklanýar) immunologik ýetmezçiligiň döremegine getirýär. Uzyn zynjyrlý ýaglaryň sorulmasynda başga bozulma ýok, şonuň üçinem seýrek bolmadyk halatda steatoreýa bellenilýär. Kesgitleme morfologik barlaglaryň esasynda goýulýar.

Näsag çaganyň berhizinde uzyn zynjyrly ýaglar (mal ýaglary) trigliseridlere, orta zynjyrly ýaglara (ösümlükden alynýan ýaglara) çalşyrylýar.

«Ötli» **içgeçme** öt turşusynyň ýanjyk içegede sorulmasynyň bozulmasynda emele gelyär, ol hem bedende öt turşusynyň azalmagyna getirýär, şonuň netijesinde-de lipidleriň özleşmesi we sorulmasy bozulýar. Täret passaży bu ýagdaýda köp möçberde, köpürjikli we sary reňkli (holereýa), nem saklaýar. Kesel doglandan steatoreýa bilen (esasan hem, ýag turşularynyň hasabyna), ýagda ereýän witaminleriň ikilenji sorulmasynyň bozulmasy, gipotrofiýa, rahite meňzeş sindrom bilen ýüze çykýar.

Enteropatiki akrodermatit sinkiň sorulmasy bozulanda döreyär. Bu mikroelementiň ýetmezçiligi çaga doglandan soň basym ýüze çykýar. Deri bilen nemli bardanyň birigýän ýerindäki pustulýoz örgüniň üstüne gaýtalanýan içgeçme, alopesiýa, konýunktivit, stomatit, fiziki ösüşden galmaklyk goşulýar. Deridäki ýüze çykmalar we içgeçme sinkli serişdeler belenilenden soň peselýär. Öwezini dolujy bejergi ömrüniň ahyryna çenli dowam etdirilmelidir.

Dogabitdi hloridli iç geçme – içegede hloridleriň gatnawynyň zeperlenmeği we hloridleriň önmesiniň ep-epsli ýokarlanmagy bilen bagly autosom-recessiw görnüşde geçýändigigi güman edilýän keseldir. Genetiki barlaglar hloridli içgeçmä DRA geniň mutasiýasynyň jogapkär bolýandygyny görkezdi.

Çagalar düzgün bolşy ýaly az agramly, ullaň garynly dogulýarlar. Göwrelilik döwründe ýüze çykýan köp suwlulyk häsiýetli bolýar. Kesel doglan wagtynda suwuk içgeçme (sary suwuk täret), täretde hloruň ýokarlanmagy (150 mmol/l-dan köp), onuň turşy reaksiýasy bilen ýüze çykýar. Suwly içgeçme çalt suwsuzlanma we metaboliki bozulma getirýär. Garny elmydama uly bolýar. Näsaglarda degişli bejergi geçirilmedik ýagdaýynda içegede hloridleriň absorbsiýasynyň ýetmezçiligi netijesinde gipohloremiýa, gipokaliemiýa, metabolik alkaloz ýüze çykýar. Esasy anyklaýyş alamaty täretde hloruň mukdarynyň 90 mmol/l-dan ýokary bolmagydyr.

Fosforyň reabsorbsiýasynyň we sorulmasynyň peselmegi kelle çanagynyň deformasiýasy, el aýaklarynyň egrelmegi, boýunyň ösüşiniň saklanmagy bilen ýüze çykýar. Hloridli içgeçmäniň bejergisi elektrolitleri we suwuklyklary elmydama goýbermekden ybaratdyr. Kaliý bilen baý we düzüminde hloridi az saklaýan berhiz maslahat berilýär.

Dogabitdi natrili içgeçme ýokardaka meňzeş, ýöne örän seýrek duşýan keseldir. Oňa natriniň gatnawynyň bozulmagy we onuň täret bilen ýitmegi häsiýetli bolýar. Çagada doglandan köp suwly içgeçme we giponatriemiýa döreyär.

Misiň malabsorbsiýasy (Menkesiň sindromy ýa-da togar saçlaryň sindromy) agyr newrologiki bozulmalara, oligofreniýa getirýär. Doglandan 1-2 aýyň dowamynda çagada ukuçlylyk artýar. Ol hem iýmitlendirmäni kynlaşdyrýar, miokloniki sandyrama, muskullaryň distoniýasy peýda bolýar. Näsaglarda häsiýetli fenotip ýüze çykýar: çişirilen ýañaklar, ýokarky dodagy «Kupidonyň peýkamy»

sypatynda, gaşy aşak egrelen; saçlaryň solak reňki, döwlegenligi (ösüntgi ýagdaýa ýetýänçä) öz okunyň daşyndan togar tutmagy- buýra saçy imitirleýär. Mis çalşygynyň bozulmasy osteoporozyň döremegine getirýär. Kesel kesgidini ganda misiň azalmagy esasynda goýýarlar. Misiň ýerini dolmak üçin misli serişdeler bilen geçirilýän bejergi diňe ir başlanylanda peýda berýär.

Immunologik ýetmezçilik

Inçe ičege möhüm immunologik agza bolup durýar. Içegäniň öz 1 mm³ membranasynda 400-500 müň plazmatik öýjükler, limfoid follikullarda bolsa 1 mln-dan gowrak T-limfositler ýerleşýärler. Ičege şiresi uly möçberde immunoglobulinleri (IgA 100-300 mg/l, IgG 50-100 mg/l) saklaýar. Içegede esasy orun sekretor IgA degişli, onuň önmesiniň peselmegi iýmit allergiýasynyň, disbakteriozyň döremegine getirýär.

Immunologik ýetmezçilik bilen baglanyşykly keselleriň köpüsi sorulmanyň bozulma sindromy bilen geçýär. Immun ýetmezçiliginde dowamly içgeçme sindromy, köplenç, çagalaryň ilkinji ýaşlarynda emýän çagalaryň tranzitor gipogammaglobulinemiýasy, umumy wariabel immun ýetmezçiligi (UWIÝ) we IgA selektiw ýetmezçiligi bilen ýüze çykýar.

Ilkinji immunologik ýetmezçiliginiň esasynda ýatan keseller dürli kliniki ýüze çykmalara eýedir, ýöne olara umumy mahsus häsiýet agyr gaýtalanýan bakterial, wirus we (ýa-da) kömelejikli ýokançlardyr, şeýle hem dowamly geçişdir. Öýjükli ýa-da toplumlaýyn immunýetmezçilik ýagdaýlarynda çagalaryň köpüsünde içgeçme we malabsorbsiýa döreyär, ýöne diňe immunitetiň gumoral halkasynyň ýetmezçiligi bolan çagalalar dowamly aşgazan-ičege kesellerinden seýrek ejir çekýärler.

IgA selektiw ýetmezçiligi – bu immun ýetmezçiliginiň giň ýaýran görnüşidir, onuň populýasiýasy 1:500-700 ýygylykda duş gelýär, ýöne näsaglaryň diňe az sanynnda aşgazan-ičege ýüze çykması ähtimaldyr. Kliniki suratlandyrmada içgeçme, ičege disbakteriozy, deriniň we nemli bardanyň allergiýasy esasy orun eýeleýär.

IgA ýetmezçiligi bolan çagalarda iýmit sensibilizasiýasy, deri we gastrointestinal ýüze çykmalar ýygy duşýar. Ganda iýmit allergenlerine antitelalaryň ýokary titri ýüze çykýar.

Ilkinji X-birleşen agammaglobulinemiýada düzgün bolşy ýaly, inçe içegäniň nemli bardasynda plazmatik öýjükler we sekretor immunoglobulinler bolmaýar, tüýjagazlaryň arhitektonikasy üýtgemän galýar diýen ýaly. Çagalarda ičege disfunksiýasy 5-6 aýlykda, haçanda çaganyň transplasentar alan IgG – antitelasy doly katobolizirlenende ýüze çykýar. 25%-e çenli agyr enteritler şu ýagdaý bilen şertlendirilendir. Kliniki geçişinde gaýtalanyp durýan ýokançlaryň alamatlary, köplenç, öýken-bronh ulgamynda içegäniň funksiýasynyň bozulma alamatlary bilen utgaşyp gelýär.

Düzgün bolşy ýaly, näsaglarda dürli autoimmun kesellere ýykgnlyk: tireoiditler, trombositopenik purpuralar, timoma, artritler bellenýär. Näsaglaryň 60%-ine diýen ýaly köp suwly içgeçme häsiýetlidir. Täretde lýambliýa, wegetirlenen görnüşdäki kömelejikler tapylýar.

Umumy wariabel immun ýetmezçiligi (umumy wariabel gipogammaglobulinemiýa UWG), adatça, aýlanyşykda IgG we IgM pes derejesi bilen utgaşan, şol bir wagtda-da IgA ýa-da tapylmaýar, ýa-da wariabel mukdarda kesgitlenýär. Adatça, kesellemeklik sporadik häsiýete eýedir, ýöne nesle geçýän autosom-recessiw häsiýetde-de bolup biler, şonda garyndaşlarynda autoimmun keseller bilen kesellemegiň ýokarydygy bellenýär. Köplenç, kesel kliniki (ýöne hemişe däl) gaýtalanýan ýa-da dowamly mikrob-gaýnaglama keseller bilen ýüze çykýar, näsaglaryň köpüsünde dowamly içgeçme we malabsorbsiýa bellenýär.

Immunitetiň öýjük ýetmezçiliginde hem aşgazan içege ýoly tarapyndan ýüze çykmalar bellenip bilýär. **Di Džordža** sindromynda inçe içegäniň nemli bardasynyň üpürjikleri tekizlenen we çişen. Çagalarda malabsorbsiýa sindromy we düşündirip bolmaýan suwly iç geçme döreýär, olar gram«-» bakteriýalar, kandida tohumyndan bolan kömelejikler, ýönekeý herpes wirusy we sitomegalowirus bilen ýokançlanmaga ýakyn bolýar.

Nezelofyň sindromy ganyň plazmasynda immunoglobulinleriň mukdarynyň kadalygynda ýa-da biraz peselmeginde T-öýjükli immunitetiň ýoklugy ýa-da depressiýasy bilen häsiýetlenip, malabsorbsiýa, gaýtalanýan ýokançlar we kandidoz bilen utgaşýar. Çagalarda, köplenç, gepatosplenomegaliýa we limfadenopatiýa bellenýär, gaýnaglama hadysasy inçe we ýogyn içegäniň hemme bölümlerini tutýar.

T we B limfosirleriň funksiýasynyň toplumlaýyn ýetmezçiligi, köplenç, aşgazan-içege bozulmalar bilen ýüze çykýar. Bu patologiýanyň agyr görnüşlerinde ýaşy 3-5 aýlyk bolan çagalarda başlanýan dowamly suwly iç geçme, malabsorbsiýa sindromy bellenýär. İçegäniň nemli bardasynyň üpürjikleri üýtgän ýa-da olar bolmaýar («ýylmanak» içege).

Wiskott – Oldriçiň sindromynda T öýjükleriň işjeňligi başda kadaly bolup bilýär, ýöne ýaşynyň ulalmagy bilen peselýär. Syworatkadaky IgM-iň mukdary peselen, IgG we IgA-nyň mukdarlary kadaly we (ýa-da) ýokarlanan bolýar. Irki çagalyk döwründe in ýaýran alamat ganjymak iç geçmedir, şu patologiýaly çagalaryň köpüsi ilkinji on ýylyň içinde gaýtalanýan ýokançlardan, gan akmadan ýa-da howp-ly täze döremelerden ýogalyrlar.

Fagositoyň ýetmezçiligi – steatoreýaly iç geçme, B₁₂ vitaminiň malabsorbsiýasy bilen ýüze çykyp bilýär. Inçe içegäniň biopsiýasy üpürjikleriň kadaly arhitektonikasyny görkezýär we içegäniň öz plastinkasynda ýag bilen doldurylan pigmentirlenen gistiositleriň bardygyny ýüze çykarýar. Inçe içegäniň bioptatlarynda granulýomalar we ägirt uly öýjükler tapylýar.

Agyr zynjyrlaryň keselleri (AZK), iň ýygy duşýan görnüşi – α -zynjyrlaryň keselidir – esasan, çagalary we 30-ýaşa çenli adamlary zeperleýär.

Bu görnüşiň kliniki alamatlary dowamly içgeçme, steatoreýa, igleme, çişli, gipokalsiemiýaly, saçynyň düşmegi we amiloreýaly malabsorbsiýa sindromy bilen kesgitlenýär. Bu alamatlar epizodiki gyzdurma we garynda tutgaýly agyrynyň bolmagy bilen utgaşýar, seýrek ýagdaýda we giçki döwürde limfoma garyn boşlugynyň agzalarynyň çäklerini metastazirleýär.

Şeýlelikde, ilkinji ýaşlaryndaky çagalarda dowamly iç geçmede, aýratynam, gaýtalanýan ýokançlara ýa-da ýygy wirusly, kömelejikli kesellere ýykgyňlyk bar bolsa, immunologik ýetmezçiligini göz önünde tutmalydyr.

Gelmintozlar

Inçe içegede muthorlaýjy gelmintler (askaridalar, ankilostoma we başgalar), A, B₁₂ witaminleriň, foliý turşusynyň, disaharidleriň malabsorbsiýasynyň sebäbi bolup bilýär.

Maldigestiýa – iýmit siňdirişiň bozulma sindromy

Iýmit siňdirişiň ýetmezçilik sindromy (maldigestiýa) boşlukda iýmit siňdirişiň, ýagny inçe içegede iýmit maddalarynyň iýmit siňdiriş fermentleriň gytlygy netijesinde bozulmagyny göz önünde tutýar.

Malwodiki iýmit siňdirişiň bozulmalaryna mukowissidoz, kistozlaýyn aşgazan asty mazi, aşgazanasty maziň dogabitdi gipoplaziýasy, Şwahmanyň sindromy, lipazanyň doga ýetmezçiligi degişlidir.

Mukowissidoz E84.

Mukowissidoz (MW) – ýaşayş ähmiýetli agzalaryň we ulgamlaryň ekzokrin mázleriniň zeperlenmegi bilen häsiýetlenýän MTSB (Mukowissidoz belogyny transmembranalarda sazlaýjy) geniň mutasiýasy bilen şertlendirilen keseldir.

Ýewropa ýurtlarynyň berýän maglumatyna görä, näsag çaganyň dogulmak ähtimallygy 1:2000-2500 diri doglan çagalara düşýär. Russiýada ýaýraňlygy – 1:100.000-e deňdir.

Gen VII-nji hromosomada ýerleşýär, esasy mutasiýa fenilalanin aminoturşynyň 508 pozisiýada çalşylmagy, bu mutasiýa 70-90% mukowissidozly näsaglarda gabat gelýär.

Döreysi

Mukowissidozyň patogenezi hlorid akabasy bolup hyzmat edýän dem alyş, aşgazan-ičege ýollarynyň, aşgazanasty maziň, bagryň, reproduktiv ulgamynyň epitelial öýjükleriniň suw – elektrolit çalşygyna gatnaşýan beloklaryň önmesiniň şikesi bilen baglanyşyklydyr. Hlor ionlarynyň epitelial öýjükleriniň apikal

membranasyndan geçişiniň bozulmasy, suwuň molekularynyň membranadan geçmesiniň üýtgemegine getirýär, netijede dehidratasiýa, ilkinji nobatda, dem alyş we iýmit siňdiriş ulgamyndan bölünip çykýan nemleriň goýalmagyna getirýär. Şepbeşip duran, gopmasy kyn nemler ownuk respirator ýollary bekleyär we öýkende subatelektazyň we bölekleýin atelektazyň döremegine getirýär. Mukosiliar klirensiň bozulmagynyň esasynda wirus we bakterial ýokançlaryň ir birikmesi bolup geçýär, onuň netijesinde-de agyr pnevmoniýa, obstruktiv bronhit hem-de öýkende dowamly gaýnaglama hadysanyň çalt emele gelmegi bolup geçýär. Ýelmeşegen nemiň aşgazanasty mäsde toplanmagy onuň kistoz üýtgemegine we fibrozyň döremegine eltmek bilen onuň ekzokrin sebäpli içegede iýmit siňdirişiň bozulmagyna getirýär.

Keseliň klassifikasiýasy

- Garyşyk görnüşi (öýkeniň we içegäniň bozulmasy) – 75-80%.
- Öýken görnüşiňiň agdyklyk etmegi – 15-20%.
- İçege görnüşiňiň agdyklyk etmegi – 5%.
- Mekonial ileus görnüşi – 5-10%.
- Abortiw we aýdyň däl görnüşi – 1-4%.

Kliniki geçişi

Umumy alamatlary: iglilik, fiziki ösüşden yza galmak, dem alyş ýollarynyň gaýtalanýan dowamly keselleri, burnuň polipy, dowamly gaýmoritiň agyr geçişi, dowamly bronhit, gaýtalanýan pankreatit, «ýagly täretli» malabsorbsiýa sindromy, «düşnüksiz» dispepsik bozulma, bagyr sirrozy, dem alyş ýetmezçiligi, dowamly kolitler, garyndaşlarynda holesistitler.

Mukowissidoz 8-20% ýagdaýda mekonial peritonit bilen tamamlanmagy ähtimal bolan mekonial ileus görnüşinde ýüze çykýar.

Näsaglaryň $\frac{1}{3}$ -inde göni içegäniň düşmegi bellenýär. Mekdep ýaşly çagalarda ilkinji alamatlar «içege kolikasy» bolup, şunda garyn boşlugynda «gaty emele gelmeler» (goýy, galyň nem bilen garyşan täret massasy) eliňe bildirýär, olar bolsa garynyň çişmegine, gaýtarma, içiň gatamagyna getirýär.

Içege fermentleri ulanylanda içege alamatlary öýkendäki hadysa ýer bermek bilen ikinji orna geçýär. Öýken-bronh patologiyasynyň ýiti başlanyşy seýrek gabat gelýär. Adatça, dowamly bronhit ($\frac{1}{3}$ -obstruktiv) ýuwaş-ýuwaşdan döreyär. Kiçigan aýlanyşyga agram düşmegi netijesinde «öýken ýüregi» döreyär.

Aşgazanasty mäsiniň bozulmasy malabsorbsiýanyň distrofiýa, köp ýagly täret sindromy bilen şertlenýär. Soňky döwürlerde süýjüli diabet we 13% bagryň sirrozy emele gelýär.

Anyklanylyşy

Der testi: pilokarpini ionoforez geçirilýär. Hloruň derejesiniň 60 mmol/l-dan gowrak ýokarlanmagy kesel kesgidiniň ähtimallygyny, 100 mmol/l-dan köp bolmagy bolsa kesel kesgidiniň takyklygyny görkezýär. Şonda hlor bilen natriniň

mukdarynyň tapawudy 8-10 mmol/l-dan geçmeli däldir. Gutarnykly kesel kesgidini goýmak üçin der testiniň oňaýly netijesi 3 gezekden az bolmaly däl we ony dowamly üsgürýän her bir çagada geçirmelidir.

Täretde himotripsiniň barlygyny kesgitlemek. Himotripsinler – endopeptidaz toparyndandyr. Olar aşgazanasty mäsiniň öýjüklerinde A, B we C himotripsinogenler ýaly emele gelýärler hem-de aşgazan içege ýoluna düşenden soň işjeňleşýärler. Barlagdan 3 gün öň fermentleri kabul etmegi hökmany bes etmeli. Mukowissidozda täretde himotripsinleriň mukdary pes bolýar. Şwahmanyň sindromyny aşgazanasty mäsiniň ekzokrin ýetmezçiligi bilen tapawutlandyrmaly.

Täretde ýag turşularynyň barlygyny kesgitlemek. Kadaly ýagdaýda bu görkeziji günde 20 mmol/l-dan azrak bolýar. Barlag ekzokrin funksiýanyň 75%-den az bolmadyk derejede peselen ýagdaýynda oňaýly bolýar.

DNK anyklaýyş. Has duýgur hem-de mahsus usuldyr.

Prenatal DNK anyklaýyş – düwünçegiň ýan suwunyň izoenzimleriniň intestinal aşgar fosfatazanyň barlagy.

Köpçülikleýin skringing. Häzirki wagtda mutant hromosomlaryň 75% töweregini yüze çykaryp bolýar, olam köpçülikleýin skringing geçirmäge mümkinçilik bermeyär. Ýöne kaskad skringing geçirmek mümkin, onda mukowissidozly näsaglaryň maşgalasy we garyndaşlary üns merkezinde bolýarlar.

Bejerilişi

Pankreatiki ýetmezçiligi aýyrmak üçin hemişelik ferment bejergisi: kreon, pansitrat hökmandyr. Bu serişdeler pH-duýgur daşly granula we mikrogerdejik görnüşinde bolýar. Mukowissidozly näsaglara mikrosferiki pankreatik fermentleriň mukdaryny kesgitlemek üçin maslahatlar (lipazanyň birligi boýunça)

– 1 ýaşa çenli çagalara 100-150 ml süýde 4000 B/kg töweregi ulanylýar.

– 1 ýaşdan uly çagalara gije-gündiziň dowamynda 2000-6000 B/kg möçberde belleniýär. Esasy iýmit kabul edilende +500-1000 B/kg möçberde; göşmaça iýmit kabul edilende + 250-500 B/kg möçberde ulanylýar.

Gije-gündizde 2-6 mün B/kg möçberde lipaza bellemekden başlanýar. Möçberri agram görkezijisine, täretiň häsiýetine görä ýuwaş-ýuwaşdan artdyrylýar. Möçberini artdyrylmagy içegäniň gyjynmasyna, çişmegine getirýär. Bagyr zeperlenende ursosan taurin bilen bilelikde gowy netije berýär, olar ýaglaryň özleşmegini ýeňilleşdirýän öt turşusynyň çykmagyna ýardam edýär. Iýmit ýaşyna görä kaloriýa kadasyndan 10-15% ýokary bolmalydyr. Mikrosferiki fermentler bilen ýerini dolujy bejergi ulanylan ýagdaýynda ýaglary çäklendirilmedik, belokly berhiz maslahat berilýär.

Beden agramyna gözegçilik hökmandyr. Agramyň peselmegi ýa-da ýasy agram egrisi ferment üpjünçiligiň ýetmezçiligini ýa-da dowamly öýken -bronh hadysanyň güýçlenmegini görkezýär.

Witaminleri, aýratynam, ýagda ereýjileri, mikroelementleri girizmek hökmandyr. Ýagda ereýän witaminleriň gije-gündizki mukdary sagdyn çagalara maslahat berilýän mukdardan iki we ondanam ýokary artmalydyr.

Witamin E uzak möhletleýin, gije-gündiziň dowamynda 1 gezek aşakdaky möçberlerde berilýär:

- 25 mg (6 aýa çenli çagalara);
- 50 mg (6–12 aýlyk çagalara);
- 100 mg (1–4 ýaşly çagalara);
- 100–200 mg (4–10 ýaşly çagalara);
- 200–400 mg (10 ýaşdan uly çagalara).

Holekalsiferol uzak möhletleýin, gije-gündiziň dowamynda 1 gezek, 400–800 B möçberde berilýär.

Menadiona natriý bisulfaty uzak möhletleýin, gije-gündiziň dowamynda 1 gezek, 2–5 mg (1 ýaşa çenli çagalara); 5–10 mg (1 ýaşdan uly çagalara) möçberlerde ulanylýar.

Retinol uzak möhletleýin, gije-gündiziň dowamynda 1 gezek, 5000–10000 B möçberde bellenýär.

Antibiotikler gaýnaglamanyň irki alamatlarynda bellenmeli, bejerginiň dowamlylygy 2-3 hepdä çenli çekýär. Antibiotikleriň köpüsi psewdomonalara garşy netijeli bolmaly we damara goýberilmegini talap edýär. Psewdomona ýokançlarda aminoglýukozidler, sefalosporinleriň III nesli, ftorhinolonlar netijeli hasaplanýar. Sefalosporinleriň kábiri we tobramisin ingalirlenip bilner (soňkusy gije-gündizde, ýaşyna garamazdan 300 mg möçberde bellenýär). Stafilokokkly ýokançada ko-trimoksazol, makrolidler, ýarym sintetiki penisillinler netijeli, ýöne mukowissidozly näsaglarda onuň klirensi ýokary, şonuň üçinem adaty bejergiden möçberini artdyrmaly bolýar.

Mukolitikler içmäge we ingalýasiýada: N-asetilsistein gije-gündizde 300-1200 mg möçberde bellenilýär (serişdäniň aşa köp berilmegi nemli bardanyň lizisine getirýär). Mukolitiki derman serişdeleriniň ulanylmagy bronhial nemiň suwuklanmagyna we bronh agajynyň şepbeşik gakylykdan netijeli arassalanmagyny goldamaga gönükdirilendir. Mukolitikleriň ingalýasiýada ulanylmagy nemli barda maksimal bejeriş täsir etmäge we şepbeşik gakylygyň realogiki häsiýetini gowulandyrmaga mümkinçilik berýär. Ingalýasiýalara alternatiw hökmünde mukolitikleri içmek bolýar.

Uzak wagtlaýyn ambroksol gije-gündiziň dowamynda 1-2 mg/kg möçberde 2-3 wagtna ýa-da uzak wagtlaýyn asetilsistein gije-gündiziň dowamynda 30 mg/kg möçberde 2-3 wagtna ýa-da 20% ergini 2-5 ml möçberde ingalýasiýa görnüşinde 3-4 gezek bellenilýär.

Öýken-bronh hadysasy ýitileşende ýa-da agyr näsaglarda mukolitikleri d/i goýberýärler.

Ýitileşme aýrylýança ambroksol gije-gündiziň dowamynda 3-5 mg/kg möçberde d/i 2-3 gezek, asetilsistein gije-gündiziň dowamynda d/i 2-3 gezek goýberilýär.

Mukolitikleri bronhoskopiki (ultra sesli dispersialy) arassalamanyň soňunda nemlere endoskopik girizilmegi netijeli hasaplanýar.

Bronhospastik sindromynda – β -mimetikleriň ingalýasiýasy, şeýle-de öýkende gaýnaglama hadysanyň aýdyň ýüze çykmagyny peseltmek maksady bilen kortikostreoidler (ulgamlaýyn ýa-da ingalýasiýada) ulanylýar.

Sagaldyş gözegçiligi

Lukmana 3 aýyň dowamynda azyndan 1 gezek görünmeli. Antropometrik maglumatlary, daşky dem alyş funksiýany, ganyň we peşewiň umumy barlagyny, koprogrammany, gakylygyň flora barlagyny we antibiotiklere duýujylygyny barlamaly. Görkezmeler boýunça döş kapasasynyň rentgenografiýasyny, bagryň we ýüregiň ehografiýasyny geçirmeli, immun statusyny barlamaly. Ýelmeşip duran gakylykdan bronh agajyny hökman netijeli arassalamaly, ýokançlara garşy göreşmeli we näsagyň fiziki taýdan gowy ösmegini üpjün etmeli. Drenaž, wibrasiýaly owkalama, ýörite dem alyş maşklary, autogen drenažy, dem goýberende oňaly basyş bilen dem alyş ýaly bejergiler ulanylýar.

Bronhgiňeldijileri, mukolitikleri, mümkin boldugyndan – amiloridi (bu serişde natriniň blokatory bolup durýar) we/ýa-da pulmozimany ulanmak hökmandyr.

Pseudomembranozly enterokolit

Kiçi ýaşly çagalarda antibiotikler (aýratynam, ampisillin, klindamisin, linkomisin) ulanylandan soň içgeçmäniň ýüze çykmagy ýa-da güýçlenmegi mümkindir. Enterotoksin öndüriji klostridiýalar keseliň sebäbi hasaplanýar. Agyr görnüşdäki keselerde gemokolidiň ýüze çykmagy aýdyňdyr. Bejergi gaýra üzülmäni emele getirýän antibiotikleri kabul etmegi bes etmekden durýar. Metronidazol, wankomisin, probiotikler bellenýär, ýeňil ýagdaýlarda enterol we probiotikler ýeterlik bolýar.

Iýmit siňdirişiniň we sorulmanyň bozulma sindromlarynyň umumy bejeriş esaslary

Malabsorbsiýa sindromly keselleriň bejergisiniň umumy esaslary sebäbine we patogenetiki şertlere, şeýle hem keseliň ýerli we umumy ýüze çykmalaryna täsir edýän serişdeleri ulanmagy öz içine alýan toplumlaýyn bejergä ýykgyň edýär.

Toplumlaýyn bejergä aşakdakylar goşulýar:

- berhiz bejergi (ýaramaýan, kyn özleşýän we içegäni gyjyndyrýan önümler çäklendirilen ýa-da aýrylan berhiz);
- inçe içegede membrana gidroliz hadysasyny batlandyrýan serişdeleriň ulanylmagy;

- metaboliki bozulmalaryň korreksiýasy;
- siňdiriş hadysasyny gowulandyryan serişdeleriň ulanylmagy (ferment serişdeleri);
- detoksikasiýany geçirmek;
- iç geçmä garsy serişdeleriň ulanylmagy;
- içege florasynyň düzümini kadalaşdyryan serişdeleriň ulanylmagy;
- immunokorreksiýany geçirmek;
- alamatlaýyn serişdeleriň ulanylmagy.

Berhiz bejerginiň uly ähmiýeti bar, önümleriň intolerantlygyny hasaba almak bilen işlenilen eliminasion berhizlere esasy üns berilýär. Göterilmeyän önümler we naharlar aýrylan berhizi belleýärler; monosaharidleriň sorulmasy bozulanda fruktoza, galaktoza; seliakiyada glýutensiz berhiz görkezilýär; metioniniň malabsorbsiýasynda metionina baý önümler – dorag, ýumurtga, treska aýrylýar. Hartnupyň keselinde nikotin turşusynyň bellenilmegi görkezilýär; sistinuriýada aşgarlar, diakarb, glutamin turşusy ulanylýar; Uippliň keselinde – antibiotikler we görkezme boýunça prednizolon bellenilýär.

Ilkinji ýaşyndaky çagalarda malabsorbsiýa sindromy bilen geçýän kesel ýüze çykarylanda belogyň paýy 4–5 g/kg çenli ýokarlanan berhiz görkezilýär. Günün dowamynda 5-6 gezek bölekleyin iýmitlenme maslahat berilýär. Göterilmeyän, kynlyk bilen siňýän we içegäni gyjyndyryan iýmitler aýrylýar. Agyr içgeçmede, mukowissidozda we sygyr süýdünü göterip bilmezlikde çagalara Alfare süýt garyndysy maslahat berilýär.

Ýerini tutujy bejergi sorulma we siňdirme hadysalarynyň gowulanmagyna ýardam berýär. Lipaza, proteaza, amilaza, öt turşularyny saklaýan poliferment serişdeleri ulanylýar.

Koprogrammadaky üýtgemelere baglylykda ferment serişdeleri bellenilýär:

- steatoreýada – kreon, panzinorm, mezim-forte, pankurmen, solizim;
- amiloreýada – kreon, mezim-forte, pankreatin, digestal, panzinorm;
- kreatoreýada – triferment, pankreatin, kreon, festal berilýär.

Ferment serişdeleri nahar wagty ýa-da naharyň oň ýany dessine çeynemän kabul edilýär. Serişdäniň mukdary maldigestiýanyň derejesine baglylykda aýratyn saýlanyp alynýar (gije-gündiziň dowamynda 3-5 gezek), bejergini oňaýly netije alynýança dowam etdirilýär. Netijä ýetilenden soň fermentleriň mukdary kem-kemden azaldylýar we koprogramma garap goltgy beriji mukdarda bejergi uzak möhletleýin dowam edilýär. Poliferment serişdeleri wismut saklaýan serişdeler bilen utgaşdyrmak maslahat berilmeýär.

Witamin serişdeleri

- Witamin A bejeriş maksady bilen gije-gündiziň dowamynda 10000–25000 HB (ýaşyna we ýetmezçiligiň derejesine baglylykda), goltgy beriji mukdary gije-gündiziň dowamynda 3000–5000 HB möçberlerde uzak möhletleýin bellenilýär.

- Witamin K-nyň gije-gündiziň dowamyndaky möçberi 0,5-1 mg deňdir.
- Witamin D ilkinji 2 – 4 hepde gije-gündiziň dowamynda 2000–5000 HB möçberde bellenýär, soňra syworotkada we peşewde kalsiniň derejesine baglylykda mukdary düzedilýär.
- Foliý turşusy laýlap gije-gündiziň dowamynda 1-3-5 mg möçberde berilýär, soňra bolsa onuň mukdary 3-5 esse peseldilýär.
- Witamin B₁-iň (gije-gündizki mukdary 1–1,5 mg) ulanylýar, witamin B₂ (gije-gündizki mukdary 1–1,5 mg), niasin (gije-gündizki mukdary 10–20 mg) elmydama ýa-da wagtal-wagtal tapgyrlyýyn bellenilýär.

Mineral maddalar

- Kalsiý serişdeleri (kalsiniň glýukonaty ýa-da karbonaty) – gije-gündizki möçberi 1-2 g-a deň.
- Magniý – magniý glýukonaty gije-gündizki möçberi 300–500 mg, 2–3 gezek berilýär.
- Demir – aktiferrin ýa-da haýsy bolsa-da bir kükurtturşy demriň serişdesini elementar demir boýunça gije-gündiziň dowamynda 2–5 mg möçberde, 2–3 aýyň dowamynda bellenilýär.

Iç geçmä garşy serişdeler

- içegäniň hereket funksiýasyna täsir edýän serişdeler (loperamid), difenoksilat (reasek, lomotil) propulsiw ýygrylygy basyp ýatyryýarlar, suwuň we elektrolitleriň önmesini duruzýarlar;
- täret massasynyň dykzlanmagyna ýardam berýän serişdeler (smekta, kalsiniň, wismutyň serişdeleri, alýumininiň gidrookisi, kaolin).

Suwuň we elektrolitleriň ýitgisiniň azalmagy, şeýle hem mukoprotektiw häsiýetiniň hasabyna smekta täret massasynyň dykzlanmagyna, içegäniň nemli bardasynyň dikelmegine ýardam berýär. Kalsiý serişdeleri adenilatsiklazanyň işjeňligini basyp ýatyryýar, önmäni batlandyrýar, täret massasynyň dykzlanmagyna ýardam berýär. Netijä baglylykda mukdar saýlanyp alynýar, kähalatda gije-gündizdäki mukdary 5-10-20 g-a ýetip biler. Wismutyň serişdeleri içegä mikroblaryň ýaýramagy bilen bagly bolan içgeçmede görkezilýär:

- öt turşularyny baglaýjy we täret bilen çykaryjy serişdeler (smekta, holestiramin, ligniniň önümleri, alýumininiň gidrookisi) «ötli» iç geçmede (ýanjyk içegäniň kesellerinde ýa-da rezeksiýasynda, öt turşularynyň sorulmasynyň ilkinji bozulmalarynda, holesistoektomiýadan soňky sindromda) görkezilendir;
- sekresiýa garşy serişdeler (prostaglandinleriň ingibitorlary, neýroleptikler);
- indometasin, gaýnaglama garşy steroid däl serişdeler gormonal iç geçmede görkezilendir.

Ikilenji malabsorbsiýa sindromynda, ilkinji nobatda, esasy keseli bejermelidir. **Membrana ýany iýmit siňdirişi gowulandyrmak üçin anaboliki steroidler**

bellenýär (retabolil, nerobol). Bu serişdeler inçe içegede membrana gidroliz hadysasyny güçlendirýär.

Metaboliki bozulmalary düzetmek maksady bilen zerurlyk ýüze çykanda belokly gidrolizatlary, intralipidi, glýukozany, elektrolitleri, demri, witaminleri parenteral goýbermek görkezilendir.

İçege florasynyň düzümini kadalaşdyrýan serişdeler ulanylýar (içege disbakteriozy tema seret).

Dowamly diareýa sindromly çagalaryň sagaldyş gözegçiligi

Malabsorbsiýa sindromly çagalar elmydama №4B–5 berhizi berjaý etmelidirler. Sagaldyş gözegçiligi döwründe ganyň esasy görkezijilerini kesgitleýärler (gemoglobiniň, eritrositleriň, leýkositleriň, umumy belogyň, kalsiý, kaliý, ganyň syworotkasyndaky demriň mukdaryny). Koprologiki we bakteriologiki barlaglary geçirýärler. Görkezme boýunça aşgazanyň we içegäniň endoskopiki we rentgenologiki barlaglaryny belleýärler.

Ýylda 2 gezek malabsorbsiýa sindromly näsaglara witamin bejergi tapgyrlaryny geçirýärler (parenteral).

Ýygy gaýtalamalarda, madda çalşygynyň bozulmalarynda çagalara maýyplyk düzedilýär.

Peşew çykaryş ulgamynyň (ýollarynyň) ýokançlary – N39.0.

Çagalýk döwrüniň kesel düzümünde peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjy ýiti wirus ýokanjyndan soň esasy orny eýeleýär.

Çagalaryň arasynda 7 ýaşyna çenli gyzjagazlaryň 7-9%-i, oglanlaryň bolsa azyndan 1,6-2%-i bakteriologiki tassyklanan peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjynyň bir pursadyny başdan geçirýärler. Peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjynyň (PÇÝÝ) başy, köplenç, çagalaryň jynsyna garamazdan, ömrüniň ilkinji bir ýaşyna gabat gelýär we düzgün bolşy ýaly ýiti piýelonefrit görnüşinde geçýär. Eger şu ýaşda çagalaryň keselini dogry kesgitlep, laýyk bejergi geçirilmese, peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjynyň gaýtalanyp durmagy we geljekde nefrosklerozyň döremegi ähtimaldyr. Mysal üçin, bir ýylyň dowamynda gyzlaryň 30%-de, baş ýylyň dowamynda bolsa 50%-de piýelonefritiň gaýtadan ýitileşmegi bolup geçýär. Oglanlaryň arasynda peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjynyň gaýtalanma ýygylgy biraz pes, ýagny 15-20% we olar üçin geljekde piýelonefritiň ýitileşmesi mahsus däl.

Peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjy bar bolan gyzlaryň 2%-de, oglanlaryň bolsa 10%-de obstruktiv uropatiýalar duşýar. Ýiti sistitiň alamaty, esasan-da,

2-6 ýaşly gyzlarda duş gelýär. Peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjy üçin bakteriuriýa mahsusdyr. Täze bölünip çykarylan peşewde 100.000-den köp bakteriýa bedenjikleriniň ösüşiniň tapylmagy hakyky bakteriuriýany ýönekeý kontaminasiýadan tapawutlandyrýar. Bábeklerde bakterialaryň peşewde gysga wagtyň dowamynda saklanýandygy sebäpli, olarda bu derejä ýetilenok, şeýlelikde, irki ýaşly çagalarda peşewiň bakteriologiki ekişinde şol bir bakteriýanyň onuň sanyna garamazdan gaýtadan tapylmagyna bakteriuriýa hökmünde garalýar (aýratyn-da, peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjynyň beýleki alamatlarynyň hem bolan halatynda).

Alamatlaýyn bakteriuriýa peşew çykaryş ulgamynyň agzalarynyň gaýnaglama alamatlary bilen geçýär, kähalatlarda bolsa umumy ýokanjyň alamatlary bilen hem geçip bilýär. Onuň bilen bir hatarda bakteriuriýanyň **alamatсыз görnüşi** hem bar, bu, esasan-da, arz bildirmeýän çagalarda keseliň öňüni alyş gözegçiligini geçýän mahaly ýa-da başga bir kesel sebäpli barlag geçirilende ýüze çykarylýar.

Peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjy böwrekleriň zeperlenmesiniň kliniki alamatlary (ýiti piýelonefritiň esasy alamaty – gyzdyrma bilen), şeýle hem aşaky peşew çykaryş ýollarynyň zeperlenmesi bilen geçýär (aýdyň dizuriýaly we enurezli ýiti sistit). **Böwrekleriň tubul-interstisial dokumasynyň ýiti destruktivly, ýokanç-gaýnaglama hadysasyna ýiti piýelonefrit diýip adalgalanýar. Peşewhaltanyň nemli bardasynyň ýokanç-gaýnaglama zeperlenmesine ýiti sistit diýip düşünilýär.** Resmi taýdan hemmeler tarapyndan ykrar edilen peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjynyň toparlandyrylyşy ýok. Daşary ýurtlarda I. Wenbergiň (1987) kesel toparlandyryşy has giňden ýaýrandyr.

Ol birnäçe delillere esaslanan:

- Hakyky bakteriuriýa bilen baglanyşykly geçýän kliniki alamatlaryň bolmagy.
- Peşew çykaryş ulgamynyň agzalarynyň morfologiki ýa-da funksional üýtgemeleri.
- Gaýnaglama hadysasynyň ýerleşýän ýeri.

Keseliň klassifikasiyasý

Peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjynyň görnüşi:		Peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjynyň häsiýeti:
1. Gaýrüzülmесiz.	<	alamatсыз; alamatly.
2. Gaýrüzülmeli.	<	alamatсыз; alamatly.

Peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjynyň ýerleşýän ýeri:

- Piýelonefrit.
- Sistit.
- Uretrit.

Peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjynyň **gaýrüzülmeli görnüşi** diýip peşew çykaryş agzalarynda ýokanç hadysa böwrekleriň we peşew çykaryş ýollarynyň

dog a kemislilikleriniň esasynda dö rän halatynda aýdylýar. Aglaba bu kemislilikler urodinamikanyň bozulmasyna getirip bilýär.

Peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjynyň **gaýrüzülmesiz görnüşi**, näsaga barlag geçirilende peşew çykaryş ýollarynyň agzalarynda haýsydyr bir düýpli üýtgeşmeleriň tapylmazlygy bilen häsiýetlenýär.

Piýelonefrit N10 – N11.

Piýelonefrit – bu böwrekleriň okara-ýardak ulgamynyň, interstisial dokumasynyň, böwrekleriň parenhimasynyň we kanaljyklarynyň zeperlenmegi bilen geçýän ýokanç-gaýnaglama keseldir. Piýelonefrit – peşew çykaryş agzalarynyň ýokanjynyň bir görnüsidir. Piýelonefritiň ýaýraňlygy 1000 çaga 4,8–35,1-e deňdir. Peşew çykaryş ulgamynyň keselleriniň arasynda böwrekleriň gaýnaglama hadysasy 23–49%-de duş gelýär. Keselçiligiň ýokarlanmagy ekologiýa, şeýle hem keseli anyklaýşyň kämilleşmegi bilen bagly bolýar.

Sebäpleri. Içege taýajygy, proteý, enterokokklar, klebsiýellalar, seýrek öwüşginli ýa-da deri stafilokokklary, gök-ýaşyl iriňli taýajyk, kandidalar, mikoplazma, ureoplazma, hlamidiýalar, salmonellalar, leptospiralar piýelonefritiň döremegine getirip bilerler. Böwreklerde bakterial antigenleriň dowamly persistirlemeginde kesgitli orny wiruslar hem-de gabyksyz kesel döredijiler (L-görnüşler, protoplastlar) eýeleýärler.

Hatarly şertler:

- ejesinde we beýleki maşgala agzalarynda böwrekleriň dowamly keselleriniň bolmagy;
- göwrelilik döwründe piýelonefritiň bolmagy;
- nesilden-nesle geçijilik şertiň barlygy (soňky döwürler piýelonefriti nesilleýinlige ýykynly kesellere degişli hasap edilýär – näsaglarda HLA ulgamynyň B₅, B₇ antigenleri tapylýar);
- immunitetiň nesilleýin näsazlyklary;
- peşew çykaryş ulgamynyň agzalarynyň kemislikleri;
- peşewhalta – peşew akar reflýuksy ýa-da peşew çykaryş ýollarynyň obstruksiýasy netijesinde peşewiň akymynyň bozulmalary;
- iç gatama, disbakterioz.

PHPAR (peşew halta – peşew akar reflýuksy) – bu peşewiň peşewhaltadan peşew akara tersine akymydyr.

Peşewhalta – peşew akar reflýuksynyň ilkinji we ikilenji görnüşleri tapawutlandyrylýar.

Ilkinji peşewhalta – peşew akar reflýuksy dogabitdi bolup, peşewhalta – peşew akar ýolunyň ösüş kemisligi sebäpli, reflýuksa garşy mehanizmiň bozulmagy bilen baglanyşykly bolýar. Ikilenji peşewhalta – peşew akar reflýuksy reflýuksa garşy

mehanizmiň bozulmasynyň netijesinde, şeýle hem peşew akaryň obstruksiýasy sebäpli peşewhaltanyň neýrogen disfunksiýasynda (giperreflektor ýa-da giporeflektor görnüşi), uzak dowam edýän sistitde döreyär.

Gaýnaglama hadysasynyň döremegine garşy durýan gorag şertler:

- «mehaniki» – peşewiň adaty akymy bilen mikroblaryň ýuwulmagy. Peşew haltanyň doly boşadylmagynyň hem ähmiýeti bardyr;
- «himiki» – mukopolisaharid örtügi peşewhaltanyň geçiş epiteliýasyny örtüp, bakteriýalaryň uroepiteliý bilen galtaşmasynyň önüni alýar. Ondan başga-da peşewiň turşy reaksiýasy, ýokary osmolýarlygy peşewde köp mukdarda moçewinanyň we organiki turşularyň saklanmagy bellibir derejede mikroba garşy täsire eýedir;
- «gumoral» – sekretor IgA-nyň bakterial adgeziýany peseltmek ukyby bar. Göwüs süýdi bilen iýmitlenýän çagalarda sekretor IgA-nyň peşewdäki mukdarynyň has ýokarlanýandygy kesgitlenýär.

Döreyşi:

- Urodinamikanyň (peşew akymynyň) bozulmagy piýelonefritiň döremeginiň ilkinji şerti hasaplanýar (peşewhalta – peşew akar reflýuksy, ösüş kemisligi, iç gatama).
- Böwregiň interstisial dokumasynyň zeperlenmegi piýelonefritiň döremeginiň ikinji şerti bolup durýar (wirus, mikoplazma, derman serişdeleri, dismetaboliki nefropatiýalar).
- Ýiti kesellerde, şeýle hem dowamly ýokanjyň ojagy bolanda döreyän bakteriuriýalar (mikroba garşy substansiýalara wirulentligiň, adgeziwligiň, rezistentligiň ähmiýeti bar).
- Beden durnuklylygynyň, gemostazynyň bozulmagy.

Ýokanjyň bolmagy, peşewiň böwrekden akymynyň bozulmagy wena akymynyň bökdelmegine getirip, mikroblaryň ownujak damarlarda, esasan-da, kanaljyklary örtüp geçýän wena kapillýarlarynda çökmegine eltýär. Bakteriýalar möwjäp köpelyärler we böwregiň interstisial dokumasyna ornaşyp, piýelonefritiň döremegine getirýär. Interstisiýanyň üýtgemegi, onuň çişmegi, zolak-ýadro leýkositleriň agdyklyk etmekliginde ojaklaýyn infiltrasiýanyň bolmagy bilen ýüze çykýar we absesleriň döremek ähtimallygy-da bolup bilýär. Şeýle morfologiki üýtgeşmeler aýdyň leýkosituriýa we bakteriuriýa bilen bile geçýär. Soňundan aralyk dokumanyň sklerozy-nefroskleroz döreyär. Dowamly piýelonefritde böwrekleriň kanaljyklarynyň bazal perdejiği sklerozirlenýär.

Ýokanjyň böwrege düşýän ýollary:

1. Ýokary galmak (urinogen) bilen.
2. Gematogen.
3. Ýokanjyň limfogen ýol bilen düşýänligi barada şu güne çenli ynamly maglumatlar ýok.

Keseliň klassifikasiyasy. Piýelonefritiň görnüşleri:

1. Ilkinji piýelonefrit
2. Ikenjji piýelonefrit (alyş-çalyş we obstruktiv uropatiýalarda)

Geçişi boýunça:

1. Ýiti geçýän
2. Dowamly geçýän:
 - a) manifestli (aýdyň), gaýtalanýan;
 - b) gizlin

Keseliň işjeňligi:

1. İşjeň döwri (ýitileşme)
2. Doly däl kliniki-barlamhana remissiýa
3. Doly kliniki-barlamhana remissiýa

Böwregiň işjeňligi:

1. Böwregiň işjeňligi saklanan
2. Böwregiň işjeňligi bozulan
3. Dowamly böwrek ýetmezçiligi

Böwrek parenhimasynda mikrob-gaýnaglama hadysasynyň döremegini **ilkinji piýelonefrit** diýlip düşündirilýär, oňa haçanda mikrobedenjikleriň ornaşmagyna we böwregiň tubul-interstisial dokumasynda gaýnaglama hadysasynyň döremegine getirýän şertleri we sebäpleri anyklap bolunmaýan halatlarynda aýdylýar.

Peşew çykaryş ulgamynyň kemislikleri, urodinamikanyň bozulmalary we/ýa-da alyş-çalyş nefropatiýalary bolan çagalaryň böwreginde döreyän bakterial-gaýnaglama ikilenjji piýelonefriti häsiýetlendirýär.

Piýelonefritiň ýokarda görkezilen görnüşlere bölünmegi maksada laýyk bejerginiň bellenilmeginiň zerurdygyny görkezýär.

Ýiti piýelonefrit, keseliň dörän wagtyndan soňky 6 aýyň dowamynda alamatlarynyň yza gaýtmasy bilen häsiýetlenýär. Şu halatda 80-90%-de sagalma bolup biler.

12 aýyň dowamynda keseliň işjeň alamatlarynyň saklanmagy ýa-da şu aralykda 2-den az bolmadyk gaýtalanmanyň bolmagy dowamly piýelonefritiň dörändigini görkezýär we bary-ýogy 35%-de sagalma bolup bilýär.

Dowamly piýelonefritiň gizlin (diňe peşew sindromy) we gaýtalanýan görnüşlere (giňişleýin kliniki-barlamhana alamatlary) bölünmegi, az alamatly piýelonefritli näsaglaryň sagaldyş gözegçiligini güýçlendirmegi talap edýär, sebäbi gaýtalanmalar bilen bir hatarda agyr netijelere, hatda dowamly böwrek ýetmezçiligine ýetilip bilner.

Keseliň işjeň we işjeň däl döwrüne bölünmegi lukmançylyk gözegçiliginiň alnyp barlyşynyň dürlüligi bilen kesgitlenýär. Keseliň işjeň döwründe antibakterial bejergi, kliniki-barlamhana remissiýa döwründe – gaýtalanmanyň önüni alyş çäreleri geçirilýär. Piýelonefritiň giçki döwrüne kanaljyklaryň işiniň peselmeginiň

ýumajyk filtrasiýa tizliginiň üýtgemesinden agdyklyk etmegi häsiýetlidir. Ýaramaz geçişinde dowamly böwrek ýetmezçiligi döreyär.

Keseliň mahsus geçişiniň häsiýetlendirilişi

- **Agyry alamaty** – bilde, garynda (göbegiň töwereginde) ýiti bolmadyk agyry, has dogrusy, çekilmäni ýa-da dartylmagy ýada salýar. Göwresini birden üýtgeden ýagdaýynda (eglude, bökende) agyry aýdyň güýjeýär, bil töweregi ýyladylanda bolsa azalýar. Agyrynyň güýjemegi böwrekdäki çişniň aýdyňlaşmagy we urodinamikanyň bozulmagy bilen kesgitlenýär. Pasternaskiniň alamaty bildirýär.
- **Dizuriki bozulmalar:**
 - buşukma höküm ediji çagyryş;
 - pollakiuriýa (ýygy-ýygydan az mukdarda peşew bölüp çykarma);
 - agyry ýa-da awuşama duýgusy (peşew çykarylanda has-da güýjeýär);
 - nikturiýa;
 - enurez.
- **Intoksikasiýanyň alamatlary** (üşütme bilen beden gyzgynynyň ýokarlanmagy, kellagyry, gowşaklyk, işdäsiň ýaramazlaşmagy, deri örtügininiň öçük sarymtyl öwürmegi we başgalar).

Irki ýaşly çagalarda ýiti piýelonefritiň geçişinde umumy alamatlar: gowşaklyk, biynjalyk, anoreksiýa, gyzdyrma, horlanma, gaýtarma, iç gatama ýa-da dispepsiýa, sarylama, sandyrama, meningial alamatlar agdyklyk edýär. Seýrek bolmadyk ýagdaýda dizuriki hadysalaryň bolmagy hem mümkin.

1 ýaşa çenli çagalarda ýiti piýelonefritde ýokanjyň ýaýramagyna aýdyň ýykgyňlyk bolýar, ol intoksikasiýanyň agyr alamatlarynyň, agyr suwsuzlygyň we kollapsyň döremegi bilen häsiýetlenýär. Geçiş sepsise çalyň edýär. Irki ýaşly çagalaryň dowamly piýelonefritinde işdäniň kemelmegi, beden agramynyň we boýunyň ýetmezçiligi, psihomotor ösüşde yza galmagy, subfebrilitet bellenýär.

Uly ýaşly çagalaryň dowamly piýelonefritinde intoksikasiýanyň alamatlary: apatiýa, gowşaklyk, kellagyry, işdäniň kemelmegi, iýmitiniň bozulmagy, ýadawlygynyň artmagy, subfebrilitet, garynda kesgitli ýeri bolmadyk agyry öňe çykýar. Dizuriki bozulmalaryň ujypsyz ýüze çykmasynda ýa-da olaryň ýoklugynda bildäki agyry seýrek bolýar. Peşewde ujypsyz üýtgeşmeleriň bolmagy bilen piýelonefrit alamatсыз geçip bilýär.

Peşew sindromy:

- Bakteriuriýa.
- Leykosituriýa.
- Proteinuriýa (mahsuslygy pes).
- Peşewiň iň ýokary dykzlygynyň peselmegi.

**Näsagyň ýaşyna baglylykda piýelonefritiň
kliniki ýüze çykmalary**

Alamatlary	1 ýaşa çenli çagalarda	Uly ýaşly çagalarda
Jynsy	Tapawudy ýok	Köplenç, gyzlarda bolýar.
Debýuty (ilkinji ýüze çykmalar)	Umumy – ýokanç häsiýetli alamatlar bolýar.	Umumy we ýerli alamatlaryň utgaşmagy bolýar.
Gyzdyrma	Febril (seýrek subfebril)	Febril
Gaýtarma	Ýygy-ýygdydangäýtarma bolýar.	Aýdyň intoksikasiýanyň bolmagy mümkin.
Deriniň reňki	Çalymtyl-solak, öçük sary bolmagy mümkin.	Öçügsi, periorbital sianozy bolýar.
Işdäsi	Gowşak emýär, iýmiden ýüz öwürýär.	Köplenç, kemelmegi bolýar.
Garnynda, bilinde agyry	Ekwiwalenti-biynjalyk bolýar.	Peşew akarynyň ugrunda bolmagy häsiýetli.
Peşew çykaryşyň bozulmagy	Ýygylaşan ýa-da seýrek ýagdaýda anuriýa ýetýär.	Peşewi saklap bilmezlik: ýygylaşmagy ýa-da seýrek, agryrsyz bolmagy.
Agramy	Beden agramynyň artmazlygy, gipotrofiýanyň döremegi.	Piýelonefritiň geçýän döwründe beden agramynyň kemelmegi.
Içege sindromy	Seýrek däl, köplenç, keseliň ýüze çykmasynda bolýar.	Seýrek
Wulwit, wulwowaginit	Köplenç, käwagt sinehiýalar bolýar.	Seýrek däl
Gepatoliýenal sindromy	Çagalaryň 1/3-de bolýar.	Seýrek
Tahikardiýa	Intoksikasiýada mahsus bolýar.	Beden gyzgynyna laýyk gelýär.

Gaýrüzülmeler:

- Apostematoz nefriti.
- Böwregiň karbunkuly.
- Paranefrit.
- Böwrek emzijekleriniň nekrozy.
- Peşewdaş keseli.
- Nefrogen gipertenziýa.
- Dowamly böwrek ýetmezçiligi.

Anyklanylyşy

- **Ganyň umumy barlagy** (leýkositozyň, neýtrofilýozyň bolmagy, EÇT-niň ýokarlanmasy piýelonefrit üçin mahsus).
- **Peşewiň umumy barlagy.** Peşewi ýygnamazdan öňinçä hökmany uretranyň töweregini arassalamaly. Piýelonefritde leýkosituriýanyň bolmagy häsiýetli (görüş meýdanynda 10-dan köp bolmagy), neýtrouriýa, az-kem proteinuriýa (0,033%–1%), gematuriýa aýdyň ýüze çykmaýar, agyr geçişinde bolsa silindruriýa bolýar.
- Mikroflora garşy bejergi bellenenilmezden öňürti peşewiň (3 gezek) **bakteriologiki ekişi** geçirilýär hem-de tapylan mikrobyň antibiotiklere duýgurlygy kesgitlenilýär. Peşewiň 1 ml 100.000 mikrob bedenjikleriniň bolmagy bakteriuriýanyň wajyp anyklaýyş ölçegidir.
- **Peşewiň pH-ni kesgitlemek** (kadada peşewiň turşulygy gowşak).
- **Gije-gündiziň dowamyndaky diurez.** Kadada 600+100 (n-1) formula boýunça hasaplanylýar, n-çaganyň ýaşı.

Kadada gije-gündiziň dowamyndaky diurez:

6 aýdan 12 aýa çenli – 600 ml

5–6 ýaş – 1000 ml

1–2 ýaş – 700 ml

7-10 ýaş we uly – 1.500 ml

Suwuklyga bolan talap:

3 gün – 80-100 ml/agramyna

5 ýaş – 90-100 ml/agramyna

10 gün – 130-150 ml/agramyna

10 ýaş – 70-85 ml/agramyna

6 aý – 130-150 ml/agramyna

14 ýaş – 50-60 ml/agramyna

1 ýaş – 120-140 ml/agramyna

8 ýaş – 40-50 ml/agramyna

2 ýaş – 115-125 ml/agramyna

Zimniskiniň derňewi 7-10 günden 1 gezek geçirilýär. Onda diurez we böwregiň konsentrirelýji ukyby kesgitlenilýär. Hökmany içilen suwuklygyň möçberi ölçenilýär. Peşew her 3 sagatdan ýygnaýlar (jemi 8 gezek), olaryň 5-si gündizki (9⁰⁰, 12⁰⁰, 15⁰⁰, 18⁰⁰, 21⁰⁰), 3-si gijeki (24⁰⁰, 3⁰⁰, 6⁰⁰) diurezdir. Her gezek ýygnaýlan peşewiň aýratynlykda diurezi we peşew dykzlygy kesgitlenilýär. Kadada içilen suwuklygyň 70%-i peşew görnüşinde çykarylýar, munuň $\frac{2}{3}$ gündizki, $\frac{1}{3}$ gijeki diurezdir. Piýelonefritde poliuriýanyň (peşewiň ýaşa laýyk gelyän kadasyndan 1,5-2,0 esse köp bölünip çykarylmany), nikturiýanyň (gijesine diureziň artmagy), gipoizostenuriýanyň (peşewiň her gezekki göwrümünde dykzlygynyň birsyhly pese düşmegi) bolmagy mümkin.

Peşewiň kadadaky dykzlygy (udel agramy):

Ýaňy doglan bäbeklerde – 1018

2-3 ýaş – 1010 – 1017

4-5 ýaş – 1012 – 1020

6-12 ýaş – 1011 – 1025

Oliguriýa – (bölünip çykarylýan peşewiň mukdarynyň azalmagy) çagalaryň piýelonefritinde mahsus alamat dälendir.

Peşewde leýkositleriň, eritrositleriň, silindrleriň sanyny kesgitlemek üçin geçirilýän barlaglar:

Peşewiň Neçiporenko usuly boýunça barlagy. Çaganyň jyns agzalary ýuwlandan soňra irdenki peşewiň ikinji gezekdäkisini 10 ml möçberde sentrifuganyň dik çüýşejiğine ýygnaýarlar, soňra ony 3000 aýlawda sentrifugirleýärler. Çökündiniň üstündäki (9 ml) peşew seresaplyk bilen (pipetka bilen) dökülýär. Peşewiň galan 1,0 ml-den çyrşak taýýarlanylýar we leýkositleriň, eritrositleriň, silindrleriň sanawy geçirilýär.

Kadada:

- leýkositler – 1 ml 4.000
- eritrositler – 1 ml 1.000
- silindrler – 1 ml 500

Amburzeń barlagy. Peşew gysga wagtyň içinde ýygnalýar (3 sagat). Peşewiň ýygnalyş usuly we sanaw geçirilişi öňki barlagdaky ýaly, ýöne leýkositleriň, eritrositleriň, silindrleriň sanawy 1 minutyň dowamynda geçirilýär.

Kadada:

- leýkositler – 2000
 - eritrositler – 1000
 - silindrler – 500
- } 1 ml-de 1 min dowamyndaky görkezijiler

Addis – Kakowskiň usuly. Çaganyň irden buşugan peşewi dökülýär we peşewhaltanyň boşan wagty belleniýär (7⁰⁰). Şol pursatdan peşew bir çüýşe gaba ýygnalyp başlanýar we iň soňkusy ertesini gün sagat 7⁰⁰-da ýygnalýar. Peşew salkyn ýerde saklanmaly we içine timolyň 1-2 bölejigini (10 mg) goşmaly. Barlamhana peşewiň bary iberilýär we ondan 10 ml sentrifuganyň dik çüýşejiğine ýygnalýar. Soňraky geçirilmeli çäreler Neçiporenko usulyndaky ýaly ýerine ýetirilýär.

Kadada gije-gündiziň dowamyndaky peşewde:

- leýkositler – 2 mln
- eritrositler – 1 mln
- silindrler – 500.000
- gialin silindrler – 20.000
- Ganyň biohimiki barlagy

Böwrek ýetmezçiliginde kreatininiň, moçewinanyň, galyndy azotyň mukdary köpeliýär.

Rebergiň derňewi – bu böwregiň filtrirleýji (süzüjilik) we reabsorbirleýji işjeňligini kesgitlemekdir. Irden ajöze sagat 8-de çaga peşewhaltasyny boşadýar we 1 bulgur suwy içýär, mundan 1 sagat soň kreatininiň mukdaryny kesgitlemek üçin gan alynýar, ýene 1 sagatdan peşew ýygnalýar. 2 sagadyň dowamynda ýygnalan peşewiň mukdary ölçenilýär we onda kreatininiň mukdary kesgitlenilýär (kadada 80-120 mg/min), H₂O reabsorbirleýji göterimi 98-99%-e deňdir.

Görkezijiler (mmol/l)	Irki ýaşly çagalar	Uly ýaşly çagalar
Galyndy azot	17,1-27,85	19,3-29,3
Moçewina	3,3-5,6	4,3-6,8
Kreatinin	0,076-1,37	0,044-0,088
Holesterin	1,82-4,94	3,74-6,5
Lipidler (umumy)	2,4-7,0	4,5-7,0
Organiki däl fosfor	1,29-2,26	0,65-1,62
Kalsiý	2,5	2,87
Natriý	133-142	125-143
Kaliý	4,15-5,76	3,69-5,12

Enjamlaýyn barlag usullary

- Bówregiň USB-si: bówregiň ululygyny, şekilini, dogabitdi kemisliklerini kesgitläp bolýar. Ýardak-okarajyk ulgamynyň (ÝOU) deformasiýasy we giňelmegi, bówrekde daşlar hem bolup biler.
- Ekskretor urografiýasy.
- Şöhle barlagy.
- Retrograd piýelografiýa.
- Bówrek angiografiýasy, doplerografiýa.
- Sistoskopíýa, hromosistografiýa.

Peşew çykaryş ulgamynyň morfologiýasy

	Irki ýaşly çagalar	Uly ýaşly çagalar
Bówregiň gabyk gatlagy	12 mm	8 mm
Bówregiň beýni gatlagy	8 mm	15 mm
Peşew akar	4-10 sm	20-28 sm
Peşew çykaryş kanaly	5-6 sm	16-18 sm
Uretra	1-2,2 sm	3,2 sm

Inçe hünärmenleriň maslahaty geçirilýär (urolog, ginekolog, hirurg, göz keselleri, nerw keselleri lukmanlary, GBB lukmany, stomatolog, ftiziatri).

Geçirilýän bejergä durnuklylyk dörände hlamidiýa, mikoplazma, kömelejige, wiruslara, mikobakteriýalara barlaglar geçirilmeli. Piýelonefriti ir döwürde anyklamak, onuň üstünlikli bejergisiniň we gaýrüzülmäniň önüni almagyň esasy bolup durýar.

Peşewiň kliniki barlagyny geçirmäge gönükdirýän görkezmeler:

- bellibir sebäpsiz beden gyzgynyň 38°C-den ýokary galmagy ýa-da uzak dowam edýän subfebrilitet (hemme çagalar, aýratyn-da, irki ýaşly çagalar);
- hassahana gyzdyrma bilen ýatyrylan çagalar we ugradylandaky keseliň kesgidi peşew çykaryş ulgamynyň zeperlenmegi bilen bagly bolmadyk ýagdaýyndaky çagalar;
- çaganyň düşnüksiz gaýtarmagy we garnynda agyrynyň bolmagy;
- ýygy buşukmagy, dizuriýa, enurez;
- işdäsiniň peselmegi ýa-da ýitmegi;
- ýaňy doglan bäbekleriň sarylmasynyň uzaga çekmegi;
- özüni duýşunyň bozulmasynyň aýdyň bolmadyk alamatlary;
- gematuriýa we gipertoniýa.

Tapawutlandyrylyşy aşakdaky keseller bilen geçirilýär:

- Glomerulonefrit.
- Sistit.
- Bökrek inçekeseli.
- Interstisial nefrit.
- Nesil yzarlaýan nefropatiýa.
- Wulwit, wulwowaginit.
- Uretrit.
- Balanopostit.

48-nji tablisa

Piýelonefritiň we sistitiň tapawutlandyryma

Alamatlary	Ýiti piýelonefrit	Ýiti sistit
Beden gyzgyny	38°C-den ýokary	Seýrek ýagdaýda 38°C-den ýokary
Intoksikasiýanyň alamatlary	+++	±
Garynda agyry	+++	±
Dizuriki alamatlar	±	+++
Leýkosituriýa	Aram-aýdyň ýüze çykýar.	Köplenç, aram ýüze çykýar.
Eritrosituriýa	±	+ / +++
Hakyky bakteriuriýa	+++	+++

Soňky ýyllaryň dowamynda çagalaryň arasynda inçekeseliň ýaýrandygyny göz önünde tutmak bilen piýelonefriti bökregiň inçekeselinden tapawutlandyrmaly. Bökregiň inçekeselinde inçekeselli näsag bilen aragatnaşykda bolandygy görkezilýär. Barlag geçirilende Mantu synagynyň oňaly bolmagy, öýkeniň şöhle anyklamasynda mahsus zeperlenme, peşewiň çökündisinde bolsa inçekesel mikobakteriýasy ýüze çykarylýar. Peşewiň barlagynda gematuriýa agdyklyk edýär.

Piýelonefritiň we ýiti glomerulonefritiň tapawutlandyrylyşy

Alamatlary	Ýiti glomerulonefrit	Piýelonefrit
Keseliň başy	Basyk we täjhoraz geçirenden 2-3 hepde soň başlanýar.	Ýiti bakterial ýokanjyň esasynda başlanýar.
Dizuriki bozulmalar	Häsiýetli däl	Häsiýetli
Bilde agyry	25-30% näsaglarda duşýar.	Mekdep ýaşly çagalaryň köpüsinde bellenýär.
Bedeniň gyzgyny	Kadada ýa-da subfebril bolýar.	Febril we subfebril bolýar.
Peşew sindromy	Gematuriýa we silindruriýa, kãwagt ilkinji 2-3 gün leýkosituriýa bolýar. Peşewiň degişli dykzlygy kadada ýa-da ýokarlanan. Proteinuriýa gije-gündiziň dowamynda 1 g-a çenli bolýar.	Leýkosituriýa, kadaly ýa-da ýokarlanan diurez. Peşewiň dürli ýygnalan mukdarynda degişli dykzlygyň peselmegi. Mikroproteinuriýa bolýar.
Peşewiň bakterial ekimi	Mydama arassa bolýar.	85%-de oňaýly netije berýär.
Ganyň galyndy azoty, moçewinasy	Ýokarlanan	Kadada
Çişler	Häsiýetli	Bolmaýar
Gipertenziýa	Näsaglaryň köpüsinde bar.	Häsiýetli däl
Böwrek işjeňliginiň esasy görkezijileri: Filtrirleme	Peselen	Kadaly
Reabsorbirleme	Kadada	Köplence, kadada, ýöne peselip hem bilýär.
Sekretirleme	Köplence, kadada	Köplence, peselen
Böwregiň morfologiki üýtgeşmeleri	Ýumajyklaryň kapilýarlarynyň zeperlenmesi, ýumajyklaryň kapsulasynyň öýjükleriniň proliferirlenmesi mahsus.	Esasan-da, böwregiň interstitial dokumasy zeperlenýär.
USB	Böwregiň ölçeginiň ulalmagy, iki böwreginiňem ehogurluşynyň ýaýran güýçlenmegi bolýar.	Ýardak-okarajyk ulgamynyň şekil üýtgemeleri bolýar.

Bejerilişi. Keseliň ýiti döwründe, gyzdyrma döwründe we ondan 3-4 gün soň düşekdäki düzgün berjaý edilmeli. Keseliň ýitileşen döwründe belogy (1,5-2,0 g/kg) we duzy 2-3 g çenli aram çäklendirilen süýtli ösümlikli iýmit berilmeli, başgaça aýdylanda, birnäçe gün Pewzner boýunça 7-nji berhiz, soňra bolsa çagany 5-nji a (Pewzner boýunça) berhize geçirmeli.

Gije-gündiziň dowamyndaky suwuklygyň mukdary (intoksikasiýa bolan ýagdaýynda) çaganyň ýaşyna laýyk möçberden 1,5 esse köp bolmaly, şeýle hem güýçlendirilen diurez ulanylýar. Hökmany mejbury buşukdyrma düzgüni bellenilmeli (kähalatda 1,5-2 sagatdan gaýtalamaly).

Antibakterial bejergi döredijä garşy we barterisid häsiýetli bolmaly. Derman serişdesi keseliň görnüşine, hadysanyň işjeňligine, böwregiň ýagdaýyna hem-de näsagyň ýaşyna laýyk gelmeli. Piýelonefritiň ýitileşen döwrüniň 1-nji tapgyrynda antibakterial bejergi emperiki bellenilýär. 2-nji tapgyrynda welin antibakterial bejergi mikrofloranyň duýgurlygyna barlanyp ulanylýar. Antibiotikleriň goýberiş usuly we uzaklygy her näsag üçin amatly bolmaly. Bejergi «başgançakly» usul boýunça (derman serişdesi başda parenteral, soňra bolsa ýagdaýy gowulaşdygyça peros berilýär) bellenilip bilner. Ýiti piýelonefritiň bejergisinde antibiotigiň we uroseptigiň 7 – 14 günlük tapgyry bilen çäklense bolýar, soňra bolsa gaýtalanma garşy bejergä geçilýär.

Dowamly piýelonefritiň ýitileşen döwründe antibakterial bejergi 1 aýyň dowamynda geçirilip, soňra gaýtalanma garşy geçilýär.

Keseliň ýitileşen döwrüniň birnäçe mikroblar ýa-da öýjügiçki mikrobedenjikler bilen şertlenen (hlamidiýa, mikoplazma, ureoplazma) agyr septiki geçişinde 2 sany goşulan antibiotik birbada bellenilýär.

Piýelonefritde antibakterial bejerginiň bellenilmegi ambulator we hassahanyň şertlerinde keseliň görnüşine we gaýnaglama hadysasynyň agyrlyk derejesine esaslanýar.

50-nji tablisa

Emperiki (başlangyç) antibakterial bejerilişi

<p>Piýelonefrit, işjeňligiň aýdyň döwri (agyr we orta agyrlyk görnüşü)</p> <p>Derman serişdäniň parenteral goýberilişi (d/i, m/i) «Basgançakly» usul</p>	<p>– Goragly penisillinler (augmentin, amoksiklaw)</p> <p>– Sefalosporinleriň II nesli (zinasef, mandol, sefamandol, sefamabol), sefuroksim (sefurabol)</p> <p>– Sefalosporinleriň III nesli (fortum), sefoperazon (sefoperabol), rosefin, lendasin, longasef, seftriakson (seftriabol, traksol), maksipim, sefotaksim (sefabol), wersef (seftazidim)</p> <p>– Aminoglikozidler (gentamisin, netromisin)</p>
<p>Piýelonefrit, gowşan döwri (agyr we orta agyrlyk görnüşü)</p> <p>Peros bellemek ähmiýetlidir.</p>	<p>– Goragly penisillinler (augmentin, amoksiklaw)</p> <p>– Sefalosporinleriň II nesli (sektor, zinnat)</p> <p>– Sefalosporinleriň III nesli (sedeks)</p> <p>– Nitrofuranlar (furagin)</p> <p>– Trimetoprim</p> <p>– Nalidiks turşusynyň serişdeleri (negram, newigramon)</p>
	<p>– Ftoriglenmedik hinalonlar (5-NOK, nitrosolin, nikodin)</p>

Antibarterial bejergi (Saglyk öýi şertlerinde)

Piýelonefrit, işjeň döwri (orta agyryk we ýeňil görnüşi) Antibakterialbejergi parenteral m/iýa-da per os «Basgançakly» usul	– Ýarymsintetik penisillinler (ampioks, ampisillin we başg.) keseliň diňe ilkinji «hüjümünde» – «Goragly» penisillinler (augmentin, amoksiklaw) – Sefalosporinleriň II nesli (zinasef, mandol, seklor, zinnat) – Sefalosporinleriň III nesli (sedeks) – Trimetoprim
Piýelonefrit, gowşan döwri Peros ýoly bilen bellemek	– Keseliň ilkinji hüjümünde ýarymsintetiki penisillinler – «Goragly» penisillinler (augmentin, amoksiklaw) – Sefalosporinleriň II-nji nesli (seklor, zinnat) – Nalidiks turşusynyň serişdeleri (negram, newigramon) – Nitrofuranlar (furagin) – Trimetoprim – Ftorirlenmedik hinalonlar. 5-NOK, nitroksolin

Çagalarda piýelonefriti bejermek üçin ulanylýan antibiotikler

Serişde	Möçberi
1	2
Aminoglikozidler:	
Gentamisin	4-6 mg/kg möçberde gije-gündiziň dowamynda m/i
Netromisin	6-8 mg /kg möçberde gije-gündiziň dowamynda m/i
Sefalosporinler:	
Sefazolin (kefzol)	100 mg /kg möçberde gije-gündiziň dowamynda m/i
Sefamandol (mandol)	50-100 mg /kg möçberde gije-gündiziň dowamynda m/i
Seftriakson (rosefin)	20-80 mg /kg möçberde gije-gündiziň dowamynda m/i
Seftazidim (fortum)	30-100-150 mg /kg möçberde gije-gündiziň dowamynda m/i, d/i
Sefuroksim (zinnat, zinasef)	30-100 mg /kg möçberde gije-gündiziň dowamynda agyzdan
Seftibuten (sedeks)	8-10 mg /kg möçberde gije-gündiziň dowamynda agyzdan
Sefaklor	25 mg /kg möçberde gije-gündiziň dowamynda agyzdan
Sefalekssin	25-50 mg /kg möçberde gije-gündiziň dowamynda agyzdan
Makrolidler:	
Roksitromisin (rulid)	20-30 mg /kg möçberde gije-gündiziň dowamynda agyzdan
Azitromisin (summamed)	5 mg/kg möçberde gije-gündiziň dowamynda agyzdan

1	2
Ýarymsintetiki penisillinler:	
Ampisillin	100-200 mg /kg möçberde m/i, 50-100 mg/kg gije-gündiziň dowamynda agyzdan
Amoksisillin klawulanat (amoksiklaw, augmentin).	30 mg /kg möçberde d/i; 20-30 mg /kg agyzdan

Klawulan turşusynyň «goragly» penisillinleri, agyzdan sefalosporinleriň 2-3 nesli häzirki wagtda saýlama serişdeler hökmünde ulanylýar.

Soňra uroseptikler bilen bejergä geçýärler, ilki bejeriş möçberde (2 hepdäniň dowamynda), soňra goltgy beriş möçberde (keseliň geçişiniň agyrlygyna, peşew ýollarynyň utgaşýan gurluş kemislikleriniň barlygyna ýa-da ýoklugyna baglylykda 3-6-12 aý) bellenilýär.

53-nji tablisa

Çagalarda piýelonefritiň bejergisinde ulanylýan uroseptikleriň bejeriş möçberi

Furagin, furadonin	3-5 mg/kg günde agyzdan
Nalidiks turşusy (newigramon, negram)	60 mg/kg günde agyzdan
Pipemid turşusy (palin)	400-800 mg/günde agyzdan
Trimetoprim-ko-trimoksazol	2-3 mg/kg günde agyzdan

54-nji tablisa

Mikroblara garşy dowamly önüni alyş üçin ulanylýan serişdeleriň möçberi

Nitrofuranylary	1 mg/kg günde agyzdan
Trimetoprim	0,5 mg/kg günde agyzdan
Ko-trimoksazol	0,5 mg/kg günde agyzdan

Goşmaça bejeriş usullary

- Infuzion bejergi (aýdyň ýüze çykýan intoksikasiýada, esasan-da, kiçi ýaşly çagalarda) ulanylýar.
- Antioksidant bejergi (E, C wit, beta-karotin, selen-saklaýan serişdeler – sel-sink, triowit) – hadysa ýuwaşandan 3-4 hepde soň berilýär.
- Bakteriofaglar (durnukly özbaşdak bakteriuriýada).
- Fitobejergi (remissiýa döwri).
- Bejeriş bedenterbiýesi, owkalama (esasan-da, muskullaryň gipotoniýasynda) – çetki ganaýlanyşygy, muskullaryň dartgynlylygyny gowulaşdyrýar, umumy gurplandyryjy täsiri bar.

– Arassaçylyk çäreleri geçirilýär (esasan-da, gyzjagazlarda periuretral flora bilen peşew ýollarynyň gaýtadan ýokuşmagynyň önüni alýar).

Antibakterial serişdäniň netijeli täsir etmegi üçin amatly pH-nyň ähmiýetini bilmeli.

55-nji tablisa

Antibakterial serişdeler üçin peşewiň pH-nyň amatly ölçegleri

Serişde	Peşewiň PH-nyň amatlylygy
Benzilpenisillinler	6,0-6,5
Tetrasiklin	5,5-6,7
Ampisillin	5,5-6,0
Lewomisetin	2,0-9,7
Nalidiks turşysy (negram, newigramon)	5,0-6,0
Amoksisillin	5,5-6,0
Kanamisin	7,0-8,0
Nitrofuran serişdeler	5,0-6,0
5-NOK	5,5-6,0

Mineral suwlary, metionini, limony, hlorwodorod turşusyny ulanmak arkaly peşewiň aşgarlanmagyny ýa-da turşamagyny gazanyp bolýar. Bu ýagdaýa berhiz bilen ýetip bolýar: gök önümler, ir-iýmişler, miwe, gant, süýt – alyş-çalyş hadysanyň alkaloz tarap süýşmegine sebäp bolýar; gatyk, dorag, şüleler, çörek, balyk, et-asidoza tarap süýşürýär.

56-nji tablisa

Fitobejergi

Ösümligiň ady	Täsiri
1	2
Adaty garpyz	Buşukdyryjy
Brusnikanyň ýapragy	Ýara bitiriji, gaýnaglama garşy, buşukdyryjy, antiseptiki
Brusnikanyň miwesi	Antiseptiki, gaýnaglama garşy, buşukdyryjy
Jümjüme (ýapragy)	Antiseptiki, gaýnaglama garşy, buşukdyryjy
Dub agajynyň gabygy	Gaýnaglama garşy
Eleme-deşik sary çay oty	Antibakterial, spazmalitiki
Tokaý ýertudanasy (ýapragy, miwesi)	Köşeşdiriji, buşukdyryjy, madda çalşygyny düzediji, ötkowujy
Saýawanly centaurin	Tonizirleýji, buşukdyryjy, aşgazanyň we içegeleriň şire bölüp çykarmasyny goldaýjy

1	2
Dyrnaklyja	Antibakterial, köşeşdiriji, gipotenziw
Ekilýän ýorunja	Antiseptiki, buşukdyryjy, üstüni örtüji
Batgalyk rostariýasy	Bakterisid, gaýnaglama garşy, gyzgyn düşüriji, buşukdyryjy
Iki öýli çitçiti	Gaýnaglama garşy, gan saklaýjy, ýara bitiriji, buşukdyryjy
Adaty mekgejöwen	Buşukdyryjy, gan saklaýjy, madda çalşygyny kadalaşdyryjy
Sary kubyşka	Antiseptiki, kömelejiklere garşy
Deňiz kelemi	Madda çalşygyny kadalaşdyryjy, umumy berkidiji, gowşadyjy
Gaz gaýtarmasy	Antiseptiki, agryrsyzlandyryjy, buşukdyryjy, üstüni örtüji
Ekilýän zygyr	Gaýnaglama garşy, gowşadyjy, üstüni çekiji
Ýürek görnüşli lipa	Gaýnaglama garşy, gyzgyn düşüriji, köşeşdiriji, spazmalitiki, buşukdyryjy
Adaty böwürslen	Gaýnaglama garşy, gyzgyn düşüriji, köşeşdiriji, spazmalitiki, buşukdyryjy
Ene we enelik	Gaýnaglama garşy, buşukdyryjy, spazmalitiki, üstüni örtüji
Ekilýän süle	Madda çalşygyny düzediji
Bossan badýany	Buşukdyryjy, umumy berkidiji, gaýnaglama garşy
Uly atgulak	Gaýnaglama garşy, buşukdyryjy, bakteriostatiki, gan saklaýjy, ýara bitiriji, gipotenziw
Böwrek çayy	Güýçli buşukdyryjy, gipotenziw, bedenden peşew turşusynyň duzларыny çykaryjy
Çaýyr	Buşukdyryjy, madda çalşygyny kadalaşdyryjy, gowşadyjy
Dermanlyk çopantelpek	Gaýnaglama garşy, üstüni örtüji, köşeşdiriji, agryrsyzlandyryjy, gan saklaýjy, der kowujy, gowşadyjy, antiseptiki
Adaty rýabina	Buşukdyryjy, gan saklaýjy, gowşadyjy, madda çalşygyny kadalaşdyryjy
Süýji buýan	Gaýnaglama garşy, buşukdyryjy, spazmalitiki, gowşadyjy
Adaty sosna	Buşukdyryjy, zyýansyzlandyryjy, der kowujy
Meýdan polatlisy	Gaýnaglama garşy, buşukdyryjy
Kyrkbogun	Buşukdyryjy, gaýnaglama garşy, üstüni örtüji, gan saklaýjy, gipotenziw, nefrolitiki, antiseptiki
Çakyrtiken	Bakterisid, buşukdyryjy, gan saklaýjy, gipotenziw, tonizirleýji
Aýygulak	Güýçli buşukdyryjy, antiseptiki, gan saklaýjy

Sagaldyş gözegçiligi

Ýiti piýelonefritli çagalaryň sagaldyş gözegçiligi 3 ýylyň dowamynda, dowamly piýelonefritde – uly ýaşa çenli geçirmeli.

Gözegçiligiň ýygylgy: maşgala lukmany ilkinji ýylda her aýda, soňra 3 aýda 1 gezek, nefrolog 1 ýylyň dowamynda 3 aýda 1 gezek, soňra 6 aýda 1 gezek, stomatolog we GBB lukmany ýylda 2 gezek seredýärler. Beýleki hünärmenleriň maslahaty görkezijilere görä geçirilýär. Barlagyň usullary: peşewiň barlagy 6 aýyň dowamynda 2 hepdede 1 gezek, soňra ýylyň dowamynda aýda 1 gezek, soňra 3 aýda 1 gezek; peşewiň flora ekimi hem şeýle ýygylkyda; peşewiň Neçiporenko, Addis-Kakowskiý boýunça barlagy, biohimiki barlaglar (moçewina, kreatiniň) 6 aýda 1 gezek geçirilýär. Umumy belok we onuň fraksiýalary – görkezme boýunça, Zimniskiý boýunça derňew, böwregiň USB-si ýylda 2 gezek geçirilýär. Keseliň kesgidi goýlandan soň we ondan soňra görkezme boýunça rentgenologiki barlag geçirilýär. Gaýtalanýan we latent geçýän piýelonefritde näsaga rentgen-urologik we kábir haltda radio-izotop barlag görkezilendir. Gaýtalanma garşy bejergini (görkezmelere görä) hassahananyň maslahaty boýunça geçirmelidir (adatça, güýjmeden soň 6 aýyň dowamynda).

Ýiti piýelonefriti geçirenden soňra we dowamly piýelonefritiň remissiýa döwründe gaýtalanma garşy geçirilýän bejergi. Ýiti we dowamly piýelonefritde, köplenç, gaýtalanma garşy antibakterial bejerginiň indiki nusgasy ulanylýar: 7-10 günüň dowamynda uroseptik (nitrofuranyl, 5-Nok, nitroksolin, biseptol, negram, palin) belleniýär (bir günki möçberiň $\frac{1}{3}$ bölegi), bir wagtyna – agşam, soňky 14 gün – fitobejergi ulanylýar. Ýiti piýelonefritde gaýtalanma garşy bejergi 3-5 aýyň dowamynda geçirilýär. Dowamly piýelonefritde bejerginiň uzaklygy gaýtalanmanyň ýygylgyna bagly bolýar. Eger keseliň remissiýasy 3 hepdeden uzak dowam etmese, gaýtalanma garşy bejergi 6 aý 1 ýylyň dowamynda, remissiýa döwri 3 hepdeden 3 aýa çenli saklansa, onda (gaýtalanma garşy bejergi) 3 aýyň dowamynda geçirilýär, remissiýanyň 3 aýdan uzak dowam etmeginde gaýtalanma garşy bejergi geçirilmese-de bolýar.

Soňra keseliň oňaly ýagdaýynda sagaldyş gözegçiliginiň tutuş dowamynda her ýazda we güýzde 4-6 hepdeläp gaýtalanma garşy bejeriş belleniýär. Peşewde üýtgemäniň 2 hepdeden köp saklanan halatynda ýöriteleşdirilen bölümlerde hökmany suratda ekskretor urografiýa geçirmek arkaly barlamak maksada laýykdyr. Bejerginiň möhüm şerti peşewiň zygyderli çykyşyny üpjün etmek (peşewiň çykyşy her 3 sagatdan 1 gezekden seýrek bolmaly däl) we içegäniň gowy işjeňligi bolup durýar. İçegäniň işleýşini kadalaşdyrmak üçin näsaglara gatyk, garaly, erik, erik kişdesini iýmek maslahat berilýär. Dowamly bakteriýa garşy bejergiden soň disbakteriozyň önüni alyş geçirmek gerek – bifidumbakterin, laktobakterin, mezim forte we başgalar belleniýär. Tubulýar ýokançly näsaglaryň dikeldilişinde bakte-

riýa garşy bejergä goşmaça hökmünde käte derman otlaryň gaýnadylan we demlenen görnüşleri ulanylýar. Fitobejergi geçirilende otlaryň gaýnaglama garşy täsirini, epiteliýanyň dikelmegini güýçlendirmäge ukybyny ýa-da peşew kowujy täsirini hasaba almalydyr.

Çagada interkurrent keselleriň haýsysy ýüze çykسا-da, gaýtalanma garşy bejergi bellemek hökmandyr. Şol sanda anamnezi, premorbid fony, bedeniň reaktiwligini, şeýle hem ýokanjyň dowamly ojaklarynyň barlygyny hasaba alyp, mikroba garşy serişdeleri ulanmalydyr.

Dikeldiji bejerginiň ölçegleri bolup, keseliň kliniki ýüze çykmasynyň ýoklugy, leýkosituriýanyň we bakteriuriýanyň ýok bolmagy, barlamhana barlaglarynyň maglumatlary boýunça böwregiň işjeňliginiň kadalaşmagy hyzmat edýär. Çagalar toparyna goýbermek güýjemäniň peselmeginde 3 hepdeden ir rugsat edilmeyär. Ýerli şypahanalarda şypahana bejergisi ulanylýar. Çagalar balneologiki şypahanalara güýjemedden 6-12 aý geçenden soň iberilýär.

Çagalar bedenterbiýe sapagyndan 1 ýyl boşadylýar, soňra ýöriteleşdirilen toparda, soňra hemişelik taýýarlaýyş toparynda geçmek maslahat berilýär. Maýyplyk böwregiň işjeňliginde bozulmanyň durnukly ýüze çykmasynda we 6 aýdan 2 ýyla çenli hadysanyň ýokary işjeňliginde, dowamly böwrek ýetmezçiliginde 18 ýaşy dolýança bellenýär.

Ýiti piýelonefrit bilen kesellänleriň sagalandygy hakynda, eger 6-12 aýdan az bolmadyk wagtyň dowamynda köp sanly zygyderli barlaglar durnukly «-» netije beren ýagdaýynda aýdylsa bolýar. Näsag doly kliniki-barlamhana remissiýadan 5 ýyl geçensoň, sagaldyş gözegçiliginden boşadylýar. Dowamly piýelonefritde uly adamlaryň hasabyna geçirilýänçä hasapdan aýrylmaýar. Saglyk topary III-V degişlidir.

Sistit N30.0.

Çagalarda, esasan-da, uly ýaşly çagalarda peşew çykaryş ýollarynyň ýokanjy sistit görnüşinde ýüze çykyp biler. Ýokanç peşewhalta aşakdaky görkezilýän ýollar bilen düşüp bilýär:

- böwrekden aşak düşme ýoly;
- peşew çykaryş kanalyndan ýokary galma ýoly;
- gematogen ýoly.

Sebäpleri. Gyzjagazlar ýokanjyň şu görnüşini bilen oganlara garanynda 3-5 esse köp ejir çekýärler. Bu aşaky peşew çykaryş ýollarynyň we ýamzyň anatomiki-funksional aýratynlygy, şeýle hem ýetginjeklik döwründäki endokrin üýtgeşmeler bilen düşündirilýär.

Arassaçylyk düzgüni ýeterlik berjaý edilmedik ýagdaýynda ýa-da disfunksiyasynda mikrob florasynyň peşew çykaryş kanalyň üsti bilen düşmegi gaty ähtimaldyr. Sistitleriň döremeginde gurçuklar hem uly orun eýeleýär, olar öz üstle-

rinde birnäçe mikroby toplap, çaga uklap ýatan wagty uretra girmegi, şeýle hem peşewhalta düşüp, ony ýokançlandyrmagy mümkindir.

Allergiki ýa-da virus gelip çykyşly bakterial däl sistitiň döremek ähtimallygy subut edilen. Gyzjagazlarda üşemekden soňra (sowuk suwa düşünmekden soň we başgalar) sistitleriň ýaýranlygy hemmä mälimdir. Gurçuk şekilli ösüntgi çanaklykda ýerleşen ýagdaýynda, appendisitde hem sistit döräp biler. Uly ýaşly çagalaryň arasynda – gonoreýa, trihomonada, hlamidiýa sebäpli döreyän sistitleriň ýygylygy artdy.

Keseliň klassifikasiyasy

I. Hatarly şertler: ilkinji; ikilenji sistitler.

II. Sebäbi: bakteriýaly; mikotiki; wirusly; derman sebäpli; şöhleli sistitler.

III. Hadysanyň ýerleşşi boýunça: ojaklaýyn (boýunjykly, trigonitler); diffuz (ýaýran) görnüşleri.

IV. Morfologiki alamatlary: kataral; bullýozly; kataral-bullýozly; granulirleýän; inkrustirleýän; nekrotiki sistitler.

V. Geçiş: ýiti; dowamly (gizlin, gaýtalanýan) sistitler.

VI. Gaýra üzülmeler: peşewhalta – peşew akar reflýuksy; piýelonefrit; uretra – wezikal konfliktler; peşew saklap bilmezlik, enurez.

Kliniki geçiş

Ýarawsyzlyk çaganyň biynjalyklygyndan başlanýar. Gasygyň üstünde agry, dizuriki alamatlar: peşew çykarma höküm ediji çagyryşlar, ýygydan (pollakiuriýa) az mukdarda peşew çykarma peýda bolýar. Kiçi ýaşly çagalarda peşewiň ýygy bölünip çykarylmasynyň biynjalyk we gaty aglama bilen utgaşmasy esasynda dizuriýany ýüze çykarmak bolýar, şeýle ýagdaýlardan soň çaganyň ejesi arlygyň öllenendigini görýär. Peşew bulanyk, seýrek bolmadyk ýagdaýda gyzlymytyl reňkde bolýar.

Ýiti sistitiň geçiş dürlü bolup biler, alamatlary aýdyň ýüze çykmaýan ýeňil görnüşinden – intoksikasiýa we gyzdyrma bilen geçýän agyr görnüşine çenli üýtgäp bilýär.

Ýiti sistitiň oňaýly geçişinde we dogry bejergi belenilende kliniki-barlamhana ýüze çykmalar 7-14 günden gaýrüzülmesiz geçip gidýär.

Dowamly sistit, adat bolşy ýaly, peşew çykaryş ulgamynda dogabitdi ýa-da gazanylan keselleri bar bolan çagalaryň ýiti sistiti nädogry bejerilen ýagdaýynda döreyär. Uzak dowam edýän agyr somatiki we ýokanç keseller, gipowitaminozlar, gipotrofiýalar, ekssudativ-kataral we limfatiko-gipoplastiki diatezler, nesil yzarlaýan we gazanylan immunýetmezçilikler hatarly şertler bolup biler. Dowamly sistitler, köplenç, ikilenç bolup, keseliň klinikasynda esasy keseliň alamatlary agdyklyk edýär. Kliniki ýüze çykyşy boýunça dowamly sistit az alamatly (latent) we gaýtalanýan görnüşlerde bolýar. Keseliň gaýralamasynynda ýiti sistitiň bir ýa-da iki esasy alamaty – köplenç, peşew çykarma imperatiw çagyryşlar, pollakiuriýa, seýrek bol-

madyk ýagdaýda peşew saklap bilmezlik ýüze çykýar. Dowamly uzak geçýän sistit peşewhalta – peşew akar ýodajygynyň işjeňliginiň bozulmagyna we peşew akaryň şu bölüminiň gysylma mehanizminiň ýetmezçiligine getirýär. Peşewhalta – peşew akar reflýuksy we ikilenji piýelonefrit döreýär. Dowamly sistitde peşewhaltanyň diwarynyň gaýdymсыz üýtgeşmeleri, ýagny fibroz deformasiýanyň döremegi, muskul süýümleriniň dessesiniň gistoarhitektonikasynyň bozulmagy bolup biler. Bu ýagdaý peşewhaltanyň işjeňliginiň durnukly bozulmagyna, onuň göwrüminiň kiçelmegine, peşew saklap bilmezlige getirýär, netijede bu diňe bir lukmançylyk taýdan däl-de, eýsem psihososial meseläni-de öňde goýýar.

Keseliň ksegidi bulanyk peşewiň bölünip çykmasy esasynda goýulýar, kähalatda bolsa agyr gaýnaglama hadysasynyň alamaty hökmünde täze gan lagtasynyň bardygyny görüp bolýar.

Peşewde belogyň yzy we köp mukdarda leýkositler we mikroblar tapylýar (kähalatda täze eritrositler). Olardan başga-da peşewiň çökündisinde köp mukdarda ýasy epiteliler bolup biler. Peşewiň ekiminde şertli patogen mikroflora tapylýar.

Sistiti ilki bilen, gyzjagazlardaky wulwitden, trihomonadaly wulwowaginitden, oglanlarda fimozdan, balanitden tapawutlandyrmaly. Bu ýagdaýlarda peşewe käbir möçberde leýkositleriň düşmegi mümkin. Şu keselleri inkär etmek üçin çaganyň daşky jyns agzalaryny ykjam görmeli. Wulwitde wulwanyň daşky gatlagynyň gyzarmagy ýüze çykarylýar, çaganyň geýiminde bolsa, köplenç, bölünip çykmalaryň yzy bildirýär.

Peşewhaltadan arassa katetr bilen üç gezek alnan peşewi («üç bulgur derňewi») barlamak arkaly mesele gutarnykly çözülýär. Eger leýkositler peşewe wulwadan ýa-da jynshanadan düşen bolsa, katetr bilen alnan peşewde leýkositler bolmaýar.

Sistitlerde üçünji bulgurda, ýagny soňkusynda gematuriýanyň bolmagy peşew çykarylanda diwarlary ýumşan peşewhaltanyň ýygrylmasy netijesinde nemli bardalaryň ganamagydyr.

Gangrenoz, nekrotiki sistitlerde tutuşlaýyn gematuriýa bolýar. Gemorragiki sistitlerde peşew «et ýuwundysy» reňkinde bolýar. Sistitlerde «eritrositler täze», ýagny aşgarlanmadyk görnüşdedir.

Piýelonefrit bilen tapawutlandyryş geçirilende kämahal kynçylyklar döreýär we diňe näsaga zyygiderli gözegçilik edilende meseläni çözmäge mümkinçilik bolýar. Sistitde peşewiň düzümindäki iriň, adatça, dessine düybüne çökýär we çökündiň üstki gatlagy göz-görtele ýagtylýar hem-de käwagt durlanýar. Piýelonefritde peşew birmeňzeş bulanyk we durlanan çökündiň üstündäki gatlak ýagtylmaýar. Sistitde peşewhalta ýuwlandan soňra barlaga alnan peşewde ýa-ha üýtgeşme ýok, ýa-da az-kem bolýar, piýelonefrit bolaýan ýagdaýynda peşewiň çökündisi öňküligine üýtgeşsiz galýar.

Gurçuk şekilli ösüntgi garyn boşlugynyň aňyrsynda retrosekal we çanaklykda ýerleşen ýagdaýynda dizuriki bozulmalar ýiti appendisitniň ilkinji alamaty bolup

bilýär. Sistiti appendisitň şeýle görnüşlerinden tapawutlandyrmagyň kynçylygy indikiler bilen esaslanan, ýagny garyn boşlugynyň aňrsyndaky, çanaklykdaky we retrosekal appendisitde palpasiýa edilende uzak wagtlap agyrynyň we garyn boşlugynyň öňki diwarynyň muskullarynyň dartgynlygynyň bolmazlygy mümkin. Şyotkin–Blýumbergiň alamaty hem bildirmeýär. Garyn boşlugynyň aňrsyndaky retrosekal appendisitde biliň sag tarapy palpasiýa edilen halatynda muskul dartgynlygy we agyry ýüze çykýar, Goldflam-Pasternaskiniň alamaty hem tapylýar. Çanaklykdaky appendisitde seýrek bolmadyk ýagdaýda dizuriki alamatlar bilen bir wagtda nem we gan gatyşykly ýygylaşan suwuk täret peýda bolýar. Keseli dogry kesgitlemekde rektanyň barmak barlagy uly kömek berýär, onda ýiti agyryly halparma ýa-da sagynda infiltrat ýüze çykarylýar.

Granulýar sistitde inçekelese çuňňur barlag geçirilýär.

Bejerilişi. Ýiti sistitde düşekdäki düzgün berjaý edilmeli. Gaty agyryly buşukmada 0,02% furasilliniň gowşak ergininden ýa-da çopantelpök gaýnawyndan (10:1000) edilen ýyly suwda oturdylsa, çaganyň ýagdaýy ýeňilleşýär. Ýyly şypaly suwlar, şeýle hem wulwowaginitde maslahat berilýär. Fiziobejergi görkezilen. Peşewhaltanyň üstüne ultra ýokary ýygylýkdaky toklar bellenýär.

Diureziň artmagy we peşew ýollarynyň gowy ýuwulmagy üçin çaga köp mukdarda suwuklyk berilýär (gantly çay we witaminli şireler). Berhizi adaty, ýöne ekstraktiw we ýiti iýmitler aýrylýar. Mineral suwlary bellemek maksada laýyk hasaplanýar. Eger kesel ýiti anoreksiýa, gaýtarma we suwsuzlyk bilen agyr görnüşinde geçse, onda suwuklygy (2 bölegi glýukozanyň 5% ergini we 1 bölegi Ringeriň ergini) damjalaýyn damar içine goýbermeli bolýar. Antibiotikler (ampioks, amoksisillin, zinnat, amoksiklaw we başgalar), güýçli agyryda – baralgin, no-şpa, papawerin we başgalar bellenilýär. Antibakterial bejerginiň uzaklygy 7-14 güne deňdir. Alamsyz bakteriuriýada we böwregiň kadaly konsentrirelýji işjeňliginde antibiotikler we uroseptikler bellenilmeýär. Ýeňil görnüşinde biseptol, negram, furadonin ulanylsa bolýar. Eger çagada ostrisalar (gurçuklar) bar bolsa, onda ýiti alamatlar aýrylandan soňra olary çykarmagyň ugruna çykmaly. Uzaga çekýän we dowamly sistitde näsaga hökmany urolog lukmanyň maslahaty berilýär, ol 3 ugur boýunça bejergini alyp barýar: peşewhaltanyň işjeňliginiň bozulmasyny zerur aradan aýyrmak, onuň diwarlarynyň bioenergetiki hadysasyny güýçlendirmek, gaýnaglama ojagynda antibakterial serişdeleriň iň ýokary mukdaryny döretmek we antiseptiki serişdeleri ýerli goýbermek. Bejerginiň görnüşi näsagyň aýratynlygyna we sistitiň morfologiýasyna, urologiň başarjaňlygyna we amaly endigine baglylykda saýlanyp alynýar.

Çaklamasy. Eger ýiti sistitde dogry bejergi geçirilse, onda oňaly bolup, 1-2 hepdäniň dowamynda hemme zeperlenme alamatlary ýitýär.

Peşew çykaryş ulgamynyň (ýollarynyň) funksional keselleri

Peşew çykaryş ulgamynyň funksional bozulmalarynyň ir anyklanmasy örän wajypdyr, sebäbi aýrylman uzak dowam edýän peşew çykaryş ýollarynyň dürli disfunksiýalary böwrek dokumasynda aýdyň, düzedip bolmaýan üýtgeşmelere getirýär.

Peşew çykaryş ulgamynda funksional bozulmalaryň ýüze çykmagynyň aslyýetine düşünmek üçin bu ulgamda sazlaşygyň emele gelmesini bilmek zerurdyr. Böwreklerde hemişe emele gelýän peşew peşew akaryň üsti bilen peşew haltasyna akýar. Ol ýerde bellibir pursada çenli ýygnanyp toplanýar we soňra doly möçberde çykarylýar. Bu adam üçin ýaşayyş ähmiýetli funksiýa buşukma hadysasynyň innerwasiýasy tarapyndan gözegçilik edilýär.

Peşewhaltanyň peşewden dolan döwri onuň sünmeklik funksiýasy we ýygrylmasy (onuň boşadylmaly wagty) detruzoryň ýylmanak muskullarynyň hasabyna amala aşyrylýar.

Detruzor bilen bilelikde peşewhaltany boşatmakda garyn we ýamyz muskulary hem gatnaşýarlar. Peşewhaltanyň peşew çykaryş kanalyna çykalgasy 2 sany sfinkter bilen ýapylýar.

1. Içki tekiz muskullar.
2. Daşky kese zolakly muskullar.

Peşewhaltada boşadylanda detruzoryň ýygrylmagy bilen sfinkterler gowşaýar, peşewhaltada ýapylanda bolsa onuň tersine, ýagny getruzor gowşap, sfinkterler ýygrylýar. Peşewhaltanyň tekiz muskullarynyň çeyeligi netijesinde peşewiň mukdarynyň köpeldigi saýy, ondaky basyşyň haýallyk bilen artmagy bolup geçýär. Adatça, peşewhaltada 150 ml peşew toplananda buşukma bolan ilkinji isleg peýda bolýar. Haltany boşatmak tapgyry welin, peşewhaltada has köp möçberde peşew toplananda başlanýar. Peşewhaltanyň peşewi toplajlylyk ukybyna peşewi saklamaklyk, ondan boşadylmagyna bolsa – buşukma diýip adalgalanýar. Bu hadysalaryň hemmesi öz esasynda dürli nerw sazlaşygy saklaýar.

Çagalarda buşukma erk edip bolýan refleks 1 ýaşdan soň peýda bolýar. Peşewhaltanyň işini sazlaşdyryjy spinal merkezler oňurga beýnisiniň bil-türre bölümlerinde ýerleşen. Şu ýerden onuň simpatiki we parasimpatiki innerwasiýasy alnyp barylýar. Peşewhaltanyň giňelmegi netijesinde ondaky reseptorlar gyjyndyrylýar. Olar öz gezeginde parasimpatiki neýronlary işjeňleşdirip, detruzoryň ýygrylmagyna we uretranyň iki sfinkterleriniň bolsa gowşamagyna getirýär, netijede, peşewhaltada boşaýar. Erk edip bolýan buşukmanyň merkezi kelle beýni gabygynyň parasentral böleginde ýerleşýär. Ol ýerden kortikospinal süýümler oňurga beýnisiniň gapdal sütünlerinde piramida ýoly bilen bilelikde oňurga beýnisiniň türre bölümüne ýetýär. Bularyň netijesinde buşukma bolan islegi öz ygtyýaryňa görä güýçlendirip ýa-da

togtadyp bolýar. Nerw ulgamynyň zeperlenmesi netijesinde buşukmanyň bozulmasy peýda bolýar, has agyrlary oňurga beýnisiniň zaýalanmagynda ýüze çykýar. Gabyk (kelle beýni) merkezleri bilen spinal merkezleriň arasyndaky aragatnaşygyň bozulmasy agyr buşukma bozulmalarynyň merkezi görnüşine getirýär. Bu halatda çaga buşukma ygtyýarlyk edip bilmeýär, buşukma bolan isleg ýitýär. Eger-de oňurga beýnisiniň konusy zaýalansa (buşukmanyň parasimpatiki merkezleri), onda detruzoryň gowşak ysmazy we sfinkterleriň gowşamagy, ýagny hakyky peşewi saklap bilmezlik ýüze çykýar (peşew damjalaýyn bölünip çykýar).

Serebral we spinal merkezler (piramida ýollarynyň düzüminde gidýän) süýümler arkaly özara baglanyşýar, üstesine-de, kelle beýniniň ýarym şarlarynyň merkezleri oňurga ýiliginiň ýarym bölekleriniň ikisi bilen-de özara gatnaşygy saklaýar. Oňurga ýiliginiň we suprasegmentar merkezleriniň gatnaşyklary iki taraplaýyn bozulan halatynda buşukmanyň bozulmasy hem ýüze çykýar. Eger bu ýollar doly ýapylsa, peşewhalta özbaşdak işläp başlaýar, ýagny peşewhalta doldugyça boşaýar. Kelle beýni we peşewhalta aragatnaşyklary ýeterlik derejede işlemedik halatynda (olar kemala gelmedik ýa-da şikeslenen) çaga aýratyn hem duýgy tolgunmalarda gündiz hem hajathana ylgap ýetişip bilmezligi mümkin. Şeýle ýagdaýlarda, adatça, ene-atalar çaga oýna güýmenendir öýdýärler.

Kortikal merkezden başga-da buşukmany gözegçilikde saklaýan subkortikal merkezler, ýagny göz tümmesi we gipotalamus bar. Buşukma hadysasy funksional özbaşdaklyga eýe we özünden ýokarda ýerleşen derejä tabyn bolýar. Ýokarky derejeleriň zeperlenmelerinde sazlaşyk has aşaky derejeleriň üsti bilen amala aşyrylýar. Kelle beýni funksiýalarynyň kemala gelmesi çaganyň peşew çykaryş ulgamynda funksional bitewüligiň döremegini üpjün edýär.

Çagalarda oňurga we kelle beýni zeperlenmeleri, köplenç, enäniň dogrumy wagtynda emele gelýär. Bábeklerde spinal zeperlenmeleriň esasy oňurga beýnisiniň gan üpjünçiliginiň bozulmalary, spinal işemiýalar, insultlar we gan inmelerdir. Buşukmany sazlaşygyň dürli derejelerindäki bozulma alamatlary, düzgün bolşy ýaly, çagalygyň soňky möhletlerinde (mekdebe çenli – mekdep ýaşynda) ýüze çykarylyp başlanýar we peşewhaltanyň dürli disfunksiýalary bilen utgaşýar.

Peşewhaltanyň neýrogen disfunksiýasy N31.

Peşewhaltanyň neýrogen disfunksiýasy peşew çykarmanyň funksional obstruksiýa hasiýetli bozulmalary bolan keselleriň kliniki toparlarynyň esasy bölegini düzýär. Peşewhaltanyň neýrogen disfunksiýasynyň peýda bolmagyna gatnaşýan patogenetiki şertleriň arasynda aşakdakylary bellemek bolýar:

1. Buşukmany sazlaýjy ulgamlaryň laýyklaşman kemala gelmegi.
2. Wegetatiw ulgamynyň disfunksiýasy.
3. Neýroendokrin sazlaşygyň disfunksiýasy.

4. Dizontogenetiki häsiýetli buşukmanyň spinal sazlaşyk merkezleriniň supra spinal togtamasynyň ýetmezçiligi.

5. Reseptorlaryň duýujylygynyň bozulmasy.

Peşewhaltanyň göwrümine baglylykda onuň neýrogen disfunksiýasy esasy 2 görnüşe bölünýär. Buşukma peşewhaltanyň kadaly göwrüminde ýüze çyksa – kadaly reflektor, eger-de ol kadaly göwrümiň ýokarky görkezijisinden aşakda ýüze çyksa – giporeflektor we haçanda buşukma kadaly göwrümiň aşaky çäginde pes görkezijilerde peýda bolsa, giperreflektor peşewhalta hasap edilýär.

Giperreflektor görnüşiň alamatlary buşukmanyň ýygylaşmasy, peşewiň az mukdary, buşukma höküm ediji isleg we birnäçe gezek gije peşewi saklap bilmezlik, buşukmanyň ýokary tizligi bilen häsiýetlenýär. Urologiki barlagda peşewhaltanyň göwrüminiň kiçelmeği we onuň çöýeliginiň artmagy ýüze çykarylýar. Buşukmadan soňra haltada galyndy peşew ýa-ha ýok, ýa-da az mukdarda bolýar.

Giporeflektor görnüşiň klinikasynda seýrek buşukma, buşukma islegiň bolmazlygy ýa-da gowşamagy, buşukmada peşewiň uly möçberde, haýaldan, kähatlarda birnäçe gezege bölünip çykmagy bellenýär. Peşewhaltanyň neýrogen disfunksiýasynyň aýratyn bir görnüşi postural peşewhaltadyr. Ol näsaglaryň diňe dik, ýagny wertikal ýagdaýynda ýüze çykýar.

Peşewhaltanyň neýrogen disfunksiýasynyň dürli görnüşleriniň duş gelşi deň däl. Giperreflektor peşewhalta disfunksiýalaryň arasynda 50%, kadaly reflektor 25–30%, giporeflektor – 5%, postural bolsa 25–30% ýagdaýlarda gabatlaşýar.

Buşukma çylşyrymly hadysa bolup, onuň kemala gelmeği birnäçe muskullaryň utgaşykly işlemegini öz içine alýar. Erk edilýän detruzoryň ýygrylmasy daşky sfinkteri gowşadyp, oňositel pes basyşly peşewhaltanyň boşamagyna getirýär. Bábeklerde we ýaşasýyň ilkinji aýlarynda buşukma öz erkine däl. Şu ýaş döwürde detruzoryň we sfinkteriň funksiýalary adaty sazlaşan. Çaga ösdügiçe, olarda uly adamlaryň buşukma nusgasynyň emele gelmeginde (2,5–3 ýaş) 3 sany şert ähmiýete eýe bolýar.

1. Peşewhaltanyň göwrüminiň 6 esse ulalmagy we buşukmanyň ýygrylygynyň azalmagy.

2. Sfinkteriň we beýleki uretra mehanizmleriniň üstünden gözegçilik etmäge eýe bolunmagy.

3. Ingibitorly kortikal we subkortikal merkezler tarapyndan amala aşyrylýan peşew çykaryş refleksiňiň togtadylmagynyň emele gelmeği.

Görkezilen ýaşa çenli buşukmanyň kemala gelmeginde uly ýaşly çagalardan tapawutly aýratynlygy peşewhaltada peşewiň halta içki basyşy (uly ýaşly çagalaryň peşewhalta içki basyşyna garanynda) toplanma tapgyrynda ýokarlanmagydyr.

Çagalaryň köpüsi 1,5 ýaşdan soň peşewhaltanyň dolandygyny duýup başlaýarlar. Subkortikal merkezleriň üstünden kortikal gözegçiligi 3-5 ýaş aralygynda

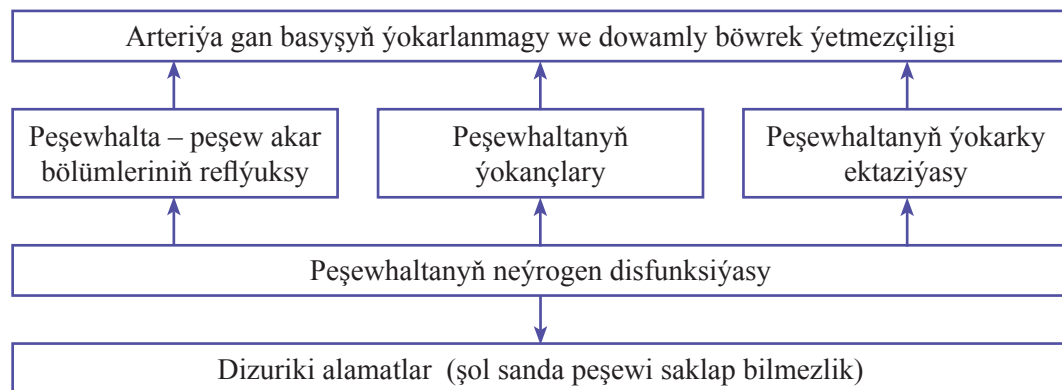
ýola goýulýar. Şol sebäpli buşukmanyň disfunksiýalarynyň aglaba halatlary 3-7 ýaşlara gabat gelýär. Disfunksiýanyň has ýygy duş gelýän görnüşi, ýagny durnukly däl peşewhalta detruzoryň togtadyлмаýan ýygrylmasynyň saklanmagy bilen häsiyetlenýär. Ol kelle kortikal merkeziň funksiýasy bozulan halatynda neýrogen disfunksiýalaryň iň uly howpy bolan peşewhalta–peşew akar reflýuksy emele gelip biler.

Peşewhaltada ýokary basyşyň bolma şertinde beýleki bir agyr yz galdyрма (netije) bu gidronefrozdyr. Onuň emele gelmegi detruzoryň gipertrofiýasynyň esasynda peşewhalta-uretra segmentiniň konstruksiýasy bilen düşündirilýär. Detruzoryň, peşewhaltanyň sfinkterleriniň funksiýalarynyň bozulmagy zerarly dizuriki üýtgemeler ýüze çykýar. Peşewhaltanyň neýrogen disfunksiýasy peşew çykaryş ýollarynyň islendik ýerinde ýerleşip biler. Şol bir wagtda ýokançlar peşewhaltanyň disfunksiýasynyň käbir görnüşlerine-de getirip bilýär.

Şeýlelikde, peşewhaltanyň neýrogen disfunksiýasy diňe buşukma bozulmalary bilen geçip, çaganyň saglygynda düýpli üýtgeşmeleri döretmeýär we çaga diňe oňaýsyzlyk duýgusyny getirýär. Emma has agyr netijeleriň bolmagy hem mümkin.

14-nji çyzgy

Peşewhaltanyň neýrogen disfunksiýalarynyň kliniki alamatlar toplumu

Peşewhaltanyň disfunksiýasyny agyrllygy boýunça we peşewhaltanyň ýokarky bölümleriniň patologiki hadysa goşulyşma ähtimallygy esasynda bölýärler.

Kliniki alamatlary birden duýdansyz buşukma bolan ýygy çagyryşlaryň (15-20 min-den) barlygy bilen şertlenen. Buşukma agyrysyz, urodinamiki barlaglaryň netijesinde ähmiýetli üýtgeşmeler tapylmaýar. Görkezilen alamatlar toplumu birnäçe günden birnäçe aýa çenli saklanýar we adadça, duýdansyz aýrylyp gidýär.

Peşewhaltanyň neýrogen disfunksiýalarynyň toparlara bölünişi

Disfunksiýanyň görnüşleri	Ýüze çykmalar (alamatlar)
Ýeňil derejesi	<ul style="list-style-type: none"> – Gündiz ýygy buşukma alamatlary – Stress sebäpli peşewi saklap bilmezlik – Gülküde peşewi saklap bilmezlik – Gijeki enurez
Orta agyrlyk derejesi	<p>«Ýalta» peşewhalta alamaty (ulalan gipotoniki peşewhalta, detruzoryň giporefleksiýasy, seýrek buşukma)</p> <p>Durnuksyz (giperreflektor) peşewhalta, persistirleýän, infantil peşewhalta – kemala gelmedik, gipertoniýa – detruzoryň giperrefleksiýasy</p>
Agyr derejesi	<p>Hingmanyň alamaty</p> <p>Oçaonyň alamaty</p> <p>Gündiz ýygy buşukma sindromy</p>

Stress sebäpli peşewi saklap bilmezlik

Bu buşukma disfunksiýalarynyň seýrek düş gelýän görnüşidir. Ol ýetginjeklik döwründäki gyzlarda gimnastiki maşklary ýerine ýetirýän dartgynly halynda ýüze çykýar. Adatça, goýberilýän peşewiň mukdary örän ujypsyz bolýar. Fiziki agramyň öňýanynda peşewhalta boşadylsa, bu ýeňil disfunksiýanyň öňi alynýar.

Gülki wagtynda peşewi saklap bilmezlik

Pubertatyň öňýanynda degişli ýaşdaky gyzlarda ýaýran we käwagt peşewhaltanyň doly boşamagy bilen utgaşyp gelýär. Urodinamiki barlaglar geçirilende giperreflektor peşewhalta tapylýar. Bu öz-özünden ýitip gidýän ýagdaý, antiholinergetiki we simpatomimetiki bejergä-de boýun egip bilýär.

«Ýalta» peşewhalta sindromy

Köplenç, gyzlarda duş gelýär we seýrek buşukma (8-12 sagatdan) bilen häsiýetlenýär. Şol sanda, köplenç, içgatama bellenilýär, peşewiň peşewhaltada dowamly saklanmagy bolsa peşew çykaryş ulgamynyň aşaky bölümleriniň ýokançlaryna getirip bilýär. Şeýle sypatly çagalarda buşukmak üçin öňki garyn diwarynyň muskullary tarapyndan goşmaça tagallalar talap edilýär. Seýrek bolmadyk halatlarda buşukma üzňüli häsiýetde we peşewhaltanyň doly boşamagy bilen utgaşmaýar. Seýrek buşukma çaganyň özüni alyp baryş häsiýetine bagly bolup biler ýa-da olaryň esasynda giporefleksiýa ýatýar. Bejerginiň aýratynlygy ýygy buşukmany (her 2 sag.) üpjün etmek, peşewi doly çykarmak üçin bolsa goşalaýyn buşukma ugrukdyrmakdyr. Seýrek ýagdaýlarda görkezilen disfunksiýa peşew çykaryş ulgamynyň ýokarky bölümleriniň ektaziýasy bilen utgaşyp gelýär.

Durnuksyz (giperreflektor) peşewhalta

Bu buşukmanyň has ýygy duş gelýän zeperlenmesidir. Durnuksyz peşewhalta peşewhaltanyň içindäki basyşyň ýokarlanmagyna şert döredýär. Ol bolsa 30-50% ýagdaýlarda bir ýa-da iki taraply peşewhalta – peşew akar reflýuksyň (kähalatlarda reflýuks – nefropatiýanyň döremegi bilen) emele gelmegine ýardam edýär. Şeýle näsaglarda adaty peşew akaryň we ýardagyň giňelmegine getirýän uretro-wezikal segmentiň obstruksiýasy duş gelýär. 60-70% çagalarda detruzoryň işjeňligi daşky sfinkteriň rezistentliginden agdyklyk edýär we görkezilen disfunksiýa ýygy höküm ediji we/ýa-da agyryly çagyryşlar, peşewi saklap bilmezlik, gijeki enurez bilen ýüze çykýar. Giperrefleksiýanyň görnüşlerine garamazdan, peşew ýollarynyň ýokanjy ýygy duş gelýär.

Hingmanyň sindromy

Bu peşewhaltanyň neýrogen disfunksiýasynyň iň agyr görnüşidir. Hingmanyň sindromynyň kliniki alamatlary:

- gije we gündiz peşewi saklap bilmezlik;
- dowamly içgatama we enkoporez;
- peşew ýollarynyň gaýtalanýan ýokanjy;
- ýokarky we aşaky peşew ýollarynyň anatomiki kemislikleriniň we newrologiki zeperlenmeleriniň bolmazlygy;
- ruhy ýagdaýynyň aýratynlyklary: şahslylygyň ýetmezçiligi, oňaysyz ruhy gurşaw;
- dowamly böwrek ýetmezçiliginiň döremegi bilen böwrekleriň azot çykaryş funksiýasynyň peselmeği, arterial gipertenziýa;
- rentgenologiki üýtgeşmeler: uretro-wezikal obstruksiýa, peşewhalta – peşew akar reflýuksy, peşew ulgamynyň ýokarky bölümleriniň giňelmegi, böwreklerde tyg yzlary, ikilenji ýygirtlan böwrek;
- terbiýelemäniň we peşewhaltanyň türgenleşdirilmeginiň oňaly täsiri, dikeldiş hirurgiýanyň şowsuzlygy.

Hingmanyň sindromy – bu funksional bozulmalaryň esasynda böwrekleriň gaýdymсыz üýtgeşmeleri bilen baglanyşykly seýrek duş gelýän keseldir. Urodinamiki barlaglarda peşew akymynyň tizliginiň peselmeği, peşewhaltanyň boşama wagtynyň uzalmagy, halta içki basyşyň ýokarlanmagy ýa-da peselmeği, galyndy peşewiň bolmagy, şeýle-de galňan diwarly ägirt ulalan peşewhalta belleniýär. Çagalarda, köplenç, oňaysyz maşgala anamnezi (ruhy şikesler, terbiýäniň ýetmezçiligi, arakhorlyk we başgalar) tapylýar. Çagalara we maşgalada geçirilen ruhy bejergi kähalatlarda urodinamikanyň gowulanmagyna ýardam berýär.

Oçaonyň sindromy (urofasial sindrom)

Çaga gülen mahaly ýüz keşbiniň üýtgäp, agy duýgusyny döredýänligine esaslanandyr (kelle beýni ösüntgisinde buşukma we ýüz nerw merkezleriniň ýakyn ýerleşmegini gipoteza çak edýär). Geçiş gündizki we/ýa-da gijeki enurez, dowamly içgatama, peşew ýollarynyň gaýtalanýan ýokanjy, peşewhalta – peşew akar reflýuksynyň we dowamly böwrek yetmezçiligine getirip biljek uretrogidronefrozyň ýygy emele gelmegi bilen häsiýetlenýär.

Buşukmanyň disfunksiýalarynda anyklaýyş çäreler.

a) Hökmany:

- öz-özünden bolýan buşukmanyň gije-gündizki ýygylygyna baha bermek;
- ultrases barlagy;
- peşewiň derňewleri, şeýle-de bakteriologiki usullar;
- urofluometriýanyň, sistometriýanyň, uretetroprofilometriýanyň kömegi bilen aşaky peşew ýollarynyň urodinamikasyna baha bermek.

b) Saýlama (görkezme boýunça):

- miksion sistografiýa;
- sistoskopiýa;
- urografiýa;
- arterial basyşy ölçemek;
- böwrekleriň konsentrasion we azot bölüp çykaryş funksiýalaryna baha bermek.

Bejerilişi

Bejergi tapawutly, toplumlaýyn bolmaly. Umumy çäreler:

1. Ruhy şikesleýji hadysalary aradan aýyrmak bilen goragly düzgün.
2. Goşmaça uky (1-2 sagat).
3. Arassa howada gezelenç etmek.
4. Urostazda buşukmany reje boýunça geçirmek (giporeflektor peşewhaltada – iki ýa-da üçlendirilen boşatma).
5. Ýaş möçberlerinde B (B_1 , B_2 , B_6) toparyň, PP, A, E witamileriň toplumlaýyn, hatda parenteral goýbermek mümkinçiligi bilen ulanylmagy.

Antiholinoergetikler giperrefleksiýada bellenilýär:

1. Atropin 0,05-0,5 mg günde 1 ýa-da 2 gezek berilýär. Täsiriligine baha bermek üçin atropin barlagy ulanylýar. Onuň oňaýly netijeleri (deri asty atropin goýberilenden 30-40 min soň, urodinamikanyň görkezijileriniň gowulanmagy) antiholinoergetikleri bellemäge görkezmedir.

2. Bellataminal 0,5–1 gerdejikden günde 2 gezek bellenilýär.

3. Driptan (Oksibutinini) 5 ýaşdan uly çagalarda 1 gerdejikden (5 mg) günde 2 gezek ulanylýar.

4. Melipramin 0,02–0,05 g gijä ýakyn bir gezek ýa-da 0,01–0,025 g sagat 16⁰⁰ we 20⁰⁰-da berilýär. Bejeriş möçberine haýaldan, ýagny 0,01 g möçberden başlanyp ýetilýär.

Merkezi nerw ulgamynyň alyş-çalyş hadysalaryny kadalaşdyrýan serişdeler

1. Aminoturşular: glutamin turşusy 0,25–1 g günde 2 gezek, glisin 0,05–0,1 g günde 3 gezek berilýär.

2. Nootroplar: pirasetam 5 ýaş çenli 0,2 g günde 3 gezek, 5 ýaşdan uly çagalara 0,4 g günde 3 gezek, pikamilon 0,01–0,025 g günde 2 gezek, pantagam 0,25–0,5 g günde 3 gezek bellenilýär.

Witamin bejerginiň, antiholinoergetikleriň, aminoturşy we nootrop bejerginiň dowamlylygy 1–1,5 aýa çenli bolmaly. Soňra 4-6 hepde arakesmeli 1-2 gezek bejergi gaýtalanylýar. Bir wagtda kabul edilýän dermanlaryň uly göwrümini azaltmak üçin olary yzygiderlilikde bellemek görkezilýär.

Rahatlandyryjy serişdeler

Ösümlik serişdelerini bellemek has amatlydyr (pişik oty). Olar 2 aýyň dowamynda 2 hepdelik möhlet bilen tapgyrлаýyn bellenilýär.

Libraks 0,5–1 togalakdan günde 2 gezek, gijeki enurezde-de ulanylýar (ikinci möçberi ukynyň öňýanynda berilýär). Bu derman serişdäniň antiholinoergiki täsiri hem bardyr.

Diazepam 2,5–5 mg günde 2 gezek (serişde miorelaksasiýa täsiri ýerine ýetirýär) berilýär.

Peşew ýollarynyň ýokanjynyň antibakterial önüni alyş

Islendik ýerde ýerleşen peşew çykaryş ýollarynyň ýitileşmeginde etiotrop bejergi bellenilýär. Urodinamikanyň kadalaşdygyça onuň täsirliligi artýar.

Önüni alyş maksady bilen ulanylýar.

1. Az möçberde uroseptikler:

– furagin (ýa-da beýleki nitrofuranlar gije-gündiziň dowamynda 1 mg/kg).

2. Sulfanilamidler: kotrimaksazol gije-gündiziň dowamynda 1-2 mg/kg.

3. Nalidiksini turşusynyň serişdeleri –newigramon gije-gündiziň dowamynda 15 mg/kg.

Serişdeler 1 gezek gijä golaý köp aýlaryň dowamynda berilýär.

Fitobejer: otlar ýüze çykarylan bozulmalaryň häsiýetine baglylykda ulanylýar.

Fiziobejer: Giperrefleksiýada ýerli şypalar (sinusoidal modulirlenen toklar – SMT, atropin bilen elektroforez, ýamza ýa-da anal sfinkterine elektrostimulýasiýa, ozokerit, parafin) maslahat berilýär.

Gipreflektor peşewhalta-da sinusoidal modulirlenen toklar, prozerin, witaminler, kalsiý ýa-da brom bilen elektroforez bellenilýär. Bejerginiň fiziki usullar toplumynda şeýle-de balneobejergi (duzly-hwoýaly ýa-da otly suwlar) we bejeriş bedenterbiýesi ulanylýar.

Peşewhaltanyň neýrogen disfunksiýasynda bejeriş çäreler

Neýrogen disfunksiýalaryň görnüşleri	Buşukmasy reje boýunça	Döwürleýin kateterizasiýa edilmeği	Witamin bejergi	Antiholimoergetikler	Psihotrop we rahatlandyryjy serişdeler	Antibakterial serişdeler bilen önüni alyş	Fiziobejergi	Beýleki usullar
Gündiz ýygy buşukma sindromy	-	-	-	+	-	-	-	
Gülküde peşewi saklap bilmezlik	-	-	-	+	-	-	-	
Gijeki enurez	-	-	+	+	+	-	+	Desmo pressin
«Ýalta» peşew halta sindromy	+	+	+	-	-	-	+	M-holi nomimetik (asiklidin)
Durnuksyz giperreflektor peşewhalta	+	+	+	+	+	+	+	
Hingmanyň sindromy	+	+	+	+	+	+	?	Ruhy bejergi
Oçaonyň sindromy	+	+	+	+	?	+	?	

Peşewhaltanyň neýrogen disfunksiýasy 20% halatlarda gijeki enurez bilen utgaşyp biler.

Enurez F98.0.

Enurez – bu çagalık döwründe we ýetişen ýaşda erk edip bolmaýan buşukma bilen häsiýetlenýän bozulmadyr. Enurez uzak geçmişden bäri bellidir (b.e. 1550 ýyl öň). Buşukma erk edip bolýan (özüne bagly, gözegçilige alyp bolýar) we erk edip bolmaýan görnüşde (enurez) bolup biler. Onuň emele gelmegine neýro-muskul ulgamynyň, oýlanyjylyk funksiýanyň aýratynlyklary, durmuş-ykdysady şertler, hajathanadan peýdalanmak endiginiň öwredilmegi we ähtimal genetiki şertler öz täsirlerini ýetirýär. Bu keselden oğlanlar has ýygy ejir çekýärler (2 esse köp). 5 ýaş çenli döwürde çagalaryň 10%-i, 10 ýaş çenli – 5%-i, 14 ýaş – 2%-i ejir çekýär. 18 ýaş her ýüzünji adamda (0,01%), uly adamlaryň arasynda bolsa 0,5% enurez duş gelýär. Uly ýaşly adamlarda we ýetginjeklerde duş gelýän enurez şikeslenme, intoksikasiýa, çiş keselleri sebäpli, merkezi nerw ulgamynyň organiki zeperlenmeleri netijesinde peýda bolýar. Çagalarda gijeki enureziň emele gelmegi, esasan, nerw

ulgamynyň zeperlenmesi we peşewhaltanyň neýrogen disfunksiýasy bilen esaslandyrylýar.

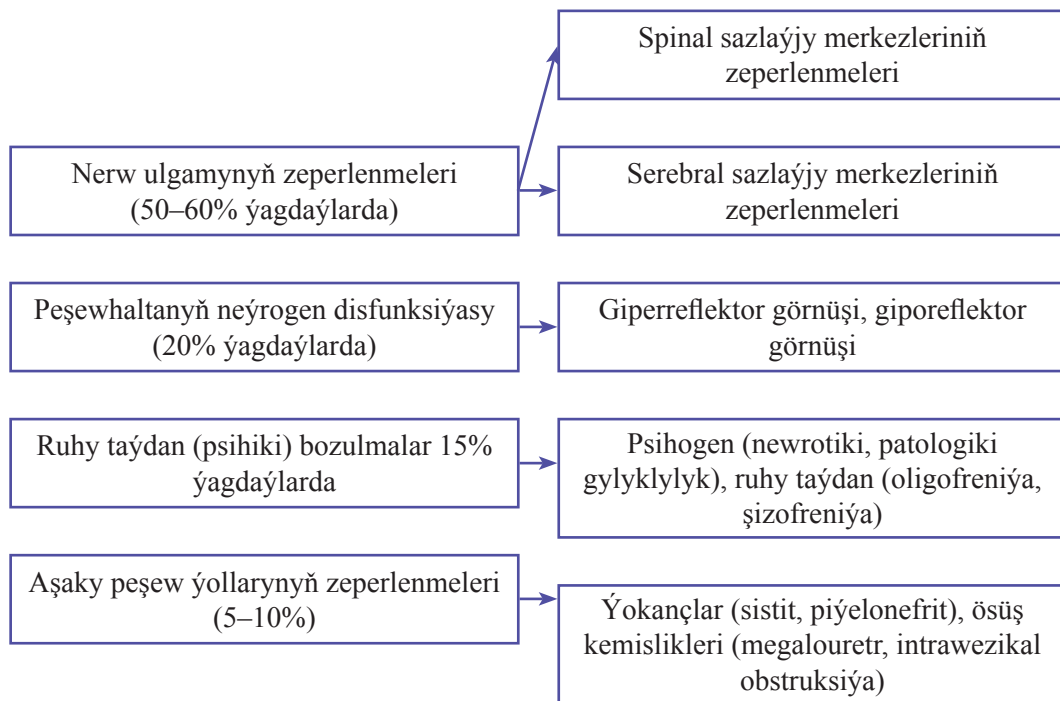
Peşewhaltanyň funksiýasyny dolandyrmak (gözegçilige almak)

Buşukma bolan durnukly, özbaşdak gözegçiligiň kemala gelme möhletinde ep-esli şahsy üýtgemeler bolup biler. Köpsanly barlaglaryň netijesinde gijeki uky wagtynda buşukma bolan gözegçilik gündiz oýa halatyna garanyňda giç emele gelýär. 3 ýaşyna, takmynan, 70 % çagalarda, 4 ýaşyna – 75%, 80%-den köp çagalarda bolsa 5 ýaşyna we 8,5 ýaşyna 90 % çagalarda kemala gelýär. Peşewhaltanyň funksiýasyna gözegçilik (gijeki enureze hem) birnäçe şertlere bagly:

1. Genetiki.
2. Gormonlaryň sirkad ritmi (wazopressiýa).
3. Urologiki bozulmalaryň bolmagy.
4. Nerw ulgamynyň kemala gelmeginiň saklanmagy.
5. Ruhy durmuşy tolgunmalar (sarsgynlar) we psihopatiýalaryň dürli görnüşleri.

15-nji çyzygy

Çagalyk döwründe gijeki enureziň düzümi

Gormonlaryň bölüp çykarylyşynyň sirkad ritmi (suwuň we duzlaryň ekskresiýasyny sazlaşdyrýan). Kadada her adamda peşewiň bölüp çykarylmagynda we osmolýarlaşmagynda aýdyň sirkad (takmynan, gije-gündiziň dowamynda) üýtge-

meler bellenýär. Ylaýta-da, peşew gije az mukdarda (goýaldylan görnüşde) bölünip çykýar.

Çagalýk döwründe bu sirkad ritmi bölekleyin wazopressin hem-de bölekleyin natriýuretiki gormon we renin – angiotenzin aldosteron ulgamy tarapyndan sazlaşdyrylýar. Meýletinçilerde geçirilen barlaglar gije peşewiň az emele gelmesini (gündizkiniň, takmynan, ýarysy) wazopressiniň köp mukdarda bölünip çykması bilen esaslanandygyny görkezýär. Ýaňy-ýakynda gijeki enurezli we poliuriýaly käbir hassalaryň desmopressin bilen bejergä gowy jogap berýändigleri anyklanyldy. Ýöne şu çagalaryň arasynda wazopressiniň kadaly sirkad ritmi bolan näsaglaryň kiçiräk topary bar (olara gijeki poliuriýasy bolmadyk çagalar ýaly agzalan bejergi täsir etmeýär). Bu çagalarda gijeki poliuriýasyz hassalardaky ýaly (peşew emele gelmesiniň, peşewiň osmolýarlygynyň we wazopressiniň bölüp çykarylyşynyň sirkad ritminiň kadaly üýtgäp duranlygynda) wazopressine we desmopressine bolan renal duýujlygynyň bozulmagy inkär edilmeýär.

Beýleki osmosy sazlaşdyryjy gormonlar. Ukuda ýüze çykýan obstruktiv apnoede natriý-uretiki gormonyň ýokary we reniniň hem-de aldosteronyň pes sekresiýalary gije peşew bölüp çykyşynyň we natriniň ekskresiýasynyň beýgelmegini düşündirýär.

Kybaşa mehanizmiň gijeki enurezli çagalarda bolmagy çak edilýär. Emma bar bolan maglumatlar gijeki enurezli çagalarda natriý-uretiki gormonyň sekresiýasynyň kadaly sirkad ritmi bilen häsiýetlenýändigini, renin-angiotenzin-aldosteron ulgamynda üýtgeşmelere sezewar bolmaýandygyny görkezýär.

15 % halatlarda peşewi saklap bilmezlik buşukmany sazlaşygyň psiho-gen (ýagny, ruhy) bozulmaları bilen baglydyr (newrotiki, newropatiki, psihiki). **Newrotiki görnüşi** beýleki görnüşlerden tapawutlylykda öz ýetmezçiligine emosional gaýtargy bermek bilen häsiýetlenýär.

- Asteno-newrotiki görnüşi kriz ýaş döwürlerinde (3-7 ýaşlarda) ruhy şikeslerden soň emosional durnuksyz, aňsat astenizirleýän çagalarda ýüze çykýar. Çagalar, köplenç, gorkak, utanjaň, ýygra, ýüzleý we durnuksyz ukuly bolýarlar.
- Kakyňly (isteroid) görnüşi – joşgunly, çakgan gyzlarda bellenýär.
- Reaktiv görnüşi newrotiki gijeki enureziň bir görnüşi bolup, enureziň tötänleýin pursadyna çaga enurez ýagdaýynyň berkemeği, şeýle hem soňraky aladalaryň ýüze çykması bilen agyr seslenýär.

Newropatiki görnüş, adatça, nerw ulgamynyň perinatal zeperlenmesi bilen esaslanan newroza kybaşa, rezidual newrologiki alamatlar toplumynyň halynda ýüze çykýar. Ol ukynyň polimorf bozulmaları (garabasma, birden çirkin gygyrma), beýleki newrozo meňzeş alamatlar (tikler, sakawlama) bilen utgaşyp gelýär. Uzak wagtyň dowamynda (ýetginjek döwre çenli) enureziň pursatlaryna biparh garamak bilen, soňra şu babatda güýçli aladalanma häsiýetli bolýar. Şeýle-de oligofreniýa,

şizofreniýa, enureziň ýgy pursatlary bilen geçmegi ähtimal. Endokrinopatiki görnüşi gipotalamiki we endokrinopatiki bozulmalary bar bolan çagalarda ýüze çykýar we proksimal termosazlaşygyň duýgy – erk çygrynyň bozulmalary gorky bilen utgaşyp gelýär.

Akyl taýdan yza galýan çagalarda enureziň döremegini päkizeligiň adaty endikleriniň kemala gelmeginiň örän yza galmagy ýa-da olaryň bolmazlygy bilen baglanyşdyryp bolýar.

Enureziň pursatlary bilen garaguş keseliniň tutgaýlarynyň gezekleşmesi ortodoksak uky wagtynda enureziň we tutgaýyň döremesi, ony epileptiki görnüşi dahylly etmäge degişli etmeyär (emma enurez bilen buşukmaly tutgaýy tapawutlandyrmaly). Öň gijeki enureziň bolmagyny gönüden-göni ruhy bozulmalar bilen baglanyşdyrýarlar, şeýle-de bolsa hassalaryň ýarysynda gijeki enurez ruhy zeperlenmeler bilen bileleşip gelmegi mümkin, bu, köplenç, gündizki peşewi saklamazlyk bilen geçýän ikilenji enurezde bolýar. Gijeki enurez akyl taýdan yza galýan autizmlilik, üns ýetmezçilikli we aşa işjeňlik sindromly, şeýle-de motoriki bozulmalary bar bolan çagalaryň arasynda has giň ýaýrandyr. Enurezden ejir çekýän gyzlaryň arasynda oglanlar bilen deňeşdirilende ruhy bozulmalaryň döremek howpy has uly hasap edilýär. Maşgalada ikinji (ýa-da nobatdaky) çaganyň peýda bolmagy uly doganynda «öl gijeleriň» peýda bolmagyna getirip biler. Bu ýagdaýy çaganyň özüne ata-enesi tarapyndan berilýän ünsüň, söýginiň we mähriň, göwnüne bolmasa, kemterlik edýändigine, ýagny olaryň özüni bütinleý unudyp, bütin durklary, aladalary bilen täze bäbege berlendigine kemsinmegi, şonuň bilen bagly nazarylyklary bilen baglanyşdyrmak bolar.

Şuňa kybapdaş ýagdaý käwagt başga mekdebe, çagalar bagyna geçirilende ýa-da täze öýe göçülende hem duş gelýär. Ene-atalaryň arasynda dawa ýa-da aýrylyşmak, terbiýäniň aşa berkligi we çagalara fiziki taýdan temmi bermek hem şeýle ýagdaýlara getirip bilýär. Peşewi saklap bilmezlik seýrek bolmadyk halatlarda peşew çykaryş ulgamynyň agzalarynyň gurluş kemislikleri we keselleri bilen utgaşyp, olar esasy ýa-da bilelikde gelýän alamat hökmünde öňe çykýar. Görkezilen urologiki bozulmalar gaýnaglama, dogabitdi, şikesli we goşulyşan häsiýetde bolup biler.

Peşew ýollarynyň adaty ýokançlary (meselem, sistit) enureziň peýda bolmagyna (aýratyn-da, gyzlarda) ýardam berýär. Kähalatlarda sistit ýa-da poliuriýa (köp mukdarda buşukma sebäpli) çagalarda geçip gidýän enurezi (meselem, süýjüli diabetde) ýüze çykarýar. Emma bu peşew-jyns ýollaryndaky ýokançlar bejerilenden ýa-da diabetiki poliuriýa lukmançylyk farmakologiki gözegçilik astyna alnandan soň hem uzak wagtlaap durnukly dowam edýän enureziň esasyňy düşündirmeyär. Sistitiň enureze garanynda ikilenji bolmagy hem seýrek däl, sebäbi içki geýimiň elmydama çygly bolmagy, aýratyn-da, gyzlarda peşew ýollaryna ýokançlary düşürýär.

Genetiki şertler. Genetiki şertleriň arasynda esasy üns maşgala anamnezi-ne, nesil yzarlamanyň görnüşine, şeýle-de, patologiki geniň ýerleşýän ýerine berilýär. Skandinaw alymlary ata-enesiniň anamnezi esasynda olaryň ikisinde-de enurez bolýanlygynda çagalaryň 77%-de gijeki enureziň döremek howpunyň abanyandygyny, eger-de birisi enurezden ejir çeken bolsa, onda onuň 43%-ini düzendigini anykladylar. Ekizleriň geneologiki barlag usuly bolýandygy dizigot ekizlere garanynda monozigot ekizler üçin enurez boýunça gabat geliş derejesiniň, 2 esseden köpdügin (degişlilikde 68% we 36%) görkezdiler. Ýaňy-ýakynda degişli genotipirleme geçirilip, 13 hromosomada (13q 13 we 13q 14,2) ähtimal genetiki bozulmaly bölekleriň bolmagy bilen enurez babatda genetiki geterogenlik takyklanylan. Häzirki wagtda bu bölek «ENUR – 1» adalga bilen bellidir. H. Eiberg (1995 ý.) gijeki enureziň emele gelmegine pes penetrantly autosom – dominant geniň gatnaşýandygyny görkezýär, ýagny ol daşky gurşawyň şertleriniň we/ýa-da beýleki genleriň täsirine sezewar bolýar.

Keseliň klassifikasiyas

Gijeki enurez:

- Ilkinji (persistirleýän) – munda näsag peşewhaltasyna hiç haçan gözegçilik edip bilmeýär.
- Ikilenji (gazanylan) – munda enurez buşukma durnukly gözegçilik etme döwründen soňra peýda bolýar.

Şeýle-de gaýra üzülen we gaýra üzülmedik, ýagny gijeki enurezli hassada somatiki we urologiki ulgamlar tarapyndan hem-de peşewiň derňewinde patologiki üýtgemeler tapylmadyk halatynda bolýar. Şeýlelikde, ilkinji gijeki enurezli näsaglarda aslynda buşukmany togtadyan fiziologiki refleksi emele gelmedik we çaga ulaldygyça peşewi «goýbermek» saklanýar. Ikilenji enurezde bolsa gijeki buşukma dowamly «gury» döwürden soňra (6 aýdan köp) ýüze çykýar. Ilkinji enurez ikilenjiden 3-4 gezek ýygy duş gelýär. Giç başlanmagy (ýa-da ikilenji enurez) adaçça, 5-7 ýaşlarynda bellenýär. Gündizki enurez gijekä garanynda has seýrek duş gelip, sagalma babatda geljekki çaklamasy örän oňaýsyz hasap edilýär. Ondan başga-da enurezi öň «funksional» we «organiki» görnüşlere bölýärdiler. Organiki görnüşinde ösüş kemisliklerinde oňurga ýiligi tarapyndan patologiki üýtgemeleriň bolmaklygy göz önünde tutulýardy. Enureziň funksional görnüşine psihogen şertleriň, terbiýe kemislikleriniň, başdan geçirilen şikesleriň (ruhy şikesler hem) we ýokanç keselleriň täsiri netijesinde (peşew çykaryş ýollarynyň ýokançlary hem) gijeki peşewi saklamazlygy degişli edilýärdi. Bu görnüşde gündizki enurez seýrek bellenilýär. Şeýle toparlara bölünme şu patologiki ýagdaý barada döwrebap düşünelere doly jogap bermeýär. Şol sebäpli Y. Noorgar we awtorlar topary 85% näsaglarda duş gelýän bir alamatly gijeki enurez düşüňjani tapawutlandyrmagy teklipe edýärler.

Hassalaryň arasynda gijeki poliuriýaly ýa-da däl, desmopressin bilen berjgä jogap berýän ýa-da bermeýän we soňunda oýanmaklyk bozulmalary ýa-da

peşewhaltanyň disfunksiýalary bar bolan toparlar tapawutlandyrylýar. «Köp alamatly» enurez emosional we özüni alyp barmagynyň bozulmalary, sistitiň alamatlary ýa-da poliuriýa we beýlekiler bilen utgaşyp geçmegi mümkin. Enurezli näsaglarda duýgy aladalary ýerliksiz buşukma zerarly ýüze çykýan utanç sebäpli ikilenji-de bolup biler.

Şeýle hem emosional tolgunmalaryň we özüni alyp barşyň bozulmalarynyň enureze ýa-da onuň güýçlenmegine itergi beriji ilkinji-de bolmaklygy ähtimal.

H. Watanabe (1995 ý.) EEG we sistometrografiýany ulanmak bilen gecirilen barlaglardan son gijeki enurezi 3 sany görnüşe bölmekligi teklipe edýär.

1. I görnüş – peşewhaltanyň giňelmegine EEG-niň jogap bermegi we durnukly sistometrografiýa bilen häsiýetlenýär.

2. II a görnüş – peşewhaltanyň aşa dolmaklygynda EEG-niň jogap bermeýänligi we durnukly sistometrografiýa bilen häsiýetlenýär.

3. II b görnüş – peşewhaltanyň giňelmegine EEG-niň jogap bermeýänligi we diňe uky wagtynda durnuksyz sistometrografiýa bilen häsiýetlenýär.

Bu awtor gijeki enureziň I we II a görnüşlerine oýanma disfunksiýasynyň aram we aýdyň alamatlary, II b görnüşini bolsa latent neýrogen peşewhalta hökmünde garaýar.

Gaty çuňňur ukuly çagalardaky gijeki enureze «profundosomiýa» diýilýär.

Enureziň idiopatik, öz-özünden bolýan, özbaşdak görnüşini çaganyň akyl ýaşyna laýyklykda kadaly däl ýagdaý hasap edilýär. Ol haýsydyr bir newrologiki bozulmalar ýa-da garaguş keseliniň tutgaýlary, ýa-da peşew ýolunyň şikesleri, gaýnaglamasy, kemisligi zerarly peýda bolýan peşewhaltanyň funksiýasyna gözgeçiligiň bolmazlygy netijesinde döremeyär.

Enureziň idiopatik görnüşini mekdebe çenli ýaşly çagalaryň 20%-inde duş gelýär.

Anyklanylşy

Gijeki enurez – aglaba bar bolan arzlaryň, şeýle-de şahsy we maşgala anamneziniň esaslarynda goýulýan kesel kesgididir. Näsagyň I arkasynyň garyndaşlarynyň geçmişinde şeýle näsaglygyň 75% halatda bellendigini ýatlatmak wajypdyr. Kaksasynda ýa-da ejesinde enureziň pursatlarynyň bolmaklygy çagada bu keseliň döremek howpuny 3 esse artdyryýar.

Anamnez

Anamnez toplananda ilki bilen çaga terbiýesiniň häsiýetini we tämizlik endikleriniň kemala gelendigini anyklamaga eýermelidir. Şeýle-de peşewi saklap bilmezlik pursatlarynyň ýyglylygy, görnüşini, buşukmanyň agyrylylygy, anamnezinde geçirilen peşew cykaryş ýollarynyň ýokanjynyň bolandygy, enkoporez ýa-da iç gatamanyň bardygy aýdyňlaşdyrylýar. Elmydama enurez boýunça nesilleýinlik takyklanylýar. Dem alyş ýollarynyň obstruksiýasynyň, gijeki apnoe tutgaýlarynyň we epileptiki tutgaýlaryň (ýa-da epileptiki däl paroksizmalar) bolmaklygyna uly üns berilýär. Iýmit we derman allergiýasy, iteşen (urtikariýa), atopiki dermatit, rinit

we bronhial astma kähatallarda peşewhaltanyň ýokary duýgurlygyna ýardam edip biler. Ene-atasyndan soralarda garyndaşlaryň arasynda süýjüli diabet ýa-da süýjüli däl diabet, galkan şekilli mäziň funksiýasynyň bozulmasy we beýleki içki bölüp çykaryş mázleriniň keselleriniň bardygyny anyklamak zerurdyr.

Wegetatiki statusyň endokrin mázleriň funksiýalary bilen ýakyn baglanyşykda bolmaklygy onuň islendik bozulmalary enureziň döremeginde esas bolup biler.

Käbir ýagdaýlarda peşewi saklap bilmezlik trankwilizatorlaryň we antikonwulsantlaryň (sonapaks, fenitoin, walproý turşusynyň serişdeleri we beýlekiler) goşmaça täsirleri netijesinde hem peýda bolup biler. Şu nukdaýnazardan hassanyň şol serişdeleriň haýsysyny we näçe möçberde alandygyny ýa-da alýandygyny takykklamak wajypdyr.

Fizikal barlag

Näsag barlananda (somatiki ýagdaýyna baha bermek) ýokarda sanalan dürli agzalaryň we ulgamlaryň bozulmalaryndan başga-da endokrin mázleriniň, garyn boşlugynyň agzalarynyň, urogenital ulgamynyň ýagdaýyna üns bermeli. Hökmany suratda fiziki ösüşiň görkezijilerine baha bermeli.

Psihnewrologiki ýagdaýy

Psihnewrologiki ýagdaýyna baha berlende oňurganyň we oňurga beýnisiniň dogabitdi kemisliklerini, hereket we duýgurlyk bozulmalaryny inkär etmeli.

Hökmany ýamyz zolagynda duýgurlygy we anal deşiginiň çeyeligi barlanylýar. Ruhý emosional çygryny barlamaklygyň ähmiýeti az däl: häsiýetlendiriji (patologiki) aýratynlyklar, zyýanly endikler (onihofagiýa, bruksizm, we ş.m.) ukynyň bozulmalary, dürli paroksizmal we newroza meňzeş ýagdaýlar çaganyň intellekt taýdan ösüşini we esasy kognitiw (pikirlenijilik) ýagdaýyny aýdyňlaşdyrmak üçin wajypdyr. Weksleriň usuly boýunça detektologik barlag ýa-da testli kompýuter ulgamlary ulanmak bilen derňew geçirilýär.

Barlamhana we parakliniki barlaglar

Enureziň döremeginde esasy orny urologiki bozulmalaryň eýeleýändigini sebäpli (dogabitdi ýa-da gazanylan peşew jyns ýollarynyň kemislikleri: detruzoryň we sfinkteriň dissenergiýasy, peşewhaltanyň giper we giporeflektor sindromy, peşewhaltanyň kiçi sygymlylygy, peşew çykaryjy ýollarynyň aşaky bölümlerinde obstruktiv üýtgemeler, kontrakturalar, gabsajyklar, peşew ýollarynyň ýokançlary, durmuşy şikesler we ş.m.), ilki bilen peşew çykaryş ýollarynyň patologiýasyny inkär etmeli.

Barlamhana derňewlerden möhüm ähmiýet peşewiň barlaglaryna (peşewiň umumy derňewi, bakterologiki barlagy, peşewhaltanyň funksional mümkinçiliklerini kesgitlemek we ş.m.), berilýär. Hökmany böwrekleriň we peşew haltanyň ul-trases barlagyny geçirmeli.

Zerur halatynda peşew çykaryş ulgamynyň goşmaça barlaglary ýerine ýetirilýär (sistoskopiýa, sistouretrografiýa, ekskretor urografiýa we beýlekiler).

Oňurganyň we oňurga beýnisiniň ösüş kemisliklerine şübhelenilende şöhleli barlag 2 durkda, şeýle-de neýroelektromiografiýa geçirilýär.

Tapawutlandyrylysy. Gijeki enurez aşakdaky patologiki ýagdaýlar bilen tapawutlandyrylýar:

1. Gijeki garaguş tutgaýlary.
2. Käbir allergiki keseller (deri, ýmit we derman allergiýasy we ş.m.).
3. Käbir endokrin keseller (süýjüli we süýjüli däl diabet, gipotireoz, gipertireoz we ş.m.).
4. Gijeki apnoelar we dem alyş ýollarynyň bölekleyin obstruksiýasy.
5. Derman serişdeleri ulanylanda ýüze çykýan goşmaça täsirler (ylaýta-da, ti-oridazin we walproý turşusynyň serişdeleri we ş.m.).

Bejerilişi

Enurez çagalaryň käbirinde ýaşy ulaldygyça hiç hili bejergisiz geçse-de, muňa kepillik ýokdur. Şol sebäpli pursatlaryň saklanmagynda ýa-da gije durnukly peşewi saklap bilmezlik dowam edýän ýagdaýlarynda bejergini geçirmek zerurdyr. Enureziň bejergisiniň netijeli bolmagy bu ýagdaýy döredýän sebäplere baglydyr. Köp ýyllaryň dowamynda lukmanlar dürli bejeriş usullaryny ulanýarlar. Häzirki günde gijeki enurezi bejermekde belli bolan bejeriş usullarynyň hiç biriniň hem bu ýagdaýdan sagalmaklyga 100% kepillik berilmese-de, olaryň arasynda käbiri ýokary netijeli hasap edilýär.

Olary şertli aşakdakylara bölüp bolar:

- Derman serişdeleri bejergi (dürli farmasewtiki serişdeleri ulanmak bilen).
- Derman serişdesiz bejergi (ruhy bejergi, fiziobejergi we beýlekiler).
- Düzgünli çäreler.

Bejerginiň usuly we göwrümi takyk ahwalat ýagdaýlaryna bagly bolýar. Islendik ýagdaýda enureziň üstünlikli bejergisi diňe çagalaryň özleriniň we olaryň ene-atalarynyň işjeň, höwesjeň gatnaşmalary netijesinde mümkindir.

Düzgünli çäreler

Gijeki enurez bejerilende bu usul çagalaryň ene-atalaryna we maşgalanyň agzalaryna käbir umumy düzgünleri saklamalaryny maslahat berilýär (çydamly, sabyrly bolmaly, gödeklikden we çaga temmi bermekden gaça durmaly we beýlekiler). Gün tertibini ýerine ýetirmekligini gazanmak zerurdyr. Enurezden ejir çekýän çagalara elmydama öz güýçlerine we geçirilýän bejerginiň üstünligine bolan ynamy gursagyna guýmaly.

- Agşamky nahardan soň çaganyň islendik suwuklyk içmegini maksimal çäklendirmeli. Elbetde, çaga hiç hili suwuklyk bermezlik maksadalaýyk däldir, ýöne soňky nahardan soňra onuň umumy göwrümi iň azyndan iki esse çäklendirilmeli, oňa köp mukdarda suwuklyk saklaýan tagamlar (çorba, şüle, suwly gök önümler we miweler) hem degişlidir. Bu ýagdaýa garamazdan, çaganyň ýmiti doly bahaly bolmaly. Günüň dowamynda kofein

ýa-da buşukdyryjy täsirli naharlary we içgileri bermekden gaça durmaly. Olara şokolad, kofe, kakao, garpyz, «Kola», «Fanta» ýaly içgileriň dürli görnüşleri degişlidir. Eger-de olary iýmit sanawyndan doly aýryp bolmaýan bolsa, onda görkezilen tagamlardan juda bolmasa uka gitmezinden 3-4 sagat öň saklanmagy maslahat bermeli. Gijeki enurezde ulanylýan ýöriteleşdirilen berhizlerden has köp ulanylýany N.J.Krasnogorskiniň berhizidir. Ol ganyň osmotiki basyşyny ýokarlandyryp, dokumalarda suwy saklamaga ýardam edýär we peşew çykaryşy azaldýar (17⁰⁰-a çenli adaty suw we iýmit düzgüni, 18⁰⁰-da gurak, duzsuz aňşamlyk: gowrulan aşlar, şüle, kotletler, ýumurtga, guradylan ak çörek, ýatjak wagty mesge ýagy çalnan we duzly balykly çörek). Şeýle berhiz bilen sagat 17⁰⁰-a çenli kabul edilen suwuklygyň sorulmagy, dokumalarda suwuklygyň saklanymagy, antidiuretik gormonyň bölüp çykarylmagyna ýardam berýän aminleriň, peptidleriň önmesine itergi berilmegi gazanylýar.

- Gijeki enurezden ejir çekýän çaganyň düşegi ýeterlik gaty bolmaly, çuňňur ukuly çagany bolsa gije ukuly halynda birnäçe gezek eýlesine-beýlesine öwürmeli.
- Stress ýagdaýlardan, ruhy emosional tolgunmalardan (oňaýly we oňaýsyz), şeýle-de gaty ýadamakdan gaça durmaly.
- Tutuş günüň we gijäniň dowamynda aşa üşemekden gaça durmaly.
- Uka gitmezden ozal çaganyň hajathana barmagyny ýa-da gorşoga oturdylmagyny pugta talap etmek zerurdyr. Ene-atalar çaga hajathana endigini öwretmäge synanyşmaly, aýratyn-da, ilkinji enurezde.
- Çaga peşewhaltasyny boşadar ýaly uklanyndan soň 2-3 sagatdan ukusynyň arasynyň emeli bölünmesiniň netijeliligi seýrek däl. Ýöne çaga doly oýanman ukuly halynda buşuksa, şeýle hereketler ýagdaýynyň diňe soňky agyrlaşmagyna getirer.
- Çaganyň ýatýan otagy azajyk ýagty düşýän bolmaly. Şonda çaga birden buşugasy gelse, garaňkydan we düşeginden turmaga gorkmaz.
- Çanaklygyň beýgeldilen durky ýa-da dyzynyň aşagynda belentlik döredilen ýagdaý (ýagny laýyk gelýän ölçegde waligi goýmak) peşewiň sfinktere bolan ýokary basyşy bellenilýän halatynda kömek etmegi ähtimal.

Derman serişdesiz bejeriş usullary

- Peşew alarmasy (peşew oýadyjy). Peşewiň ilkinji damjalary peýda bolan badyna ukudan oýarmak üçin niýetlenen we çaga buşukmasyny gorşokda ýa-da hajathanada tamamlamagy üçin edilýär. Şu çärede fiziologiki ugratmalaryň kadaly düzgüni kemala gelýär. Ýokarda görkezilen enjam çaganyň özüni däl-de (eger-de onuň ukusy has çuňňur bolsa), eýsem maşgalanyň beýleki ähli agzalaryny turuzýandygy seýrek däl.

- Düzgün boýunça gijeki oýanmalar usuly «peşew alarma» alternatiw hökmünde hyzmat edýär. Oňa laýyklykda çagany 1 hepdäniň dowamynda ýarym gijeden soň her sagatdan turuzmaly. 7 gün geçenden soňra gijäniň dowamynda turuzmanyň sanyny birnäçe gezege (uklandan soň belli bir sagatlarda) çenli azaltmaly, emma şol sagatlary çaga ýerine buşukmaz ýaly utgaşdyrmaly. Ýuwaş-ýuwaşdan şol wagt aralygyny azaldyp, 3 sagatdan 2,5 sagada, 2 sagada, 1,5 sagada hem-de uklanyndan soň 1 sagada çenli getirmeli.

Gijeki enureziň pursatlarynyň gaýtalanmagynda hepdede 2 gezek tapgyry tutuş täzeden geçirmeli.

- **Ruhy bejerilişi.** Ýöriteleşdirilen ruhy bejergi ýokary hünärlü psihoterapewt (psihiatr ýa-da lukman – psiholog) tarapyndan amala aşyrylýar we umumy newrotiki bozulmalaryň düzedilmegine gönükdirilendir. 10 ýaşa ýeten çagalara üçin buşukma isleg döwründe özbaşdak oýlanmanyň görnüşleri diýip adalgalanýan ynamy döretmek we öz-özünü ynandyrmak (uka gitmezden ozal) usuly has täsirli hasap edilýär.
- Her gün agşam ukudan oň çaga birnäçe minutlaryň dowamynda pikirinde peşewhaltanyň dolma duýgusyny we soňky öz etmeli hereketleriniň zygyderliligini göz önüne getirmeli. Gös-göni uklamazdan ozal näsag öz-özüne ynandyrmak maksady bilen şu manydaky sözlemleri birnäçe gezek gaýtalamaly. «Men elmydama gury düşekde oýanmany isleýärim. Men ýatyrkam, peşew meniň bedenimde berk gulpuň astynda gulplanan. Eger-de meniň buşugasym gelse, haýal etmän özüm turaryn».

Maşgala psihoterapiýanyň hem öz orny bar. Ene-atalar gury düşekler üçin çagany hoş sözler aýdyp begendirmeli.

Onuň üçin çaga zygiderli ýöriteleşdirilen «peşew» gündeligini alyp barmalydyr. Ony her gün doldurmaly. Mysal üçin, «gury gijeler» günün şekili bilen, «öl gijeleri» – bulutlar görnüşinde belgilenmeli. Eger-de zygiderli 5-10 günün dowamynda gijeler gury bolsa, çagany sylaglamaly. Peşew saklamazlyk pursatlaryndan soňra ýorgan-ýassygynyň daşyna geýdirilýän daşlygy we egin-eşigini çalyşmaly. Eger-de ony çaganyň özi özbaşdak etse, has amatlydyr. Aýratyn bellemeli zat, bu agzalan ruhy bejeriş çärelerinden oňaly netijä diňe intellekti saklanan çagalarda garaşyp bolar.

Enureziň ruhy seljeriş nazaryýetiniň köpdüğine we psiho seljerijileriň hut öz bejeriş usullarynyň netijelidigi barada pikirine garamazdan, soňky barlaglarda diňe toplumlaýyn bejerginiň gowy netije berýändigini subut edilýär. Ruhy bejergi doly däl ýa-da durnuksyz täsire eýe, ýöne toplumlaýyn bejergide onsuz oňup bolmaz. Maşgala aragatnaşyklary kadalaşdyrylanda, näsagyň emosional we maşgala, mekdep we önümçilik kynçylyklary çözülen de bejergiden gowy täsiri gazanyp bolýar.

Fiziobejer. Eger-de gijeki enureziň beýleki az ýaýran bejeriş usullary sanalsa, olara elektroforez, inñerrefleksobejergi, magnitbejergi, lazerbejergi, saz bejergi,

owkalama we başga-da birnäçe usullar girer. Olaryň netijeliligi bellibir ýagdaýda ýaşyna we näsagyň şahsy aýratynlyklaryna bagly bolýar. Fiziobejerginiň görkezilen usullary adaty derman serişdeleri bilen toplumlaýyn ulanylýar. Enureziň spinal görnüşleriniň bejergisinde dik usuly boýunça spazmolitikler– eufillin, papawerin bilen elektroforez ulanylýar. 6 aýdan tapgyry gaýtalamaly. 2-nji tapgyr – keseligine Deporoz – Gotteronyň arteriýasyna £4 – £ 5 elektroforez geçirilýär.

Usuly we metodologiki taýdan dogry edilen owkalama bejerginiň we bedeniň dürli funksiýalarynyň köp görnüşli bozulmalaryny düzedýän güýçli serişde bolup durýar. Owkalamanyň täsirinde geçiriji ýollarynyň funksional ýagdaýy gowulaşýar, kelle beýnisiniň gabygy bilen içki agzalaryň, damarlaryň, muskullaryň dürli reflektor aragatnaşyklary güýçlenýär.

Derman serişdelerini ulanmak arkaly bejeriş usullary

- Haçanda gijeki enurez peşew çykaryjy ýollarynyň ýokanjy sebäpli dörän bolsa, onda peşewiň barlaglaryny nazara almak bilen doly göwrümde antibakterial serişdeler bilen bejergi geçirmek zerurdyr (ýüze çykarylan mikrofloranyň antibiotiklere we uroseptiklere bolan duýgurlygyny hasaba almak bilen).
- Ruhy galkyndyryjy serişdeler (psihostimulýatorlar). Gijeki enureziň bejergisine psihiatriýa taýdan çemeleşme ukynyň çuňlugyny kadalaşdyrýan ukladyjy täsirli trankwilizatorlaryň bellenilmegini öz içine alýar (radedorm, eunoktin). Olara durnuklylyk bolýan halatlarynda, adatça, enureziň newroz kybapdaş görnüşlerinde, ukudan öň galkyndyryjylary (sidnokarb) bermek maslahat berilýär. Sidnokarb – psihostimulýator, MAO-nyň göni däl ingibitorydyr. Ol ýylmanak muskullaryň, şol sanda peşewhaltanyň umumy çeyeligine täsir edýär. Şeýle-de kofein – benzonat natriý ulanylsa bolýar.
- Antidepressantlar – peşewi saklap bilmezlikde antidepressantlaryň takyk täsir ediş mehanizmi anyklanylmadyk (imipraminiň, melipramin) we amitriptiliniň täsirlilikini tejribä daýanyp takyklynylan. Şeýle-de bolsa bu soňraky köp barlaglar netijesinde tassyklanyldy. Beýleki antidepressantlaryň şeýle täsire eýedigi belli däl. Amitriptilin, adatça, 12,5–25 mg möçberde günün dowamynda 1-3 gezek (10 mg, 25 mg, 50 mg saklaýan gerdejik we togalak görnüşinde çykarylýar) belleniýär.

Haçanda peşewi saklamazlyk peşew-jyns ulgamynyň gaýnaglama keselleri bilen bagly däldegi anyklanylsa, imipramini (melipramin) bellemek dogry hasaplanýar. Ol 10 mg we 25 mg saklaýan togalak görnüşde çykarylýar. 6 ýaş çenli enureziň bejergisinde ýokarda görkezilen derman serişdesini bellemek maslahat berilmeyär. Bellenäýen halatynda onuň belleniş nusgasy: 7 ýaş çenli 0,01 g-dan başlap, haýaldan günün dowamynda 0,02 g möçberine ýetirmeli, 8-14 ýaşda günün dowamynda 0,03 – 0,05 g berilýär. Beýleki bejeriş nusgasy boýunça çaga uka gitmezden 1 sagat öň 25 mg derman serişdesi berilýär, 1 aýdan aýdyň peýdaly täsiri

bolmasa, dermanyň möçberini 2 esse köpeltmeli. Durnukly «gury gijeler» peýda bolandan soňra, melipraminiň möçberini ýuwaş-ýuwaşdan azaldyp, soňra doly aýyrmaly.

Newrotiki enureziň bejergisinde trankwilizatorlar ulanylýar:

Gidroksizin (ataraks) – 0,01 g we 0,025 g gerdejikler görnüşinde bolýar. Şeýle-de şerbet (5 ml-de 0,01 g) görnüşinde çykarylýar. 30 aýlykdan (2,5 ýaş) uly çagalara gije-gündiziň dowamynda 1 mg/kg möçberi 2-3 gezege bölüp bermeli.

Medazepam (rudotel) – 0,01 g gerdejikler we 0,005 g we 0,001 g kapsulalar görnüşinde bolýar. Gije-gündiziň dowamynda 2 mg/kg möçberde 2 gezege bölüp berilýär.

Trimetozin (trioksazin) gerdejikde 0,3 g bar, 6 ýaşly çagalara gije-gündizdäki möçberi 0,6 g, 2 gezege bölüp bermeli. 7-12 ýaşlylara 1,2 g töweregi 2 gezek berilýär.

Meprobamat (gerdejikde 0,2 g) 0,1 – 0,2 g gije-gündizde berilýär. Möçberi 2 gezege bölüp bermeli. Irden möçberini 1/3 bölegi, aňsamara 2/3 bölegi berilýär. Dowamlylygy 4 hepde bolmaly.

Nootrop serişdeler

Enureziň döremeginde çaganyň nerw ulgamynyň doly kemala gelmezliginiň, ösüşiniň saklanmagynyň, şeýle-de newrotizasiýanyň aýdyň alamatlarynyň bolmagynyň uly orny eýeleýändigini nazara almak bilen häzirki wagtda derman serişdeleriniň nootrop hatary bejergide giňden ulanylýar (kalsiý gopantenat, glisin, pirasetam, fenibut, pikamilon, semaks, instenon, gliatilin we beýlekiler). Nootrop serişdeler tapgyrlyýyn 4-8 hepdäniň dowamynda ýaşyna laýyk möçberde bejerginiň beýleki görnüşleri bilen toplumlaýyn bellenilýär.

Driptan (oksibutinin gidrohlid) gerdejikde 0,005 g (5 mg) saklaýar we aşakda görkezilen bozulmalaryň (detruzoryň refleksiýasy) netijesinde dörän 5 ýaşdan uly gijeki enurezli çagalarda ulanylyp bilner:

- neýrogen gelip çykyşly bozulmalar (detruzoryň giperrefleksiýasy);
- peşewhaltanyň funksiýalarynyň durnuksyzlygy;
- detruzoryň funksiýasynyň idiopatiki bozulmalary (peşewiň motoriki saklanmazlygy).

Gijeki enurezde, adatça, serişde 5 mg günün dowamynda 2-3 gezek bellenýär. Islenilmeýän ýaramaz täsiriň önüni almak maksady bilen bejergini ýarym möçberden başlamaly we soňky kabul edilmeli wagty edil uka gitmezden öňinçä bolmaly.

Gormonlar

Has ähmiýetli derman serişdelere desmopressin degişlidir. Ol wazopressin gormonyň emeli analogy bolup, bedende erkin suwuň bölüp çykarylmagyny we sorulmagyny sazlaýar. Häzirki güne onuň adiuretin – SD (damjaly) atly görnüşi has ýaýrandyr, adiuretin SD böwrekleriň kanaljyklarynda suwuň gaýtadan sorulmagyny artdyrýar, peşewiň mukdaryny we buşukmanyň ýygylgyny peseldýär. Derman serişdesi bilen bejergi birnäçe aý dowam etdirilmeli we ruhy bejergi, hajat-

hana endigini öwretmek bilen bilelikde geçirilýär. Adiuretin SD ulanylmaga örän amatlydyr. Serişdäniň 1 çüýşeji erginiň 1 ml-ni saklaýar (pipetkadan guýulýan 1 damja 5 mkg desmopressin – 1 dezamino – 8 – D arginina – wazopressin saklaýar). Serişde burna (has dogrusy, burun germewine guýulýar) aşakdaky nusga boýunça damdyrylýar. Başlangyç möçberi 7 günüň dowamynda 8 ýaşa çenli çagalara gije-gündiziň dowamynda 2 damja, 8 ýaşdan uly çagalara gije-gündiziň dowamynda 3 damja bellenilýär. Soňra «gury gijeler» peýda bolsa, bejergi 3 aýyň dowamynda gecirilýär (geljekde serişdäni aýyrmak bilen). «Öl gijeleriň» saklanan halatynda adiuretin SD-niň möçberini hepdede 1 damjadan durnukly netije gazanylýança, gije-gündiziň dowamynda 12 damja çenli köpeltmegi meýilleşdirip amala aşyrmaly. Bejerginiň saýlanan möçberde dowamlylygy 3 aý bolup, soňra serişde aýrylýar. Iş tejribesinde enureziň pursatlarynyň gaýtalanmagynda täzedan şahsy saýlanan möçberde 5 aýlyk bejeriş tapgyry geçirilýär.

Adatça, adiuretin SD -niň antidiuretik täsiri 15-30 minutdan peýda bolýar, 10-20 mkg desmopressiniň intranazal (2-4 damja) edilmegi aglaba näsaglarda antidiuretik täsiriň 8-12 sagada ýetmegini üpjün edýär. Melipramin bilen deňeşdirilende Antidiuretiniň ýokary bejeriş ähmiýeti bilen bir hatarda görkezilen serişde bilen bejergi tamamlanandan soňra gijeki enureziň gaýtalanma ýygylgynyň has seýrek duş gelýändigini edebiýatda bellenilýär.

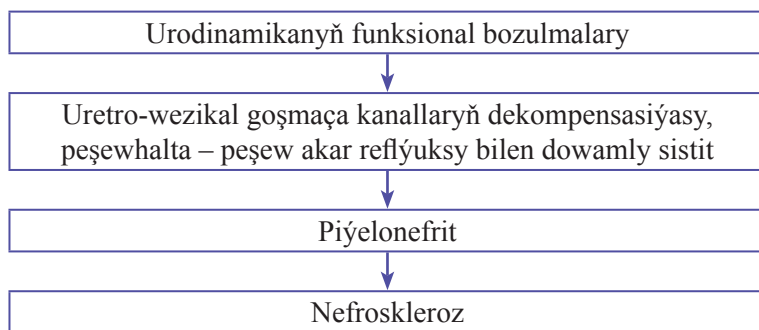
Gaýrüzülmeleri

Peşewhaltanyň dürli disfunksiýalary ýokanç – gaýnaglama gaýrüzülmeleriniň peýda bolmagyna we gaýtalanyp durmagyna oňaýly şertleri döredýärler. Peşewhaltanyň disfunksiýalarynda 3 sany kliniki hadysalaryň bolmagy mümkin.

- Diňe buşukmanyň bozulmalary anyklanylýar.
- Urodinamikanyň bozulmalary sistitiň peýda bolmagyna getirýär.
- Peşewhaltanyň disfunksiýasynyň binýadynda sistit we piýelonefrit peýda bolýar.

16-njy çyzgy

Çagalarda patologiki hadysanyň zygiderliligi

Şol sebäpli çagalyk döwründe peşew çykaryş ýollarynyň funksional bozulmalaryny irki döwürde anyklamak we olary wagtynda düzetmek örän wajypdyr.

Öňüni alyş çäreleri

Çagalarda gijeki enureziň öňüni alyş çäreleri aşakdaky esasy hereketlere syrygýar:

- Öz wagtynda islendik arlyklary ulanmakdan ýüz öwürmek (standart bir gezeklik we köp gezeklik ulanylýar). Çaga 2 ýaşa ýetende, adatça, arlyklary ulanmak bes edilýär we ýönekeý arassaçylyk endikleri öwredilýär.
- Gije-gündiziň dowamynda içilýän suwuklygyň mukdaryny gözegçilige almak (ýylyň paslyny we howanyň gyzgynlygyny hasaba almak bilen).
- Çagalary arassaçylyk-gigiýena taýdan terbiýelemek (daşky jyns agzalaryna kadaly gigiýeniki ideg etmäni öwretmegi hem öz içine alýar).
- Peşew ýollarynyň ýokanjyny bejermek.

Enurezden ejir çekýän çaga 6 ýaşa ýetende «öz-özünden aýrylar» diýip, bejeriş çärelerinden doly ýüz öwürmek bolmaýar. Gijeki enurezli 6 ýaşly çaga laýyk bejergini almalydyr.

III BAP

MAŞGALA LUKMANÇYLYGYNDA ÇAGALARA GAÝRAGOÝULMASYZ KÖMEK

III.1. Çagalarda gaýragoýulmasyz kömegi bermegiň esaslary

Howp salýan ýagdaý – bu çaga bedeniniň ýaşagyş ähmiýetli funksiýalarynyň dekompensirlenmegi ýa-da onuň döreme howpy bolan ýagdaýdyr. Ilkinji lukmançylyk kömegini berýän maşgala lukmanynyň öňünde aşakdaky meseleler durýar:

I. Howply ýagdaýy anyklamak.

II. Gaýragoýulmasyz kömegi bermek.

III. Hassahana ýerleşdirilmeginiň zerurlygy we ýerleşdirilmeli ýeri barada karrara gelmek.

Anyklaýşyň esasy maksady patologiki sindromlary ýüze çykarmaga, olaryň agyrylyk derejesine baha bermäge, bejeriş-hereket çäreleriniň gaýragoýulmasyzlygy baradaky soraglary çözmäge gönükdirilýär.

Anamnez ýygnalanda ilki bilen aşakdakylar anyklanylýar:

a) keseliň öň ýanynda ýüze çykan ýagdaýlar;

b) çaganyň ýagdaýynyň ýaramazlaşmagynyň ýüze çykan ýagdaýy;

ç) ýagdaýynyň ýaramazlaşyp başlamagyndan soňky geçen wagt.

Çaganyň ýagdaýyny agyrlaşdyrýan şertler hem göz öňünde tutulýar, esasan-da, irki ýaşly çagalarda (göwreliligiň we dogrumyň geçişi, merkezi nerw ulgamynyň patologiyasy, içki agzalaryň keselleri, allergiýa ýykgylyk) ünsi çekýär. Çaga barlanýan mahaly dem alşyň, gan aýlanyşyň dekompensirlenmeginiň alamatlary we merkezi nerw ulgamynyň tapdan düşme derejesi ýüze çykarylýar.

Dem alşyň dekompensirlenmeginiň we togtamagynyň kliniki alamatlary:

– derisiniň reňkiniň üýtgemegi (deriniň we nemli bardalaryň sianozy);

– dem alyş hereketleriniň doly ýok bolmagy ýa-da dem alşyň patologiki görnüşi (tutgaýly, ýüzleý, seýrekden çuň).

Gan aýlanyşyň dekompensirlenmeginiň we ýüregiň togtamagynyň alamatlary:

– ýürek togtamasynyň öň ýanyny habar berýän alamatlar: AGB-niň birden pese düşmegi (50-60/40-30 mms.s.), tahikardiýa ýa-da bradikardiýa, derisiniň reňkiniň üýtgemegi (solak, sianotiki, mermer);

- ýüregiň duýdansyz togtamagynyň alamatlary: periferiki, soňra uky arteriýalarynda pulsuň ýitmegi, deriniň we nemli bardalaryň solaklygy, auskultasiýa edilende ýüregiň tonlarynyň ýoklugy, göreçleriniň giňelmegi.

Merkezi nerw ulgamynyň tapdan düşüp, halys bolma alamatlary:

- aňynyň dürli derejede bozulmagy;
- göreçleriniň giňelmegi we olaryň ýagtylyga duýujylygynyň bolmazlygy;
- muskul çëýeliginiň peselmegi ýa-da ýokarlanmagy;
- tutgaýlar;
- beden gyzgynynyň pese düşmegi.

III.2. Çagalarda ilkinji öýken-ýürek reanimasiýasy (ABS maksatnama)

Terminal ýagdaýlarda ilkinji öýken-ýürek reanimasiýa çäreleri wagtynda we dogry geçirilende, kähalatlar çagalary halas edip, kadaly ýaşaýyş ukybyna gaýtaryp bolýar. Terminal ýagdaýlaryň gaýragoýulmasyz esaslaryny başarmak, ilkinji öýken-ýürek reanimasiýanyň usullaryny berk bilmek, hemme çäreleri anyk «awtomatiki» bolmaly tertipde we doly zyzgiderlilikde ýerine ýetirmek üstünligiň zerur şertidir. Öýken-ýürek reanimasiýanyň usullary mydama kämilleşdirilmelidir. Şu neşirde çap edilen öýken-ýürek reanimasiýanyň düzgünnamalary Amerikan kardiologlar jemgyýetiniň gaýragoýulmasyz kömek boýunça komitetiniň soňky hödürnamalaryna esaslanandyr.

Kliniki anyklanylşy

Kliniki ölümiň esasy alamatlary:

- dem alşyň, ýürek urşunyň we huşunyň bolmazlygy;
- uky we başga arteriýalarda pulsuň ýitmegi;
- derisiniň solak ýa-da çalymtyl ýeriň reňkinde bolmagy;
- göreçleriň giňligi we ýagtylyga duýujylygynyň ýoklugy.

Kliniki ölüme gaýragoýulmasyz çäreler:

- gan aýlanyşyň we dem alşyň togtama alamatlary ýüze çykan çagany direktmek boýunça çärelere çalt girişmeli, ýagny onuň anyklanan ilkinji sekuntlary auskultasiýa we AGB-ni ölçemäge we şu ýagdaýa getiren sebäbi anyklamaga wagt ýitirmän, dogry zyzgiderlilikde, örän çalt we gujurlylyk bilen başlamaly;
- kliniki ölümiň dörän we reanimasiýa çäreleriniň başlanan wagtларыny bellemeli;
- howsalalyk barada habar bermeli, kömekçileri we reanimasiýa toparyny çagyrmaly;
- mümkin boldugyça, kliniki ölümiň döränligi barada çak edilen wagtdan näçe minut geçendigini anyklamaly. Eger şu möhletiň 10 minutdan uzakdygy ýa-

da heläk bolanda biologiki ölümiň irki alamatlary ýüze çykarylsa («pişik gözi» alamaty – göz almasyna basylanda ol gorizental «ýaý» şekiline öwrül-ýär we «ereýän buzjagaz» alamaty – görejiň bulanmagy), öýken-ýürek reanimasiýanyň geçirilmeginiň zerurlygy anyk däl.

Reanimasiýa çäreleriniň zygiderligi

A (Airways) – dem alyş ýollaryny dikeltmek:

1. Näsagy gaty ýerde ýatyrmary (stol, pol, asfalt). Kellesini gapdala öwürmeli.
2. Agyz boşlugyny nemden we gusuk galyndylaryndan hasa süpürgijiniň kömegi bilen mehaniki arassalamaly.

3. 1 ýaşa çenli çagalaryň kellesiniň göni, bitarap ýagdaýda goýulmagy dem alyş ýollarynyň açylmagyna kömek edýär. Uly ýaşly çagalarda dem alyş ýollary göneler ýaly kellesini arkan gaýşartmaly. Bu usuly ýerine ýetirmek üçin eliňizi ejir çekeniň maňlaýyna goýmaly we kelläni gaýşartmak üçin aýaňyz bilen arkanlygyna biraz basmaly. Boýnunyň aşagyna ýumşak süpürgiji ýa-da ýapynjany togalap goýmaly.

Aşaky äňini öňe we ýokaryk çekmeli, bu diliň yzky diwara ýelmeşmeginiň önüni alýar we howanyň düşmegini ýeňilleşdirýär. Munuň üçin beýleki eliň barmaklaryny aşaky äňiň süňk böleginiň astyna (eňegiň astyna) goýmaly we eňek öňe çykar ýaly edip, ony ýokaryk galdyrmaly.

Boýun oňurganyň şikesine şübhe dörän halatynda kelläni gaýyşdyrman, äňi öňe çekip çykarmak usuly ulanylýar. Munuň üçin eliňizi näsagyň kellesiniň iki gapdalynda goýmaly, 2 ýa-da 3 barmagyňyzy aşaky äňiň astyna (onuň burçunyň astyna), alkymynyň töweregine ýerleşdirmeli hem-de ony öňe we ýokaryk, çaga bedenine 90° burçda bolar ýaly süýşürmeli. Kömek berýäniň tirsekleri näsagyň ýatan yeriniň üstü bilen deň derejede bolmaly. Bu usuly boýny gymyldatman ýerine ýetirip bolýar. Onda kelläni seresaply saklamaly, gaýşartmaly däl, bir tarapdan beýleki tarapa öwürmeli däl. Kelle-boýun şikesinde kelläni gaýyşdyrmak we eňegi çekmek usullary ulanylmaly däl.

Boýun oňurganyň döwürmegine özünden gitme bilen ýüze çykýan kelle we ýaýjyk süňkünden ýokardaky şikes ýetmelerde ýa-da oňurgasy garaşylmaýan agrama sezewar bolan näsaglarda (suwa çümende, ýykylanda, ulag heläkçiliginde) şübhe döräp biler.

Boýun oňurganyň döwürmegine şübhe dörände çaganyň boýny gymyldamaly däl, onuň üçin kelläni gymyldamaz ýaly saklamak (fiksirmek) zerur (mysal üçin, damar içine goýberilýän suwuklyk guýlan haltajyklary iki tarapynda goýmaly), şol sebäpli çaganyň maňlaýy we äňi ýelmeşýän lentanyň kömegi bilen gaty tagtanyň gyrasyna berkidilmeli.

B (breath) – dem alşy dikeltmek

Öýkeniň emeli ýellenmesine 1 ýaşdan uly çagalara «agyздan agza» we 1 ýaşa çenli çagalara «agyздan agza we burna» ekspirator usul bilen başlamaly.

1 ýaşa çenli çagalarda öýkeniň emeli ýellenmesiniň usuly. Kömek berýän adam näsagyň boýnunyň aşagyna goýan çep eli bilen onuň kellesini galdyrýar we öňünden çuňňur dem alyp, çaganyň agzyny we burnuny dodaklary bilen pugta tutýar (ony gysman) hem-de birneme güýç bilen howany üfleýär (öz dem alyş göwrüminiň başlangyç bölegini), dem bermek wagty 1-2 sekunt bolmaly. Ýöne döş kapasasy galyp ugranda howa üflemani bes etmeli. Şondan soň agzyňy çaganyň ýüzünden aýyrmaly (oňa haýallyk bilen howany çykarmaga mümkinçilik berer ýaly). Dem alyş bilen dem goýberişni dowamlylygynyň gatnaşygy 1:2 deň bolmaly. Emeli bir minutda 20 gezek dem bermek bilen (her 3 sekundyň dowamynda 1 dem bermek) gaýtalamaly (bäbeklerde 1 minutda 40 gezek dem bermek). Arassaçylyk maksady bilen öňünden näsagyň ýüzüni (agzyny we burnuny) hasa ýa-da el ýaglyk bilen örtmek bolar.

1 ýaşdan uly çagalarda öýkeniň emeli ýellenmesiniň usuly. Bir elniň aýasyny ejir çekeniň maňlaýyna goýmaly, onuň burnuny başam hem süýem barmaklar bilen gysmaly. Çuňňur dem alyp, howa geçmeýän galtaşma emele geler ýaly ejir çekeniň agzyny gysby gurşap tutmaly we onuň döşüniň galýandygyna seredip, haýallyk bilen demiňi 1-2 sekundyň dowamynda üflemedi. Öýkeniň ekskursiýasy bolmadyk halatynda dem alyş ýollarynyň dikeldiliş usulyny gaýtalamaly (A meýilnama). Galanlary ýokarda görkezilen usul bilen birmeňzeş. Bir minutda 15 gezek dem bermek (her 4 sekundyň dowamynda 1 dem bermek) geçirilýär. Soňra uky arteriýasynda pulsuň barlygyny barlamaly (oňa 5-10 sekund berilýär). Eger puls bar bolsa, öýkeniň emeli ýellenmesi dowam edilýär. Kiçi ýaşly çagalarda puls egin arteriýasynda barlanýlar. Eger-de çaganyň puls bolmasa, ýüregiň göni däl owkalamasyna geçilýär.

S – şekilli howa geçirijiniň girizilmegi ýa-da ýanaşyk durýan agyz-burun nikabynyň ulanylmagy öýkeniň emeli ýellenmesini geçirmegi ep-esli ýeňilleşdirýär. Bulara el bilen dem beriş enjamy – Ambu birikdirilýär. Ambu enjamy ulanylanda reanimirleýji çep eli bilen nikaby berk basmaly (burun tarapyny uly, alkym tarapyny süýem barmagyňyz bilen), näsagyň eňegini ýokaryk we yza çekmeli, şeýdibem agzyň nikabyň aşagynda ýumulmagy gazanylmaly. Sag el bilen döş kapasasynda ekskursiýa peýda bolýança haltajygy gysmaly. Onuň peýda bolmagy haltajygy gysmanyň bes edilmelidigine duýduryş bolup hyzmat edýär.

S (circulation) – gan aýlanyşygy dikeltmek

1 ýaşa çenli çagalarda ýüregiň göni däl owkalamasynyň geçirilişi. Bir elniň 2 barmagyny döş kapasasynyň aşak başyna, emzikleri birikdirýän şertli çyzykdan 1 barmak töweregi aşagyna goýmaly, gylyç şekilli ösüntginiň üstünde daldigine göz ýetirmeli. Döş kapasasyna onuň $\frac{1}{3}$ bölegine (bu 1,5-2,5 sm-e barabar) çöker ýaly basmaly. Her gezek basanyňyzdan soň barmagyňyzy döş kapasasyndan aýyrman, ony başky ýagdaýyna gelýänçä basman garaşmaly. Basmany azyndan 1 minutda 100 gezek çaltlykda geçirmeli (bu her 3 sekundyň dowamynda 5 basyşa laýyk gel-

ýär). 5 gezek basmadan soň kellesini gaýşartmagyň we äňleri süýşürmegiň kömegi bilen dem alyş ýollaryny açmaly hem-de («agyздan agza we burna») 1 netijeli dem bermeli. 1 aýlykdan – 1 ýaşa çenli çagalarda döş kapasasyna basmany we dem bermäni 5:1 laýyklykda geçirmeli. Täze doglan çagalarda bolsa, 3:1 gatnaşykda geçirmeli.

1 ýaşdan 8 ýaşa çenli çagalarda ýüregiň göni däl owkalamasynyň geçirilişi.

Bir eliň aýasynyň proksimal bölegini çaganyň döş süňküniň aşaky 1/3 bölegine goýmaly, aýanyň gylyç şekilli ösüntginiň üstünde däldigine göz ýetirmeli. Gapyrga basmazlyk üçin barmaklaryňyzy galdyrmaly. Döş kapasasyna göni bolar ýaly dikligine ornaşmaly, öňe eglip, eliňizi göneldip, her gezek 2-3 sm çöker ýaly döş süňküne basmaly. Basmany aýaňy döşden aýyrman, zygyderli, birsydyrgyn geçirmeli. Basmadan soň agram salnanok, ýöne eliňizi döş kapasasyndan aýyrman. Iň azyndan 1 minutda 80-100 gezek basmaly (her 3-4 sekundyň dowamynda 5 gezekden az bolmaly däl). 5 gezek basylandan soň dem alyş ýollaryny açmaly we 1 netijeli dem beriş geçirmeli. Dem berlende döş kapasasynyň galýandygyna göz ýetirmeli. Soňra sag eliňizi ýüz ugruna döş kapasasyna dogry goýmaly-da, 5 gezek basmaly, şeýlelikde, döş kapasasyna basmany we dem bermäni 5:1 gatnaşykda dowam etmeli.

8 ýaşdan uly çagalarda ýüregiň göni däl owkalamasynyň geçirilişi. Owkalama usuly edil uly adamlardaky ýaly geçirilýär. Döş kapasasynyň aşaky bölümüni kesgitlemek üçin aşadakylyry ýerine ýetirmeli:

1. Barmaklaryňyzy bir tarapdan gapyrganyň aşaky gyrasyna goýmaly.
2. Gapyrgalaryň birleşýän ýerindäki oýjagaza çenli barmagyňyzy ýöretmeli.
3. Döş kapasasynyň aşaky bölümüne aýaňyzy goýmaly, beýleki eliňizi şonuň üstünde ugurdaş ýerleşdirmeli. Eliň barmaklaryny ýa-ha göneldýärler, («kepderiniň ganaty») ýa-da gowşurýarlar («gulp»), nähili bolanda-da olary döş kapasasyndan aýyrmaly. Eger agram salmak başartmasa, döşüň üstünde bir eliň penjesini beýleki eliň bilen gurşap, iki eliň bilen basmaly.

Tirsegiňi duran ýerinde saklamaly-da, eliňi uzaltmaly. Güýç göni aşak düşer ýaly egniňi göni eliň ýokarsynda saklamaly. Döş kapasasynyň içine 4-5 sm çuňlukda basmaly. Her gezek basylandan soň agram bermäni bes etmeli. Eliňi döş kapasasyndan aýyrman, owkalamany minutda 80-100 gezek basma tizlikde geçirmeli.

8 ýaşdan uly çagalarda bir ýa-da iki sany halasgär tarapyndan öýken-ýürek reanimasiýasynyň geçirilişi.

1. Bir adam näsagyň gapdalynda ornaşyp, ýüregiň göni däl owkalamasyny geçirýär.

2. Ikinji halasgär näsagyň başujunda ýerleşip, dem alyş ýollarynyň geçirijiligine goltgy berýär, döş kapasasyna edilýän owkalamanyň netijeliligine baha bermek üçin uky arteriýasynyň pulsuna gözegçilik edýär we öýken ýellenmesini geçirýär.

3. Haçanda döş kapasasyna ýüregiň göni däl owkalamasyny geçirýän adam ýadasa, basyşy azajyk saklap, halasgärler ýerlerini çalyşýarlar.

4. Iki halasgäriň gatnaşmagynda ýerine ýetirilýän basmalaryň ýygylgy minutda 80-100 gezege deňdir.

5. Basma bilen dem bermäniň gatnaşygy dem bermäniň her biri üçin 2 sekunt wagt bermek bilen 15:2-ä deňdir.

6. Dem goýbermek iki üflemaniň arasynda hem-de döş kapasasyna indiki basma tapgyrynyň ilkinji basylyan wagtynda bolup geçýär.

7. 15 gezek basmadan we 2 gezek dem bermeden durýan tapgyr 4 gezek doly gaýtalanylýar.

Reanimasiýa boýunça hödürülenýän maslahatlaryň arasynda täze doglan çagalarda döş kapasasyna basmagyň we dem bermäniň gatnaşygy 3:1, 1 ýaşa çenli çagalarda we 1-8 ýaşa çenli çagalarda 5:1 gatnaşykda bolmaly diýlen ylalaşyk bar. Uly ýaşly çagalarda (8 ýaşdan ýokary) we uly adamlarda öýken-ýürek reanimasiýasy 1 ýa-da 2 halasgär bilen geçirilende, eger dem alyş ýollary açyk ýagdaýda berkidilip saklanýan bolsa, 15:2 gatnaşyk maslahat berilýär. Bu ýagdaýlar çagalarda respirator sebäpler zerarly dem togtamagynyň agdyklyk edýändigini bilen esaslandyrylýar.

Öýkeniň emeli ýellenmesiniň we ýüregiň göni däl owkalamasynyň netijelidigini görkezýän ölçegler:

- döş kapasasynyň hereketine baha bermek: dem alyş çuňlugy, döş kapasasynyň dem alaşa deň gatnaşmagy;
- döş kapasasyny owkalaýjy hereketleriň puls boýunça geçişini uky we bilek arteriýalarynda barlamak;
- AGB-niň 50-70 mm.ss çenli ýokarlanmagy;
- deriniň we nemli bardalaryň sianozynyň azalmagy;
- öňden giňelen göreçleriniň daralmagy we olaryň ýagtylyga duýujylygynyň peýda bolmagy;
- özbaşdak dem alşyň we ýürek urgusynyň peýda bolmagy.

Ýaşayşa goltgy berýän soňky çäreler

Eger ýürek urgusy dikelmeyän bolsa, onda öýkeniň emeli ýellenmesini we göni däl owkalamany geçirmegi bes etmän, periferiki wena damaryna düşmegi üpjün etmeli we d/i aşakdaky derman serişdelerini goýbermeli:

- 0,1% adrenalini gidrotartratynyň erginini 0,01 ml/kg (0,01 mg/kg) möçberde bellemeli;
- 0,1% atropin sulfatyň erginini 0,01- 0,02 ml/kg (0,01 – 0,02 mg/kg) möçberde ulanmaly.

Gerek bolan halatlarynda ýokarda görkezilen serişdeleri 5 minutdan d/i gaýtdan goýbermeli.

Eger gan aýlanyşyň dikelme alamatlary bar bolsa, ýöne ýürek özbaşdak işlemese, göni däl owkalamany gan aýlanyş dikelýänçä ýa-da beýni ölümi alamat-

lary döräp, ýaşayşyň alamatlary durnukly ýityänçä, şeýle hem ýöriteleşdirilen reanimasiýa kömegi gelýänçä dowam etdirmeli.

30-40 minutyň dowamynda geçirilýän çäreleriň esasynda ýüregiň işjeňliginiň dikelme alamatlary ýüze çykmasa, reanimasiýa çäreleriniň dowam etdirilmeginiň bes edilmegine görkezme bolup durýar.

III.3. Çagalarda esasy patologiki sindromlarda we keselerde gaýragoýulmasyz kömek

III.3.1. Gyzdyrma sindromy

Gyzdyrma-patogen gyjyndyryjylara jogap hökmünde döräp, termosazlaşyk hadysalaryň üýtgemegi bilen beden gyzgynynyň ýokarlanmagyna getirýän we tebigy reaktiwligini batlandyryýan bedeniň gorag uýgunlaşdyryjy jogabydyr.

Çaganyň beden gyzgynynyň ýokarlanmagy indikilere bölünýär:

- subferil 37,2-38,0°C-ä çenli;
- febril 38,1-39,0°C-ä çenli;
- gipertermiki 39,1°C we ýokary.

Çagalarda gyzdyrmanyň has ýgy duş gelýän sebäpleri aşakdakylar:

1. Ýokançly-zäherli ýagdaýlar.
2. Agyr metaboliki bozulmalar.
3. Öte gyzma.
4. Allergiki ýagdaýlar.
5. Transfuziýadan soňky ýagdaýlar.
6. Ýykgyňly çagalarda miorelaksantlaryň ulanylmagy.
7. Endokrin bozulmalar.

Beden gyzgynynyň çalt we laýyk däl ýokarlanmagynda, mikroaýlanyşyk, metaboliki bozulmalar ýüze çykanda we ýaşayş ähmiýetli agzalaryň we ulgamlaryň disfunksiýasyna getirip, progressiw ösmeginde gipertermiki sindrom gyzdyrmanyň patologiki görnüşi diýip hasap etmelidir.

Kliniki anyklanylyşy

Anyklaýşyň dowamynda gyzdyrmaly çagada amaly taýdan «gyzyl» we «ak» gipertermiýany tapawutlandyrmak, şeýle hem onuň sebäbini ýüze çykarmak zerurdyr.

Çagalarda, köplenç, geçişi boýunça oňaly «gyzyl» gipertermiýa duş gelýär (gyzgyn öndürjilik gyzgyn çykaryjylyga deňdir): deri örtükleri aram gyzaran, gyzgyn, çygly, el-aýaklary ýyly; pulsuň we dem alşyň ýygylaşmagy gyzgynyň galmagy bilen deňleşen (beden gyzgyny 37°C-den ýokary galanda her bir derejä dem alyş ýyglylygy her minutyň dowamynda 4 gezek artýar, tahikardiýa bolsa 20 gezek); bedeniň gyzgyny febril we gipertermiki sanlara çenli ýokarlanmagyna garamazdan, çaganyň özüni alyp barşy adaty bolýar.

«Ak» gipertermiýa üçin indiki alamatlar mahsusdyr: deri örtükleri solak «mermer» şekilli, dyrnaklarynyň we dodaklarynyň sianotiki öwürmegi, «ak tegmil» alamatynyň oňaýly bolmagy; el-aýaklary sowuk, çendenaşa tahikardiýa, deminiň gysmagy, çaganyň özüni alyp barşynyň üýtgemegi, gatyşyksyz, gowşaklyk, samramanyň we tutgaýyň bolmagy mümkin. «Ak» gipertermiýada gyrgyzyn düşüriji serişdeleriň täsiri ýeterlik däl.

Näsag çaganyň beden gyrgyzyn ýokarlananda onuň gyrgyzyny düşürmek gerekmi diýlen soragy çözmek zerurdyr. BSGG-niň berýän hödürnamasyna laýklykda başdan sagat çagalaryň beden gyrgyzyn 38,5°C-den ýokary galanda gyrgyzyn düşüriji bejergini geçirmelidir. Ýöne çagada gipertermiýanyň aýdyňlyk derejesine laýyk gelmeýän ýagdaýynyň ýaramazlaşyandygy bellenilse (üşütme, mialgiýalar, özüni duýşy üýtgeşe, deri örtüginin solaklygy we toksikozyň başga alamatlary ýüze çykça), antipiretiki bejergi gaýragoýulmasyz ýagdaýda bellenilmelidir.

Gyzdyrmanyň esasynda gaýrüzülmeler döreyän töwekgel topardaky çagalara beden gyrgyzyn 38°C-den ýokary galan mahaly gyrgyzyn düşüriji serişdeleri bellemekligi talap edýär, «ak» görnüşinde bolsa, hatda subfebril gyrgyzynda hem bellenilmelidir. Ýokanç däl sebäpli gyzdyrmalarda antipiretiki serişdeler görkezilmeýär.

Gyzdyrma ýagdaýlarynda gaýrüzülmeleriň döremegi boýunça töwekgel toparyna aşakdaky çagalalar girýär:

- ilkinji üç aýlyk çagalalar;
- anamnezinde febril tutgaýlary bolan çagalalar;
- ýüregiň we öýkeniň dowamly kesellerinde;
- nesil yzarlaýan metaboliki kesellerde.

Gaýragoýulmasyz kömek

«Gyzyl» gipertermiýada geçirmeli çäreler:

1. Çaganyň dolagyny açmaly, doly ýalaňaçlamaly, arassa howanyň düşmegini üpjün etmeli, ýöne şemal çalmagyna ýol bermeli däl.

2. Köp mukdarda suwuklyk bellemeli (gije-gündiziň dowamynda ýaşyna laýyk möçberden 1,5-2 esse artyk).

3. Sowatmanyň fiziki usullaryny ulanmaly:

- ýelpewaç üfletmeli;
- maňlaýyna öllenen, sowuk daňy goýmaly;
- iri damarlaryň ugruna sowuk (buz) goýmaly;
- arak-sirke garylan ýa-da adaty otag gyrgyzynlygyndaky suw bilen süpürmeler arkaly gyrgyzyn çykaryjylygy güýçlendirip bolýar. Çyglandyrylan pamyk bilen süpürüp, endamy guraýança garaşmaly we 2-3 gezek gaýtalamaly.

4. Antipiretiki serişdeler: (başlangyç antipiretikler)

- Parasetamol (asetaminofen, panadol, kalpol, taýlinol, efferalgan-upsa we başgalar) bir gezeklik möçberi 10-15 mg/kg agyzdan ýa-da şem görnüşinde rektal 15-20 mg/kg (parasetamol, efferalgan) möçberde bellenilýär ýa-da

– ibuprofen (brufen, nurofen) 1 ýaşdan uly çagalarda, bir gezeklik möçberi 5-10 mg/kg möçberde ulanylýar.

5. Eger 30-45 minutyň dowamynda bedeniň gyzgyny pese düşmese, antipiretiki serişdeleri parenteral goýbermek zerurlygy ýüze çyksa, onda analgini bellemek mümkin, ýöne ony diňe saýlama (başlangyç) serişdeleri göterip bilmezlik bolan halatlarynda ulanmak bolar. BSGG analgini gyzgyn düşüriji serişde hökmünde giňden ulanmagy hödürlemeýär. Ulanylýan halatlarynda hem, köplenç, parenteral goýberilýär (50-25% ergini 0,1-0,2 ml/ýaşyna).

«Ak» gipertermiýada geçirmeli çäreler:

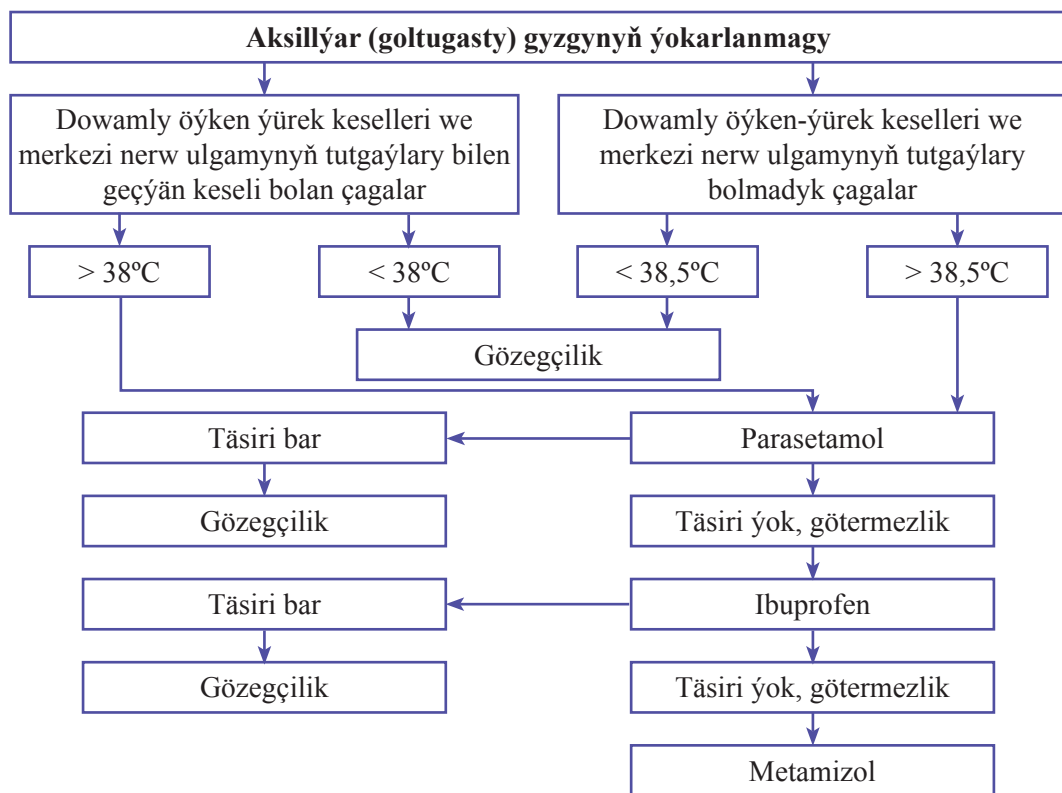
Gyzgyn düşüriji serişdeler bilen bir wagtda («Gyzyl» gipertermiýa seret) damar giňeldiji serişdeleri m/i goýbermeli:

– papaweriniň 2% erginini 1 ýaşa çenli çagalara 0,1-0,2 ml (bir gezeklik möçberi), 1 ýaşdan uly çagalara 0,1-0,2 ml/ýaşyna (bir gezeklik möçberi) ýa-da 1% dibazolyň ergini 0,1 ml/ýaşyna görä m/i etmeli.

Eger-de çaganyň ýagdaýy mümkinçilik berýän bolsa (tutgaýlar, örän agyr ýagdaý bolmasa), damar giňeldiji serişdeleri (papawerin ýa-da noşpa 1 mg/kg) peros bermek maslahat berilýär.

16-njy çyzgy

Çagalarda gyzgyn düşüriji derman serişdeleri ulanmagyň algoritmi

Ýokary gyzdymada litiki garyndy goýbermek rusgat edilýär. Allergiki ýagdaýly çagalara dipraziniň, dimedrolyň, tawegiliň (irki ýaşly çagalarda 0,2 ml/ýaşyna; uly çagalarda 0,1 ml/ýaşyna gije-gündiziň dowamynda 3 gezekden köp däl) erginlerini goýbermek bolýar. Gipertermiki sindromynda beden gyzgynyny her 30-60 minutyň dowamynda barlap durmaly. Bedeniň gyzgyny 37,5°C-ä çenli peselenden soň, gipotermiki çäreler bes edilmeli, sebäbi ol yz ýany bilen goşmaça täsir edilmezden öz-özünden düşüp bilýär.

Gipertermiki sindromly, şeýle hem «ak» gyzdymaly çagalara gaýragoýulmasyz kömek berlenden soň, hassahana ýerleşdirilmelidir.

III.3.2. Tutgaý sindromy

Tutgaýlar – bu kähalatda huşunyň ýitmegi bilen ýüze çykýan süňk muskulalarynyň duýdansyz, biygytýar tonik–kloniki ýygrylmalarynyň pursatlarydyr.

Çagalarda tutgaýlaryň has ýygy duşýan sebäpleri:

1. Ýokançlar:

- meningit we meningoensefalit;
- YRWY esasynda döreyän neýrotoksikoz;
- febril tutgaýlar.

2. Metaboliki:

- gipoglikemiki tutgaýlar;
- gipokalsemiki tutgaýlar.

3. Gipoksiki:

- affektiv-respirator tutgaýlar;
- gipoksiki-işemiki ensefalopatiýalardaky tutgaýlar;
- aýdyň ýüze çykýan dem alyş ýetmezçiliginde;
- aýdyň ýüze çykýan gan aýlanyş ýetmezçiliginde;
- dürli sebäpli III derejedäki komalarda we başgalar.

4. Epileptiki:

- idiopatiki epilepsiyada.

5. Gurluş (konstitusional).

6. Merkezi nerw ulgamynyň dürli organiki bozulmalarynyň esasynda (çişde, şikeslerde, ösüş kemisliklerinde we başgalar) dörän tutgaýlar.

Şu temada çagalarda has ýygy duşýan tutgaýlarda (epileptiki tutgaý, febril tutgaýlary we gipokalsemiki tutgaýlar) gaýragoýulmasyz kömegi bermegiň aýratynlyklary görkezilýär.

Febril tutgaýy

Febril tutgaýy– bu ýokanç kesellerde (ýiti respirator keselleri, grip, otit, pnevmoniya we başgalar) beden gyzgyny 38°C-den ýokary galanda döreyän tutgaýlardyr.

Düzgün bolşy ýaly, 5 ýaşa çenli çagalarda duş gelmek bilen, bu keseliň ýygylgy ilkinji ýaşyndaky çagalarda has ýokarydyr. Köplenç, olaryň döremegine merkezi nerw ulgamynyň perinatal zeperlenmegi ýardam berýär.

Kliniki anyklaýyş

Febril tutgaýyna mahsus alamatlar:

- tutgaýlar, köplenç, bedeniň gyzgyny ýokarlananda ýüze çykýar, düşmegi bilen bolsa ýitýär, bir sekuntdan birnäçe minuta çenli dowam edýär;
- huşunyň ýitmegi bilen geçýän, ýaýran toniki-kloniki tutgaýlaryň bolmagy häsiýetli, bir taraplaýyn ýa-da parsial tutgaýlar seýrek döreyär, ojaklaýyn newrologiki bozulmalar bolsa ýüze çykmaýar;
- tutgaýa garşy serişdeler seýrek talap edilýär, antipiretikler bolsa gowy netije berýär.

Çagalarda febril tutgaýlary ilki bilen meningit we meningoensefalitdäki tutgaý sindromy bilen tapawutlandyrylýar, onuň üçin ýiti respirator wirus ýokanjyna ýa-da başga bir ýokanç keseline mahsus anamneziň we indiki kliniki ýüze çykmalaryň bolmagy häsiýetli: Kernigiň, Brudzinskiniň, Giýeniň, Lessazyň, trenožnigiň alamatlary, ýeňse muskullarynyň dartgynlygy, giperesteziýa (gaty sese, ýagtylyga, çala deglende, esasan-da, sanjymlara ýokary duýujylygyň bolmagy). Ojaklaýyn alamatlaryň bolmagy (olary ir ýüze çykarmak – sebäbi meningial bolmazlygy mümkin): lokal sandyramalar, parezler, ysmazlar, duýujylygyň bozulmagy, beýni-çanak nerwleriň zeperlenme alamatlary, agzynyň burçunyň salparymagy, burundodak ýygrydynyň ýazylmagy, gözünüň çaşarmagy, eşidişiniň we görşünüň ýitmegi we başgalar, gitdigiçe komanyň döremegi. Meningoensefalitde tutgaýyň iň ýokary derejesi düzgün bolşy ýaly, gipertermiýa bilen baglanyşykly däl we köplenç, tutgaýa garşy serişdäni gaýtadan goýbermegi talap edýär.

Gaýragoýulmasyz kömek

1. Näsagy ýatymaly, kellesini gapdala öwrüp, arassa howanyň düşmegini üpjün etmeli, agyz boşlugyny we bokurdagyny nemden arassalamaly.

2. Bir wagtda tutgaýa garşy we antipiretiki bejergini geçirmeli:

- 0,5% sedukseniň erginini 0,05-0,1 ml/kg möçberde m/i goýbermeli;
- eger netije bermese, onda 15-20 minutdan sedukseni gaýtadan goýbermeli.

Gyzgyny düşüriji bejergi hökmünde 50% analginiň erginini 1-2 ml/ýaşyna görä m/i goýbermeli.

Ýokanç keseliň esasynda dörän febril tutgaýly çagalary hassahananyň ýokanç keselleri bölümüne ýerleşdirmeli. Soňra nerw keselleri lukmanynyň maslahaty esasynda gaýtalanma garşy çäreleri geçirmeli.

Gipokalsemiki tutgaýlar (spazmofiliýa)

Gipokalsemiki tutgaýlar (tetaniki sandyrama, spazmofiliýa) ganda ionizirlenen kalsiniň mukdarynyň peselmegi bilen şertlenendir.

Köplenç, 6 aýdan 1,5 ýaş aralygyndaky rahatly çagalarda (adatça, ýazyna), şeýle hem galkan şekilli goşa mäsleriň gipofunksiýasynda, uzak dowam edýän dia-reýa we gaýtarma bilen geçýän somatiki kesellerde we başgalarda duşýar.

Klinik anyklaýyş

Spazmofiliýanyň aýdyň we gizlin görnüşleri ýüze çykarylýar. Aýdyň spazmofiliýanyň tutgaýy ýüzüň mimiki muskullarynyň toniki dartylmagyndan başlanýar (nazaryň ýokaryk ýa-da gapdala spazmy, «balyk» agyz), kähalatda agyry-ly karpopedal spazmyň (penjesi «göbek enäniň eli» görnüşinde, dabany we bar-maklary – epilen ýagdaýynda), laringospazmyň (horaz gykylygyna meňzeş bolan sesli dem alyş) bolmagy ähtimal. Agyr ýagdaýlarda, şu ýerli toniki ýüze çykmalaryň yz ýany huşunyň ýitmegi (birnäçe minuta çekýän) bilen geçýän, ýaýran toniki tutgaýlaryň döremegi mümkin. Tutgaýlar garaguş statusy görnüşinde gaýtalanyp bilýär. Ion düzüminiň kadalaşmagy bilen tutgaýlar aýrylýar.

Gizlin spazmofiliýany ýörite fenomenleriň kömegi bilen ýüze çykaryp bolýar:

Hwostekiň alamaty – ýaňagyna, fossa canina töweregine (duluk süňk dugasy bilen agyz burçunyň aralygyna) çekiçjik bilen kakylanda, şol tarapyň, esasan-da, agzynyň, burnunyň, aşaky gabagynyň, käwagt bolsa ýokarky gabagynyň mimiki muskullary iňňän çaltlykda ýygrylýarlar.

Trussoň alamaty – egnini, nerw-damar dessesini (maýyşgak žgut ýa-da tanometriň manžeti goýlanda) gysanynda penjäniň («göbek enäniň eli» görnüşinde) sandyramagy bellenilýär.

Lýustyň alamaty– kiçi injik nerwisine çekiçjik bilen kakylanda dabanyňyň biygtyýar üstüne epýär, aýagynyň şol bir wagtda daşyna sowýar hem-de rotirleýär (öwürýär).

Maslowyň alamaty– çaganyň derisine çalaja sünjülende gysga wagtlaýyn dem alşynyň togtamagy bellenilýär (sagdyn çagalarda dem alşy ýygylaşýar we çuňlaşýar).

Gaýragoýulmasyz kömek

1. Agyr tutgaýlarda aşakdaky derman serişdeleri parenteral goýbermeli:

- 0,5% sedukseniň erginini 0,05 ml/kg (0,3 mg/kg) möçberde m/i ýa-da 25% magniý sulfatyň erginini 0,2 ml/kg möçberde m/i etmeli;
- 10% kalsiý glýukonatyň erginini 0,2 ml/kg (20 mg/kg) möçberde 5% glýukozanyň ergini bilen 2 esse möçberde garyp, d/i goýbermeli.

2. Tutgaý aýrylandan soň, zerur bolsa, hassahananyň somatiki bölümüne ýerleşdirmeli. Tutgaýdan soňky döwründe kalsiý serişdeleri bilen bejergi bellenilýär.

Beýni suwlanmasy

Beýni suwlanmasy – huşunyň bozulmagy we tutgaýlar bilen häsiýetlenip, beýniniň mahsus däl zeperlenmeginiň has agyr sindromydyr. Öýjük ara boşluga suwuklygyň aşa köp toplanmagyna beýni suwlanmasy diýip düşünilýär. Öýjük içre

suwuklygyň mukdarynyň artmagy beýni çişmesi diýlip atlandyrylýar. Suwlanma we çişme adalgalaryny deň manyly hasap edýärler, sebäbi bu ýagdaýlaryň patogenezi mehanizmleri birdir.

Beýni suwlanmasyna häsiýetli aýratynlyklar: etiologiki mahsuslygynyň ýoklugy, kliniki ýüze çykmalaryň giň gerimliligi netijesinde ojaklaýyn şikesiň bolmazlygy. Patogenezi boýunça beýni suwlanmasy wazogen, sitotoksiki, osmotiki we gidrostatiki görnüşlere bölünýär.

Beýni suwlanmasy aşakdaky ýagdaýlarda döräp bilýär:

- umumy ýokançlarda;
- toksiki we gipoksiki ýagdaýlarda;
- ýiti neýroyokançlarda;
- beýni-çanak sikeslerinde;
- garaguş statusynda;
- beýni gan aýlanyşynyň bozulmalarynda;
- somatiki kesellerde.

Kliniki anyklanylyşy

Beýni suwlanmasyna mahsus alamatlar:

- umumy ynjalyksyzlyk, «beýni gykylygy», gaýtarma, muskul çekilmeleri, soňy köplenç toniki ýa-da toniki-kloniki häsiýetli tutgaýlara geçýän tisingmeler;
- ýeňse muskullarynyň dartgynlygy, Brudžinskiniň, Kernigiň alamatlarynyň oňaly bolmaklygy bilen meningizmiň ýüze çykmagy, ýagta, sese, taktil täsire giperesteziýanyň bolmagy;
- huşunyň alasarmykdan sopor we koma çenli bozulmagy, kämahal psihomotor gyjyndyryjylygyň, samramanyň, gallýusinasialaryň bolmagy;
- merkezi termosazlaşygyň bozulmagy bilen baglanyşykly dolandyryp bolmaýan 38-40°C-ä çenli gipertermiýa;
- gemodinamiki bozulmalar: arterial gan basyşynyň ilki ýokarlanmagy, soňra peselmegi, kollaps, bradikardiýa, dem alşyň bozulmagy.

Irki ýaşly çagalarda beýni suwlanmasyny şübhelendirýän alamatlar:

- bir heňde aglamagy;
- uly beýnijigiň pulsasiýasy, gübermegi;
- ýeňse muskullarynyň dartgynlygy;
- umumy ýagdaýynyň progressiw agyrlaşmagy;
- tutgaýyň oň ýany ýagdaýyň bolmagy.

Gaýragoýulmasyz kömek

1. Kellesini 30° burça galdyrmaly, ýokarky dem alyş ýollaryny arassalamaly.

2. Suwlanma garşy we dehidratasion bejergi geçirmeli:

- 1% laziksiň erginini 0,2 ml/kg (2 mg/kg) möçberde d/i akymlaýyn 2-4 gezek goýbermeli;

- deksametazon 0,5-2 mg/kg möçberde, her 4 sagatdan m/i ýa-da d/i ýa-da gidrokortizon 20 mg/kg möçberde (ýa-da prednizolon 3-5 mg/kg) bellemeli.
- 3. Tutgaýa garşy bejergi geçirmeli:
 - 0,5% sedukseniň erginini 0,05-0,1 ml/kg möçberde m/i ýa-da d/i (0,3-0,5 mg/kg) 10% glýukoza bilen garyp goýbermeli;
 - 25% magniý sulfatyň erginini 0,2 ml/kg möçberde m/i etmeli.
- 4. Kelle beýnini goramak maksady bilen 2,5% aminaziniň ergini 0,1 ml/ýaşyna möçberde m/i edilýär.
- 5. Howply gipertermiýany aýyrmak maksady bilen:
 - kranioserebral gipotermiýany (kellesini aýlawlaýyn sowatmaly, sowuk goýmaly) geçirmeli.
- 6. Gyzgyny düşürmek maksady bilen (gyzgyn düşüriji serişdeleriň netijesi pes):
 - 50% analginiň (metamizol natriý) erginini 0,1 ml/ýaşyna görä m/i etmeli.
 Reanimasiýa bölümüne ýerleşdirmeli.

Epilepsiýa (Garaguş tutgaýy)

Epilepsiýa – bu gaýtalanýan tutgaýly, huşunyň paraksizmal bozulmasy bilen ýüze çykýan we barha beterleşýän emosional-psihiki üýtgeşmeli dowamly keseldir.

Kliniki anyklanylşy

Esasy kliniki görnüşleri şulardan ybarat: uly sandyrama tutgaýy we kiçi garaguş tutgaýy. Uly tutgaýa: başlangyç, toniki we kloniki döwürler hem-de tutgaýdan soňky döwür girýär.

Başlangyç döwri – dürli kliniki alamatlar tutgaý döremezden birnäçe sagat ýa-da birnäçe gün öň ýüze çykýar. Olara ynjalyksyz hereketler, keýpiniň durnuksyzlygy, ýokary gyjyndyryjylyk, ukusynyň bozulmagy degişlidir.

Tutgaý, adatça, çaganyň gygyrmagy bilen başlanýar (başlangyç gygyrma), ondan soňra huşunyň ýitmegi (kähalatda koma çenli) we tutgaýlar ýüze çykýar. Tutgaýyň toniki döwri 10-20 sekunt dowam etmek bilen ýüzüň, el-aýaklaryň ýazyjy we göwräniň muskullarynyň toniki dartylmagy, äňleriniň pugta ýumulmagy, göz almalarynyň ýokaryk we gapdala gyşarmagy bilen häsiýetlenýär. Ýüzüniň reňki başda solak, soňra gyzylmytl sianotiki bolýar. Göreçleri giňäp, ýagtylyga duýujylygy bolmaýar. Demini almaýar. Kloniki döwri 30 sekuntan birnäçe minuta çenli dowam edýär we göwräniň dürli topardaky muskullarynyň gysga fleksoz ýygrylmagy bilen ýüze çykýar. Tutgaý sindromynyň iki döwründe hem diliniň we dodagynyň dişlenmegi mümkin. Soňabaka tutgaýlar kem-kemden seýrekleşýär, muskullary gowşaýar, dem alşy dikelýär, näsag soparda, hereketsiz bolýar, refleksleri togtaýar, kähalatda täretini we peşewini biygytyýar goýbermek ýüze çykýar. 15-30 minutdan ukusy gelýär ýa-da bolan tutgaýy doly ýadyndan çykaryp, çaga özüne gelýär.

Garaguş tutgaýynyň statusy – bu üznüksiz gaýtalanýan tutgaýlaryň ýüze çykmagy we tutgaýlaryň arasynda huşunyň doly dikelmezligi bilen şertlenen ýag-

daýdyr. Bu hemişe gaýragoýulmasyz ýagdaý bolup, ol beýni suwlanmasy, aňynyň ösýän çuňňur bozulmasy hem-de dem alşyň we gemodinamikanyň aýdyň üýtgemesi bilen häsiýetlenýär. Garaguş statusynyň döremegine tutgaýa garşy bejerginiň bes edilmegi ýa-da zzygiderli ulanylmazlygy, garaguş keseline garşy serişdeleriň möçberiniň birden azaldylmagy, şeýle hem utgaşyp geçýän, esasan-da, ýiti ýokanç keselleri, intoksikasiýalar, beýni-çanak şikesleri we başgalar getirip bilýär.

Gaýragoýulmasyz kömek

1. Näsagy ýazgyn, gaty ýerde ýatyrmaly (poluň üstünde), kellesiniň aşagyna ýassyk ýa-da walik goýmaly, kellesini gapdala öwürmeli hem-de arassa howanyň düşmegini üpjün etmeli.

2. Dem alyş ýollarynyň geçirijiligini dikeltmeli: agyz boşlugyny we boğazyny nemden arassalamaly, diliniň, dodagynyň dişlenmeginiň we dişleriniň zeperlenmeginiň önüni almak üçin ýumşak mata bilen dolanan agyz giňeldijini ýa-da şpateli goýmaly.

3. Eger tutgaýlar 3-5 minutdan uzak dowam edýän bolsa, 0,5% sedukseniň (relanium) erginini 0,05 ml/kg möçberde (0,3 mg/kg) m/i etmeli.

4. Tutgaýlar gaýtalananda we garaguş statusynda damara düşmegi üpjünläp, 0,5% sedukseniň erginini 0,05 ml/kg (0,3 mg/kg) möçberde goýbermeli.

5. 25% magniý sulfatyň erginini 1,0 ml/ýaşyna görä, 1 ýaşa çenli çagalarda bolsa – 0,2 ml/kg möçberde m/i ýa-da 1% laziksini erginini 0,1-0,2 ml/kg (1-2 mg/kg) möçberde d/i ýa-da m/i goýbermeli.

Gaýragoýulmasyz kömek berlenden soň, newrologiýa bölümi bar bolan hassahana, epileptiki statusda bolsa reanimasiýa bölümüne ýerleşdirmeli. Soňra garaguş keseline garşy bazis bejergini dogry saýlamak ýa-da düzediş girizmek zerurdyr.

III.3.3. Ýiti allergiki ýagdaýlar

Kwinke çişmesi

Kwinke çişmesi – bu allergiki ýagdaýyň tiz geçýän görnüşi bolup, angionewrotiki çişniň derä, deri asty gatлага, nemli bardalara ýaýramagy bilen häsiýetlenýär.

Kliniki anyklanylyşy

Kwinke çişmesi, köplenç, derman serişdelerine ýa-da iýmit antigenlere, mör-möjekleriň çakmagynda döreyär, käbir ýagdaýlarda bolsa gös-göni sebäbi näbelli bolýar. Deri asty gatlagyň ýumşak ýerlerinde çäklenen çişni duýdansyz peýda bolmagy mahsus, köplenç, dodagynyň töwereginde, gulak ýelkenlerinde, penjesinde, dabanynda ýüze çykýar. Käbir ýagdaýda çiş uly möçberlere ýetip, zeperlenen ýeri deformirläp hem bilýär. Bu ýagdaýyň gös-göni howpy yokarky dem alyş ýollarynyň çişmegi sebäpli mehaniki asfiksiýanyň döremegindedir. Çaganyň kekirdegi çişende úýrýän şekilli üsgülewik, sesiniň gyrylmagy, dem alşynyň kynlaşmagy

ýaly alamatlar belenilýär, bronhspazmyň goşulmagy sebäpli, dem goýberşiniň kynlaşmagy hem mümkin. Eger dili çişse, onda gepleýşi kynlaşýar, çeynemeği we ýuwutmagy bozulýar.

Gaýragoýulmasyz kömek

1. Allergeniň düşmegini haýal etmän aýyrmaly.
2. Antigistamin serişdeleri m/i ýa-da d/i goýbermeli:
 - 2,5% pipolfeniň ergini 0,1-0,15 ml/ýaşyna ýa-da
 - 2% suprastiniň ergini 0,1-0,15 ml/ýaşyna belenilýär (beýleki antigistamin serişdeler-de ulanylýar).
3. 3% prednizolonyň ergini 1-2 mg/kg möçberde m/i ýa-da d/i ulanylýar.
4. Obstruktiv dem alyş ýetmezçiligi goşulyp, kekirdegiň çişsi artanda görkezme boýunça intubasiýa ýa-da traheostomiýa geçirmeli (tejribeli işgär geçirmeli). Somatiki ýa-da reanimasiýa bölümüne ýerleşdirmeli.

Iteşen

Iteşen – bu deride, kähalatda nemli bardalarda urtikar örgünleriň çalt ýüze çyk-magy bilen häsiýetlenýän allergiki ýagdaýyň tiz görnüşidir.

Kliniki anyklanylşy

Iteşeni döredýän sebäpler kwinke çişmesindäkiler bilen birmeňzeş. Çagada gyzýan ýaly duýgynyň, deri gijemesiniň, derisinde «çitçiti oty» bilen ýanykdaky ýaly üýtgemeleriň peýda bolmagy belenilýär. Iteşeniň örgünleri – gabarçak we düwünler dürli görnüşde we ululykda bolmagy mümkin, kähalatda olar birigip, biçak uly görnüşe eýe bolýarlar. Iteşen örgünleriniň reňki solak gülgüreden tä gyzyl reňke çenli üýtgäp bilýär. Örgünler endamyň we nemli bardalaryň dürli ýerlerinde, ýagny garnynda, arkasynda, döşünde, butlarynda ýerleşip bilýärler. Umumy alamatlaryň hem bolmagy mümkin: gyzdyrma, ynjalyksyzlyk, artralgiýa, kollaps.

Gaýragoýulmasyz kömek

1. Allergeniň düşmegini haýal etmän aýyrmaly.
2. Antigistamin serişdelerini per os bellemeli (klaritin, suprastin, tawegil) ýa-da m/i (Kwinke çişmesine seret) goýbermeli.
3. Ýaşran ýa-da gyzdyrma bilen geçýän äpet uly iteşende 3% prednizolonyň erginini 1-2 mg/kg möçberde m/i ýa-da d/i goýbermeli.
4. Aktiwirlenen kömür bilen enterosorbsiýa geçirmeli, günüň dowamynda 1 mg/kg möçberde belenilýär.

Geçirilýän bejergiden netije bolmadyk ýagdaýynda hassahananyň somatiki bölümüne ýerleşdirmäge görkezme bolup durýar. Şeýle hem hassahanadan öňki tap-gyrdy ýagdaýynyň agyrlýgy sebäpli prednizolon ulanylan bolsa, bu hem hassahana ýerleşdirmäge görkezmedir.

Anafilaktiki şok

Anafilaktiki şok – bu ýiti döreyän, ýaşayşa howp salýan patologiki hadysa bolup, bedene allergenleriň düşmegi netijesinde allergiki reaksiýanyň çalt görnüşiniň döremegi, şeýle hem gan aýlanyşyň, dem alşyň we merkezi nerw ulgamynyň işjeňliginiň agyr bozulmalary bilen şertlenendir.

Köplenç, derman serişdeleriniň parenteral goýberilmegine (penisillin, sulfanilamidler, rentgenkontrast serişdeler, syworotka, waksinalar, belok serişdeleri we başgalar) jogap hökmünde döreyär, şol sanda tozgajyk, kämahal iýmit allergenler bilen öjükdirme synaglar geçirilende, mör-möjekler çakanda hem ýüze çykyp bilýär. «Sebäpli» allergen bilen galtaşmadan soňra birnäçe sekundyň ýa-da minutyň dowamynda çalt döremekligi bilen häsiýetlenýär.

Kliniki anyklanylyşy

Esasy kliniki sindroma baglylykda anafilaktiki şoguň ýylдыrym çaltlygynda geçýän iki sany, ýagny ýiti dem alyş ýetmezçiligi we ýiti damar ýetmezçiligi bilen geçýän görnüşleri bar.

Anafilaktiki şoguň dem alyş ýetmezçiligi görnüşinde çagada duýdansyz gowşaklyk, howa ýetmezçilik duýgusy bilen ýüze çykýan döş kapasasynyň gysylmagy, güýçli üsgülewük, pulsirleýän kellagyry, ýüregiň töwereginde agyry, gorkmak ýaly alamatlaryň peýda bolmagy we güýjemegi bellenilýär. Derisiniň sianotiki ýiti solaklygynyň, agzyndan köpürjigiň gelmegi, demini goýberende gury hyžžyldyly, kynlaşan sykylykly dem alşyň bolmagy, ýüzünde we endamynyň başga ýerlerinde angionewrotiki çişleriň döremegi mümkin. Soňra dem alyş ýetmezçiliginiň güýjemegi we böwregüsti mäziň ýetmezçiliginiň goşulmagy ölüme getirip biler. Ýiti damar ýetmezçiligi bilen geçýän anafilaktiki şok hem, gowşaklyk, gulagyň şaňlamagy, çygly derlemek ýaly alamatlaryň duýdansyz ýüze çykmagy bilen häsiýetlenýär. Derisiniň solaklygy, akrasianoz, AGB-niň barha pese düşmegi, pulsuň sapak şekilinde bolmagy, ýürek tonlarynyň birden gowşamagynyň aýdyň artmagy ýüze çykarylýar. Birnäçe minutdan huşuny ýitirip, tutgaýyň bolmagy ähtimal. Ýürek-damar ýetmezçilik alamatlarynyň progressirlemesi ölüme getirip bilýär.

Kliniki alamatlary haýaldan döreyän anafilaktiki şok seýrek gabat gelýär.

Gaýragoýulmasyz kömek

Bejeriş çäreleriniň toplумы gaýragoýulmasyz bolmaly we dogry yzygiderlikde geçirilmeli. Şoga garşy serişdeler ilki bilen m/i edilmeli, eger netije bermese, onda wena damaryny punktirlemeli.

1. Aýagujyny galdyrylan ýagdaýda goýup, näsagy ýatyrmary, kellesini gapdala öwürmeli, diliniň çökmeginiň, asfiksiýanyň we gusulan massalar bilen aspirasiýanyň öňüni almak üçin aşaky äňini süýşürmeli. Arassa howanyň düşmegini üpjün etmeli ýa-da kislorod bermeli.

2. Allergeniň bedene düşmegini hökmany ýagdaýda bes etmeli.

Anafilaktiki şogun derman serişdeler bilen bejerilişi:

1. 0,1% adrenalini 0,05-0,1 ml/ýaşyna görä m/i (1,0 ml artmaly däl) etmeli.

2. 3% prednizolony 5 mg/kg möçberde m/i etmeli.

3. 1% dimedroly 0,05 ml/kg möçberde, ýa-da 2% suprastini 0,1-0,15 ml/ýaşyna görä m/i goýbermeli.

4. Eger allergen parenteral goýberilen bolsa, onda sanjym edilen ýerini 0,1% adrenaliniň ergini bilen 0,1 ml/ýaşyna görä möçberde fiziologiki erginiň 5 ml-de garyp, «haç şekilli» süňçmeli we şol ýere buz goýmaly. Dem alyş, pulsý, AGB-si hökmany gözegçilikde bolmaly.

5. Wena damaryna düşüp, aşakdakylary ýerine ýetirmeli:

– fiziologiki erginiň 10 ml garylan 0,1% adrenaliniň erginini 0,05-0,1 ml/ýaşyna görä möçberde goýbermeli;

– prednizolon 2-4 mg/kg ýa-da gidrokortizon 4-8 mg/kg ýa-da deksametazon 0,3-0,6 mg/kg möçberlerde edilmeli.

6. Infuzion bejergi:

– 0,9% natriý hloridiň ýa-da Ringeriň erginini 20 ml/kg möçberde 20-30 minutyň dowamynda goýbermeli. Soňra bolsa poliglýukiniň ýa-da reopoliglýukiniň erginini 10 ml/kg möçberde ganaýlanyşyk durnuklaşyança goýbermeli (adadça, ýöriteleşdirilen lukmançylyk kömeginde berilýär).

7. Aýdyň ýüze çykýan arterial gipotoniýada geçirmeli çäreler:

– 0,1% adrenalini 0,05-0,1 ml/ýaşyna görä möçberde d/i (her 10-15 min ýagdaýy gowulaşyança, ýöne umumy möçberi 5 mg-a çenli bolmaly) ýa-da 0,2% noradrenalini 0,1 ml/ýaşyna görä möçberde damar/içine (1,0 ml köp bolmaly däl), ýa-da 1% mezatony 0,1 ml/ýaşyna görä möçberde d/i goýberilýär.

8. Netije bolmadyk halatlarynda dopamini d/i titrlemeli (ýöriteleşdirilen lukmançylyk kömeginde giňişleýin berilýär).

9. Bronhspazmda geçirmeli çäreler:

– 2,4% eufilliniň erginini 0,5-1,0 ml/ýaşyna görä möçberde (10,0 ml köp bolmaly däl) fiziologiki erginiň 20 ml bilen garyp, d/i akymlaýyn goýbermeli.

Dem alyş ýollarynyň geçirijiligini gözegçilikde saklamaly, toplumlaýyn bejergi netije bermedik ýagdaýlarynda gaýragoýulmasyz intubasiýa zerur edilmeli.

Anafilaktiki şogun derman serişdeleri bilen bejergisiniň umumy nusgasy (gormonbejergi, kardiotonikler, antigistamin serişdeler, infuzion bejergi) şoklaryň başga görnüşleri üçin hem amaly taýdan birmeňzeşdir, ýöne olaryň sindromlaýyn bejergisiniň üstüni agyrysyzlandyryjy serişdeleriň (promedol, morfin), tutgaýa garşy serişdeleriň, antibiotikleriň goşulmagy bilen ýetirip bolýar.

Agyr geçýän şok bejergä öýken-ýürek reanimasiýasyny girizmegi talap edýär, soňra bolsa näsagy hassahananyň reanimasiýa bölümüne ýerleşdirmeli.

III.3.4. Gan aýlanyşygynyň ýiti bozulmalary

Özünden gitme (sinkopal ýagdaý)

Özünden gitme – bu beýni gan aýlanyşyň tranzitor bozulmasy netijesinde ýüze çykýan, gysga wagtlaýyn duýdansyz huşuň ýitirilmesidir.

Çagalarda şeýle ýagdaýa getirýän sebäplere aşakdakylar degişli:

- gan damarlarynyň nerw sazlaşygynyň bozulmagy (ortostatiki, sinokarotid, reflektor, wazowagal, giperwentilýasiýada özünden gitmeler);
- kardiogen özünden gitmeler (tahi- we bradiaritmialarda, paroksizmal tahi-kardiýalarda, ýürek kemisliklerinde);
- gipoglikemiki sinkopýe;
- ýokançlarda we intoksikasiýalarda özünden gitmeler.

Kliniki anyklanylyşy

Özünden gitmede ilki bilen ýürek bulanma, pallama, derlemek, gözünüň garaňkylamagy, başynyň aýlanmagy, gulagynyň şaňlamagy ýaly alamatlar ýüze çykýar. Soňra huşunyň ýitmegi, reňkiniň birden solmagy, muskul dartgynlygynyň peselmegi, göreçleriniň giňelmegi belleniýär. Dem alşy ýüzleý, pulsý gowşak, AGB-si pese düşen, ýüregiň tonlary bolsa kütelen bolýar.

Gaýragoýulmasyz kömek

1. Çagany gorizontaý ýagdaýda aýagyny galdyryp ýatyrmaly, arassa howanyň düşmegini üpjün etmeli.

2. Reflektor täsir etmek: ýüzüne suw sepmeli, naşatyr spirtini ysgatmaly.

3. Özünden gitme uzaga çekende deri astyna 10% kofeini 0,1 ml/ýaşyna ýa-da kordiamin 0,1 ml/ýaşyna görä möçberlerde etmeli.

4. Aýdyň ýüze çykýan gipotenzíýada 1% mezaton 0,1 ml/ýaşyna görä möçberde damardan akymlaýyn goýbermeli.

5. Gipoglikemiki ýagdaýda 20-40% glýukozany 2 ml/kg möçberde damardan akymlaýyn goýbermeli.

6. Agyr ýagdaýlarda – aýdyň ýüze çykýan bradikardiýada we Morgani-Edams-Stoksyň tutgaýynda ilkinji reanimasiýa çärelerini geçirmeli (ýüregiň göni däl owkalamasy, 0,1% atropini 0,01 ml/kg möçberde d/i akymlaýyn).

Adatça, şu çäreler geçirilenden soň, näsagyň huşy çalt dikelýär we özünden gitmäniň diňe organiki sebäbine şühbe dörände hassahana ýerleşdirmäge görkezme bolup durýar. Çaga özüne gelenden soň, yerinden şol wagt turmaga rugsat bermeli däl, ol ýene-de 5-10 minutyň dowamynda gorizontaý ýagdaýda bolmaly.

Kollaps

Kollaps – bu ýiti damar ýetmezçiliginiň has agyr görnüşi bolup, damarlaryň dartgynlygynyň birden peselmegi, aýlanýan ganyň göwrüminiň azalmagy, beýni

gipoksiýasy we ýaşaýyş ähmiýetli funksiýalaryň tapdan düşme alamatlary bilen häsiýetlenýär.

Çagalarda kollapsyň sebäplerine aşakdakylar degişli:

- ýokanç keselleriň agyr geçmegi (grip, pnewmoniya, piýelonefrit, ičege ýokançlary we başgalar);
- agyr şikesleriň bolmagy;
- ýiti gan ýitirmeleriň barlygy;
- böwregüsti mäziň ýiti ýetmezçiligi.

Kliniki anyklanylyşy

Kollaps üç döwre bölünýär: alamatlaýyn (simptomatiki), wagotoniki we paralitiki.

Simptomatiki döwürde çagada ynjalyksyzlyk, muskul çýeliginiň ýokarlanmagy, derisiniň solaklygy we mermerligi, penjesiniň we dabanynyň sowamagy, tahikardiýa, AGB-niň kada-da bolmagy ýa-da ýokarlanmagy belenilýär. Bu alamatlar gysga wagtlaýyn we kollaps, köplenç, indiki döwürlerde anyklanýar.

Wagotoniki döwür: haýallama, adinamiýa, muskulçýeliginiň peselmegi, deriniň we nemli bardalaryň çalymtyl-sianotiki öwüsmegi, akrasianoz, AGB-niň pese düşmegi, bradikardiýa, patologiki dem alyş we oliguriýa ýüze çykýar.

Paralitiki döwür: huşunyň ýitmegi we refleksleriň togtamagy, derisinde gögümtil-gyzyl tegmilleriň döremegi, bradikardiýa, bradipnoýe, AGB-niň howply sanlara çenli pese düşmegi, anuriýa tapylýar. Gaýragoýulmasyz kömek berilmedik ýagdaýynda – ölüme getirýär.

Gaýragoýulmasyz kömek

1. Çagany gorizonta ýagdaýda kellesini biraz gaýşardyp ýatyrmany, endamyna ýyladyjylary goýmaly, arassa howanyň düşmegini üpjün etmeli.

2. Dem alyş ýollarynyň geçirijiligini üpjünlemeli.

3. Simptomatiki (gysga wagtlaýyn) kollapsyň alamatlary ýüze çykanda geçirilmeli çäreler:

a) spazmolitikler (2% papaweriniň ergini 0,1 ml/ýaşyna, 0,5% dibazol 0,1 ml/ýaşyna, ýa-da no-şpa 0,1 ml/ýaşyna) edilýär;

b) glýukokortikoidler (gidrokortizon 4 mg/kg, ýa-da prednizolon 1-2 mg/kg möçberlerde) ulanylýar.

4. Wagotoniki ýa-da paralitiki kollapsda geçirilmeli çäreler:

a) infuzion bejergi (0,9% natriý hloridiň ýa-da Ringeriň erginini 20 ml/kg möçberde 20-30 minutyň dowamynda) belenilýär;

b) glýukokortikoidler (d/i ýa-da m/i gidrokortizon 10-20 mg/kg, prednizolon 5-10 mg/kg, ýa-da deksametazon 0,3-0,6 mg/kg möçberlerde) ulanylýar;

ç) netije bermedik ýagdaýynda 0,9% natriý hloridiň ýa-da Ringeriň erginini 20 ml/kg möçberde gaýtadan goýbermeli, 1% mezatonyň erginini 0,1 ml/ýaşyna görä möçberde d/i akymlaýyn haýaldan goýbermeli.

Geçirilýän çärelerden netije bolmadyk ýagdaýlarynda mümkinçilik bar bolsa dopamin belleniýär.

5. Görkezme boýunça ilkinji öýken-ýürek reanimasiýasyny geçirmeli.

Gaýragoýulmasyz çäreler geçirilenden soň, hassahananyň reanimasiýa bölümine ýerleşdirmeli.

Şok

Şok – bu dokuma perfuziýasynyň birden peselmegi, merkezi nerw ulgamynyň işjeňliginiň, gan aýlanyşyň, dem alşyň we madda çalşygynyň agyr bozulmalary bilen häsiýetlenýän ýiti döreýän patologiki hadysadyr.

Şogun görünüşleriniň döreden sebäplerine baglylykda toparlara bölünişi

Gipowolemiki şok – esasy sebäbi aýlanyşykdaky ganyň mukdarynyň birden azalmagydyr (şikeler, ýanyklar, içege ýokançlary, peritonitler, içege geçirmezligi, poliuriýa, suwsuzlygyň döremegi, gan akmalar).

Kardiogen şok – ýüze çykaryjy mehanizm – ýüregiň sorujy funksiýasynyň ýetmezçiligi sebäpli, ýüregiň zyňyjylyk ukybynyň birden peselmegi ýa-da septiki hadysa, döş kapasasynyň agyr şikesi, perikardit, öýken arteriýasynyň tromblary, aortanyň aneurizmasynyň ýyrtylmagy we başgalar netijesinde ýüregiň wena akymynyň obstruksiýasydyr.

Wazogen şok – sepsisde, anafilaksiýada, ýiti gormonal ýetmezçiliginde, neýrotoksikozda we dürli genezli komalarda zeperleýän şertleriň damarlaryň diwaryna göni täsir etmegi we ganyň wena damarlarynda toplanmagy bilen ýüze çykýar.

Kliniki anyklanylyşy

Islendik sebäpli şok gan aýlanyşyň bozulmagynyň döwürleri bilen häsiýetlenýär.

Kompensirlenen döwürde huşy aýdyň, çaga, köplenç, biynjalyk, tahikardiýa, AGB-si kadada ýa-da ýokarlanan, deri örtügi mermer ýa-da solak reňkde, dodaklary sianotiki, el-aýaklary elläniňde sowuk bolýar.

Şogun aýdyň ýüze çykýan döwründe çaga togtaýar, derisi ýiti solak bolýar, sistoliki AGB 80 mm ss pese düşýär, pulsý sapak şekilli bolýar, ýaşyna laýyk gelýän kadadan 150%-e çenli tahikardiýa, akraşianoz, oliguriýa ýüze çykýar.

Dekompensirlenen döwürde aňnyň koma çenli aýdyň bozulmagy, muskul gipotoniýasy, sistoliki gan basyşyň 60 mm ss pese düşmegi, derisiniň we nemli bardalarynyň ýaýran sianozy, şol sanda sapak şekilli puls, anuriýa belleniýar.

Bejergi şogun görünüşine bagly bolup, esasy kesele düzediş talap edýär.

Şogun islendik görünüşinde geçirilýän umumy gaýragoýulmasyz kömek:

1. Çagany gorizonta ýagdaýda ýatyryp, aýaklaryny ýokaryk galdyrmaly (15-200 burç bilen).

2. Dem alyş ýollarynyň geçirijiligini üpjün etmeli.

3. Mümkinçilik bolsa, 100% çyglandyrylan kislorod bermeli (nikap ýa-da bu-run katetriniň üsti bilen).

4. Şogy döreden esasy sebäbi aýyrmaly (gan akmany saklamaly, agyry sindromyny aýyrmaly, allergeni goýbermegi bes etmeli, dartgynly pnevmatoraksy aýyrmaly we başg.).

5. Gan aýlanyşyň dekompensirlenme alamatlarynda 0,9% natriý hloridiň, reopoliglýukiniň erginlerini 20 ml/kg/sagatda ÝUÝ, AGB, öýkeniň auskultatiw maglumatlaryny, diurezi göz astynda saklap, infuzion bejergini geçirmeli. Eger netije bermese, 30 minutdan şu erginleri gaýtadan goýbermeli.

6. Başlanan infuzion bejergide arterial gipotenziýa bellenilse, mümkinçilik bolsa dopamin 6-8-10 mkg/kg min d/i titrlmeli (ýöriteleşdirilen kömek).

7. Utgaşyp geçýän ýagdaýlara düzediş girizmeli: gipoglikemiýada – 20-40% glýukozanyň erginini 2 ml/kg möçberde d/i goýbermeli, böwregüsti mázleriniň ýetmezçiliginde glýukokortikoidleri ulanmaly.

8. Anafilaktiki şokda degişli bölüme seret.

9. Zerurlyk ýüze çykanda öýken-ýürek reanimasiýa çärelerine başlamaly we reanimasiýa bölümüne ýerleşdirmeli.

Paroksizmal tahikardiýa tutgaýy

Uly ýaşly çagalarda 1 minutyň dowamynda 150-160 urga, kiçi ýaşly çagalarda bolsa 200 urga çenli ýetýän ýürek ritminiň duýdansyz ýygylaşmagy we şonuň ýaly-da duýdansyz dikelmegi bilen geçýän, uzaklygy birnäçe minutdan birnäçe sagada çekýän ýagdaýdyr.

Sebäpleri:

- ýürek ritminiň wegetatiw sazlaşygynyň bozulmagy;
- dizelektrolit bozulmalaryň bolmagy;
- psihoemosional we fiziki dartgynlyk.

Kliniki anyklanylyşy

Garynjyk üsti görnüşi wegetatiw sazlaşygynyň bozulmagynyň netijesidir.

Alamatlary: ýüregiň gaty urmagy, howa ýetmezlik duýgusy, başynyň aýlanmagy, gowşaklyk, ýüreginiň bulanmagy, şeýle hem deriniň solaklygy, derlemek, poliuriýa bellenilýär. Ýüregiň tonlary güýçli, ýürek urgularynyň ýygylygyny sanamak mümkin däl, boýnunyň wena damarlary çişýär, köplenç, çaga gaýtarýar.

Ýürek ýetmezçiliginiň – alamatlary (dem gysma, gipotoniýa, gepatomegaliýa) seýrek ýüze çykýar, esasan-da, ol uzaga çeken tutgaýda döreyär. EKG-de 1 minutyň dowamynda 150-200 urga çenli tahikardiýa, garynjyk toplumynyň üýtgemänligi, P dişiniň bolsa üýtgänligi bellenilýär.

Garynjyk görnüşi ýüregiň organiki zeperlenmesiniň netijesidir. Çaganyň ýagdaýynyň agyrylygy, boýun wenalarynyň pulsirlemeginiň arterial pulsunyň ýygylygyndan yza galmagy bilen häsiýetlidir. EKG-de ritmiň ýygylygy 1 minutyň do-

wamynda 160 urgudan köp däl, R-R interwallaryň we garynjyk toplumynyň üýtgemegi ýüze çykýar.

Gaýragoýulmasyz kömek

Garynjyk üsti tahikardiýada geçirmeli çäreler:

1. Dagynyk nerw süýümine reflektor täsiri etmek:
 - karotid boşluklaryny 10-15 sekundyň dowamynda owkalamak.
 - Walsalwyň usulyny (maksimal dem almada dem alşyny 30-40 sekunt saklap çygylmagy) geçirmek;
 - bogazyny mehaniki gyjyndyrmak arkaly gaýtarma refleksini öjükdirmek.
2. İçmäge berilýän derman serişdeler:
 - Sedatiw serişdeler: diazepam (seduksen 5 mg) $\frac{1}{4}$ gerdejikden ýa-da waleriananyň gaýnawy 1-2 damjadan ýaşyna belleniýär;
 - panangin $\frac{1}{2}$ -1 gerdejikden ulanylýar.
3. Netije bermedik ýagdaýynda 30-60 minutyň dowamynda antiaritmiiki serişdeler aşakda berilýän tablisa görä (8-nji goşunda seret) bellenimeli.
4. Ýürek ýetmezçiligi döwründe diğoksini 0,03 mg/kg doýgunlyk möçberinde günün dowamynda 3-e bölüp, d/i goýbermeli we furosemid 1-2 mg/kg möçberde bellemeli.
5. Agyr ýagdaýda elektroimpuls bejergi (ýöriteleşdirilen kömek) geçirilýär.

Garynjyk tahikardiýasynda geçirilmeli çäreler:

1. 10% nowokainamidiň erginini 0,2 ml/kg möçberde, 1% mezatonyň ergini (0,1 ml/ ýaşyna) bilen ýa-da
 - 1% lidokainiň erginini 0,5-1 mg/kg möçberde 5% glýukozanyň ergininiň 20 ml bilen garyp, d/i haýaldan goýbermeli.
2. Netije bermedik ýagdaýynda elektroimpuls bejergisi (ýöriteleşdirilen kömek) geçirilýär.

59-njy tablisa

Antiaritmiki serişdeler bilen paroksizmal tahikardiýanyň tutgaýyny aýyrmagyň nusgasy

EKG-niň maglumatlary		
Ýok	QRS toplumyň gurluşy belleniýär	
	QRS – dar	QRS – giň
1	2	3
1. ATF-i garman, d/i akymlaýyn goýbermeli.	1. ATF-i garman, d/i akymlaýyn goýbermeli.	1. ATF-i garman, d/i akymlaýyn goýbermeli.
2. 2,5% giluritmalyň erginini fiziologiki ergin bilen garyp, d/i haýaldan goýbermeli.	2. 0,25% izoptiniň erginini garman, d/i haýaldan goýbermeli.	2. 2,5% giluritmalyň erginini fiziologiki ergin bilen garyp, d/i haýaldan goýbermeli.

1	2	3
3. 5% kordaronyň erginini 5 mg/kg möçberde 5% glýukozanyň ergini bilen garyp, damar içine haýaldan goýbermeli.	3. 0,025% digoksiniň 0,1-0,3 ml möçberini fiziologiki ergin bilen garyp, d/i haýaldan goýbermeli.	3. 5% kordaronynyň erginini 5 mg/kg möçberde 5% glýukozanyň ergini bilen garyp, d/i haýaldan goýbermeli.
4. 1% Mezatony m/i goýbermek bilen 10% nowokainamidiň erginini fiziologiki ergin bilen garyp, damar içine haýaldan goýbermeli.	4. 1% Mezatony m/i goýberip, 10% nowokainamidiň erginini fiziologiki ergin bilen garyp, d/i haýaldan goýbermeli.	4. 1% Mezatony m/i goýberip, 10% nowokainamidiň erginini fiziologiki ergin bilen garyp, d/i haýaldan goýbermeli.

III.3.5. Dem alyş ulgamynyň patologiýasy

Ýiti stenozirleýän laringotraheit

Ýiti stenozirleýän laringotraheit – bu kekirdegiň we traheýanyň nemli bardasynyň gaýnaglamasy bolup, bagjyk asty giňişligiň çişmegi we kekirdegiň muskullarynyň reflektor gysylmasy esasynda stenozyň ýüze çykmagydyr. Köplenç, 3 ýaşa çenli çagalarda duşýar.

Esasy sebäpleri:

1. Ýiti respirator wirus keselleri (paragrapp, gripp, adenowirus ýokanjy, rinosintisial ýokanjy we başgalar).
2. Bakterial ýokançlary (streptokokk, stafilokokk we başgalar).
3. Allergiki reaksiýanyň çalt görnüşiniň esasynda döreýän ýagdaýlar (kwinke çişmesi, anafilaktiki şok).

Kliniki anyklanylyşy

Laringotraheitiň alamatlary duýdansyz, köplenç, gijesine ýüze çykýar. Onuň çiş görnüşi – ýiti respirator wirus ýokanjynyň 1–3-nji günlerinde ýokarlanan beden gyzgynyň we kataral alamatlarynyň esasynda, obstruksiýa görnüşi-bakterial sebäpli, ýiti respirator keseliniň 3–5-nji günleri peýda bolýar. Çaganyň ýagdaýynyň agyrlýgy bagjyk asty boşlugyň stenozynyň derejesi we dem alyş ýetmezçiligi bilen şertlenýär. Stenoz agyrlýgy boýunça 4 derejä bölünýär.

I dereje (kompensirlenen stenoz). Ýagdaýy orta agyrlýkda, huşy aýdyň bolýar. Çaga biynjalyk, düşekde özüne rahatlyk tapanok. Aram-aram bimaza bolanda inspirator dem gysma we üýrýän şekilli üsgülewürk belleniýär. Rahat ýagdaýda dem alşy kadaly, döş kapasasynyň ýumşak ýerleri çekilenok. Sesi gyrlan. Deri örtügi adaty reňkde bolýar. Ýürek urgularynyň ýygylýgy ýaşyna laýyk gelýän kadadan 5–10% ýokarlanýar.

II dereje (subkompensirlenen stenoz). Umumy ýagdaýy agyr. Çaga howsalaly, biynjalyk, ukusy bozulýar. Stridoroz sesli dem alyş arasynda gödek üýrýän şekilli üsgülewük bilen çalyşýar. Inspirator dem gysma döş kapasasynyň ýumşak ýerleriniň, ýaýjyk çukurlarynyň çekilmegi, burun ganatларыnyň çişirilmegi bilen artýar. Sesi gyryk bolýar. Deri örtügi öçüksi, perioral sianoz bellenilýär. Ýürek urgusynyň ýygylgy kadadan 10–15% ýokarlanýar.

III dereje (dekompensirlenen stenoz). Çaganyň ýagdaýy örän agyr. Çaga biynjalyk ýa-da gowşan, huşunyň bulaşmagy mümkin. Kömekçi muskullaryň gatnaşmagy bilen dem alşy birden kynlaşýar, dem goýberiş gysgalýar. Derisi we nemli bardalary öçüksi, kämahal ýeriň reňkinde, akrosianoz, sowuk deriň basmagy mahsus. Gan aýlanyşyň ýetmezçilik alamatlary aýdyň ýüze çykýar: deriniň mermer suraty, tahikardiýa – ýürek urgusynyň ýygylgy kadanyň 15%-den hem ýokarlanan, ýüregiň tonlary kütäk, pulsý aritmiki, ýygylaşan, gowşak, bagry ulan.

IV dereje (asfiksiýa). Umumy ýagdaýy gaty agyr. Huşunyň bolmazlygy, göreçleriň giňelmegi, tutgaýlaryň bolmagy-da ähtimal. Dem alşy sessiz, ýüzleý (howaýy «asuda» ýagdaý). Deri örtükleri sianotiki, ýüregiň tonlary kütäk, bradikardiýa (ýüregiň togtamagyna golaýlaşan howply alamatlar), pulsý sapak şekilli ýa-da doly ýityär. Soňra dem alşyň we ýüregiň işjeňliginiň togtamagy döreyär.

Ýiti stenozirleýän laringotraheiti anyklaýjy ölçegler:

1. Beden gyzgynynyň ýokarlanmagy.
2. Sesiniň gyrylmany.
3. Üýrýän şekilli üsgülewük.
4. Rahat ýagdaýynda ýa-da bimaza bolanda stridoroz dem alyş (sesli dem alyş).
5. Inspirator dem gysma (dem alşynyň ýygylaşmagy, dem alşy kynlaşan we uzalan, dem alanda döş kapasasynyň aşaky böleginiň çekilmegi).

Stenozirleýän laringotraheiti hörezek sebäpli hakyky krup, kekirdegiň allergiki, damak aňyrsyndaky absses, epiglotit, kekirdegiň del jisimi, obstruktiv bronhit, spazmofiliýadaky laringospazm bilen tapawutlandyrylýar. Bu bejeriş usulyny saýlap almakda uly ähmiýete eýe.

Gaýragoýulmasyz kömek

Düşekde galdyryp ýatyrmaly, arassa howanyň düşmegini üpjün etmeli (mümkin bolsa çyglandyrylan). Köp mukdarda ýyly suwuklyk içirmeli.

1. Ultrasesli ingalýasiýalary (0,025% naftiziniň ergini, atgulagyň şiresi, lazolwanyň, NaCl gipertoniki erginleri, kortikosteroidler) etmeli.
2. Kortikosteroidler prednizolonyň hasaby boýunça 2-3 mg/kg möçberde (m/i ýa-da d/i ýa-da agyzdan) ulanmaly.
3. Antigistamin serişdeleri ýaşyna laýyk möçberde (7-nji goşunda seret) bellemeli.

4. Stenozyň derejesi artanda prednizolonyň günün dowamyndaky möçberi 5-7 mg/kg çenli köpeldilýär, göni laringoskopiýa we traheýanyň intubasiýasyny geçirmek üçin reanimasiýa toparyny çagyrmaly.

5. Netije bermedik ýagdaýynda öýkeniň emeli ýellenmesini üpjün etmeli.

6. Traheostomiýany diňe tejribeli işgärler geçirmeli.

Stenozirleýän laringotraheitli näsaglary hassahana hökmany suratda ýerleşdirmeli. Gaýragoýulmasyz kömek berlenden soň I-II derejedäki stenozda ýokanç keseller bölümine, III-IV derejede bolsa reanimasiýa bölümine ýatymaly.

Dem alyş ýollarynyň del jisimi

Dem alyş ýollaryna del jisimiň düşmegi çaganyň janyna adatdan daşary howpy salyp bilýär. Kekirdegiň we traheýanyň del jisimi – çagalarda duýdansyz asfiksiýanyň ýygy duşýan sebäpleriniň biridir. Del jisimiň aspirasiýasyndan döreýän ölümiň aglabasy 5 ýaşa çenli çagalara düşýär, olaryňam ýaryndan köprägi 1 ýaşa ýetmedik çagalalar.

Kliniki anyklanylyşy

Dem alyş ýollarynyň bölekleýin ýa-da doly obstruksiýasy, köplenç, del jisimiň ýerleşýän ýerine, onuň ululygyna we görnüşine bagly bolýar. Ilkinji aýyndaky çagalalar, düzgün bolşy ýaly, suwuk ýa-da gaty iýmiti gusanda ýa-da regurgitasiýada aşgazandaky iýmit galyndylaryny, 1 ýaşdan uly çagalalar bolsa gaty iýmit böleklerini we başga zatlary aspirirleýärler.

Del jisimiň kekirdege we traheýa düşmegi nahar iýýän mahaly, dürli zatlary oýnanda, ukudaka duýdansyz başlanmagy bilen häsiýetlenýär. Ýokarky dem alyş ýollarynyň stenozyň aýdyň alamatlary ýüze çykýar: uzak dem alyşly demikme tutgaýy, ýylдыrym çaltlygynda asfiksiýa eltýän döwürleýin güýçli üsgülewük we ýüzüniň sianozy. Traheýada süýşýän jisim bolan ýagdaýynda çaga gygyran ýa-da aglan mahaly şarpyldy sesiň eşidilmegi häsiýetli.

Bronhlaryň del jisimi, köplenç, ýokarky dem alyş ýollarynyň stenozyň kliniki alamatlary bilen geçmeýär (I-II derejeden ýokary däl). Çaga gorkýar, biynjalyk bolýar. Tutgaý görnüşli netijesiz üsgülewügiň, bronhspazmyň, ekspirator dem gysmanyň bolmagy häsiýetli. Auskultasiýada bölekleýin dykylmagyň netijesinde – emfizema alamatly, bir taraplaýyn gury, sykylykly hyžžyldylar eşidilýär. Bronhlaryň doly dykylmagynda atelektazyň döremegi mahsus, auskultasiýada – bellibir ýerde dem alşyň gowşamagy ýa-da ýoklugy bellenilýär.

Gaýragoýulmasyz kömek

Del jisimiň kekirdege düşmeginde we çaganyň janyna howp salýan Şasfiksiýanyň ösmeginde bolup biläýjek şowsuz netijäniň önüni almak üçin ony çykarmaga çemeleşmek zerurdyr.

Del jisim bilen dem alyş ýollarynyň obstruksiýasynda başlangyç çäreler:

- eger çaga huşsuz we dem almaýan bolsa, dem alyş ýollaryny arassalamaga synanyşmaly;
- eger çaga huşunda bolsa, onda ony köşeşdirmeli we üsgülewüginini saklamazlygy haýyş etmeli;
- mümkin boldugyndan çaltrak reanimasiýa toparyny çagyrmaly.

Işjeň goşulyşmalar diňe, haçanda üsgülewük gowşasa, güýjese ýa-da çaga huşuny ýitirse girişilýär.

1 ýaşa çenli çagalarda ulanylýan usul:

1. Çaganyň garnyny çep eliňiziň bilegine, ýüzüni aşak edip ýatyrmaly (bilegi 60° aşak sallamaly, eňegine we arkasyna goltgy bermeli). Sag eliň penjesini dik tutup, pilçeleriň aralygyna 5 gezek kakmaly. Agyz boşlugynda del jisimleriň bardygyny barlamaly we olary aýyrmaly.

2. Eger birinji usul netije bermese, çagany arkan agdarmaly (çaganyň kellesi göwresinden aşakda ýerleşmeli), çagany öz eliňize ýa-da dyzyňyza ýüzüni aşak edip goýmaly. Döş süňküniň aşaky üçden bir böleginiň deňinde, emziklerden bir barmak aşak 5 gezek döş kapasa itermeli. Garnyna basmaly däl! Eger del jisim görünýän bolsa, ony çykarmaly.

3. Eger del jisim sebäpli obstruksiýa aýrylmasa, dem alyş ýollaryny gaýtadan açmaga çemeleşmeli (eňegini galdyrmaly we kellesini arkan gaýşartmaly) we öýkeniň emeli ýellenmesini geçirmeli. Eger geçirilýän çäreler netije bermese, tiz kömek topary gelýänçä ýokarda görkezilen usullary gaýtalamaly.

1 ýaşdan uly çagalarda ulanylýan usul:

1. Geýmlihiň usulyny ýerine ýetirmeli: oturan ýa-da dik duran çaganyň yzynda durup, eliň bilen biliniň daşyny gurşap almaly we tirsegiňi öňe çykaryp garnyna basmaly (garnyň ortaky çyzygy boýunça göbek we gylyç şekilli ösüntginiň aralygyna), 3 sekunt interwal bilen birden ýokaryk 5 gezege çenli itermeli. Eger näsag huşsuz we gapdallaýyn ýatan bolsa, lukman onuň epigastral bölümine çep eliniň aýasyny goýup, sag ýumrugy bilen diafragma tarap 45° burçda gaýta-gaýtadan gysga urgulary geçirmeli. Bu usul ýerine ýetirilende gaýrüzülmeleriň bolmagy mümkin: olara garyn boşlugynyň we döş kapasasynyň agzalarynyň ýyrtylmagy, aşgazandaky iýmit galyndylarynyň regurgitasiýasy degişlidir.

2. Agyz boşlugyny görmeli we eger-de del jisim görünýän bolsa, ony çykarmaly.

3. Netije bermedik ýagdaýynda tiz kömek topary gelýänçä görkezilen usullary gaýtalamaly.

Obstruksiýa howpunyň agyrlaşyp bilýändigini sebäpli, çagalarda del jisimi görmän agzyndan aýyrmak garşy görkezilýär.

Eger del jisim tapylmasa, traheostomiýanyň ýa-da traheýanyň intubasiýasynyň geçirilmegi barada meseläni çözmeli, gys sagly ýagdaýda otorinolaringologiki ýa-da hirurgiki bölüme ýerleşdirmeli.

Bronhlaryň del jisiminde keseki jisimi aýyrmak maksady bilen bronhoskopiýany geçirmek üçin, gyssagly ýagdaýda hassahana ýerleşdirmeli. Ugradylanda näsagy köşeşdirmeli, galdyrylan ýagdaýda goýmaly, kislorod bermeli.

Bronhobstruktiv sindromy

Bronhobstruktiv sindromy – bu bronhlaryň ýygrylmagy, nemli bardasynyň çişmegi we gipersekresiýasy netijesinde ýüze çykýan ýiti obstruktiv dem alyş ýetmezçiliginiň bir görnüşidir.

Çagalarda bronhobstruktiv sindromynyň esasy kliniki görnüşleri:

1. Ýokançly obstruktiv bronhit.
2. Bronhiolit.
3. Bronhlaryň keseki jisimi sebäpli bronhobstruktiv sindromy.
4. Bronh dem gysma.

Kliniki anyklanylyşy

Bronhobstruktiv sindrom az gakylyk bölünip çykýan ýa-da tutgaý görnüşli üsgülewügiň, goşmaça muskullaryň gatnaşmagynda ekspirator (ýa-da garyşyk) häsiýetli dem gysmanyň barlygy bilen mahsuslanýar. Döş kapasasy emfizematoz çişýär, gapyrgalaryň aralary giňelýär, perkutor – gutujyk sesini berýär. Auskultasiýada – demini goýberende köp mukdarda gury, sykylykly hyžžyldyly gaty dem alyş eşidilýär. Bronhobstruktiv sindromyň agyrylygyna dem alyş ýetmezçiliginiň derejesi boýunça baha berilýär. Çagalarda obstruktiv bronhitiň kliniki alamatlary wirus ýokanjynyň (respirator – sintisial, adenowirus, paragripp), şeýle hem mikoplazma we hlamidiýa ýokançlarynyň esasynda döreýär. Ýiti bronhiolit – bu aglaba wirus sebäpli, terminal bronhlaryň we bronhiolalaryň gaýnagly çişmegi bilen şertlenen keseldir we obstruktiv bronhite laýyk gelýär. Aýratyn-da, ilkinji ýarym ýyllygyndaky çagalarda keselleýärler. Bronhiolitiň kliniki geçişinde dem alyş ýetmezçiliginiň II-III derejesiniň alamatlary öňe çykýar we çaganyň ýagdaýynyň agyrylygyny kesgitleýär. Intoksikasiýa sindromy düzgün bolşy ýaly, aýdyň däl. Bronhiolitde bronhobstruktiv sindromynyň aýratynlyklary: öýkeniň auskultasiýasynda – emfizema alamatlarynyň aýdyň ýüze çykmagy bilen dem alnanda öýkeniň ähli ýerlerinde çygly ownuk düwmejikli we subhütürdili hyžžyldylar köp (döş kapasasynyň çişmegi, perkussiyada gutujyk sesi) eşidilýär. Öňi bilen iki taraplaýyn pnewmoniyadan tapawutlandyrylýar.

Gaýragoýulmasyz kömek

Çagalarda obstruktiv bronhit we bronhiolitde geçirmeli çäreler:

1. Mümkün bolsa, bronholitik bilen ingalýasiýa geçirmeli (berotek, atrowent, berodual, salbutamol (wentalin): – 1-2 ingalýasion möçberi, gowusy, speýser ýa-da aeroçamberiň (nikap ýa-da düýbi ingalýator üçin deşilen 0,5 litrlik bulgur) üsti bilen günde 3-4 gezek).

– derman serişdeleriniň bronh daragtyna haz oňaýly düşmegine nebulaýzeriň kömegi bilen ýetilýär.

60-njy tablisa

Nebulaýzer bejergisi üçin bronholitikleriň bir gezeklik möçberi

Serişdeleriň atlary we olaryň artykmaçlyklary		Çagalaryň ýaşı	
		0-6 ýaş	6-14 ýaş
Berotek	Bronh daragtynyň β -adrenoreseptorlaryny stimuilirleýär we berodual netijesiz bolanda belleniýär.	5-10 damja	10-20 damja
Atrowent	M-holinoblokator, bronhlaryň M-holinoreseptorlaryny gabaýar, esasan-da, irki ýaşly çagalarda we wagotoniýanyň alamatlarynda ulanylýar.	10 damja	20 damja
Berodual	Toplumlaýyn serişde: berotek+atrowent. Irki ýaşly çagalarda saýlama serişde hökmünde görülyär, sebäbi bu ýaşda bronhlaryň giperaktivliginiň döremeginiň esasy mehanizmi M-holinoreseptorlaryň ýokary işjeňligi we β -adrenoreseptorlaryň ýetmezçiligi bolup durýar.	10 damja	20 damja

Şu günki gün nebulaýzer bejergisi dürli ýaşdaky çagalara gaýragoýulmasyz kömegi bermegiň has amatly usuly diýip hasaplanylýar. Bronholitikler bilen ingalyasiýa geçirilenden 20 minut soň, dem alşyň ýygylgy boýunça bejerginiň netijeliligine baha berilyär: minutyň dowamynda dem alyş hereketiniň ýygylgy 10-15 gezege çenli azalmalydyr.

2. Şu ingalyasion bejergi netije bermese ýa-da ingalyasion bronholitikleriň bolmadyk ýagdaýynda 2,4% eufilliniň erginini, bir gezeklik möçberi 4 mg/kg (0,15 ml/kg) d/i akymlaýyn haýaldan ýa-da damjalaýyn 0,9% natriý hloridiň ergini bilen garylan görnüşinde goýbermeli.

3. Eger hassahanadan öňki tapgyrda eufillini d/i goýbermäge mümkinçilik bolmasa, onda şol möçberde per os ýa-da natriý hloridiň fiziologiki ergininde ingalyasiýa görnüşinde bellense bolar.

4. Dem alyş ýetmezçiliginiň II-III derejesinde nikabyň ýa-da burun katetriniň kömegi arkaly çyglyndyrylan kislorod bilen oksigenobejergi (mümkinçilik bolsa) geçirmeli:

– prednizolony günün dowamynda 1-2 mg/kg möçberde (bronhiolitde 5-10 mg/kg), gije-gündizki ritmi hasaba alman, agyryk derejesine baglylykda her 6 sagatdan parenteral (d/i, m/i) ýa-da agyzdan bellemeli; prednizolonyň per os maslahat berilyän möçberinden parenteral goýberilyän möçberi 3 esse artdyrylyar.

Dem alyş ýetmezçiliginiň I-II derejesinde hassahananyň ýiti respirator ýokançlary bölümüne, III derejesinde bolsa reanimasiýa bölümüne ýerleşdirilýär.

Öýken suwlanmasy

Öýken suwlanmasy – bu örän agyr ýagdaý bolmak bilen, ýüregiň çep bölümleriniň ýiti ýetmezçiliginiň ýüze çykmalarydyr. Onuň sebäplerine miokardyň keselleri dekompensirlenen döwri, ýüregiň dogabitdi kemisliklerinde ýüregiň çep bölümlerine gemodinamiki agramyň düşmegi, ýürek ritminiň bozulmalary (parok-sizmal tahikardiýa, mersatel aritmiýa) degişlidir. Çagalarda öýken suwlanmasy agyr ojaklaýyn-goşuluşan pnewmoniyada, bronh dem gysmada, anafilaktiki şokda, komatoz ýagdaýlarda, garaguş keselinde, beýni çişinde, fosfororganiki birleşmeler bilen zäherlenmede hem döräp bilýär. Öýken suwlanmasynda transsudasiýanyň ýokarlanmagynyň netijesinde öýkende artykmaç suwuklygyň ýygnanmagy belle-nilýär.

Kliniki anyklanylşy

Öýken suwlanmasy ýyldyrym çaltlygynda ýiti geçýär. Köplenç, onuň tutgaýy gijesine ýüregiň işiniň azalmagy we ganyň öýkene bellibir derejede ýaýramagy netijesinde döreýär. Çaga oýanýar, ýerinde oturýar, demigip başlamagy sebäpli gorky duýgusy peýda bolýar. Demikmeginiň yzýany gan gatýsmagy we plazmada köp mukdarda belogyň bolmagy sebäpli, gülgüne ýa-da sarymytyl reňke boýalan köpürjikli gakylyk bölünip çykýar. Dem gysma, üsgülewük artýar, aradaşlykdan eşidilýän sesli dem alyş peýda bolýar, sianoz güýçlenýär, aýdyň tahikardiýa döreýär. Köp mukdarda köpürjikli gakylygyň bölünip çykmagy demikmegini güýçlendir-ýär, asfiksiýanyň döremeginiň netijesinde bolsa ýiti ýürek ýetmezçiliginiň ösmegi artýar.

Öýkeniň auskultasiýasynda ähli ýerlerinde köp mukdarda, dürli möçber-de çygly hyžzyldylar diňlenilýär. Öýkende çygly hyžzyldylaryň köpdügi sebäpli, ýüregiň auskultasiýasy kynlaşýar, ýüregiň tonlary kynlyk bilen diňlenilýär, pulsý gowşak we ýygy bolýar. Arterial gan basyşy öýken suwlanmasynyň sebäbine we ýüregiň muskullarynyň ýagdaýyna bagly bolup, ýüregiň işjeňligi dekompensirle-nen nasaglarda arterial gan basyşyň peselmegi, dekompensirlenme bolmadyk ýag-daýynda onuň beýgelmegi belleniýär.

Rentgenologiki barlagda (mümkinçilik bolsa) öýken suwlanmasyna iki taraplaýyn ýerleşen bulut şekilli kölegeleriň ýüze çykmagy we olaryň kökle-rine golaý zolaklarynda has güýçlenmegi häsiýetlidir. Bu kölegeler öýkeniň kökleri bilen birigip, özboluşly «kebelegiň ganatlary» kimin sekili döredip bilýär.

Gaýragoýulmasyz kömek

1. Näsagy ýokaryk galdyryp, aýagyny sallap, arkan gaýşardyp oturtmaly. Aýaklaryna (buduna) wenez ganyň saklanmagy üçin 15-20 minutlyk aram berk-

likde žgut goýsa bolýar (žgutdan distal ýerde arteriýada pulsý saklanmaly); soňra žgutyň dartylyş derejesini kem-kemden gowşatmaly.

2. Hasadan ýasalan tampon bilen agyz boşlugyndaky nemleri aýryp, ýokarky dem alyş ýollarynyň geçirijiligini üpjün etmeli.

3. Eger mümkin bolsa, 100% çyglandyrylan kislorod bermeli.

4. Köpürjik emele gelmegini togtatmak maksady bilen 30% etil spirtinden ýa-da 2-3 ml 10% antifomsilanyň spirtli ergininden geçirilen kislorodyň ingalýa-siýasy (15 min dowamynda) ulanylýar.

5. Gaty bildirmeýän öýken suwlanmasynda AGB ýokary ýa-da kadaly bolsa, nitrogliseriniň 0,5–1 gerdejigi diliň aşagyna goýulýar.

6. Peşew çykaryjy serişdelerden 1% laziksiň ergini ulanylýar, bir gezeklik möçberi 1-2 mg/kg bolup (0,1-0,2 ml/kg), m/i ýa-da d/i goýberilýär. Netije bermedik ýagdaýynda 15–20 minutdan gaýtadan ulanylýar.

7. Kortikosteroidler damarlaryň ýokary geçirijiligini kadalaşdyrmaga sebäp bolýar. Prednizolony d/i goýbermek üçin 2-3 mg/kg möçberde ulanylýar (AGB peselen bolsa).

8. Öýken suwlanmasy çep garynjyk ýetmezçiliginiň netijesinde dörän bolsa (kardiogen), AGB derejesine baglylykda kardiotrop bejergi geçirilýär.

9. Öýken suwlanmasyna garşy göreşmek üçin eufilliniň erginini d/i 4 mg/kg (bir gezeklik möçberi) ýa-da antigistamin serişdelerini ýaşyna laýyk möçberde edilýär (7-nji goşunda seret).

Bronh dem gysma tutgaýy

Bronh dem gysma tutgaýy – bu ýiti döreyän ýa-da barha ýaramazlaşýan eks-pirator dem gysma, kynlaşan ýa-da sykylykly dem alyş, spastiki üsgülewük ýa-da şu alamatlaryň dem çykarylyşyň ýokary derejesiniň birden peselmeginde utgaşyp gelmegidir.

Kliniki anyklanylyşy

Bronh dem gysmanyň kliniki alamatlarynyň we birnäçe funksional görkezijileriniň esasynda (aşakdaky tablisa), onuň ýeňil, orta agyrlyk we agyr derejeleri tapawutlandyrylýar. Has agyr ölçegleriň iň bolmanda biri bolan dem gysma tutgaýyna has agyr derejeli diýlip baha berilýär.

Dem gysma statusy – bronhlaryň β_2 -adrenoreseptorlarynyň refrakterligi sebäpli, bronhspazmolitikleriň ulanylmagy bilen aýryp bolmaýan bronh dem gysmanyň uzaga çekýän tutgaýlarydyr. Munuň esasy sebäplerine β_2 -adrenomimetikleri ýerlikli ulanmazlyk, dogabitdi näsazlyk, bronhlaryň wirus ýa-da bakterial ýokançlary girýär.

**Çagalarda bronh dem gysma tutgaýynyň
agyrlygyna baha berýän görkezijiler**

Alamat	Ýeňil	Orta agyrlyk	Agyr	Astmatiki ýagdaýy (dem alyşyň togtama howpy)
Fiziki işjeňlik	Saklanan	Çäklenen	Mejbury ýagdaýda bolýar, örän çäklenen	Ýok
Gepleşik sözi	Saklanan	Çäklenen, aýry-aýry sözleri aýdýar	Gepleşmegi kynlaşan	Ýok
Huşy	Üýtgedemik, kähalatda howsalaly	Howsalaly	Howsalaly, gorky «dem alyş dowly»	Aňynyň bulaşmagy, koma ýagdaýy
Kömekçi muskullaryň gatnaşmagy, ýaýjyk joýajyklarynyň çekilmegi	Onçakly bildirmeyär	Bildirýär	Örän güýçli bildirýär	Paradoksal, torakoabdominal dem alyş
Dem alyş sany (ýygylygy)	Dem alyş çaltlaşan	Bildirýän ekspirator dem gysma	Örän güýçli bildirýän ekspirator dem gysma	Tahipnoýe ýa-da bradipnoýe
Sykylykly dem alyş	Hemişe dem çykaryşyň soňunda bildirýär	Bildirýär	Örän güýçli bildirýär	«Sessiz, lal öýken», dem alyş sesleriniň ýoklugy
Pulsuň ýygylygy	Ýokarlanan	Ýokarlanan	Örän ýokarlanan	Bradikardiýa
FEV1 PEF kadadan ýa-da näsagyň gowy görkezijisinden %-i	80% köp	60-80%	Kadadan 60% az	

Gaýragoýulmasyz kömegi bermegiň umumy esaslary:

- ilkinji barlagda çaganyň tutgaýynyň agyrlygyna baha berilmeli, pikfloumetriýa geçirmeli;
- allergenleri ýa-da trigger şertleri aradan aýrylmaly;

- öň geçirilen bejergileri anyklamaly: bronhspazmolitiki serişdeleriň möçberi, goýberiliş usuly, soňky gezek kabul edilen bronholitikden geçen wagtyň dowamy, kortikosteroidleriň ulanylandygy we olaryň möçberi.
- tutgaýyň agyrylygyna baglylykda gaýragoýulmasyz kömegi berilmeli (bejerginiň we gözegçiligiň dowamynda agyrylyk derejesine gaýtadan sere-dilmegi);
- dinamikada kliniki alamatlara gözegçilik edilmeli, pikfloumetriýa geçirmeli
- näsag çaga ýa-da ene-atalara nebulaýzer we speýser arkaly möçberleýin ae-rozol ingalýatorlardan peýdalanmagy öwredilmeli.

Bronh dem gysma tutgaýynyň ýeňil derejesinde gaýragoýulmasyz kömek:

1. Speýser arkaly möçberleýin goýberilýän aerozol ingalýatoryň ýa-da nebulaýzeriň kömegi bilen bronhspazmolitiki serişdeleriň 1-2 möçberini bellemeli (möçberine Bronhobstruktiv sindromy temadaky tablisa seret). β_2 -agonistler (salbutamol, berotek) – beýleki ingalýasion bronholitikler netije bermedik ýagdaýynda uly ýaşdaky çagalarda has köp peýdalanylýar ýa-da M-holinolitik (atrowent) – irki ýaşly çagalarda ýa-da gijeki tutgaý mahalynda ähmiýetli hasaplanýar. Toplumlaýyn bronhspazmolitik – berodual (β_2 -agonist we M-holinolitik) howpsuzlyk häsiýeti ýokary bolan has uniwersal serişde hökmünde ulanylýar.

2. Bejerginiň netijesine 20 minutdan baha bermeli:

62-nji tablisa

Gowy netije	Kanagatlanarsyz netije
Ýagdaýy durnukly Dem goýberilişiniň ýokary tizligi (DGÝT) 80%-e deň ýa-da ondan köp. 1 sagadyň dowamynda gözegçilik etmeli. Ýiti tutgaý aýrylandan soňky bejergini dowam etmeli.	Ýagdaýy durnuksyz, alamatlary öňki derejesinde galýar ýa-da güýjeýär. DGÝT-80% pes. Möçberleýin goýberilýän ingalýatordan ýa-da nebulaýzer arkaly bronhspazmolitigiň ingalýasion-siýasyny 1 sagadyň dowamynda her 20 minutdan 3 gezege çenli gaýtalamaly. Täsiri kanagatlanarsyz. Agyrylygyň derejesine gaýtadan baha bermeli. Orta agyrylykdaky tutgaýyň bejeriş algoritmi-ne geçmeli.

Bronh dem gysma tutgaýynyň orta agyrylyk derejesinde gaýragoýulmasyz kömek:

1. Ingalyasion bronhspazmolitik serişdeleriň haýsam bolsa birini 1-2 möçberde bellemeli (bronh dem gysmanyň ýeňil tutgaýynda berilýän gaýragoýulmasyz kömege seret). Toplumlaýyn bronhspazmolitik – beroduala artykmaçlyk berilýär.

2. Möçberleýin goýberilýän aerozol ingalýatorynyň ýa-da nebulaýzeriň bolmadyk ýagdaýynda 2,4% eufilliniň ergini 4-5 mg/kg möçberde (0,15-0,2 ml/kg) natriý hloridiň izotoniki ergini bilen garyp, d/i akymlaýyn 10-15 minutyň dowamynda haýallyk bilen goýbermek bolýar.

3. Bejerginiň netijesine 20 minutdan baha bermeli:

63-nji tablisa

Gowy netije	Kanagatlanarsyz netije
Ýagdaýy durnukly DGÝT 80%-e deň ýa-da ondan köp. 1 sagadyň dowamynda gözegçilik etmeli. Ýiti tutgaý aýrylandan soňky bejergini dowam etmeli.	Ýagdaýy durnuksyz, alamatlary öňki derejesinde galýar ýa-da güýjeýär. DGÝT 80% pes. Möçberleýin goýberilýän ingalýator ýa-da nebulaýzer arkaly bronhspazmolitikleriň ingalýasiýasyny 1 sagadyň dowamynda her 20 minutdan 3 gezege çenli gaýtalamaly.

Netijesine baha bermeli:

64-nji tablisa

Gowy netije	Kanagatlanarsyz netije
Ýagdaýy durnukly DGÝT 80%-e deň ýa-da ondan köp. Ýiti tutgaý aýrylandan soňky bejergini dowam etmeli.	Alamatlary öňküsi ýaly galýar ýa-da güýjeýär. Ulgamlaýyn glýukokortikosteroidleri, ýagny prednizolony 1-2 mg/kg möçberde parenteral ýa-da agyzdan goşmaly. Nebulaýzer arkaly bronhspazmolitikleri gaýtalamaly.

Netijesine baha bermeli:

65-nji tablisa

Gowy netije	Kanagatlanarsyz netije
Ýagdaýy durnukly DGÝT 80%-e deň ýa-da ondan köp. Ýiti tutgaý aýrylandan soňky bejergini dowam etmeli.	Alamatlary öňki derejesinde galýar ýa-da güýjeýär. DGÝT-da ösüş ýok. Hassahana ýerleşdirmeli. Agyrlygynyň derejesine täzedan baha bermeli. Agyr tutgaýyň bejeriş algoritmine geçmeli.

Bronh dem gysma tutgaýynyň agyr derejesinde gaýragoýulmasyz kömek:

1. Gyssagly hassahana ýerleşdirmeli.
2. Nikap ýa-da burun kateteri arkaly oksigenobejergini geçirmeli.
3. Ingalyasion bejergini geçirmeli:
 - nebulaýzer arkaly bronhspazmolitikler: β_2 -agonistler (salbutamol, berotek) 1 sagadyň dowamynda her 20 minutdan ulanylýar, soňra her 1-4 sagatdan zerurlyga görä ýa-da uzak wagtlaýyn nebulizasiýa geçirilýär. Bronhspazmolitiki täsiri atrowenti goşmak bilen ýa-da toplumlaýyn serişdeler – berodualy ulanmak arkaly güýçlendirip bolýar;
 - β_2 -agonistleriň möçberiniň artyk düşme alamatlary ýüze çykmasa, olaryň (salbutamol, berotek) möçberleýin aerezolynyň 2-3 ingalýasiýasy speýser

arkaly 1 sagadyň dowamynda her 20 minutdan, soňra zerurlyga görä her 1-4 sagatdan ulanylýar.

4. Ingalýasion tehnikanyň (nebulaýzer we möçberleýin ingalýator elýeterli däl) bolmadyk ýa-da ingalýasion usullaryň ýeterlik netije bermedik halatlarynda 2,4% eufilliniň erginini 4-5 mg/kg möçberde (0,15-0,2 ml/kg) 20-30 minutyň dowamynda haýaljakdan d/i akymlaýyn, soňra zerur bolşuna görä 6-8 sagadyň dowamynda 0,6-0,8 mg/kg/sagatda d/i damjalaýyn goýbermeli.

5. Bronhspazmolitikler bilen bir wagtda glýukokortikosteroidleri prednizolon boýunça 2 mg/kg d/i ýa-da m/i, ýa-da agyzdan bellemeli. Glýukokortikosteroidleriň öz wagtynda girizilmezligi ýaramaz netijäniň howpuny artdyrýar.

Çagalary bronh dem gysma tutgaýynda hassahana ýerleşdirmek üçin görkez-meler:

- agyr tutgaý;
- bejergi başlanylandan soň 1-2 sagadyň dowamynda bronholitik bejerginiň netijesizligi;
- bronh dem gysmanyň ýitileşme döwrüniň uzaklygy (1-2 hepdeden köp);
- öý şertlerinde gaýragoýulmasyz kömegi bermäge mümkinçiligiň ýoklugy;
- durmuş şertleriniň ýaramazlygy;
- bejeriş edaralaryndan uzakda ýerleşmegi;
- tutgaýyň ýaramaz gutarmagyna görkezýän howply ölçegleriň barlygy.

III.3.6. Komalar

Koma – bu aňyň daşky gyjyndyryjylara laýyk jogabynyň bölekleyin ýa-da doly ýitirilmegi bilen häsiýetlenýän agyr netijelere getirýän merkezi nerw ulgamynyň funksiýasynyň çuň bozulmasydyr.

Esasy zeper ýetiriji şertlere baglylykda komanyň aşakdaky görnüşleri tapawutlandyrylýar:

1. Metaboliki komalar: içki agzalaryň kesellerinde – diabetiki, gipoglikemiki, hlorpeniki, bagyr, uremiki.

2. Newrologiki komalar: apopleksiki, şikeslenme, termiki (ýanma), elektrikden şikeslenme, epileptiki.

3. Ýokanç newrologiki komalar: meningitde hem ensefalitde.

Kliniki anyklanylyşy

Amaly taýdan çagada komanyň ýüze çykyş derejesini kesgitlemek hem-de çen bilen onuň sebäbini anyklamak zerurdyr.

Merkezi nerw ulgamynyň bozulmasynyň çuňlugyna baglylykda huşunyň bozulmasyny dört derejä bölýärler: gapyлма, somnolentlik, sopor (ýa-da doly däl koma) we koma ýa-da AVPU şkala boýunça bahalandyrylarlar.

Gapylma – oýalyk ýagdaýynyň gowşaklygy, onuň esasy alamaty ünsüniň peselmegi hem-de aýdyň ýüze çykýan ukuçylyk bolup durýar.

Somnolentlik – ýokary ukuçylyk bilen ýüze çykýan huşunyň ýeňil ýa-da aram bozulmagy, bu ýagdaýda näsagyň sese hem-de taktil gyjyndyryjylara wagtlaýyn duýgurlygy bar.

Sopor – tutanýerli gaýtalanýan gyjyndyryjylar arkaly bölekleýin we diňe gysga wagtlaýyn arasyny kesip bolýan çuňňur patologiki uky.

Koma – huşunyň doly ýitmegi.

AVPU şkalasy boýunça:

A (alert) – işjeň oýalyk;

V (voice) – sese duýujylyk (oýanyjylyk);

P (pain) – diňe agyry duýujylyk;

U (unconscious) – huşsuz.

I derejeli koma– ýeňil: näsag huşunda däl, erkin hereketleri ýok, sesi we ýagtylygy duýanok, ýöne naşatyr spirtine we agyryly gyjyndyryjylara duýujylygy saklanan, deri we siňir refleksleri peselen, göreçleriniň duýujylygy gowşan, korneal refleksleri saklanan.

II derejeli koma– aram: daşky gyjyndyryjylara duýujylygy ýok, korneal refleksleri örän peselen, ýuwutmak funksiýasy bozulan, patologiki dem alyş, çanaklyk agzalarynyň funksiýasy bozulan.

III derejeli koma– atoniki: muskullaryň atoniýasy, korneal refleksleri ýiten, aritmiki dem alyş, ýürek-damar ulgamynyň aýdyň bozulmalary.

IV derejeli koma– çendenaşa: arefleksiýa, göreji giňelen, özbaşdak dem alanok, arterial gan basyşy diňe wazopressorlar bilen saklanylýar.

Komanyň sebäbini çen bilen anyklamak adatdan daşary möhümdir. Anamnez maglumatlaryna baha bermek – ýykylmak, şikes ýetme, ýokanç keseller bilen kesellemek, bedeniň gyzmagy (dymyk otag, insolýasiýa) we başgalar; dowamly keseller (süýjüli diabet, bagryň keselleri; epilepsiýa, böwrek ýetmezçiligi); derman serişdelerini, neşeleri we başgalary kabul etmek. Çagany ykjam gözden geçirmeli – deri örtügininiň ýagdaýyna (şikesine, deriniň guraklygyna, gan öýmelere, reňkine, çişine), demi bilen çykýan howanyň ysna baha bermeli (aseton, moçewina), göreçleriniň ýagdaýyna, ojaklaýyn newrologiki alamatlaryň barlygyna, näsagyň ýatysyna üns bermeli.

Komanyň çaklamasyna Glazgonyň şkalasy boýunça baha berilýär: 13-15 ball jemlenende çaklamasy şowly, 9-12 ball jemlenende – şübheli; 8 hem-de ondan pes bolsa, ýaramaz diýlip netijeler çykarylýar. Glazgonyň şkalasy alkohol hem-de dermanlar bilen zäherlenmelerde (narkotiki koma) huş ýagdaýyny bahalandyrmak üçin ulanylmaýar.

**Glazgonyň şkalasy boýunça (ballarda) komanyň
agyrlygyna baha bermek**

Gözüni açmagy	Özbaşdak	4
	Ses eşidende	3
	Agyryly gyjyndyrmalarda	2
	Duýujylygy ýok	1
Oňaly gepleýiş reaksiýasy	Ugrukmasy saklanan	5
	Aňynyň bulaşyklygy	4
	Adekwat däl duýujylyk	3
	Düşnüksiz jogap	2
	Duýujylygy ýok	1
Oňaly hereket reaksiýasy	Buýruga boýun egýär	6
	Agyryny çäklendirýär	5
	Umumy tisginmek reaksiýasy	4
	Dekortikasiýa pozasy (ýygryjy muskullar)	3
	Deserebrasiýa pozasy (ýygryjy muskullar)	2
	Duýujylygy ýok	1
	Umumy bahalandyrmanyň diapazony	3-15

Gaýragoýulmasyz kömek

1. Reanimasiýa bölümüne tizden-tiz ýerleşdirilmegini guramaly.

2. Komanyň sebäbine garamazdan, näsagyň ýagdaýyny durnuklaşdyrmaga gönükdirilen çäreleri haýal etmän berjaý etmeli:

Oňaly gan aýlanyşa we dem alşa goltgy bermeli:

- dem alyş ýollarynyň geçirijiligini üpjün etmeli (hassany gapdalyna ýatyr-maly, kellesini gapdala öwürmeli, bokurdagyny nemden arassalamaly, öý-ken-ýürek reanimasiýasyna seret);
- ýüregi we dem alşy togtan ýagdaýynda – ilkinji öýken-ýürek reanimasiýa toplumyny geçirmeli (öýken-ýürek reanimasiýasyna seret);
- aýdyň bildirýän arterial gipotenziýada (gipowolemiki şok) infuzion bejergini (natriý hloruň izotoniki ergini, Ringeriň ergini) ÝUÝ, AGB we diurezi göz önünde tutmak arkaly geçirmeli;
- oksigenobejergini geçirmeli (mümkinçilik bolsa);
- artyp barýan dem alyş ýetmezçiliginde (dispnoe, gipowentilýasiýa, sianoz) intubasiýa we öýkeniň emeli ýellenmesini geçirmeli.

Komada ähtimallygy ýokary bolan gipoglikemiýa düzediş girizmeli (edil gipoglikemiki koma jübhe dörände ex juvantibus bejergisi ýaly) – d/i 20-40% glýukozanyň erginini 2 ml/kg möçberde goýbermeli.

Beden gyzgynyny kadalaşdyrmaly: gipotermiýada (bedeniň gyzgyny 35°C pes-selmeği) – näsagy ýylatmaly (dolamaly, el-aýaklaryna gyzgyn ýyladyjy goýmaly),

gipertermiyada (bedeniň gyzgyny 38,5°C-den ýokary) gyzgyn düşüriji serişdeleri goýbermeli.

Metaboliki däl genezli tutgaýlarda tutgaýa garşy serişdeleri goýbermeli.

Reanimasiýa bölümine ýerleşdirmeli. Hassahana gönükdirilende näsagyň aýagyyny galdyryp, gorizental ýagdaý berjaý edilmeli, çaganyň kellesi gapdala öwrülen bolmaly; damar içine sanjym edilmegine we öýken-ýürek reanimasiýanyň geçirilmegine hökman taýyn bolmaly.

Diabetiki komalar

Süýjüli diabetden ejir çekýän çagalarda, köplenç, giperglikemiki ketoasidotiki we gipoglikemiki komalar duşýar, giperosmolýar ketoasidotiki däl we giperlaktatasidemiki görnüşleri seýrek gabat gelyär, ýöne şeýle-de bolsa, tapawutlandyryş geçirilende olary hökmany suratda inkär etmeli bolýar.

Komatoz ýagdaýyndaky süýjüli diabetli näsagy haýal etmän reanimasiýa ýa-da güýçli depginde bejergi geçirilýän ýöriteleşdirilen endokrinologiki bölüme ýerleşdirmeli.

Gemodinamikanyň dekompensasiýasynda (gipowolemiki şok), şeýle hem gipoglikemiýa ýagdaýyndaky näsaglara hassahanadan öňki tapgyrda haýal etmän bejeriş çärelerine başlamak talap edilýär.

Giperglikemiki ketoasidotiki koma

Giperglikemiki ketoasidotiki koma öz patogeneziniň esasynda giperketonemiýaly we ketonurgiýaly giperglikemiýany saklaýar, bularyň netijesinde suw-duz çalşygynyň aýdyň bozulmalary we aşgar-turşy deňagramlylygynyň asidoza tarap süýşmegi bolup geçýär.

Süýjüli diabetli näsag çagalarda giperglikemiki ketoasidotiki komanyň emele gelmeginiň esasy sebäpleri:

1. Süýjüli diabetiň giç anyklanmagy.
2. Bejeriş tertibiniň bozulmagy: bejerişde arakesme edilmegi, insulini laýyk däl möçberde goýbermek.
3. Interkurrent keselleriň goşulmagy.
4. Hirurgiki goşulyşmalar.
5. Şikesler.
6. Emosional stress ýagdaýlar.

Klinik anyklanylyşy

Näsag çagada ketoasidozyň kem-kemden birnäçe günün ýa-da hepdäniň dowamynda döremegi häsiýetli. Süýjüli diabetiň dekompensirlenmegini görkezýän alamatlara: işdäsi oňatka beden agramynyň peselmegi, teşnelik, ýygy-ýygydan köp mukdarda buşukma, gowşaklygyň we ýadawlygyň artmagy, köplenç, gijeme, ýokanç we iriňli-sowuklama keselleri bilen kesellemegiň ýygjamlaşmagy degişlidir.

Komaň öň ýanyndaky we ketoasidotiki komanyň başlangyç alamatlaryna aşakdakylar häsiýetli:

- gowşaklyk, sopora çenli ukuçyllyk;
- teşneligiň we poliuriýanyň güýjemegi;
- ýürek bulanma, gusma, garnynda güýçli depginde agyrynyň bolmagy, garnyň öňki diwarynyň muskullarynyň dartylmagy («ýiti garnyň» alamatlary); barlamhana barlagynda – giperleýkositoz, neýtrofilýoz, taýajyklaryň süýşmegi bilen ýüze çykýan, ketoasidozyň abdominal sindromynyň artmagy;
- derisiniň gurak, çalymytk öwüşginli, solak bolmagy, ýüzünde «diabetiki gyzarma», dokumalaryň çeyeliginiň peselmegi;
- tahikardiýa, ýüregiň tonlarynyň kütelmegi, arterial gan basyşynyň peselmegi;
- demi bilen çykýan howada asetonyň ysynyň bolmagy;
- ganda glýukozanyň derejesiniň 15 mmol/l ýokary bolmagy;
- peşewde köp mukdarda glýukozanyň barlygyndan başga-da, asetonyň anyklanylmagy;

Eger-de wagtynda lukmançylyk kömegi berilmese, çuň koma döreyär. Onuň alamatlaryna aşakdakylar degişli:

- deri we bulbar refleksleriň togtamagy bilen huşunyň ýitmegi;
- gipowolemiki şoga çenli ýetýän gemodinamikanyň bozulmasynyň artmagy bilen bir wagtda agyr degidratasiýanyň alamatlary: ýüz keşbiniň çürelmegi, derisiniň we nemli bardanyň guraklygy we sianozy, göz almalarynyň ýumşamagy, sapak şekilli puls, arterial gan basyşynyň ep-esli düşmegi, diureziň anuriýa çenli peselmegi;
- Kussmaulýa dem alşyň alamatlary: dem alşyň ýygy, çuň, sesli bolmagy, dem bilen çykýan howadan asetonyň ysynyň gelmegi;
- barlamhana barlagda (mümkinçilik bolsa) ýokary glikemiýanyň (20-30 mmol/l), glýukozuriýanyň, asetonemiýanyň we asetonuriýanyň bolmagy.

Ketoasidotiki koma ilki bilen gipoglikemiki we beýleki diabetiki-giperosmolýar, ketoasidotiki däl we giperlaktoasidemiki komalardan tapawutlandyrylýar. Diabetiki ketoasidozyň garyn boşlugynyň ýiti hirurgiki keselleri, pnemoniýa, ensefalit we başgalar bilen tapawutlandyrylmagynyň zerur bolmagy-da ähtimal. Ketoasidozyň wagtynda anyklanylmagy üçin şular ýaly ýagdaýda ganyň we peşewiň düzümünde glýukozanyň we keton bedenleriniň mukdaryny kesgitlemek zerurdyr.

Gaýragoýulmasyz kömek

1. Çalt reanimasiýa ýa-da ýöriteleşdirilen endokrinologiýa bölümüne ýerleşdirmegi guramaly.
2. Ýokarky dem alyş ýollarynyň geçirijiligini üpjün etmeli, oksigenobejergini geçirmeli.

3. Regidratasiya geçirmek için wena damaryna düşmegi üpjün etmeli: – 1 sagadyň dowamynda natriý hloridiň 0,9% erginini 20 ml/kg möçberde d/i damjalyýyn goýbermeli, soňra 50–150 ml/kg hasapda 24 sagadyň dowamynda infuziýa dowam edilýär, kokarboksilaza, aýratyn-da, askorbin turşusy goşulýar (eger hassahana ýerleşdirme gijikdirilse).

4. Regidratasiya başlamak bilen bir wagtda gysga wagtlaýyn (!) täsir edýän insulin (aktrapid), humulin regulýar we başgalar d/i akymlaýyn 0,1 B/kg möçberde 0,9% natriý hlorid ergininiň 100-150 ml-de goýbermeli. Insuliniň galan möçberini gandaky süýjini göz astynda saklamak bilen her sagatda goýbermeli. Glikemiýanyň derejesi sagatda 2,8 mmol/l-dan artyk peselmeli däl.

5. 4% ýyly sodaly klizma edilýär.

6. Kaliý serişdeleri – gije-gündizde 2 mmol/kg möçberde belleniýär.

7. Ýöriteleşdirilen berhiz düzülýär.

8. Simptomatiki bejergi geçirilýär.

Gipoglikemiki koma

Gipoglikemiki koma ganda glýukozanyň derejesiniň ep-esli ýa-da çalt peselmeginiň netijesinde kelle beýniniň glýukoza we kisloroda bolan üpjünçiliginiň bozulmagy bilen şertlendirilendir.

Süýjüli diabetde gipoglikemiýanyň esasy sebäpleri:

1. Iýmitiň ýeterlik iýilmezligi.

2. Uly fiziki agramyň düşmegi (insuliniň möçberine düzediş girizilmän).

3. Insuliniň artyk düşmegi.

Gipoglikemiýanyň diabetiki däl sebäpleri:

1. Bökrek ýetmezçiligi.

2. Bagyr ýetmezçiligi.

3. Uglewod fermentleriniň metabolizminiň (glikogenozlar, galaktozemiya, fruktozany götermezlik) ýetmezçiligi.

4. Bökregüsti mäsiniň gipofunksiýasy.

5. Ösüş gormonyň ýetmezçiligi (köplenç, gipofizar nanizm).

6. Insulinomalar.

Kliniki anyklanylyşy

Näsagyň gipoglikemiýany duýujylygyna baglylykda gipoglikemiki alamatlaryň, alamatlar toplumynyň ýüze çykyşy dürli-dürlüdür. Ilki bilen kompensator adrenergiki alamatlar: ynjalyksyzlyk, agressiwlik, güýçli aýkma, ýürek bulanma, gipersaliwasiya, titreme, sowuk derleme, parasteziya, tahikardiya, midriaz, garynda agyry, iç geçme, köp mukdarda buşukma peýda bolýar. Soňra neýroglikopeniki alamatlar: asteniya, kellagyry, ünsüň bozulmagy, gorky duýgusy, gallýusinasialar, görşüniň we gepleýşiniň bozulmalary, dezoriýentasiya, amneziya, huşunyň bozulmagy, tutgaý, geçip gidýan ysmazlyk, koma agdyklyk edýär.

Gipoglikemiki koma çalt (minutlar, sagatlar) döreyär, hemişe alamatlaryň üçüsi: özünden gitme, muskullaryň gipertoniýasy, tutgaý peýda bolýar. Keseliň kesgidi ganda süýjiniň pes derejesi bilen tassyklanylýar. Gipoglikemiki ýagdaýyň uzaga çekmeginde beýniniň kliniki suwlanmasynyň: gusmak, aýdyň ýüze çykýan kella-gyry, üşütme, göz almasyna agram düşmegi, bradikardiýa, görşüň bozulmagy ýaly alamatlaryň emele gelmegi mümkindir.

Süýjüli diabetli näsaglarda gipoglikemiki koma ilki bilen giperglikemiki keto-asidotiki komadan tapawutlandyrylýar.

Gaýragoýulmasyz kömek

1. Eger çaga özünü bilýän bolsa, oňa 1-2 bölejik şeker atylan süýjüli çay ýa-da 1-2 çemçe bal (mürepbe) garylan çay içirmeli, 25-100 g çörek ýa-da 50 g köke bermeli.

2. Duýdansyz özünden giden ýagdaýynda:

– 20-40% glýukozanyň 25-50 ml-i 2 ml/kg hasap bilen d/i akymlaýyn goýbermeli; eger çaga özüne gelse, ony hökmany (mannyý şülesi, gök önüm bulamagy, kisel we başgalar) naharlamaly;

– netije bolmadyk ýagdaýynda 10-15 minutdan 20-40% glýukozanyň erginini öňki möçberde gaýtalamaly, eger bu-da netije bermese, 10% glýukozanyň erginini 100-200 ml möçberde 1 minutyň dowamynda 20 damjadan düşer ýaly tizlikde (gandaky glýukozanyň derejesi 6-9 mmol/l çäklerde bolar ýaly) d/i damjalaýyn goýbermeli.

3. Eger geçirilen çäreleriň netijesinde çaga özüne gelmese:

– 0,1% adrenaliniň erginini 0,1 ml/ýaşyna deri/astyna goýbermeli;

– 3% prednizolonyň erginini 1-2 mg/kg möçberde 10% glýukozanyň 300-500 ml garyp, d/i damjalaýyn (glikemiýany göz astynda saklap) goýbermeli.

4. Tutgaý sindromynda:

– 0,5% sedukseniň erginini 0,05-0,1 ml/kg möçberde (0,3-0,5 mg/kg) m/i ýa-da d/i goýbermeli.

5. Beýni suwlanmasy dörände:

– deksametazonýň erginini 0,5-1 mg/kg möçberde d/i goýbermeli;

– 1% laziksiň erginini 0,1-0,2 ml/kg möçberde (1-2 mg/kg) d/i ýa-da m/i goýbermeli;

– Oksigenobejergini geçirmeli.

Komatoz ýagdaýdaky süýjüli diabetli näsagy reanimasiýa ýa-da ýöriteleşdirilen endokrinologiýa bölümüne ýerleşdirmeli.

III.3.7. Zäherlenme

Oňden sagdyn çaganyň düşnüksiz, duýdansyz ýagdaýda kesellemeginiň her bir halatlarynda zäherlenmä şübhe döremelidir. Aşakda diňe has ýygy duş gelýän zäherlenmelerde berilýän kömegiň esaslary getirilýär.

Kliniki anyklanylyşy

Keseliň kesgidi çaganyň özünden ýa-da ene-atasyndan ýygnalan anamneziň, kliniki barlagyň we zerurlyk ýüze çykanda goşmaça barlaglaryň esasynda goýulýar.

Zäherli madda degişli ähli jikme-jiklikleri, bedene düşen zäheriň möçberini hem-de onuň haçan bolup geçendigini anyklamaly.

Zäheriň häsiýetini (düzümini) anyk kesgitlemek üçin onuň saklanan gabyny gözden geçirmek peýdalydyr. Beýleki çagalaryň-da zäherlenmek mümkinçiligini barlamaly. Zäherlenmäniň alamatlary zäheriň häsiýetine baglylykda dürli bolup biler.

Ýiti iýiji maddalaryň täsir etmegi sebäpli, agyz boşlugynda ýa-da onuň töwereginde ýüze çykýan ýanygyň alamatlaryny, şeýle hem stridoryň (bogazyň ýanygy) barlygyny barlamaly.

Demriň serişdeleri, pestisidler, parasetamol ýa-da aspirin, narkotiki analgetikler, antidepressantlar bilen zäherlenmäniň ähli ýagdaýlarynda we çaganyň öz-özünü bilkastlaýyn zäherlemesine şübhelenme dörän ýagdaýlaryň hemmesinde çaga hasahana ýerleşdirilmeli.

Ýiti iýiji maddalaryň täsiri netijesinde gyzyldokde emele gelýän ýanyk alamatynyň birbada ýüze çykmazlygy mümkin, şeýle hem nebit önümleri, olardan dem alnanda birnäçe sagatdan öýkeniň çişmegine sebäp bolup bilýär. Şol sebäpli ýiti iýiji maddalar ýa-da nebit önümleri bilen zäherlenen çagany 6 sagadyň dowamynda berk gözegçilikde saklamaly.

Gaýragoýulmasyz kömek

Aşgazana zäherli maddalar düşen halatynda kömek bermegiň esaslary

Zäherli maddany aşgazandan çykarmak zäherlenme bolandan soň 1 sagadyň içinde has netijeli bolýar, görkezilen möhletden soň bu emeliň netijeliligi azalýar. Şu emeli geçirmäge synanyşmalymy ýa-da däl diýlen karara gelnende, her bir ýagdaýa hökmany aýratyn seredilip, onuň artykmaçlygyny ýa-da ýüze çykyp biljek howpuny deňşdirip ölçemeli. Zäheriň aşgazandan çykarylmagy, onuň doly aýrylandygyny kepillendirmeyär, şonuň üçinem çaganyň öňküsi ýaly howp astynda galmagy mümkin.

Zäheriň aşgazandan çykarylmagyna garşy görkezmeler:

- huşsuz ýatan çaganyň dem alyş ýollarynyň goragsyz bolmagy (intubasiýaň ýoklugy);
- aşgazana ýiti iýiji maddalaryň ýa-da nebit önümleriniň düşmegi (eger agyr intoksikasiýanyň howpy bolmasa).

Eger-de garşy görkezmeler bolmasa, zäherlenmäniň sebäbini kesgitlemeli hem-de zäherleýji maddany aşgazandan çykarmaly ýa-da mümkin boldugyndan tizräk adsorbirlmeli. Bejergi näçe ir başlansa, şonça-da netijeli bolýar. Has gowusy, çaga bedenine düşen zäherden soň ilkinji sagatda geçirilýän bejergidir.

Eger çaga kerosin, benzin ýa-da beýleki nebit önümlerini ýuwudan bol-sa (pestisidleriň köpüsi benziniň esasyndaky eredijilerde saklanýandygyny göz

öňünde tutuň) ýa-da çagalaryň agzy, bokurdagy (mysal üçin, agardyjy, santehnikany arassalaýjy serişdeler ýa-da akkumulýator turşusy) bilen ýanan bolsa, çagany gusdurman, agyzdan suw bermeli.

Eger çaganyň aşgazanyna başga zäherli maddalar düşen bolsa, aşakda görkezilen tablisadaky ýaly, aktiwirlenen kömür serişdesini agzyndan ýa-da nazogastral zond arkaly bermeli, ýöne gaýtartjak bolmaly däl.

67-nji tablisa

Aktiwirlenen kömrüň bir gezeklik möçberi

1 ýaş çenli çagalara	1 gr/agramyna (kg)
1–12 aýa çenli çagalara	25–50 grama çenli
Ýetginjeklere we ululara	25–100 grama çenli

Aktiwirlenen kömri 8–10 esse köp möçberdäki suw bilen, mysal üçin, 5 g kömri 40 ml suwda garyşdyryp bermeli. Mümkün boldugyndan hemmesini birden bermeli, eger çaga aktiwirlenen kömrüň hemmesini birbada kabul edip bilmese, onda onuň möçberini bölmeli.

Aktiwirlenen kömrüň bolmadyk halatlarynda, bokurdagyň yzky diwaryny şpatel ýa-da çemçäniň sapy bilen gyjyndyryp gusdurmaly, ýöne çaga aňynda bolmaly. Eger-de bu usul täsir etmese, gusduryjy serişdäni, mysal üçin, çaga ipekakuana serişdesini (6 aýlykdan 2 ýaş çenli çaga – 10 ml, 2 ýaşdan uly çaga– 15 ml) bermeli, eger-de bu hem netije bermese, bokurdagy gyjyndyrmagy gaýtalamaly. Bellik: ipekakuananyň çagany köp gezek gusdurmagy, ukuçyl hem gowşak etmegi mümkin. Bu öz gezeginde zäherlenmäni anyklamagy kynlaşdyrýar. Gusduryjy serişde hökmünde duzy ulanmak hiç haçan maslahat berilmeýär.

Aşgazany ýuwmak

Bu emeli diňe bejeriş edarasynyň şertlerinde, işgärleriň degişli tejribesiniň barlygynda, zäheriň aşgazana düşenine birnäçe sagatdan köp wagt geçmedik ýagdaýynda, çaganyň janyna howp salýan, şeýle hem ýiti iýiji maddalar ýa-da nebit önümleri hakda gürrüň gitmeýän halatlarynda geçirilýär. Çagany çep gapdalyna ýatyrmaly, onuň kellesini aşak egmeli. Zonduň girizilmeli uzynlygyny kesgitlemeli. Kiçi ýaşly çagalara nazogastral, uly ýaşly çagalara bolsa, aşgazan zondy (diametri 10-12 mm) saýlanyp alynýar. Zonduň uzynlygy burnuň ujundan gylyç şekilli ösüntginiň esasyna çenli aralyga gabat gelmeli we 10 sm goşulýar. Zonduň aşgazandadygyny anyklamaly. Aşgazany ýuwmagy 10 ml/kg hasap bilen, kadaly ýylylykdaky (0,9%) duzly ergin bilen geçirilýär. Ýuwulup çykarylan suwuklygyň möçberi girizilen suwuklygyň möçberine deň bolmaly. Ýuwmany aşgazandan çykarylan suwuklykda gaty bölejikler ýok bolýança dowam etdirmeli. Aspirasiýanyň

howpuny azaltmak üçin traheýanyň intubasiýasynyň gerek bolýmagyny göz önünde tutmaly.

Beden zäherlenmesi 2 sagatdan geçen bolsa, arassalaýjy klizmalary geçirmek mümkinçiligi berilýär. Onuň üçin otag gyzgynlygyndaky suw ulanylýar.

68-njy tablisa

İçegäni arassalamak üçin gerek bolan suwuň mukdary

Çaganyň ýaşy	Arassalaýjy klizma
1-2 aý	30-40 ml
2-4 aý	60 ml
6-9 aý	100-120 ml
9-12 aý	200 ml
2-5 ýaş	300 ml
6-10 ýaş	400-500 ml

Görkezme ýüze çykanda zähere garşy ýörite antidoty bermeli (mümkinçilik bolsa).

Umumy kömek bermeli:

Zäherleýji maddanyň görnüşine baglylykda çaga 4- 24 sagada çenli gözegçilik etmeli.

Eger-de çaga özüni bilmeýän bolsa, oňa howpsuz «durnukly» ýagdaýy bermeli (boýnuň şikesine şübhe döremese):

- aspirasiýa howpuny azaltmak üçin çagany gapdalyna ýatyrmaly;
- boýny biraz çekilen bolmaly, bir elini ýañagynyň astynda goýup, şeýle ýagdaýda berklenmeli;
- göwräniň ýagdaýyny durnuklaşdyrmak üçin aýagyny epmeli.

Eger çaga özüne gelmeýän bolsa ýa-da aňynyň derejesi ýaramazlaşan bolsa, eger agzy we bokurdagy ýanan, agyr dem alyş ýetmezçiligi ýa-da ýürek ýetmezçiliginiň alamatlary bar bolsa, ony howpsuz ýagdaýda, ýöriteleşdirilen kömegi bermek üçin indiki derejeli hassahana ugratmagyň mümkinçiligine seretmeli.

Zäherli maddalaryň derä ýa-da göze düşen halatlarynda kömek bermegiň esaslary

Zäherli maddalary deri örtüginde aýyrmak

Çagany doly ýalaňaçlamaly, zäherli maddanyň degen, galtaşan ähli ýerini köp mukdarda aram sowuk suw bilen ykjam ýuwmaly. Ýagjymak maddalar ýuwlup aýrylanda sabyn ulanmaly. Gaýtadan galtaşmanyň bolmazlygy üçin kömek berýän saglygy goraýyş işgärleri elliklerden hem-de öňlüklerden peýdalanmaly. Çaganyň geýimleri we şahsy zatlary howpsuzlyk çäreleriniň görülmegi bilen geljekde

zyýansyzlandyrylmany ýa-da ýok edilmegi üçin içi görünmeýän, berk ýapylýan polietilen haltajyga salynmaly.

Zäherli maddalary gözden aýyrmak

Ýuwundy suwunyň beýleki göze düşmezliginiň çäresini görüp, gözi 10–15 minutyň dowamynda akyp duran arassa suw ýa-da fiziologiki ergin bilen ýuw-maly.

Bu geçirilýän çäräni ýeňletmek üçin agyry aýryjy göz damjasyndan peýdalan-mak bolar. Gabaklary çöwrüp, olaram ykjam ýuwmaly. Turşular ýa-da aşgar düşen halatlarynda ýuwmany gözüň pH durnukly aralyk (bitarap) görkezijilere gelýänçä dowam etmeli (ýuwmak bes edilenden 15–20 minut geçenden soň, pH-ni ýene bir gezek barlamaly). Eger şert bar bolsa, gözüň buýnuz perdesiniň zeperlenme ala-matlaryny ýüze çykarmak üçin fluoressin bilen reňklemek arkaly ykjam barlamaly. Konýunktiwa ýa-da buýnuz perdä düýpli zeper ýetendigi ýüze çykarylsa, çagany göz lukmanynyň barlagyndan çalt geçirmeli.

Zäherli maddalardan dem alnan halatlarynda kömek bermegiň esaslary:

- Çagany zäherli maddalaryň täsir ediş çäğinden çykarmaly.
- Zerur bolsa kislorod bermeli. Gyjyndyryjy gazlardan dem alynmagy ýokarky dem alyş agzalarynyň çişmegine we geçirijiliginiň bozulmagyna, bronhs-pazma we soňundan pnewmonitiň döremegine getirip biler. Intubasiýanyň, bronholitik serişdeleriň we öýkeniň emeli ýellenmesiniň zerur bolmagy mümkin.

Zäherli maddalaryň anyk görnüşleri

Ýiti iýiji himiki birleşmeler

Bular, meselem, natriý gidroksidi (iýiji natriý), kaliý gidroksidi, turşular, agardyjy ýa-da zyýansyzlandyryjy serişdelerdir.

- Ýiti iýiji maddalar ýuwudylyan halatynda gusdurjak bolmaly däl we aktiwir-lenen kömür ulanmaly däl, sebäbi onuň agyz boşlugynyň, bokurdagyň, dem alyş ýollarynyň, gyzylödegiň we aşgazanyň diwarlarynyň zaýalanmagyny öňkäden hem beterleşdirip bilýär.
- Ýiti iýiji maddanyň mukdaryny peseltmek üçin mümkin boldugyndan süýt ýa-da suw içirmeli.
- Şondan soň çaga iýmäge, içmäge hiç zat bermän, gyzylödege ýeten zeperiň derejesini kesgitlemek üçin çalt barlagy üpjün etmeli.

Nebit önümleri – kerosin, skipidar, benzin.

- Gusdurjak bolmaly däl we aktiwirlenen kömür ulanmaly däl. Nebit önümle-rinden dem almak öýken suwlanmasy we lipoid pnewmoniýanyň netijesin-de gipoksemiýaly dem alyş ýetmezçiligini döredip bilýär. Aşgazana düşen ýagdaýynda bolsa ensefalopatiýany döredýär. Dem alyş ýetmezçiliginde kislorodly bejergi maslahat berilýär.

Fosfororganiki birleşmeler we karbomatlar. Fosfororganikiler – malation, paration, TEPF (tetraetilpirofosfat), mewinfos (fosdrin), karbofos, hlorofos; karbomatlar – metiokarb, karbaril.

Bu maddalar bedene deriň üsti bilen, aşgazan ýa-da dem alyş ýollary arkaly düşüp biler.

Çagada gusmak, içgeçme, görşüň bozulmagy, umumy gowşaklyk ýüze çykyp bilýär. Çendenaşa parasimpatiki gyjyndyryjylygyň alamatlary: tüküligiň akmagy, gözüniň ýaşarmagy, derlemek, pulsuň haýallamagy, görejiň daralmagy, sandyrama, muskullaryň gowşaklygy we tisginmesi, soňra ysmazlygy we erksiz buşukma, öýken suwlulanmasy we dem alşynyň halys bolmagy belleniýär.

Şu bejeriş çäreler geçirilýär:

- Zäherli maddalaryň derä ýa-da göze düşen halatynda, köp mukdarda suw bilen ýuwmaly.
- Aşgazana düşende aktiwirlenen kömür bermeli (zäherlenenden bir sagadyň dowamynda).
- Gusdurmaly däl, sebäbi pestisidleriň köpüsi benzin saklaýan eredijileriň düzüminde bolýar.
- Agyr peroral zäherlenmede aktiwirlenen kömür bermek bolmaýan halatynda, aşgazanyň içindeki maddalary nazogastral zond arkaly seresaplyja sordurmak bolýar (dem alyş ýollary tötänleýin aspirasiýadan goralan bolmalydyr).
- Eger çagada çendenaşa parasimpatiki gyjynmanyň alamatlary bar bolsa, 0,015 mg/kg (0,015 ml/kg) möçberde atropin m/i, deri/astyna ýa-da 15 minutyň dowamynda d/i akymlaýyn goýbermeli. Esasy maksat – bronhial sekresiýany azaltmak, ýöne atropiniň zäherleýji täsirinden gaça durmaly. Bronhial sekresiýanyň derejesine döş kapasasynyň auskultasiýasy arkaly gözegçilik etmeli, dem alşyň ýygylgyny, ýürek urşuny zygiderli ölçäp durmaly, huşunyň ýagdaýyny AVPU şkalasy boýunça kesgitlemeli. Aşa bronhial sekresiýanyň alamatlary ýitýänçä hem-de pulsý we dem alşy kadalaşýança, atropiniň möçberini her 15 minutdan gaýtalamaly.
- Atropin ulanylan halatynda eger mümkin bolsa, gipoksemiýa barlag geçirme-li, sebäbi gipoksiýa şertlerinde atropin garynjyk aritmiýasyny döredip bilýär.
- Muskel gowşaklygynda dipiroksimiň 15% erginini 3 mg/kg hasap bilen d/i ýa-da m/i goýbermeli. Görkezme boýunça goýbermäni 1 sagatdan gaýtala-sa bolýar.

Parasetamol

Parasetamolyň zäherleme täsiri bagyr zeperlenmesi bilen şertlenendir. Olara ýürek bulanma, gaýtarma, solgunlyk, derlemek, koagulopatiýa, ensefalopatiýa, oli-gouriýa, gematuriýa, sarylama, gipoglikemiýa degişli.

Eger derman serişdäniň aşgazan-ıçege ýollaryna düşenine 1 sagat geçmedik bolsa, aktiwirlenen kömür bermeli ýa-da gusdurmaly (antidotyň oral berilmegine görkezme bolan ýagdaýyndan (aşak seret) başgasynda).

Antidoty bermäge adaty görkezme – bedene düşen parasetamolyň möçberi 150 mg/kg ýa-da ondan köp bolmagy. Antidota mätäçlik, köplenç, uly ýaşly çagalarda bolýar.

- Eger parasetamolyň aşgazana düşen pursadyndan 8 sagat geçmedik bolsa, metionin ýa-da asetilsisteini 140 mg/kg möçberde içirmeli, goýbermeli. Metionini çaga huşunda we gusmaýan bolsa peýdalanylsa bolýar (<6 ýaş: 1 g 4 gezek her 4 sagatdan; 6 ýaşdan ulular: 2,5 g 4 gezek her 4 sagatdan).
- Eger parasetamoly içenden 8 sagatdan köp wagt geçen bolsa ýa-da çaga agyzdan derman içip bilmese, asetilsisteini d/i goýbermeli.

Aspirin we beýleki salisilatlar

Zäherlenmäniň şu görnüşi irki ýaşly çagalar üçin howpludyr, sebäbi olarda merkezi nerw ulgamynyň agyr toksiki zeperlenmegine getirýän asidozyň çalt döremegi mümkin. Salisilatlaryň aşa köp mukdaryndan ejir çekene kömek bermek kyn meseläni öňde goýar.

Salisilatlar bilen zäherlenmäniň mahsus alamatlary: asidotiki dem alyş (Kussmaulýa görnüşindäki), gusmak, subýektiv-gulagynyň şaňlamagy.

Aktiwirlenen kömür bermeli. Salisilat gerdejikleriniň aşgazanda gaty maddalary emele getirmek häsiýetine eýedigini göz önünde tutmaly, sebäbi onuň sorulmagy saklanylýar, şonuň üçinem aktiwirlenen kömrüň möçberini köpeltmek peýdaly. Eger aktiwirlenen kömür bolmasa, içilen salisilatlaryň mukdaram ýeterlik zäherli bolsa, ýokarda berlen usul boýunça aşgazany ýuwmaly ýa-da gusdurmaly.

Hassahana şertlerinde:

- Asidozy aýyrmak we peşewde pH derejesini 7,5-den ýokarlandyrmak maksady bilen gidrokarbonat natriniň erginini 1 mmol/kg möçberde 4 sagadyň dowamynda d/i goýbermeli, ol salisilatlaryň çykyşyny tizleşdirýär. Goşmaça kaliý bermeli. Peşewiň pH-ni her sagat barlamaly.
- Eger çagada suwsuzlygyň alamatlary ýok bolsa, onda d/i suwuklyklary iň az goltgy berýän möçberde goýbermeli, suwsuzlygyň alamatlary bolan ýagdaýynda laýyk regidratasiýa geçirmeli.
- Her 6 sagatdan gandaky glýukozanyň mukdaryny barlamaly, zerur bolan halatynda düzediş girizmeli.
- K vitamini 10 mg möçberde m/i ýa-da d/i goýbermeli.

Demir birleşmeleri

Demir bilen zäherlenmäniň alamatlary: ýürek bulanma, gaýtarmak, garynda agyry we iç geçme. Gusugyň we täretiň reňki, köplenç, çal ýa-da gara reňkde bolýar. Agyr ýagdaýlarda aşgazan-içege gan akmasynyň, arterial gipotoniýanyň, ukuçyllygyň, sandyramanyň we metaboliki asidozyň ýüze çykmagy mümkin. Aşgazan-içege alamatlary, adatyça, ilkinji 6 sagadyň dowamynda ýüze çykýar, şol wagtyň içinde alamatlar bildirmedik bolsa, onda antidotlar bilen bejerilmäge mätäç däl bolmagy mümkin.

- Aktiwirlenen kömür demir duzlaryny birleşdirmeyär, şonuň üçin bedene demriň potensial zäherleyji mukdary düşen bolsa, aşgazany ýuwmagyň aladasy etmeli.
- Antidoty ulanmalymy ýa-da ýok diýlen karara gelmeli. Sebäbi bejerginiň şu görnüşi ýaramaz täsirliler bilen bagly, ony diňe zäherlenmäniň kliniki alamatlary bar bolan halatynda bellemeli.
- Eger antidot bejergini geçirmeli diýlen netijä gelinse, deferoksamini (50 mg/kg, maksimal möçberi 1 g) m/i çuň sanjym arkaly goýbermeli, möçberini her 12 sagatdan gaýtalamaly, eger çaganyň ýagdaýy örän agyr bolsa, onda serişdäni d/i damjalaýyn goýbermeli.

Uglerodyň okisi

Uglerodyň okisi bilen ýeňil zäherlenme çaganyň özüni duýşunyň ýaramazlaşmagy (gowşaklyk, ysgynsyzlyk), kellagyry («halka» alamaty), başynyň aýlanmagy, ýüreginiň bulanmagy, gaýtarmagy, garnynyň agyrmagy ýaly alamatlaryň bolmagy bilen häsiýetlenýär. Orta agyr zäherlenmede indiki alamatlar: gaýtarmak, gyjynma, görüş we eşidiş gallýusinasiýalar bilen geçýän gysga wagtlaýyn huş ýitirme; deriniň gögümtil-gyzyl reňkde bolmagy, tahikardiýa, AGB-niň peselmeği bellenilýär.

Agyr zäherlenmäniň alamatlaryna: komatoz ýagdaýy, tutgaý sindromynyň döremegi degişli. Öýken we beýni suwlanmasy ölümiň sebäpleri bolup durýar.

Gaýragoýulmasyz kömek

- Ejir çekeni arassa howa çykarmaly.
- Ýokarky dem alyş ýollaryny barlamaly.
- Bedende uglerod okisini çykarmagy tizleşdirmek maksady bilen gipoksiýanyň alamatlary ýitýänçä arassa kislorod bermeli (çaganyň derisiniň gülgüne reňkde bolmagyna garamazdan, entek gipoksemiýanyň bardygyny göz önünde tutmaly).
- Çyglandyrylan kislorod bilen üzüksiz ingalýasiýa geçirmeli.

Dem alyş bozulanda 2,4% eufilliniň erginini 1,0 ml/ýaşyna d/i goýbermeli.

AGB goltgy üçin – 10% kofeiniň erginini 0,1 ml/ýaşyna deri/astyna ýa-da kordiamini 0,1 ml/ýaşyna m/i etmeli.

Dokuma dem alyş hadysalaryny gowulaşdyrmak üçin – 0,25% sitohrom S (siodoman) erginini 4,0 ml-den (irki ýaşly çagalar üçin) 8,0 ml-e çenli (uly ýaşly çagalar üçin) fiziologiki ergin bilen garyp, d/i damjalaýyn goýbermeli.

Agyr ýagdaýlarda giperbariki oksigenasiýa geçirilýär.

Alkohol we onuň ýasama görnüşleri bilen zäherlenme

Çagalar alkogola aýratyn duýgur bolýarlar, şonuň üçinem onuň azajyk mukdarynyň içilmegi zäherlenmä getirip bilýär. Bedene etil spirtiniň 3 ml/kg mukdarda düşmegi çaga üçin ölüm howpludyr.

Kliniki anyklanylyşy

Etanol bilen zäherlenmäniň ýüze çykmalarynyň oň ýanynda umumy mälüm bolan serhoşlyk alamatlary: gyjyndyryjylyk, eýforiýa, hereket koordinasiýasynyň hem-de özüne erk edişiniň bozulmagy, tüýkülik akmagy, gusmak peýda bolýar. Soňra başynyň aýlanmagy, ukuçylyk, aňynyň bozulmagy ýüze çykýar. Derisi sowuk, onuň gyzarmagy umumy solgunlyk bilen çalyşýar. Arterial gan basyşy pese düşýär, pulsý az dolgunlykda, ýygylaşan bolýar. Agyr zäherlenmede çalt koma döreýär. Gusulan maddalar bilen aspirasiýanyň bolmagy mümkin, bu bolsa zäherlenmäniň kliniki suratyny üýtgedýär. Agzyndan gelýän alkogolyň ysy keseli kesgitlemekde kynçylyk döretmeýär. Şeýle hem utgaşyp gelýän kelle-beýni-çanak şikesiniň bolmagyny ýatda saklamak zerurdyr.

Gaýragoýulmasyz kömek

- Eger çaga huşunda bolsa, aşgazanyny zond arkaly ýuwmalý, ýuwlandan soň 30 ml suwa garylan naşatyr spirtiniň 5-10 damjasyny içirmeli.
- Köp suwuklyk içirmeli.
- Duzly iç geçirijileri bermeli.
- Agyr ýagdaýlarda 10% glýukozanyň erginini 10-20 ml/kg möçberde d/i damjalaýyn goýbermeli, metaboliki asidozy aýyrmak üçin 4% bikarbonat natriniň erginini 2,5-5,0 ml/kg d/i damjalaýyn goýbermeli (adatça, hassahanada geçirilýär).
- Arterial gan basyşyny kadada saklamak üçin 10% kofeiniň erginini 0,1 ml/ýaşyna deri/astyna ýa-da kordiaminiň erginini 0,1 ml/ýaşyna m/i etmeli.
- Endamyny ýylatmaly.
- Oksigenobejergini (mümkinçilik bolsa) geçirmeli.
- Dem alşynyň we ýürek işiniň togtamagynda ilkinji öýken-ýürek reanimsiýasyny geçirmeli.

Agyryсыzlandyryjy, neşe serişdeleri bilen zäherlenme

Narkotiki analgetiklere opiý, omnopon, morfin, kodein, etilmorfin, heroin, promedol, metadon, fentanil, tramadol we başg. degişlidir. Morfin häsiýetli serişdeleriň diňe analgetikler hökmünde däl-de, eýsem üsgülewüge we iç geçmä

(loperamid, difenoksilat, düzümi boýunça fenfanila golaý) garşy serişde hökmünde hem ulanylýandygyny ýatda saklamaly. Narkotiki analgetikler bilen zäherlenme tötänleýin ýa-da bilkastlaýyn, keýp almak ýa-da abstinensiýany aýyrmak üçin köp mukdarda kabul edilende bolup biler. Narkotikler bilen zäherlenme, köplenç halatlarda, sada usulda taýýarlanan ýaramaz hilli serişdeler ulanylanda bolýar, bu ýagdaýda serişdäniň işjeňligi kesgitlenilmeýär we goýberilen möçberi zäherli bolup biler.

Kliniki anyklanylyşy

Neşekeşlerde opiat narkotikler ulanylanda, keýp alyş döwrüniň, opiý serhoşlygynyň we abstinensiýanyň zýygiderli döremegi belleniýär. Zäherlenmäniň kliniki alamatlaryna ýüzüniň, boýnunyň, döşüniň gyzarmagy, ýüzüniň ýellenmegi, derisiniň gijemegi, ýüreginiň bulanmagy, özüni bilmezlik ýaly ýagdaýlar häsiýetli. Soňra koma baryp ýetýän huşunyň bozulmagy, apnoe bilen ýüzleý seýrek dem alyş (dem alyş hereketiniň ýygylgy 1 minutyň dowamynda 10 gezegeden çenli) ýüze çykýar. Aýdyň bradikardiýa, arterial gan basyşynyň peselmegi, peşew çykarylyşynyň saklanmagy peýda bolýar. Nokatjyk şekilli göreçler we olaryň ýagtylyga bolan duýgurlygynyň ýitmegi opiat zäherlenmäniň esasy anyklaýyş alamatlarydyr. Ýöne göreçleri beýniniň agyr gipoksiýasynda giňelýär. Uzak dowam edýän gipoksiýada giperkinezli ýa-da toniki-kloniki tutgaýly öýken we beýni suwlanmasy döreýär. Ölüm, köplenç, dem alyş merkeziniň gabalmagy netijesinde ýüze çykýar.

Dowamly intoksikasiýada neşe serişdeleriniň goýberilmeginiň bes edilmegi agyr «abstinensiýa» ýagdaýynyň döremegine getirýär, ol öz gezeginde depressiýadisforiýanyň döremegi, göz almasynyň gyzarmagy, gusma, tenezm bilen içiniň geçmegi, erksiz peşew çykarma, üşütmäniň güýçli derlemek bilen gezekleşmegi, muskullarda we bogunlarda aýdyň ýüze çykýan agyry sindromy, garnynda tutgaý şekilli agyrynyň bolmagy bilen häsiýetlenýär. Agyry şogundan ýa-da miokardyň infarktyndan ölümiň döremegi mümkin.

Gaýragoýulmasyz kömek

Opiat narkotikler bilen zäherlenmede geçirmeli çäreler:

- Dem alşyň we merkezi nerw ulgamynyň tapdan düşmeginde dem alyş ýollarynyň geçirijiligini dikeltmeli.
- Oksigenobejergi (mümkinçilik bolsa) geçirmeli.
- Haýal etmän morfiniň antogonisti – naloksony (eger-de şu çäräni geçirmek mümkinçiligi bar bolsa) 0,01 mg/kg möçberde, spontan dem alyş döreýänçä ýa-da dikelýänçä her 2-3 minutdan tittleýin d/i goýbermeli; naloksonyň maksimal möçberi 5-10 mg bolmaly. Dem alşyň dikelmegi zäherlenmäniň başga alamatlarynyň ýüze çykmagyny, şol sanda tutgaýy hem aýyrýar.

- Mundan başga-da nalokson anyklaýyş maksady bilen, ýagny zäherlenmäniň opiy häsiýetliligini anyklamak üçin goýberilýär. Bu ýagdaýda dem alşynyň dikelmeginden başga-da göreçleriniň (giňelmegi) duýgurlygyna baha berilýär.
- Nalokson bolmadyk ýagdaýynda 1% etimizolyň erginini 0,2-1 mg/kg möçberde d/i ulansa bolar. Başga dem alyş analeptikler maslahat berilmeýär, sebäbi olar tutgaýlary öjükdirip bilýär.
- Nalokson goýberilenden soň oňaýly netije bolmasa, öýkeniň emeli ýellenmesi geçirilýär.
- Neşe maddalary parenteral goýberilse-de, aşgazany ýuwmak zerurdyr. Zond aşgazana girizilen ýagdaýynda onuň ýerleşýän ýeriniň dogrulygyny (auskultasiýanyň kömegi bilen) anyklamak möhüm, sebäbi üsgülewük refleksi togtanda zonuň dem alyş ýollaryna girizilmegi mümkin.
- Arterial gan basyşyna we ýüregiň işine goltgy bermek üçin 10% kofeiniň erginini 0,1 ml/ýaşyna deri/astyna ýa-da kordiaminiň erginini 0,1 ml/ýaşyna m/i goýbermeli.
- Abstinensiýa sindromynda gyssagly ýagdaýda hassahananyň ýöriteleşdirilen bölümine ýatyrmaly, eger ýerleşdirmek saklanylsa, güýçlendirilen diurezli dezintoksikasion bejergä başlamaly, agyryсыzlandyryjy serişdeleri (analgin, baralgin, tramadol) goýbermeli. Naloksonyň goýberilmegi garşy görkezilýär.
- Ýyladyjy emleri etmeli.

Zäherlenmäniň önüni alyş çäreleri

- Ene-atalara dermanlary we zäherli maddalary çagalaryň eli ýetmeýän ýerde we degişli gaplarda saklamagyň zerurdygyny düşündirmeli.
- Eger gaýtadan zäherlenme bolýan ýagdaýynda ilkinji kömegi nähili bermelidigini ene-atalara düşündirmeli.
- Kerosin, benzin ýa-da benzin saklaýan maddalar bilen zäherlenen çaganyň agzynda we bokurdagynda ýanyk bar bolsa ýa-da aňy bozulan (gowşaklyk) bolsa, ony gusdurmaly däl.
- Beýleki ähli ýagdaýlarda bokurdagyň yzky diwaryny mehaniki gyjyndyrmak arkaly gusdurmaga çemeleşmeli.
- Çagany mümkin boldugyndan bejeriş edaralaryna eltmeli, awy-zäher hakda maglumaty ýanyň bilen (maddanyň saklanan gabyňy, yüzündäki ýazgysyny, gerdejigiň nusgasyny, miwäni we şoňa meňzeşleri) alyp barmaly.

Ýylan çakmagy

Her bir güýçli agyryda ýa-da el-aýagyň çişmeginde, ýa-da gemorragiki ýüze çykmalarda, ýa-da newrologiki bozulmalara getirýän düşnüksiz agyr ýagdaýyň bolmagynda ýylan çakmagynyň mümkinçiligini göz önünde tutmaly. Kepjebaşlaryň käbir görnüşi awusyny ejir çekeniniň gözüne pürkýär, olam agyry we çiş emele getirýär.

Ýylanyň awusy bilen zäherlenmäniň anyklanylşy

Umumy alamatlara şok, gusmak we kellagyry girýär. Çakylan ýerde nekrozyň, gan akmanyň ýa-da ýakyndaky limfa düwünleriniň agyryly ulalmasynyň bolmagy ähtimal.

Mahsus alamatlar zähere we onuň täsirine bagly bolýar.

Olara degişli:

- şok;
- ýuwaş-ýuwaşdan ýokarlygyna el-aýaklara ýaýrap gidýän ýerli çişniň bolmagy;
- gemorragiki ýüze çykmalar – dişleriň etiniň, ýaranyň ýa-da kiçijik şikesiň ganamagy, içki, köplenç halatlarda bolsa kelleçanagyň içine gan inmeler;
- neýrotoksikozyň alamatlary: dem alşyň kynlaşmagy ýa-da ysmazy, ptoz, bulbar ysmazlygy (ýuwduňmanyň we gürlemäniň kynlaşmagy), el-aýaklaryň muskullarynyň gowşaklygy;
- muskul dokumasynyň dargamak alamaty: muskullarda agyry, peşewiň gara reňke boýalmagy.

Gemoglobiniň derejesini barlamaly (eger mümkinçilik bar bolsa).

Gaýragoýulmasyz kömek

- Zäheriň siňmegini haýallatmak we hereketini azaltmak maksady bilen el-aýaklaryna şina goýmaly ýa-da max fiziki rahatlyk döretmeli. Eger-de awusy neýrotoksiki täsire eýe bolan ýylanyň çakanlygyna şübhelenilse, şikes ýeten elini ýa-da aýagyňy barmaklaryndan başlap ýylan çakylan ýeriň proksimak ýerine çenli berk sarap daňmaly.
- Ýarajygy ýuwmaly.
- Eger ýokarda görkezilen kliniki alamatlaryň haýsydyr biri bar bolsa, ejir çekeni mümkin boldugyndan zähere garşy serişdesi bolan hassahana eltmeli. Şeýle-de (bar bolsa) öldürilen ýylanam çaga bilen hassahana ibermeli.
- Ýarajygy kesmek, ýakmak ýa-da žgut bilen daňmak gerek däl.
- Agyrysyzlandyryjy we antigistamin serişdeleri goýbermeli:
- 50% analginiň erginini 0,1 ml/ýaşyna m/i etmeli;
- 2,5% pipolfeniň erginini ýa-da 2% suprastiniň erginini 0,1-0,15 ml/ýaşyna m/i etmeli.

- Anafilaktiki şokda şoga garşy çäreleri geçirmeli (anafilaktiki şoga seret).
- Dem alyş muskullarynyň ysmazy ýüze çykanda nikap we dem alyş haltasy arkaly el bilen kömekçi dem bermäni ýerine ýetirmeli.

Zähere garşy serişdeler

- Eger-de ulgamlayyn ýa-da agyr yerli bozulmanyň alamatlary bar bolsa (el-aýaklarynyň ýaryndan köpüsini tutýan çiş ýa-da aýdyň nekrotiki üýtgeşmeler), ejir çekene mümkin boldugyndan zähere garşy serişdäni (syworotka) goýbermek üçin dessine hassahana ugratmaly.

Beýleki bejeriş çäreleri

Hirurgyň maslahatyny guramaly.

Eliniň ýa-da aýagyň gaty çişmegi sebäpli pulsý ýitse, güýçli agyry ýa-da yerli nekroz ýüze çyksa, çagany hirurga görkezmäge çalyşmaly.

Hirurgiki kömek aşakdakylary öz içine alyp biler:

- ýaradan dargan dokumalaryň kesilip aýrylmagy;
- zerur bolanda el ýa-da aýaklaryň ýumşak dokumalarynyň içki gysylmagyny peseltmek üçin fassiýanyň kesilmegi;
- ýaýraň nekrozda – derini çalyşmagy;
- ýuwutmaga gatnaşýan muskullaryň ysmazlygynda traheostomiýany (ýa-da endotraheal intubasiýa) geçirmegi.

Içýan çakmagy

Içýan çakanyndan soň birnäçe günläp güýçli agyrynyň bolmagy mümkin. Zäheriň ulgamlayyn täsiri uly adamlara garanynda çagalarda has giň ýaýrandyr.

Zäherlenmäniň anyklanylyşy

Zäherlenmäniň kliniki alamatlary birnäçe minutyň dowamynda ýüze çykyp bilýär, bu zäheriň wegetatiw nerw ulgamyna täsir etmegi bilen şertlenendir. Oňa aşakdaky bozulmalar degişli:

- şok;
- AGB-niň ýokarlanmagy ýa-da peselmeği;
- pulsüň ýygjamlaşmagy ýa-da näsazlygy;
- ýürek bulanma, gusma, garnynda agyry;
- dem gysma (ýürek ýetmezçiligi netijesinde) ýa-da ýiti dem alyş ýetmezçiligi;
- muskul çekilmeleri we gysylmalary.

Gaýragoýulmasyz kömek

- Mümkin boldugyndan çagany çalt hassahana äkitmeli.

Zähere garşy serişdeler

Agyr zäherlenmäniň alamatlary bar bolsa, zähere garşy ýörite serişdäni goýbermek üçin dessine hassahana ugratmaly.

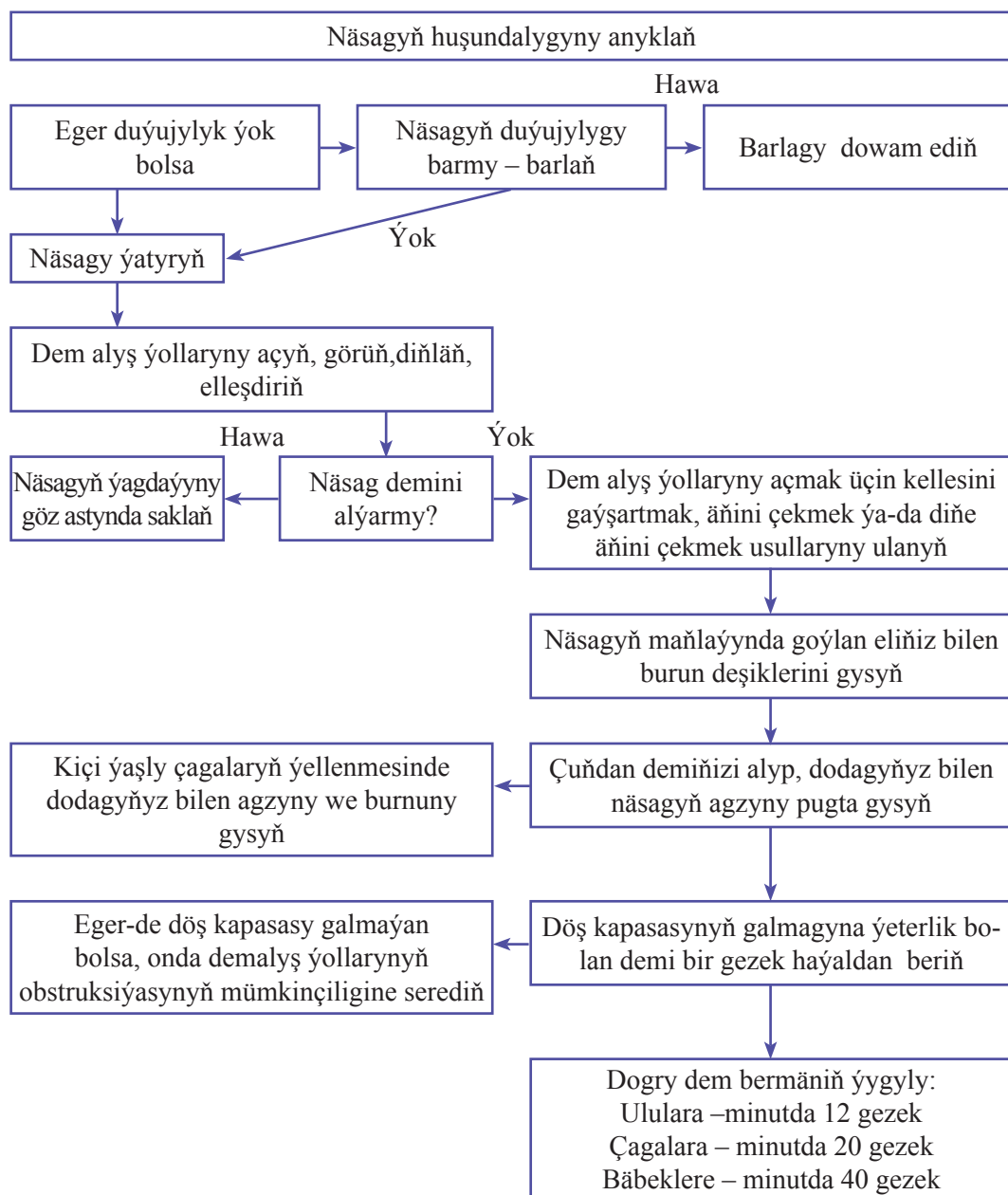
Alamatlaýyn bejerilişi

- Ýürek ýetmezçiliginiň alamatlary bolan ýagdaýynda degişli bejergini geçirmeli.
- Öýken suwlanmasy dörände oňa garşy çäreler edilmeli (öýken suwlanmasy-na seret).
- Ýagdaýynyň agyrlygyna baglylykda parasetamoly agyzdan bermeli ýa-da morfini agyzdan ýa-da m/i etmeli. Alamatlaryň has güýçli ýüze çykmagynda çakan ýerini 1% lignokain (adrenalinsyz) bilen infiltrirlemeli.

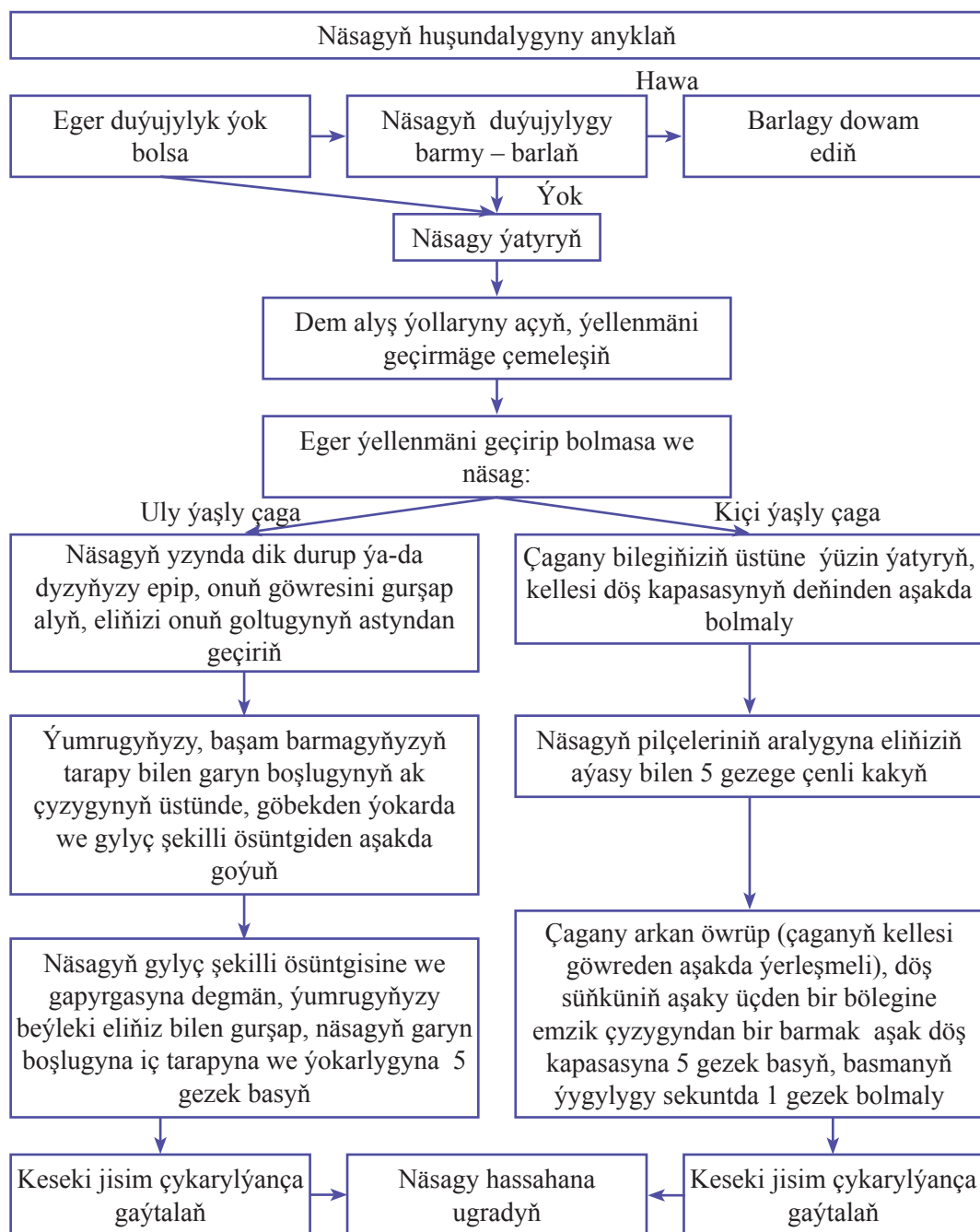
GOŞUNDYLAR

1-nji goşundy

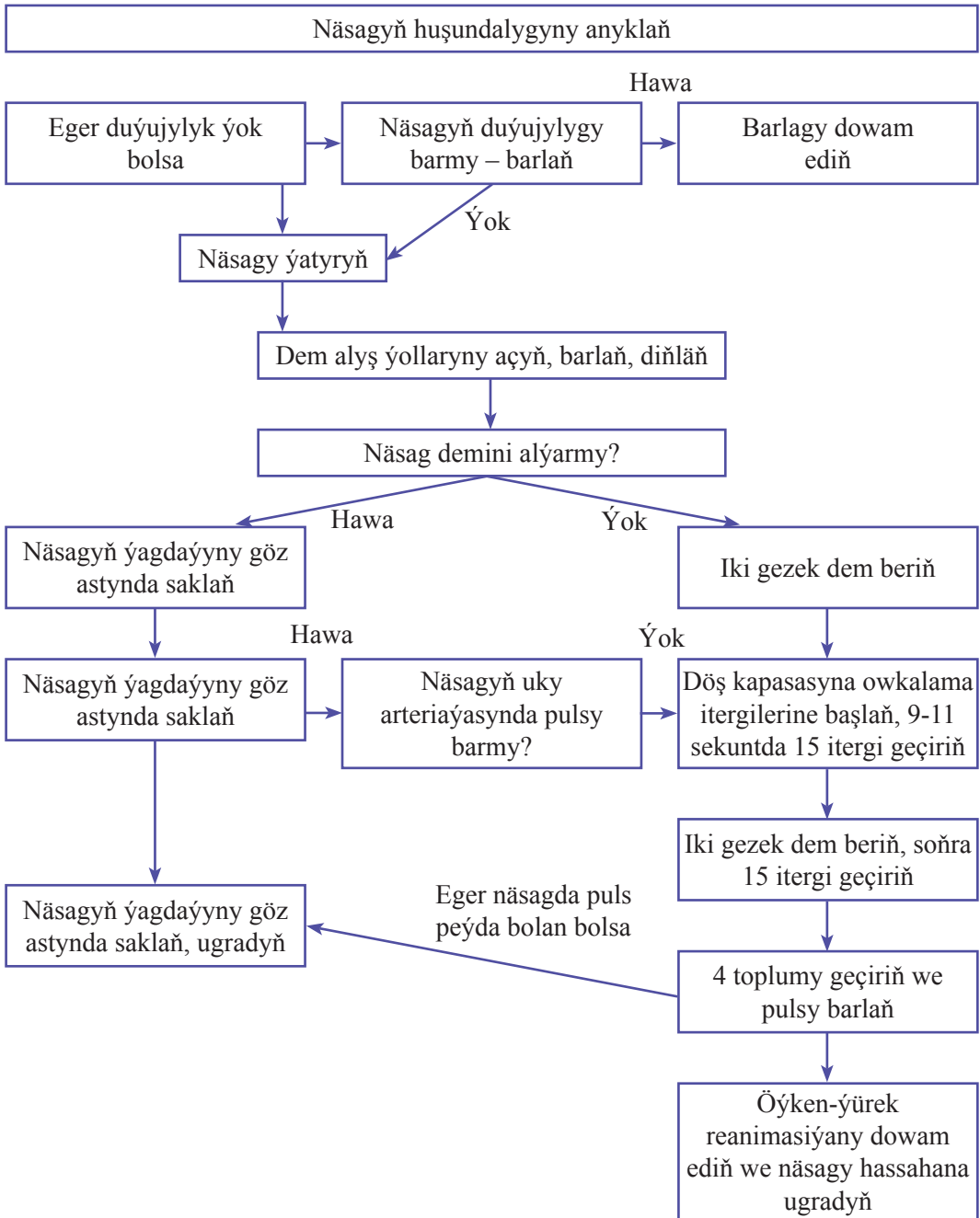
Endikleriň we usullaryň algoritmleri: Dem alyş ýollary. Öýkeniň emeli ýellenmesiniň «agyздan agza» usuly

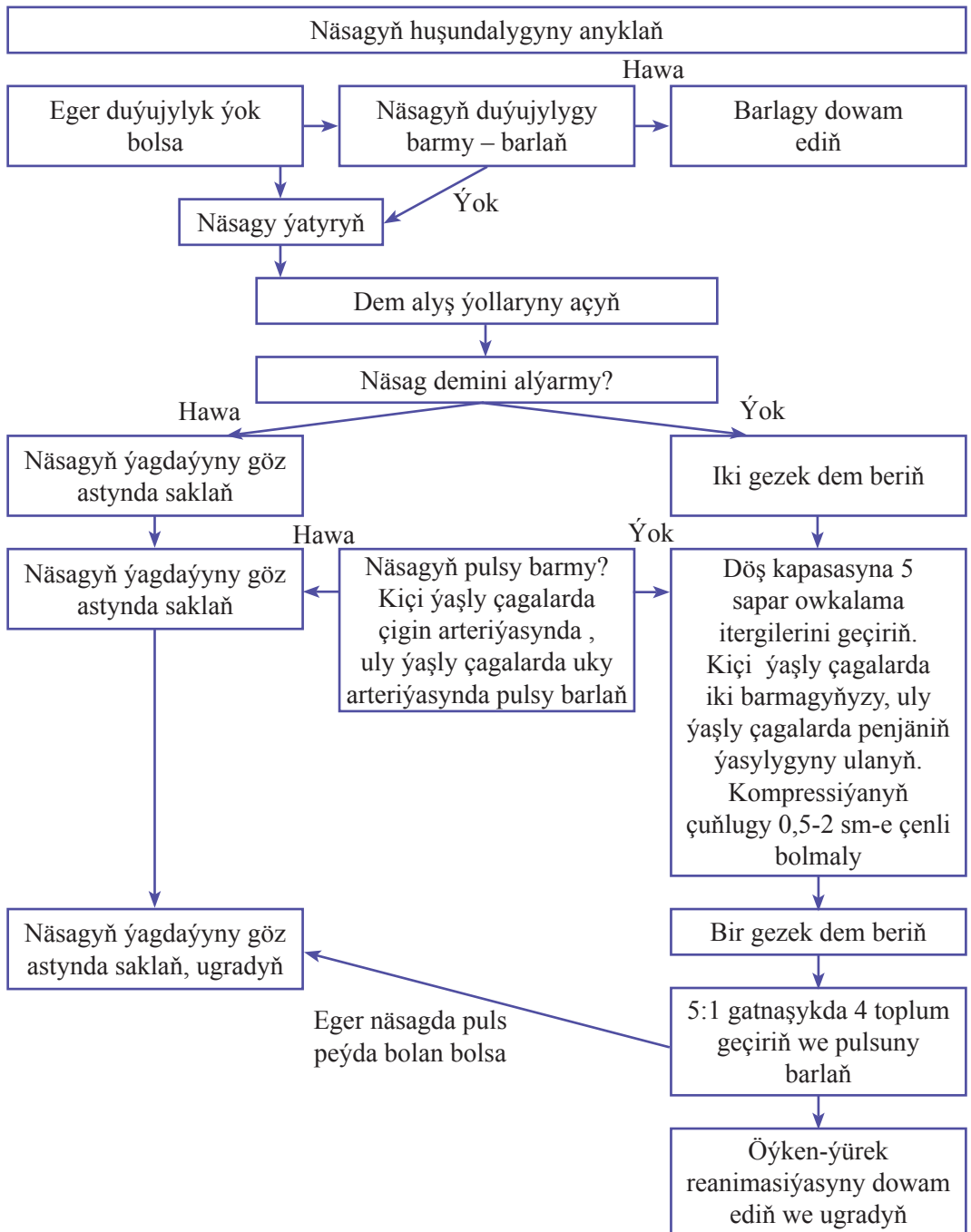
**Endikleriň we usullaryň algoritmleri: Dem alyş ýollary.
Kiçi ýa-da uly ýaşly huşundaky çaganyň dem alyş ýollarynyň keseki
jisim bilen obstruksiýasy**

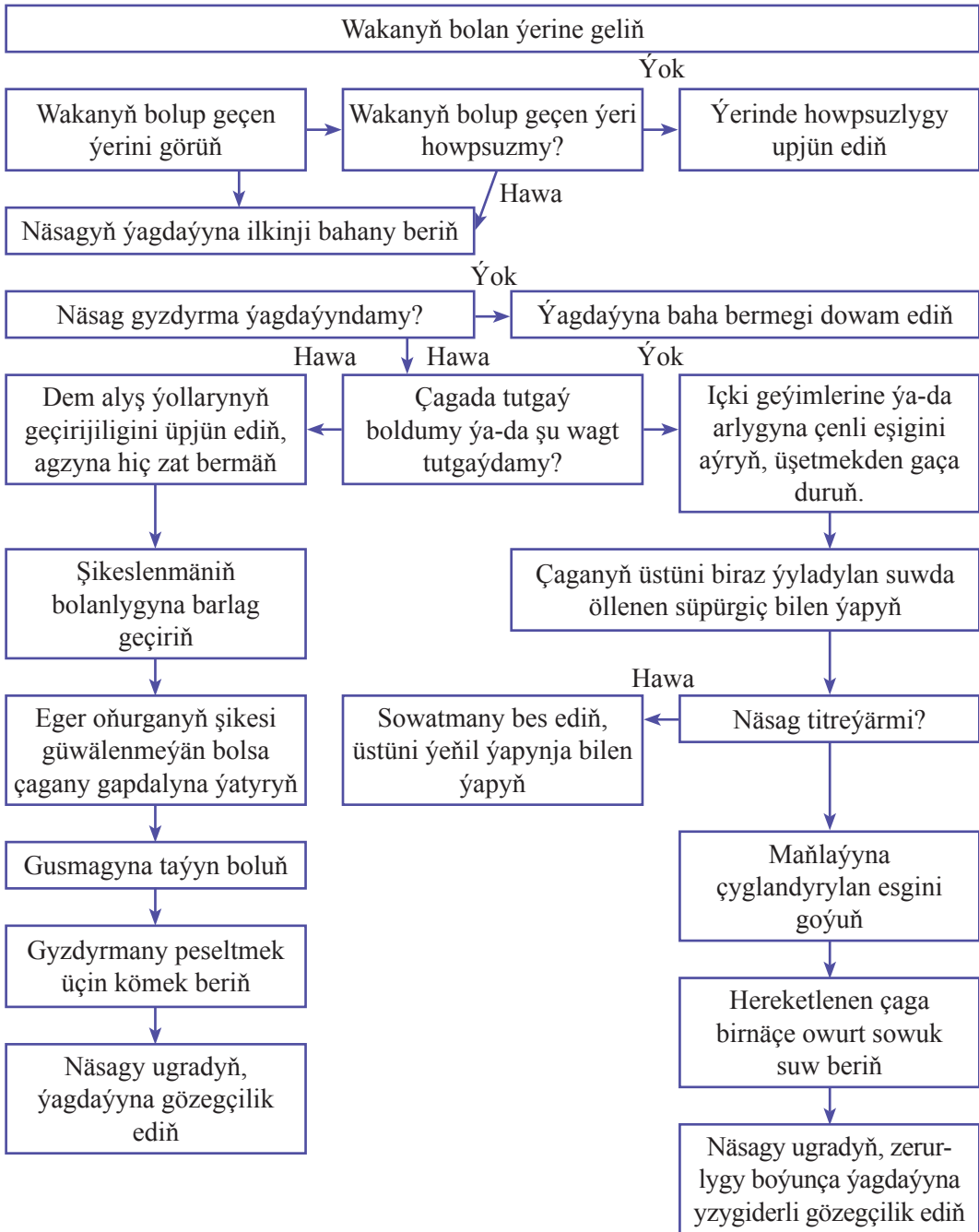
**Endikleriň we usullaryň algoritmleri: Gan aýlanyş.
Öýken-ýürek reanimasiýa – bir adam**

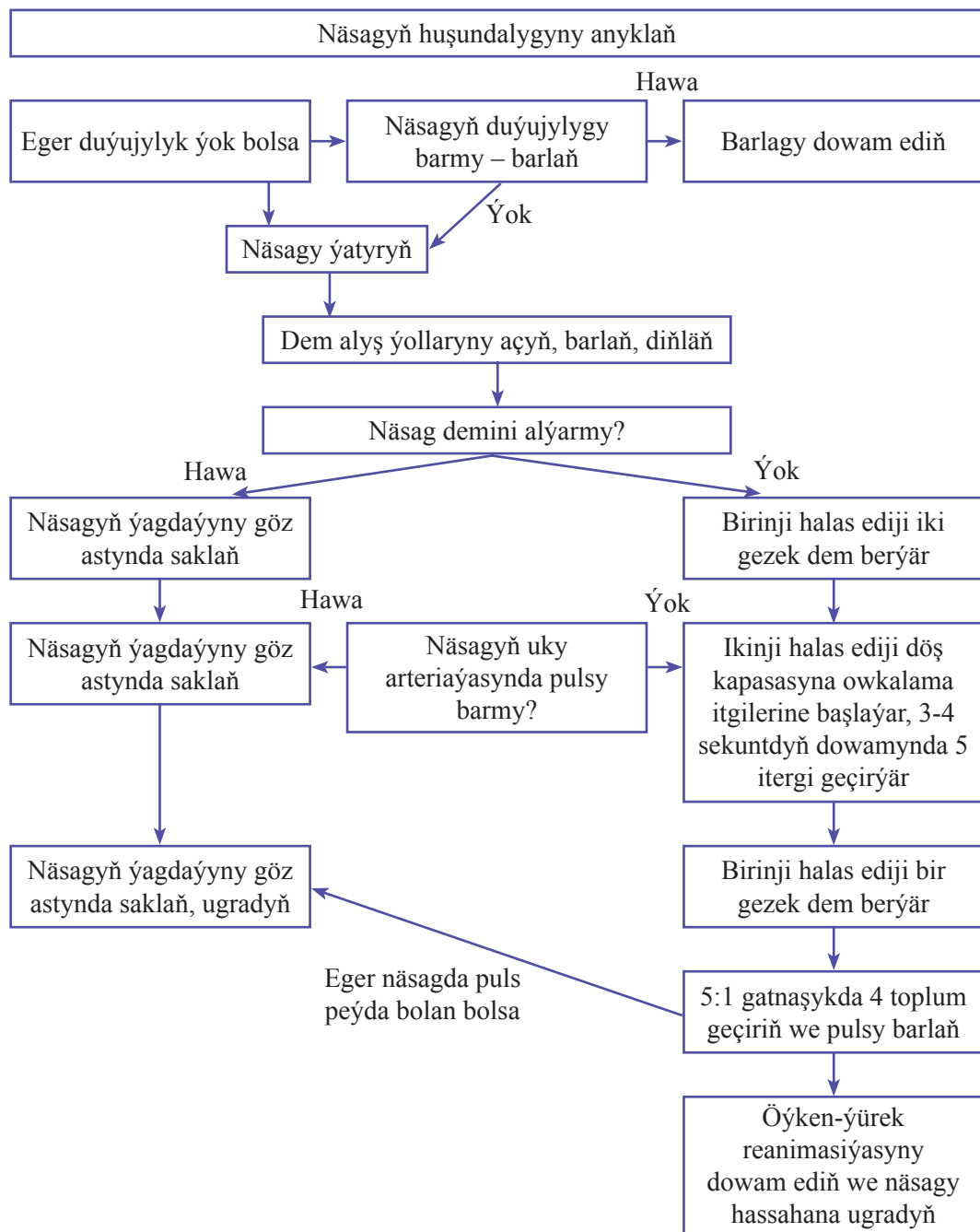
**Endikleriň we usullaryň algoritmleri: Gan aýlanyş.
Kiçi we uly ýaşly çagalarda öýken-ýürek reanimasiýasy**

Endikleriň we usullaryň algoritmleri: Dogrum we çagalarda gaýragoýulmasyz ýagdaýlar. Gyzdymaly çaga

**Endikleriň we usullaryň algoritmleri: Gan aýlanyş.
Öýken – ýürek reanimasiýasy – iki adam**

Çagalarda gaýragoýulmasyz ýagdaýlarda ulanylýan derman serişdeleriniň bir gezeklik möçberi

Derman serişde	Derman serişdäniň çykyşy	Goýberiş usuly	Ýaşyna görä bir gezeklik ulanylýan möçberi				
			1 ýaş çenli	2-4 ýaş çenli	5-7 ýaş çenli	8-10 ýaş çenli	10 ýaşdan ulý
1	2	3	4	5	6	7	8
Adrenalin gidrochlorid	Ampula 0,1% ergini	m/i, d/i akymlaýyn	0,01 ml/kg	0,15 ml	0,25 ml	0,4 ml	0,5 ml
Aminazin	Ampula 2,5% ergini	m/i, d/i akymlaýyn	0,02 ml/kg	0,25 ml	0,4 ml	1,0 ml	1,0 ml
Analgin	Ampula 50% ergini	m/i, d/i akymlaýyn	0,01 ml/kg	0,1 ml/ýaşyna ýöne 1,0 ml-den köp bolmaly däl			
Askorbin turşusy	Ampula 5% ergini	d/i akymlaýyn 10% glýukoza ergini bilen	0,5 ml	1,0-2,0 ml			
Atropin sulfat	Ampula 0,1% ergini	m/i, d/i deri/asty içine	0,015 ml/kg	0,05 ml/ýaşyna			
Bemegrit	Ampula 0,5% ergini	d/i	2,0 ml	2,0 ml/ýaşyna ýöne 10,0 ml-den köp bolmaly däl			
Werapamil	Ampula 0,25% ergini	d/i akymlaýyn 10 ml 10% glýukoza ergini bilen	–	0,8 ml	1,0 ml	1,5 ml	2,0 ml
Gidrokortizon	Flakonemulsiya bilen (1 ml-25 mg)	m/i, d/i akymlaýyn ýa-da damjalayyn 0,9% natriý hlorid ergini bilen	–	8-10 mg/kg			
Dimedrol	Ampula 1,0% ergini	m/i	0,15-0,2 ml	0,25-0,5 ml	0,5 ml	0,75 ml	1,0 ml

1	2	3	4	5	6	7	8
Kalsiý glýukonat	Ampula 10% ergini	m/i, d/i haýaldan	0,2 ml/kg		5,0 ml	10,0 ml	
Korglikon	Ampula 0,06% ergini	d/i haýaldan 10 ml 10% glýukoza ergini bilen	0,1 ml	0,2-0,5 ml	0,5-0,75 ml		1,0 ml
Kofein ben-zoat natriýa	Ampula 10% ergini	deri asty içine	0,2 ml	0,5 ml	0,6 ml	0,75 ml	1,0 ml
Laziks (furosemid)	Ampula 1% ergini	m/i, d/i	0,1-0,2 ml/kg (1-2 mg/kg)				
Magniý sulfat	Ampula 25% ergini	m/i, d/i haýaldan 10 ml 5% glýukoza ergini bilen	0,2 ml/kg				
Mezaton	Ampula 10% ergini	d/i damjalayyn 5% glýukoza ergini bilen	0,1 ml/ýaşyna, ýöne 1,0 ml-den köp bolmaly däl				
Nowokain amid	Ampula 10% ergini	m/i, d/i haýaldan 10 ml 5% glýukoza ergini (mezaton ergini bilen bilelikde)	1,0 ml	2,0-3,0 ml	3,0-4,0ml	4,0-5,0ml	
Papawerin gidrohlorid	Ampula 2,0 % ergini	m/i	0,1-0,2 ml/ýaşyna				
Pipolfen	Ampula 2,5 % ergini	m/i	0,1-0,15 ml/ýaşyna ýöne 1,0 ml-den köp bolmaly däl				
Prednizolon	Ampula 3% ergini	d/i, m/i	1-2 mg/kg ýa-da görkezme ýüze çyksa köpeltmeli				
Relanium (seduksen)	Ampula 0,5% ergini	d/i, m/i	0,05-0,1 ml/kg				

1	2	3	4	5	6	7	8
Strofantin	Ampula 0,05% ergini	d/i haýaldan 5% glyuko- za ergini bilen	0,05 ml	0,1 ml	0,2 ml	0,25 ml	0,5 ml
Suprastin	Ampula 2 % ergini	d/i, m/i	0, 1-0, 15 ml/ýaşsuna ýöne 1,0 ml-den köp bolmaly däl				
Eufillin	Ampula 2,4% ergini	d/i haýaldan 0,9% natriýa hlorid ergini bilen	0,15 ml/kg (4 mg/kg)				
Diklofenak	Ampula 25% ergini	m/i	1-2 mg/kg				

Antiaritmiki serişdeleriň möçberi

ATF:	6 aýa çenli – 0,5 ml; 6 aý–1 ýaş – 0,7 ml; 1–3 ýaş – 0,8 ml; 4–7 ýaş – 1 ml; 8–10 ýaş – 1,5 ml; 11–14 ýaş – 2 ml;
Giluritmal (aýmalin):	2,5% ergini 1 mg/kg (1 ml – 25 mg);
Kordaron (amiodaron):	5 mg/kg (1 ml – 50 mg);
Nowokainamid (prokainamid):	10% ergini 0,15–0,2 mg/kg;
Mezaton:	1% ergini 0,1 ml/ýaşyna;
Izoptin (werapamil):	0,25 % ergini 1 aýa çenli – 0, 2–0,3 ml; 1 ýaş çenli 0,3–0,3 ml; 1–5 ýaş – 0,4–0,5 ml; 5–10 ýaş – 1–1,5 ml; 10 ýaş – 1,5–2 ml;
Digoksin:	0,025% ergini – 0,1–0,3 ml;
Lidokain (ksilokain):	1% ergini 0,5–1 mg/kg (1 ml – 20 mg).

GYSGALTMALAR

A we KÝGGG – Arassaçylyk we keselleriň ýaýramagyna garşy göreş gullugy

AG – antigen

AGB – arterial gan basyşy

ANF – antinuklear faktor

AT – antitela

BSGG – Bütindünýä saglygy goraýyş guramasy

BWT – başlangyç wegetatiw tonusy

ÇKBAB – Çaga keselleriniň bütewi alnyp barlyşy

EÇT – eritrositleriň çökme tizligi

EEG – elektroensefalografiýa

EFGDS – ezofagogastroduodenoskopiýa

EGDS – ezogastroduodenoskopiýa

EKG – elektrokardiografiýa

GBB – gulak, burun, bokurdak lukmany

GK – glýukokortikoidler

HMAT – Hemaýata mätäçligi anyklaýyş topary

Ig – immunoglobulin

Ig A – immunoglobulin A

Ig M – immunoglobulin B

ISGAK – Ilkinji saglygy goraýyş we arassaçylyk kömegi

LMBT – Lukmanlaryň maslahat beriş topary

MAO – monoaminioksidazanyň ingibitorlary

MNU – merkezi nerw ulgamy

MRSA – metilsillino durnukly şamp S. aureus

NSD – neýrosirkulýator disfunksiýa

OSM – Oba saglyk merkezi

OSÖ – Oba saglyk öýi

PÇÝÝ – peşew bölüp çykaryş ýollarynyň ýokanjy

RF – reumatoid faktor

SAU – simpato adrenal ulgamy

SDGGS – steroid däl gaýnaglama garşy serişde

ŞSÖ – Şäher saglyk öýi

TSG we DSM – Türkmenistanyň saglygy goraýyş we derman senagat ministrligi

USB – ultra ses barlagy

- ÝDRK – ýüregiň dowamly rewmatiki keseli
- ÝOU – ýardak-okarajyk ulgamy
- ÝRA – ýuwenil rewmatoïd artridi
- ÝRG – ýiti rewmatiki gyzdyrma
- ÝRK – ýiti respirator keseli
- ÝRWÝ – ýiti respirator wirus ýokanjy
- ÝUÝ – ýürek urgularynyň ýygylygy
- ÝÝB – ýiti ýönekeý bronhit
- ZUH – zähmete ukypsyzlyk haty
- CRB – C- reaktiw belok
- d/i – damar içine
- m/i – muskul içine

EDEBIYAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanda Saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary. Aşgabat, 2007 ý.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. Aşgabat, 2007 ý.
3. *Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdy täzedan galkyndyrmak baradaky syýasaty*. Aşgabat, 2007 ý.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler I,II,III,IV,V,VI tom. Aşgabat 2009, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 ý.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhobelentligiň ýurdy. Aşgabat, 2007 ý.
6. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri. I,II,III,IV,V,VI tom. Aşgabat 2009, 2010, 2012, 2013 ý.
7. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – melhemler mekany. Aşgabat, 2011 ý.
8. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Döwlet guşy. Aşgabat, 2013 ý.
9. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Döwlet adam üçindir. Aşgabat, 2014 ý.
10. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Bagtyýarlyk saglykdan başlanýar. Aşgabat, 2014 ý.
11. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Bilim – bagtyýarlyk, ruhobelentlik, rowaçlyk. Aşgabat, 2014 ý.
12. Türkmenistanyň ilatynyň saglygyny goramakda ulanylýan esasy derman serişdeleriniň milli formulýary. Aşgabat, 2011 ý.
13. TSG we DSM-niň 2009-njy ýylyň dekabir aýynyň 7-däki №380-nji «Türkmenistanda immuno-öňüni alyş işlerini kämilleşdirmek» barada buýrugy.
14. TSG we DSM 08.08.2002 ý № 115 «Maşgala ýörelgesi boýunça ilata edilýän Saglygy goraýyş hyzmatlarynyň hilini ýokarlandyrmak barada» buýrugy.
15. Lukmançylyk zähmet ekspertizasy we onuň saglygy bejeriş edaralarynda guralyşy. (usuly gollanma) TDLI. Aşgabat, 2001 ý.
16. Hemaýata mätäçligi anyklaýjy toparyň işi barada (usuly gollanma), TDLI. Aşgabat, 2001 ý.

17. *Александрова В.А., Рябчук Ф.Н., Красновская М.А.* Клинические лекции по педиатрии, 2004 г.
18. *Алексеева Е.И., Литвицкий П.Ф.* Ювенильный ревматоидный артрит. Этиология, патогенез, клиника, алгоритмы диагностики и лечения. – М.: Издательство «ВЕДИ», 2007, 360 с.
19. Аллергология и иммунология. Бронхиальная астма у детей. Под общей редакцией А.А. Баранова и Р.М. Хаитова. Клинические рекомендации по педиатрии. Москва, 2009 г.
20. АМСЗ. New York www. Aiha. com. Курс по неотложной медицине для слушателей. 2001 г.
21. Антивирусные препараты в практике педиатра 2013 г. «ГЭОТАР-МЕД».
22. *Безруков К.Ю., Стернин Ю.И.* Часто и длительно болеющий ребенок. Руководство для врачей. Санкт-Петербург, 2010 г. «Информ Мед».
23. *Белоконь Н.А., Куберг Б.Б.* Болезни сердца и сосудов у детей. В 2-х т. М.: Медицина, 1987 г.
24. Вегетативная дисфункция у детей и подростков (клиника, диагностика, лечение) //Козлова Л.В., Самсыгина Г.А., Царегородцева Л.В. и другие. Учебно-методическое пособие. Смоленск, 2003, стр 80.
25. Врачебно-трудовая экспертиза при заболеваниях внутренних органов (методические рекомендации) ТОДНГМИ. Ашхабад, 1988 г.
26. Детская кардиоревматология под ред. В.С.Приходько. – Киев: «Здоров'я», 2005, 576с.
27. Детская кардиология и ревматология практическое руководство. Беляева Л. П. МИА., 2011 г.
28. Детская нефрология руководство для врачей. Игнатова М.С. 2011 г. МИА.
29. *Дуда И.В., Дуда Вит. И., Дуда Вл.И.* Руководство по семейной медицине. 2009 г.
30. *Емельянова А.В.* Использование небулайзерной терапии для оказания неотложной помощи больным с обструктивными заболеваниями легких. Пособие для врачей. 2001г.
31. Избранные лекции по педиатрии. Под редакцией А.А. Баранова, Р.Р. Шиляева, Б.С. Каганова. Москва, 2005 г.
32. Избранные лекции по Семейной медицине. Под редакцией О.Ю. Кузнецовой. ЭЛБИ-СПб. 2008 г.736с.

33. Интегрированное ведение болезней детского возраста ВОЗ, 2005 г.
34. *Коровина Н.А., Заплатников А.Л., Захарова И.Н.* Железодефицитные анемии у детей. М. 1999 г.
35. *Кретинина Л.Н.* Неотложная помощь в педиатрии (учебно-методическое пособие для врачей-интернов). 2002 г.
36. Национальная программа «Бронхиальная астма у детей. Стратегия лечения и профилактика» Российское респираторное общество. Москва, 2008 г.
37. Неотложная помощь в практике семейного врача. Под редакцией М.К. Михайлова и В.Ф.Богоявленского. -2-ое изд., исправл. и доп. – Казань: Медлитература, 2008. 656 с.
38. Неотложная помощь у детей. Справочник Мюллер З. 2014 г. «МЕ Дпресс».
39. *Павлова С.С.* Инфекция мочевой системы у детей. Учебно методическое пособие. 2004 г.
40. Педиатрия / под ред. А.А.Баранова. – М.: ГЭОТАР – Медиа, 2009. 432 с. – Серия «Клинические рекомендации».
41. *Петрушина А.Д., Мальченко Л.А., Кретинина Л.Н.* Неотложные состояния у детей. Москва «Медицинская книга» Издательство НГМА, 2001 год.
42. Положение об экспертизе временной нетрудоспособности. Ашхабад, 2001 год.
43. Поликлиническая и неотложная педиатрия. Калмыкова А.С. 2013 г. «ГЭОТАР- Мед».
44. *Хомтова Р.М.* Клиническая аллергология. Руководство для практических врачей. 2002 г.
45. Рациональная фармакотерапия детских заболеваний. Руководство для практикующих врачей. Под общей редакцией А.А. Баранова, Н.Н. Володина, Г.А. Самсыгиной. Москва, 2007 г. В 2-х томах.
46. Руководство по вопросам организации деятельности лечебно-профилактических учреждений первичного звена системы здравоохранения Туркменистана. Ашхабад, 2000 г.
47. Руководство участкового педиатра. Авдеева Т.Г. 2014 г. Медицинская литература от издательства «ГЭОТАР- Медиа»
48. Руководство по организации амбулаторно-поликлинической педиатрии. Под общей редакцией А.А. Баранова. М.: ГЭОТАР – Медиа, 2007 г. 608с.

49. Справочник педиатра. Под редакцией Н.П. Шабалова. 2009 г.
50. *Стуклов Н.И.* Анемии, клиника, диагностика, лечение. 2013 г. МИА.
51. Современные рекомендации по контролю бронхиальной астмы (GINA, 2011; ВОЗ, 2012)
52. *Boerna W.G.W., Fleming D.M.* Роль общей практики в первичной медико-санитарной помощи. ВОЗ. Копенгаген, 2001 г.
53. World Health Organization. Alma-Ata 1978. Primary Health Care. Report of the International Conference on Primary Health Care. Geneva: WHO, 1978 ("Health FOR All" series 1).

MAZMUNY

GIRIŞ	7
-------------	---

I bap

Maşgala lukmançylygy

I.1. Maşgala lukmançylygy we onuň esaslary	10
I.2. Maşgala lukmançylygy we saglyk.....	30
I.3. Maşgala saglygyny goraýyş (maşgalanyň saglygy)	35
I.4. Zähmet ukybynyň wagtlaýyn we durnukly ýitirilmeginiň ýüze çykarylmagynyň esaslary	46

II bap

Çaga keselleri

II.1. Gyzydyrma	61
II.2. Demir ýetmezçilikli ganazlyk	80
II.3. Ýiti bronhitler	89
II.4. Ýiti pnewmoniýa	107
II.5. Bronhial astma.....	139
II.6. Rewmatiki däl miokardit.....	165
II.7. Ýiti rewtmatiki gyzydyrma we ýüregiň dowamly rewtmatiki keseli.....	175
II.8. Ýuwenil rewtmatoid artridi	186
II.9. Neýrosirkulýator disfunksiýa (NSD)	204
II.10. Dowamly gastrit, gastroduodenit	227
II.11. Dowamly pankreatit	239
II.12. Içege disbakteriozy.....	248
II.13. Dowamly içgeçme sindromy. Malabsorbsiýa – sorulmanyň bozulma sindromy. Maldigestiýa we malabsorbsiýa	257
II.14. Peşew çykaryş ulgamynyň (ýollarynyň) ýokançlary	283
II.15. Peşew çykaryş ulgamynyň (ýollarynyň) funksional keselleri	305

III bap

Maşgala lukmançylygynda çagalara gaýragoýulmasyz kömek

III.1. Çagalarda gaýragoýulmasyz kömegi bermegiň esaslary	327
III.2. Çagalarda ilkinji öýken-ýürek reanimasiýasy (ABS maksatnama)	328
III.3. Çagalarda esasy patologiki sindromlarda we keselerde gaýragoýulmasyz kömek	333
III.3.1. Gyzyrma sindromy	333
III.3.2. Tutgaý sindromy	336
III.3.3. Ýiti allergiki ýagdaýlar	341
III.3.4. Gan aýlanyşygynyň ýiti bozulmalary	345
III.3.5. Dem alyş ulgamynyň patologiyasy	350
III.3.6. Komalar	361
III.3.7. Zäherlenme	367
Goşundylar	380
Gysgaltmalar	389
Edebiyat	391

**Sona Babaýewa, Maýa Nyýazowa, Marina Durdyýewa, Maral Şyhlyýewa,
Maýagözel Gүjүkbaýewa, Aýperi Ahunowa**

**MAŞGALA LUKMANÇYLYGYNDA
ÇAGA KESELLERI**

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

Redaktor	<i>B. Orazdurdyýewa</i>
Surat redaktory	<i>G. Orazmyradow</i>
Teh. redaktor	<i>O. Nurýagdyýewa</i>
Neşir üçin jogapkär	<i>Ş. Sähetdurdyýew</i>

Çap etmäge rugsat edildi ..2015.
Ölçegi 70x100^{1/16}. Şertli çap listi. Şertli reňkli ottiski.
Hasap-neşir listi. Çap listi 25,0.
Sargyt № 1223. Sany.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744000. Aşgabat, Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744004. Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.